

*Наукові
перспективи*

Журнал
видається
в рамках
роботи
Видавничої
групи

Людина та суспільство через призму науки

Наукові інновації та передові технології

СЕРІЯ "ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ"

СЕРІЯ "ЕКОНОМІКА"

СЕРІЯ "ПРАВО"

СЕРІЯ "ПЕДАГОГІКА"

СЕРІЯ "ПСИХОЛОГІЯ"

№ 1(3) 2022

Громадська наукова організація «Всеукраїнська Асамблея докторів наук із державного управління»

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Наукові інновації та передові технології»

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 1(3) 2022

Київ – 2022

**Public scientific Organization «Ukrainian Assembly of Doctors of
Sciences in Public Administration»**

within the work of the Publishing Group «Scientific Perspectives»

«Scientific innovations and advanced technologies»

*(Series «Public Administration», Series «Law», Series «Economics»,
Series «Psychology», Series «Pedagogy»)*

Issue № 1(3) 2022

Kyiv – 2022

ISSN 2786-5274 Print
УДК 001.32:1 /3/(477)(02)

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3))

«Наукові інновації та передові технології» (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»): журнал. 2022. № 1(3) 2022. С. 459.

Рекомендовано до друку Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 06.01.2022, № 2/1-22)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 24962-14902Р від 13.09.2021 р.

Журнал видається за наукової підтримки: ПВНЗ Університет Новітніх Технологій, громадської організації «Асоціація науковців України», громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання».

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 30.11.2021 № 1290 журналу присвоєно категорію "Б" із права.

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus, міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу у галузях державного управління, права, економіки, психології, педагогіки та його інтеграції у світовий науковий простір, шляхом оприлюднення результатів наукових досліджень.

Головний редактор

Романенко Євген Олександрович - доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, проректор з наукової роботи Національного авіаційного університету, Президент громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- **Балахтар Катерина Сергіївна** - здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053. Психологія, старший викладач кафедри іноземних мов в Національному університеті ім. О. О. Богомольця (Київ, Україна)
- **Бахов Іван Степанович** — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- **Бельська Тетяна Валентинівна** - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості
- **Гбур Зоряна Володимирівна** - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- **Даций Олександр Іванович** — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- **Дегтяр Олег Андрійович** — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)

- *Журавльова Лариса Петрівна* — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна)
- *Заячківська Оксана Василівна* - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- *Ільїна Анастасія Олександрівна* - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- *Ічанська Олена Михайлівна* - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- *Кайдашев Роман Петрович* — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- *Каламаж Руслана Володимирівна* - доктор психологічних наук, професор, проректор з навчально-виховної роботи Національного університету «Острозька академія» (Рівне, Україна)
- *Кардаш Оксана Любомирівна*, кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматики, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- *Коваленко Олена Михайлівна* - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
- *Корнієнко Петро Сергійович* - доктор юридичних наук, доцент, адвокат, заступник першого проректора по роботі з коледжами, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)
- *Кошова Світлана Петрівна* — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (Київ, Україна)
- *Кравчук Володимир Миколайович* — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- *Литвиненко Віктор Іванович* — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Навчального наукового інституту права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- *Лич (Назарук) Оксана Миколаївна* - доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- *Марушева Олександра Анатоліївна* - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (м. Київ, Україна)
- *Міхальський Томаш* — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- *Мізюк Вікторія Анатоліївна* – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- *Миргород-Карпова Валерія Валеріївна* - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- *Новак-Каляєва Лариса Миколаївна* — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна)
- *Орлова Наталія Сергіївна* — доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- *Павлов Костянтин Володимирович* — доктор економічних наук, професор, професор кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Київ, Україна)
- *Помиткін Едуард Олександрович* — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (Київ, Україна)
- *Помиткіна Любов Віталіївна* — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

- *Приходькіна Наталія Олексіївна* - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- *Сапожников Станіслав Володимирович* - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна)
- *Сопілко Ірина Миколаївна* - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- *Титко Анна Василівна* — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- *Трушкіна Наталія Валеріївна* - кандидат економічних наук, член-кореспондент Академії економічних наук України, дійсний член Центру українсько-європейського наукового співробітництва, старший науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва, Інститут економіки промисловості НАН України (Київ, Україна)
- *Турчинова Ганна Володимирівна* — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
- *Федоренко Владислав Леонідович* — доктор юридичних наук, професор, DrHb - доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), Заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)
- *Хохліна Олена Петрівна* — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- *Чернуха Надія Миколаївна* — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
- *Чумак Оксана Володимирівна* - доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна)
- *Якимчук Аліна Юріївна* — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- *Яковицька Лада Савелівна* — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Державне управління»

- Uhodnikova O.I., Sokolenko A.S.** 13
DIGITAL TECHNOLOGIES OF PUBLIC MARKETING IN THE FIELD OF TOURISM AND HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS
- Гавриченко Д.Г.** 21
ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАСФОРМАЦІЙ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
- Омельченко Р.П.** 35
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ НА РІВНІ РЕГІОНІВ І МІСЦЕВИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ
- Плющ Р.М., Проніна О.В.** 46
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ НОРМ АДМІНІСТРУВАННЯ ЄС: ФУНКЦІЇ Й РОЛЬ У РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ
- Тарабан С.В.** 58
ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ - ОСНОВНИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

СЕРІЯ «Економіка»

- Pechenizka S.S., Vysochanska T.M., Bondarenko Yu.S.** 71
ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AS A GUARANTEE OF SUSTAINABLE AND SAFE DEVELOPMENT OF WORLD CIVILIZATION
- Антоненко В.М., Сервачук М.О.** 81
КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ ПРИ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЛЯХ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ
- Бурдонос Л.І., Слюсар С.Т.** 99
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ТА ТЕХНОЛОГІЙ, ЇХ МІСЦЕ ТА РОЛЬ В УПРАВЛІННІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Іваненко В.Ф., Іваненко Ф.В. <i>ГЕОТЕРМАЛЬНА ЕНЕРГІЯ ТА ЕНЕРГЕТИЧНЕ ПЕРЕОЗБРОСННЯ</i>	110
Капраль О.Р., Яричевська Я.І. <i>ГЕЙМИФІКАЦІЯ У СФЕРІ ФІНТЕХ</i>	120
Косяк А.П., Крайівська І.А. <i>ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЩОДО ОПЛАТИ ПРАЦІ ПЕРСОНАЛУ КОМУНАЛЬНИХ НЕКОМЕРЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ COVID-19 (НА ПРИКЛАДІ КНП «МІСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ПОЛІКЛІНІКИ № 1» ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ)</i>	133
Кучмєєв О.О. <i>ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ОПТОВОЇ ТОРГІВЛІ</i>	146
Махмудов Х.З., Волкова Н.В. <i>БЕНЧМАРКІНГ В КОНТЕКСТІ КОНКУРЕНТНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ</i>	156
Мулик Т.О. <i>КАПІТАЛЬНЕ ІНВЕСТИВАННЯ В УКРАЇНІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ</i>	165
Ромашко О.М., Крихівська Н.О. <i>ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ</i>	183
Турчіна С.Г., Дашутіна Л.О., Баценко Л.М. <i>УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПЕРСОНАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА</i>	195
Фаринович І.В., Паславська В.В., Квасній Л.Г. <i>ПЕРСПЕКТИВНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ</i>	204

СЕРІЯ «Педагогіка»

Башкір О.І., Каданер О.В. <i>ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ</i>	216

- Боровик М.О., Коваленко Б.О.** 226
ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ПІД ЧАС ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ
- Калічак Ю.Л.** 234
ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИХОВАТЕЛІВ ВНАСЛІДОК ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ОЗДОРОВЧИ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ»
- Кравчук Н.П.** 244
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОБДАРОВАНИХ ДОШКІЛЬНИКІВ У ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
- Криштанович М.Ф., Гродзь Н.М.** 257
АНАЛІЗ ОСНОВНИХ АСПЕКТІВ ВПЛИВУ COVID-19 НА ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД
- Куриш Н.К.** 265
ОНОВЛЕНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ – ОДНА ІЗ ВАЖЛИВИХ СКЛАДОВИХ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ
- Партола В.В., Смолянчук Н.М., Білецька С.А.** 275
АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ (ДОСВІД ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ)
- Розман І.І.** 283
ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ: НАСЛІДКИ ТА ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ

СЕРІЯ «Право»

- Капля О.М., Муравйов К.В., Муравйова І.А.** 292
НЕДОТОРКАНИСТЬ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ТА ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Одинцова О.В. 301
*МЕЖІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕАГУВАННЯ НА
НЕЗАКОННИЙ ОБІГ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ТА
ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН У НЕВЕЛИКИХ РОЗМІРАХ*

Піддубна А.В. 311
*ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ
ГАРАНТІЙ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ*

Піковська Т.В., Вернигорова К.М. 323
*ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВВЕЗЕННЯ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ НА
ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ*

Піковська Т.В., Рибак І.Ю. 336
*ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ ФОРМИ
ПРАВЛІННЯ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ*

СЕРІЯ «Психологія»

Podkopaieva Yu.V., Parasiei-Hocher A.O. 349
*THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF SELF-REALIZATION
OF PERSONALITY IN THE CONDITIONS OF MIGRATION*

Волошина В.В., Папітченко Л.В. 359
*ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГІДНОСТІ У
МОЛОДІ 21 СТОЛІТТЯ*

Клюєва К.Є. 369
*РОЛЬОВИЙ БАЛАНС ЯК КОМПОНЕНТ СМИСЛОТВОРЕННЯ В
ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ*

Подкопаєва Ю.В., Маляр О.І. 379
*ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ РІВНІВ РЕФЛЕКСІЇ В
КОНТЕКСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО ПІДЛІТКА*

Помиткіна Л.В. 389
*ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ТА КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ПСИХОЛОГА-ВИКЛАДАЧА: СУБ'ЄКТИВНИЙ АНАЛІЗ*

Сечейко О.В. 398
*РОЛЬ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ В РЕАЛІЗАЦІЇ
ЖИТТЄВИХ СЦЕНАРІЇВ ОСОБИСТОСТІ*

Фурман А.А., Червінська Ю.В. 410
*ГЕРМЕНЕВТИЧНІ ЗАСНОВКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
НАРАТИВІВ КЛІЄНТА*

Черевко О.В. 422
*ВРАХУВАННЯ ФАКТОРІВ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ПРОЦЕС
ДУХОВНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СТУДЕНТСЬКОМУ
СЕРЕДОВИЩІ*

Чернявська С.М., Хохліна О.П. 432
*ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ СТУДЕНТІВ-ПІЛОТІВ ЦИВІЛЬНОЇ
АВІАЦІЇ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ
ПРОБЛЕМИ*

СЕРІЯ «Право інтелектуальної власності»

Головач А.І., Глущенко Н.В. 448
*ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ КОРИСТУВАЧА
ПЕРСОНАЛЬНОЇ СТОРІНКИ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ*

Шановні колеги!

Вітаю із виходом № 1(3) 2022 журналу «Наукові інновації та передові технології».

Приплив свіжих авторських сил дозволяє зберігати журналу безперервно здоровий запал в широкомасштабному просуванні численних наукових ідей та проєктів.

Відмітна риса видання – рідкісне поєднання аналітичної глибини матеріалів і уміння їх якісного подання.

У найближчих планах видання – висвітлення наукових досягнень організації діяльності органів публічної влади в Україні, посилення ролі журналу в процесах інноваційного спрямування розвитку економіки, публікація статей щодо визначення місця педагогічних навичок у структурі професійної компетентності викладачів, розвитку психологічних аспектів адаптації студентів ЗВО до дистанційної освіти, а, також, щодо підвищення ролі громадськості у вирішенні актуальних правових питань.

Принагідно вітаю із Новим Роком та Різдвом Христовим!

Бажаю Вам міцного здоров'я та терпіння, щастя та добра, витримки і стійкості, благополуччя, достатку і лише позитивної енергетики.

Віри, сімейного затишку та Божого благословення на всі добрі справи!

З повагою,

Головний редактор,
Проректор з наукової роботи
Національного авіаційного
університету, доктор наук з
державного управління, професор,
Заслужений юрист України

Є.О. Романенко

Шановні колеги!

Вітаю із виходом чергового номеру журналу «Наукові інновації та передові технології».

Журнал має різноманітну, багатoproфільну тематику.

Характерною і унікальною особливістю журналу є те, що поряд з молодими вченими в ньому активно друкуються і видатні науковці, збагачуючи науку новітніми відомостями, глибокими спостереженнями і аналітичними точками зору.

Упевнена, що професіоналізм редакційного та авторського колективів видання дозволить йому бути корисним і цікавим для широкої читацької аудиторії.

Користуючись нагодою вітаю із новорічними святами.

Бажаю Вам міцного здоров'я, успіхів, сімейного затишку, щастя і благополуччя.

Невичерпної енергії і нових професійних досягнень на благо розвитку освіти та науки України!

З повагою,
Проректор з наукової роботи
ПВНЗ «Університет Новітніх
Технологій», директор Видавничої
групи «Наукові перспективи»

І.В. Жукова

СЕРІЯ «Державне управління»

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-13-20](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-13-20)

Uhodnikova Olena Ihorivna PhD, Associate Professor of the Department of Tourism and Hospitality O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 18 Marshala Bazanova St., Kharkiv, 61002, tel.: (057) 707-33-03, <https://orcid.org/0000-0003-2218-0041>

Sokolenko Anna Serhiivna PhD, Associate Professor of the Department of Tourism and Hospitality O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 18 Marshala Bazanova St., Kharkiv, 61002, tel.: (057) 707-33-03, <https://orcid.org/0000-0002-9271-7118>

DIGITAL TECHNOLOGIES OF PUBLIC MARKETING IN THE FIELD OF TOURISM AND HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS

Abstract. In the conditions of active development of technologies the use of digital resources comes to the fore. The number of users of gadgets that have access to the Internet and social networks is constantly growing, this trend will continue. Accordingly, the relevance of the use of digital technologies to increase profits and competitiveness is growing both at the level of individual enterprises and at the state level. The article considers the possibilities of using digital marketing mechanisms in the system of public administration. The sphere of tourism and hotel and restaurant industry was chosen for the analysis. On the one hand, these industries are actively developing, have a high degree of competition, investment attractiveness, entrepreneurial activity. On the other hand, these industries have been severely affected by the pandemic and quarantine restrictions, and it is now necessary to find ways to bring these industries out of the crisis. In addition, it is important to note that the tourism and hotel industry has a high socio-economic role. Therefore, the system of public administration should ensure the development of these industries. The urgency of the research topic determined its purpose, which is to develop proposals for the digital transformation of public marketing to ensure the development of tourism and hotel and restaurant industry in Ukraine. In accordance with the goal, the article analyzes the trends and prospects for the development of digital marketing at the public level. There is a steady increase in the number of Internet users and an increase in the cost of digital advertising. By analyzing the main demands for improving the efficiency and competitiveness of tourism and hotel and restaurant

industry, one of the priorities is the effective positioning of the country as a tourist center through the use of digital technologies in public administration in tourism and hotel and restaurant industry. According to the analysis, the article proposes the introduction of certain mechanisms for the development of digital public marketing to increase the efficiency and competitiveness of tourism and hotel and restaurant industry at the national level.

Keywords: public marketing, tourism, hotel and restaurant business, public administration.

Угоднікова Олена Ігорівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельного господарства, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова 17, м. Харків, 61002, тел.: (057) 707-33-03, <https://orcid.org/0000-0003-2218-0041>

Соколенко Анна Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельного господарства, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова 17, м. Харків, 61002, тел.: (057) 707-33-03, <https://orcid.org/0000-0002-9271-7118>

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ПУБЛІЧНОГО МАРКЕТИНГУ У СФЕРІ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

Анотація. В умовах активного розвитку технологій на перший план виходить використання цифрових ресурсів. Кількість користувачів гаджетів, що мають доступ до мережі Інтернет та соціальних мереж постійно зростає, така тенденція буде продовжуватися. Відповідно зростає актуальність використання цифрових технологій для підвищення прибутків та конкурентоспроможності як на рівні окремих підприємств, так і на державному рівні. У статті розглядаються можливості використання механізмів цифрового маркетингу у системі публічного управління. Для аналізу було обрано сферу туризму та готельно-ресторанного господарства. З одного боку, ці галузі активно розвиваються, мають високий ступінь конкуренції, інвестиційної привабливості, підприємницької активності. З іншого боку, ці галузі суттєво постраждали через пандемію та карантинні обмеження, і зараз необхідно шукати шляхи виведення цих галузей із кризи. Крім того, важливо зазначити, що галузь туризму та готельно-ресторанного господарства має високу соціально-економічну роль. Отже, система публічного управління повинна забезпечити розвиток цих галузей. Актуальність теми дослідження обумовила його мету, що полягає у розробці пропозицій щодо цифрової трансформації публічного маркетингу для забезпечення розвитку туризму та готельно-ресторанного господарства України. Відповідно до поставленої мети у статті проаналізовано тенденції та перспективи розвитку цифрового маркетингу на

публічному рівні. Визначено постійне зростання кількості користувачів мережі Інтернет та зростання витрат на цифрову рекламу. Шляхом аналізу основних запитів для підвищення ефективності та конкурентоспроможності туризму та готельно-ресторанного господарства, одним із пріоритетів визначено ефективне позиціонування країни як туристичного центру шляхом застосування цифрових технологій у публічному управлінні у сфері туризму та готельно-ресторанного господарства. Відповідно до проведеного аналізу у статті запропоновано впровадження окремих механізмів розвитку цифрового публічного маркетингу для підвищення ефективності та конкурентоспроможності туризму та готельно-ресторанного господарства на національному рівні.

Ключові слова: публічний маркетинг, туризм, готельно-ресторанне господарство, публічне управління.

Formulation of the problem. The development of digital technologies plays an important role in positioning and promoting services. In the conditions of active use of Internet resources, resources of social networks it is important to ensure the construction of an effective system of positioning the service and its own brand in the market. The market of tourism and hotel and restaurant industry is developing in conditions of high competition. Increased competition affects not only the formation of unique trade offers, quality of service, quality of service, finding innovative approaches to meet consumer needs, but also forms a system of marketing promotion of the service, which has high efficiency. However, in conditions of high competition it is difficult to scale your own business. Accordingly, the market of tourism and hotel and restaurant industry is represented mainly by small and medium-sized businesses. These businesses can compete with each other, but do not have sufficient financial and administrative leverage to build a large-scale brand in foreign markets. This role should be played by the system of public marketing, because one of the priorities of state development is to position the state and ensure its competitiveness in international markets, including as a tourist center.

Analysis of recent research and publications. The relevance of the research topic determines the high attention of domestic and foreign authors to the development of digital technologies as an element of public marketing in tourism and hotel and restaurant industry. In particular, the works of the following authors deserve attention: Romanenko L.F. [1], M.A. Aucklander, T.O. Oklander, O.I. Yashkin [2], E.V. Romat, Yu. V. Gavrilechko [3], Fedorchenko A.V. [4], Kudenko N.V., Primak T.O., Arkhipova T.V., Shevchenko O.L. [5], Deinega O.V., Deinega I.O. [6], Kotler F. [7], Madill J. [8] and others.

However, the issues of building effective mechanisms of digital public marketing taking into account the specifics of tourism and hotel and restaurant industry remain unresolved.

The purpose of the article The urgency of the research topic determined its purpose - the development of proposals for the digital transformation of public marketing to ensure the development of tourism and hotel and restaurant industry in Ukraine.

In accordance with the goal, the following research tasks were performed:

- trends and prospects for the development of digital marketing at the public level are analyzed,
- the main requirements for improving the efficiency and competitiveness of tourism and hotel and restaurant industry are identified,
- introduction of separate mechanisms of development of digital public marketing for increase of efficiency and competitiveness of tourism and hotel and restaurant economy is offered

Presenting main material. The transition of society to the active use of digital technologies requires high attention in the use of these technologies by marketers. In marketing, digital technologies occupy a leading position to create effective realities and increase sales. At the level of public administration, digital marketing is also used, but it is advisable to consider ways to increase its effectiveness. The development of digital marketing is closely linked to the development of mobile phones and other gadgets that give people access to the Internet and social networks. In 2020, there were 5.22 billion unique mobile phone users in the world, which is almost 70% of the world's population. This figure has a steady upward trend of about 1.5% annually. However, only 9% of these gadgets do not have access to the Internet [1].

Experts say that according to the modeling of forecasts for the development of digital advertising by 2023, the cost of digital advertising in the United States will reach 156.38 billion dollars. USA [2]. This prediction was made in the period before the pandemic. It is clear that the pandemic and the introduction of quarantine restrictions will lead to a more rapid increase in the cost of digital advertising.

Thus, there is a steady trend towards the development of digital marketing, which should be taken into account, including at different levels of public administration in order to position the country in world markets and increase the competitiveness of national sectors [3-4].

The sphere of tourism and hotel and restaurant industry is represented mostly by private enterprises, however, its positioning, especially in foreign markets, is not possible without the organization of comprehensive state support. The development of tourism and hotel and restaurant industry involves solving the following problems of the public administration system [5-8]:

- lack of jobs with decent wages for digital marketing professionals in the system of public management of tourism development and hotel and restaurant business,
- underdeveloped tourist infrastructure,
- low level of social services,

- lack of cultural and household facilities or their underdevelopment, which can be used to meet the social needs of tourists,
- lack of an effective training system for creating their own projects for the development of digital public marketing,
- the need for reforms to improve the socio-economic situation, the development of cultural and household services, job creation and opportunities for self-realization,
- ensuring the organizational development of activism and creating conditions for social cohesion through the development of public management of tourism and hotel and restaurant industry.

Building a system of digital public marketing in the field of tourism and hotel and restaurant industry is a complex and multifunctional process. An important element in building an effective digital public marketing system is the development of a content strategy.

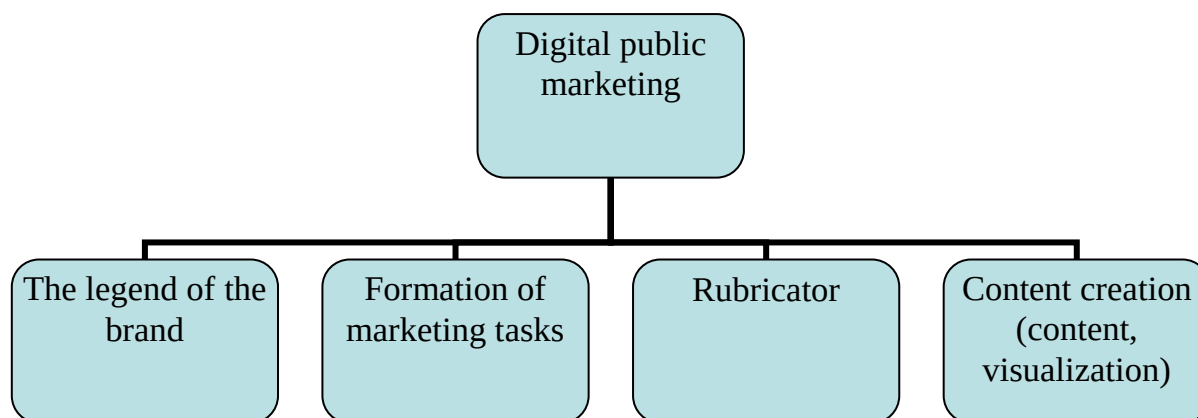

Fig. 1. Elements of digital public marketing (developed by the authors)

An important step in building a digital public marketing strategy is to form a brand legend. The formation of a national brand in order to position the country as a tourist center is to create the image of an international center that provides a full range of tourist and recreational services and related services (accommodation, catering) for domestic and foreign tourists. Innovative technologies used in the provision of services allow to ensure their high quality. The formation of marketing policy, public administration and management of economic entities in the field of tourism and hospitality in order to ensure high quality services should be carried out by highly qualified specialists, which involves the formation of additional loyalty of service consumers.

Among the main tasks of digital public marketing is the following:

- increase brand awareness;
- receiving and collecting feedback from consumers;
- promotion of tourist services, catering services and accommodation services;

- demonstration of the level of professionalism of specialists in the field of tourism and hotel and restaurant industry,
- attracting new consumers (domestic and foreign tourists), which will result in increased profits of the industry and increased revenues to the budgets of different levels,
- increasing the coverage of the target audience with information resources that create a tourist brand,
- increase of activity on the official platforms of tourist positioning of the country in social networks,
- development of information resources in the service sector as a system category.

To achieve these challenges, there are a number of barriers that need to be overcome, including high competition in global tourism markets, lack of universal approaches to the formation and provision of services in tourism and hospitality, the need to find a niche by identifying their uniqueness. Possibilities for overcoming the barriers described above include improving the quality of tourism, catering and accommodation services; expanding the range of services; advanced training of specialists in the field of tourist services, catering services and accommodation services; ensuring international competitiveness; customer-oriented service; flexible pricing policy; consulting work, etc.

Among the competitive mechanisms of digital marketing that can be used to build public management of tourism image, it is appropriate to highlight the following:

- preparation and practical implementation of content strategy through the use of organizational and administrative system of SMM-promotion,
- development of content aimed at potential consumers of tourist services,
- use of new types of content, bright photo and video content to increase the level of attraction of potential consumers of tourist services,
- it is advisable to use the use of direct offers, rubrics, creating a unique style, logo, colors, fonts, names, etc. in the formation of content strategies.

The application of these digital marketing mechanisms in the public sphere of tourism development and hotel and restaurant management will help attract new target audiences, stimulate tourism business development, acquaint consumers with the specifics of tourism services offered by a particular country (its history, traditions, recreational resources, mentality, mentality). etc.), contributes to the growth of tourists, especially foreign ones.

Proposals for the formation of specific elements of the content strategy of public marketing in the field of tourism and hotel and restaurant industry can be presented in the form of the following scheme - Fig. 2

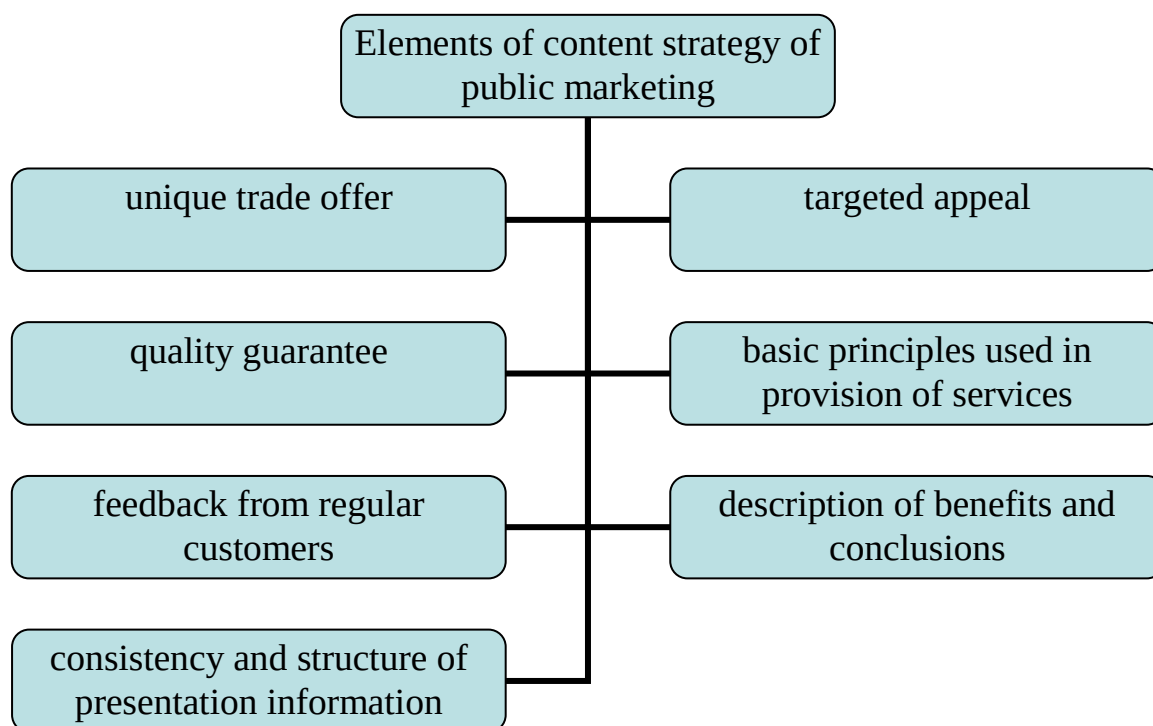

Fig. 2. Elements of the content strategy of public marketing in the field of tourism and hotel and restaurant industry (developed by the authors)

It is recommended to prepare the proposed elements of the content strategy of public marketing in the field of tourism and hotel and restaurant industry in advance for the audience, for example, by using announcements, which will help to achieve more attention to the information itself. It is most appropriate to use the information space to implement information policy in an expert format: by disclosing interesting topics and issues to the target audience. The creation of elements of the content strategy of public marketing in the field of tourism and hotel and restaurant industry should be carried out by simplifying the content at the primary level. Also, it is advisable to consider the possibility of obtaining it automatically without the involvement of a person (consultants, operators, call centers, etc.), as sometimes a tourist urgently needs to know the information, but there is no opportunity to discuss it over the phone.

Thus, analyzing the trends of digital marketing and the requirements of consumers of tourism services, catering and accommodation, identified the main tools of digital marketing that can be used at the public level to position the country as a tourist center.

Conclusions. Thus, as a result of the study, the high relevance of the processes of introduction of digital technologies in the system of public marketing was determined, which is a global trend. Ensuring the development of tourism and hotel and restaurant industry is of great socio-economic importance, so it is advisable to consider the introduction of digital technologies in the development of these sectors of the economy. Elements of the content strategy of public marketing in the field of

tourism and hotel and restaurant industry were analyzed and described in the article.

References:

1. Romanenko L.F. (2019) Cifrovij marketing: tendencii rozvitku [Digital marketing: development trends]. - V *International Scientific and Practical Internet Conference "Marketing Education in Ukraine"* - p. 222-225 Retrieved from http://projects.dune-hd.com/bitstream/handle/2010/36733/Mou_21-66.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
2. M.A. Aucklander, T.O. Aucklander, O.I. Yashkina (2017) Cifrovij marketing - model' marketingu XXI stolittya : [Digital marketing - a model of marketing of the XXI century] : monograph / ed. Qty: M.A. Aucklander, T.O. Aucklander, O.I. Yashkina [etc.]; for ed. Doctor of Economics, Prof. MA. Aucklander. - Odessa: Astroprint, 292 p. [in Ukrainian].
3. E.V. Romat, Yu. V. Gavrilchko (2018) Marketing v derzhavnomu upravlinni [Marketing in public administration] : monograph - Kyiv: Kyiv. nat. trade and economy University. - 288 [in Ukrainian].
4. Fedorchenko A.V. (2009) Sistema marketingovih doslidzhen' [Marketing research system] : monograph. K.: KHEV. 268 [in Ukrainian].
5. Kudenko N.V., Primak T.O., Arkhipova T.V., Shevchenko O.L. (2012) Upravlinnya reklamnim biznesom na osnovi koncepcii marketingu [Management of advertising business on the basis of marketing concept] : monograph. Kyiv: KNEU, 279 [in Ukrainian].
6. Deinega O.V., Deinega I.O. (2020) Marketing yak instrument rozvitku potencialu servisnoi diyal'nosti teritorial'nih gromad [Marketing as a tool for developing the potential of service activities of territorial communities]. *International scientific electronic journal "GO". ONLINE. 2020. August (№ 12). Pp. 1–8.* Retrieved from <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/2663-4139> [in Ukrainian].
7. Kotler F. (2008) Marketing dlya derzhavnih ta gromads'kih organizacij [Marketing for government and public organizations] / trans. with English under ed. SG Bozhuk, 2008. 384 [in Russian].
8. Madill J. (1998) Marketing v uryadi. Optimal'nij [Marketing in Government. Optimum], *The Journal of Public Sector Management. 1998. Vol. 28, № 4. P. 9–18.* [in English].

Література:

1. Романенко Л. Ф. Цифровий маркетинг: тенденції розвитку / Л. Ф. Романенко. – В Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Маркетингова освіта в Україні» – с. 222-225
2. Оклендер М.А., Т.О. Оклендер, О.І. Яшкіна (2017) Цифровий маркетинг - модель маркетингу XXI століття : монографія / за ред. Кількість: М.А. Aucklander, Т.О. Оклендер, О.І. Яшкіна [та ін.]; за ред. д.е.н., проф. М.А. Оклендер. – Одеса: Астропринт, 292 с.
3. Є.В. Ромат, Ю. В. Гаврилечко (2018) Маркетинг в державному управлінні : монографія – К. : К. . нац. торгово-економічний університет. – 288.
4. Федорченко А.В. (2009) Система маркетингових досліджень : монографія. К.: КНЕУ. 268.
5. Куденко Н.В., Примак Т.О., Архіпова Т.В., Шевченко О.Л. (2012) Управління рекламним бізнесом на основі концепції маркетингу : монографія. Київ: КНЕУ, 279.
6. Дейнега О.В., Дейнега І.О. (2020) Маркетинг як інструмент розвитку потенціалу сервісної діяльності територіальних громад. Міжнародний науковий електронний журнал «ГО». ОНЛАЙН. 2020. Серпень (№ 12). pp. 1–8.
7. Котлер Ф. (2008) Маркетинг для державних та громадських організацій / пер. з англійською під ред. С. Г. Божук, 2008. 384
8. Madill J. (1998) Marketing v uryadi. Optimal'nij [Marketing in Government. Optimum], *The Journal of Public Sector Management. 1998. Vol. 28, № 4. P. 9–18.* [in English].

УДК 351 : 61(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-21-34](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-21-34)

Гавриченко Дмитро Георгійович кандидат медичних наук, завідувач кафедри анестезіології, інтенсивної терапії та медицини болю, Одеський медичний інститут Міжнародного гуманітарного університету, Фонтанська дорога, буд.23а, м.Одеса, 65000, тел.: (063) 519-13-41, <https://orcid.org/0000-0003-1595-4467>.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАСФОРМАЦІЙ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Анотація. В умовах направленості урядової політики на підвищення рівня довіри до державної влади, впровадження євроінтеграційного курсу та глобалізаційних обов'язків країни, необхідним завданням є визначення потенційних шляхів та напрямів розв'язання проблем в сфері охорони здоров'я, впровадження нових фінансових механізмів, нормативних та інноваційних трансформацій. У статті розглянуто особливості державного регулювання сфери охорони здоров'я з 2015 року, визначено напрямки розвитку державних механізмів щодо впровадження подальших трансформацій та реформування цієї сфери. Метою статті є аналіз нормативно-правового механізму впровадження трансформацій у систему охорони здоров'я для забезпечення ефективного реформування сфери охорони здоров'я та виявлення можливостей впровадження електронних послуг в цій сфері, що надасть змогу забезпечити якість та безпеку їх надання суспільству. Визначено головні цілі уряду спрямованні на сферу охорони здоров'я України: забезпечення рівного і справедливого доступу до медичних послуг, забезпечення мікроекономічної ефективності, макроекономічний контроль за видатками в сфері охорони здоров'я. Аналіз стратегічного базису нормативно-правового механізму впровадження трансформацій у систему охорони здоров'я надав змогу обґрунтувати принципи розвитку системи охорони здоров'я подальші кроки щодо їх реалізації. На основі дослідження проблем організаційного, нормативно-правового, соціально-економічного, технологічного характеру щодо впровадження електронних довірчих послуг у сфері охорони здоров'я, визначено, що запровадження інформаційно-телекомунікаційних систем підтримки автоматизації адміністративних процесів та прийняття управлінських рішень є основними завданнями державного регулювання у сфері охорони здоров'я. Доведено, що вирішення проблем у реформуванні та трансформації сфери охорони здоров'я потребує державної підтримки, на рівнях центральних органів виконавчої влади та суб'єктів законодавчої ініціативи прийняття управлінських рішень, розробки нових нормативно-

правових актів, налагодження взаємодії між громадськістю, бізнесом, державою, міжнародної співпраці з інститутами Європейського Союзу, що сприятиме покращенню глобальних результатів системи охорони здоров'я в Україні.

Ключові слова: державне регулювання, сфера охорони здоров'я, електронні довірчі послуги, трансформація

Havrychenko Dmytro Heorhijovych PhD in Medical Sciences, Head of the Department of Anesthesiology, Intensive Care and Pain Medicine, Odesa Medical Institute of the International Humanitarian University, Fontanskaya road, 23a, Odessa, 65000, tel.: (063) 519-13-41, <https://orcid.org/0000-0003-1595-4467>.

PUBLIC REGULATION OF TRANSFORMATIONS IN THE FIELD OF UKRAINIAN PUBLIC HEALTH

Abstract. Under circumstances of public policy's orientation on increasing confidence in public authorities, implementation of European integration's course as well as globalization responsibilities of the country, the necessary tasks are to identify potential ways and directions of solving problems in the field of public health, to introduce new financial mechanisms, normative and innovative transformations. The article considers features of public regulation in the field of public health since 2015, identifies prospects for public mechanisms' development of further transformations implementation and reforming of this area. The purpose of the article is to analyze the normatively-legal mechanism of implementing transformations in public health system to ensure its effective reforming and to identify opportunities for the introduction of electronic services in this area, which will ensure quality and safety of its provision to society. The main governmental goals in the field of Ukrainian public health are defined: ensuring equal and fair access to medical services, ensuring microeconomic efficiency, macroeconomic control over health care expenditures. Analysis of strategic basis for normatively-legal mechanism of transformations implementation in public health system provided an opportunity to substantiate the principles of this system's development as well as further steps for its implementation. Based on the study of organizational, normatively-legal, socio-economic, technological issues related to the introduction of electronic trust services in public health, it is defined that implementation of information and telecommunication support systems for automation of administrative processes and making management decisions are the main tasks of public regulation of the health care. It is proved that solving problems in reforming and transforming of public health requires state support at the levels of central executive bodies and subjects of legislative initiative in making managerial decisions, developing new regulations, establishing interaction between public, business, state, international cooperation with the institutions of the European Union, which will assist in

improving the global outcomes of the Ukrainian public health system.

Keywords: public regulation, public health, electronic trust services, transformation

Постановка проблеми. Система охорони здоров'я в Україні була сформована на моделі з жорсткими процедурами державного фінансування та управління. Це стало причиною високого рівня корупції, неефективності роботи системи, відсутності сучасних світових тенденцій, ігнорування потреб населення, відсутності модернізації в національній системі охорони здоров'я. В умовах впровадження євроінтеграційного курсу та глобалізаційних обов'язків країни, стало необхідним визначення потенційних шляхів та напрямів розв'язання проблем в сфері охорони здоров'я, для формування нової державної політики у галузі, включаючи впровадження нових фінансових механізмів, нормативних та інноваційних трансформацій.

Сучасність вимагає від кожної країни високого рівня довіри до державної влади. Однак, для забезпечення такої стовідсоткової довіри необхідно забезпечити прозорість діяльності органів державної влади, що надасть змогу залучити суспільство. Таким інструментом можуть стати електронні послуги, які дозволять встановити (підвищити) відповідальність влади перед суспільством. Якість надання електронних послуг є показником ставлення державної влади до осіб, ступеня поваги до їх прав і свобод. Національна політика розвитку інформаційного суспільства в Україні ґрунтується на засадах: створення загальнодоступних електронних інформаційних ресурсів; збільшення кількості та різноманітності електронних послуг, широкого впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освіту, науку, охорону здоров'я, культуру, охорону навколишнього середовища; формування необхідних для цього законодавчих і сприятливих економічних умов. Обмін, поширення та використання інформації та знань підвищення якості даних є результатом зміцнення інформаційних технологій, що сприяє підвищенню підзвітності, прозорості, економічної ефективності надання послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі дослідження широко використовувалися результати вчених Marc Suhrcke [1], Martin McKee [1], Lorenzo Rosso [1], Братішко Ю. [2], Бурик З.[3], Дегтяр О. [2], Деренська Я. [2], Козирева О. [2], Куцак Ю. [4]. Лехан В. [5], Москаленко В. [6], Мохова Ю. [2], Орлова Н. [2-3,7], Попченко Т. [8], Ситаш Т.Д. [9], Слабкий Г. [5], Шевченко М.[5], які займалися і продовжують дослідження питань реформування системи охорони здоров'я, фінансуванням охорони здоров'я та вивчали досвід зарубіжних країн щодо впровадження сучасних інформаційних технологій у визначеній сфері. Проте, комплексного наукового дослідження щодо сучасних трансформацій в сфері охорони здоров'я не здійснювалося, тому варто було б визначити нові ефективні державні важелі розвитку охорони здоров'я в Україні.

Наукові дослідження німецького філософа А. Шопенгауер свідчать, що здоров'я перевищує усі інші блага життя, а здоровий жебрак – щасливіший, ніж хворий король. Здоров'я людини є не лише однією з найважливіших життєвих цінностей, основою життя людини та способом її існування, але й одним із визначальних чинників розвитку економіки країни, показником її благополуччя, індикатором результативності та ефективності соціальних реформ, особливо в період економічної кризи. Саме ступінь соціальної орієнтованості держави на вдосконалення діяльності сфери охорони здоров'я є одним із показників її цивілізованості й конкурентоспроможності [1].

Експерти Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я (ВООЗ) визначають чинником підвищення національного доходу, довготривалого стійкого економічного зростання саме здоров'я населення, яке сприяє зниженню рівня бідності, безперервному економічному зростанню, впливає на соціальне благополуччя [5].

Статтею 49 Конституції України визначено, що кожен громадянин має право на медичну допомогу, охорону здоров'я, медичне страхування. Відповідно до медико-санітарних, соціально-економічних, оздоровчо-профілактичних програм охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням. Уряд формує умови для доступного для всіх та ефективного медичного обслуговування. Діюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя, дбає про розвиток спорту, фізичної культури та сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності [10].

Метою статті є аналіз нормативно-правового механізму впровадження трансформацій у систему охорони здоров'я для забезпечення ефективного реформування сфери охорони здоров'я та виявлення можливостей впровадження електронних послуг в цій сфері, що надасть змогу забезпечити якість та безпеку їх надання для суспільства.

Виклад основного матеріалу. Складовою Національного плану дій з реформування системи охорони здоров'я в Україні є Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2020 роки (Стратегія), затверджена програмою діяльності Кабінету Міністрів України (постанова Верховної ради України від 11 грудня 2014 року №26-VIII) та Указом Президента України 722/2019 від 30.09.2019 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2030». Стратегія представляє собою рамковий документ, який формує бачення, контекст, пріоритети, задачі, принципи, подальші кроки реформування вітчизняної системи охорони здоров'я. Стратегія є основою для прийняття рішень та розробки політики в галузі охорони здоров'я щодо бюджетних ресурсів та фінансування у сфері охорони здоров'я. Наразі, триває розробка Стратегії розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року.

За Національною стратегією реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2020 рр. ключовими принципами системи охорони здоров'я є:

1. Гарантований доступний пакет послуг для кожного громадянина. Принцип повинен бути застосований незалежно від віку, статі, політичних та релігійних переконань, сексуальної орієнтації, цивільного або сімейного стану. Він повинен базуватися на повазі до прав людини та бути застосований до кожного та всіх в цілому. Особливу увагу уряд має приділяти вразливим соціальним групам.

2. Дотримання національних стандартів професіоналізму та якості. Принцип спрямований на надання якісної, ефективної, безпечної медичної допомоги, спрямованої на підтримку, задоволення потреб, розвиток персоналу, освіту пацієнта, удосконалення управління галуззю.

3. Взаємоповага медичних працівників та пацієнтів. Першим та головним принципом у роботі з пацієнтами мають бути гідність, повага, турбота та співчуття. Коли пацієнти будуть відчувати себе партнером, а медичні працівники матимуть підтримку, відповідні повноваження, відчуватимуть свою цінність, будуть покращуватися їх досвід, безпека, результати для здоров'я.

4. Співпраця різних служб, секторів економіки, організацій в інтересах населення, громад, пацієнтів (міжсекторальна взаємодія). Для підвищення рівня добробуту та здоров'я система охорони здоров'я повинна взаємодіяти з органами державного сектору, іншими службами, широким колом благодійних організацій, громадських об'єднань, юридичних осіб приватної форми власності.

5. Найбільш справедливе, ефективне, стійке використання обмежених ресурсів та співвідношення ціна-якість. Державні кошти на охорону здоров'я повинні бути направлені виключно на благо громадян. Головною метою уряду має бути – кожна витрачена гривня платником податків має приносити для здоров'я людей більше результату.

6. Підзвітність пацієнтам та громадам. Система підзвітності та відповідальності за прийняття рішень повинна бути зрозумілою та прозорою для пацієнтів, персоналу, громадськості. Для реалізації поставленої мети уряд має гарантувати постійну можливість доступу до основних показників здоров'я та інформації, а органи місцевої та центральної влади систематично звітувати перед радами (представниками), громадою за результати діяльності в сфері охорони здоров'я.

Система охорони здоров'я в Україні – це комплексна галузь, яка повинна ґрунтуватися на принципах ефективної взаємодії багатьох центральних органів влади на рівні Міністерств охорони здоров'я, фінансів, економіки, праці та соціальної політики, освіти і науки, з питань надзвичайних ситуацій та інших міністерств та відомств [4]. Кардинальні зміни у соціально-економічній сфері, незадовільний стан здоров'я населення, недоліки сучасної системи охорони

здоров'я, критична демографічна ситуація, незадовільна екологічна ситуація вимагають поліпшення та удосконалення організації діяльності галузі, нагального вирішення її актуальних проблем.

Майбутня система охорони здоров'я має базуватися на трьох фундаментальних принципах, які мають бути відображеними на кожному наступному етапі реформи та застосовуватися в усіх секторах охорони здоров'я, а саме:

1. Система охорони здоров'я має бути орієнтована на людей, дослухатися до потреб людей (працівників, пацієнтів), формувати атмосферу, яка постійно оцінюється та є підставою для покращення роботи. Нові моделі фінансування послуг системи охорони здоров'я мають зменшувати фінансові ризики, бути ефективними, відкривати доступ до відповідних послуг;

2. Головним завданням системи охорони здоров'я в умовах трансформацій є безпека та якість послуг, їх здатність адаптуватися до постійно змінюваних викликів;

3. Система охорони здоров'я складається з соціальних інституцій, робота яких залежить від стосунків між різними учасниками системи (дослідників, управлінців, покупців, постачальників, тощо). Лише шляхом формування взаємоповаги, діалогу, довіри між цими суб'єктами може бути досягнуто процвітання, а від якості таких стосунків залежатиме ефективність роботи.

Розробка державної програми медичних гарантій на 2020 рік стала одним із стратегічних напрямлень уряду. Вперше вона була ухвалена в 2020 році та включає за принципом «гроші йдуть за пацієнтом» всі рівні надання медичних послуг, які оплачуватиме Національна служба здоров'я у 2020 році. Зміни у медичній освіті є невід'ємною складовою трансформації системи охорони здоров'я в цілому. Система повинна базуватися на розумінні відповідальності за загальне благополуччя населення, здоров'я, усі аспекти життя.

В сучасній вітчизняній системі охорони здоров'я наявні ряд загроз національній безпеці, серед яких можна виділити: нераціональне та недостатнє використання джерел фінансування, а також недосконалість господарського статусу, організаційної структури закладів охорони здоров'я, недосконалість бюджетних механізмів фінансування та управління коштами. Державні кошти є ключовим джерелами фінансування охорони здоров'я України. Тому потребують детального дослідження шляхи підвищення ефективності фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні.

За п'ять років з початку реформування системи охорони здоров'я відбулися значні трансформації у механізмах фінансування цієї сфери. Побудова нової національної системи охорони здоров'я передбачає багатоканальність фінансування відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції побудови нової національної системи охорони здоров'я України» від 14.07.2014 р. [11]. Концепція розвитку системи фінансового забезпечення у сфері охорони здоров'я, затверджена

розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.09.2013 р. № 776-р. [12], розроблена з урахуванням напрямів діяльності Світового банку, Європейської комісії, ВООЗ, інших міжнародних організацій, міжнародного досвіду фінансового забезпечення галузі охорони здоров'я.

Системні зміни в сфері охорони здоров'я України включають зміну принципів фінансування галузі. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 1013-р. затверджено Концепцію реформи фінансування системи охорони здоров'я [13].

У грудні 2017 року прийнято Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України», «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», які започаткували реформу охорони здоров'я в Україні [14-15]. Вирішення проблем охорони здоров'я (катастрофічні витрати домогосподарств на охорону здоров'я, неефективне витрачання бюджетних коштів, низька ефективність та якість надання медичних послуг) є головною метою реформи.

Протягом 2017 року у всіх регіонах України проведено консультації щодо впровадження реформи за участю міжнародних, громадських організацій та Міністерства охорони здоров'я. 19 жовтня 2017 року прийнято Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», внесені необхідні зміни до Державного бюджету. 14 листопада 2017 року ухвалено Закон «Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості» [14, 16].

В квітні 2018 року стартувала національна кампанія з вибору педіатрів, терапевтів, сімейних лікарів без прив'язки до місця реєстрації пацієнтів. Більше 20 млн. українців за сім місяців підписали декларації про вибір лікарів. Кожен другий українець вже має лікаря, до якого може звернутися з будь-якими проблемами зі здоров'ям, якому довіряє, в якого можна дізнатися, як не хворіти та вести здоровий спосіб життя.

З другої половини 2019 року розпочалась програма «Безкоштовна діагностика» – наступний етап після реформи первинної ланки. Це 80% потреби пацієнта з діагностики у педіатра, терапевта, сімейного лікаря. Затребуваними є послуги вузькопрофільних спеціалістів, безоплатні аналізи та дослідження. Пацієнти можуть за направленням лікаря проходити наступні обстеження: ультразвукову діагностику, рентген, ехокардіографія серця, мамографія, інші обстеження – у будь-якому медичному закладі безоплатно за договором з Національною службою здоров'я України. Таким чином, поліклініки, які є установами амбулаторної спеціалізованої допомоги, будуть переходити на нову модель фінансування [17].

Пріоритетним завданням системи охорони здоров'я будь-якого уряду є забезпечення належного рівня здоров'я населення, що визначається стратегічними документами національного, європейського та міжнародного рівнів [9]. В сфері охорони здоров'я основними цілями уряду є забезпечення

мікроекономічної ефективності, забезпечення справедливого та рівного доступу до медичних послуг, макроекономічний контроль за видатками в сфері охорони здоров'я (табл. 1).

Таблиця 1

Головні цілі уряду спрямованні на сферу охорони здоров'я України

Ціль	Результат
Забезпечення рівного і справедливого доступу до медичних послуг	Громадяни повинні мати доступ до певного гарантованого мінімального рівня послуг, в межах якого медична допомога повинна надаватись в залежності від потреби хворого в ній, а не в залежності від здатності хворого за неї платити
Забезпечення мікроекономічної ефективності	Якість допомоги і ступінь задоволення пацієнтів повинні бути максимально можливими при мінімально можливих затратах ресурсів
Макроекономічний контроль за видатками в сфері охорони здоров'я	Сектор охорони здоров'я повинен поглинати «розумну» частку валового національного продукту (зростання рівня видатків на охорону здоров'я)

Україна гостро потребує трансформаційних механізмів в системі охорони здоров'я та переорієнтації підходів до управління і фінансування галузі в цілях поліпшення доступності і якості медичного обслуговування в державі. Стан здоров'я населення, якість медичного обслуговування залежать від ефективного використання та забезпеченості медичної галузі трудовими, матеріально-технічними, фінансовими ресурсами. Таким чином, сучасна система охорони здоров'я вимагає формування такої державної політики, яка дозволить охопити основними видами профілактики, допомоги, лікування і реабілітації все населення, забезпечити надання медичних послуг достатніми фінансовими ресурсами, підвищити ефективність та зменшити фінансові ризики, пов'язані з наданням допомоги.

Доступність медичної допомоги це основна мета системи охорони здоров'я населення, а її передумови полягають у збалансованості необхідних обсягів медичної допомоги з можливостями та ресурсами держави.

Якість медичної допомоги в свою чергу, відзначається сукупністю характеристик, що підтверджують відповідність наданої медичної допомоги наявним потребам пацієнта, його очікуванням, сучасному рівню розвитку медичної науки і технології. Основними характеристиками якості медичної допомоги є адекватність, доступність, наступність і безперервність, безпека, результативність, ефективність, дієвість, своєчасність, задоволення очікувань і потреб, стабільність процесу й результату, постійне вдосконалення та поліпшення.

Протягом років незалежності України різними урядами країни та органами місцевого самоврядування здійснювались заходи щодо створення інформаційних систем місцевого та загальнодержавного масштабу для надання в електронному вигляді адміністративних послуг [18]. Надання таких послуг передбачає онлайн взаємодію через певні інтерфейси інформаційної системи з використанням механізмів електронної автентифікації та ідентифікації між органом, що надає послугу, та громадянином на принципах гарантій впевненості та безпеки.

Наслідки та причини відсутності в Україні сталої інфраструктури електронних довірчих послуг можна систематизувати за напрямками: технологічний, соціально-економічний, нормативно-правовий та організаційний, які наведено в табл.2.

Наведені наслідки та причини відсутності в Україні умов побудови довірчої інфраструктури електронної ідентифікації свідчить про те, що в умовах належного технічного та нормативного регулювання, в умовах узгодження заходів із кібернетичної безпеки загальною концепцією розбудови інформаційного суспільства, соціально-економічними програмами, гарантованого ресурсного забезпечення, націленості на перспективу інтеграції із єдиним цифровим ринком Європи вирішення наявних проблеми є неефективним.

Таблиця 2

Проблеми розвитку електронних довірчих послуг в Україні

Направленість проблеми розвитку	Характеристика
Організаційний контекст	низький рівень взаємодії замовників Національної програми інформатизації щодо погодження Генеральним державним замовником Національної програми інформатизації завдань (проектів) створення державними органами інформаційно-телекомунікаційних систем, призначених для надання адміністративних послуг населенню, відсутність організаційно-політичного центру відповідальності за постановку завдання, створення інфраструктури електронної ідентифікації, що унеможливорює розробку цільової програми та практичну реалізацію інфраструктури з урахуванням світового та європейського досвіду, стану інформаційно-телекомунікаційних систем в Україні, наявних та перспективних онлайн сервісів

Нормативно-правовий контекст	відсутність чіткої нормативно-правової бази, що визначала б повноваження та компетенції державних органів щодо нормативного та технічного регулювання сфери електронної ідентифікації; відсутність в нормативному полі України поняття електронного паспорта громадянина України як документа, що посвідчує особу; недостатнє покриття національними стандартами та технічними специфікаціями сфери електронної ідентифікації
Соціально-економічний контекст	економічна криза та брак бюджетних коштів, гарантованості повного ресурсного забезпечення національних програм та проектів розвитку інформаційного суспільства, відсутність належних умов для залучення приватних інвестицій до вирішення завдань інформатизації; відсутність соціальної спрямованості систем надання електронних послуг із акцентом на розв'язання проблем підвищення рівня та якості життя, проблем безробіття, посилення соціального захисту населення, поліпшення умов праці, розвиток охорони здоров'я та освіти; недостатній рівень комп'ютерної та інформаційної грамотності населення та цифрова нерівність; низька ефективність використання кадрових ресурсів, спрямованих на інформатизацію та впровадження технологій захисту інформації у соціальну сферу
Технологічний контекст	зростання кіберзлочинності в умовах збільшення кількості інформаційних систем, що здійснюють оброблення даних про особистість у масштабах; відсутність захищеного обміну ідентифікаційними даними фізичних та юридичних осіб, які обробляються в інформаційних системах органів державної влади та приватного сектору

Вирішення проблеми потребує координації діяльності органів місцевого самоврядування, місцевих та центральних органів виконавчої влади, державної підтримки, на рівнях центральних органів виконавчої влади та суб'єктів законодавчої ініціативи прийняття управлінських рішень, розробки низки нормативно-правових актів, узгодження дій суб'єктів відповідальних за розробку функціональних та архітектурних рішень, участі у його галузевих програмних проектах, налагодження взаємодії між громадськістю, бізнесом, державою, міжнародної співпраці з інститутами Європейського Союзу.

Підтримка та розвиток безпечних, прозорих, доступних, найменш затратних, не корупційних, зручних та швидких електронних послуг (електронного рецепту) дасть змогу підвищити конкурентоспроможність та мобільність публічних послуг, покращити якість їх надання юридичним та фізичним особам, зменшити корупційні ризики. Нові ІТ-послуги на рівні Міністерства охорони здоров'я допоможуть зміцнити потенціал у сфері моніторингу, реалізації, планування програм у сфері охорони здоров'я.

Висновки. На основі дослідження сучасних тенденцій розвитку системи охорони здоров'я, електронних довірчих послуг, принципів, стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні виділено основні напрямки розвитку механізму державного регулювання сфери охорони здоров'я. Проаналізована нормативно-законодавча база трансформацій у сфері охорони здоров'я надала змогу виявити проблеми розвитку та головні цілі уряду, які спрямовані на трансформації зазначеної системи.

Також, обґрунтовано перспективи розвитку електронних довірчих послуг в системі охорони здоров'я в соціальному, технологічному, законодавчому аспектах, що надасть змогу підвищити показники здоров'я населення в Україні (тривалості життя, зниження захворюваності, смертності), збільшити фінансову захищеність громадян, забезпечити готовність та здатність системи охорони здоров'я ефективно реагувати на кризові ситуації.

Потребує подальших досліджень проблеми та механізми фінансування сфери охорони здоров'я, а також подальші можливості держави у наданні електронних послуг населенню.

Література:

1. Marc Suhrcke, Martin McKee, Lorenzo Rocco. Health: a vital investment for economic development in eastern Europe and central Asia. The European Observatory on Health Systems and Policies, 2007, pp. 249.
2. Orlova N., Mokhova I., Kozyrieva O., Diegtiar O., Derenska Y., Bratishko Y. Public Information Policy in Health Care Sector: Ukrainian Perspectives // International Business Information Management Conference, Seville, Spain 1-2 April, 2020 pp. 341-351.
3. Орлова Н.С., Бурик З.М. Державна інформаційна політика в Україні в сфері охорони здоров'я // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2021. №2. С. 233-242.
4. Куцак Ю. Г. Фінансування охорони здоров'я та медичне страхування в Україні. <http://www.rusnauka.com/Medecine>
5. Лехан В.М., Слабкий Г.О., Шевченко М.В. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір // Україна. Здоров'я нації. 2010. №1. С.5-23
6. Москаленко В. Ф. Принципи організації оптимальної моделі системи охорони здоров'я: український контекст: монографія. Київ: «Книга плюс», 2008. 320 с.
7. Орлова Н. С. Механізми державного управління у реформуванні системи охорони здоров'я // Публічне адміністрування та національна безпека. 2019. №6. <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2019-6-5377>

8. Попченко Т. П. Реформування сфери охорони здоров'я в Україні: організаційне, нормативно-правове та фінансово-економічне забезпечення: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2012. С. 5

9. Ситаш Т.Д. Фінансування системи охорони здоров'я в Україні: тенденції та реформування // Механізм регулювання економіки. 2012. №1. С.164-169.

10. Конституція України. <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/254к/96-вр>

11. Про схвалення Концепції побудови нової національної системи охорони здоров'я України: проект розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.07.2014 р. <https://www.apteka.ua/article/295842>

12. Про схвалення Концепції розвитку системи фінансового забезпечення у сфері охорони здоров'я: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.09.2013 р. №776-р. <https://www.kmu.gov.ua/npas/246773163>

13. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. №1013-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80>

14. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19 жовтня 2017 року №2168-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19>

15. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України: Закон України від 22 листопада 2018 року № 2621-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2621-19>

16. Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості: Закон України від 14 листопада 2017 року № 2206-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19#Text>

17. Що змінилося за рік після прийняття закону про медичну реформу. <https://moz.gov.ua/article/reform-plan/scho-zminilosja-za-rik-pislja-prijnjattja-zakonu-pro-medichnu-reformu-->

18. Досвід країн Європи у фінансуванні галузі охорони здоров'я, уроки для України. http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/14_reviewbook_uk.pdf

References:

1. Suhrcke, M., McKee, M. Lorenzo Rocco, L. (2007). *Health: a vital investment for economic development in eastern Europe and central Asia*. The European Observatory on Health Systems and Policies [in English].

2. Orlova, N., Mokhova, I., Kozyrieva, O., Diegtiar, O., Derenska, Y. and Bratishko, Y. (2020). Public Information Policy in Health Care Sector: Ukrainian Perspectives. *International Business Information Management Conference*, Seville, Spain [in English].

3. Orlova, N.S. and Buryk, Z.M. (2021). Derzhavna informatsijna polityka v Ukraini v sferi okhorony zdorov'ia [Government information policy in Ukraine in the field of health care]. *Ekspert: paradyhmy iurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 2, 233-242 [in Ukrainian].

4. Kutsak, Yu. H. Finansuvannia okhorony zdorov'ia ta medychne strakhuvannia v Ukraini [Health care financing and health insurance in Ukraine]. (n.d.). *rusnauka.com*. Retrieved from <http://www.rusnauka.com/Medecine> [in Ukrainian].

5. Lekhan, V.M., Slabkyj, H.O. and Shevchenko, M.V. (2010). Stratehiia rozvytku systemy okhorony zdorov'ia: ukrains'kyj vymir [Health care development strategy: the Ukrainian dimension]. *Ukraina. Zdorov'ia natsii – Ukraine. The health of the nation*, 1, 5-23 [in Ukrainian].

6. Moskalenko, V. F. (2008). *Pryntsypy orhanizatsii optymal'noi modeli systemy okhorony zdorov'ia: ukrains'kyj kontekst: monohrafiia* [Principles of organization of the optimal model of the health care system: Ukrainian context: monograph], Knyha plius, Kyiv [in Ukrainian].

7. Orlova, N. S. (2019). Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia u reformuvanni systemy okhorony zdorov'ia [Public administration mechanisms in health care reform]. *Publichne administruvannia ta natsional'na bezpeka – Public administration and national security*, 6. (n.d.). Retrieved from <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2019-6-5377> [in Ukrainian].

8. Popchenko, T. P. (2012). *Reformuvannia sfery okhorony zdorov'ia v Ukraini: orhanizatsijne, normatyvno-pravove ta finansovo-ekonymichne zabezpechennia: analitychna dopovid'* [Reforming the sphere of health care in Ukraine: organizational, normative-legal and financial-economic support: analytical report], NISD, Kyiv [in Ukrainian].

9. Sytash, T.D. (2012). Finansuvannia systemy okhorony zdorov'ia v Ukraini: tendentsii ta reformuvannia [Health care financing in Ukraine: trends and reforms]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky – The mechanism of economic regulation*, 1, 164-169 [in Ukrainian].

10. The Constitution of Ukraine. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from zakon2.rada.gov.ua/rada/show/254k/96-vr [in Ukrainian].

11. Proekt rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro khvalennia Kontseptsii pobudovy novoi natsional'noi systemy okhorony zdorov'ia Ukrainy: proekt rozporiadzhennia» vid 14 lypnia 2017 roku [projectr of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the Concept of building a new national health care system of Ukraine” from July 14, 2017]. (n.d.). *apteka.ua*. Retrieved from <https://www.apteka.ua/article/295842> [in Ukrainian].

12. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku systemy finansovoho zabezpechennia u sferi okhorony zdorov'ia” vid 18 veresnia 2013 roku №776-r [order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the Concept of development of the financial support system in the field of health care” from September 18, 2013 №776-r]. (n.d.). *kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/246773163> [in Ukrainian].

13. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro skhvalennia Kontseptsii reformy finansuvannia systemy okhorony zdorov'ia” vid 30 lystopada 2016 roku №1013-r [order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the Concept of health care financing reform” from November 30, 2016 №1013-r]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80> [in Ukrainian].

14. Zakon Ukrainy “Pro derzhavni finansovi harantii medychnoho obsluhovuvannia naselennia” vid 19 zhovtnia 2017 roku №2168-VIII [Law of Ukraine “On government financial guarantees of medical care” from October 19, 2017 №2168-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19> [in Ukrainian].

15. Zakon Ukrainy “Pro vnesennia zmin do Biudzhetnoho kodeksu Ukrainy” vid 22 lystopada 2018 roku №2621-VIII [Law of Ukraine “On amendments to the Budget Code of Ukraine” from November 22, 2018 №2621-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2621-19> [in Ukrainian].

16. Закон Ukrainy “Pro pidvyschennia dostupnosti ta iakosti medychnoho obsluhovuvannia u sil's'kij mistsevoli” vid 14 lystopada 2017 roku № 2206-VIII [Law of Ukraine “On improving the availability and quality of health care in rural areas” from November 14, 2017 №2206-VIII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19#Text> [in Ukrainian].

17. What has changed in the year since the adoption of the law on medical reform. (n.d.). moz.gov.ua. Retrieved from <https://moz.gov.ua/article/reform-plan/scho-zminilosja-za-rik-pislja-prijnjattja-zakonu-pro-medichnu-reformu--> [in Ukrainian].

18. Experience of European countries in healthcare financing, lessons for Ukraine. (n.d.). eeas.europa.eu. Retrieved from http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/14_reviewbook_uk.pdf [in English].

УДК 351 : 328.18]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-35-45](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-35-45)

Омельченко Роман Петрович студент магістратури кафедри глобальної та національної безпеки ННІ Публічного управління та державної служби, КНУ імені Тараса Шевченка, вул. Антона Цедіка, 20, м. Київ, 03057, тел.: (097) 138-97-55, <https://orcid.org/0000-0002-5833-4359>

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ НА РІВНІ РЕГІОНІВ І МІСЦЕВИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність формування та реалізації державної політики розбудови національної стійкості як складової забезпечення національної безпеки України в умовах гібридної війни. Запропоновано напрями удосконалення державної політики формування національної стійкості як складової забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації на Сході України

Проаналізовано проблеми формування національної стійкості на рівні регіонів і місцевих громад в Україні та шляхи їх вирішення.

У статті наголошується що для вирішення проблемних питань під час формування комплексної організаційної моделі забезпечення стійкості регіонів і територіальних громад, доцільно зосередити основні зусилля відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування на таких аспектах: врегулюванні питання термінологічної визначеності понять у сфері розбудови національної стійкості; унормування порядку дій суб'єктів забезпечення національної стійкості; формування стратегічних і програмних документів у сфері забезпечення безпеки та стійкості регіонів і територіальних громад з чітким визначених цілей і завдань; визначенні обласних державних адміністрацій головними координаторами у процесі формування стійкості регіонів, а органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів – на рівні територіальних громад; розширенні повноваження обласних державних адміністрацій в частині, що стосується міжвідомчої співпраці, забезпечення процесу комплексного оцінювання ризиків і виявлення загроз, ведення регіонального реєстру загроз, утворення профільних міжвідомчих робочих груп тощо.

Робиться висновок проте, що враховуючи потребу в розбудові багаторівневої комплексної системи забезпечення національної стійкості, механізми міжвідомчої взаємодії та координації діяльності у сфері національної безпеки на регіональному і місцевому рівнях потребують вдосконалення. Це сприятиме забезпеченню безперервності процесів

управління та надання критично важливих послуг населенню, як в умовах мирного часу, так і під час кризової ситуації, протягом повного циклу забезпечення національної стійкості.

Ключові слова: національна стійкість, національна безпека, державна політика, регіони, місцеві громади.

Omelchenko Roman Petrovich Master's student of the Departments of Global and National Security, Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University, Anton Tsedik St., 20, Kyiv, 03057, tel.: (097) 138-97-55, <https://orcid.org/0000-0002-5833-4359>

PROBLEMS OF FORMATION OF NATIONAL RESISTANCE AT THE LEVEL OF REGIONS AND LOCAL COMMUNITIES IN UKRAINE

Abstract. The article substantiates the need for the formation and implementation of state policy of building national stability as a component of ensuring the national security of Ukraine in a hybrid war. The directions of improvement of the state policy of formation of national stability as a component of maintenance of national security of Ukraine in modern conditions of repulse and deterrence of armed aggression of the Russian Federation in the East of Ukraine are offered.

The problems of formation of national stability at the level of regions and local communities in Ukraine and ways of their solution are analyzed.

The article emphasizes that to solve problems during the formation of a comprehensive organizational model for ensuring the stability of regions and territorial communities, it is advisable to focus the main efforts of relevant public authorities and local governments on the following aspects: regulation of the order of actions of subjects of ensuring national stability; formation of strategic and program documents in the field of security and sustainability of regions and territorial communities with clearly defined goals and objectives; determination of regional state administrations as the main coordinators in the process of forming the stability of regions, and local self-government bodies and their executive bodies - at the level of territorial communities; expanding the powers of regional state administrations in the part related to interdepartmental cooperation, ensuring the process of integrated risk assessment and threat detection, maintaining a regional register of threats, establishing specialized interdepartmental working groups, etc.

It is concluded, however, that given the need to build a multilevel integrated system of national stability, the mechanisms of interagency cooperation and coordination of activities in the field of national security at the regional and local levels need to be improved. This will help ensure the continuity of governance processes and the provision of critical services to the population, both in peacetime and in times of crisis, throughout the cycle of national stability.

Keywords: national resilience, national security, public policy, regions, local communities.

Постановка проблеми. Дослідження проблем формування національної стійкості в контексті забезпечення національної безпеки України в цілому та на регіональному рівні зокрема є недостатніми для сьогоденного рівня викликів та загроз, що постають перед Україною. Сучасний світ характеризується непередбачуваністю і мінливістю безпекового середовища, змінами в архітектурі світової, регіональної та національної безпеки, зростанням рівня загроз та їх потенційних наслідків в умовах екзистенційної воєнної загрози національній безпеці України з боку Російської Федерації, її постійних спроб дестабілізувати безпекове середовище в Чорноморському регіоні, проведення «газової війни» та створення штучної міграційної кризи на кордонах з Європейським Союзом, як сегменту гібридної війни в Європі, світовою пандемією та регіональними конфліктами. Все це формує довгострокові виклики для України і одночасно вносить в порядок денний забезпечення національної безпеки, як невідкладне, питання розбудови національної стійкості.

Руйнівні наслідки надзвичайних ситуацій, як результат глобальних змін клімату, світове протистояння окремих держав і військово-політичних блоків, пандемія планетарного масштабу, що спричинена поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19), суттєво позначилися на міжнародній безпеці, продемонстрували слабкість, а інколи й дисфункцію, наявних політичних інструментів й інститутів, які забезпечували мир і стабільність. В умовах стрімких змін безпекового середовища, класичних підходів щодо реагування на загрози виявилось недостатньо для того, щоб люди, громади, суспільство і держава були достатньо захищеними. Актуалізовано питання щодо набуття системою забезпечення національної безпеки нової якості, з метою адаптації до таких змін і безперервної роботи навіть в умовах кризи.

Зазначеним вимогам відповідає концепт «національної стійкості». Разом з тим, неоднозначне тлумачення і часом контраверсійне розуміння поняття «національна стійкість», різні підходи до визначення складових національної стійкості, її характеристик, принципів та механізмів її забезпечення, потребують вивчення та узагальнення існуючих тенденцій та кращих світових практик щодо забезпечення національної стійкості з метою їх уніфікації та опрацювання концепції і дорожньої карти щодо їх впровадження в Україні з урахуванням національних особливостей.

Актуальність проблематики формування та реалізації державної політики щодо забезпечення національної стійкості також зумовлюється тим, що в Україні питання запровадження національної системи стійкості знаходиться на стадії розвитку та організаційно-правової інституціоналізації. Елементи даної системи не завжди є пов'язаними між собою, функції суб'єктів забезпечення

національної стійкості не розмежовані і часто дублюються, що впливає на ефективність їх діяльності. Для завчасної підготовки, адекватного реагування на виклики і загрози, національній безпеці потрібні комплексні узгоджені дії всіх ключових суб'єктів національної системи стійкості.

Визначення стійкості однією із засад Стратегії національної безпеки, що введена у дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, а також нормативно закріплені наміри щодо запровадження національної системи стійкості для забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до реагування на широкий спектр загроз [2], стали новим етапом у розробці концептуальних основ та підготовки збалансованих пропозицій для формування та реалізації державної політики щодо забезпечення національної стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі підготовки кваліфікаційної роботи були використані фундаментальні праці науковців із різних аспектів державного управління національною безпекою. Так, вивченню концепту «стійкості», «національної стійкості» та питань формування державної політики забезпечення національної стійкості присвячені роботи українських і зарубіжних вчених, які проводили дослідження в трьох основних напрямках: теоретико-методологічному (Ф. Бурбо, Н. Мартін, Дж. Джозеф, Л. Алессі, К. Зебровські, П. Бенцур, Б. Еванс,), нормативно-правовому (А. Р. Манка, С. П. Іванюта, К. Є. Войтовський, Е. Жіованіні) та структурно-функціональному (Д. Г. Бобро, А. В. Лепіхов, А. Мітчел, Ф. Камполонго).

Вивченню практично всіх аспектів національної стійкості та виробленню рекомендацій щодо їх впровадження в державно-управлінську діяльність в Україні присвячено роботи О.О. Резнікової.

Науковцями достатньо вивчено також окремі аспекти та сфери національної стійкості, зокрема питання стійкості критичної інфраструктури (О. М. Суходоля), економічної стійкості (А. В. Бойко), інформаційної стійкості (Р. Р. Марутян), екологічної стійкості (І. С. Варламова), фінансової стійкості (Н. В. Нестеренко).

Праці згаданих дослідників створили методологічне підґрунтя для комплексного розгляду переважної більшості проблем у сфері формування і реалізації державної політики забезпечення національної стійкості. Ретроспективний аналіз даного питання дозволяє зробити висновок, що у сучасній літературі недостатньо дослідженими залишаються проблеми формування національної стійкості на рівні регіонів і місцевих громад в Україні.

Крім того, значна увага питанням розвитку стійкості приділяється міжнародними інституціями. Ґрунтовні дослідження стійкості проводяться відповідними підрозділами Організації Об'єднаних Націй, Організації Північноатлантичного Договору, Європейського Союзу, Організації економічного співробітництва та розвитку та інших. Питання розвитку

стійкості інкорпоровано у стратегічні документи згаданих організацій і гармонізовано з розвитком ключових пріоритетів їх діяльності.

Мета статті. Автор статті ставить за мету дослідити проблеми формування національної стійкості на рівні регіонів і місцевих громад в Україні та шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Більшість провідних країн світу визначили формування національної стійкості імперативом формування своєї безпекової політики. Стійкість також визначається пріоритетним напрямком формування політики в оновлених стратегічних документах Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного Договору. Разом з тим, у світі відсутнє загальноприйняте визначення цього поняття, не сформульовані чіткі механізми та критерії формування відповідної системи.

Як у багатих, так і в бідних країнах зростає політичне та економічне тяжіння до підвищення стійкості як порядку денного, який може сприяти цілісним, позитивним і тривалим змінам у суспільствах і країнах, яким найбільше загрожує небезпека. Порядок денний зазвичай розуміється як інституційний підхід, який узгоджує різні дії з управління ризиками, що охоплюють як техногенні загрози, так і природні небезпеки, а також різні форми надання допомоги, що охоплюють як короткочасні (наприклад, повені) так і довготривалі катастрофи (наприклад, посуха), а також складні надзвичайні ситуації (наприклад, довготривалий конфлікт) [7].

Інтерес до стійкості стрімко зростає протягом останніх 20 років, як відповідь на зростаюче занепокоєння з приводу потенційних потрясінь, які перевіряють межі спроможності людей і суспільства їх подолати. Цілковімовірно, що ці потрясіння залишилися назавжди і будуть створювати постійні виклики в усьому світі, від цифрової трансформації, глобалізації та демографії до зміни клімату та продовольчої безпеки. Щоб успішно боротися з цими проблемами, важливо розуміти, що робить суспільство здатним впоратися з потрясіннями, а також постійно вимірювати та контролювати свої можливості щодо їх подолання [6].

Ураховуючи зміни, що відбуваються сьогодні як у глобальному безпековому середовищі, так і в системі суспільних відносин, особливої актуальності серед досліджень набувають питання формування та реалізації державної політики національної стійкості, у тому числі стійкості окремих її суб'єктів – державних органів, суспільства, організацій.

Зокрема, наголошується на необхідності зміни формату взаємодії у сфері забезпечення національної безпеки, розвитку спроможностей залучених суб'єктів, а також вдосконаленні механізмів реагування на загрози.

Водночас потрібно враховувати, що рекомендації, які надаються окремими експертами у сфері розбудови національної стійкості, іноді мають різновекторний і фрагментарний характер, а відповідні моделі і підходи, які засвідчили ефективність в інших державах, мають бути адаптованими до

національних особливостей.

Останнім часом все більше уваги приділяється розвитку національної стійкості на регіональному та місцевому рівнях як окремими дослідниками, так і міжнародними організаціями та науково-дослідними установами.

Ще навіть до прийняття Стратегії національної безпеки України та Концепції забезпечення НСС постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки» серед основних завдань за напрямком розвитку інфраструктури безпеки у рамках оперативної цілі 4 стратегічної цілі 1 визначено побудову Національної системи стійкості на регіональному рівні [1].

Концепцією забезпечення НСС визначено завдання щодо організації та функціонування національної системи стійкості на державному, регіональному та місцевому рівнях [5].

Ураховуючи те, що концептуальні документи з питань забезпечення національної стійкості затверджено нещодавно, законодавство, яке б визначало завдання, функції і повноваження як органів державної влади, так і органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення національної стійкості на сьогодні не сформовано.

Оскільки одним з ключових принципів забезпечення національної стійкості є принцип субсидіарності, що передбачає розподіл повноважень і відповідальності, коли рішення щодо реагування на кризові ситуації приймаються на найнижчому рівні з координацією на вищому доцільному рівні, важливе значення має розбудова спроможностей регіонів і територіальних громад з питань забезпечення національної стійкості.

Реагування на загрози і надзвичайні ситуації, забезпечення готовності, ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій та відновлення після них на регіональному і місцевому рівнях сьогодні відбувається в рамках законодавства у сфері національної безпеки, а також на основі відповідних відомчих нормативно-правових актів.

Як відзначають експерти Національного інституту стратегічних досліджень, сьогодні на рівні регіонів і місцевих громад «комплексне реагування на певні види загроз відбувається в межах функціонування окремо діючих загальнодержавних систем: єдиної державної системи цивільного захисту України; єдиної державної системи запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків (загальнодержавної системи боротьби з тероризмом); системи екстреної медичної допомоги; національної системи кібербезпеки України; системи забезпечення обороноздатності держави. Їх організаційні і нормативно-правові механізми охоплюють усю територію країни, а деякі із систем складаються з функціональних і територіальних підсистем» [4].

Спектр діяльності цих систем націлено на захист населення від надзвичайних і кризових ситуацій природного, техногенного, соціального,

терористичного, воєнного та іншого характеру; гарантування сталої роботи систем життєзабезпечення територіальних громад (постачання енергоресурсів, продовольства, питної води, забезпечення охорони здоров'я і невідкладної медичної допомоги, громадської безпеки, транспортних комунікацій, житлово-комунальної інфраструктури); охорону та оборону об'єктів підвищеної небезпеки, що розміщені на територіях регіонів і територіальних громад.

У рамках чинного законодавства у сфері запобігання і реагування на загрози та надзвичайні ситуації на регіональному і місцевому рівнях як на постійній, так і на тимчасовій основі утворюються такі основні органи міжвідомчої взаємодії: координаційні групи Антитерористичного центру при регіональних органах СБУ, регіональні й місцеві комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, спеціальні комісії з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, комісії з питань надзвичайних ситуацій підприємств, установ та організацій, а також центри безпеки громадян.

Сьогодні основні функції щодо реагування на кризові ситуації та забезпечення готовності на регіональному і місцевому рівнях покладено на обласні і районні державні адміністрації, органи самоврядування об'єднаних територіальних громад, регіональні і територіальні підрозділи сил безпеки і оборони, служби невідкладної медичної допомоги.

На перший погляд, складається враження, що на регіональному і місцевому рівнях створено всі необхідні умови щодо забезпечення національної стійкості.

Разом з тим групою експертів Національного інституту стратегічних досліджень визначено ряд проблем у сфері формування стійкості регіонів і територіальних громад, які умовно можна розділити на чотири групи:

законодавчого та нормативно-правового характеру:

- недосконалість правового регулювання процесу впровадження єдиного системного механізму координації діяльності в рамках повного циклу забезпечення національної стійкості (оцінювання ризиків, виявлення вразливостей, забезпечення готовності, планування, запобігання, реагування, посткризове відновлення);

- розпорошеність правового регулювання процесів забезпечення готовності й реагування на певні загрози і надзвичайні ситуації в різних законодавчих та нормативно-правових актах України, а також часткова неузгодженість між собою визначених в цих документах термінів, організаційних механізмів та методичних підходів;

проблеми у сфері стратегічного планування:

- відсутність в системі стратегічного планування в Україні чітких механізмів узгодження всіх процесів підготовки стратегічних і програмних документів на національному, регіональному і місцевому рівнях у рамках єдиного циклу;

- відсутність стратегічного бачення розвитку безпекового середовища на регіональному і місцевому рівнях;
- незавершеність реформ щодо децентралізації влади; інституційного характеру:
- не визначено чітких зв'язків між функціонуванням існуючих національних систем з реагування на певні види загроз і небезпек, які передбачають міжвідомчу взаємодію;
- утворені в рамках загальнодержавних систем різноманітні формати міжвідомчої співпраці (координаційні органи та міжвідомчі групи) функціонують у вузькому полі розрізнених сфер відповідальності; комунікаційного характеру:
- не налагоджено комплексний обмін інформацією про всі можливі загрози й надзвичайні ситуації;
- не набули поширення сучасні методи й технології оцінювання ризиків і загроз;
- низький рівень розвитку державно-приватного партнерства у безпековій сфері на територіальному рівні;
- недостатньо використовується потенціал існуючих міжвідомчих структур як платформ для горизонтальної і вертикальної міжвідомчої взаємодії, комунікацій бізнесу та громадських організацій з органами самоврядування [3, С. 96-108].

З метою вирішення проблемних питань під час формування комплексної організаційної моделі забезпечення стійкості регіонів і територіальних громад, доцільно зосередити основні зусилля відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування на таких аспектах:

при вирішенні проблем законодавчого та нормативно-правового характеру:

- врегулювання питання термінологічної визначеності понять у сфері розбудови національної стійкості як на державному, так і на регіональному і місцевому рівнях;

- унормування порядку дій суб'єктів забезпечення національної стійкості під час імплементації повного циклу забезпечення національної стійкості (оцінювання ризиків, виявлення вразливостей, планування дій, забезпечення готовності, реагування, пом'якшення негативного впливу, ліквідація наслідків, посткризове відновлення/адаптація, вивчення отриманого досвіду);

при вирішенні проблем у сфері стратегічного планування:

- формування стратегічних і програмних документів у сфері забезпечення безпеки та стійкості регіонів і територіальних громад з чітким визначених цілей і завдань;

- періодичне проведення оцінювання прогресу реалізації визначених цілей і завдань з урахуванням встановлених критеріїв та очікуваних результатів;

при вирішенні проблем інституційного характеру:

- визначення обласних державних адміністрацій головними координаторами у процесі формування стійкості регіонів, а органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів – на рівні територіальних громад;

- розширити повноваження обласних державних адміністрацій в частині, що стосується міжвідомчої співпраці, забезпечення процесу комплексного оцінювання ризиків і виявлення загроз, ведення регіонального реєстру загроз, утворення профільних міжвідомчих робочих груп;

- визначення чіткого механізму взаємодії обласних державних адміністрацій з Кабінетом Міністрів України, Радою національної безпеки і оборони України та відповідними державними органами з питань забезпечення безпеки та стійкості;

- розширення функцій, завдань місцевих комісій з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій в частині забезпечення безпеки та стійкості регіонів і територіальних громад;

- утворення мережі допоміжних органів для вирішення спільних питань забезпечення безпеки та стійкості регіонів і територіальних громад;

- формування спільних організаційних, безпекових та інших спроможностей регіонів і громад, що необхідні для забезпечення їх стійкості;

- реалізація реформ, пов'язаних з децентралізацією влади в Україні, що сприятиме формуванню спроможностей системи забезпечення національної безпеки щодо ефективного первинного реагування;

комунікаційного характеру:

- побудова системи обміну інформацією між державними органами та органами місцевого самоврядування про можливі загрози й надзвичайні ситуації;

- впровадження сучасних методів й технологій оцінювання ризиків і загроз, опрацювання регіонального реєстру ризиків;

- удосконалення системи оповіщення населення регіонів і громад про можливі загрози й надзвичайні ситуації;

- забезпечення розвитку форматів державно-приватного партнерства у безпековій сфері на рівні регіонів і територіальних громад.

Важливе значення у розбудові національної стійкості на регіональному та місцевому рівнях має вивчення, узагальнення та впровадження прогресивного міжнародного досвіду у цій сфері.

Висновки. Розбудовуючи в Україні систему національної стійкості, важливо враховувати наявні спроможності та механізми, і не руйнуючи їх, розвивати та за потреби доповнювати новими. Необхідно також провести юридичний аудит чинного законодавства з метою уточнення й удосконалення його норм.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що сьогодні в Україні створено механізми міжвідомчої взаємодії під час дії правових режимів надзвичайного і воєнного стану, у ході реагування на надзвичайні ситуації та виконання

завдань з протидії тероризму. Особливості організації та забезпечення такої діяльності на територіальному рівні визначено законодавством.

Разом з тим, ураховуючи потребу в розбудові багаторівневої комплексної системи забезпечення національної стійкості, механізми міжвідомчої взаємодії та координації діяльності у сфері національної безпеки на регіональному і місцевому рівнях потребують вдосконалення. У першу чергу, це сприятиме забезпеченню безперервності процесів управління та надання критично важливих послуг населенню, як в умовах мирного часу, так і під час кризової ситуації, протягом повного циклу забезпечення національної стійкості.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі автор бачить у розробці пріоритетних напрямів вдосконалення державної політики формування національної стійкості України.

Література:

1. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». Указ Президента України №392/2020 від 14 вересня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.
3. Резнікова О. О., Войтовський К. Є. Лепіхов А. В. Організація системи забезпечення національної стійкості на регіональному і місцевому рівнях. Аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2021. – 140 с.
4. Резнікова О. О., Войтовський К. Є. Лепіхов А. В. Щодо координації діяльності з розбудови національної стійкості (стратегічний рівень). Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. К. : НІСД, 2020. 14 с.
5. Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості»». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text>.
6. Alessi, L., Benczur, P., Campolongo, F. et al. The Resilience of EU Member States to the Financial and Economic Crisis. Soc Indic Res 148, 569–598 (2020). URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11205-019-02200-1.pdf>.
7. Mitchell A. Risk and Resilience: From Good Idea to Good Practice. A scoping study for the Experts Group on Risk and Resilience. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5k3ttg4cxcopen.pdf?expires=1635184197&id=id&accname=guest&checksum=457B65634EDEF40C08D0DB1D0C179D4F>.

References

1. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni “Pro zatverdzhennja Derzhavnoï strategii regional'nogo rozvitku na 2021-2027 roki” [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027 ”]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
2. Ukaz Prezidenta Ukraïni “Pro rishennja Radi nacional'noï bezpeki i oboroni Ukraïni vid 14 veresnja 2020 roku «Pro Strategiju nacional'noï bezpeki Ukraïni»” [The Decree of the President of Ukraine “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 "On the National Security Strategy of Ukraine""]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> [in Ukrainian].

3. Reznikova, O. O., Vojtov's'kij, K. Є. Lepihov, A. V. (2021). *Organizacija sistemi zabezpechennja nacional'noї stijkosti na regional'nomu i miscevomu rivnjah* [Organization of the system of national stability at the regional and local levels]. K. : NISD [in Ukrainian].

4. Reznikova, O. O., Vojtov's'kij, K. Є. Lepihov, A. V. (2020). *Shhodo koordinacii dijal'nosti z rozbudovi nacional'noї stijkosti (strategichnij riven')* [On the coordination of activities to build national stability (strategic level)]. K. : NISD [in Ukrainian].

5. Ukaz Prezidenta Ukraїni «Pro rishennja Radi nacional'noї bezpeki i oboroni Ukraїni vid 20 serpnja 2021 roku «Pro zaprovadzhennja nacional'noї sistemi stijkosti»» [The Decree of the President of Ukraine “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of August 20, 2021” On the introduction of the national system of stability”] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text> [in Ukrainian].

6. Alessi, L., Benczur, P., Campolongo, F. et al. The Resilience of EU Member States to the Financial and Economic Crisis. Soc Indic Res 148, 569–598 (2020). URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11205-019-02200-1.pdf>.

7. Mitchell A. Risk and Resilience: From Good Idea to Good Practice. A scoping study for the Experts Group on Risk and Resilience. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5k3ttg4cxcbpn.pdf?expires=1635184197&id=id&accname=guest&checksum=457B65634EDEF40C08D0DB1D0C179D4F>.

УДК 351.88::342.95

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-46-57](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-46-57)

Плющ Руслан Миколайович доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Херсонський національний технічний університет, Бериславське шосе, 24, м. Херсон, 73008; тел.: (0552) 32-69-12, <https://orcid.org/0000-0003-1135-1482>

Проніна Оксана Володимирівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Херсонський національний технічний університет, Бериславське Шосе, 24, м. Херсон, 73008, тел.: (050) 473-59-29, <https://orcid.org/0000-0002-6449-1887>.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ НОРМ АДМІНІСТРУВАННЯ ЄС: ФУНКЦІЇ Й РОЛЬ У РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. У статті розглядаються питання проблематики визначення поняття «державне управління» та його вплив на євроінтеграцію в цілому. Європейська інтеграція є важливим стимулом для України в контексті втілення економічних реформ, примноження та зміцнення інтелектуального потенціалу українського суспільства, освоєння нових високих технологій, інноваційного розвитку економіки. Зазначено, що у вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі немає загального визначення поняття «державне управління», що пояснюється різними підходами до вирішення цього питання. Державне управління інтерпретується з погляду сутності, реального змісту діяльності чи форм, у яких вона приймає та у яких існує. У адміністративної науці відзначається багатогранність концепції управління як виду соціального управління. Аналіз наукових праць з вивчення концепції управління дозволив виділити такі теоретико-методологічні підходи до визначення цього поняття. Рекомендовано пропозиції та основні здобутки реалізації державного управління в Україні. На сучасному етапі основною вимогою до нової базової моделі системи публічного управління є забезпечення дотримання принципу системності та координації вчинення тих чи інших дій та заходів, оскільки їх відсутність або нехтування призводить до проявів хаотичності, непослідовності або навіть передчасності, що порушує цілісність, стабільність та очікувану результативність функціонування системи публічного управління й адміністрування, тобто до того, що ми спостерігаємо саме сьогодні. Невирішеною проблемою залишається пошук вдалих форм організації влади в органах місцевого самоврядування з метою досягнення бажаного зрівноваження компетенцій та повноважень, які б запобігали можливим

проявам сепаратизму та відповідали завданням загальнонаціональних інтересів держави.

Ключові слова: державне управління, адміністрування, європейська інтеграція, демократія, виконавча влада.

Pliushch Ruslan Mykolaiovych Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of Public Administration and Local Self-Government Kherson National Technical University, Beryslavske Shosse, 24, Kherson, 73008, tel.: (0552) 32-69-12, <https://orcid.org/0000-0003-1135-1482>

Pronina Oksana Volodymyrivna Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Administration and Local Self-Government of Kherson National Technical University, Beryslavske Shosse, 24, Kherson, 73008, tel.: (050) 473-59-29, <https://orcid.org/0000-0002-6449-1887>.

PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF EU ADMINISTRATION STANDARDS: FUNCTIONS AND ROLE IN THE DEVELOPMENT OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. The article considers the issues of defining the concept of "public administration" and its impact on European integration in general. European integration is an important stimulus for Ukraine in the context of implementing economic reforms, increasing and strengthening the intellectual potential of Ukrainian society, the development of new high technologies, innovative economic development. It is noted that in the domestic and foreign legal literature there is no general definition of "public administration", which is explained by different approaches to solving this issue. Public administration is interpreted in terms of the nature, real content of activities or forms in which it takes and in which it exists. In administrative science there is a multifaceted concept of management as a type of social management. Analysis of scientific papers on the study of the concept of management has identified the following theoretical and methodological approaches to defining this concept. Proposals and main achievements of public administration in Ukraine are recommended. At the present stage, the main requirement for the new basic model of public administration is to ensure compliance with the principle of systematization and coordination of certain actions and measures, as their absence or neglect leads to chaos, inconsistency or even prematurity, which violates integrity, stability and expected effectiveness. the functioning of the system of public administration and administration, that is, to what we are seeing today. The unresolved problem is the search for successful forms of government in local governments in order to achieve the desired balance of competencies and powers that would prevent possible manifestations of separatism and meet the objectives of national interests of the state.

Keywords: public administration, administration, european integration, democracy, executive power.

Постановка проблеми. Глибокі перетворення у всіх сферах суспільного життя, національне відродження України зумовили необхідність докорінного перегляду підходів до державного управління. Світові інтеграційні процеси та побудова незалежної демократичної держави потребують створення якісно нової системи управління. Державне управління - це цілеспрямований вплив, який підтримується за допомогою системи заходів та методів законодавчого, контрольного, виконавчого, характеру, що здійснюються із санкції державних органів з метою стабілізації та розвитку систем.

Світовий досвід показує, що у кожній країні організація державного управління має свої особливості.

До теоретичних проблем державного управління зверталось багато вчених і тому поняття «державне управління» достатньо широко висвітлено у ряді наукових праць. Проте слід зазначити, що у науковців до цього часу немає одностайності у тлумаченні терміна «державне управління».

Термін «державне управління» широко використовувався в законодавстві радянського періоду й ототожнювався з виконавчо-розпорядчою діяльністю. Конституція України [1], прийнята 28 червня 1996 року, відмовилася від прямого використання терміна «державне управління» і застосувала термін «виконавча влада». Пояснюється це конституційним проголошенням принципу поділу державної влади на виконавчу, законодавчу та судову (ст. 6 Конституції України). Це призвело до деяких труднощів, наразі в Україні немає визначення державного управління на законодавчому рівні. Державне управління – це реальність, без якої не може функціонувати механізм державної влади. У свою чергу, прогалини як у теорії, так і в законодавстві викликають різні дискусії щодо визначення цієї категорії та значні труднощі у розкритті її структури, елементів механізму та їх юридичного закріплення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теоретичних основ щодо визначення ознак та правової природи поняття «державне управління» внесли такі вчені, як: В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, В.Я. Малиновський, Н.Р. Нижник, О.Ф. Скакун, О.І. Ющик; російські дослідники: Г.В. Атаманчук, І.Л. Бачило, Ю.М. Козлов, Б.М. Лазарєв, Г.Х. Попов, Ю. М. Старілов, Ю.О. Тихомиров, В.Є. Чіркін та ін. Питанням державного управління було присвячено дисертаційні дослідження А.М. Волощука, І.С. Зав'ялової, Д.М. Павлова, Н.С. Панової та ін. У результаті різних монографій і навчальних публікацій можна знайти безліч визначень поняття державного управління.

Мета статті є аналіз основних принципів функціонування державного управління в країнах ЄС та можливості їх застосування для України.

Виклад основного матеріалу. При вивченні концепції державного управління значна кількість вчених пов'язує управлінську діяльність із процесом функціонування виконавчої влади, внаслідок чого фактично ототожнюється державне управління з управлінською діяльністю виконавчих органів. Приклади такого трактування державного управління можна знайти у роботах О.П. Альохіна, А.О. Кармолицького, Ю.М. Козлова, А.П. Коренева, Д.М. Овсянко, Ю.С. Шемшученка та інші. Така позиція вчених знаходить відображення у захисті того фундаментального факту, що «державне управління та його державні органи є частиною єдиного механізму державної влади» і що замість терміна «державне управління» використовується інший термін – «виконавча влада», а виконавчі органи по суті є органами державного управління.

Також слід зазначити вплив радянської юридичної науки. Концепції державного управління та виконавчої діяльності використовувалися багатьма радянськими вченими майже ідентичні. Це пов'язано з тим, що за часів Радянського Союзу концентрація всіх повноважень з управління суспільством та державою була в єдиному центрі влади, в основі якої лежала система органів виконавчої влади, яка на законодавчому рівні називалися публічною владою.

Щодо сучасних наукових досліджень, на підтримку цього підходу висловлюються такі думки. Ю.М. Козлов пропонує таке визначення: «державне управління - це виконавча діяльність держави, що здійснюється органами державного управління або виконавчим апаратом. «При цьому основною метою державного управління, на його думку, є виконання (реалізація) вимог ухвалених законів». Державне управління – управління у широкому значенні та форма практична реалізація виконавчої влади у власному розумінні» [2,с.10]. Д.М. Овсянко вважає, що центральним поняттям науково-правового аналізу має бути поняття «виконавча влада», а не «державне управління» як державне управління. не більше ніж безпосередня діяльність органів виконавчої влади в економічній (економічній), соціокультурній та адміністративно-політичній сфері [3,с.124]. Н.Р. Нижнік та О.А. Машков, характеризуючи державне управління, зазначають, що даний «підзаконний акт виконавчої влади», спрямований на практичну організацію нормального життя та забезпечення особистої безпеки громадян, створення умов для їхнього матеріального, культурного та духовного розвитку» [4,с.6]. В.В. Цветков стверджує, що громадське управління – це форма практичного здійснення виконавчої влади [5, с.18].

Прикладом визначення «державного управління» у західній літературі через поняття «виконавча влада» є визначення, дане у всесвітньо відомій енциклопедії «Британіка»: «Державне управління – це діяльність, що включає реалізацію політики та програм уряду (Виконавча влада). Сучасне державне управління включає діяльність з визначення державної політики, але

переважно займається плануванням, організацією, керівництвом, координацією та контролем дій уряду» [6].

Щойно згаданий підхід до тлумачення поняття «державне управління» є основою «вузького» чи «особливого» підходу на відміну так званого «широкого» підходу до визначення державного управління. Між цими двома підходами до визначення державного управління ведеться основна дискусія у науковому співтоваристві. Загалом співвідношення цих підходів має такий вигляд. У вузькому значенні категорія державного управління відбиває щодо самостійного виду державної діяльності, яку здійснює певна частина органів державної влади. У широкому значенні державне управління окреслюється сукупністю всіх видів діяльності держави, тобто всіх форм державної влади загалом.

Серед західних учених Д. Вілсон, Д. Грінвуд, Р. Грегори, У. Джон, Л. Нігро, Ф. Нігро, М. Роскін та інші пропонують «широкий» підхід до розуміння державного управління. Вони вважають, що державне управління пов'язане з трьома сферами влади – законодавчою, виконавчою та судовою. Найбільш послідовно цю точку зору висловлюють американські вчені Ф. Нігро та Л.А.Нігро, які дають таке визначення: «Державне управління означає скоординовані групові дії у громадських справах:

- 1) що належать до трьох сфер влади - законодавчої, виконавчої, судової - та їх взаємодії;
- 2) які важливі для формування державної політики та є частиною політичного процесу;
- 3) суттєво відрізняється від менеджменту у приватному секторі;
- 4) тісно пов'язані з численними приватними групами та окремими особами, які працюють у різних компаніях та спільнотах» [7, с.10].

Розробка політики ЄС у сфері державного управління є проміжним продуктом розробки та реалізації спільних політик у різних секторах та юридичних вимог до адміністративних структур та процедур у державах-членах. Однак відсутність повноважень у сфері державного управління не заважає Європейському Союзу формулювати заходи, які прямо чи опосередковано впливають на цю політику в державах-членах.

Незважаючи на відсутність правових підстав для запровадження правових норм, наявність загального консенсусу з цього питання призвела до запровадження спільних для держав-членів ЄС принципів державного управління, незважаючи на їх різні правові та організаційні традиції.

З роками ці принципи були визначені та уточнені у судовій практиці національних судів, а потім у судовій практиці Суду Європейського Союзу. У державах-членах ЄС ці стандарти разом із принципами, закріпленими в конституційних положеннях, зазвичай вбудовані або представлені у формі низки нормативних актів, таких як адміністративні процесуальні кодекси, адміністративні процесуальні кодекси, закони про свободу інформації, закони про державну службу. Законодавство та політика ЄС значно впливає на

розвиток адміністративного права та адміністративних структур у державах-членах ЄС. Більшість сфер державного управління регулюються законодавством ЄС або перебувають під його впливом. Ініціативи, які стосуються окремих адміністрацій державного управління, одночасно охоплюють певну концепцію з чітко визначеними цілями та стандартами в галузі управління. Це чітко простежується у процесах лібералізації раніше монополістичних секторів економіки, таких як зв'язок, транспорт та енергетика через прийняття та застосування відповідного закону про конкуренцію.

Саме в цих сферах законодавство ЄС потребує ринкових адміністративних реформ у державах-членах. Розвиток прав людини та громадянина, який нещодавно був зосереджений на Хартії основних прав ЄС, також важливий для формулювання політики державного управління. Статті 41 та 42 Хартії основних прав гарантують право на гарне адміністрування та доступ до урядових документів.

Пряма та активна участь України у сучасних інтеграційних процесах об'єктивно обумовлена перевагами міжнародного поділу праці, а також необхідністю подолання штучного відділення України від світової економіки за рахунок одностороннього розвитку в рамках СРСР та РЕВ.

Сьогодні в Україні існує стратегія зовнішньоекономічної діяльності, спрямована на розвиток торгівлі в Україні, участь України у міжнародному поділі праці, а також обмін знаннями, досвідом та технологіями. Тому з початком самостійного існування Україна взяла курс на активну участь у євроінтеграційних процесах.

Але для того, щоб інтеграція в Україні була ефективною, нашій державі потрібні певні політичні, правові, соціокультурні, економічні та інфраструктурні передумови.

Серед основних політичних та правових передумов інтеграції України такі: політичне визначення України, забезпечення територіальної цілісності та створення адекватної системи національної безпеки, безумовне виконання міжнародних зобов'язань, особливо у галузі прав людини, запровадження прийняттого громадянства, перегляд існуючих політичних практик, відносини з державами колишнього СРСР, безпосередня участь у регіональних та глобальних політичних процесах, формування відповідного законодавства та розробка ефективних механізмів та інструментів його реалізації.

У цьому контексті особливо важливими є економічні передумови для інтеграції. Вони формуються на основі економічної та інституційної підтримки суверенітету, оцінки економічного потенціалу та напрямів структурної перебудови, розробки та реалізації продуманої програми переходу до ринкових відносин з пріоритетом приватизації та приватизації, соціального захисту, оцінки експортного потенціалу, розробка експортно-імпоротної стратегії та адекватного механізму зовнішньоекономічна діяльність та багато інших економічних аспектів.

Сьогодні ефективна інтеграція України у світовий економічний простір є актуальним завданням побудови державності та економіки, але для того, щоб цей процес справді приніс очікувані результати, необхідно розуміти деякі особливості інтеграції України.

Говорячи про інтеграційний досвід України, насамперед слід відзначити європейський вибір України, який був зумовлений усвідомленням можливості інтеграції як чинника створення державної незалежності, безпеки, політичної стабільності та багатьох інших елементів політичного, економічного та соціального благополуччя.

Інтерес до орієнтації України на членство в ЄС можна пояснити тим, що прихильники цієї зовнішньої політики поширили думку, що вступ України до Європейського Союзу дозволить підвищити політичний авторитет країни на міжнародній арені та бути в центрі уваги світової політики.

На законодавчому рівні позицію України щодо ЄС вперше було сформульовано в «Основних напрямках зовнішньої політики України», затверджених Постановою Верховної Ради України 2 липня 1993 року. Цікаво, що на момент розробки документа: Україна всерйоз не розглядала можливість інтеграції до ЄС, що підтверджує позицію документа про те, що «членство в Європейських спільнотах є не пріоритетом, а перспективною метою української зовнішньої політики». Часто пов'язують із тим, що ще до розпаду Радянського Союзу Україна була одним із засновників Співдружності Незалежних Держав. Саме цей факт відштовхував, а, можливо, навіть стривожив, багато європейців та Європи більше не хотіли повзати з Україною, яка ще не повністю відмовилася від свого радянського минулого, тим більше що на той час передбачалося, що СНД може стати політичним наступником Радянського Союзу.

При цьому в Європі було вирішено укласти угоди на двох рівнях. Так було укладено Угоди про асоціацію з Європою з країнами Центральної та Східної Європи, а країнам СНД було запропоновано укласти Угоди про партнерство та співробітництво, які встановлювали межі відносин між Європою та Європою на найближчі 10 років з можливістю подальшого продовження.

Сьогодні модернізація держави та державного управління - неминучий виклик сучасності, про що свідчить її реалізація в країнах, які дійсно зацікавлені у правильному функціонуванні державного апарату та його відповідності, насамперед, реальним потребам суспільства.

Узагальнюючи досвід перетворень державного управління більшості країн, можна назвати, що вони відбувалися двома шляхами:

1) у низці країн ці реформи стартували як частину загальної соціально-економічної політики, спрямованої на обмеження державного регулювання економіки (Великобританія, Нова Зеландія, Австралія);

2) в інших країнах реформа держсектора відбувалася у відповідь на кризу в економіці (США, Канада, Німеччина).

При цьому різноманітність форм державного управління навіть серед країн, що вже входять до Європейського Союзу, різна швидкість запровадження таких популярних принципів управління державним управлінням, як ефективність та результативність, а також труднощі впровадження нових методів державного управління сприяли неоднорідному розумінню і, відповідно, неоднорідності процесу реформ. Основна проблема сучасного етапу реформи державного управління – це концептуальний вибір моделі та побудова адекватного механізму управління реформою.

Немає сумнівів у тому, що різноманітність моделей державного управління у різних країнах багато в чому зумовлена політичними, економічними та культурними наслідками. Серед найважливіших факторів, що визначають тип моделі державного управління - ринкова економіка, децентралізація влади, регіональна політика у сфері якості життя та реалізація соціальних проєктів щодо забезпечення рівності та справедливості, розвиток громадянського суспільства.

Детальний аналіз досвіду розвинених країн щодо проведення адміністративної реформи дозволяє виявити схожі складові реформ, що дозволяє говорити про транснаціоналізацію адміністративної реформи. Багато в чому це пов'язано з тим, що приблизно однаковий рівень соціально-економічного розвитку, політична організація європейських держав викликала деякі загальні тенденції у вирішенні адміністративних та державних проблем.

Сучасні тенденції у системі державного управління ґрунтуються на певному етапі інноваційного розвитку суспільства та допомагають формувати завдання для нової політики державного управління.

Наслідком запровадження нововведень державного управління та розвитку демократичних принципів громадянського суспільства у напрямі відповідності європейським цінностям стало оновлення системи державного управління та адміністрування. Виникла гостра необхідність у визначенні стратегічного курсу його розвитку та пов'язаних із ним завдань, які лягли в основу нової політики державного управління.

Розвитку нових поглядів на державне управління та управління сприяли також тенденції, що виявились у новій політиці державного управління, яка виявилася у просуванні адміністративно-територіальних реформ та розвитку органів місцевого самоврядування у плані розширення їх діяльності. повноваження. Звісно, це була відповідь на вимоги часу. Створено велику кількість об'єднаних територіальних спільнот; Згодом органи місцевого самоврядування отримали не лише деякі повноваження та функції, а й значні фінансові ресурси для вирішення життєво важливих для регіонів питань, насамперед пов'язаних із освітою та здоров'ям.

Державна політика України останнім часом зазнала суттєвих змін щодо гармонізації національного законодавства з європейським, відбулася подальша модернізація існуючої системи державного управління та місцевого

самоврядування. Останнім часом сфера державного управління була підпорядкована управлінській парадигмі, що підтверджується орієнтацією на користувача, ефективністю управлінської діяльності та тенденцією сприймати держслужбовців як ефективних менеджерів. Тобто управління громадською сферою переймає підходи та методи, властиві менеджменту.

Вчені зазначають, що у більшості розвинених країн використовуються методи недержавного сектора, методи, спрямовані на передачу певних повноважень з найвищого рівня на місцевий, просуваючи при цьому процеси взаємодії та взаємодії з органами місцевого самоврядування. Проблемною областю системи державного управління є розробка адекватної моделі адміністративно-територіальної організації влади, яка буде тісно пов'язана з новими функціями та компетенціями органів місцевого самоврядування, які підпорядковуватимуться єдиним територіальним громадам (далі – ТГ). громадянське суспільство. Саме у зв'язку з цим вчені вказують на створення ТГ відповідно до положень Європейської Хартії місцевого самоврядування. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на пошук необхідного балансу у застосуванні переваг як централізованого, так і децентралізованого управління, оскільки розмежування їх взаємних недоліків сприятиме надійності та ефективності механізму державного управління, тобто побудові досконалої моделі уряду, стабільний соціально-економічний та культурний розвиток територій.

Заходи щодо реалізації стратегії реформування державного управління України на 2022-2025 роки здійснюватимуться за рахунок коштів державного бюджету та інших джерел, зокрема за рахунок проектів міжнародної технічної допомоги. Орієнтовні обсяги фінансування, необхідні для реалізації заходів цієї Стратегії, будуть уточнені при формуванні відповідних бюджетних програм, в рамках яких ці заходи будуть реалізовані, або з урахуванням фактично одержаної міжнародної технічної допомоги.

Міністр Кабінету Міністрів України є політичним лідером реформи державного управління та відповідає за її реалізацію, моніторинг та оцінку реалізації цієї Стратегії та підготовку звітів про реформу державного управління. Подальший розвиток державного управління вимагає не лише відповідного законодавства, а й досконалої інституційної основи, трансформації командно-адміністративної вертикалі влади відповідно до демократичних моделей правління. Адже важливо не лише ухвалити закони про якість, а й їхнє ефективне виконання, яке передбачає достатнє інституційний потенціал для цього.

При вдосконаленні державного управління заслуговує на увагу сучасний досвід країн Євросоюзу. Таким чином, європейська система державного управління надає більше можливостей для адаптації та використання інновацій, що сприяє динаміці державного управління та сучасному ефективному впливу, запобігаючи таким чином застарілим методам

державного управління. Європейський Союз досягнув розвитку завдяки цьому принципу організації механізмів державного управління.

Україна має зосередитись на зміцненні довіри між державою та населенням країни. Саме на цей аспект український уряд має звернути увагу, якщо він хоче й надалі розвиватися у напрямі європейської інтеграції. Без досягнення довіри та взаєморозуміння між державою, населенням чи громадянами України ми ніколи не зможемо побудувати європейську державу, боротися з корупцією та забезпечити сталий розвиток держави, яка буде глобально конкурентоспроможною.

Завдання створення нової моделі вітчизняного публічного управління очевидне, оскільки існуюча не відповідає сучасним викликам та тенденціям розвитку. У вітчизняній практиці використовувалися деякі елементи апробованих у світі моделей, що дозволило зробити висновок необхідність поєднання елементів моделей належного управління, нового державного управління, багаторівневого управління і так далі. Тобто участь суспільства та його організацій у розробці та реалізації рішень державного управління очевидна. Нині основними формами такої участі є громадське обговорення політичних та управлінських рішень, моніторинг політики та громадський контроль. Проте їх використання неефективне через неузгодженість інтересів різних соціальних груп.

Реалізація системних змін розпочалася лише у 2014 році, коли Кабінет Міністрів України ухвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Однак, згідно з першими результатами, незважаючи на позитивний ефект від передачі повноважень на місцях для вирішення проблем регіонального розвитку та підвищення ефективності управління, зростання витрат місцевого самоврядування не підтримується відповідним збільшенням фінансових ресурсів, достатніх для їхнього покриття.

Вивчення досвіду децентралізації державного управління у європейських країнах показує, з одного боку, явну тенденцію до посилення ролі територіального самоврядування у суспільстві, з другого - послідовний і рішучий курс забезпечення фінансового самоврядування достатність територіальних громад. У результаті покращилася як якість життя громадян, так і загальне відновлення державних фінансів. Тому з огляду на незавершеність реформи децентралізації в Україні доцільно вивчити закордонний досвід децентралізації державного управління, щоб застосувати його на практиці в Україні.

Висновки. Проаналізовано Україну в процесах європейської інтеграції та зазначено, що співробітництво в рамках двох найбільших європейських інтеграційних об'єднань надало Україні багато переваг і досвіду участі в подібного роду різноманітних самітах та конференціях. Хоча на даний момент співпраця в рамках обох цих об'єднань трохи призупинилося. Робота з СНД

перетворилася на таку собі співпрацю в торгівельній сфері, що не відповідає сучасним поглядам на інтеграцію. Хоча в рамках співпраці з ЄС все ще залишається декілька перспективних проєктів, які демонструють, що ЄС все ще зацікавлено в сильній та потужній Україні в якості свого сусіда. Зважаючи на те, що Україна набула статусу безпосереднього сусіда розширеного Європейського Союзу, особливо важливого значення набуває оновлення стратегії розвитку транскордонного співробітництва, заснованої на європейських принципах. Так останнім часом особливої уваги приділяється так званому транскордонному співробітництву Україна – ЄС.

Також можна сказати, що Україна як суверенна держава поки що не має такого значного впливу на інтеграційні процеси в Європі, як хотілося б, але основи для руху в правильному напрямку вже закладені. Наприклад, вважається, що ядром створеної у рамках СНД організації ГУАМ є Україна.

Перебуваючи в центрі Європи, поряд із країнами, які активно реструктурують свою економіку, Україна помітно відстає та не встигає за процесами, що відбуваються у сусідніх країнах.

Література:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Алехин А.П. Административное право Российской Федерации: учеб. / Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. – М. : ИКД«Зерцало-М», 2003. – 608 с.
3. Овсянко Д.М. Административное право / Д.М. Овсянко. – М. : Юрист, 1995. – 304 с.
4. Нижник Н.Р. Системний підхід в організації державного управління : навч. посіб. / Н.Р. Нижник, О.А. Машков. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 159 с.
5. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи : монографія / Кол. авт.: В.В. Цветков (наук. кер.) [С.Д. Дубенко, Н.Р. Нижник та ін.] – К. : Оріяни, 1998. – 364 с.
6. The New Encyclopedia Britanica, vol. 9. – Founded 1768, 15-th edition. Inc., Chicago, 1993. – P. 777.
7. Райт Г. Державне управління / Глен Райт; пер. з англ. Є. Івашка, О. Коваленка, С. Соколик. – К. : Основи, 1994. – 191 с.
8. Лопушинський І.П. Актуальні проблеми реформування державної служби в Україні на новому етапі державотворення / І.П. Лопушинський // Наукові праці [Чорноморського держ. ун-ту ім. П. Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Державне управління. - 2010.-Т. 147.-Вип. 135.-С. 6-11.

References:

1. Konstitucija Ukraïni: prijnjata na p'jati sesiji Verhovnoi Radi Ukraïni 28 chervnja 1996 roku [The Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. *Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraïni – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian].
2. Alehin, A.P. (2003). *Administrativnoe pravo Rossijskoj Federacii* [Administrative law of the Russian Federation]. M. : IKD«Zercalo-M» [in Russian].
3. Ovsjanko, D.M. (1995). *Administrativnoe pravo* [Administrative law]. M. : Jurist [in Russian].
4. Nizhnik N.R. (1998). *Sistemnij pidhid v organizacii derzhavnogo upravlinnja* [System approach in the organization of public administration]. K. : Vid-vo UADU [in Ukrainian].

5. Cvetkov, V.V. (1998). *Reformuvannja derzhavnogo upravlinnja v Ukraïni: problemi i perspektivi* [Reforming public administration in Ukraine: problems and prospects]. K. : Oriiani [in Ukrainian].

6. The New Encyclopedia Britanica, vol. 9. – Founded 1768, 15-th edition. Inc., Chicago, 1993. – P. 777.

7. Rajt, G. (1994). *Derzhavne upravlinnja* [Public Administration]. K. : Osnovi, 1994 [in Ukrainian].

8. Lopushins'kij, I.P. (2010). Aktual'ni problemi reformuvannja derzhavnoi sluzhbi v Ukraïni na novomu etapi derzhavotvorennya [Actual problems of civil service reform in Ukraine at the new stage of state formation]. *Naukovi praci Chornomors'kogo derzh. un-tu im. P. Mogili kompleksu «Kievo-Mogiljans'ka akademija» Ser.: Derzhavne upravlinnja - Scientific works of the Black Sea state. University named after P. Graves of the Kyiv-Mohyla Academy complex. Ser. : Governance*, 147, 135, 6-11 [in Ukrainian].

УДК 35.07:330.322

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-58-70](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-58-70)

Тарабан Світлана Василівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, тел.: (050) 677-67-11, <https://orcid.org/0000-0003-3417-8547>

ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ - ОСНОВНИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Анотація. У статті розглянуто особливості проведення інвестиційної діяльності та процеси надходження інвестицій в економіку Харківської області. Зазначено, що від ефективності організації інвестиційного процесу значною мірою залежить успішна реалізація завдань соціально-економічного розвитку регіону. Досліджено, що упродовж останніх років спостерігається суттєве зниження інвестиційної активності в Харківській області, що призвело до падіння темпів і реальних показників рівня економічного й соціального розвитку регіону. Маючи величезний потенціал, будучи регіоном-лідером в інвестиційній сфері та одним із флагманів вітчизняної економіки, Харківщина поступово почала втрачати свої позиції.

Проведено аналіз географічної структури експорту товарів Харківської області за 2020 рік і з'ясовано, що найбільш перспективними напрямками нарощування експортних поставок виступають ринки країн Азії, ринок ЄС, а також ринки країн Близького Сходу, Африки та Латинської Америки, вихід на які став можливим за сприяння європейських та інших міжнародних партнерів. Також проаналізовано товарну структуру зовнішньої торгівлі Харківської області у 2020 році та встановлено, що найбільшу частку експорту товарів становлять продукти рослинного походження (22,6% до загального обсягу експорту), готові харчові продукти (22,0%) та машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання (17,1%). Зазначено, що Харківська область за підсумками 2020 року посідає дев'яте місце серед регіонів України за показником загального обсягу прямих іноземних інвестицій, залучених в область. Проаналізовано обсяги надходжень прямих інвестицій (акціонерного капіталу) з країн світу в Харківську область на кінець 2020 року і з'ясовано, що переважну частку складають надходження з країн ЄС. Досліджено напрями діяльності органів публічної влади та визначено шляхи активізації залучення прямих іноземних інвестицій для забезпечення соціально-економічного розвитку регіону.

Ключові слова: прямі іноземні інвестиції, інвестиційний потенціал, інвестиційна привабливість, соціально-економічний розвиток.

Taraban Svitlana Vasylivna PhD in Public Administration, Associate Professor of Department of Management and Public Administration, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Marshal Bazhanov St., 17, Kharkiv, 61002, тел.: (050) 677-67-11, <https://orcid.org/0000-0003-3417-8547>

ATTRACTING INVESTMENTS - THE MAIN DIRECTION OF ACTIVITIES OF PUBLIC AUTHORITIES TO ENSURE SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION

Abstract. The article considers the peculiarities of investment activity and the processes of investment in the economy of Kharkiv Region. It is noted that the successful implementation of the social economic development of the region largely depends on the effectiveness of the investment process. It is investigated that in recent years there has been a significant decline in investment activity in Kharkiv Region, which has led to the decline in the pace and real indicators of the level of economic and social development of the region. Having a huge potential, being a region-leader in the investment sphere and one of the flagships of the domestic economy, Kharkiv Region gradually began to lose its position.

The analysis of the geographical structure of the export of goods of Kharkiv Region in 2020 was carried out and it was found that the most promising directions for increasing export supplies are the markets of Asian countries, the EU market, as well as the markets of the countries of the Middle East, Africa and Latin America, access to which became possible with the assistance of European and other international partners. The commodity structure of foreign trade of Kharkiv Region in 2020 was also analyzed and it was established that the largest share of exports of goods are plant products (22.6% of total exports), finished food products (22.0%) and machinery, equipment and mechanisms; electrical equipment (17.1%). It is noted that Kharkiv Region in 2020 ranks ninth among the regions of Ukraine in terms of total foreign direct investment attracted to the region. The volumes of inflows of direct investments (share capital) from the countries of the world to Kharkiv Region at the end of 2020 are analyzed and it is found out that the predominant share is inflows from the EU countries. The directions of activity of public authorities are investigated and the ways of intensification of attraction of direct foreign investments for maintenance of social and economic development of the region are defined.

Keywords: foreign direct investment, investment potential, investment attractiveness, social and economic development.

Постановка проблеми. Від ефективності організації інвестиційного процесу значною мірою залежить успішна реалізація завдань соціально-

економічного розвитку регіону. Активізація інвестиційного процесу є головною складовою економічних вимог, які покликані визначити реальні зрушення в структурі економіки країни та регіону, підвищити якість вітчизняної продукції та її конкурентоспроможність на світовому ринку, сприяти подоланню міжрегіональних диспропорцій, забезпечити якісне економічне зростання в державі.

Упродовж останніх років спостерігається суттєве зниження інвестиційної активності в Харківській області, що призвело до падіння темпів і реальних показників рівня економічного й соціального розвитку регіону. Харківщина зі своїм величезним потенціалом, будучи регіоном-лідером в інвестиційній сфері та одним із флагманів вітчизняної економіки, поступово почала втрачати свої позиції [1].

Традиційно на місцевому рівні низькі показники залучених інвестицій, зокрема прямих іноземних інвестицій, пов'язують із зовнішніми факторами. Проте за останні роки Україна покращила свої позиції у міжнародних рейтингах, що є свідченням поліпшення інвестиційного клімату. Так, у рейтингу легкості ведення бізнесу Doing Business 2020, що його щорічно складає Всесвітній банк, Україна посіла 64 місце зі 190 країн, покращивши свої позиції на 7 пунктів, порівняно з попереднім роком [2].

Водночас на стан залучення інвестицій мають вплив й інші фактори, які стосуються, передусім, загальнонаціонального контексту, зокрема: порівняно невисокий рівень загальної інвестиційної привабливості України, пов'язаний з недостатньою макроекономічною стабільністю, а також недостатнім рівнем захищеності законних прав та інтересів інвесторів з боку судової системи; відсутність ефективних інвестиційних стимулів, нестача інструментів підтримки наявних та потенційних інвесторів; недостатній рівень фінансової підтримки підприємницької діяльності, що стримує створення інноваційних стартапів – компаній, привабливих для венчурних інвесторів. Тому особливою актуальністю набувають питання, пов'язані з вивченням умов залучення інвестицій і їх ефективним використанням, створенням сприятливого інвестиційного клімату регіону, підвищенням рівня його інвестиційної привабливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження процесів залучення інвестицій на сучасному етапі розвитку економічних відносин знайшли своє відображення у низці праць українських і зарубіжних науковців: О. Амоші, В. Василенка, О. Власюка, В. Волошина, О. Гаврилюка, П. Гайдуцького, В. Гейця, Б. Губського, Б. Данилишина, М. Денисенка, А. Дегтяра, В. Загорського, І. Крейдич, Л. Шинкарук та ін.

Проблеми іноземного інвестування були розглянуті такими вітчизняними вченими, як А. Пересада, Н. Татаренко, М. Денисенко, Я. Жалило.

Незважаючи на широке коло наукових напрацювань з питань залучення інвестицій, існує багато проблем, які вимагають подальшого дослідження умов залучення інвестицій і їх ефективного використання.

Мета статті – дослідження напрямів діяльності органів публічної влади щодо забезпечення соціально-економічного розвитку регіону, статистичний аналіз структури експорту товарів, динаміки надходжень прямих іноземних інвестицій до Харківської області та визначення шляхів активізації їх залучення.

Виклад основного матеріалу. Харківська область входить до числа найпотужніших індустріальних центрів Східної Європи.

На Харківщині сконцентровано конкурентний потенціал розвитку виробництв та сервісів, які орієнтовані на зовнішній та внутрішній ринок України і можуть забезпечити високу ефективність інвестицій.

Насамперед, перспективи регіону пов'язані з наукомістким машинобудуванням, сільським господарством та виробництвом продуктів харчування, газовидобуванням та енергетикою, науково-технічними розробками та освітою, галуззю ІТ.

Помірний клімат, рівнинний рельєф, наявність високо родючих чорноземів сприяють розвитку диверсифікованого сільського господарства. Зростання попиту на продукти харчування у світі і тенденції до споживання органічних продуктів створює можливість для розвитку сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств та харчової промисловості.

Харківська область є логістичним центром з розвинутою транспортною інфраструктурою, зокрема, через наявність міжнародного аеропорту, залізничного сполучення та автомагістралей, що, у свою чергу, надає додаткове сприяння розвитку співпраці з іншими країнами світу.

Найбільш перспективними напрямками нарощування експортних поставок виступають ринки країн Азії, ринок ЄС, а також ринки країн Близького Сходу, Африки та Латинської Америки, вихід на які став можливим за сприяння європейських та інших міжнародних партнерів.

Географічна структура експорту товарів Харківської області за 2020 рік представлена в таблиці 1 [3].

Таблиця 1

Географічна структура експорту товарів Харківської області за 2020 рік

	Експорт		
	тис.дол. США	у % до 2019 року	у % до загального обсягу
Усього	1471159,5	104	100
у тому числі			
Російська Федерація	234072,5	92,6	15,9
Єгипет	103775,1	78,8	7,1
Туреччина	75676,7	84	5,1
Японія	73989,7	103,8	5,0
Польща	62434,4	102,6	4,2
Китай	59223,7	169,6	4,0
Республіка Молдова	54509	97,1	3,7
Білорусь	53054,5	82	3,6
Грузія	48912,5	88,7	3,3
Індія	47186,1	88	3,2
Німеччина	39161,6	110,2	2,7
Литва	29428,2	128,5	2,0
Нідерланди	28723,6	177,5	2,0
Італія	24672,8	115,3	1,7
Азербайджан	24642,8	125,9	1,7

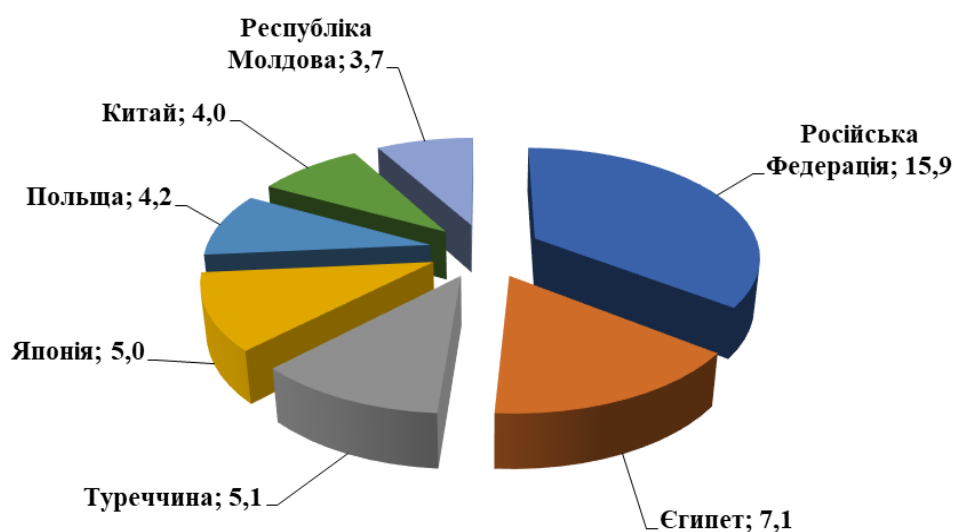

Рис. 1. Географічна структура експорту товарів Харківської області за 2020 рік (у % до загального обсягу).

Товарна структура зовнішньої торгівлі Харківської області у 2020 році наведена в таблиці 2 [4].

Таблиця 2

Товарна структура зовнішньої торгівлі Харківської області у 2020 році

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт		
	тис.дол. США	у % до 2019 року	у % до загального обсягу
Усього	1471159,5	104	100
у тому числі			
II. Продукти рослинного походження	332175,9	116,1	22,6
IV. Готові харчові продукти	323937	99,3	22,0
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	251622,5	95,7	17,1
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	107957,6	121,3	7,3
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	66217,1	114,2	4,5
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	60405,2	93,8	4,1
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	52720,2	116,8	3,6
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	48077,3	105,6	3,3
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	46222,4	106,5	3,1
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	44141,3	94,1	3

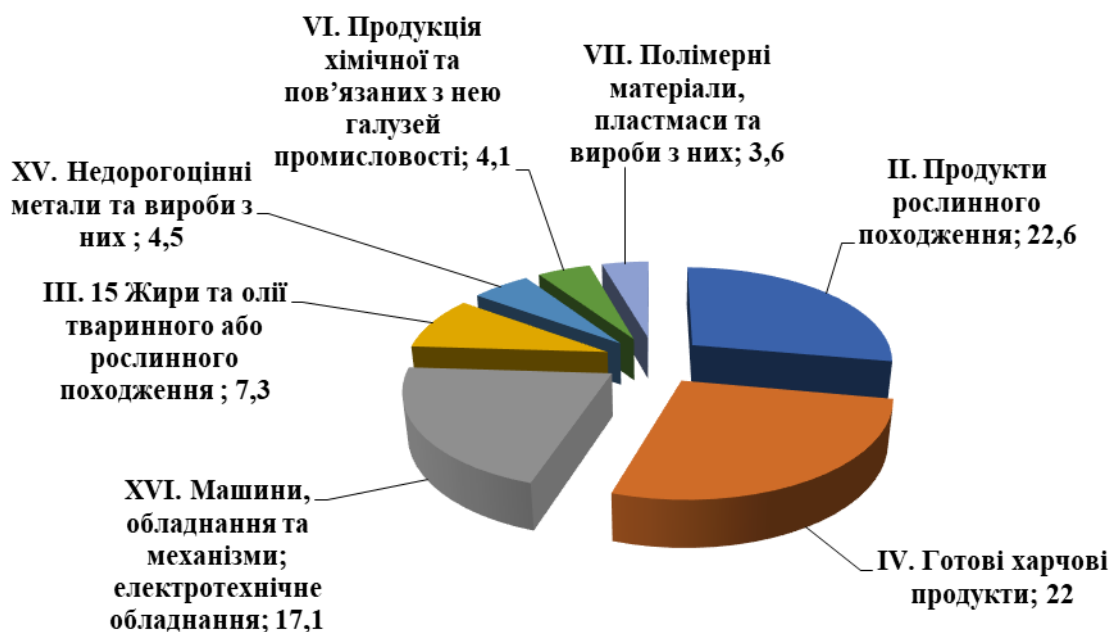

Рис. 2. Товарна структура зовнішньої торгівлі Харківської області у 2020 році (експорт у % до загального обсягу).

Станом на 31 грудня 2020 року загальний обсяг прямих іноземних інвестицій (інструменти участі в капіталі), залучених в область, склав 910,4 млн. дол. США (9 місце серед регіонів України) [5].

В економіку Харківської області було внесено прямих іноземних інвестицій з країн ЄС 474,4 млн. дол. США (52,1%), з інших країн – 436,1 млн. дол. США (47,9%).

Динаміка надходжень прямих іноземних інвестицій до Харківської області представлена на рис. 3.

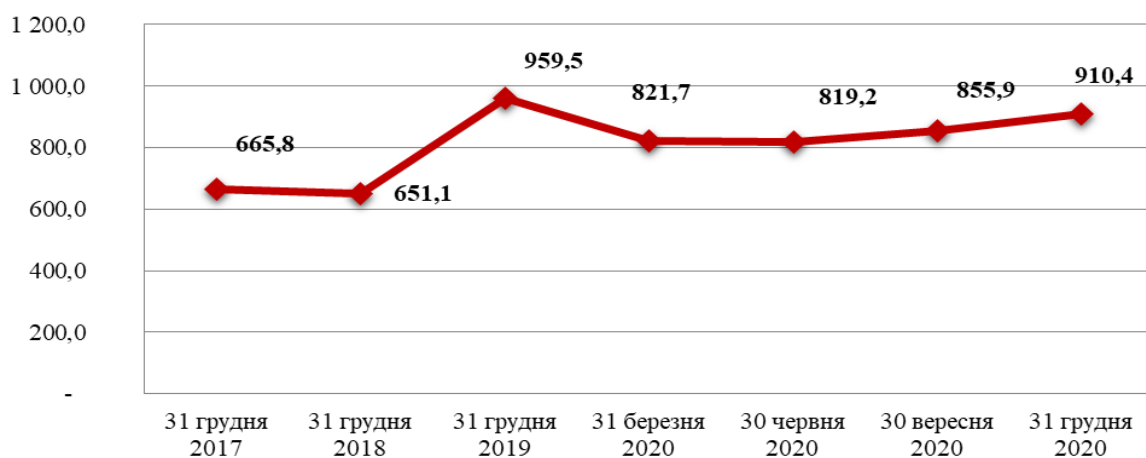

Рис. 3. Прямі іноземні інвестиції (інструменти участі в капіталі) в Харківську область (млн. дол. США) [5].

Розподіл прямих іноземних інвестицій в Харківську область за основними країнами-інвесторами відображено на рис. 4.

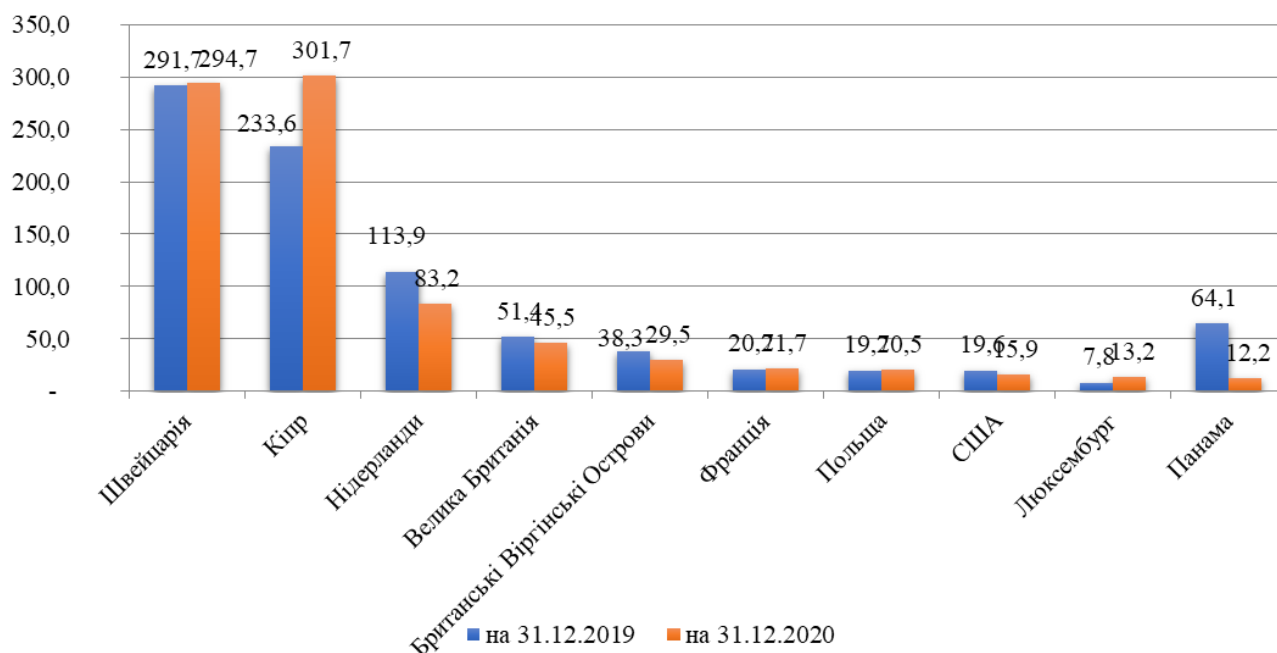

Рис. 4. Розподіл прямих іноземних інвестицій (інструменти участі в капіталі) в Харківську область за основними країнами-інвесторами (млн. дол. США) наростаючим підсумком з початку інвестування [5].

На рис. 5 представлено галузеву структуру іноземного капіталу Харківської області станом на 31 грудня 2020 року.

Рис. 5. Галузева структура іноземного капіталу Харківської області станом на 31 грудня 2020 року, % від загального обсягу іноземного капіталу [5].

Харківська область з її економічним потенціалом, людським капіталом безумовно є саме тим регіоном, який має всі шанси стати базовим для розвитку міжнародного бізнесу на промисловому Сході України.

Промисловість Харківської області - це ключова галузь економіки, яка забезпечує понад 50% усіх платежів до бюджету та є основним джерелом створення робочих місць - близько 30% працюючих в області задіяно в промисловому комплексі.

В області знаходяться понад 400 великих та середніх за розмірами підприємств промисловості і понад 3,2 тис. малих підприємств, у т.ч. мікропідприємств, де працюють більше ніж 150 тис. осіб.

На промислові підприємства припадає понад 40% реалізованої продукції Харківської області.

Індекс промислової продукції за підсумками 2020 року становив 95,8 % (по Україні – 95,5%). Рівень індексу промислової продукції більше 100% забезпечили такі галузі промисловості: постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 117,1%; виробництво хімічних речовин і хімічної продукції – 105,8%; виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції – 102,4 %; виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – 100,5 % [6].

За підсумками 2020 року реалізовано промислової продукції на загальну суму 175,7 млрд грн. Внесок Харківської області в обсяг реалізованої продукції країни складає 7,1 %. За обсягами реалізованої промислової продукції область займає 5 місце серед регіонів України після Дніпропетровської області, м.Києва, Донецької та Запорізької областей.

У Харківській області є великі проекти, реалізовані разом із бізнесом, в тому числі міжнародним. До регіону є довіра приватних та інституціональних інвесторів. Багато років успішно реалізують свої проекти у Харківській області такі провідні міжнародні компанії, як: ПрАТ «Філіп Морріс Україна», ТОВ «Нестле Україна», ТОВ «Амкор Тобакко Пекеджинг Україна», Харківське відділення ПрАТ «Абінбев Ефес Україна», ПрАТ «Новий Стиль», ТОВ «Східно-українська компанія «Малтюрор», спільне українсько-британське підприємство «Українська часерозважувальна фабрика «Ахмад Ті» тощо.

Також, у 2021 році продовжується реалізація одного із наймасштабніших інвестиційних проектів Харківської області – розбудова харківського метро, кошторисна вартість якого складає 320 млн. євро, з яких 160 млн. євро було надано Європейським інвестиційним банком та, відповідно, 160 млн. євро Європейським банком реконструкції та розвитку.

Про довіру до регіону з боку іноземних партнерів свідчить створення представництв міжнародних фінансових організацій на території Харківської області. Зокрема, вже діють представництва таких міжнародних організацій: регіональне представництво Консультативної місії Європейського Союзу у м. Харкові; регіональне представництво офісу Європейського банку

реконструкції та розвитку у Харківській області; регіональне представництво Українського національного комітету Міжнародної торгової палати в м. Харкові; регіональне представництво Фонду К. Аденауера в м. Харкові; офіс німецького товариства міжнародного співробітництва GIZ; Центр Сприяння торгівлі Соціалістичної Республіки В'єтнам у м. Харків.

Вказані структури було створено з метою активізації та поглиблення співробітництва з іноземними партнерами.

Про відповідний рівень довіри також свідчить присутність європейських банків у м. Харкові, таких як «Укрсиббанк» (Франція), «Ідея Банк», «Кредобанк» (Польща), «Прокредит Банк» (Німеччина), «Райффайзен Банк» (Австрія), «ОТП Банк» (Угорщина) та ін.

Формування та підтримка позитивного іміджу Харківської області та презентація її інвестиційного потенціалу постійно здійснюється обласною державною адміністрацією під час міжнародних економічних форумів, конференцій, ділових місій, зустрічей, а також шляхом поширення інформації щодо інвестиційних можливостей регіону серед потенційних інвесторів як на території України, так і за її межами.

Так, керівництвом обласної державної адміністрації протягом 2020 року було проведено низку зустрічей, в тому числі у форматі відеозв'язку, з офіційними представниками іноземних країн таких, як Азербайджанська Республіка, Республіки Албанія, Грузія, Держава Ізраїль, Естонська Республіка, Королівство Нідерландів, Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Республіка Польща, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Республіка Корея, Французька Республіка, Федеративна Республіка Німеччина, Киргизька Республіка, Республіка Таджикистан, Республіка Узбекистан, Чеська Республіка, Японія, а також міжнародних організацій та іноземних компаній: Східний регіональний хаб Програми «U-LEAD з Європою», Програма USAID «DOBRE» в Україні, Місія ОБСЄ в Україні, Американська торгівельна палата в Україні, Офіс Управління ООН з обслуговування проєктів в Україні, Китайська Торгова Асоціація, Представництво ЄБРР у країнах Східної Європи та Кавказу, компанія «Nestle» тощо.

З метою активізації роботи у сфері інвестиційної діяльності та створення позитивного інвестиційного іміджу регіону обласною державною адміністрацією проводились міжнародні заходи.

Зокрема, 24-26 березня 2021 року у Харкові, за підтримки обласної державної адміністрації, проведено Міжнародну спеціалізовану промислову виставку-форум «Kharkiv Prom Days 2021» (далі – Форум). Основною метою Форуму було налагодження комунікації між підприємствами та потенційними замовниками, висвітлення технологічних можливостей підприємств Харківської області в промисловій сфері.

Формат заходу передбачав, паралельно з виставкою продукції підприємств – учасників, он-лайн презентації найбільших промислових

підприємств Харківської області для іноземних замовників.

Всього у роботі Форуму прийняли участь представники 20 країн близького та далекого зарубіжжя, у тому числі посли іноземних держав в Україні: Ісламської Республіки Пакистан, Південно-Африканської Республіки; заступники голів місій Посольства Королівства Марокко та Посольства Естонської Республіки в Україні, радник Посольства Киргизької Республіки в Україні, керівник Польської агенції з інвестицій та торгівлі в Україні; Перший Секретар, консул Генерального консульства Республіки Польща в Харкові; почесні консули Республіки Албанія та Республіки Казахстан в Харкові.

Іноземними фахівцями для учасників форуму були проведені семінари: «Сертифікація виробництв для виходу на ринки Європи», «Підготовка української компанії до виходу на ринок країн GCC. Приклад Саудівської Аравії», «Співпраця Україна-Італія» та «Особливості співпраці Україна – Африка». Також, під час заходу відбулись індивідуальні онлайн-переговори учасників Форуму з діловими партнерами у форматі B2B.

Виставка пройшла за участю представників посольств, торгових палат та бізнес-місій Пакистану, Туреччини, Німеччини, Італії, КНР, Саудівської Аравії, Ізраїлю та інших зацікавлених у співробітництві країн. В роботі виставки прийняли участь представники Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України та керівники 15 найбільших закладів вищої освіти м.Харкова. На виставці була представлена продукція та презентовані технологічні можливості 38 промислових підприємств Харківщини.

Вагомим фактором підвищення інвестиційної привабливості Харківської області є затвердження у березні 2021 року Програми розвитку інвестиційної діяльності Харківської області на 2021-2024 роки [1], яка розроблена на основі стратегічних пріоритетів та цілей Стратегії розвитку Харківської області на 2021 – 2027 роки [7] та Плану заходів на 2021 – 2023 роки з реалізації Стратегії розвитку Харківської області на 2021–2027 роки [8], з урахуванням положень Державної стратегії регіонального розвитку України на 2021–2027 роки [9].

Програма є одним із основних засобів реалізації Стратегії розвитку Харківської області на 2021-2027 роки. Стратегічна ціль зазначеної Програми щодо забезпечення інвестиційно-привабливого клімату в регіоні і створення інноваційної та інвестиційної інфраструктури поєднує ряд операційних цілей і завдань, спрямованих на забезпечення позиціонування Харківщини як найкращого місця для вкладання інвестицій та створення необхідних умов для інвестування.

Висновки.

Залучення інвестицій в Харківський регіон завжди було і є одним з головних пріоритетів діяльності місцевих органів влади.

Харківська область має сильні сторони порівняно з іншими регіонами країни з точки зору привабливості для іноземних інвесторів.

Сильною стороною області є наявність великої кількості наукових та освітніх установ європейського рівня. Економіка області має значний рівень

диверсифікації та індустріалізації, у промисловості переважають переробні галузі, зокрема, машинобудування.

Активізація співробітництва з країнами світу, залучення іноземних і внутрішніх інвестицій підтримуватимуть розвиток високотехнологічних галузей та сприятимуть підвищенню інноваційної активності підприємств.

В області сконцентрована значна частка ІТ-фахівців країни та освітніх установ, які забезпечують їх підготовку. В умовах повної діджиталізації виробництва і сфери урядування ця сильна сторона є конкурентною перевагою області для залучення інвестицій. Новітні розробки, програмні продукти та системні рішення управлінських, виробничих та бізнес процесів в регіоні, наряду з іншими, активно використовуються в промисловості, сільському господарстві та у сферах обслуговування населення.

Наявність покладів енергетичних корисних копалин за умови послідовної державної підтримки забезпечить області підвищення рівня енергонезалежності у споживчій та виробничій сферах.

В ході реалізації Програми розвитку інвестиційної діяльності Харківської області на 2021-2024 роки необхідно досягти значно вищої ефективності в економічній та інвестиційній політиці регіону, що дозволить забезпечити покращення ділового та інвестиційного іміджу області та поширення в світі об'єктивної інформації про регіон як надійного, стабільного та передбачуваного партнера. Реалізація Програми стане механізмом суттєвої активізації інвестиційної діяльності та залучення приватних інвестицій, зокрема й прямих іноземних інвестицій.

Харківська обласна державна адміністрація спільно з Харківською обласною радою, органи місцевого самоврядування на місцях, маючи на меті досягнення стратегічно важливих цілей розвитку регіону, територіальні громади повинні забезпечити для інвесторів привабливість стосовно вкладання коштів у регіональну економіку, гарантувати безпеку ведення бізнесу, виступати як рівноправні партнери.

Література:

1. Програма розвитку інвестиційної діяльності Харківської області на 2021-2024 роки. URL: <https://ts.lica.com.ua/?type=1&base=77&menu=379623&id=19885>
2. Doing Business 2020. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2020>
3. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами Харківської області у 2020 році (за уточненими даними). URL: <http://kh.ukrstat.gov.ua/heohrafichna-struktura-zovnishnoi-torhivli-tovaramy-kharkivskoi-oblasti-u-2018-rotsi-za-utochnenymy-danymy>
4. Товарна структура зовнішньої торгівлі Харківської області у 2020 році (за уточненими даними). URL: <http://kh.ukrstat.gov.ua/tovarna-struktura-zovnishnoi-torhivli-kharkivskoi-oblasti-u-2018-rotsi-za-utochnenymy-danymy>
5. Статистика зовнішнього сектору України за методологією 6-го видання "Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції" (МВФ, 2009). Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>

6. Головне управління статистики у Харківській області. URL: <http://kh.ukrstat.gov.ua>
7. Стратегія розвитку Харківської області на 2021–2027 роки. URL: <http://www.kharkivoda.gov.ua>
8. План заходів на 2021 – 2023 роки з реалізації Стратегії розвитку Харківської області на 2021–2027 роки. URL: <http://www.kharkivoda.gov.ua>
9. Державна стратегія регіонального розвитку України на 2021–2027 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

References:

1. *Programa rozvitku investicijnoi dijal'nosti Harkivs'koї oblasti na 2021-2024 roki* [The program of development of investment activity of the Kharkiv region for 2021-2024]. Retrieved from: <https://ts.lica.com.ua/?type=1&base=77&menu=379623&id=19885> [in Ukrainian].
2. Doing Business 2020. Retrieved from: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2020> [in English].
3. *Geografichna struktura zovnishn'oi torgivli tovarami Harkivs'koї oblasti u 2020 roci (za utochnenimi danimi)* [Geographical structure of foreign trade in goods of Kharkiv region in 2020 (according to updated data)]. Retrieved from: <http://kh.ukrstat.gov.ua/heohrafichna-struktura-zovnishnoi-torhivli-tovaramy-kharkivskoi-oblasti-u-2018-rotsi-za-utochnenymy-danymy> [in Ukrainian].
4. *Tovarna struktura zovnishn'oi torgivli Harkivs'koї oblasti u 2020 roci (za utochnenimi danimi)* [Commodity structure of foreign trade of Kharkiv region in 2020 (according to updated data)]. Retrieved from: <http://kh.ukrstat.gov.ua/tovarna-struktura-zovnishnoi-torhivli-kharkivskoi-oblasti-u-2018-rotsi-za-utochnenymy-danymy> [in Ukrainian].
5. *Statistika zovnishn'ogo sektoru Ukraїni za metodologiju 6-go vidannja "Kerivnictva z platizhnogo balansu ta mizhnarodnoi investicijnoi pozicii"* (MVF, 2009). *Nacional'nij bank Ukraїni* [Statistics of the external sector of Ukraine according to the methodology of the 6th edition of the "Balance of Payments and International Investment Position" (IMF, 2009). National Bank of Ukraine]. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1> [in Ukrainian].
6. *Golovne upravlinnja statistiki u Harkivs'kij oblasti* [Main Department of Statistics in Kharkiv region]. Retrieved from: <http://kh.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
7. *Strategija rozvitku Harkivs'koї oblasti na 2021–2027 roki* [Development strategy of Kharkiv region for 2021-2027]. Retrieved from: <http://www.kharkivoda.gov.ua> [in Ukrainian].
8. *Plan zahodiv na 2021 – 2023 roki z realizacii Strategii rozvitku Harkivs'koї oblasti na 2021–2027 roki* [Action plan for 2021 - 2023 on the implementation of the Development Strategy of Kharkiv region for 2021-2027]. Retrieved from: <http://www.kharkivoda.gov.ua> [in Ukrainian].
9. *Derzhavna strategija regional'nogo rozvitku Ukraїni na 2021–2027 roki* [State strategy of regional development of Ukraine for 2021-2027]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Економіка»

УДК 338.23

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-71-80](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-71-80)

Pechenizka Svitlana Serhiivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Social Sciences and Language Training, International European University, Academician Glushkova Ave., 42B, Kyiv, 03187, tel.: (068) 610-99-46, <https://orcid.org/0000-0002-9342-1853>

Vysochanska Tetiana Mykolaivna Senior Lecturer, Department of Social Sciences and Language Training, International European University, Academician Glushkova Ave., 42B, Kyiv, 03187, tel.: (066) 022-33-75, <https://orcid.org/0000-0002-2067-6820>

Bondarenko Yuliia Serhiivna Lecturer, Department of Social Sciences and Language Training, International European University, Academician Glushkova Ave., 42B, Kyiv, 03187, tel.: (098) 511-55-10, <https://orcid.org/0000-0001-8393-1481>

ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AS A GUARANTEE OF SUSTAINABLE AND SAFE DEVELOPMENT OF WORLD CIVILIZATION

Abstract. Due to the rapid development of technological progress in world civilization, there are more and more environmental challenges that may threaten the existence of mankind as a species. In the cultural-historical dimension, we live in 2022 and come to understand that our future depends on our actions "here and now". Future has all the tools to ensure survival, but only if we use them properly. Environmental management could become a guarantee that humanity might maintain living conditions on the Earth for many future generations. This requires the creation of protective mechanisms and new worldviews of post-industrial society. Mankind is more and more mastering new means and stepping on natural processes in such a way that nature loses and almost no longer has its own protective mechanisms. We must remember and consider that the protection and preservation of nature is an integral part of our worldview and the position from which we look at this world. This is indicated by nooethics - a new science of the ethics of human intellectual activity. And every time we turn back to look at the teachings of V. Vernadsky on the noosphere. V.I. Vernadsky argued that man himself creates a new living space with his intellect, he also changes the environment with his intellect, and therefore the future of this world depends on the products of his intellectual activity. Our species has interfered with the protective mechanisms of

nature, hinders its self-regulation and now, to save life on Earth, we must establish new rules of the game. When we talk about civilization, we mean big cities built that is, the external world of material objects, which is transformed by man. Civilization and science alone cannot ensure sustainable and secure development: it requires purposeful management, environmental awareness, which includes the full range of intellectual, moral and aesthetic achievements of mankind.

Keywords: ecological management, noosphere, nooethics, human activity, world civilization, technological progress, safe development, ecological consciousness, life on the Earth.

Печенізька Світлана Сергіївна кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та мовної підготовки, Міжнародний Європейський університет, просп. Академіка Глушкова, 42В, м.Київ, 03187, тел.: (068) 610-99-46, <https://orcid.org/0000-0002-9342-1853>

Височанська Тетяна Миколаївна старший викладач кафедри суспільних наук та мовної підготовки, Міжнародний Європейський університет, просп. Академіка Глушкова, 42В, м.Київ, 03187, тел.: (066) 022-33-75, <https://orcid.org/0000-0002-2067-6820>

Бондаренко Юлія Сергіївна викладач кафедри суспільних наук та мовної підготовки, Міжнародний Європейський університет, просп. Академіка Глушкова, 42В, м.Київ, 03187, тел.: (098) 511-55-10, <https://orcid.org/0000-0001-8393-1481>

ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ЗАПОРУКА СТАЛОГО ТА БЕЗПЕЧНОГО РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Анотація. У зв'язку зі стрімким розвитком технічного прогресу у світовій цивілізації з'являється все більше екологічних проблем, які можуть загрожувати існуванню людства як виду. У культурно-історичному вимірі ми живемо у 2022 році і розуміємо, що наше майбутнє залежить від наших дій «тут і зараз». Майбутнє має всі інструменти для виживання, але лише за умови, що ми їх правильно використовуємо. Управління навколишнім середовищем може стати гарантією того, що людство зможе підтримувати умови життя на Землі для багатьох майбутніх поколінь. Це потребує створення захисних механізмів та нових світоглядів постіндустріального суспільства. Людство все більше і більше опановує нові засоби і наступає на природничі процеси таким чином, що природа втрачає і практично вже немає своїх власних захисних механізмів. Про це треба пам'ятати і зважувати, що захист і збереження природи - це невідємна частина нашого світогляду і позиції з якої ми дивимося на цей світ. На це вказує ноетика - нова наука про етику інтелектуальної діяльності людини. І щоразу ми повертаємося назад, щоб подивитися на вчення

В. Вернадського про ноосферу. В.І. Вернадський стверджував, що людина сама своїм інтелектом створює новий життєвий простір, також вона своїм інтелектом змінює довкілля, і тому майбутнє цього світу залежить від продуктів її інтелектуальної діяльності. Наш вид втрутився в захисні механізми природи, перешкоджає її саморегулюванню і тепер, щоб зберегти життя на Землі, ми повинні встановити нові правила гри. Коли ми говоримо про цивілізацію – ми маємо на увазі збудовані великі міста, тобто зовнішній світ матеріальних об'єктів, який є перетворений людиною. Самі по собі цивілізація і наука не можуть забезпечити сталий та безпечний розвиток: тут потрібне ціленаправлене управління, екологічна свідомість, що включає в себе весь спектр інтелектуальних, моральних та естетичних досягнень людства.

Ключові слова: екологічний менеджмент, ноосфера, нооетика, діяльність людини, світова цивілізація, технічний прогрес, безпечний розвиток, екологічна свідомість, життя на Землі.

Formulation of the problem. Nowadays, the current level of education and the general spread of technology contributes to the fact that more and more people are coming to understand the order of universe. But are people really aware of the available resources and their quantity, energy sources and their using, the creation, distribution and consumption of universal goods? Our time is characterized by a global environmental and energy crisis, and in case the Earth depletes all its resources or becomes so polluted that it becomes unfit for human life – some scientists are looking for life on other planets. Instead, supporters of opposing positions consider it fantastic and point out that human life, in the usual sense for us, exists only on planet Earth. If we wish to reserve existing life on Earth for our generations – this should be our main task. Clearly realize that only our actions "here and now" are our future. [1] According to scientific theory, about 20 million years have passed in order to create conditions for human life. But in the cultural-historical sense, we can talk about the countdown only from the moment of the emergence of organic life. All mechanical and physical phenomena in nature are reversed, so time matters only to living organisms. Theories of human immortality are related to the sphere of fantasy. A man could live forever in the historical and cultural sense, because one's spirit is beyond some time and some space. But every human has a body and every biological organism has a stage of birth, growth, maturity, old age and death. No matter, how much molecular genetic technologies, robotics and nanotechnologies develop, human life on earth is still temporary and limited. Of course, depending on the conditions, a person can live more or less years, but still a person lives his age and more important his inner perception of time – sometimes years pass as five minutes, and sometimes one day feels like a hundred years.

Analysis of recent research and publications. The well-known Ukrainian scientist, naturalist, philosopher, founder of geochemistry, biogeochemistry and radiogeochemistry V. Vernadsky explains the unity of man and the biosphere, that

man is dependent on nature, he coexists with it, belongs to it and at the same time transforms it. This unity of natural and human, the focus of man on the use and transformation of its environment V. Vernadsky calls the noosphere. [2] The importance of this concept and its ethical orientation is characterized by the following principles: the principle of growth of scientific thought; the principle of internationalization of science as the spiritual unity of mankind; the principle of criticality; the principle of moral responsibility of scientists; the principle of creativity; the principle of sociality of science. Man in the process of his life has mastered the airspace, designed aircraft and missiles, man has also delved into the depths of geological strata, extracting resources and embedding artificial structures, man has built submarines and descended to the bottom of seas and oceans. 114 years ago, Antoine de Saint-Exupery outlined the main task of humanity facing each of us: "We learned to fly in the sky like birds, we learned to swim in the water like fish, there is only one thing left – to learn to live on earth as humans". Everything we have as human beings must be used to create a harmonious life on Earth and to form an ecological picture of the world.

Nooethics is a new step in the implementation of our tasks. Nooethics is the ethics of human intellectual activity. [3] Now there are fewer and fewer manual professions – people are increasingly realizing themselves in creative and intellectual activities, as an organizing order, a new living space. All these human actions form the noosphere – the biosphere with the features of consciousness. In 1901, Richard Maurice Bucke [4] distinguishes the types of consciousness in the following hierarchy:

- "Simple consciousness", awareness of the body, which has many animals;
- "Self-awareness", awareness of consciousness, which is possessed only by people;
- "Cosmic consciousness", awareness of the life and order of the universe, which is possessed only by people who are enlightened.

The purpose of the article. The world in which we live is the result of human purposeful activity and creative work. It is this tree and this garden grows here, because the person planted it, the person chooses what kind of vegetation will grow and why here. [5] Of course, crop production is also spontaneous and V. Vernadsky pointed to this, but the laid communications, pipes, overpasses are built by man purposefully. All trade and migration routes operate on this basis. [6] Due to the pandemic and the introduction of lockdowns, it will be necessary to reconsider the purpose for which people travel and, as a result, to reorient the infrastructure so that the population could satisfy at least most of their desires locally. Moreover, in conditions of limited movement, it is necessary to fulfill the needs and interests of people, thus providing services and places where people can go and what they are interested in. There is a whole niche in the entertainment market, where you can go out with your product or service. These can include the rental of tourist equipment, the sale of food in places of recreation, clubs that bring together a small group of

people according to their interests. In the development of infrastructure, the nearest places for recreation, which are aimed at maintaining the mental, physical and social health of people, play an increasing role. During the quarantine period, we want to return to all living things on our planet. When most people are forced to stay at home for a long time, we understand the value of nature and land, the benefits it has given to us, because we often miss fresh air in the city, walks in parks, gardens, forests, trips to the sea. [7] What factors force a person to migrate? Every year the labor migration of the population of Ukraine grows more and more. Due to the deteriorating economic situation in the country, the population travels abroad for employment. This migration is called cyclical, as people go to work for a certain season, then return to the country, and then go to work again. According to statistics, about 4 million Ukrainians are labor emigrants. In addition, people go on vacation, to their relatives, or travel to study, work, trade, purchase, transportation of products. Due to the pandemic in the world, in 2020 a huge number of ships, steamships and planes stopped. It can be observed that when the number of flights decreased, in a short period of time we observed that the environmental situation improved. Especially in the rivers where commercial overpasses passed daily, we can see a significant improvement in the environment and the water has become 15-25% cleaner.[8]

Presenting main material. Today, most of the world's population is concentrated in cities. In the struggle for comfortable living conditions – man declares war on nature by building megapolicis. The role of cities in the life of population is growing, as cities have better employment conditions and means of subsistence. How is the life of the inhabitants of the city radically different from the peasants, for example? Locals are cut off from land and livestock, they do not grow or produce food. The population of cities is dense and people buy products completely from A to Z. Also, the problem of waste disposal is more acute in areas with high population density, waste disposal is very different in cities and rural areas [9]. The cultivation and production of food is now industrialized. This has its advantages, it is less dependent on weather conditions, able to meet the food needs of the masses. In 2020, due to the spread of coronavirus infection, adjustments are being made which include prevention the import of products from abroad, we need to review what products we import and whether we have the conditions to grow them locally so that people could get products quickly and inexpensively, without the risk of bringing contaminated products.[10]

Of course, men's relationship with the environment is determined by their nature management culture. In this regard, we can distinguish two opposite positions. Position "nature itself will cope with all challenges" and we can do anything. The opposite position, when a person feels guilty for environmental pollution and tries in every way not to harm, litter, use or throw away anything. Man cannot interact with nature at all, because in order to ensure his vital activity man must look for what to eat, what to wear and where to warm up. To keep a needed balance, a person mustn't

just use everything necessary to meet one's needs, but also try to think wisely about a variety of inventions, technologies and innovations. The most environmentally friendly solutions can be found in architecture, in particular to build a roof and exterior in such a way that during the day the triangular blinds are adjustable according to the angle and position of the Sun. You can also look at changes in tailoring. Reproduction of floral patterns, imitation of natural silhouettes – all this is used not only to have the external beauty of clothing, but also the use of environmentally friendly materials and technologies of fabric processing, which are less harmful to humans. For example, textile production can be replaced by natural materials such as nettle, hemp or flax. Textile production seriously pollutes the environment through biochemical emissions: 20% of polluted wastewater and 8-10% of greenhouse gases that provoke climate change, and their waste usually ends up in landfills rather than recycling. Not only fashion designers but also other industries are looking for alternative natural materials. For example, the company Ananas Anam invented and patented a safe innovative material: from the tops of the pineapple it makes "leather", identical to the natural one, which is used in the production of furniture, shoes, bags [11]. Another biotechnology company, Ecovative Design, is studying the root structure of fungi and is trying to use mycelium to produce environmentally friendly building materials to replace foam. Throughout human history, not as much plastic has been used as it is used today. For hundreds of years people have been making products mainly of wood, then of metal, and only for the last 10-20 years people started to use disposable products on a daily basis. Technology is not standing still, it has already been invented to add substances from crab shell to make the plastic decompose. Plastic eco-bags, which are decomposable, have already entered the market.[12] But nevertheless, the increase in waste should logically come to increase attention and responsibility for the nature management culture.

From the school curriculum, students receive information on which resources of the planet are divided into two categories: renewable and non-renewable. The first category includes resources that are available in unlimited quantities (hydro, solar, wind, geothermal, hydraulic energy, energy of sea currents, waves, tides, temperature gradient of sea water, temperature difference between air mass and ocean, Earth's heat, animal biomass, vegetable and household origin). Non-recoverable are those that are not able to recover quickly in a quick period of time. They can only recover during geological cycles and need to recover over hundreds of millions of years. These include minerals, fuel, non-metallic and metallic minerals. Excessive use of not-renewable resources has led to a number of environmental problems, including global warming, acid rain and ozone depletion. When a person picks up a tool, he not only receives a tool, but can use it as a weapon. This proves once again that man lives by different rules than nature. Man is constantly studying the world, he is studying himself and how to behave naturally, live life working and harmonizing with the environment is the question for every of us. From the point of view of

environmental challenge management, we can also distinguish two extreme positions – the first, extremely optimistic when we believe that we know everything about available resources, their use and disposal. The person is fully informed and has all the data to manage this process. The opposite position of such cognitive agnosticism, whose supporters believe that we do not know and will not be able to know how the extraction and use of natural resources, how artificial materials decompose in nature and as a consequence of such an attitude – lack of attention to such significant processes as production, use and destruction of products. The golden mean here will be an understanding of the situation that we are guided by what we know, evaluate what we have researched and invented, while understanding that new data can constantly appear, new technologies appear that will change the whole process, can dramatically increase the amount of garbage (such as disposable utensils during a pandemic), which will increase the load at times. That is, for effective and successful operation, first of all it is necessary to determine the position from which there will be control and management of these processes [13]. How omnipotent man is and how he transforms the world into his desires and how much he must obey the laws of nature. And here humanity is faced with a new problem: how to rationally use the product of their own intelligence, how to minimally harm the environment and make information technology as accessible as possible for the population. That is why people as individuals and as communities all over the world extremely need to know and use in their everyday work and life environmental management which is a rather new modern scientific way of reacting on such great threats with planet pollutions nowadays.

Environmental management is based on the following principles: prevention of problems, prevention of critical events, responsibility for damage, integration of efforts to implement environmental programs at different levels and areas of knowledge, the formation of environmental awareness, systematic and consistent work on solving environmental problems. Therefore, environmental management involves:

- inclusion of environmental requirements in the set of traditional economic goals of each organization;
- coordination between production functions, production infrastructure and environmental safety;
- compliance with environmental regulations;
- saving and rational use of all types of resources;
- informing the population about the nature of the organization (enterprise);
- observance of safe working conditions;
- minimizing the impact on the environment in general and on each object in particular [14].

The formation of these basic principles is influenced by the system of universal priorities and values. Principles of ecological management are the principles according to which the system of ecological or environmental management as a

whole is formed, functions and develops. The main principles of environmental management are: the right to a healthy and productive life of every person in harmony with nature; responsibility for the environmental consequences of management decisions; integration of ecological laws into the theory and practice of society according to the theory of sustainable (balanced) development; the sovereign right of each state, in accordance with the UN Charter, to exploit its own resources of the environment; cooperation in the spirit of global partnership of all countries for preservation, protection and restoration of a healthy and integral condition of the Earth ecosystem; development of science through the exchange of scientific and technical knowledge; prevention of environmental risks, negative situations; introduction of ecological innovations and economic tools of ecological management, etc. [14]

The principles of environmental management are combined with the requirements of harmonization in the management context, like activities aimed at overcoming discord, achieving coherence in the environmental field. Environmental management applies to all areas of human activity without exception, achieving coherence is a requirement for balanced development (sustainable development, where harmoniously combines environmental and social components). Such harmonization is possible only if humanity is guided by environmental awareness and culture, adheres to certain restrictions, influences the activities of transnational corporations, and so on. Environmental management is designed to perform a set of functions, each of which is focused on overcoming specific environmental problems. The function of environmental management is a type of activity due to the need for division of labor and specialization in the field of management in order to effectively solve a set of environmental problems [14].

As far as man can rule nature – in the twentieth century, artificial seas were built as proof that even the seas and mountains are subject to man. After all, such phenomena are often dangerous, leading to climate change uncharacteristic of the area and nature takes revenge. Artificial dams and bays are much more likely to cause damage to the area and the local population than similar natural ones.

And the functions of environmental management cover a set of activities necessary for the management of environmental processes. The study of practical problems of society shows that the functions of environmental management are specified in the rational use of all types of resources, conservation of protected areas, waste management processes, the study of environmental causes of morbidity and more. To ensure the implementation of environmental management functions based on compliance with its principles, it is necessary to create international, national, corporate, public environmental management systems all over the world. Coordination of the interests of the state, entrepreneurs, population in each settlement or region of the state is especially important, as legislative and regulatory documents change, privatization and rent of environmental objects rises, and their condition becomes worse [14].

For the archaic era, people had a mythological worldview, the bearer of this worldview is the community, where it was believed that the actions of one person can be punished by another member of the community. History is constantly turning and repeating itself – even such a mythological understanding of people's actions works today. Someone pollutes the river, and someone else can be poisoned by drinking water from it. It is everyone's responsibility to the team. It is pure not where we clean, but where we do not litter – we all should remember this well-known basic rule of building the simplest ecological system. To ensure the proper functioning of public life should be the formation of ecological worldview in people and reasonable management of mutual exchange, development and well-being to create new worldview foundations of post-industrial society.

Conclusions. In the XXI century, man lives in the noosphere, which, unlike the biosphere, does not have its own control mechanisms. To preserve humanity as a species, we must establish protective mechanisms – and there are responsibility, spirituality and love, for all ages and for each epoch, especially nowadays. Democritus, a representative of the philosophy of antiquity, described love as a force that unites and harmonizes, and the opposite hatred – breaks and destroys. So each of us should choose the right direction: to the life and love through the care of the world around us, not to the irresponsibility which is evil, because it can lead to death of all the mankind. But the prudent management and organization of the noosphere means the sustainable and safe development of world civilization. So, our fate is in our own hands.

References:

1. I.A.Poddubny (2013) Will the XXII century come? (Will the biosphere turn into the noosphere?), *Essay* 1, 94
2. L. Rudenko. (2013) V. Vernadsky's noosphere philosophy – foundation of sustainable (balanced) global development, *Ukrainian Geographical Journal*, 6, 07-12
3. V. N. Zaporozhan, D. N. Wheatley (2015) From the concept of Noosphere to the concept of Nooethics, *Odessa Medical Journal*, 13, 69-82
4. Keira Grace (2019) Cosmic Consciousness: A Study in the Evolution of the Human Mind by: Richard Maurice Bucke, *Religion & Spirituality*, 465
5. Rick Welsh, Rebecca Y. Rivers (2011) Environmental management strategies in agriculture, *Agriculture and Human Values*, 28, 297-302
6. Julie Whitburn, Wayne L. Linklater, Taciano L. Milfont (2018) Exposure to Urban Nature and Tree Planting Are Related to Pro-Environmental Behavior via Connection to Nature, the Use of Nature for Psychological Restoration, and Environmental Attitudes 51, 787-810 <https://doi.org/10.1177/0013916517751009>
7. G. Lannelongue, O. Gonzalez-Benito, J. Gonzalez-Benito (2014) Environmental Motivations: The Pathway to Complete Environmental Management, *Journal of Business Ethics*, 124, 135–147
8. Jane Marsh (2021) The Pandemic's Positive Environmental Impact <https://www.manufacturing.net/energy/blog/21319211>
9. I.S. Mikhno (2015) Methods of waste utilization. World experience, *Economics. Finances. Management: current issues of science and practice* № 2, 10, 68-78

10. F. Dahlmann, J. Ward-Grosvold (2017) Environmental Managers and Organisational Ambidexterity, *Proceedings of the International Association for Business and Society*, 28, 6-14
11. Carmen Hijosa (2019) Pinatex. Luxury items from pineapple waste, *Goodsmiths*. <https://www.standard.co.uk/business/carmen-hijosa-pinatex-pineapple-leather-alternative-european-inventor-award-b933195.html>
12. Kershaw Peter John (2015) Biodegradable plastics and marine litter: misconceptions, concerns and impacts on marine environments, *United Nations Environment Programme*. <http://hdl.handle.net/20.500.11822/7468>
13. Richard Osbaldiston, John Paul Schott (2012) Environmental Sustainability and Behavioral Science: Meta-Analysis of Proenvironmental Behavior Experiments, 44, 257-299
14. The essence, principles and functions of environmental management <http://repository.dnu.dp.ua:1100/upload/b4b34deea5d8d469dad698f7f90852fbLekciya-Ekomenedzhment.pdf>

Література:

1. I.A.Poddubny (2013) Will the XXII century come? (Will the biosphere turn into the noosphere?), *Essay* 1, 94
2. L. Rudenko. (2013) V. Vernadsky's noosphere philosophy – foundation of sustainable (balanced) global development, *Ukrainian Geographical Journal*, 6, 07-12
3. V. N. Zaporozhan, D. N. Wheatley (2015) From the concept of Noosphere to the concept of Nooethics, *Odessa Medical Journal*, 13, 69-82
4. Keira Grace (2019) Cosmic Consciousness: A Study in the Evolution of the Human Mind by: Richard Maurice Bucke, *Religion & Spirituality*, 465
5. Rick Welsh, Rebecca Y. Rivers (2011) Environmental management strategies in agriculture, *Agriculture and Human Values*, 28, 297-302
6. Julie Whitburn, Wayne L. Linklater, Taciano L. Milfont (2018) Exposure to Urban Nature and Tree Planting Are Related to Pro-Environmental Behavior via Connection to Nature, the Use of Nature for Psychological Restoration, and Environmental Attitudes 51, 787-810 <https://doi.org/10.1177/0013916517751009>
7. G. Lannelongue, O. Gonzalez-Benito, J. Gonzalez-Benito (2014) Environmental Motivations: The Pathway to Complete Environmental Management, *Journal of Business Ethics*, 124, 135–147
8. Jane Marsh (2021) The Pandemic's Positive Environmental Impact <https://www.manufacturing.net/energy/blog/21319211>
9. I.S. Mikhno (2015) Methods of waste utilization. World experience, *Economics. Finances. Management: current issues of science and practice* № 2, 10, 68-78
10. F. Dahlmann, J. Ward-Grosvold (2017) Environmental Managers and Organisational Ambidexterity, *Proceedings of the International Association for Business and Society*, 28, 6-14
11. Carmen Hijosa (2019) Pinatex. Luxury items from pineapple waste, *Goodsmiths*. <https://www.standard.co.uk/business/carmen-hijosa-pinatex-pineapple-leather-alternative-european-inventor-award-b933195.html>
12. Kershaw Peter John (2015) Biodegradable plastics and marine litter: misconceptions, concerns and impacts on marine environments, *United Nations Environment Programme*. <http://hdl.handle.net/20.500.11822/7468>
13. Richard Osbaldiston, John Paul Schott (2012) Environmental Sustainability and Behavioral Science: Meta-Analysis of Proenvironmental Behavior Experiments, 44, 257-299
14. The essence, principles and functions of environmental management <http://repository.dnu.dp.ua:1100/upload/b4b34deea5d8d469dad698f7f90852fbLekciya-Ekomenedzhment.pdf>

УДК 339.338:328.185:336-049.Б](477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-81-98](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-81-98)

Антоненко Валентина Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління і фінансово-економічної безпеки, ДВНЗ «ДонНТУ», пл. Шибанкова, 2, м. Покровськ, 85300, тел.: (06239)20-309, <https://orcid.org/0000-0002-8220-5813>

Сервачук Михайло Олександрович магістрант, ДВНЗ «ДонНТУ», пл. Шибанкова, 2, м. Покровськ, 85300, тел.: (06239)20-309

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ ПРИ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЛЯХ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

Анотація. Європейський шлях України та її намагання стати сучасною цивілізованою державою, яка б відповідала принципам справедливого і прозорого функціонування державних фінансів, вимагає від нашої країни рішучих перетворень у сфері державного фінансування. Проте накопичені десятиліттями проблеми у цій сфері гальмують означені перспективи для України. Однією, причому загальновизнаною, проблемою є наявність і стійке живуче пролонгування корупційних ризиків у системі державних фінансів, що вельми негативно впливає, перш за все, на систему державних закупівель. Тому надто важливими на сьогодні є визначення вказаних ризиків, аби це сприяло б ефективному реформуванню державних закупівель. Для цього необхідно здійснити оцінку рівня корупційності системи публічних закупівель, сучасного стану її функціонування, провести систематизацію можливих ризиків недобросовісної поведінки суб'єктів на різних етапах проведення торгів. Це дало б можливість визначитися із способами їх мінімізації, аби забезпечити адекватне реформування тендерного законодавства та практики дієвої протидії зазначеним вище ризикам. Для вирішення поставлених завдань в роботі досліджено корупційні ризики при проведенні державних закупівель та визначено їх вплив на безпеку держави. Звернено увагу на чинники, від яких залежить потенційна дієздатність фінансових ресурсів України за сучасних умов, з огляду на необхідність забезпечення захисту фінансових інтересів держави і суспільства. Досліджено діюче законодавство у сфері регулювання державних фінансів через систему ProZorro та проведено аналіз стану виконання державних закупівель із визначенням результатів та наслідків їх проведення. Визначено фактори, які негативно впливають на процес державних закупівель, зменшуючи їх ефективність та спотворюючи ідею справедливого, прозорого і неупередженого розподілу публічних фінансових ресурсів. Накреслено шляхи пересічення корупційних ризиків у державних

фінансах та оцінено можливості і перспективи підвищення прозорості процедур державних закупівель.

Ключові слова: публічні закупівлі, ProZorro, корупція, фінансові ризики, бюджетний процес, фінансова безпека держави, індекс «ФОКС».

Antonenko Valentyna Mykolaivna PhD in Economics, Associate Professor of Management and Financial and Economic Security, DHEI «DonNTU», Shybankova Squa., 2, Pokrovsk, 85300, tel.: (06239)20-309, <https://orcid.org/0000-0002-8220-5813>

Servachuk Mykhailo Oleksandrovych Undergraduate, DHEI «DonNTU», Shybankova Squa., 2, Pokrovsk, 85300, tel.: (06239) 20-309

CORRUPTION RISKS IN PUBLIC PROCUREMENT AND THEIR IMPACT ON THE FINANCIAL SECURITY OF THE STATE

Abstract. Ukraine's European path and its efforts to become a modern civilized state, which would meet the principles of fair and transparent functioning of public finances, requires our country to make decisive changes in the field of public funding. However, the problems accumulated over decades in this area are holding back the prospects for Ukraine. One, and generally accepted, problem is the presence and sustainable perpetuation of corruption risks in the public finance system, which has a very negative impact, especially on the public procurement system. Therefore, it is too important today to identify these risks in order to contribute to the effective reform of public procurement. To do this, it is necessary to assess the level of corruption in the public procurement system, the current state of its operation, to systematize the possible risks of unfair behavior of entities at different stages of the tender. This would provide an opportunity to identify ways to minimize them in order to ensure adequate reform of tender legislation and practices to effectively address the above risks. To solve the set tasks, the work examines corruption risks in public procurement and determines their impact on state security. Attention is paid to the factors on which the potential capacity of Ukraine's financial resources under modern conditions depends, given the need to protect the financial interests of the state and society. The current legislation in the field of public finance regulation through the ProZorro system is studied and the analysis of the state of public procurement is carried out with the determination of the results and consequences of their implementation. Factors that negatively affect the public procurement process, reducing their efficiency and distorting the idea of fair, transparent and impartial distribution of public financial resources have been identified. The ways of overcoming corruption risks in public finances are outlined and the possibilities and prospects of increasing the transparency of public procurement procedures are assessed.

Keywords: public procurement, ProZorro, corruption, financial risks, budget process, financial security of the state, FOX index.

Постановка проблеми. 16 вересня 2014^р. Україна підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, в результаті чого в країні почався процес реформування економічної системи та адаптації її до міжнародних ринкових умов^[1]. На базі цього діюча закупівельна система почала видозмінюватись: нові процедури закупівель переорієнтувалися на забезпечення прозорості і доступності отримання інформації, автоматизацію та спрощення процесів, комплексну систему оцінки і кваліфікації учасників торгів. Проте, запроваджені інновації не змогли вирішити проблеми із зловживаннями та існуванням корупційних ризиків, які були і досі залишаються найбільшим гальмом на шляху європейського курсу України. Ба більше – ця система породила нові схеми і варіанти різного роду зловживань, які спотворюють названу систему, знецінюють саму ідею прозорості і справедливості публічних фінансів та в цілому – відкидають країну у ще більшу корупційну прірву. Отож дослідження цього явища та пошук шляхів виходу з корупційної затяжної кризи є надто актуальним і своєчасним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базою для здійснення дослідження з обраної тематики стали праці провідних вчених, фахівців, науковців, зокрема: А.^оБухтіарової, А.^оВойтовича і Є.^оМордовець^[2], О.^оАльциванович і Я.^оЦимбаленко^[3;4], К.^оМ.^оЮсової і О.^оВ.^оАкімової^[5], І.^оБенько і С.^оСисюк^[6] та інш. При цьому варто зазначити, що означена тема є далекою до свого завершення і вимагає ретельних серйозних досліджень.

Метою статті є оцінка рівня корупційності системи публічних закупівель, сучасного стану її функціонування, систематизація можливих ризиків недоброчесної поведінки суб'єктів на різних етапах проведення торгів, а також визначення способів їх мінімізації з врахуванням тендерного законодавства та практики дієвої протидії.

Виклад основного матеріалу. Від початку незалежності України проблема корупції в державних закупівлях не втрачала своєї актуальності, бо її вирішення мало б впливати на ефективність проведення тендерів, забезпечило б належну якість необхідних товарів і послуг та можливість зекономити державні кошти. Заангажованість та високий корупційний рівень у державних закупівлях є суттєвим фактором зниження рейтингів України в індексах сприйняття корупції та легкості ведення бізнесу, що погіршувало імідж країни та відчутно знижувало рівень іноземних інвестицій. У 2020^р. показники України в індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) зросли на 3 бали: країна посіла 117 місце серед 180 країн у списку CPI та отримала 33 бали зі 100 можливих. Країни – сусіди по рейтингу у списку, які теж отримали 33 бали, це – Сьєрра-Леоне, Єгипет, Замбія, Непал та африканська Есватіні (Свазіленд). Динаміка зміни індексу CPI України за 2013-2020^{рр}. зображено на рис.^о1^[7]. Підвищення CPI України у 2020^р. відбулось завдяки перезавантаженню Національного агентства з питань запобігання корупції та запуску Вищого антикорупційного суду – саме ці події

завершили формування антикорупційної інфраструктури в Україні. У 2020^ор. запровадили законодавчі зміни, прийняті ВРУ щодо відновлення відповідальності за незаконне збагачення; НАБУ отримало можливість здійснювати негласні слідчі дії, вступив в дію Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі»^о[8].

Незважаючи на певні переваги, є ряд ризиків, які знижують ефективність даної системи. В першу чергу, вважаємо, що загрозою є зниження кількості пропозицій на одні торги, що підтверджує недовіру учасників до системи електронних закупівель ProZorro та може бути спричинено рядом факторів, для аналізу яких в роботі використаємо діаграму Ісікави (cause-effect diagram, fishbone diagram) – графічний інструмент, що дозволяє наочно і систематизовано дослідити взаємозв'язки причин і їх наслідків^о[9]. Результати аналізу проблеми зниження кількості пропозицій на одні торги за допомогою діаграми Ісікави наведено на рис. 2.

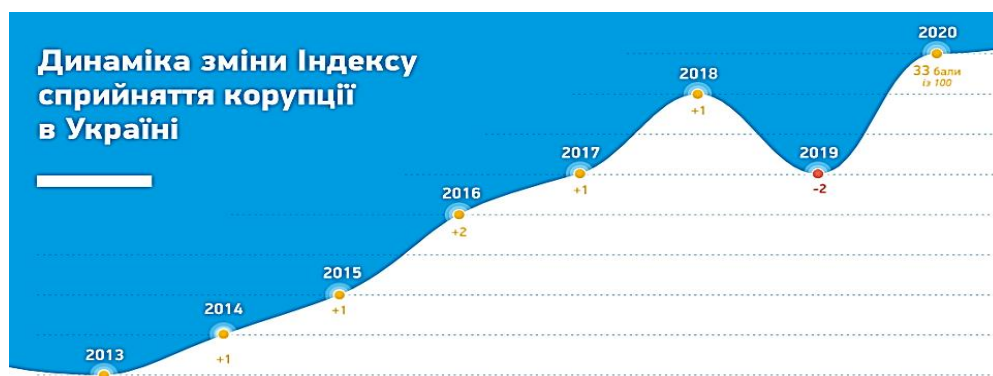

Рис. 1. Динаміка зміни Індексу CPI України за 2013-2020^ор.р. [7]

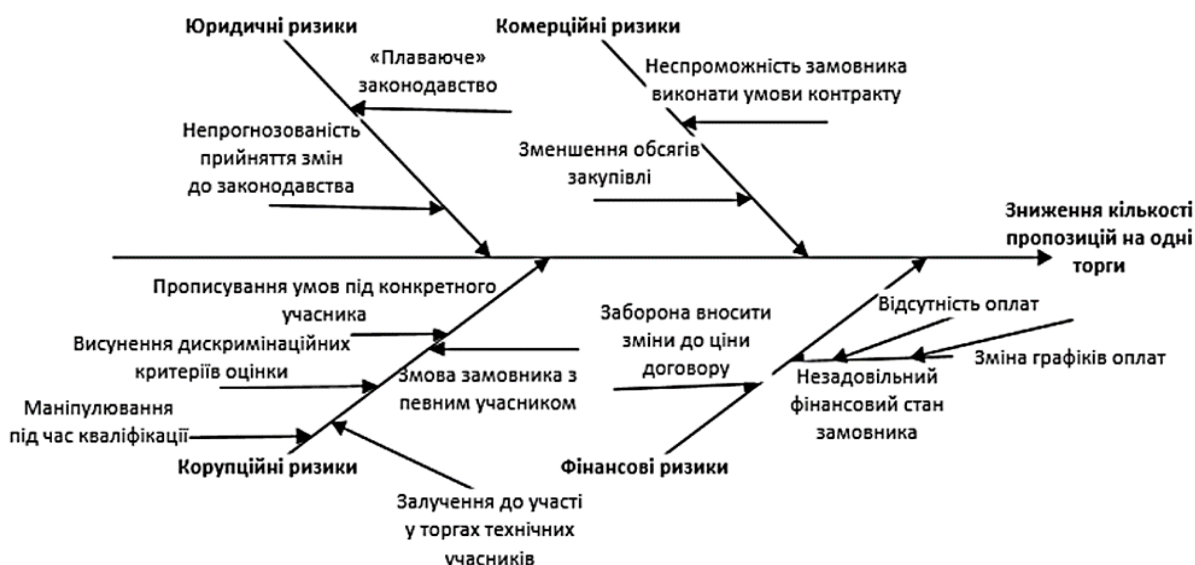

Рис. 2. Діаграма причинно-наслідкових зв'язків проблеми зниження кількості пропозицій на одні торги

Побудовано авторами на базі [9]

Серйозним гальмуючим негативним фактором є корупційні ризики. Вони можуть виникати на різних етапах проведення держзакупівель: на стадії підготовки та організації закупівлі, при кваліфікації учасників торгів, під час виконання замовлення. Досить вдало зроблена класифікація корупційних ризиків під час здійснення державних закупівель К.М.Юсовою і О.М.Акімовою, які сміливо і відверто звернули увагу на корупційні прояви власних фінансових інтересів державних службовців, що має розглядатися, як: «використання службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей державних службовців, які полягають у порушенні врегульованої законодавством процедури придбання на конкурентній основі замовником товарів, робіт і послуг за публічні кошти; реалізація неправомірної вигоди, тобто особистих інтересів як виконавців, так і замовників у сфері публічних закупівель у різних формах без законних на те підстав; зниження ефективності використання публічних коштів та їх надмірна витрата через відсутність відкритої конкуренції між постачальниками товарів / виконавцями робіт і послуг»^[5, с. 41].

Фактично корупція – це використання посадовою особою своїх службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей для отримання власної вигоди, тому це провокує величезні збитки державі і суспільству – як фінансові, так і репутаційні. Основні корупційні схеми у сфері публічних закупівель та їхні ознаки наведені на рис. 3. Необхідно зазначити, що корупційні ризики у сфері державних закупівель існують в багатьох інших країнах, де процедури протидії їм запроваджувалися раніше за Україну та які вже на сучасний період мають певний досвід боротьби з корупційними проявами. Так, «статистичні дані свідчать, що навколо публічних замовлень здійснюється близько 40% усіх корупційних діянь у США, Західній Європі, Японії і в країнах Азії. Корупційні дії в системі публічних закупівель у будь-якій країні приводять до значних втрат»^[6, с. 85]. Під впливом глобальної фінансової та економічної кризи саміт «групи 20-ти» у Пітсбурзі ще у вересні 2009 р. оголосив міжнародну боротьбу з корупцією однією з трьох своїх стратегічних цілей. Отже, Україна має пройти певний шлях щодо опанування і оцінювання вагомості цієї проблеми і розробити дієві й ефективні заходи протидії корупційним діянням державних службовців, зважаючи на зарубіжний досвід у цій сфері.

Законодавство щодо публічних закупівель поки не в повній мірі працює в Україні і досить часто порушується самими замовниками. Найбільш розповсюдженим видом корупційних зловживань є домовленості, які реалізуються учасниками щодо узгодження антиконкурентних дій; ця схема імітує конкурентну боротьбу та передбачає наперед погоджені координацію дій й тактику поведінки декількох суб'єктів господарювання, які направлені на

сплановану перемогу одного з них. Ті замовники, яких цікавить не економія, а можливість укласти договір з наближеним постачальником, шукають будь-які способи уникнути аукціону. Одним із поширених методів зробити це є поділ предмета закупівлі, оскільки закупівлі, вартість яких нижча за 50 тис грн., можна проводити за прямими договорами й лише публікувати звіти про це в електронній формі. Так нечесні замовники без аукціону закупають товари й послуги вартістю в сотні тисяч гривень, що підкреслює їх зневажливе ставлення до норм закону, хоча подібна практика прямо заборонена і за це передбачено штраф для замовника у розмірі від 25 тис до 50 тис грн.^о[8]. Окремі замовники державних закупівель також створюють штучні проблеми для так званих «небажаних» учасників. Одним з поширених методів порушень тендерних закупівель є укладення змов й учасниками цих торгів, щоб зменшити ціну торгів. Як правило, їх учасники домовляються про максимальне обмеження ціни і визначають того, хто їх виграє. Особливо це проявляється при участі в цих торгах тільки двох учасників, які можуть бути пов'язаними між собою. Антимонопольний комітет України (АМКУ) бореться з подібними порушеннями за допомогою штрафів, але це поки не дає бажаних результатів.

Рис. 3. Корупційні схеми у сфері публічних закупівель та їхні ознаки

Як вже підкреслювалося, корупція деформувалася під впливом нової реформи публічних закупівель, що стало підґрунтям для виникнення принципово нових схем корупційних діянь. Головною ознакою системи ProZorro є відкритість та прозорість усього документообігу юридичних осіб до та після проведення тендерів, але частина корупційних злочинів як раз таки

лежить на поверхні. Це система заплутаних вимог щодо документації, яку може витребувати замовник. Пунктом 1 ч.1 ст.10 Закону України «Про публічні закупівлі» вказано, що замовник самостійно оприлюднює в електронній формі через електронні майданчики оголошення про проведення конкурентних процедур закупівель, тендерну документацію та проєкт договору про закупівлю⁸[8]. Оскільки законодавство не передбачає чітку систематизацію кваліфікаційної документації, замовник по суті має можливість зловживати цим правом. Якщо звернути увагу на практику публічних закупівель, можна виявити три варіанти оприлюднення тендерних вимог стосовно документів: 1)°систематизація в окремому додатку тендерної документації; 2)°систематизація тендерної документації, із витребуванням інших документів; 3)°відсутність систематизації і документів в окремому додатку та розміщення відповідної інформації в окремих пунктах єдиного документу тендерної пропозиції. Остання варіація розміщення тендерних вимог щодо документації є такою, що піддається максимальному сумніву щодо доброчесності замовника: оскільки тендерні вимоги мають можливість розміститися у будь-якій послідовності, у замовника є можливість зловживати своїм правом та «замаскувати» деякі потрібні документи серед інших кваліфікаційних або технічних вимог, які передбачаються тендером. Через домовленість однієї юридичної особи з іншою, документообіг може перевищувати понад 50-100 сторінок, серед яких достатньо важко знайти інформацію стосовно документації, яку потрібно подати після перемоги у відповідному тендері, тому можуть виникати такі казуси, як дискваліфікація переможця публічної закупівлі через неподачу повної документації, котра вимагалася, бо її було достатньо важко відшукати серед десятків сторінок несистематизованих вимог! Наразі і спрощені закупівлі стають непростими, часто через самих замовників, які вимагають від учасників багато зайвих документів, що призводить до зростання скарг до Антимонопольного комітету України (АМКУ).

Одним із «яскравих» індикаторів існування корупційного ризику та можливих корупційних дій може слугувати велика економія бюджетних коштів за результатами проведення окремих торгів. Такий результат підтверджує некоректний розрахунок потреби в коштах на початковому етапі, що спричиняє завищення очікуваної вартості предмету закупівлі. Вважаємо, що чим більша економія в результаті торгів – тим вищі корупційні ризики. Саме на етапі організації торгів відбуваються домовленості з наперед визначеним учасником-переможцем, який повідомляє реальну ціну та можливу суму зниження пропозиції. Цінове завищення вартості бюджету тендеру, яке зазвичай обґрунтовується організатором як результат кон'юнктурних коливань, становить 10-15% – саме ця «надбавка» згодом виплачується зацікавленій особі замовника при перемозі необхідного учасника.

Згідно з Законом України «Про публічні закупівлі», спрощені закупівлі від 50 тис. грн. до порогу відбуваються без аукціону на зниження ціни. Якщо

пропозиції подають два чи більше учасників, то аукціон відбувається; якщо один, то замовник може зразу підписати договір з ним. На рис.°4 показано зміну питомої ваги конкурентних та неконкурентних процедур у 2020°р. та за 11 місяців 2021°р.; помісячна динаміка закупівель відповідно до процедур зображена на рис.°5-6. Фіксується стала тенденція до збільшення конкурентних процедур, в 2021°р. їхня частка зросла майже на 12°. У 2021°р. на 13,65° зросла питома вага надпорогових ЕУ закупівель та на 4,17° збільшилось укладання рамкових угод, проте зменшилась надпорогова УА закупівля на 3,76° та надпорогова УА Оборони на 2,12°(рис.°7-8).

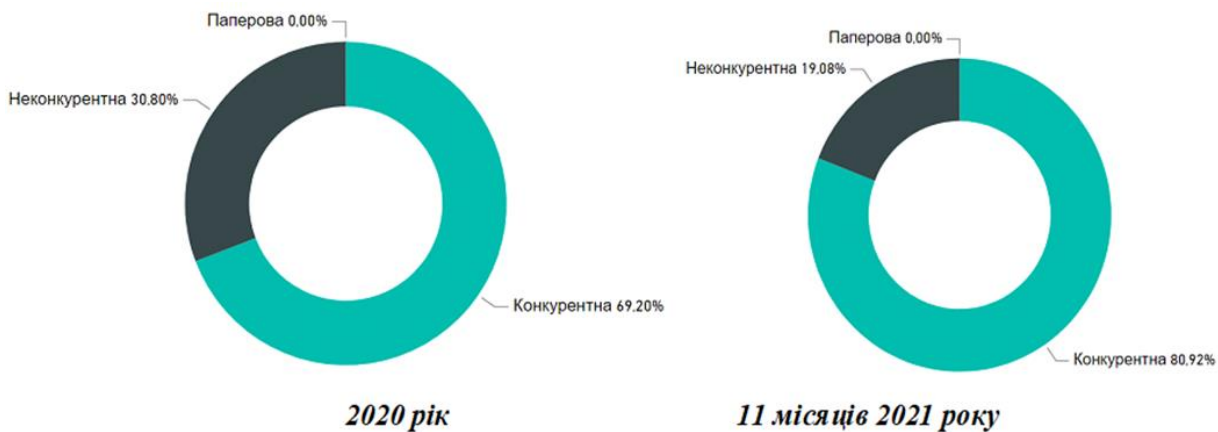

Рис. 4. Питома вага проведених процедур у публічних закупівлях у 2020-2021°рр., %
Побудовано авторами на базі [10]

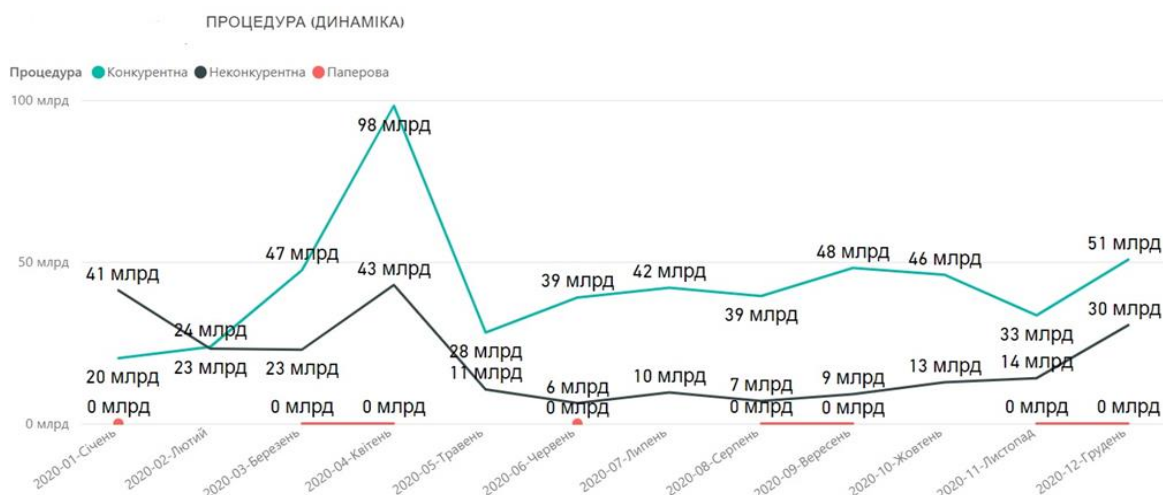

Рис. 5. Динаміка закупівельних процедур 2020°р., млрд. грн.
Побудовано авторами на базі [10]

Важливим елементом реформи державних закупівель є створення системи моніторингу. У грудні 2017°р. ВРУ прийняла Закон України «Про внесення змін до закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законів

України щодо здійснення моніторингу закупівель»^о[11], який дозволив Державній аудиторській службі України (ДАСУ) проводити моніторинг закупівель та попереджувати зловживання на всіх стадіях закупівлі. Законом запроваджено створення системи автоматичного ризик-менеджменту, який би сигналізував контролюючим органам про порушення.

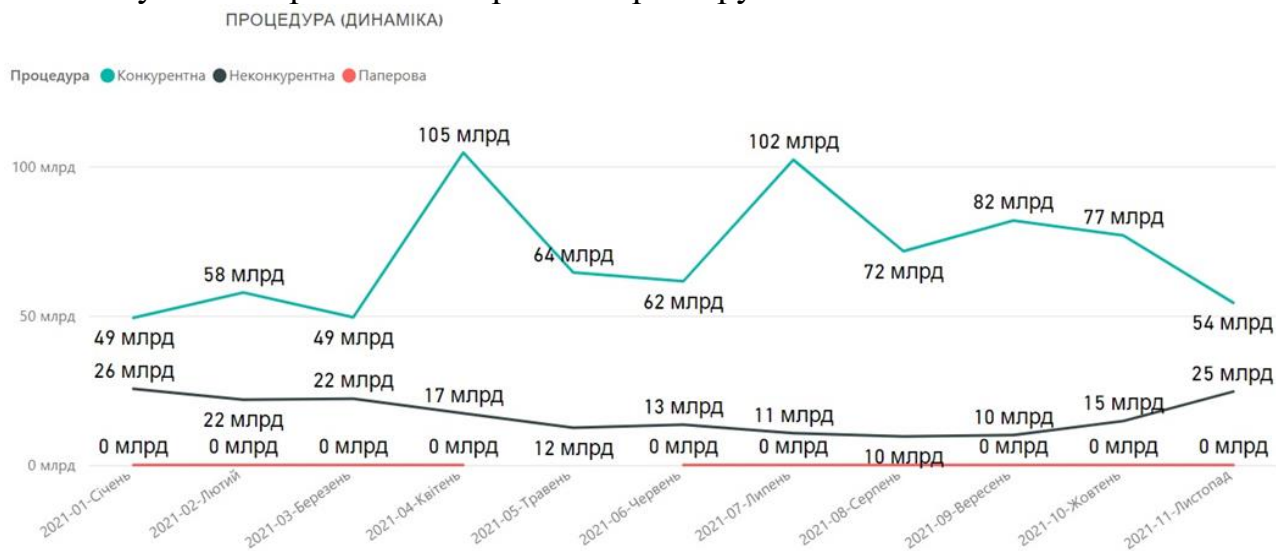

Рис. 6. Динаміка закупівельних процедур за 11 міс. 2021^{р.}, млрд. грн.
Побудовано авторами на базі [10]

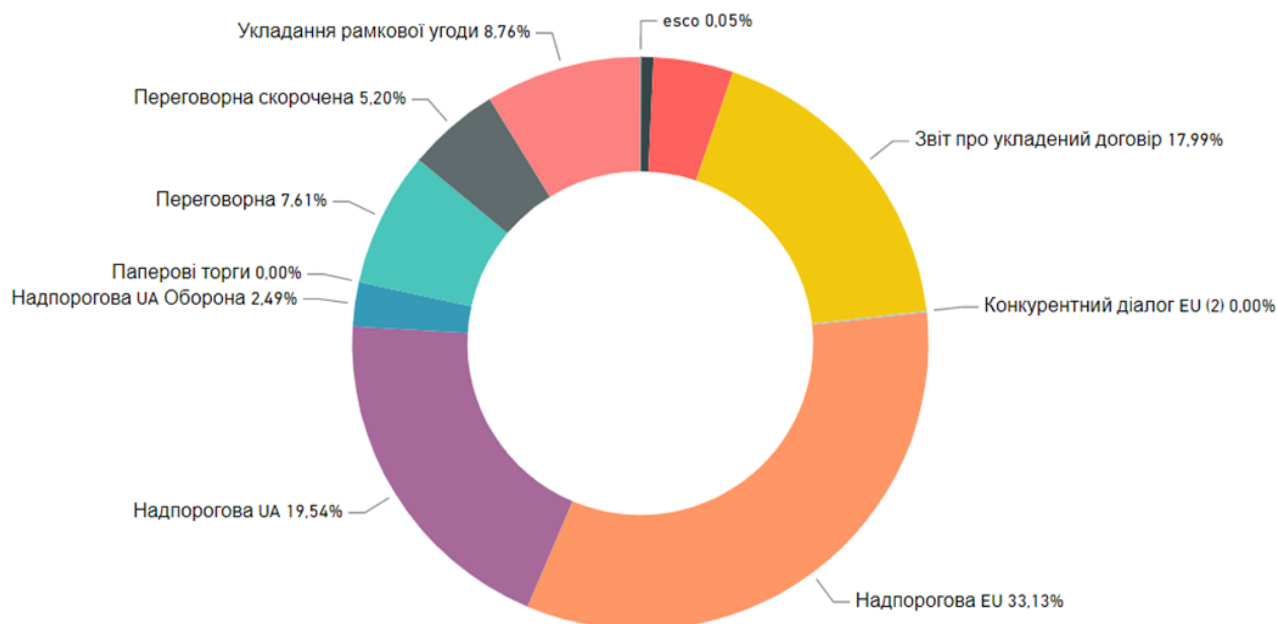

Рис. 7. Структура закупівель за типом проведених процедур у 2020^{р.}, %

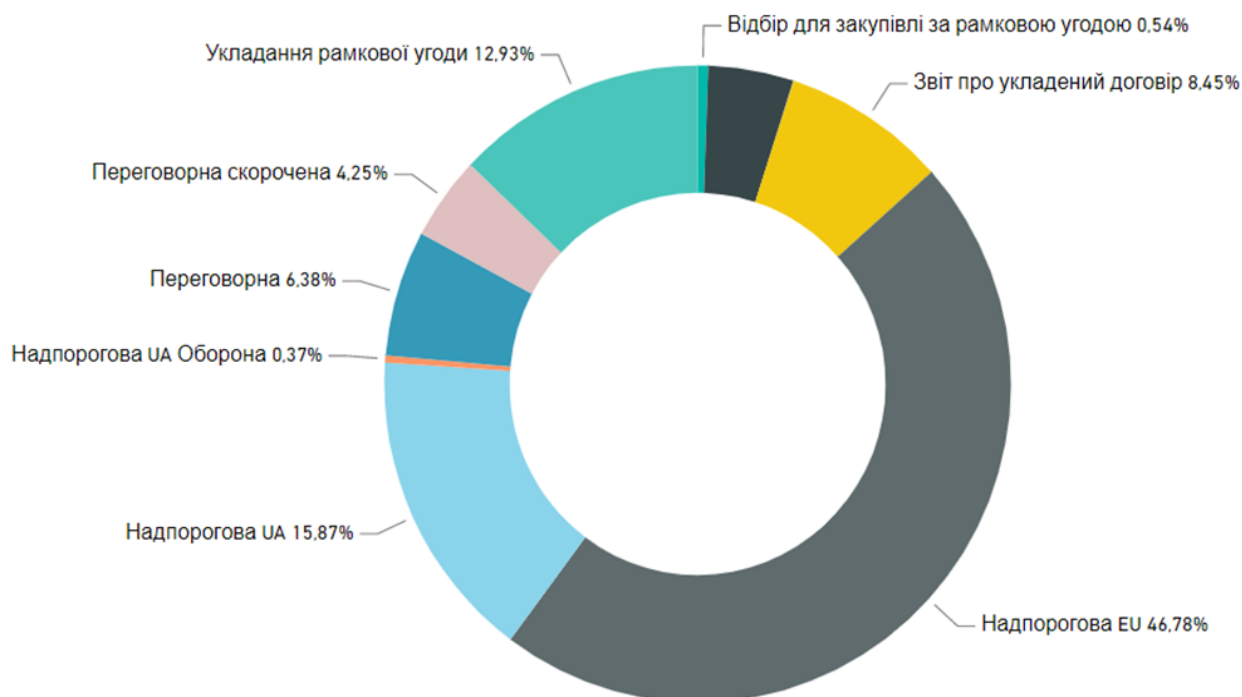

Рис. 8. Структура закупівель за типом проведених процедур за 11 міс. 2021р., %

Державні аудитори мають спеціальні електронні кабінети в системі ProZorro, де отримують інформацію щодо тендерів, які потрібно перевірити на основі ризик-індикаторів (порушення процедури проведення торгів, відсутність повноважень суб'єкта торгів, цифрових підписів, укладеного договору, завантажених тендерних документів, опису предмету закупівлі, перевищення строків розгляду, велика кількість лотів у тендері тощо). Всі дії аудиторів публічні і відображаються в системі. Фактично відбувається розрахунок індексу «ФОКС» («формалізовані ознаки корупційного ризику»); якщо індекс в межах від 21 до 40%, то в закупівлі є певні незадовільні ознаки; якщо більше 40% – закупівля потребує уваги контролюючих органів. Більш детально методику наведено на рис. 9[12]. Замовник протягом трьох робочих днів має усунути виявлені порушення чи опублікувати свою незгоду і звернутись до суду, причому Закон зобов'язав закупівельників реагувати на рекомендації та зауваження в обов'язковому порядку. Створено спеціалізований моніторинговий портал закупівель Dozorro - онлайн-платформа, де будь-хто може залишити свої коментарі та інформацію державному замовнику чи постачальнику, громадськості та правоохоронним органам щодо проведення тендеру. Результатом цих дій стало те, що після запровадження нової редакції Закону України «Про публічні закупівлі»[13] приблизно 60% скарг з боку учасників стали задовольнятися. Крім того, для скорочення витрат часу для замовників в Prozorro Market запровадив запит

ціни пропозицій, що дозволяє замовникам не лише купувати швидко, а й заощаджувати свої кошти.

Але, незважаючи на розвиток відповідного законодавства [11;°8;°13], однією з серйозних вад того середовища, в якому відбуваються перелічені вище зловживання, та й взагалі системною актуальною проблемою в державному регулюванні та контролі публічних закупівель, є відсутність єдиного законодавчого акта, в якому б чітко визначалися повноваження, завдання й функції зазначених органів. Варто зауважити, що на сьогодні реалізація цих повноважень регулюється численними нормативно-правовими актами, положення яких подеколи можуть не гармоніювати один із одним, саме тому державний контроль системи публічних закупівель має суттєві недоліки. Бо у цьому випадку кількість не означає якість, а призводить до затягування усунення недоліків, виявлених під час перевірок. Так, аналіз нормативно-правової бази, що регулює сферу публічних закупівель, зроблений фахівцями Рахункової Палати України [14], підтверджує, що існує низка серйозних правових прогалин, які мають бути законодавчо врегульовані з метою вдосконалення функціонування системи публічних закупівель, її ефективності й прозорості.

Важливим також є аспект, пов'язаний із захистом фінансових інтересів держави через врегулювання відносин між державою, з однієї сторони, та виконавцем держзамовлення і його замовником – з іншої: першим суб'єктом вважаємо державу, інтереси якої необхідно захищати, другим – конкретних осіб, які мають свої власні фінансові інтереси, відмінні від інтересів держави. Дається взнаки і викликає суттєві негативні наслідки відсутність достатньої відповідальності за порушення законодавства у сфері державних закупівель названими особами, які, переслідуючи свої власні інтереси, припускаються конфлікту інтересів на користь забезпечення власних і нехтування державних.

МЕТОДИКА РОЗРАХУНКУ ІНДЕКСУ «ФОКС» (Формалізовані Ознаки Корупційної Складової) для оцінки якості переможця державного тендеру особи віком понад 1 рік		
Розрахунок індексу «ФОКС» - сукупність творів, що відображають суб'єктивну думку авторів - фахівців антикорупційного монітору. Методика розрахунку та вибір параметрів, за якими здійснюється розрахунок, - твори, що написані авторами на власний розсуд. Оприлюднення результатів розрахунку індексу «ФОКС» є розповсюдженням об'єктів авторського права (Закон України «Про авторське право і суміжні права») та не може розглядатись як розповсюдження інформації з державних реєстрів, без даних, відомостей та інших джерел		
Показник	Вплив на ФОКС	Чинна основа показника
ОЗНАКИ НЕМОЖЛИВОСТІ РОЗРАХУНКУ ІНДЕКСУ «ФОКС» (помилки або неточності у вхідних відомостях)		
Вказаний код за ЄДРПОУ особи не є валідним за чинною методикою перевірки	+51%	Помилка/неточність у наданому коді
Особа не є резидентом України	+21%	Відсутня звітність нерезидентів
Юридична особа є новим підрозділом або філією	+10%	Відсутня публічна звітність
КРИТИЧНІ ОЗНАКИ ДЛЯ ІНДЕКСУ «ФОКС»		
Наявне рішення АМКУ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції:		за пп.7,8 част.1 ст.17 Закону України «Про публічні закупівлі»
• оскарження	+10%	
• в процесі оскарження	+30%	
• без оскарження	+50%	
Перебування в процесі припинення діяльності:		
• злиття, перетворення, поділ тощо	+30%	
• завершення діяльності	+50%	
ФОРМАЛІЗОВАНІ ОЗНАКИ ДЛЯ ІНДЕКСУ «ФОКС»		
Ознаки сумнівної якості		
Реєстрація - за адресою масової реєстрації, у квартирі або гуртожитку	+5%	за част.2 ст.16 част.5 ст.28 Закону України «Про публічні закупівлі»
Вказаний основний телефон - мобільний або розташований в іншому населеному пункті	+5%	
Керівник та засновник є однією особою	+5%	
Засновник володіє 100% статутного фонду	+5%	
Статутний фонд близький до мінімального (менше 10000 грн)	+5%	
В останні півроку змінювалась адреса, і/або розмір статутного фонду, і/або засновники	+5%	
Ознаки неефективної господарчої діяльності		
Податковий боржник	+30%	за част.2 ст.16 Закону України «Про публічні закупівлі»
Стійке зростання або перевищення зобов'язань над доходом	+10%	
Збиткова фінансово-господарча діяльність	+15%	
Тендерні кошти є значною часткою (понад 60%) в структурі доходу	+10%	
Низькі або негативні показники рентабельності	+10%	
Незадовільна оцінка фінансового стану	+10%	
Ознаки можливої неспроможності виконання своїх зобов'язань		
Тендерні кошти на 100% більше суми основних засобів та нематеріальних активів	+10%	за част.2 ст.16 Закону України «Про публічні закупівлі»
Тендерні кошти в 3 та більше разів перевищують останній річний дохід	+5%	
Невелика кількість працюючих, або min зарплата, або немає ліцензії за закупівлею	+5%	
Ознаки негативної ділової репутації особи		
Незавершені виконавчі провадження щодо особи	+15%	за пп.7,8 част.1 ст.16 Закону України «Про публічні закупівлі»
Оскарження в суді санкцій з боку фіскальних органів	+5%	
Позови до особи в судах з боку інших осіб	+5%	
ВИСНОВОК		
Індекс ФОКС задовільний	0...20%	Значення в зеленій зоні
Індекс ФОКС має певну кількість незадовільних ознак	21...40%	Значення в жовтій зоні
Індекс ФОКС незадовільний	41...100%	Значення в червоній зоні

Рис. 9. Методика розрахунку індексу «ФОКС»

Вважаємо абсолютно неприпустимим той факт, що законодавчо передбачена лише адміністративна відповідальність за вчинені порушення, що зазвичай незіставна із завданою державі шкодою. За статистикою, до відповідальності у сфері публічних закупівель притягується мізерна кількість порушників. Наведемо показовий приклад: Антимонопольним комітетом розглядалася скарга про безпідставне відхилення учасника закупівлі; у разі задоволення цієї скарги порушник був зобов'язаний скасувати рішення про відхилення цього учасника, однак ніякої відповідальності за неправомірні дії не поніс, хоча Кодекс України про адміністративні правопорушення чітко передбачає відповідальність за це порушення^о[15]. Тож державі необхідно змінити механізм відповідальності; наприклад, запровадити норму, за якою органи державної аудиторської служби мали б можливість перевіряти законність дій порушника, стосовно якого виніс рішення Антимонопольний комітет, і за результатами перевірки, у разі наявності доказів, зверталися до суду.

Отож, в цілому проблема пересічення корупційних зловживань в системі державних закупівель є надто актуальною і такою, що викликає до себе велику увагу і потребує свого скорішого кардинального вирішення. Погоджуємося із тим, що ця проблема визнана економічним фронтом^о[16], на якому, додамо, має захищатися держава від корупційних зловживань та наразі вирішується майбутня доля нашої країни. З цього приводу доречно згадати, що ще 31 жовтня 2003^ор. Генеральною Асамблеєю ООН була ухвалена Конвенція ООН проти корупції, яка набула чинності 14 грудня 2005^ор. Вона встановлює загальні принципи, стандарти, процеси та практики антикорупційних зусиль на національному рівні, сприяє міжнародній співпраці через гармонізацію нормативно-правових баз для ефективного правозастосування і встановлення механізмів взаємодопомоги. І хоча Україна намагається стрімко інтегруватися в ЄС, фокусуючись на імплементації директив ЄС у сфері державних закупівель до українського законодавства, але, поки що діюча українська практика у цьому сенсі не відповідає існуючим вимогам.^о[4]

Одним з можливих варіантів пересічення таких корупційних схем у нашій державі може слугувати законодавство Південної Кореї і, відповідно, – електронна система публічних закупівель «KONEPS» (Korea Online E-Procurement System), та додатки до даної системи. Закони Республіки Корея про публічні закупівлі вимагають чіткої систематизації усіх вимог стосовно тендерної документації^о[17]. У вказаних документах, на практиці, предмет та зміст відповідної публічної закупівлі викладено достатньо лаконічно, що сприяє усуненню виникнення труднощів як у національних постачальників, так і зарубіжних. Треба зробити акцент на спеціальних додатках, які доповнюють систему «KONEPS», але не є її складовою. Такі додатки передбачені для збору аналітичної інформації, яка, у свою чергу, потрібна для отримання систематизованого переліку документації постачальникам. Виходячи з успішної практики застосування ІКТ Південною Кореєю, доцільно використати

цей досвід, а саме: а) на законодавчому рівні внести поправки до Закону України «Про публічні закупівлі» стосовно зобов'язань замовників у цій галузі та систематизувати усі потрібні вимоги, які стосуються документації, в окремий додаток; б) на рівні ІКТ утворити окрему систему на базі платформи «Дія», яка буде доповнювати систему ProZorro. Така практика має поліпшити ситуацію щодо корупційних ризиків та зменшити бюрократичне навантаження на юридичних осіб. Оскільки постачальники одразу зможуть бачити, які кваліфікаційні та технічні вимоги стосовно документації вони завантажили, а які ще ні, тим самим було б скасовано хоча б одна лазівка для проникнення корупційно зацікавлених осіб у процедури державних закупівель.

Висновки. Кількість закупівельних процедур з кожним роком збільшується. В цілому в останні роки неурядові громадські організації беруть активну участь у реформуванні системи закупівель шляхом участі у робочих групах з розробки змін до законодавства у сфері закупівель, здійснення їх моніторингу, проведенні навчальних та просвітницьких заходів тощо. Незважаючи на великі зрушення в сфері публічних закупівель, залишається ще багато перешкод, щоб мінімізувати їхній вплив, тому творці системи постійно створюють додаткові інструменти для учасників.

Сучасне реформування сфери публічних закупівель із впровадженням електронної системи ProZorro, безумовно, є великим кроком уперед для подолання корупційних проявів та полегшення роботи юридичних осіб у тендерній процедурі. Проте, з появою електронної системи ProZorro були виявлені нові корупційні ризики, які під впливом нової тенденції інформатизації були деформовані та скриті від очей громадян.

Функціонал публічних закупівель та їхня роль в соціально-економічних процесах країни визначають проблему протидії корупційним проявам у цій сфері однією з нагальних і головних в системі сучасних реформ. Введення в дію нових положень тендерного законодавства повинно знизити рівень корупційних ризиків під час організації та проведення торгів. Проте синергетичний вплив на мінімізацію дії корупційної складової, крім використання психологічних, технічних і регламентних інструментів, потребує подальшої активізації діяльності саме контролюючих та правоохоронних органів як інституцій, які покликані реалізовувати репресивну компоненту протидії недоброчесним домовленостям у сфері публічних закупівель. Існування корупційних ризиків у сфері закупівель свідчить про динамічну адаптацію кримінологічних суб'єктів до новел законодавства, що у свою чергу, обумовлює необхідність подальшого пошуку ефективних механізмів протидії детермінантам корупції та визначає перспективи нових досліджень.

Література:

1. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu>.

2. Бухтіарова А., Войтович А., Мордовець Є. Науково-методичні підходи до трактування поняття «корупція» у системі публічних фінансів. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 5. С. 10–14 (дата звернення: 15.12.2021).

3. Альциванович О., Цимбаленко Я. Теоретико-категоріальний аналіз поняття публічних закупівель та корупційних ризиків при їх здійсненні в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 9. С. 92–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2018_6_9_12 (дата звернення: 15.12.2021).

4. Альциванович О., Цимбаленко Я. Міжнародний та європейський досвід уникнення корупційних ризиків під час здійснення публічних закупівель. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 10. С. 62–73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2018_6_10_10 (дата звернення: 15.12.2021).

5. Юсова К.М., Акімова О.М. Корупційні прояви у системі публічних закупівель та їх класифікація. *Економіка та управління національним господарством*. 2020. Вип. 11-1. С. 37-42. URL: <http://ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/263> (дата звернення: 15.12.2021).

6. Бенько І., Сисюк С. Корупція у сфері публічних закупівель: форми прояву та засоби протидії. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 38 (2). С. 84–87. URL: http://bses.in.ua/journals/2019/38_2_2019/19.pdf (дата звернення: 15.12.2021).

7. BBC Ukrainian. Індекс сприйняття корупції. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-55837512> (дата звернення: 13.12.2021).

8. Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель : Закон України від 19.09.2019р. № 114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-20#Text>.

9. Алексеев А. Диаграмма Ишикавы как метод структурного анализа. 2009. URL: http://www.itexpert.ru/rus/ITEMS/77-14_Ishikava_1_1.pdf (дата звернення: 10.12.2021).

10. Модуль аналітики закупівель «Антикорупційний монітор». URL: <http://acm-ua.org/> (дата звернення: 10.12.2021).

11. Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законів України щодо здійснення моніторингу закупівель : Закон України від 21.12.2017р. № 2265-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-19#Text>.

12. Модуль аналітики закупівель «Антикорупційний монітор». Методика розрахунку індексу «ФОКС». URL: http://acm-ua.org/Metodics_uo.htm (дата звернення: 10.12.2021).

13. Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та інших законів України щодо вдосконалення системи функціонування та оскарження публічних закупівель : Закон України від 30.06.2021р. № 1530-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1530-20#Text/>.

14. Звіт про результати аналізу щорічного звіту Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, що містить аналіз функціонування системи публічних закупівель (щодо кількісних і вартісних показників закупівель у розрізі процедур і предметів закупівель, рівня конкуренції, кількості скарг) та узагальнену інформацію про результати здійснення контролю у сфері закупівель. Затв. рішенням Рахункової палати від 08.06.2021р. № 12-2. Київ, 2021. 53 с. URL: http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2021/12-2_2021/Zvit_12-2_2021.pdf (дата звернення: 27.12.2021).

15. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 80731-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

16. Україна проти корупції: Економічний фронт. Економічна оцінка антикорупційних заходів у 2014-2018рр. Дніпро: Середняк Т.К., 2018. 85 с. URL: [Anticorruption_Report_Ukr_.pdf](#) (дата звернення: 15.12.2021).

17. Синицький К., Олійник Я., Міхальова М., Луцан Т. Кращі практики впровадження електронного урядування: зарубіжний досвід. Методичні матеріали до навч. дисц.: «Теоретико-методологічні, організаційні та інституційні основи електронного урядування».

Київ: Національна академія державного управління при Президентові України, 2010. 166с. URL: https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/Krashhi-praktiki-vprovadzhennya-elektronnogo-uryaduvannya_zarubizhnij-dosvid.pdf (дата звернення: 12.12.2021).

References:

1. Uhoda pro Asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym Spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [The Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu> [in Ukrainian].
2. Bukhtiarova, A., Voitovych, A., & Mordovets, E. (2018). Naukovo-metodychni pidkhody do traktuvannya poniattia «koruptsiia» u systemi publichnykh finansiv [Scientific and methodological approaches to the interpretation of the concept of «corruption» in the system of public finance]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economy. Finances. Right*. 5. 10–14 [in Ukrainian].
3. Altsyvanovych, O., & Tsymbalenko, J. (2018). Teoretyko-katehorialnyi analiz poniattia publichnykh zakupivel ta koruptsiinykh ryzykiv pry yikh zdiisnenni v Ukraini [Theoretical and categorical analysis of the concept of public procurement and corruption risks in their implementation in Ukraine]. *Aspekty publichnoho upravlinnia – Aspects of public administration*. 6 (9), 92–103. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2018_6_9_12 [in Ukrainian].
4. Altsyvanovych, O., & Tsymbalenko, J. (2018). International and European experience in avoiding corruption risks in public procurement [International and European experience in avoiding corruption risks in public procurement]. *Aspekty publichnoho upravlinnia – Aspects of public administration*. 6 (9), 62–73. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2018_6_10_10 [in Ukrainian].
5. Yusova, K.M, & Akimova, O.M. (2020). Koruptsiini proiavy u systemi publichnykh zakupivel ta yikh klasyfikatsiia [Corruption manifestations in the public procurement system and their classification]. *Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom – Economics and management of the national economy*, 11-1. 37-42. Retrieved from: <http://ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/263> [in Ukrainian].
6. Benko, I., & Sysyuk, S. (2019). Koruptsiia u sferi publichnykh zakupivel: formy proiavu ta zasoby protydii [Corruption in the field of public procurement: forms of manifestation and means of counteraction]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, 38 (2). 84–87. Retrieved from: http://bses.in.ua/journals/2019/38_2_2019/19.pdf [in Ukrainian].
7. BBC Ukrainian. Indeks spryiniattia koruptsii [BBC Ukrainian Corruption Perceptions Index]. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-55837512> [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro publichni zakupivli» ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia publichnykh zakupivel : Zakon Ukrainy vid 19.09.2019r. № 114-IX [On Amendments to the Law of Ukraine «On Public Procurement» and some other legislative acts of Ukraine on improving public procurement: Law of Ukraine of September 19 2019, № 114-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-20#Text> [in Ukrainian].
9. Alekseev, A. (2009). Dyahramma Yshykavy kak metod strukturnoho analiza [Ishikawa diagram as a method of structural analysis]. Retrieved from: http://www.itexpert.ru/rus/ITEMS/77-14_Ishikava_1_1.pdf [in Russian].
10. Modul analityky zakupivel «Antykoruptsiinyi monitor». [Procurement Analytics Module «Anti-Corruption Monitor»]. Retrieved from: <http://acm-ua.org/> [in Ukrainian].
11. On Amendments to the Law of Ukraine «On Public Procurement» and some other laws of Ukraine on monitoring of procurement: Law of Ukraine of 21.12.2017 № 2265-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-19#Text>.

12. Modul analytyky zakupivel «Antykoruptsiinyi monitor». Metodyka rozrakhunku indeksu «FOKS» [Procurement Analytics Module «Anti-Corruption Monitor». Methodology for calculating the index «FOX»]. Retrieved from: http://acm-ua.org/Metodics_uo.htm [in Ukrainian].

13. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro publichni zakupivli» ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo vdoskonalennia systemy funktsionuvannia ta oskarzhennia publichnykh zakupivel»: Zakon Ukrainy vid 30.06.2021r. № 1530-IX [On Amendments to the Law of Ukraine «On Public Procurement» and other Laws of Ukraine on Improving the System of Functioning and Appeals of Public Procurement»: Law of Ukraine of June 30, 2021. № 1530-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1530-20#Text/> [in Ukrainian].

14. Zvit pro rezultaty analizu shchorichnoho zvituv Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy, shcho mistyt analiz funktsionuvannia systemy publichnykh zakupivel (shchodo kilkisnykh i vartisnykh pokaznykiv zakupivel u rozrizi protsedur i predmetiv zakupivel, rivnia konkurentsii, kilkosti skarh) ta uzahalnenu informatsiiu pro rezultaty zdiisnennia kontroliu u sferi zakupivel. Zatv. rishenniam Rakhunkovoi palaty vid 08.06.2021r. № 12-2. [Report on the results of the analysis of the annual report of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine, which contains an analysis of the public procurement system (on quantitative and cost indicators of procurement in terms of procurement procedures and subjects, level of competition, number of complaints) and summary information on control results in the field of procurement. Approved by the decision of the Accounting Chamber dated 08.06.2021 № 12-2]. Retrieved from: http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2021/12-2_2021/Zvit_12-2_2021.pdf [in Ukrainian].

15. Kodeks Ukrainy pro administrativni pravoporushennia vid 07.12.1984 № 80731-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses of 07.12.1984 № 80731-X]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].

16. Ukraina proty koruptsii: Ekonomichnyi front. Ekonomichna otsinka antykoruptsiinykh zakhodiv u 2014-2018^{or}. [Ukraine Against Corruption: The Economic Front. Economic evaluation of anti-corruption measures in 2014-2018]. (2018). Dnipro: Serednyak T.K. 85 p. Retrieved from: [Anticorruption_Report_Ukr_pdf](#) [in Ukrainian].

17. Sinitsky, K., Oliynyk, Ja., Mikhalova, M., & Lushchan, T. (2010). Krashchi praktyky vprovadzhennia elektronnoho uriaduvannia: zarubizhnyi dosvid. Metodychni materialy do navch. dysts.: «Teoretyko-metodolohichni, orhanizatsiini ta instytutsiini osnovy elektronnoho uriaduvannia» [Best practices in implementing e-government: foreign experience. Methodical materials for teaching. Dissertation: «Theoretical and methodological, organizational and institutional foundations of e-government»]. Kyiv: Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. Retrieved from: https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/Krashhi-praktiki-vprovadzhennia-elektronnoho-uryaduvannia_zarubizhnij-dosvid.pdf [in Ukrainian].

УДК 265:45

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-99-109](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-99-109)

Бурдонос Людмила Іванівна кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, «Університет імені Григорія Сковороди у Переяславі», вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08400, тел.: (044) 293-11-10, <https://orcid.org/0000-0002-1084-0826>

Слюсар Світлана Тимофіївна кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, «Університет імені Григорія Сковороди у Переяславі», вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08400, тел.: (044) 293-11-10, <https://orcid.org/0000-0002-3068-6387>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ТА ТЕХНОЛОГІЙ, ЇХ МІСЦЕ ТА РОЛЬ В УПРАВЛІННІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Анотація. В умовах структурних глобалізаційних змін відбувається різкий перехід від індустріального суспільства до інформаційного, розвиток якого безпосередньо пов'язаний з інтенсифікацією інформаційних процесів, необхідністю збору, обробки і передачі величезних об'ємів інформації, перетворенням інформації у товар, як правило, значної вартості. Визначається роль процесів інформатизації при переході до інформаційного суспільства та інформаційної економіки.

Основні тенденції в світі інформаційних технологій та перспективи використання сучасних інформаційних технологій для управління бізнесом надають все більшої можливості оптимізувати і раціоналізувати управлінські функції на багатьох підприємствах різного масштабу, як малих так і середніх та профілю діяльності: виробничі, фінансові, сфери обслуговування і т.д., адже саме на підприємствах створюється необхідна суспільству продукція та зосереджуються і висококваліфіковані кадри, використовуються найсучасніші інтегровані інформаційні системи та інформаційні технології.

Поява всесвітньої мережі Інтернет, глобалізація економічного простору спричинила швидке зростання спілкувань між державами та континентами у різних сферах людського життя, до необхідності створення корпоративних серверів для надання різного роду інформації про підприємство на ринках.

Сучасні інформаційні системи і телекомунікаційні технології стають одним з найбільш прибуткових та швидко зростаючих секторів економіки. Інформація стає важливим виробничим і комерційним ресурсом (електронна комерція, комп'ютерна імітація та моделювання процесів і подій, Інтернет-технології).

В управлінні економікою підприємства інформаційна система виконує таку роль, як оброблення інформації в усіх аспектах для цілей управління, відстеження і формування необхідної внутрішньої і зовнішньої інформації для управління, накопичення, систематизації, збереження, відновлення всієї необхідної інформації, інформаційну, оптимізаційну, визначення основних показників техніко-економічного рівня виробництва і господарської діяльності, документальну.

Ключові слова: інформаційні системи підприємств, управління, облікові задачі, аналіз, планування, інформаційні технології, економічна інформація.

Burdonos Lyudmila Ivanivna PhD in Economics, Associate Professor, Chair of Finances, accounting and taxation Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlinskoho St., 30, Pereiaslav, 08400, tel.: (044) 293-11-10, <https://orcid.org/0000-0002-1084-0826>

Sliusar Svitlana Tymofiivna PhD in Economics, Associate Professor, Chair of Finances, accounting and taxation Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlinskoho St., 30, Pereiaslav, 08400, tel.: (044) 293-11-10, <https://orcid.org/0000-0002-3068-6387>

CONCEPTUAL FUNDAMENTALS OF INFORMATION SYSTEMS AND TECHNOLOGIES, THEIR PLACE AND ROLE IN MANAGEMENT AT ENTERPRISES

Abstract. In the context of structural globalization, there is a sharp transition from industrial to information society, the development of which is directly related to the intensification of information processes, the need to collect, process and transmit huge amounts of information, turning information into goods, usually significant value. The role of informatization processes in the transition to the information society and information economy is determined.

The main trends in the world of information technology and prospects for the use of modern information technology for business management provide an increasing opportunity to optimize and streamline management functions in many enterprises of different scales, both small and medium and business: production, finance, services, etc. , because it is at enterprises that the products necessary for society are created and highly qualified personnel are concentrated, the most modern integrated information systems and information technologies are used.

The emergence of the World Wide Web, the globalization of the economic space has led to the rapid growth of communication between countries and continents in various spheres of human life, the need to create corporate servers to provide various information about the company in the markets.

Modern information systems and telecommunications technologies are becoming one of the most profitable and fast-growing sectors of the economy. Information is becoming an important production and commercial resource (e-commerce, computer simulation and modeling of processes and events, Internet technology).

In managing the economy of the enterprise information system plays a role as information processing in all aspects for management purposes, tracking and generating the necessary internal and external information for management, accumulation, systematization, storage, recovery of all necessary information, information, optimization, definition of basic technical indicators -economic level of production and economic activity, documentary.

Keywords: enterprise information systems, management, accounting tasks, analysis, planning, information technology, economic information.

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання актуальним є життєздатність й бурхливий розвиток інформаційних систем та технологій, адже сучасний бізнес вкрай чутливий до помилок в управлінні, і для прийняття грамотного управлінського рішення в умовах невизначеності ринку необхідно постійно тримати під контролем різні аспекти фінансово-господарської діяльності підприємства та становище в ринковому середовищі, що швидко змінюється. Тому можна цілком обґрунтовано стверджувати, що сучасні інформаційні технології та системи підприємство, яке використовує в управлінні в жорсткій конкурентній боротьбі може перемогти.

Все більше на підприємствах, як державних так і приватних, банківських установах, страхових організаціях, комерційних установах, і т.д. України впроваджуються автоматизовані інформаційні системи і нові технології які дозволяють збільшити швидкість і якість обробки економічної, бухгалтерської, облікової та управлінської інформації при мінімальних затратах людських ресурсів.

Велику масу документації на підприємствах замінив багатофункціональний і оперативний електронний процес, який перетворює вхідні та звітні дані в інформацію та знання, відбувається вироблення мислення та здатності до використання процесного підходу при вирішенні облікових та фінансових задач на підприємствах та організаціях, що дає змогу забезпечити високий рівень гнучкості виробництва, його здатність миттєво реагувати на потреби ринку в умовах економічної нестабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти формування та розвитку інформаційних систем та інформаційних технологій на підприємствах в процесі управління висвітлюються такими українськими ученими як Т. Бова, К. Харіна, Н. Бусленко, В. Глушков, О. Івахненко, О. Черняк. Однак визначення ролі процесів інформатизації при переході до інформаційного суспільства та інформаційної економіки поки що не систематизовані і розроблені не в повному обсязі.

Мета статті – дослідження особливостей інформаційних систем, як елемента управління економічними об'єктами в Україні та визначення основних тенденцій розвитку інформаційних технологій та перспектив використання сучасних ІТ для управління бізнесом.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка інформаційна система має відповідний об'єкт, на який вона налаштована. На практиці у господарюванні підприємств виокремлюють різні фактори, які впливають на саму інформаційну систему та стратегію розвитку будь-якої організації, що надає їм ряд специфічних якостей.

Роль та функції які відіграють інформаційні системи на підприємствах повинні адаптуватися до методів та стилів, що використовуються в організації, бути максимально зручними, забезпечувати інформаційну незалежність менеджерів на різних рівнях в організації, що знижує практику підготовки багатоманітних довідок та неправдивої інформації, надавати повноту інформаційного забезпечення.

Існує також ясне розуміння того, що максимально ефективною буде система, що забезпечує безперервний інформаційний супровід виробничого циклу – від розробки нового виробу до випуску готової продукції [1, с. 97-112].

ІТ-мережі та комп'ютерні системи скоротили час, необхідний бухгалтерам для підготовки та подання фінансової інформації керівництву та зацікавленим сторонам. Це не тільки скоротило час виконання замовлення, необхідного для презентації фінансової інформації, але це також підвищило загальну ефективність і точність інформації [2].

За умов нормального функціонування системи обліковому персоналу немає потреби втручатися у інформаційний процес на будь-якому його етапі шляхом відображення проміжних даних [3, с. 48]

Оскільки складна система завжди багатофункціональна, інформаційну систему може бути класифіковано за різними ознаками: за рівнем управління (вищий, середній, оперативний); видом керованого ресурсу (основні засоби, матеріальні, трудові, фінансові й інформаційні ресурси); за сферою застосування (банківські інформаційні системи, статистичні, податкові, бухгалтерські, фондового ринку, страхові тощо); за функціями і стадіями управління [4].

ІТ - це цілісна система, яка функціонує в єдиному інформаційному просторі завдяки узгодженій роботі всіх її компонент. Реалізація системи та її розгортання у часі забезпечує динаміку розвитку інформаційної технології, її модифікацію, реструктуризацію, приєднання нових компонентів системи та модернізацію [5].

Успішне використання інформаційних систем вимагає розуміння ключових тенденцій розвитку бізнесу підприємства, при цьому вони мають забезпечуватися в основному:

- а) облікові функції - це не тільки доходи, витрати матеріалів і ведення банківських виписок, а й формування всіх первинних документів, необхідних для автоматичного створення будь-яких звітів;

- б) аналітично-звітні можливості - передусім можливість швидкого і коректного створення нових і зміна наявних звітів за допомогою певних операцій;
- в) можливості для роботи зі звітами - швидке виконання звітів при великих обсягах даних, можливість одержувати в одному звіті всі необхідні дані за всіма підрозділами підприємства (склад, бухгалтерія, фінанси, виробництво, збут), групувати дані в будь-яких розрізах, деталізувати дані до будь-якого рівня;
- г) можливість об'єднання даних філіалів, підрозділів, дочірніх компаній або магазинів, обробки документів і звітів за кількома своїми компаніями, поділ і консолідація даних на рівні однієї/кількох/всіх компаній корпорації або інших'об'єктів обліку;
- д) можливості логічної, динамічної, статистичної та аналітичної обробки первинних даних, на основі якої має здійснюватися планування і прогнозування з використанням системи підтримки прийняття рішення;
- е) надійність і безпечність ІС - втрата даних не може виникати за жодних обставин. Захист інформації - обмеження доступу до інформації будь-якими засобами має бути жорстко обмежене. Ресурсомісткість обладнання має бути таким, що підприємству не обов'язково нарощувати потужність устаткування при збільшенні даних або збільшенні кількості робочих місць.

Управління за допомогою інформаційних систем на підприємствах відбуваються на оперативному та тактичному рівнях. На тактичному рівні сюди відносять процедури середньострокового планування, аналізу і організації робіт, тобто на тактичному рівні розглядаються вже такі об'єкти, як, наприклад, зведення замовлень для формування виробничої програми. На відміну від тактичного рівня управління інформаційними системами на оперативному рівні керівництво має справу з окремим замовленням і супутніми його виконанням транзакціями.

Зростання ефективності роботи підприємства багато в чому залежить від економічної інформації, яка є одним з основних ресурсів, оскільки саме вона дозволяє встановлювати стратегічну мету і завдання підприємства та використовувати можливості, які при цьому відкриваються, координувати дії розрізнених підрозділів, спрямовуючи їх зусилля на досягнення поставлених цілей, приймати своєчасні і обґрунтовані управлінські рішення.

До економічної інформації пред'являються наступні вимоги: точність, однозначне сприйняття її; вірогідність, достовірність: припустимий рівень перекручування як тієї інформації, що надходить, так і результативної інформації, що відображає ефективність функціонування системи; оперативність, висока швидкість збору, обробки і передачі; кодування і декодування; документальність; захищеність; актуальність інформації для вироблення управлінських рішень, вироблення необхідних розрахунків в умовах, що змінюються; своєчасність, повнота і точність, надійність (з певним ризиком), комплексність, адресність, багаторазове використання [6, с. 38].

В своєму розвитку і вдосконаленні ІС в різних галузях економіки мали різноманітну структуру компонентів, які значною мірою залежали від техніко-експлуатаційних характеристик обчислювальної техніки, що в той чи інший період використовувалася для автоматизації економічних задач та наявністю функціональної і забезпечуючої частини, відповідно до декомпозиції системи на складові частини - підсистеми, що знаходяться у певних відносинах одна з одною.

Структура ІС визначається розміщенням і взаємозв'язками її елементів або частин при виконанні їхніх функцій. Структура залежить від величини системи та її складності. Величина системи характеризується не лише кількістю її елементів, а й зв'язками між ними. Складність визначається різноманітністю, неоднорідністю властивостей елементів та різною якістю зв'язків між ними (прямі, зворотні, нейтральні тощо) [7, с. 26].

На даний час в Україні під інформаційною системою в більшості випадків розуміють автоматизовані інформаційні системи, в першу важливу це системи класів MRP, ERP, CRM, SRM.

Результати свідчать про такі тенденції їх розвитку АІС і комп'ютерних технологій: розподілена по віртуальній мережі, інтегрована з системою Internet система, що функціонує на основі стандартних інтерфейсів, яка об'єднує як програмні продукти для бізнесу, так і їх окремі компоненти, що призначаються для автономної роботи без зв'язку з глобальною мережею; системи управління середніми організаціями базуватимуться на можливості гнучкого управління замовленнями, підтримці повного життєвого циклу товарів та послуг, що виробляються, та на можливості інтеграції в якості компоненти в більш віртуальні підприємства, все більше підприємств стали і стають найпершими споживачами персональних комп'ютерів та автоматизованих систем і технологій, у тому числі й систем автоматизації бухгалтерського обліку.

АІС призначена для автоматизованого збирання, реєстрації, збереження, пошуку, оброблення та видачі інформації за запитами користувачів (управлінського персоналу). Вона складається з сукупності взаємозв'язаних компонентів: технічних засобів обробки і передачі даних (засобів обчислювальної техніки і зв'язку), методів і алгоритмів обробки у вигляді відповідного програмного забезпечення, масивів (наборів, баз) даних на різних носіях, персоналу і користувачів, об'єднаних за організаційно-структурними, тематичними, технологічними чи іншими ознаками для виконання автоматизованої обробки даних з метою задоволення інформаційних потреб споживачів інформації. При цьому визначальним є принцип орієнтації розробленого технічного, програмного, інформаційного забезпечення на потреби конкретних користувачів – управлінського персоналу, який є учасником управлінського процесу [8, с. 26].

Згідно з нормативними документами під час створення автоматизованих інформаційних систем (АІС) у фінансово-кредитних установах необхідно

дотримуватися таких основних принципів, як відкритості, стандартизації, сумісності, економічної ефективності, системності та безпеки:

1. За принципом відкритості АІС має створюватися з врахуванням можливості оновлення й поповнення її функцій та складу без порушення функціонування АІС.

2. Принцип стандартизації. Під час створення систем мають бути раціонально застосовані стандартизовані елементи, проектні рішення, пакети прикладних програм тощо. Інформаційна система та її елементи потребують стандартизації, аби можна було мінімізувати всі види витрат.

3. Принцип сумісності. Під час створення АІС мають бути реалізовані інформаційні інтерфейси, завдяки яким ця система зможе взаємодіяти з іншими системами згідно зі встановленими правилами.

4. Принцип економічної ефективності являє досягнення раціонального співвідношення між витратами на створення АІС і цільовими ефектами, включаючи кінцеві результати, отримані від автоматизації, які не завжди і не обов'язково мають набирати грошової форми, це можуть бути нові функції, час, певні зручності.

5. За принципу системності вкрай необхідно встановлювати такі зв'язки між структурними елементами інформаційної системи, які забезпечують її сумісність та взаємодію з іншими системами. Отже, усі елементи, зв'язки, функції, проблеми управління й діяльності мають розглядатися як єдине ціле.

6. Принцип безпеки. Інформація має бути захищена як під час її безпосередньої обробки та зберігання в АІС, так і в моменти обміну між комп'ютерами. Також має бути виключена можливість несанкціонованого доступу до даних у системі.

В сучасних умовах на ринку програмного забезпечення існує безліч автоматизованих інформаційних систем, які засновані на загальних стандартах управління підприємством і представлені на ринку комп'ютерного забезпечення. Практично всі інформаційні системи мають стандартний набір інструментів для автоматизації наступних ділянок бухгалтерського обліку: модуль каса, облік товарно-матеріальних цінностей, валютний облік, основні засоби та нематеріальні активи, розрахунки з підзвітними особами, розрахунки по заробітній платі; розрахунки з бюджетом та позабюджетними фондами.

Найпопулярніша вітчизняна інформаційна система управління для малих підприємств – «1С: Підприємство» компанії «1С». Кількість підприємств в Україні, що працюють з продуктами компанії «1С» досягає декількох сотень тисяч. Це пояснюється не тільки якістю рішень, але і зразковою маркетинговою політикою компанії. Інструментарій розробки продукту: технологія V7, архітектура системи клієнт-серверна (на базі MS SQL Server), мова платформи V7 достатньо проста синтаксично.

Для обліку програми побудовані на основі реєстрації вихідних даних - бухгалтерських проводок, породжуваних господарськими операціями. Для

повного запису діяльності підприємства повинні бути відображені всі проводки підприємства:

- вручну;
- за допомогою типових операцій, де кожна операція відповідає групі проводок, і тому коли суми деяких проводок розраховуються автоматично;
- з використанням первинних документів.

Інформаційні системи можуть використовувати майже будь-яку кількість довідників для організації аналітичного обліку і є можливість ведення валютного обліку: тут використовуються довідники видів для валют та їх курсів.

В роботі з первинними документами у всіх програмах установлений великий набір стандартних первинних документів бухгалтерського обліку : накладних, рахунків на оплату, прибуткових і видаткових касових ордерів і т.д.т.д. Передбачена можливість створення і оптимізації первинних документів для всіх інших видів.

Побудова потужності інформаційних систем для вирішення облікових задач та проектування і функціонування інформаційних систем ґрунтуються на найважливіших положеннях та методах загальної теорії систем, системного проектування, теоріях інформації, що дозволяють забезпечувати взаємодію і сумісність інформаційних систем різних економічних об'єктів, економити працю, час і грошові кошти на проектування.

Найважливішими системотехнічними принципами є: системність; інформаційний зворотний зв'язок; декомпозиція; безперервність розвитку інформаційної системи; сумісність; стандартизація і уніфікація; інтеграція; автоматизація інформаційних потоків і документообігу; ефективність.

Багатоплановість, складність і великі об'єми інформації, виступаючої в ролі інформаційної бази аналізу, вимагають використання сучасних програмно-технічних засобів для її обробки, тому проблема аналізу початкової інформації для прийняття рішень виявилася настільки складною, що з'явився окремий напрям інформаційних технологій – інформаційно-аналітичні системи (ІАС).

Основними компонентами програмних засобів ІАС являються засоби створення і супроводу інформаційного сховища – DWH (Data Warehouse), засоби оперативного аналізу – OLAP (On-line Analytical Processing), засоби інтелектуального аналізу – DMg (Data Mining). Кожен з цих компонентів має своє призначення та задачі.

Основними задачами DWH (Data Warehouse) збір інформації з баз даних, що відображають окремі бізнес-процеси, автоматизованих робітників місць, інформаційних систем і інших джерел, інформація з глобальних комп'ютерних мереж, як, наприклад, Інтернет. Інформація формується в різних форматах та має різноманітну структуру. Програмні засоби збирають інформацію і формують інформаційне сховище з певною структурою і форматами даних.

Могутні ІАС налічують до 50 типів форматів, з якими може взаємодіяти інформаційна система.

Призначенням OLAP-аналізу є витягання необхідної інформації з інформаційного сховища. Засоби OLAP забезпечують можливість сортування і вибірки даних за заданих умов, можуть задаватися різні якісні і кількісні умови. Засоби OLAP дозволяють виконувати аналітичні роботи різного характеру в наочній області користувача власними засобами, не вдаючись до програмування. Для опису специфічних для даного користувача аналітичних процесів можуть застосовуватися вбудовані засоби у вигляді мов високого рівня, графічних конструкторів, візуальних засобів, електронних таблиць з вбудованими функціями.

Засоби інтелектуального аналізу DMg (Data Mining) призначені для фундаментального аналітичного дослідження проблем в тій або іншій наочній області. Вимоги до часу менш жорсткі, ніж в OLAP-засобах. Засоби DMg є найскладнішою, інтелектуально насиченою частиною ІАС, тому входять до складу найрозвиненіших ІАС. При рішенні складних аналітичних задач використовуються могутні спеціальні програмні засоби, інструменти.

Основними задачами інтелектуального аналізу є: визначення значень чинників часу, локалізація подій або явищ по місцю виявлення взаємозалежностей, причинно-наслідкових зв'язків, асоціацій і аналогій, класифікація подій і ситуацій, визначення профілів різних чинників, прогнозування ходу процесів, подій.

Новітня інформаційна технологія PLM (Product Lifecycle Management), завдяки якій формалізація професійних знань користувачів в обчислювальному середовищі APM, підприємства можуть інтегрувати в загальний процес життєдіяльності організації різні підрозділи, включаючи бухгалтерію, відділи фінансів і економіки, науково-дослідну і дослідно-конструкторську роботу (НДДКР), а також виробництво, капітальне будівництво, матеріальне постачання, технічне обслуговування і ремонт.

Відбувається стратегічний підхід до організації управління підприємством, який використовує набір сумісних рішень для підтримки загального представлення інформації про продукт у процесі його створення, реалізації і експлуатації; у середовищі розширеного підприємства – починаючи від концепції створення продукту і закінчуючи його утилізацією – при інтеграції людських ресурсів, процесів і інформації

Висновки. Можна зробити висновки, що за своєю суттю інформаційна система є цілісною системою і має такі властивості в управлінні економікою:

1. залежно від виду і конкретного призначення інформаційна система має якості, які не можуть бути зведені до властивостей елементів, що її утворюють;
2. якісні характеристики конкретної інформаційної системи залежать від якісних характеристик її елементів;

3. між елементами інформаційної системи існує зв'язок, причому, коли відбувається зміна одного компонента системи, то це призводить до зміни іншого, а іноді і системи в цілому;

4. інформаційну систему як цілісне утворення характеризує впорядкованість елементів, які її утворюють, а також зв'язків і відношень між ними;

5. інформаційна система не існує ізольовано, ця властивість проявляється у взаємозв'язку системи з іншими системами [9, с. 80-86].

Складовими інформаційних технологій, які застосовують в управлінні на підприємстві виступають такі компоненти: технічні засоби (ТЗ); персонал, який спроможний грамотно працювати з інформацією й обчислювальною технікою, організація, що об'єднує засоби і персонал у єдиному процесі; інформаційні засоби, які здійснюють формування та видачу інформації у вигляді інформаційного продукту.

Застосування сучасних ІТ на будь-якому підприємстві впливають на підвищення якості й кількості послуг, на виникнення нових послуг; розвиток програмного забезпечення; створення умов для росту рівня життя населення; значне скорочення інвестиційних і управлінських витрат; розширення доступу до інформації з боку більшої кількості користувачів і удосконалення можливостей одержання, збереження, поширення інформації при використанні різноманітних джерел; збільшення ефективності багатонаціональних економічних контактів; створення нових можливостей зміцнення національної обороноздатності країни. зміну умов дії соціально-економічного механізму в результаті зміни умов праці і залучення інформації як предмета праці.

Література:

1. Докучаев Д. Внедрение информационной системы как способ совершенствования бизнеспроцессов предприятия // САПР и графика. 2005. № 4. С. 97-112.
2. Концептуальні засади організації та методики обліку, аналізу, оподаткування та аудиту суб'єктів ринку в умовах новітніх інформаційних технологій та розвитку консалтингу: Матеріали І Регіональної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених, проведеної на базі Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя. Тернопіль: ТНТУ, 2020. С. 90 <https://oa.tntu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2021/01/Матеріали-І-Регіональної-конференції.pdf>
3. Муравський В. Документування в умовах повної автоматизації обліку // Бухгалтерський облік і аудит .2008. № 5. С. 48 – 52.
4. Івахненко С.В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту: Навч. посіб., 4-те вид., випр. і доп. К.: Знання, 2010. 432 с. https://www.ivakhnenkovaudit.info/IT_in_control&auditing.pdf
5. Плєскач В.Л., Затонацька Т.Г. Інформаційні системи і технології на підприємствах: підручник. К. :Знання, 2011. 718 с. https://pidru4niki.com/1059110247701/informatika/informatsiyni_sistemi_i_tehnologiyi_na_pidpriyemstvah
6. Пономаренко В. С., Журавльова І. В., Латишева І. Л. Інформаційні системи в управлінні персоналом. Навчальний посібник. Харків: Вид. ХНЕУ, 2008. С.38

7. Бенько М.М. Інформаційні системи і технології в бухгалтерському обліку : монографія. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. С.26

8. Ушакова І. О. Інформаційні системи та технології на підприємстві : конспект лекцій. Харків : Вид. ХНЕУ, 2009. 128 с. <http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/3112/1/Конспект%20лекцій.%20Інформаційні%20системи%20та%20технології%20на%20підприємстві.%20І.%20О.%20Ушакова..pdf>

9. Лазор Я. О. Поняття та види інформаційних систем. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки. 2016. № 837. С. 80-86. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_14

References:

1 Dokuchaev, D. (2005). *Vnedrenye ynformatsyonnoi systemy kak sposob sovershenstvovaniya byznеспrotsessov predpriyatiya* . [Vnedrenye ynformatsyonnoi systemy kak sposob sovershenstvovaniya byznеспrotsessov predpriyatiya]. *SAPR y hrafyka - SAPR and graphics*, 4, 97-112 [in Ukrainian].

2. Kontseptualni zasady orhanizatsii ta metodyky obliku, analizu, opodatkuвання ta audytu subiektiv rynku v umovakh novitnikh informatsiynykh tekhnolohii ta rozvytku konsaltnyhu. (2020). [Conceptual principles of organization and methods of accounting, analysis, taxation and audit of market participants in the latest information technology and consulting development]. *Materialy I Rehionalnoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv, aspirantiv i molodykh vchenykh, provedenoї na bazi Ternopilskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu imeni Ivana Puliuia* : [Proceedings of the I Regional scientific-practical conference of students, graduate students and young scientists, held at Ternopil National Technical University named after Ivan Pulyuy]. Ternopil: TNTU, 90. Retrieved from <https://oa.tntu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2021/01/Materialy-I-Rehionalnoi-konferentsii.pdf> [in Ukrainian].

3. Muravskyi, V. (2008). Dokumentuvannya v umovakh povnoi avtomatyzatsii obliku. [Documentation in terms of full automation of accounting]. *Bukhhalterskyi oblik i audit - Accounting and Auditing*, 5, 48 – 52 [in Ukrainian].

4. Ivakhnenkov, S.V. (2010). *Informatsiini tekhnolohii v orhanizatsii bukhhalterskoho obliku ta audytu* [*Information technology in the organization of accounting and auditing*]. Navch. posib., 4-tie vyd., vypr. i dop. K.: Znannia. Retrieved from https://www.ivakhnenkovaudit.info/IT_in_control&auditing.pdf [in Ukrainian].

5. Pleskach, V.L., Zatonatska, T.H. (2011). *Informatsiini systemy i tekhnolohii na pidpriemstvakh* [*Information systems and technologies in enterprises*] pidruchnyk. K. :Znannia. Retrieved from https://pidru4niki.com/1059110247701/informatika/informatsiyni_sistemi_i_tekhnologiyi_na_pidpriemstvakh [in Ukrainian].

6. Ponomarenko, V. S., Zhuravlova, I. V., Latysheva, I. L. (2008). *Informatsiini systemy v upravlinni personalom*. [Information systems in personnel management]. Navchalnyi posibnyk. Kharkiv: Vyd. KhNEU, 38 [in Ukrainian].

7. Benko, M.M. (2010). *Informatsiini systemy i tekhnolohii v bukhhalterskomu obliku* : [Information systems and technologies in accounting]. Monohrafiia. K. : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t., 26, [in Ukrainian].

8. Ushakova, I. O. (2009) . *Informatsiini systemy ta tekhnolohii na pidpriemstvi* [Information systems and technologies at the enterprise]. Konspekt lektzii. Kharkiv : Vyd. KhNEU. Retrieved from <http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/3112/1/Konspekt%20lektzii.%20Informatsiini%20systemy%20ta%20tekhnolohii%20na%20pidpriemstvi.%20І.%20О.%20Ushakova..pdf> [in Ukrainian].

9. Lazor, Ya. O. (2016). Poniattia ta vydy informatsiynykh system. [Concepts and types of information systems]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika" - Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*. Serii : Yurydychni nauky, 837, 80-86. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_14 [in Ukrainian].

УДК 338.432:631.153.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-110-119](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-110-119)

Іваненко Віктор Федорович кандидат економічних наук, головний науковий співробітник, Український науково-дослідний інститут продуктивності агропромислового комплексу, Солом'янська площа, буд. 2, м. Київ, 03035, <https://orcid.org/0000-0001-9393-6200>

Іваненко Федір Вікторович кандидат сільськогосподарських наук, доцент, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, проспект Перемоги, 54/1, м. Київ, 03057, <https://orcid.org/0000-0003-1437-2641>

ГЕОТЕРМАЛЬНА ЕНЕРГІЯ ТА ЕНЕРГЕТИЧНЕ ПЕРЕОЗБРОСННЯ

Анотація. В статті розглядаються перспективні напрямки реформ в енергетичному секторі економіки України. Основними напрямками реформи в енергетичній сфері має стати розробка державної програми з виробництва обладнання для одержання геотермальної теплової енергії. Розвиток цієї галузі можна охоплювати розробку ефективних проектів у системі енергозбереження, виробництва обладнання для геліосистем та одержання геотермальної енергії для виробничих, побутових потреб, запровадження у виробництво технологій якими передбачено використання низькотемпературних джерел енергії у теплову. Енергетичні потреби в побуті та на виробництві можна частково або повністю компенсувати при застосуванні технології « геотермальна тепла помпа».

Геотермальна тепла помпа (ГТП) є однією з найефективніших теплоенергетичних систем. Вода внутрішніх водойм, земля є постійним джерелом енергії. Відомо, що температура води, ґрунту має постійне значення у продовж року - близько +8-12°C. Коефіцієнт ефективності таких теплових систем може забезпечувати 3,5-5,0 одиниць одержаної енергії на кіловат затраченої енергії роботи компресора ГТП, допоміжного обладнання. За спостереженнями авторів встановлено, що кожен кіловат затраченої електроенергії на обслуговування системи обігріву фактично дає до 4,5 кВт теплової енергії. Досвід показує, що найвищу ефективність показують системи обігріву приміщень у побуті та на виробництві, що включають в себе застосування у якості теплоносія води із свердловин або інших джерел.

В Україні є сучасна виробнича база, яка може бути спрямована у розробку технологій спрямованих на масове виробництво сонячних батарей, сонячних колекторів і геотермальних теплових pomp. Висвітлено основні параметри перспективного проекту переходу на геотермальні технології одержання теплової енергії. Налагодження вітчизняного виробництва геотермальної

теплової помпи може сприяти доступу населення України до сучасного обладнання одержання теплової енергії.

Розвиток геотермальної енергетики в Україні може забезпечити щорічне зростання технічного потенціалу енергетики України та зменшити витрати власних та імпортованих енергоносіїв у декілька разів.

Застосовуючи технологію «геотермальна помпа» витрати на енергоносії становлять 15,3-21,9 грн/кг продукції та собівартість продукції 34-49 грн/кг за умови врожайності томатів 45-50 кг/м².

Ключові слова: альтернатива в енергетиці, геотермальна енергія, ефективність виробництва, ефективна технологія.

Ivanenko Viktor Fedorovych Candidate of Economic Sciences, Chief Research Fellow, Ukrainian Research Institute of Productivity of the Agro-Industrial Complex, Solomyanska Square, bldg. 2, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0000-0001-9393-6200>

Ivanenko Fedir Viktorovych Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, Vadym Hetman Kyiv National University of Economics, 54/1 Peremohy Ave., Kyiv, 03057, <https://orcid.org/0000-0003-1437-2641>

GEOHERMAL ENERGY AND ENERGY REARMAMENT

Abstract. In the article perspective directions of reforms are examined in the power sector of economy of Ukraine. By basic directions of reform in a power sphere development of the government program must become from the production of equipment for the receipt of geothermal thermal energy.

Development of this industry can be embraced development of effective projects in the system of energy-savings, production of equipment for геотермальної енергії and receipt of geothermal energy for productive, domestic requirements, input in the production of technologies that is envisage the uses of low temperature energy sources in thermal. Power requirements in the way of life and on a production it is possible partly or fully to compensate at application to technology " geothermal thermal pump".

A geothermal thermal pump (GTP) is one of the most effective thermal and energy systems. Water of internal reservoirs, earth, is a permanent energy source. It is known that the temperature of water, soil has a permanent value in continue to the year - close 8-12°C. The coefficient of efficiency of such thermal systems can provide 3,5-5,0 units of the got energy on the kilowatt of spending energy of work of compressor of GTP, ancillaries.

It is set after the supervisions of authors, that every kilowatt of spending electric power on maintenance of the system of heating actually gives to 4,5 kW thermal energy. Experience shows that the greatest efficiency is shown by the systems to heating of apartments in the way of life and on a production, that plug for itself

application in quality of coolant-moderator of water from mining holes or other sources.

In Ukraine there is a modern productive base, that can be directed in development of technologies of the sunny batteries sunny collectors and geothermal thermal pumps sent to the mass production. The basic parameters of perspective project of passing are reflected to geothermal technologies of receipt of thermal energy. Adjusting of home production of geothermal thermal pump can assist access of population of Ukraine to the modern equipment of receipt of thermal energy.

Applying the technology of "geothermal pump" energy costs are 15.3-21.9 UAH / kg of product and the cost of production 34-49 UAH / kg with a tomato yield of 45-50 kg / m².

Keywords: alternative in energy, geothermal energy, production efficiency, efficient technology.

Постановка проблеми. У світі все більше уваги приділяється використанню тепла, що одержується за допомогою застосування геотермальної теплової помпи (ГТП). Застосування технології «теплова помпа» дозволить помітно зменшити собівартість виробництва промислової та сільськогосподарської продукції. Впровадження сучасних енергозберігаючих технологій дозволяє скоротити витрати, пов'язані з паливом, що імпортується. Перехід на нові джерела енергії є незворотнім процесом вдосконалення виробництва і зумовлений скороченням вичерпних запасів енергії в світі та в Україні зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Погіршення екології в Україні та перманентні енергетичні кризи обумовлюють пошук альтернативних джерел енергії. Використання нетрадиційних джерел в Україні спрямоване в основному на застосування для виробничих і побутових потреб відновлювальних місцевих енергоресурсів. Потенціал відновлюваних джерел енергії перевищує 100 млн т умовного палива, а їх фактичне використання не перевищує 0,02 % [1]. Дослідження ГТП системи «повітря/вода», показали, що потенціал зменшення споживання природного газу в Україні від їх застосування оцінюється приблизно у 15 млрд м³ на рік [2].

Сільське господарство України споживає близько 1,8 млн.т. енергії у нафтовому еквіваленті, що не перевищує 3,8 % енергетичних потреб галузі. В Україні валове виробництво енергії лише за рахунок зернових культур складає щорічно 20-30 млн.т. у перерахунку на біоетанол або 12-18 млн. ТНЕ. Таким чином сільське господарство продукує енергії на порядок більше ніж споживає. Варто зазначити, що виробництво зернових супроводжується отриманням побічної продукції у співвідношенні до обсягу одержаного зерна від 1:0,5 до 1:1,5. Цього обсягу сировини більше ніж достатньо, щоб покрити всі витрати енергії для потреб аграрного виробництва. Використання соломи, а не зерна для виробництва біоенергії, також важливе з позицій продовольчого забезпечення [3].

Мета і завдання дослідження. Метою досліджень є наукове обґрунтування і розвиток прикладних положень щодо підвищення ефективності запровадження у виробничих і побутових умовах альтернативних технологій одержання тепла для виробничих і побутових потреб.

Завдання для досліджень:

- систематизувати та узагальнити теоретичні і практичні аспекти застосування альтернативних джерел енергії для виробничих і побутових потреб;
- дослідити ефективність застосування у виробництві ГТП та іншого устаткування для одержання теплової енергії;
- вивчити ефективність застосування альтернативних енергозберігаючих технологій у тепличному господарстві.

Виклад основного матеріалу. Розвиток геотермальної енергетики в Україні може забезпечити щорічне зростання технічного потенціалу енергетики України, зменшити витрати власних та імпортованих енергоносіїв у декілька разів. Атомна енергетика в Україні сприяє не такому стрімкому здороженню енергоносіїв, як формування цін на природний газ. Наприклад, у Київській області ціни на природний газ для виробничих потреб зросли майже у 7 разів, тоді як ціни на електричну енергію зросли лише у 1,5 - 2 рази та становлять 3,8-4,7 тис.грн /МВт.год, рис1. Такі економічні умови спонукають підприємства до пошуку альтернативних технологій у сфері енергопостачання.

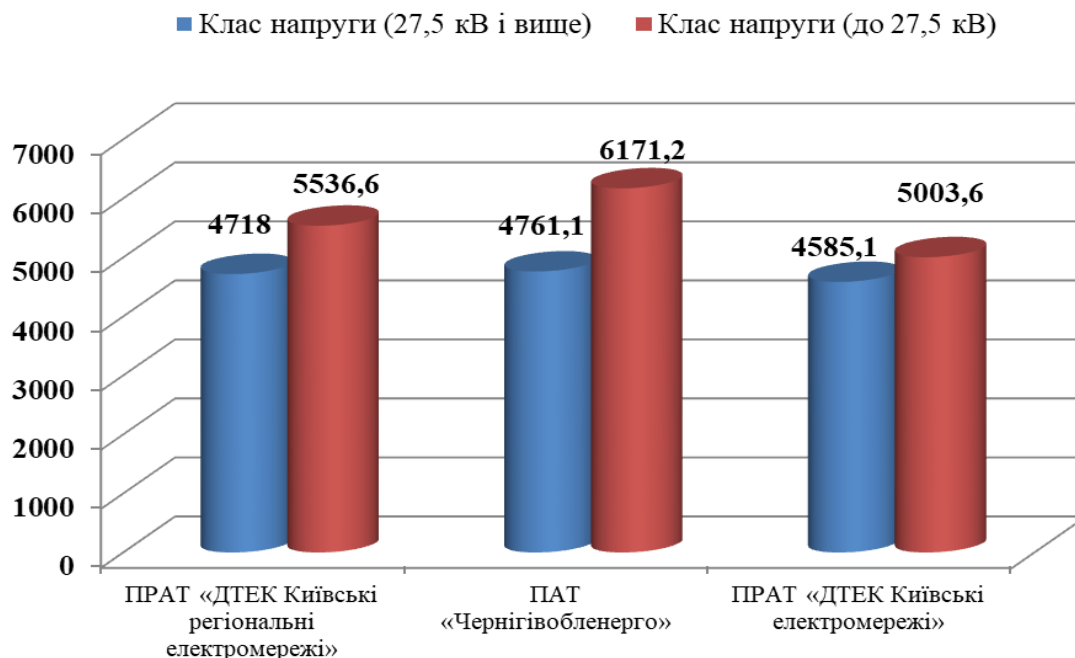

Рис.1. Ціна на електроенергію у Київській області для підприємств з 1.01. 2022 р., грн/МВт.-год.

Енергетичні потреби в побуті та на виробництві можна частково або повністю замінити застосуванням технології «теплова помпа». Теплова помпа (ТП) «вода/вода» є однією з найефективніших теплоенергетичних систем. Грунтова вода надійне і постійне джерело енергії. Відомо, що температура води, ґрунту має постійне значення у продовж року $+8-12^{\circ}\text{C}$. Коефіцієнт ефективності таких теплових систем може перевищувати 5 одиниць одержаної енергії на кожний кіловат затраченої енергії на роботу компресора ГТП та допоміжного обладнання.

За нашими спостереженнями встановлено, що кожен кіловат затраченої електроенергії на обслуговування системи обігріву фактично дає понад 4 кВт теплової енергії. Досвід показує, що найвищу ефективність показують системи обігріву помешкання, що включають в себе застосування у якості теплоносія води із свердловин і погрузного насоса. Теплоносій у теплообміннику випаровувача втрачає $2,5-3,5^{\circ}\text{C}$, а система обігріву може давати приріст температури $-10-15^{\circ}\text{C}$, рис.2.

В розробці стратегії енергетичного переозброєння країни слід відштовхуватись від парадигми «природний газ, вугілля, уран з часом будуть вичерпані». Та з екологічної точки зору перелічені ресурси для виробництва енергії є мало перспективними. Україна може розраховувати лише на коротку перспективу використання енергії, що генерують атомні електростанції.

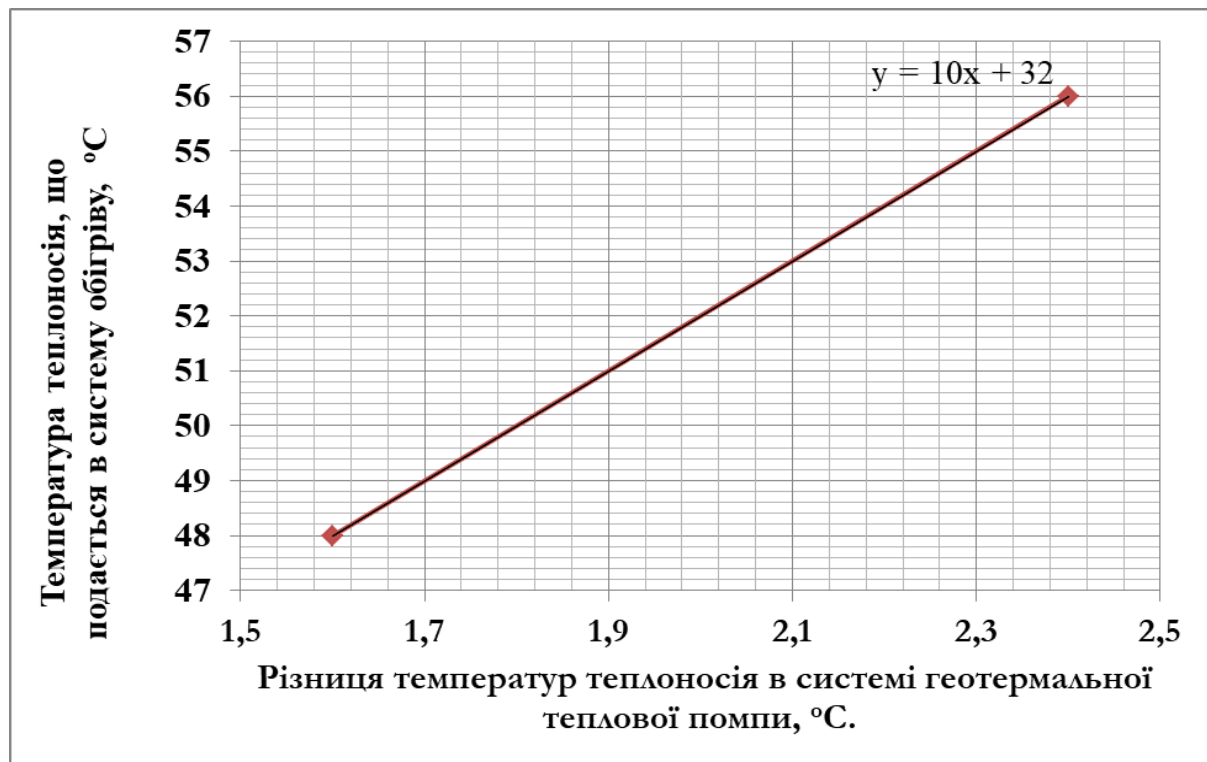

Рис. 2. Залежність температури теплоносія в системі обігріву (конденсор - Y) від спаду температури теплоносія(вода) в контурі теплообмінника (випаровувач - X) геотермальної теплової помпи CDWC-51 (17,2 кВт).

Глибока економічна і політична криза, що огорнула економіку України потребує розробки ефективних механізмів її негайного подолання. Цілком реально у продовж короткого терміну часу (1-2 роки) замінити в системі теплопостачання всі газові та твердопаливні котли на геотермальні теплові помпи. Для реалізації такого амбітного проекту існує лише одна перепона – ціна на імпортоване обладнання. Їх вартість є не підйомною для рядового споживача. Вихід лише один-налагодити власне виробництво ГТП на базі спірального компресора Copeland Scroll. На сьогодні виробниками і постачальниками запасних частин для ГТП в Україні є Північна Ірландія - малі спіральні компресори, Бельгія - великі спіральні компресори, Чехія - поршневі напівгерметичні компресори, Німеччина, Італія, Чехія - прилади автоматики. Технологія вилучення геотермального тепла бере свій початок з 80-років минулого століття. У 1987 р. компанія Emerson Climate Technologies вперше у світі освоїла промислове виробництво спіральних компресорів Copeland Compliant Scroll. У 2001 році запущено виробництво цифрових спіральних компресорів Copeland Digital Scroll. Сьогодні компанія є одним із найбільших виробників геотермальних компресорів у світі. Компанії належить приблизно половина світового ринку спіральних компресорів.

Крім компресора ГТП включає 2 теплобмінника та контрольно вимірювальні прилади, що вже виробляються підприємствами України. Можна розглядати два варіанта виробництва теплообінників – спіральний «труба в трубі» або пластинчастий. Останній є більш вартісний. Загалом можна вийти на собівартість ГТП 15-20 тис. грн., що дещо дешевше від сучасного газового котла. Не зайвим буде побудувати на території України завод по виробництву спіральних компресорів, що в такому разі дозволить здешевити собівартість виробництва «народної ГТП» іще на 3-5 тис. грн. та головне дозволить досягнути масового виробництва ГТП. Для потреб народного господарства необхідно щороку виробляти 1-2 млн. шт. ГТП.

Поряд з реалізацією зазначеного проекту необхідно вирішувати питання доцільності імпорту до України приладів обігріву на основі вольфрамових спіралей. Досить ефективними можуть бути митні регулятори. З часом стане питання доцільності виробництва та завезення до України котлів, де передбачено спалювання деревини, вугілля, газу. Так з лексики нашої мови буде вилучено терміни «опалення». Спалювати будь-що вже не буде потреби, а необхідне тепло ми одержимо від невичерпних термальних акумуляторів, якими є Земля, вода, повітря. Сам факт глобального потепління є поштовхом до розв'язання глобальних проблем, що сплелись в єдиному рішенні - вже пора обмежити добування корисних копалин. За таких економічних умов не буде потреби підтримувати збиткові державні шахти, які добувають менше 10% всього вугілля в Україні та потребують держаних дотацій.

Рекформа в енергетиці має сприяти суттєвому зменшенню енерговитрат на виробничі потреби, що обумовить оптимізацію структури собівартості продукції та сприятиме вирішенню іншої проблеми – зростання цін на продукцію аграрного та промислового виробництва.

Модернізація енергетичних потужностей в Україні має відбуватись у декілька етапів [4]:

1. Вилучення технологій одержання тепла за рахунок спалювання деревини, соломи, вугілля, газу та нафтопродуктів.

2. Вилучення з побуту технологій одержання тепла на основі використання вольфраму та заміщення цих приладів карбоновими обігрівачами. У такий спосіб економія електричної енергії становитиме 50%.

3. Одержання теплової енергії за рахунок застосування біоенергетики та геотермального тепла.

4. Розробка промисловий технологій одержання для виробничих потреб значних обсягів біогазу та його компонентів – біометан та біоводень.

Досліджуючи теплові насоси «повітря/вода», В. Ф. Гершкович зазначав, що потенціал зменшення споживання природного газу в Україні від їх застосування оцінюється приблизно у 15 млрд м³ на рік [2]. У наших дослідженнях ми проводили економічне обґрунтування більш ефективного теплового насоса з технологією «грунт/вода», «вода/вода» «повітря/вода» з коефіцієнтом ефективності від 4,0 до 5,7 для виробничих умов тепличного господарства.

Застосування альтернативних енергоносіїв створює оптимальні умови для виробництва. Наприклад, застосовуючи технологію «геотермальна помпа» витрати на енергоносії становлять 15,3-21,9 грн/кг продукції та собівартість продукції 34-49 грн/кг за умови врожайності томатів 45-50 кг/м².

Застосування у якості енергоносія природного газу призведе до підвищення ціни продукції 8-10 разів, що є зовсім неприйнятним для ринкових умов агробізнесу в Україні.

У власних дослідженнях було визначено необхідну потужність ГТП для обігріву 1 гектара теплиць -1058 кВт. З урахуванням зазначеного сукупні витрати на електроенергію при застосуванні технології «теплова помпа» можна визначити за розробленою методикою:

$$C_{\text{енерг.}} = T_{\text{е год}} / K \cdot C \quad (1)$$

де $C_{\text{енерг.}}$ – витрати на електроенергію; $T_{\text{е год}}$ – затрати теплової енергії; $K_{\text{е}}$ – коефіцієнт ефективності COP; C – вартість енергоносія.

Нові тарифи на енергоносії спонукають виробника аграрної продукції досліджувати можливості застосування альтернативних видів енергії. Виконані нами дослідження показали значну ефективність застосування у якості альтернативного джерела енергії технології «геотермальна помпа». За розрахунками річний економічний ефект від запровадження такої технології може становити 54-57 млн. грн на 1 га виробничої площі телиць на базі «голландської» технології, табл.1.

Таблиця 1.

Економічне обґрунтування енергетичних та вартісних витрат теплопостачання на 1 га теплиць альтернативними видами енергії, «голландська технологія», ПАТ «Комбінат «Тепличний», 2022 р.

Показник	Обігрів природн. газом	Технологія «теплова помпа»		
		«вода / вода»	«грунт / вода»	«повітря / вода»
*Затрати енергії на опалення теплиць, кВт	1058	1058	1058	1058
Коефіцієнт ефективності (COP)		5,7	4,4	4,0
Орієнтовні витрати енергоносія	119,7 м ³	185,60 кВт-год	240,45 кВт-год	264,50 кВт-год
Вартість енергоносія, грн/кВт-год	53,19 грн/м ³	3,932 грн/кВт-год		
**Вартість енергоносія з послугами транспортування та ПДВ, грн/кВт-год	64,02 грн/м ³	4,718 грн/кВт-год		
Сукупні витрати на вибраний енергоносія, грн/год	7663,19	875,66	1132,32	1247,91
Рівень витрат, %	100	11,43	14,77	16,28
Сукупні витрати на обігрів теплиць за рік, тис.грн	64969,4	7670,8	9937,8	10931,7
Економічний ефект застосування теплового насоса, тис.грн	x	57294,1	55027,2	54033,2

*0,91 Гкал/год = 1058 кВт. **Додатково до ціни газу сплачується вартість замовленої потужності (транспортування магістральними газопроводами) 163,89 грн за 1000 м³.

Джерело: власні розрахунки автора.

Аналіз структури витрат на монтаж системи ГТП «під ключ» показав, що 2/3 всіх витрат впровадження такої технології у виробництво становлять витрати на придбання теплової помпи, решта це витрати на формування ґрунтового контуру або інших джерел одержання геотермального тепла – повітря, вода, табл.2.

Таблиця 2.

**Структура витрат на влаштування опалення
геотермальною тепловою помпою, %**

Показник	Структура витрат, %
Теплові насоси	65,4
Конструкції та матеріали (трубопровід та ін.)	4,6
Робота з переобладнання котельні	7,2
Грунтовий контур*	22,8
Всього капіталовкладень	100

*Грунтовий контур (технологія з використанням ґрунтових вод до 15 м), включає додаткове устаткування, буріння свердловин та роботи з прокладання труб.

Джерело: власн розробка автора.

Сонячна енергія може бути акумульована із застосуванням сонячних колекторів або сонячних батарей. Радіаційний режим території України сприятливий для практичного використання сонячної енергії. Україна розташована між 44° і 52° північної широти та 22° і 41° східної довготи. Згідно з останніми метеорологічними спостереженнями в Україні протягом року буває, залежно від регіону, 100–200 сонячних днів. Середньорічна кількість сумарної сонячної радіації становить 1000 - 1400 кВт год/м², що еквівалентно енергоємності приблизно 100м³ природного газу. Використання сонячної енергії з успіхом застосовують у вирощуванні ранніх весняних тепличних овочів на півдні України та Закарпатті. Сонячна енергія використовується для безпосереднього обігрівання теплиць для вирощування овочів за рахунок проходження інфрачервоного випромінювання через прозорі світлопроникні огорожувальні конструкції та відбивання його всередину теплиці від внутрішньої поверхні теплозахисних екранів. Для підігрівання води, що надходить у труби системи водяного опалення, а також на технологічні та побутові потреби встановлені вакуумно-сонячні колектори, які поглинають до 97 % сонячної енергії, а зворотне випромінювання зменшується до 3 – 7 %. Сонячне випромінювання часто використовується також в електроенергетиці (через фотовольтаційні соти). За нашими дослідженнями, у структурі собівартості тепличних овочів електрична енергія становить від 2 до 5% (ПАТ «Комбінат «Тепличний» – 2,2%) та має тенденцію до зростання у зв'язку із запровадженням сучасної контрольно - вимірювальної апаратури систем керування технологічними процесами, регулювання систем освітлення у критичні періоди росту рослин та іншими інноваціями в цій галузі.

Висновки. Основними напрямками реформи в енергетичній сфері має стати розробка державної програми з виробництва обладнання для одержання геотермальної теплової енергії. Розвиток цієї галузі можна розпочати з розробка ефективних проектів у системі енергозбереження, виробництва

обладнання для геліосистем та одержання геотермального тепла для виробничих і побутових потреб та запровадження у виробництво технологій якими передбачено використання низькотемпературних джерел енергії у теплову. В Україні є сучасна виробнича база, яка може бути спрямована на розробку технологій спрямованих на масове виробництво сонячних батарей, сонячних колекторів і ГТП.

Розвиток геотермальної енергетики в Україні може забезпечити зростання технічного потенціалу підприємств агробізнесу та зменшити витрати власних та імпортованих енергоносіїв у декілька разів. Дослідження показали, що застосування технології «геотермальна теплова помпа» витрати на енергоносії у тепличному та інших господарствах можуть мати суттєве зменшення, що сприятиме оптимізації собівартості продукції і конкурентоздатності на внутрішньому ринку.

Література:

1. Ратушняк Г. С. Енергозберігаючі відновлювані джерела теплопостачання: навч. посіб. / Г. С. Ратушняк, В. В. Джеджула, К. В. Анохіна – Вінниця: ВНТУ, 2010. – 170 с.
2. Гершкович В. Ф. Газовый котел или тепловой насос? / В. Ф. Гершкович // Энергосбережение. – 2010. – №8. – С.56–63.
3. Дем'яненко С. І., Іваненко Ф. В. Відновлювана енергія як чинник підвищення ефективності у сільському господарстві //Стратегічні пріоритети розвитку підприємництва, торгівлі та біржової діяльності: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2021.– С.16-18.
4. Іваненко В. Ф., Іваненко Ф. В. Технологічний менеджмент та енергоефективність аграрного виробництва // Інтелект XXI. -2021.- № 5.- с.26-31.

References:

1. Ratushnjak, G. S. (2010). *Energozberigajuchi vidnovljuvani dzherela teplopostachannja* [Energy-saving renewable heat sources]. Vinnicja: VNTU [in Ukrainian].
2. Gershkovich, V. F. (2010). *Gazovyy kotel ili teplovoj nasos?* [Gas boiler or heat pump?]. *Jenergoberezhenie –Energy saving*, 8, 56–63 [in Ukrainian].
3. Dem'janenko, S. I., Ivanenko F. V. (2021). *Vidnovljuvana energija jak chinnik pidvishhennja efektyvnosti u sil's'komu gospodarstvi* [Renewable energy as a factor in improving efficiency in agriculture]. *Proceedings from 2: II Mizhнародної naukovo-praktichної konferencії "Strategichni prioriteti rozvitku pidpriemnictva, torgivli ta birzhovoi dijal'nosti" - The II International scientific-practical conference "Strategic priorities for entrepreneurship, trade and exchange: materials of the II International scientific-practical conference"* (pp. 16-18). Zaporizhzhja : NU «Zaporiz'ka politehnika» [in Ukrainian].
4. Ivanenko, V. F., Ivanenko, F. V. (2021). *Tehnologichnij menedzhment ta energoeфекtyvnist' agrarnogo virobnictva* [Technological management and energy efficiency of agricultural production]. *Intelekt XXI - Intellect XX*, 5, 26-31 [in Ukrainian].

УДК 377, 331.1, 336

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-120-132](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-120-132)

Капраль Ольга Ростиславівна кандидат економічних наук, асистент кафедри маркетингу та логістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (096) 541-39-07, <https://orcid.org/0000-0001-9636-0518>

Яричевська Ярина Ігорівна студентка кафедри маркетингу та логістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (067) 886-53-00, <https://orcid.org/0000-0001-9948-8621>

ГЕЙМИФІКАЦІЯ У СФЕРІ ФІНТЕХ

Анотація. Динамічний розвиток сучасного суспільства зумовлює необхідність жорстокої конкурентної боротьби компаній за увагу потенційних та наявних клієнтів. З ростом онлайн сфери та збільшенням її ваги у бізнесі, яка стрімко збільшилася у зв'язку з пандемією, ця боротьба суттєво загострилася. Все частіше компанії використовують різноманітні крос-дисциплінарні інновативні підходи задля привернення уваги, а потім і втримання клієнта та збільшення його лояльності до компанії. Одним із найбільш популярних способів є гейміфікація. Не зважаючи на ефективність даного методу, впровадження гейміфікації чи її елементів у роботу підприємства пов'язано із певними складнощами, проаналізованими у статті, а також із стереотипами, які перешкоджають її інтеграції у традиційно консервативних сферах.

У даній статті розглянуто питання доцільності впровадження гейміфікованих процесів у сферу фінансових технологій. Автори охарактеризували суть гейміфікації, її роль у бізнесі, види, способи впровадження, мотиви підприємств та фактори, які призводять до імплементації ігрових підходів у неігрові системи та сценарії у бізнесі. Проаналізовано типи гравців, визначено їх мотиви та бажані винагороди. Також у процесі дослідження було визначено основні характеристики ігрової системи. У роботі також наведено переваги та недоліки впровадження гейміфікації компанією, зокрема у сфері фінансових технологій.

Автори розглянули сферу фінансових технологій (фінтех), зокрема, типи фінтех компаній, які впроваджують гейміфікацію у своїй діяльності. Найбільш доцільним, на думку авторів, є застосування елементів гейміфікації необанками, тобто банками, які надають фінансові послуги виключно онлайн, без створення фізичної мережі відділень. У роботі охарактеризовано моделі необанків та описано принципи, на яких повинна ґрунтуватися гейміфікація

маркетингу та продукту необанків. Імплементация процесів гейміфікації у сфері фінансових технологій у даній статті розглянута на прикладі українського необанку Монобанк.

Ключові слова: гейміфікація, фінансові послуги, фінтех, рівень залученості, лояльність.

Kapral Olha Rostyslavivna Candidate of Economic Sciences, Assistant of the Department of Marketing and Logistics, Lviv Polytechnic National University, St. Bandery St., 12, Lviv, 79000, tel .: (096) 541-39-07, <https://orcid.org/0000-0001-9636-0518>

Yarychevska Yaryna Ihorivna Student of the Department of Marketing and Logistics, Lviv Polytechnic National University, St. Bandery St., 12, Lviv, 79000, tel .: (067) 886-53-00, <https://orcid.org/0000-0001-9948-8621>

GAMIFICATION IN FINTECH

Abstract. The dynamic development of modern society causes the need for the fierce competition of companies for the attention of potential and existing customers. With the growth of the online sphere and the increase in its weight in the business, which has increased rapidly due to the pandemic, this struggle has significantly escalated. Increasingly, companies are using a variety of cross-disciplinary innovative approaches to attract attention, and then keep the client and increase his loyalty to the company. One of the most popular ways is gamification. Despite the effectiveness of this method, the introduction of gamification or its elements into the work of the enterprise is associated with certain difficulties analyzed in the article, as well as stereotypes that impede its integration in traditionally conservative areas.

This article discusses the feasibility of implementing gaming processes in the field of financial technology. The authors described the essence of gamification, its role in business, types, methods of implementation, motives of enterprises, and factors that lead to the implementation of game approaches to non-game systems and scenarios in business. The types of players are analyzed, their motives and desired rewards are determined. Also, during the study, the main characteristics of the gaming system were determined. The paper also provides advantages and disadvantages of the implementation of gamification by the company, in particular in the field of financial technology.

The authors considered the field of financial technologies (fintech), in particular, the types of fintech companies that implement gamification in their activities. The most appropriate, according to the authors, is the use of gamification elements by non-banks, that is, banks that provide financial services exclusively online, without creating a physical network of branches. The paper describes the models of non-banks and describes the principles on which the gamification of

marketing and the product of non-banks should be based. The implementation of gamification processes in the field of financial technologies in this article is considered in the example of the Ukrainian neobank Monobank.

Keywords: gamification, financial technologies, fintech, level of involvement, loyalty.

Постановка проблеми. У сучасному світі питання залучення нових клієнтів та забезпечення їх лояльності постійно загострюється. Ефективність застосування заходів стимулювання збуту постійно знижується. Важливим також є недоцільність застосування даних методів у певних сферах, наприклад, у сфері фінансових технологій. Важливим є пошук нових рішень та підходів до вирішення даної проблеми. Зокрема, доцільно дослідити можливість застосування гейміфікації, як засобу, який здатен не лише привабити клієнтів та забезпечити їх лояльність, але й сприяє побудові відкритого та інноваційно спрямованого бренду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гейміфікацію як сучасний інструмент розвитку бізнесу та бізнес адміністрування розглянули у своїх роботах Чепка В. В. та Надзуга О. С., Соболева Г. Г. та Панов В. А.

У якості ефективного заходу для роботи із персоналом, зокрема для здійснення ефективної адаптації та забезпечення лояльності, гейміфікацію досліджували Насирова С. В., Уткіна Ю. М., Руських А. О.

Гейміфікацію як засіб забезпечення лояльності споживачів розглянув у своїй роботі Присакар І. І. Як засіб бренд-комунікацій гейміфікацію розглянули Ромат Є. В. та Білявська Ю. В.

Метою даної статті є дослідження гейміфікації як засобу залучення та втримання споживачів у забезпечення їх лояльності у сфері фінансових технологій.

Виклад основного матеріалу. Тенденції розвитку сучасного світу вимагають застосування крос-дисциплінарних та інновативних підходів у бізнесі для досягнення успіху. Одним із таких способів можна вважати гейміфікацію – застосування ігрових методів у неігрових процесах. Гейміфікацію застосовують в освітніх процесах, HR-процесах, бізнес-адмініструванні тощо. Застосовують гейміфікацію компанії різного рівня: маленькі компанії та стартапи зосереджуються на гейміфікації продукту, середні компанії залучають споживачів, а крупні компанії адаптують персонал та покращують його продуктивність за допомогою гейміфікації, проте мають місце також і змішані підходи.

Задля кращого розуміння процесу залучення користувачів з допомогою гейміфікації слід розглянути типи гравців, подані у табл. 1.

Таблиця 1

Типи гравців в гейміфікації

Тип гравця	Характеристика	Мотиви	Тип нагороди	Приклад
Гравець	Основний цільовий сегмент усіх існуючих сценаріїв гри, зацікавлені грою заради гри	Нагороди та сама гра, основна ціль – пройти рівень	Зовнішній	Карти героїв із доповненою реальністю в АТБ
Комунікатор	Зважають на соціальний статус, перебувають у пошуку людей із схожими інтересами чи статусом	Відносини з друзями у грі, спілкування та взаємодія, залученість до спільноти	Внутрішній	Клуби за інтересами в системі мотивації персоналу
Творець	Не терплять правил та обмежень, прагнуть самі обирати шлях розвитку у грі. Основний цільовий сегмент соцмереж	Автономія, самодостатність, здатність створювати та досліджувати	Внутрішній	Instagram, Facebook
Ачівер	Концентруються на професійному розвитку «для себе» за умов зацікавленості, перешкоди у грі є додатковим викликом та частиною мотивації	Влада, натхнення викликами, прагнення до майстерності та лідерства	Внутрішній	Системи мотивації персоналу, спрямовані на постійний розвиток навичок
Філантроп	Прагнуть стати частиною чогось більшого і важливого, грають заради великої мети	Альтруїзм, бажання стати кращими для співгравців без очікування нагороди	Внутрішній	Wikipedia, Quora

Джерело: на основі [1, 2]

Важливо відзначити, що хоч задля позначення процесу взаємодії із гейміфікованою системою використовують термін «гра», сама по собі гейміфікація не є створення гри як такої і гра не виступає цілком при впровадженні елементів гейміфікації у роботу організації чи в продукт. У даному процесі має місце перенесення позитивних характеристик, елементів та механізмів ігрового процесу [3].

Основними складовими гейміфікованої системи, завдяки яким відбувається залучення та втримання користувача, є змагальницький дух, наявність системи накопичення балів та можливість отримання винагороди, проте для побудови ефективної ігрової системи у бізнесі важливим є визначення також ключових характеристик ефективності (табл. 2).

Таблиця 2

Ключові характеристики ефективної ігрової системи

Характеристика	Сутність
Відсутність примусу (добровільність)	Гравець повинен самостійно приймати рішення про вступ в ігровий процес, інакше чинитиме спротив нав'язаній грі, не матиме достатнього інтересу
Наявність кількох рівнів у системі	Наявність системи рівнів забезпечить участь у грі протягом довшого часу, підкріпить мотивацію та посилить інтерес, за умови правильної побудови складності (перейти на наступний рівень не надто легко і не надто складно)
Наявність винагороди	Регулярна винагорода за будь-які успіхи є запорукою збереження мотивації гравця, при чому винагорода повинна бути різних типів: нові можливості у грі, звання, елементи кастомізації тощо
Наявність соціальної взаємодії	Наявність ігрового соціуму необхідна для забезпечення комфорту гравця та збільшення мотивації за рахунок спілкування та конкуренції з іншими учасниками гри
Перманентне оновлення контенту	Для підтримки інтересу користувача на необхідному рівні потрібне постійне оновлення контенту гри

Джерело: на основі [4]

Гейміфікація базується на застосуванні методів, які залучають природні інстинкти, а саме: конкуренцію, яка в подальшому веде також до залучення потреб вищого рівня згідно піраміди А. Маслоу: прагнення до звершень (досягнень), статусності, самовираження, егоїстичного альтруїзму, розв'язання задач. Основою гейміфікації є власне розв'язання задач або виконання різноманітних ігрових завдань, за які гравець отримує винагороду різних типів та рівнів, залежно від складності завдання та уже отриманих призів чи вирішених ігрових проблем. Заохоченнями у гейміфікації виступають бали, відзнаки, рівні, індикатори прогресу. Важливою складовою гейміфікації також є сторітеллінг.

Мотивами впровадження гейміфікації в бізнес виступають [3]:

- постійно зростаюча потреба суспільства у нових враженнях та досвіді;
- символізація багатьох сфер життя;
- вдосконалення та здешевлення інформаційних технологій;
- динамічні ринкові зміни, пов'язані із переходом в онлайн сферу.

Особливо ефективним застосування гейміфікації є при роботі із споживачами «покоління Z» та «міленіалами» [1].

Серед переваг впровадження гейміфікації (як зовнішньої, спрямованої на продукт чи маркетинг, так і внутрішньої, спрямованої на працівників компанії) збільшення рівня залученості, задоволеності, створення відчуття причетності. Серед недоліків варто виділяти часто короткочасний ефект гейміфікації, необхідність узгодження цілей гейміфікації із цілями організації та, іноді, дещо поверхневий характер гейміфікації [3].

Найпростіше інтегрувати в роботу організації гейміфікацію, спрямовану на персонал. Гейміфікація продукту та гейміфікація маркетингу є складнішими для впровадження у «неігрові» сфери підприємництва та вимагає інновативних підходів до розробки продукту та комплексу маркетингу загалом. Однією із сфер, де згідно традиційних підходів, найскладніше імплементувати елементи гейміфікації, є сфера фінансових послуг. Саме тому важливим є сфера фінтеху, де впровадження гейміфікації є значно простішим та більш доцільним.

Фінтех або фінансові технології є найбільш швидко зростаючим сегментом фінансових послуг сучасності. Перш за все це забезпечується стрімкою цифровізацією усіх сфер та галузей. Окрім цього, фінтех є однією із найбільш інноваційних галузей: технологічний розвиток супроводжується новітніми підходами до організаційних та продуктових складових бізнесу [5].

Фактично фінтех є поєднанням фінансових послуг та фінансової діяльності та інформаційних послуг. Фінтех проник у всі сфери фінансової галузі: управління персональними фінансами (CreditKarma, Mint, BillGuard), платежі (Stripe, Square, Wepay), кредити (LendingClub, Kabbage, Prosper), акції (CircleUp, Loyal3), грошові перекази (Azimo, Payoneer, Currencyfair), ритейл інвестування (Motif, Kapitall, Wealthfront), інституційне інвестування (Addepar, SumZero), краудфандинг (Kickstarter, Indiegogo), онлайн-банкінги (Cardlike, Simple, Moven, Atom), бізнес засоби (Gusto, Xero, Zenpayroll), інфраструктуру (DemystData, Plaid, Mambu), безпеку (Centrify, Riskifield, Signifyd, Feedzai), аналітику та дослідження (Seeking Alpha, Cosser, Xignite, Heckyl).

Очевидно, що гейміфікація не доцільна для застосування у всіх сферах фінтеху. Гейміфікацію у цій сфері застосовують для підвищення фінансової грамотності населення, наданні консультацій щодо управління власними фінансами, для популяризації окремих інновацій, зокрема інтернет-банкінгу тощо [6]. На думку авторів, найбільш логічним є застосування гейміфікації при управлінні особистими коштами, онлайн-банкінгах та у необанках.

Необанком виділяють як сучасний тип банку, який працює виключно

онлайн та без традиційних фізичних відділень, при цьому надаючи усі банківські послуги. Згідно даних досліджень Business Insider Intelligence, вартість необанків у 2024 р., порівняно із 2018 р., зросте втричі (рис. 1), а кількість користувачів вчетверо (рис. 2).

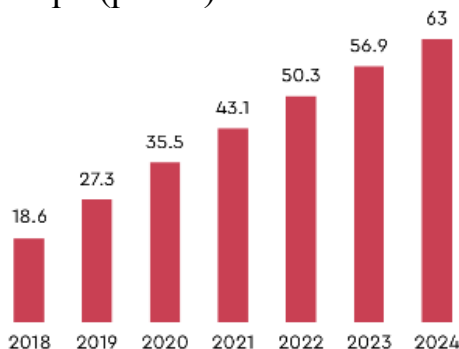

Рис.1. Прогноз вартості необанків до 2024 р. (у млрд. дол. США)
Джерело: [7]

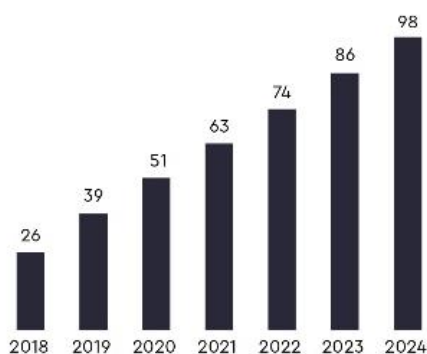

Рис. 2. Прогноз кількості користувачів необанків до 2024 р. (млн. ос.)
Джерело: [7]

Незважаючи на існування кількох моделей необанків (табл. 1) гейміфікація доцільна для застосування у всіх із них.

Таблиця 3

Моделі необанків

Модель	Приклад	Сутність
Модель використання повноцінної банківської ліцензії	Monzo (Великобританія)	Наявна повна банківська ліцензія, регуляція не відрізняється від стандартної банківської. В певних країнах для необанків створені обмежені ліцензії як проміжний етап перед отриманням повноцінної.
Модель кооперації з іншим банком	Chime (США)	Зобов'язання щодо дотримання нормативних вимог разом із кредитними ризиками лежать на банкові-партнерові, необанк надає лише технологічні рішення.
Змішана модель	Vnext (Іспанія)	Наявна ліцензія лише на деякі фінансові послуги, решта діяльності ведеться через партнера.

Джерело: на основі [8]

Одним із небагатьох необанків, які використовують гейміфікацію, є український мобільний банк Монобанк.

Монобанк – перший український необанк, заснований у 2017 р., на базі банківської ліцензії Universal Bank розробницькою компанією Fintech Band. CEO компанії Олег Гороховський стверджує, що Монобанк слід оцінювати як IT-компанію з мультиплікатором 10-12 до прибутку і заявляє вартість проекту (Fintech Band та Universal Bank, у периметрі якого є Монобанк) на суму понад мільярд доларів США [9].

У додатку наявні секретні ігри («Кіт-сосика»: символ Монобанку QR-кіт у вигляді змійки як у популярній одноіменній грі їсть українські банки та не повинен їсти НБУ, та «Space Invader», де QR-кіт летить на ракеті у космос, ловить інших котів та ухиляється від коронавірусу), нагороди за витрати певних категорій за кількістю чи сумами, послідованістю дій тощо. При цьому, у додатку можна відстежити свій приблизний рівень, порівняно із іншими користувачами, а нагороди витрати на купівлю мерчу (брендованої продукції) компанії. Також періодично компанія проводить змагання серед гравців у ігри чи при відкритті нового сезону нагород.

CEO Монобанку, О. Гороховський, розглядає гейміфікацію як один із найважливіших елементів емоційного клієнтського сервісу [10].

Важливим елементом гейміфікації у Монобанку є добровільність, яка дозволяє людям, які не бажають грати в ігри в «серйозній» сфері фінансових послуг, разом з тим, ефект «секретності» ігор гарантує азарт та інтерес у споживачів-новаторів.

Варто розглянути також переваги та недоліки застосування гейміфікації у сфері фінтех. Серед переваг:

- збільшення впізнаваності;
- залучення нових користувачів;
- ріст інтересу до компанії потенційних користувачів та наявних до продукту;
- зростання лояльності споживачів;
- отримання конкурентної переваги;
- характерна риса УТП.

Серед недоліків:

- можливий відтік консервативних клієнтів, для яких неприйнятна гейміфікація «серйозної» сфери;
- складність технічного забезпечення та розробки самої ігрової системи, психологічного аналізу споживачів тощо;
- необхідність постійних оновлень контенту, рівнів, розробки нових ігор.

Варто розглянути основні принципи застосування гейміфікації в сфері фінтех, а саме необанками, подані у табл. 4.

Таблиця 4

**Основні принципи застосування гейміфікації небанками
(на прикладі Монобанку)**

Принцип	Характеристика	Приклад
Визначення цілей	Виокремлення тактичних цілей (підвищення рівня залученості, зацікавленості, впізнаваності, лояльності тощо), оскільки стратегічні цілі досягаються комплексом взаємодії гейміфікації, якості продукту, його затребуваності та функціоналу, потреб та вимог споживачів і ринку тощо.	Інтеграція гейміфікації у роботу Монобанку збільшило рівень зацікавленості компанією, спричинило ріст інтересу та обізнаності потенційних споживачів (т. з. «хайп»), забезпечило збереження інтересу наявних користувачів, ріст рівня лояльності.
Опис бажаної для підприємства поведінки споживачів-гравців із забезпеченням умов	Для забезпечення бажаного рівня залученості у гру необхідно прописати алгоритм дій гравців та забезпечити технічні умови для цього, наприклад, якісний UX/UI дизайн	Компанія забезпечила високу якість роботи свого додатку, служби підтримки, адаптивний дизайн (нагорода Red Dot), якісний UX/UI дизайн, а самі ігри є простими та інтуїтивно зрозумілими у використанні
Характеристика типології потенційних гравців	Зважаючи на різницю у мотивації та підході до гри у різних типів гравців слід підібрати та забезпечити у наявності потрібну для кожного типу гравців мотивацію, винагороди, спосіб ведення гри тощо	Нагороди у грі є різними за складністю, способом досягнення, ігри є «секретними» (прихованими в інтерфейсі додатку), тому здатні втримати інтерес різних типів гравців
Розробка циклів активності гравців	Кожна гра, окрім початку та кінця, має проміжні цикли двох видів: залучення (система повинна забезпечувати зворотній зв'язок, а процес гри підтримувати і посилювати мотивацію) та просування (повинні бути наявні рівні із адекватною градацією вимог росту та розвитку)	Деякі нагороди є логічним продовженням попередніх, не всі нагороди відкриваються одночасно, рейтинг користувача в грі постійно оновлюється

Вибір інструментів для імплементації інструментів гейміфікації	Необхідно обрати тип гейміфікації (продукту, маркетингу, персоналу або ж декілька чи усі), впровадити технологічне забезпечення (сайт, додаток, сторонні інструменти; UX/UI, працюючий функціонал тощо), простоту та зрозумілість використання, психологічний аналіз гравців та гри тощо	Компанія обрала шлях гейміфікації продукту, що забезпечило високий рівень інтересу до компанії зі сторони громадськості та потенційних споживачів, а рівень технічного забезпечення є одним із найкращих серед необанків України
Аналіз ігрової рутини	Виявлення рутинних елементів, які викликають найбільших інтерес та взаємодію користувачів, дозволить ефективно ними управляти, вдосконалюючи їх, та забезпечить постійний притік та втримання клієнтів	Першопочатково компанія не планувала введення реальних стимулів за участь в іграх, проте помітивши високий рівень інтересу споживачів, визначила терміни та вартісні в реальному світі винагороди, активізувавши змагання та збільшивши залученість у гру, а також продовжила розробляти рівні, ігри та нагороди, зважаючи на ті ігрові елементи, які викликали найбільш значущу реакцію користувачів
Розробка механізму заохочення гравців	Чисельність гравців та тривалість їх взаємодії із системою залежать від ефективності системи мотивації, яка повинна задовільняти усі типи гравців, що у свою чергу забезпечить досягнення поставлених цілей, як маркетингових, так і функціональних	Завдяки введенню великої кількості нагород, які вимагають здійснення різних дій (наприклад, покупок у певних категоріях), компанія забезпечила інтерес більшості своїх користувачів до гри
Постійне оновлення контенту	Регулярне оновлення вмісту системи забезпечить сталий інтерес гравців та продовжить ігровий цикл	Компанія постійно додає нові нагороди, реалізує нові ігри

Створення стимулів гравців	Ігрова мотивація є потужним рушієм інтересу та рівня залученості до гри, проте користувачі потребують також стимулів, цінних у реальному житті та придатних до використання	За допомогою зібраних нагород можна придбати мерч компанії, за першість у швидкості збору нагород чи досягнення певного рівня у секретних іграх пропонують різні нагороди (квитки на Олімпійські ігри, кубки Європи з футболу, айфони тощо)
Персоніфікація гри	Персоніфікація – потужний елемент залучення та збільшення лояльності користувача, що у грі досягається за допомогою персоніфікованих нагород, стимулів, рейтингів тощо	У розділі нагороди висвітлено приблизний особистий рейтинг користувача за допомогою напису: «Ви кращі за x% інших користувачів»
Забезпечення можливостей для росту та розвитку гравців у грі	Відповідно до типу гравців необхідно розробити ефективні системи досягнення ігрових цілей, оновлювати цілі, рівні тощо	Після створення розділу «Нагороди», було запропоновано змагання між користувачами за першість в отриманні всіх нагород, далі реалізовано другий сезон нагород (винагороди досі оновлюються відповідно до ситуації в країні та світі, наприклад, винагорода за участь у програмі «Спідтримка»), далі створено секретну гру Space Invader, потім - гру Кіт-сосиска

Джерело: розроблено авторами на основі [11]

Висновки. На сучасному етапі розвитку ринку, застосування підходів із різних сфер може стати вагомою конкурентною перевагою та забезпечити успіх на ринку. Застосування гейміфікації як продукту, так і маркетингу, бізнес-адміністрування та адаптації персоналу здатне виділити компанії, привернути до неї увагу та призвести до зростання ефективності та прибутковості. Зважаючи на постійну цифровізацію бізнесу, посилену пандемією та карантинними обмеженнями, а також тим, що споживачі «покоління Z» та «покоління Y» (міленіали) стають все більш важливим сегментом для бізнесу, доцільним є застосування гейміфікації у традиційно консервативних сферах підприємництва, наприклад, у сфері фінтех. Інтеграція

гейміфікованих процесів та інструментів у бізнес забезпечить зростання кількості споживачів, їх втримання, а в подальшому їх лояльність.

Важливим, окрім прийняття рішення про імплементацію гейміфікації у роботу компанії, також є забезпечення технологічної сторони процесу на відповідному рівні та чітко продумана стратегія гри, визначення цілей гейміфікації, типів гравців, їх мотивації тощо.

Література:

1. Ромат Є. В. Гейміфікація та її сприйняття поколінням «Z» / Є. В. Ромат, Ю. В. Білявська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Економіка». – 2020. - № 17 (45). - С. 23-28.
2. Чепка В. В. Гейміфікація: сучасний інструмент розвитку бізнесу / В.В. Чепка, О.С. Надзуга // Сучасні аспекти розвитку фінансових та інноваційно-інвестиційних процесів. Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих вчених, 2018. – С. 73-75.
3. Уткіна Ю. М. Гейміфікація: потенціал застосування, роль і місце в розвитку підприємства / Ю. М. Уткіна, А. О. Руських // Вісник економіки, транспорту і промисловості. – 2019. - № 66. - С. 139-148.
4. Годван Д. Ф. Гейміфікація. Применение игровых систем в бизнесе / Д.Ф. Годван // Бизнес-образование в экономике знаний. – 2019. - № 2. - С. 28-31.
5. Котляров И. Д. Финтех: сущность и модели реализации. / И.Д. Котляров. - С. – П.: ЭКО, 2018. - № 12. - С. 23-39.
6. Кошман І. В. Інноваційні послуги фінансових посередників / І. В. Кошман, Т. П. Гудзь. // Актуальні питання розвитку економіки, харчових технологій та товарознавства. Тези доповідей XXXIX наукової студентської конференції за підсумками науково-дослідних робіт студентів за 2015 рік. - 2016. - С. 24-27.
7. Офіційний сайт Business Insider Intelligence. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.businessinsider.com/research>.
8. Офіційний сайт інтернет-видання Ain.ua. Что такое «необанки» и почему это новое будущее после коронавируса. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://ain.ua/ru/2020/06/02/chto-takoe-neobanki-i-pochemu-eto-novoe-budushhee-posle-koronavirusa/>
9. Офіційний сайт інтернет-видання НВ Бізнес. Думки на мільярд. Чому monobank не боїться конкурентів з АТБ та Rozetka, і скільки він коштує – інтерв'ю з Олегом Гороховським. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://biz.nv.ua/ukr/finance/oleg-gorohovskiy-pro-dohodi-monobank-tigipko-universal-bank-ta-fintech-band-interv-yu-50204338.html>
10. Офіційний Telegram канал Олега Гороховського ОГо!. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://t.me/OGGoMono>
11. Присакар І. І. Гейміфікація: ефективна технологія впливу на лояльність споживачів ресторанних послуг. / І. І. Присакар // Економіка і суспільство. – 2016. - № 4. - С. 179-185.

References:

1. Romat, Ye.V., & Bilyavska, Yu.V. (2020). Heymifikatsiya ta yiyi spryynyattya pokolinnyam «Z» [Gamification and its perception by generation "Z"]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»*, 17 (45), 23-28 [in Ukrainian].
2. Chepka, V.V., & Nadzuga, O.S. (2018). Heymyfikatsiya: suchasnyy instrument rozvytku biznesu [Gamification: a modern tool for business development]. *Suchasni aspekty rozvytku finansovykh ta innovatsiyno-investytsiynykh protsesiv. Zbirnyk tez naukovykh robir uchashnykiv*

mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi dlya studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh, 73-75 [in Ukrainian].

3. Utkina, Yu.M., & Ruskyh, A.O. (2019). Heymyfikatsiya: potentsial zastosuvannya, rol' i mistse v rozvytku pidpryyemstva [Gamification: potential of application, role and place in the development of the enterprise]. *Visnyk ekonomiky, transportu i promyslovosti*, 66, 139-148 [in Ukrainian].

4. Godvan D. F. (2019). Geymifikatsiya. Primeneniye igrovyykh sistem v biznese [Gamification. The usage of the game systems in the business]. *Biznes-obrazovaniye v ekonomike znaniy*, 2, 28-31 [in Russian].

5. Kotlyarov I. D. (2018). Fintekh: sushchnost' i modeli realizatsii [Fintech: essence and models of realization]. Sankt-Peterburg: EKO, 12, 23-39 [in Russian].

6. Koshman, I.V., & Hudz, T.P. (2016). Innovatsiyni posluhy finansovykh poserednykiv [Innovative services of financial intermediaries]. *Aktual'ni pytannya rozvytku ekonomiky, kharchovykh tekhnolohiy ta tovaroznavstva. Tezy dopovidey XXXIX naukovo-y student-s'koyi konferentsiyi za pidsumkamy naukovo-doslidnykh robit studentiv za 2015 rik*. 24-27 [in Ukrainian].

7. The official website of Business Insider Intelligence. Retrieved from: <https://www.businessinsider.com/research> [in English].

8. The official website of the Internet edition Ain.ua. What is the "neobank" and why it is a new future after the coronavirus. Retrieved from: <https://ain.ua/ru/2020/06/02/chto-takoe-neobank-i-pochemu-eto-novoe-budushhee-posle-koronavirusa/> [in Russian].

9. The official website of the online publication NV Business. Thoughts for a billion. Why monobank is not afraid of competitors from ATB and Rozetka, and how much it costs – an interview with Oleg Gorokhovskiy. Retrieved from: <https://biz.nv.ua/ukr/finance/oleg-gorokhovskiy-pro-dohodi-monobank-tigipko-universal-bank-ta-fintech-band-interv-yu-50204338.html> [in Ukrainian].

10. The official Telegram channel of Oleg Goryokhovskiy OGo!. Retrieved from: <https://t.me/OGMono> f [in Ukrainian].

11. Prysakar I. I. (2016). Heymifikatsiya: efektyvna tekhnolohiya vplyvu na loyal'nist' spozhyvachiv restorannykh posluh [Gamification: effective technology of influence on loyalty of consumers of restaurant services]. *Ekonomika i suspil'stvo*, 4, 179-185 [in Ukrainian].

УДК 331

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-133-145](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-133-145)

Косяк Антоніна Петрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, тел.: (057) 707-31-71, <https://orcid.org/0000-0003-1009-4082>

Краївська Інна Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, тел.: (057) 707-31-71, <https://orcid.org/0000-0002-5701-8557>

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЩОДО ОПЛАТИ ПРАЦІ ПЕРСОНАЛУ КОМУНАЛЬНИХ НЕКОМЕРЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ COVID-19 (НА ПРИКЛАДІ КНП «МІСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ПОЛІКЛІНІКИ № 1» ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ)

Анотація. У статті висвітлені теоретичні питання щодо поняття «оплата праці» та «заробітна плата», як соціально-економічної категорії, яка служить основним засобом задоволення особистих потреб працівників. Розглянуто нормативно-правове законодавство в Україні та регулювання оплати праці найманих працівників комунальних некомерційних підприємств системи охорони здоров'я, обліково-аналітичне забезпечення розрахунків з персоналом по оплаті праці та утримання із заробітної плати. Обґрунтовані основні форми і системи оплати праці щодо їх використання в системі охорони здоров'я.

Досліджено та узагальнено відомості про практичну діяльність комунального некомерційного підприємства «Міська дитяча поліклініка № 1» Харківської міської ради, встановлено умови організації оплати праці, нормування, доплати, надбавки, преміювання.

Оплата праці персоналу комунального некомерційного підприємства нараховується відповідно до Колективного договору, Положення про оплату праці, Положення про преміювання в межах фонду оплати праці, виходячи із установлених: посадових окладів, визначених за відповідними тарифними розрядами Єдиної тарифної сітки, згідно штатного розпису; підвищення посадових окладів (за наявності кваліфікаційної категорії); надбавок (за вислугу років); премій, розміри якої залежить від особистого внеску в загальні результати роботи комунального некомерційного підприємства.

Система обліку, зокрема оплата праці, перебуває в процесі реформування

відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, це пов'язано з тим, що праця як об'єкт обліку є однією з найскладніших і найвагоміших економічних категорій, оскільки покликана виконувати життєво необхідні для людини відтворювальну, регулюючу, стимулюючу та соціальну функції.

Ключові слова: оплата праці, комунальне некомерційне підприємство, обліково-аналітичне забезпечення, організація оплати праці, облік праці.

Kosiak Antonina Petrovna PhD in Economics, docent, docent kafedry finansovo-ekonomichnoyi bezpeky, obliku i audytu O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Marshala Bazhanova St., 17, Kharkiv, 61002, tel.: (057) 707-31-71, <https://orcid.org/0000-0003-1009-4082>

Kraivska Inna Anatoliyivna PhD in Economics, docent kafedry finansovo-ekonomichnoyi bezpeky, obliku i audytu O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Marshala Bazhanova St., 17, Kharkiv, 61002, tel.: (057) 707-31-71, <https://orcid.org/0000-0002-5701-8557>

OBLIKOVO-ANALITYCHNE ZABEZPECHENNYA SHCHODO OPLATY PRATSI PERSONALU KOMUNAL'NYKH NEKOMERTSIYNYKH PIDPRYYEMSTV SYSTEMY OKHORONY ZDOROV'YA V UMOVAKH COVID-19 (NA PRYKLADI KNP «MIS'KOYI DYTACHOI POLIKLINIKY № 1» KHARKIVS'KOYI MIS'KOYI RADY)

Abstract. The article highlights the theoretical issues of the concept of "wages" and "wages" as a socio-economic category, which is the main means of meeting the personal needs of employees. The normative-legal legislation in Ukraine and regulation of remuneration of employees of communal non-profit enterprises of the health care system, as well as accounting and analytical support of settlements with the staff on remuneration and deductions from wages are considered. The basic forms and systems of remuneration for their use in the health care system are substantiated.

The information on the practical activity of the municipal non-profit enterprise "City Children's Polyclinic № 1" of the Kharkiv City Council is researched and generalized, the conditions of the organization of wages, rationing, surcharges, allowances, bonuses are established.

Remuneration of the staff of the municipal non-profit enterprise is accrued in accordance with the Collective Agreement, Regulations on Remuneration, Regulations on Bonuses within the Remuneration Fund, based on established: salaries determined by the relevant tariff categories of the Unified Tariff Grid, according to the staff list; increase of salaries (if there is a qualification category); allowances (for years of service); bonuses, the amount of which depends on the personal contribution to the overall results of the municipal non-profit enterprise.

The accounting system, in particular wages, is in the process of reforming in accordance with international accounting standards, this is due to the fact that labor as an object of accounting is one of the most complex and important economic categories, as it is designed to perform vital human reproduction, regulatory, stimulating and social functions.

Keywords: wages, municipal non-profit enterprise, accounting and analytical support, organization wages, labor accounting.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими, чи практичними, завданнями. На сьогодні в сучасних умовах господарювання досить актуальним питанням на комунальних некомерційних підприємствах системи охорони здоров'я є обліково-аналітичне забезпечення та організація обліку оплати праці персоналу. У зв'язку з нестабільною та постійною зміною законодавчої та нормативної бази України необхідна своєчасна організація обліку розрахунків з оплати праці. Вірно та чітко організований облік дасть змогу приділити належну увагу нарахуванню оплати праці персоналу та порядку утримання із заробітної плати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями проблем теоретичних і методологічних основ, а також особливостями організації бухгалтерського обліку з оплати праці персоналу комунальних некомерційних підприємств охорони здоров'я займалися відомі вітчизняні вчені, такі як: Й. П. Атамас, О. П. Атамас, О. В. Артюх, О. Ю. Акименко, Ф. Ф. Бутинець, Ю. А. Верига, В. С. Лень, Т. П. Романенко, І. І. Сахарцева та багато інших. Незважаючи на значні позитивні зміни в організації обліку в КНП ОЗ, що спостерігаються за останні роки, цьому сприяла нормативна діяльність Міністерства фінансів України, але є ряд важливих питань, що стосується насамперед теоретичних, методологічних та організаційних проблем обліку оплати праці працівників у умовах covid-19 залишаються не вирішені повною мірою. Тому, незважаючи на те, що всі Національні положення (станданти) бухгалтерського обліку (НП(С)БО) більшою мірою сформовані на базі міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (МСБО), але вони мають свої особливості, що обумовлені економікою України.

Мета статті – дослідження теоретичних засад поняття «оплата праці», нормативно-правової бази, порядок організації оплати праці персоналу комунальних некомерційних підприємств системи охорони здоров'я та обліку оплати праці.

Виклад основного матеріалу. Для успішного функціонування в умовах ринкової економіки комунальним некомерційним підприємствам необхідно мати такий тип економічної поведінки, що дозволяв би адаптуватися до динамічних умов зовнішнього середовища.

Питання обліково-аналітичного забезпечення та порядок організації розрахунків з оплати праці персоналу комунального некомерційного

підприємства «Міська дитяча поліклініка № 1» Харківської міської ради є досить актуальними та вимагають ефективного здійснення відповідно до законодавчо-нормативних актів України, а саме: Конституції України [1], Кодексу законів про працю України [2], Податкового кодексу України [3], Господарський кодекс України [4], Закону України «Про оплату праці» [5] та інших нормативних актів.

Зокрема, зазначимо, що трудові відносини в Україні між роботодавцем і працівниками регулюються багатьма законодавчими та нормативними актами, але основним законодавчим актом є Конституція України, на якій базується все законодавство України. Так, ст. 43 Конституції України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 (поточна редакція від 01.01.2020) наголошує, що кожен має право на належні, безпечні та здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом [1].

Кодекс законів про працю України № 332-VIII від 10.12.1971 (поточна редакція від 15.12.202) є основним законодавчим актом, що регулює трудові відносини всіх працівників, сприяючи зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва та піднесенню на цій основі матеріального і культурного рівня життя трудящих, зміцненню трудової дисципліни й поступовому перетворенню праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини.

Відповідно до ст. 94 «Заробітна плата» глави VII «Оплата праці» КЗпП заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу [2].

Слід зазначити те, що розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства, установи, організації і максимальним розміром не обмежується. Питання державного та договірного регулювання оплати праці, прав працівників на оплату праці та їх захисту визначається КЗпП України, Законом України «Про оплату праці» та ін. нормативно-правовими актами.

Згідно зі ст. 95 КЗпП мінімальна заробітна плата – встановлений законом мінімальний розмір оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці [2]. Так, мінімальна зарплата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств, установ, організацій усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників, за будь-якою системою оплати праці.

Податковий кодекс України (ПКУ) № 2755-VI від 02.12.2010 (поточна редакція від 21.11.2021) регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема визначає вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків і

зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження й обов'язки їх посадових осіб під час адміністрування податків та зборів, а також відповідальність за порушення податкового законодавства.

Відповідно до ст. 14 п. 14.1.48 ПКУ заробітна плата для цілей розділу IV «Податок на доходи фізичних осіб» – основна та додаткова заробітна плата, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, які виплачуються (надаються) платнику податку у зв'язку з відносинами трудового найму згідно із законом [3].

Варто зазначити, що згідно ст. 162 пп. 162.1 ПКУ платниками податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) є: фізична особа – резидент, яка отримує доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи; фізична особа – нерезидент, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні; податковий агент.

Базою оподаткування податку на ПДФО є загальний оподаткований дохід платника податку згідно ст. 164 ПКУ.

Згідно зі ст. 54 «Регулювання некомерційної господарської діяльності»

Господарського кодексу України (ГКУ) № 436-IV від 16.01.2003 (поточна редакція від 19.12.2021) на суб'єктів господарювання, які здійснюють некомерційну господарську діяльність поширюються загальні вимоги щодо регулювання господарської діяльності з урахуванням особливостей її здійснення різними суб'єктами господарювання, які визначаються ГКУ [4] та ін. законодавчими актами. Отже, при визначенні умов праці працівників КНП та при укладенні трудових договорів (контрактів, угод) суб'єкт господарювання, що здійснює некомерційну господарську діяльність, зобов'язаний забезпечити належні та безпечні умови праці, її оплату не нижчу від визначеного законом мінімального розміру, а також забезпечити ін. соціальні гарантії, передбачені законом. Адже, керуючись ГКУ КНП самостійно визначають структуру, штатну чисельність та систему оплати праці для своїх працівників.

Закон України «Про оплату праці» № 108/95-ВР від 24.03.1995 (поточна редакція – Визнання конституційними окремих положень від 15.07.2021) визначає економічні, правові та організаційні засади оплати праці працівників, які перебувають у трудових відносинах, на підставі трудового договору з підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності та господарювання, а також з окремими громадянами та сфери державного і договірного регулювання оплати праці й спрямований на забезпечення відтворювальної та стимулюючої функцій заробітної плати.

Відповідно до розділу I ст. 1 «Заробітна плата» Закону України «Про оплату праці» заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу [5].

Структура заробітної плати на підприємствах визначається ст. 2 Закону України «Про оплату праці» і включає такі складові: основну заробітну

плату, додаткову заробітну плату, інші заохочувальні та компенсаційні виплати.

Основна заробітна плата – винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки) та встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців.

Додаткова зарплата – винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці, яка включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

До інших заохочувальних і компенсаційних виплат належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спецсистемами і положеннями, виплати в рамках грантів, компенсаційні та ін. грошові й матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми.

Найважливішим об'єктом обліку на КНП маємо вважати оплату праці та облік розрахунків із заробітної плати з персоналом.

Умови та розміри оплати праці працівників, що фінансуються з бюджету, встановлюються Кабінетом Міністрів України відповідно до ст. 8 «Сфера державного регулювання оплати праці» Закону України «Про оплату праці», так держава здійснює регулювання оплати праці працівників підприємств усіх форм власності шляхом встановлення розміру мінімальної заробітної плати та ін. державних норм і гарантій, встановлення умов і розмірів оплати праці керівників підприємств, заснованих на державній, комунальній власності, працівників підприємств, установ та організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету, а також шляхом оподаткування доходів працівників.

Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про виплати (у грошовій і негрошовій формах) за роботи, виконані працівниками, та її розкриття у фінансовій звітності визначає Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам» від 28.10.2000 р. № 601 (поточна редакція від 03.11.2020) [6], яке стало застосовуватися КНП «МДП № 1» ХМР з 01 січня 2018 р.

Результати проведеного дослідження показали, що вітчизняне НП(С)БО 26 «Виплати працівникам», є аналогом МСБО 19 «Виплати працівникам», який практично не змінює існуючої системи розрахунків із працівниками і має стандартизувати облік цих розрахунків та створює необхідну інформаційну базу, що є позитивним аспектом.

В умовах ринкової економіки основними і важливими завданнями організації обліку розрахунків з оплати праці є наступні:

- відображення точної, достовірної інформації щодо персоналу;
- організація повної реєстрації та своєчасної обробки первинних документів з обліку розрахунків із оплати праці;

- організація безперервності інформаційних потоків між структурними підрозділами та відділом бухгалтерії КНП щодо оплати праці;
- організація своєчасного нарахування та виплати заробітної плати;
- своєчасне перерахування до державних бюджетів й фондів податків і обов'язкових платежів, внесків до державного соціального страхування, пов'язаних з нарахуваннями та виплатою заробітної плати персоналу.

Оплата праці персоналу КНП «МДП № 1» ХМР здійснюється на підставі Конституції України, КЗпП України, Господарського та Податкового кодексів України, Закону України «Про оплату праці» та інших нормативно-правових актів, Генеральної, Територіальної та Галузевої угод, Колдоговору з дотриманням гарантій, встановлених чинним законодавством України.

КНП відповідно до Колективного договору проводить розрахунки з оплати праці із персоналом охорони здоров'я та зобов'язується:

- переглядати розмір мінімальної зарплати з урахуванням Закону України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік;
- затверджувати у штатному розписі найменування посад працівників за Національним класифікатором «Класифікатор професій» ДК: 003 – 2010;
- розміри посадових окладів (ставок), їх підвищення, доплати, надбавки встановлювати на рівні не нижчому, ніж визначені спільними наказами Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України «Про впорядкування умов оплати праці працівників закладів охорони здоров'я та установ соціального захисту населення» від 05.10.2005 р. № 308/519 [7].

А також постановами Кабінету Міністрів України:

- Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери від 30.08.2002 р. № 1298;
- Про затвердження Порядку виплати надбавки за вислугу років медичним та фармацевтичним працівникам державних та комунальних закладів охорони здоров'я від 29.12.2009 р. № 1418;
- Про деякі заходи щодо підвищення престижності праці медичних працівників, які надають медичну допомогу хворим на туберкульоз від 16.02.2011 р. № 123;
- Деякі питання оплати праці працівників протитуберкульозних закладів від 20.03.2013 р. № 174;
- Деякі питання оплати праці медичних працівників системи екстреної медичної допомоги від 27.03.2013 р. № 199;
- Деякі питання оплати праці медичних працівників, що надають первинну медичну допомогу від 30.12.2013 р. № 977;
- Питання оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери від 11.05.2011 р. № 524.

У Колдоговорі та Положенні про оплату праці КНП «МДП № 1» ХМР на

основі законодавчої бази і нормативно-правових актів розроблені та здійснюються згідно наказу Міністерства праці та соціальної політики України і Міністерства охорони здоров'я України № 308/519 підвищення посадових окладів (тарифних ставок) наступному персоналу [7]:

- за керівництво структурним підрозділом, завідувачам структурних підрозділів, лікарям, керівникам з числа фахівців з базовою та неповною вищою медичною освітою (старшим сестрам медичним, фельдшерам тощо) (згідно пп. 2.2.3 та пп. 2.2.9 п. 2 р. 2);

- старшим сестрам медичним та іншим фахівцям з базовою та неповною вищою медичною освітою (згідно пп. 2.2.10 п. 2 р. 2);

- за наявності кваліфікаційної категорії: керівникам КНП та їх заступникам з числа лікарів і провізорів, керівникам з числа фахівців з базовою та неповною вищою медичною освітою та головним сестрам медичним (головним фельдшерам (згідно пп. 2.4.1 п. 2.4 р. 2));

- за оперативне втручання: лікарям-хірургам усіх найменувань до 15 % посадового окладу, до 25 % денному стаціонарі хірургічного профілю, до 40 % у стаціонарі (згідно пп. 2.4.2 п. 2.4 р. 2);

- за диплом з відзнакою: лікарям, які отримали диплом з відзнакою після закінчення медичних навчальних закладів оклад підвищується протягом п'яти років у розмірі 5 % (згідно пп. 2.4.3 п. 2.4 р. 2);

- за керування санітарним транспортом: водіям санітарних автомобілів 20 % місячної тарифної ставки (перелік автомобілів віднесених до санітарних, затверджується МОЗУ (згідно пп. 2.4.4. п. 2.4 р. 2));

- у зв'язку зі шкідливими і важкими умовами праці працівникам закладів та структурних підрозділів у розмірі 15 %, 20 %, 25 %, 30 %, 60 % (перелік яких приведено у додатку 3 (згідно пп. 2.4.5 п. 2.4 р. 2);

- інші підвищення посадових окладів (тарифних ставок) (згідно пп. 2.4.6 п. 2.4 р. 2).

На КНП «МДП № 1» ХМР встановлені наступні доплати:

- за суміщення професій (посад), виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника та розширення зони обслуговування або збільшення обсягу виконуваних робіт у розмірі до 50 % (пп. 3.1 п. 3 наказ МОЗ України);

- за ненормований робочий день для водіїв легкових та санітарних автомобілів з доплатою 25 % тарифної ставки за відпрацьований час (пп. 3.4.4 п. 3 наказ МОЗ України);

- працівникам, зайнятим на роботах зі шкідливими і важкими умовами праці, за результатами атестації робочих місць, в розмірі до 15 % посадового окладу (перелік робіт з шкідливими і важкими умовами праці приведений у додатку 6 (пп. 3.4.5 п. 3 наказ МОЗ України));

- працівникам, які використовують у роботі дезінфікуючі засоби та зайняті прибиранням санвузлів, у розмірі 10 % посадового окладу (пп. 3.4.7 п. 3 наказ МОЗ України).

На КНП «МДП № 1» ХМР встановлені надбавки:

- за вислугу років медичним і фармацевтичним працівникам надбавка у розмірі до 30 % посадового окладу залежно від стажу роботи (Постанова КМУ від 29.12.2009 р. № 1418);
- за тривалість безперервної роботи (згідно пп. 4.1 наказу МОЗ України) у розмірі та згідно з переліком посад, наведеним у додатку № 7 до колективного договору;
- за почесні звання «заслужений» 20 % посадового окладу, «народний» – 40 % посадового окладу (згідно пп. 4.2.1 наказу МОЗ України);
- за високі досягнення у праці, за виконання особливо важливої роботи (на строк її виконання), складність, напруженість у роботі у розмірі до 50 % посадового окладу (пп. 4.4 п. 4 наказу МОЗ України);
- робітникам, які мають III-VI кваліфікаційні розряди, установлені інші надбавки за професійну майстерність у відсотках до тарифних ставок у розмірах: III розряд – 12 %, IV розряд – 16 %, V розряд – 20 %, VI розряд – 24% (згідно пп. 4.5.2 наказу МОЗ України);
- водіям легкових автомобілів установлена щомісячна надбавка за класність до тарифної ставки за фактично відпрацьований час: водіям II класу – 10 %; водіям I класу – 25 % (згідно пп. 4.5.3 наказу МОЗ України).

При встановленні доплат та надбавок, які не мають обов'язкового характеру, визначення першочерговості їх встановлення враховуються рекомендації (пропозиції) профкому КНП. Максимальні розміри доплат та надбавок, що не носять обов'язкового характеру і передбачають можливість встановлення різних розмірів відсоткового співвідношення до посадового окладу, надаються з врахуванням рекомендацій профспілкового комітету.

Щодо виплати медичному персоналу (лікарям, середньому медичному персоналу) матеріальної допомоги на оздоровлення в розмірі посадового окладу під час надання основної щорічної відпустки встановлено ч. 2 п. 3 Постанови КМУ від 11.05.2011 р. № 524.

Надання іншим працівникам КНП, які не відносяться до медичного персоналу, матеріальної допомоги, у т. ч. на оздоровлення, у сумі не більше ніж одного посадового окладу на рік (крім матеріальної допомоги на поховання), у межах фонду заробітної плати відповідно до п. 5.11 наказу МОЗ України.

Преміювання персоналу КНП здійснювати згідно з «Положенням про преміювання» за рахунок ФОП, затвердженого кошторисом й за рахунок надходжень від надання платних послуг у розмірі до 30% та за погодженням з профспілковим комітетом.

При переведенні працівників на іншу нижче оплачувану роботу, оплату праці необхідно проводити згідно ст. 114 і ст. 170 КЗпП України, а за роботу в святкові та неробочі дні понад місячну норму робочого часу оплачувати у розмірі подвійної годинної або денної ставки понад оклад згідно ст. 107 КЗпП України [2].

Нарахування оплати праці персоналу являє собою розрахунок заробітної плати за місяць з урахуванням посадового окладу, різних доплат і надбавок, премій, вислуги років, допомоги, оплати відпусток за мінусом суми відрахувань. Нарахування заробітної плати здійснюється на підставі первинних документів з обліку фактично відпрацьованого часу, виробітку, доплатних листків, наказів та інших документів.

При погодинній оплаті праці підставою для нарахування зарплати є «Табель обліку використання робочого часу» типової форми № П-5, який складають в окремих підрозділах підприємства і за підписом керівника підрозділу та особи, уповноваженої вести облік виходу на роботу персоналу подають до відділу бухгалтерії КНП. Бухгалтер, відповідальний за нарахування зарплати, перевіряє «Табель ...», як з точки зору правильності його оформлення, так і за змістом: склад осіб, внесених до Табеля, погодження з відповідними документами, тобто, дати відпустки, дати хвороби, відрядження, зарахування або звільнення працівника, а також відображається робота у святкові та неробочі дні, у нічні зміни тощо. Перевіряється також правильність підрахунку кількості відпрацьованих годин (днів) кожним працівником та кількості невиходів на роботу з різних причин. Нарахування зарплати за відпрацьований час може здійснюватися безпосередньо в типовій формі № П-6 «Розрахунок платіжних відомостей працівника», виходячи з кількості відпрацьованих днів (год.) та встановленого місячного окладу (погодинної ставки).

Основними формами оплати праці на КНП «МДП № 1» ХМР є погодинна та відрядна. Зокрема, погодинна форма оплати праці застосовується, як вимірник результатів праці, коли використовують кількість відпрацьованих годин. Відрядна форма оплати праці застосовується у разі, якщо вимірником результатів праці є виконання робіт або наданих послуг. Тобто погодинну форму оплати праці застосовують за результатами виконання складної інтелектуальної, творчої роботи, а відрядну – при простій повторюваній праці.

Системами оплати праці є: погодинно-преміальна й відрядно-преміальна, але переважає, як правило, погодинно-преміальна. Основою обліково-аналітичного забезпечення оплати праці є тарифна система, яка включає тарифні сітки, тарифні ставки, схеми посадових окладів, тарифно-кваліфікаційні характеристики.

Нарахування заробітної плати на КНП має свої особливості та суттєві відмінності. Так, в системі охорони здоров'я посадові оклади лікарів диференціюють залежно від посади й категорії (вища, перша, друга, без категорії); типу медичної установи (стаціонар, поліклініка), з підвищенням посадових окладів за керівництво відділенням, кабінетом, лабораторією, відділом тощо. Посадові оклади середнього медперсоналу диференціюють залежно від посади та категорії.

Облік заробітної плати в системі рахунків – це синтетичний облік нарахування і розподілу заробітної плати, визначення належної суми працівникам і віднесення нарахованої оплати праці на відповідні рахунки витрат за статтями і об'єктами калькулювання.

Для обліку розрахунків з персоналом за всіма видами оплати праці у Плані рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій № 291 передбачено пасивний рахунок 6-го класу 66 «Розрахунки за виплатами працівників» у розрізі субрахунків: 661 «Розрахунки за заробітною платою», 662 «Розрахунки з депонентами», 663 «Розрахунки за іншими виплатами» [8].

На синтетичному рахунку 66 «Розрахунки за виплатами працівників» ведеться узагальнення інформації про розрахунки з персоналом, який належить як до облікового, так і до не облікового складу підприємства з оплати праці (за всіма видами зарплати, премій, допомоги тощо), а також розрахунки за неoderжану персоналом у встановлений термін суму з оплати праці (розрахунки з депонентами).

За кредитом субрахунку 661 «Розрахунки за заробітною платою» відображають нарахування персоналу: основної та додаткової заробітної плати, премій, інших виплат, що входять до фонду оплати праці (ФОП).

За дебетом субрахунку 661 «Розрахунки за заробітною платою» відображають: виплачену зарплату, премії, інші виплати, що входять до ФОП, депоновані суми зарплати, суми утриманих податку з доходів фізичних осіб (ПДФО) 18%, військового збору (ВЗ) 1,5%, профспілкових внесків (ПВ) 1%, суми утриманих платежів за виконавчими документами та інші утримання з виплат персоналу.

Субрахунок 662 «Розрахунки з депонентами» використовують тільки для того, щоб відображати розрахунки за не отриманою персоналом з каси в установленний строк сумою оплати праці. У такому разі роблять запис:

Д-т 661 або Д-т 663 та К-т 662

Субрахунок 663 «Розрахунки за іншими виплатами» ведеться облік розрахунків за виплатами, що не належать до ФОП, зокрема, допомога по частковому безробіттю, допомога по тимчасовій непрацездатності. Аналітичний облік розрахунків ведеться за кожним працівником, видами виплат та утримань.

Відображення бухгалтерських проведення із нарахування та утримання із заробітної плати персоналу КНП «МДП № 1» ХМР наведено у табл. 1.

Таблиця 1

**Бухгалтерські проведення із нарахування та утримання
із заробітної плати персоналу**

з/ п	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків		Сума, грн.
		Дебет	Кредит	
1	Нарахована зарплата персоналу, що перебуває у штаті КНП і фінансується за рахунок місцевого бюджету	92	661	28676,89
2	Утримано із заробітної плати ПДФО 18%	661	641	5161,84
3	Утримано із заробітної плати ВЗ 1,5%	661	6421	430,15
4	Утримано із заробітної плати профспілкові внески 1%	661	6852	286,77
5	Нараховано на зарплату єдиний соціальний внесок 22%	92	651	6308,92
6	Перераховано суму зарплати, що підлягає зарахуванню на карткові рахунки працівнику на транзитний рахунок	313	311	22798,13
7	Зараховано зарплату на картковий рахунок працівника	661	313	22798,13
8	Виплачена зарплата через поточний банківський рахунок	661	311	22798,13

Висновки. Отже, на підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що оплата праці в Україні регулюється багатьма законодавчими і нормативно-правовими актами, серед яких є основною Конституція України, на основі якої базується все трудове законодавство; поняття «оплата праці», як соціально-економічна категорія служить основним засобом задоволення особистих потреб працівників; процес праці комунального некомерційного підприємства має певні особливості, так результатом виконаної роботи є послуги діяльності, сама праця носить переважно розумовий характер, а у складі сукупних витрат на оплату праці персоналу КНП охорони здоров'я припадає від 65% до 80% усіх витрат; приведення обліку в Україні у відповідність до вимог міжнародних стандартів бухгалтерського обліку вимагає удосконалення обліково-аналітичного забезпечення та організації первинного обліку з оплати праці, що зумовлює актуальність розгляду даного питання.

Література:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.01.2022).

2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 01.01.2022).
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 01.01.2022).
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 01.01.2022).
5. Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 № 108/95. Дата оновлення: 15.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.01.2022).
6. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам». Наказ Міністерства фінансів України від 28.10.2000 № 601. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03#Text> (дата звернення: 01.01.2022).
7. Про впорядкування умов оплати праці працівників закладів охорони здоров'я та установ соціального захисту населення: наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України від 05.10.2005 № 308/519. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1209-05#Text> (дата звернення: 01.01.2022).
8. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 № 291. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99> (дата звернення: 01.01.2022).

References:

1. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine]. [zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrayiny: vid 10 december 1971 roku, № 322-VIII [Labor Code of Ukraine from December 12, 1971, № 322-VIII]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08). Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> [in Ukrainian].
3. Podatkovyi kodeks Ukrainy : vid 02 december 2010 roku, № 2755-VI [Tax Code of Ukraine from December 02, 2010, № 2755-VI]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17). Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].
4. Hospodarskyi kodeks Ukrainy : vid 16 january 2003 roku, № 436-IV [Commercial Code Ukraine from January 16, 2003, № 436-IV]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy "Pro oplatu pratsi" : vid 24 march 1995 roku, № 108/95 [Law of Ukraine "On Remuneration of Labor" from March 24, 1995, № 108/95]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
6. Ministry of Finance of Ukraine. National polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 26 "Vyplaty pratsivnykam" : vid 28 zhovtnya 2000 roku, № 601 [National Regulation (Standard) of Accounting 26 "Employee Benefits" from Zhovtnya 28, 2000, № 601]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03#Text> [in Ukrainian].
7. Pro vporядkuvannya umov oplaty pratsi pratsivnykiv zakladiv okhorony zdorovya ta ustanov sotsialnoho zakhystu naselennya: nakaz Ministerstva pratsi ta sotsialnoyi polityky Ukrayiny, Ministerstva okhorony zdorovya Ukrayiny : vid 05 zhovtnya 2005 roku, № 308/519 [On streamlining the conditions of remuneration of employees of health care institutions and social protection institutions: order of the Ministry of Labor and Social Policy of Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine from Zhovtnya 05, 2005, № 308/519]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1209-05#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1209-05#Text> [in Ukrainian].
8. Ministry of Finance of Ukraine. Plan rakhunkiv bukhhalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zobov'iazan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii : vid 30 november 1999 roku, № 291 [Plan of accounting of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations from November 30, 1999, № 291]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99) Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99> [in Ukrainian].

УДК 338.58:65.014

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-146-155](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-146-155)

Кучмєєв Олександр Олександрович доктор економічних наук, доцент, старший викладач кафедри управління та адміністрування, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» вул. Львівська, 23, м. Київ, тел.: (093) 227-65-39, <https://orcid.org/0000-0003-1803-6231>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ОПТОВОЇ ТОРГІВЛІ

Анотація. Мета статті полягає в аналізі стану управління ризиками на підприємствах оптової торгівлі, виявленні прогалин і недоліків, визначенні основних складових забезпечення економічної безпеки підприємств оптової торгівлі. Для розв'язання завдань дослідження були використані такі методи дослідження: аналітичний для вивчення й аналізу наукової літератури означеної проблеми, нормативних документів, офіційних сайтів в Інтернеті, а також аналізу функцій, методів та технологій комплексного забезпечення економічної безпеки підприємств оптової торгівлі; узагальнення для визначення понятійного апарату дослідження, формулювання теоретичних та практичних підходів та висновків; моделювання з метою розробки алгоритму планування роботи з управління ризиками на підприємствах оптової торгівлі; спостереження за процесом функціонування підприємств оптової торгівлі в сучасних реаліях та ін. Наукова новизна роботи полягає в розробці алгоритму планування роботи з управління ризиками на підприємствах оптової торгівлі. В статті розкрито порядок вивчення дестабілізуючих чинників і можливостей внутрішнього та зовнішнього середовищ підприємства оптової торгівлі, зокрема: спочатку пропонується визначити фактори зовнішнього та внутрішнього середовища, які впливають на підприємство та впливатимуть на нього в стратегічному періоді; потім зібрати інформацію про ці фактори; додатково оцінити отриману інформацію про кожен фактор впливу навколишнього середовища на підприємство та спрогнозувати величину можливого впливу; у результаті оцінки величини впливу кожного фактору на підприємство в стратегічному періоді пропонується виявити можливості та загрози зовнішнього та сильні та слабкі сторони внутрішнього середовища; в результаті ми отримаємо основу для стратегічного аналізу та розробки альтернативних стратегій. Проаналізовано методи оброблення інформації щодо виявлених ризиків на підприємствах оптової торгівлі. Зокрема, в залежності від ситуації, обробку інформації пропонується здійснювати такими методами: методи прогнозування (екстраполяція, множинна регресія, побудова кривої тренду, метод розробки сценаріїв, метод Дельфі, асимптотичний аналіз, аналіз

втрат і можливостей), методи моделювання. (розробка – впровадження моделі витрат», економетрична, стохастична, кібернетична); методи оцінки впливу (аналіз прямих і перехресних впливів, дедуктивний аналіз, аналіз балансу сил тощо); експертні методи (оцінка можливого зростання та змін у ефективність напрямків стратегічного управління, метод «5х5», метод «Чотири питання», побудова матриці «ймовірність посилення фактора – його вплив на організацію» тощо). Визначено порядок можливого застосування того чи іншого виду стратегії економічної безпеки підприємств оптової торгівлі, зокрема, запропоновано застосовувати: захисну, адаптивну та пасивну стратегію. Запропоновано алгоритм планування роботи з управління ризиками на підприємствах оптової торгівлі. Визначено перспективні напрямки дослідження комплексного забезпечення економічної безпеки на підприємствах оптової торгівлі.

Ключові слова: ризик, підприємства оптової торгівлі, дестабілізуючі чинники, стратегія економічної безпеки, алгоритм планування роботи з управління ризиками.

Kuchmieiev Oleksandr Oleksandrovich Doctor of Economics, Associate Professor, Senior Lecturer, Department of Management and Administration, Open International University of Human Development "Ukraine" Lvivska St., 23, Kyiv, tel.: (093) 227-65-39, <https://orcid.org/0000-0003-1803-6231>

PECULIARITIES OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF WHOLESALE ENTERPRISES

Abstract. The purpose of the article is to analyze the state of risk management in wholesale enterprises, identify gaps and shortcomings, identify the main components of economic security of wholesale enterprises. The following research methods were used to solve the research tasks: analytical for studying and analyzing the scientific literature on this issue, regulations, official websites, as well as analysis of functions, methods and technologies of integrated economic security of wholesale enterprises; generalizations to determine the conceptual apparatus of research, formulation of theoretical and practical approaches and conclusions; modeling in order to develop an algorithm for planning risk management work at wholesale enterprises; observation of the process of functioning of wholesale enterprises in modern realities, etc. The scientific novelty of the work is to develop an algorithm for planning work on risk management in wholesale enterprises. The article reveals the procedure for studying the destabilizing factors and opportunities of internal and external environments of the wholesale enterprise, in particular: first, it is proposed to identify factors of external and internal environment that affect the company and will affect it in the strategic period; then gather information about these factors; additionally evaluate the received information about each factor of environmental

impact on the enterprise and predict the magnitude of the possible impact; as a result of assessing the magnitude of the impact of each factor on the enterprise in the strategic period, it is proposed to identify opportunities and threats to the external and strengths and weaknesses of the internal environment; as a result, we will get a basis for strategic analysis and development of alternative strategies. Methods of processing information on identified risks at wholesale enterprises are analyzed. In particular, depending on the situation, information processing is proposed to be carried out by the following methods: forecasting methods (extrapolation, multiple regression, trend curve construction, scenario development method, Delphi method, asymptotic analysis, loss and opportunity analysis), modeling methods. (development - implementation of the cost model ", econometric, stochastic, cybernetic); methods of impact assessment (analysis of direct and cross-effects, deductive analysis, balance of power analysis, etc.); expert methods (assessment of possible growth and changes in the effectiveness of strategic management, the method of "5x5", the method of "Four Questions", building a matrix "the probability of strengthening the factor - its impact on the organization", etc.). The order of possible application of one or another type of strategy of economic security of wholesale trade enterprises is determined, in particular, it is offered to apply: protective, adaptive and passive strategy. An algorithm for planning risk management work at wholesale enterprises is proposed. Perspective directions of research of complex maintenance of economic safety at the enterprises of wholesale trade are defined.

Keywords: risk, wholesale enterprises, destabilizing factors, economic security strategy, risk management planning algorithm.

Постановка проблеми. Процес забезпечення економічної безпеки підприємств оптової торгівлі є одним з визначальних аспектів їх успішної діяльності; йому притаманна низка специфічних особливостей у залежності від обсягу, виду діяльності, забезпеченості фінансовими ресурсами, активності інноваційно - інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності, кількості та фаховості персоналу кожного підприємства. Домінантність цього процесу зумовлює необхідність комплексного підходу до здійснення забезпечення економічної безпеки, що дозволяє розробити її адекватну систему, визначити та врахувати вплив дестабілізуючих чинників внутрішнього і зовнішнього середовищ, використати можливості, які створюються цими середовищами, для досягнення інтересів суб'єкта господарювання.

Результат ефективного комплексного забезпечення економічної безпеки підприємств оптової торгівлі зумовлює отримання економічного ефекту для вищезазначених підприємств. Таким чином, дослідження вищезазначеного питання є достатньо актуальним в ринкових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням процесу забезпечення економічної безпеки з урахуванням особливостей впливу загроз

та галузевої приналежності суб'єктів господарювання присвячені праці низки вітчизняних та закордонних науковців, зокрема: В.Г. Алькеми [1]; В.А. Боровкової [2]; Я.Ю. Білоуса [3]; З.Б. Живко [4]; А.Ю. Кияшко [5]; Н.І. Машиної [6]; Тужилкіної О.В. [7] та інших.

Віддаючи належне науковцям, результати досліджень яких сприяли становленню економічної безпеки підприємств як науки, доцільно зазначити, що нині відсутній універсальний підхід до здійснення комплексного забезпечення економічної безпеки підприємств загалом та підприємств оптової торгівлі зокрема.

Не вирішеними раніше частини загальної проблеми є те, що процес забезпечення економічної безпеки, який здійснюється на підприємствах оптової торгівлі, не завжди адекватний до існуючих потреб, особливо у сфері виявлення, попередження, оцінювання та протидії впливу дестабілізуючих чинників і залучення необхідних суб'єктів. Наукова проблема полягає у необхідності розроблення основних складових комплексного забезпечення економічної безпеки підприємств оптової торгівлі з урахуванням впливу дестабілізуючих чинників мікро - та макрорівнів.

Мета статті – полягає в аналізі стану управління ризиками на підприємствах оптової торгівлі, виявленні прогалин і недоліків, визначенні основних складових комплексного забезпечення економічної безпеки підприємств оптової торгівлі та розробці алгоритму планування роботи з управління ризиками на вищезазначених підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Весь процес комплексного забезпечення економічної безпеки підприємств оптової торгівлі (далі – ЕБПОТ) побудований на їх діяльності із виявлення проявів дестабілізуючих чинників та розроблення заходів їх ліквідації, мінімізації впливу чи попередження настання.

У зв'язку з цим вихідною компонентою є діяльність суб'єктів забезпечення ЕБПОТ. Вони формують концепцію ЕБПОТ, в якій чітко здійснюється розподіл функцій між ними та формується перелік цілей, які передбачено досягнути у процесі реалізації зазначених функцій.

Робота суб'єктів із комплексного забезпечення ЕБПОТ розпочинається із збору інформації та діагностики впливу дестабілізуючих чинників і можливостей, які створюють внутрішнє та зовнішнє середовища.

Комплексне забезпечення ЕБПОТ потребує ґрунтовного інформаційного забезпечення з метою оцінювання стану внутрішнього і зовнішнього середовищ та прийняття рішень на відповідному рівні в інтересах функціонування підприємства, а також з метою зниження рівня невизначеності.

Логіка вивчення дестабілізуючих чинників і можливостей внутрішнього та зовнішнього середовищ підприємства оптової торгівлі така:

а) спочатку визначають (роблять перелік) факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ, що впливають на підприємство і будуть мати вплив на нього у стратегічному періоді;

- б) потім збирають інформацію про ці фактори;
- в) далі оцінюють отриману інформацію про кожний фактор впливу середовища на підприємство і прогнозують величину можливого впливу;
- г) результатом оцінювання величини впливу кожного фактора на підприємство у стратегічному періоді є визначення можливостей і загроз зовнішнього та сильних і слабких сторін внутрішнього середовища;
- д) як підсумок отримуємо базу для стратегічного аналізу і вироблення альтернативних стратегій [3, с. 245].

Вивчення стану та перспектив розвитку окремих чинників середовища базується на збиранні якісної та кількісної інформації, її теоретичної або експертної обробки та формуванні відповідних аналітичних висновків. Інформаційною базою проведення дослідження є зведена статистична звітність, макроекономічні дослідження, огляди кон'юнктури окремих ринків, аналітичні огляди, опубліковані в спеціальних економічних виданнях та періодичній пресі, результати вибіркового дослідження та спостережень, вивчення точок зору спеціалістів підприємства оптової торгівлі та зовнішніх фахівців, проведення зборів та обговорень тощо [5].

Оброблення інформації може відбуватися наступними методами:

1) методи прогнозування (екстраполяції, множинної регресії, побудови кривої тренду, метод розробки сценаріїв, метод «Дельфі», асимптотичний аналіз, аналіз втрат та можливостей), які застосовуються для визначення перспективних тенденцій, для виявлення майбутніх суттєвих змінних та для передбачення майбутніх подій на підставі узагальнення аналізу реальної ситуації, її прогнозування на майбутнє;

2) методи моделювання (розробки моделей „витрати-реалізація“, економетричної, стохастичної, кібернетичної) дозволяють побудувати таку модель сучасних процесів на торгівельних підприємствах, яка дає змогу спеціалістові з планування отримувати різноманітні варіанти майбутнього, змінюючи вхідні параметри та функції змінних у рамках цієї моделі;

3) методи оцінки наслідків (аналіз прямого та перехресного впливів, дедуктивний аналіз, аналіз балансу зацікавлених сил тощо). Застосування цих методів дозволяє оцінити наслідки впливу очікуваних змін зовнішнього середовища на життєдіяльність підприємства і результати його господарсько - фінансової діяльності, визначити ступінь та вірогідність одночасного настання декількох явищ.

4) експертні методи (оцінка можливого зростання та зміни ефективності стратегічних зон господарювання, метод „5х5“, метод „чотирьох питань“, побудова матриці „вірогідність посилення чинника - його вплив на організацію“ тощо); їх застосування передбачає експертне формування переліку параметрів, які визначають зміни стану зовнішнього оточення та їхній вплив на діяльність підприємства, дають можливість оцінити ступінь невизначеності середовища та основні її джерела.

Можна стверджувати, що зазначені методи не є всеохоплюючими та універсальними, доцільність їхнього застосування визначається динамікою змін та специфічністю чинників [5].

Обов'язковим елементом комплексного забезпечення ЕБПОТ є стратегія ЕБПОТ, під якою розуміють сукупність стратегічних рішень щодо реагування на зміни чинників внутрішнього та зовнішнього середовищ підприємства оптової торгівлі [7, с.38].

Серед стратегій ЕБПОТ, зважаючи на авторський підхід до визначення сутності економічної безпеки торговельних підприємств як процесу захисту від негативних чинників впливу внутрішнього та зовнішнього середовищ, можна виокремити:

- 1) захисну – передбачає реалізацію ряду взаємопов'язаних заходів, спрямованих на нейтралізацію впливу дестабілізуючих чинників, умовою для її прийняття є низький рівень ЕБТП і високий рівень зовнішніх та внутрішніх загроз;
- 2) адаптаційну – передбачає здійснення обумовленого переліку взаємопов'язаних заходів, спрямованих на удосконалення комплексного забезпечення ЕБПОТ з метою підвищення рівня безпеки та недопущення реалізації загроз із найвищим рівнем впливу, умовою для її прийняття є достатній рівень ЕБПОТ і допустимий рівень зовнішніх та внутрішніх загроз;
- 3) пасивну – передбачає відслідковування змін у зовнішньому та внутрішньому середовищах, розроблення превентивних захисних заходів з можливістю швидкої реакції з мінімальними втратами ресурсів; умовою для її прийняття є високий рівень ЕБПОТ і низький рівень зовнішніх та внутрішніх загроз.

Після прийняття рішення про формування стратегії ЕБПОТ виникає необхідність тактичного планування (формування організованої послідовності дій, метою яких є виконання стратегічного плану).

Важливо відзначити, що виникає додаткова необхідність здійснення оцінювання рівня ЕБПОТ за стратегічною та тактичною складовою, адже для процесу планування надзвичайно важливим є наявність даних про рівень безпеки на актуальний момент часу та на перспективу.

Наступним елементом комплексного забезпечення ЕБПОТ є організування діяльності для досягнення стратегічних та тактичних цілей, що проявляється у формуванні та управлінні діяльністю системи ЕБПОТ.

Ефективного функціонування системи ЕБПОТ можна досягнути не лише за рахунок побудови її оптимальної структури, підбору висококваліфікованого персоналу та вмілого процесу управління, але й шляхом постійного контролю за досягнутими результатами.

У зв'язку з тим, що всі заходи щодо забезпечення ЕБ на підприємстві оптової торгівлі здійснюються працівниками, актуалізується потреба мотивації праці та управління лояльністю персоналу, тому ці дії повинні бути об'єднані і

можна їх позиціонувати як окремий елемент комплексного забезпечення ЕБПОТ.

Мотивація праці персоналу є однією із важливих компонент комплексного забезпечення ЕБПОТ. Це зумовлено тим, що саме мотивація праці виступає соціально-економічною основою поведінки та активізації зусиль персоналу торговельного підприємства, які спрямовані на підвищення результативності діяльності і характеризує сукупність взаємопов'язаних заходів, які стимулюють окремого працівника або трудовий колектив у цілому на досягнення індивідуальних і спільних цілей діяльності підприємства [5].

На підприємстві дуже важливо правильно поєднати матеріальний та нематеріальний види мотивації, адже лише із збалансуванням їхнього співвідношення можна досягнути бажаних результатів із продуктивності праці та інших важливих показників кадрової сфери. Серед видів матеріальної мотивації можна виокремити підвищення розміру заробітної плати, заохочення преміями, створення можливості участі в капіталі тощо; серед нематеріальної – можливості професійного навчання; підвищення кваліфікації; заохочення цінними подарунками; створення можливості кар'єрного росту; нагорода грамотами, відзнаками тощо. Однією із найважливіших форм нематеріальної мотивації є умови виробничого середовища. До даної форми належить комфорт, зручність, а також «прийняття» робочого місця та стосунки в колективі. Комфортне оточення може вирішити багато проблем, пов'язаних зі стресом, дії якого піддається практично будь-який працівник [2, с.178].

Мотивація на торговельному підприємстві повинна відповідати наступним вимогам: надання однакових можливостей щодо зайнятості та посадового просування за критерієм результативності праці; створення механізму, що забезпечує отримання винагороди співробітниками у безпосередній залежності від реальних результатів їх праці; узгодження рівня оплати праці з її результатами та визнання особистого внеску в загальний успіх, що передбачає справедливий розподіл доходів залежно від ступеня підвищення продуктивності праці; створення належних умов для захисту здоров'я, безпеки праці та добробуту всіх працівників; підтримування в колективі атмосфери довіри, зацікавленості в реалізації загальної мети; створенні можливостей двосторонньої комунікації між керівниками та робітниками [4, с. 35].

Оптимізація системи мотивації праці персоналу на підприємстві оптової торгівлі дозволить: підвищити результативність роботи працівників; забезпечити оперативне досягнення цілей компанії; встановити взаємозв'язок результативності роботи працівників з оплатою і нематеріальним стимулюванням – тобто взаємозв'язок зусиль з результатом; забезпечити прозорість системи винагороди; зменшити плинність персоналу і подолати кадровий дефіцит; збалансувати бюджет для матеріального і нематеріального стимулювання; поліпшити психологічний клімат в колективі; підвищити лояльність співробітників; поліпшити результати командної роботи [6, с. 173];

попередити прояви виникнення дестабілізуючих чинників зі сторони персоналу.

Формування збалансованої системи мотивації праці членів трудового колективу дозволить досягнути бажаного рівня лояльності персоналу, що сприятиме підвищенню рівня безпеки підприємства у кадровій сфері.

Крім того з огляду на вищезазначене, вважаємо досить доречним запропонувати алгоритм планування роботи з управління ризиками на підприємствах оптової торгівлі (Рис 1.). а саме:

На етапі визначення відповідальних осіб процес планування витрат на впровадження методів управління ризиками на підприємствах оптової торгівлі можна запропонувати розподілити за видами робіт і часом їх здійснення, але його результатами мають бути чітко визначені та доведені до виконавців. У зв'язку з тим, що діяльність даних торговельних підприємств здійснюється у різних сферах ланцюга створення цінності, призначення однієї відповідальної особи не забезпечить планування усієї необхідної та релевантної інформації. Тому, з нашої точки зору, доцільно обирати відповідальних осіб за сферами виникнення ризиків: закупівлі, транспортування та реалізації продукції в роздрібну мережу.

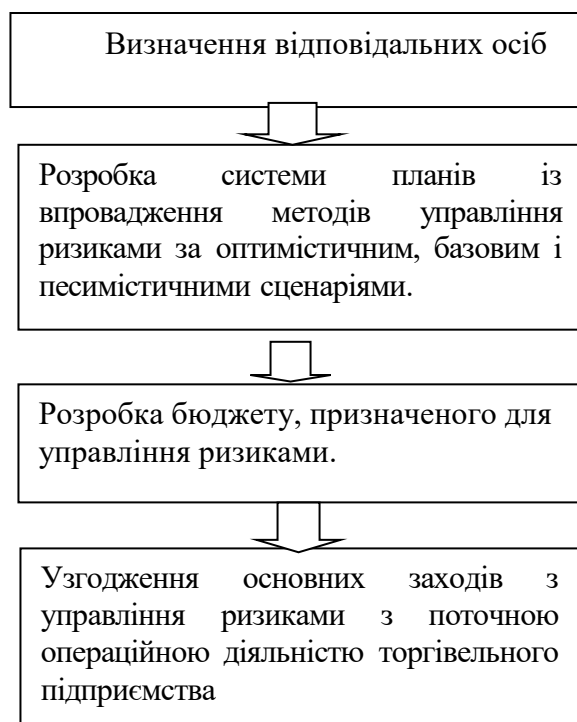

Рис 1. Алгоритм планування роботи з управління ризиками на підприємствах оптової торгівлі

Джерело: укладено автором за джерелами [1; 3; 7]

Ураховуючи відсутність спеціалізованих підрозділів з управління ризиками на більшості підприємств оптової торгівлі, функції відповідальних

осіб із впровадження методів управління ризиками на даних підприємствах можуть бути покладені на менеджерів відповідних підрозділів. Виконання таких функцій не потребує повної зайнятості, а отже може бути суміщено з іншими функціональними обов'язками.

На етапі розробки системи планів із впровадження методів управління ризиками на підприємствах оптової торгівлі за оптимістичним, базовим і песимістичним сценаріями, можна порекомендувати дотримуватись принципів загальної політики управління ризиками на підприємстві, відповідно до ставлення керівництва до ризику. Якщо політика керівництва полягає у прийнятті більшості ризикованих рішень то приймати відповідні рішення можна порекомендувати на даному етапі.

На етапі розробки бюджету, призначеного для управління ризиками на підприємствах оптової торгівлі, слід враховувати той факт, що такий бюджет суттєво впливає на вибір методів, якими доцільно користуватися для мінімізації ризиків і їх негативних наслідків.

На заключному етапі запропонованого алгоритму рекомендується узгоджувати основні заходи з управління ризиками з поточною операційною діяльністю підприємств оптової торгівлі.

Висновки. Результатом проведеного дослідження є з'ясування сутності поняття та специфіки комплексного забезпечення ЕБПОТ, що дозволить вітчизняним підприємствам оптової торгівлі організувати та скоординувати свої зусилля задля досягнення стабільно високого рівня ЕБ.

Крім того, розкрито порядок вивчення дестабілізуючих чинників і можливостей внутрішнього та зовнішнього середовищ підприємства оптової торгівлі; проаналізовано методи оброблення інформації щодо виявлених ризиків на підприємствах оптової торгівлі, проаналізовано порядок можливого застосування того чи іншого виду стратегії ЕБПОТ та запропоновано алгоритм планування роботи з управління ризиками на підприємствах оптової торгівлі.

До перспективних напрямів дослідження із зазначеного питання можна віднести визначення інтегрованих показників оцінки якості функціонування системи управління ризиками на підприємствах оптової торгівлі.

Література:

1. Алькема В.Г. Система економічної безпеки логістичних утворень: [монографія] / за ред. В.Г.Алькеми. Київ : Ун-т економіки та права «КРОК», 2011. 376 с.
2. Боровкова В. А. Управление рисками в торговле. СПб. : Питер, 2014. 288 с.
3. Білоус Я.Ю. Аналіз підходів до визначення поняття «економічна безпека підприємства». *Економіка Менеджмент Підприємництво*, 2011. № 23 (II). С. 241-247.
4. Живко З.Б. Стратегічне планування в системі економічної безпеки підприємства. *Проблеми науки*, 2012. № 4. С. 32-39.
5. Кияшко А.Ю. Мотивація праці в контексті економічної безпеки підприємства. URL: / А.Ю. Кияшко, В.В. Лойко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// knutd.com.ua/publications/conference/20.03.2015/ Kiyashko_Lojko_11.pdf](http://knutd.com.ua/publications/conference/20.03.2015/Kiyashko_Lojko_11.pdf). (дата звернення: 23.09.2020)

6. Машина Н. І. Економічний ризик і методи його вимірювання: навч. посібник. К. : ЦУЛ, 2016. 188 с.

7. Тужилкіна О.В. Підвищення вагомості нематеріальних чинників мотивації праці у формуванні людського капіталу сучасного підприємства в Україні. *Актуальні проблеми економіки*, 2010. № 9. С.37-41.

References:

1. Al'kema, V.G. (2011). *Sistema ekonomichnoï bezpeki logistichnih utvoren'* [The system of economic security of logistics entities]. Kіiv : Un-t ekonomiki ta prava «KROK» [in Ukrainian].

2. Borovkova, V. A. (2014). *Upravlenie riskami v trgovle* [Risk management in trade]. SPb.: Piter [in Russian].

3. Bilous, Ja.Ju. (2011). Analiz pidhodiv do viznachennja ponjattja «ekonomichna bezpeka pidpriemstva» [Analysis of approaches to the definition of "economic security of the enterprise"]. *Ekonomika Menedzhment Pidpriemnictvo - Economics Management Entrepreneurship*, 23 (II), 241-247 [in Ukrainian].

4. Zhivko, Z.B. (2012). Strategichne planuvannja v sistemi ekonomichnoï bezpeki pidpriemstva [Strategic planning in the system of economic security of the enterprise]. *Problemi nauki - Problems of Science*, 4, 32-39 [in Ukrainian].

5. Kijashko, A.Ju. (2020). Motivacija praci v konteksti ekonomichnoï bezpeki pidpriemstva. [Motivation of work in the context of economic security of the enterprise]. *knutd.com.ua*. Retrieved from http://knutd.com.ua/publications/conference/20.03.2015/Kiyashko_Lojko_11.pdf [in Ukrainian].

6. Mashina, N. I. (2016). *Ekonomichnij rizik i metodi jogo vimirjuvannja* [Economic risk and methods of measuring it]. K. : CUL [in Ukrainian].

7. Tuzhilkina, O.V. (2010). Pidvishhennja vagomosti nematerial'nih chinnikov motivacii praci u formuvanni ljuds'kogo kapitalu suchasnogo pidpriemstva v Ukraїni [Increasing the importance of intangible factors of work motivation in the formation of human capital of modern enterprises in Ukraine]. *Aktual'ni problemi ekonomiki - Actual problems of economy*, 9, 37-41 [in Ukrainian].

УДК 631.11:334.02

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-156-164](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-156-164)

Махмудов Ханлар Зейналович доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва і права, Полтавський державний аграрний університет, вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, 36003, тел.: (0532) 56-95-64, <https://orcid.org/0000-0003-2287-1467>

Волкова Неля Василівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва і права, Полтавський державний аграрний університет, 36003, м. Полтава, вул. Сковороди, 1/3, тел.: (0532) 56-95-64, <https://orcid.org/0000-0002-8374-1546>

БЕНЧМАРКІНГ В КОНТЕКСТІ КОНКУРЕНТНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Досліджено сутність категорій «конкурентні переваги» та «бенчмаркінг», а розглянуто мету та особливості використання бенчмаркінгу як інструменту пошуку та обґрунтування управлінських рішень щодо підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору. Описано принципові підходи до формування системи стратегічного менеджменту. Названо основні загрози функціонуванню аграрного підприємства. Зауважено, що в основу формування конкурентних переваг доцільно закладати ключові компетенції, побудова і реалізація яких дає можливість оперативніше і якісніше реагувати на зміну ситуації.

Визначено переваги реалізації бенчмаркінгу для вітчизняних аграрних підприємств у контексті забезпечення їх конкурентного розвитку. Зазначено, що бенчмаркінг в Україні не знайшов достатнього поширення і основними причинами цього є відсутність сталих концептуальних підходів до понятійно-категоріального апарату, конфіденційність інформації, недостатній розвиток партнерських відносин та відсутність управлінського інноваційного потенціалу багатьох підприємств. Проте, потенціал цього методу для трансформації аграрного виробництва є значним, зокрема зміцнення своєї конкурентної позиції, досягнення підвищення ступеня задоволеності покупців та їх лояльності. Визначено та деталізовано мету бенчмаркінгу, названо основні його різновиди. Визначено пріоритетні напрями розвитку аграрного бенчмаркінгу в Україні з метою підвищення ефективності та конкурентоспроможності аграрних підприємств. Зауважено, що бенчмаркінг забезпечує фахівців інформацією для розробки конкурентних переваг.

Зроблено висновки, що впровадження бенчмаркінгу в роботу аграрних підприємств є важливим з позиції формування і стратегічних орієнтирів розвитку таких суб'єктів господарювання. Однак, використання бенчмаркінгу

забезпечує отримання значної кількості унікальних конкурентних переваг та сприяє формуванню організаційної культури, іншого, нового стилю роботи, тісно пов'язаного із визначенням ключових компетенцій як підґрунтя для створення конкурентних переваг.

Ключові слова: бенчмаркінг, аграрний бенчмаркінг, конкурентоспроможність аграрних підприємств, конкурентні переваги, стратегічний менеджмент, ключові компетенції.

Makhmudov Khanlar Zeinalovych Doctor of Economic Sciences, Professor, Applicant at the Department of Entrepreneurship and Law, Poltava State Agrarian University, Frying pans St., 1/3, Poltava, 36003, tel.: (0532) 56 95 64, <https://orcid.org/0000-0003-2287-1467>

Volkova Nelia Vasylivna Candidate of Economic Sciences (Ph.D), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Law, Poltava State Agrarian University, Frying pans St., 1/3, Poltava, 36003, tel.: (0532) 56 95 64, <https://orcid.org/0000-0002-8374-1546>

BENCHMARKING IN THE CONTEXT OF COMPETITIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Abstract. The essence of the categories "competitive advantages" and "benchmarking" is studied. The basic approaches to the formation of the strategic management system are described. The main threats to the functioning of the agricultural enterprise are noticed. It is admitted that the basis for the formation of competitive advantages should be based on key competencies. Their construction and implementation allow to respond more quickly and changes situations quite efficiently.

The advantages of benchmarking implementation for domestic agricultural enterprises in the context of ensuring their competitive development are identified. It is noted that benchmarking is not widespread in Ukraine. The main reasons for this are the lack of sustainable proven approaches to the conceptual and categorical apparatus, confidentiality of information, insufficient development of partnerships and lack of managerial innovation potential of many enterprises. However, the potential of this method for the transformation of agricultural production is significant. In particular, it is about strengthening its competitive position in the market, achieving increased customer satisfaction and loyalty to the company's products.

The purpose is considered and detailed. The peculiarities of using benchmarking as a tool for finding and substantiating management decisions in order to increase the competitiveness of agricultural enterprises are determined. The main types of benchmarking are named. The priority directions of development of agrarian benchmarking in Ukraine for the purpose of increase of efficiency and

competitiveness of agrarian enterprises are offered. It is noted that benchmarking provides professionals with information to develop competitive advantage.

It is concluded that the introduction of benchmarking in the work of agricultural enterprises is important from the standpoint of formation and strategic guidelines for the development of such entities. However, the use of benchmarking provides a significant amount of unique competitive advantage and contributes to the formation of organizational culture, new style of work, which is closely related to the definition of key competencies as a basis for creating competitive advantage.

Keywords: benchmarking, agricultural benchmarking, competitive agricultural enterprises, competitive advantages, strategic management, key competencies.

Постановка проблеми. Практичні аспекти управління сучасними аграрними підприємствами свідчать про зростання актуальності прогнозування динаміки ринку і визначення ринкових позицій підприємств в умовах агресивної конкуренції, виявлення потенційних можливостей, перспектив формування і використання наявного ресурсного потенціалу, в результаті чого розробляється конкурентна стратегія. Чарльзом Дарвіном було зауважено, що виживають не найсильніші або найрозумніші види, а ті, що найбільше пристосовані до змін. Зазначене стосується повною мірою і діяльності сучасних аграрних підприємств, котрим наразі вкрай важливо забезпечити виживання (особливо за умов пандемії COVID-19) і розвитку на підґрунті гнучкості й інноваційності. Крім того, для вітчизняного підприємництва впровадження методів бенчмаркінгу обмежене недостатнім розвитком неформальних ділових стосунків між господарюючими суб'єктами, а також низьким рівнем комунікаційного процесу між ними.

Ці гострі проблеми охоплюються системою стратегічного менеджменту, однак відсутність його загальноновизнаної теорії і зміна парадигми формування конкурентних переваг висувують їх у число пріоритетних економічних досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед українських вчених, які займалися дослідженням реалізації методів бенчмаркінгу доцільно виокремити: М. Бублика, В. Білошапку, М. Варгатюка, Н. Воробйову, Т. Вишинську, І. Должанського, М. Дубину, А. Мартинюка, П. Мірошніченка, І. Гришову, Ю. Зайцева, І. Хому, Т. Шабатуру, О. Шандрівську, І. Яціва та ін.

Вагомий внесок у вивчення практичних аспектів застосування бенчмаркінгу в діяльності підприємств зробили зарубіжні дослідники, зокрема: Д. Барн, Дж. Боксвел, Дж. Еванс, Б. Герхарт, С. Грінгард, Р. Кемп, М. Портер, Дж. Роберт, П. Райт, М. Спендоліні, Д. Хатчіс, Дж. Харрінгтон, Дж. Уїллі та ін.

Однак, в сьогоденні умовах керівники аграрних підприємств практично не володіють збалансованими системами збору, оцінки, аналізу та впровадження успішних бізнес-рішень для вимірювання та еталонного порівняння показників, які не мають чітких методик визначення. При цьому

підприємства аграрного сектору мають значніший потенціал для конкурентного бенчмаркінгу, ніж прийнято вважати. Разом із тим питання практичного впровадження та ефективності використання бенчмаркінгу у діяльність аграрних підприємств для їх подальшого розвитку не знайшла достатньо повного висвітлення в наукових джерелах і потребує подальшого поглибленого дослідження.

Мета статті. Дослідити перспективні напрями активізації використання аграрними підприємствами принципів та методів бенчмаркінгу в практичній діяльності для подальшого їх конкурентного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Особливістю сучасного бізнесу є розвиток гіперконкуренції, що характеризує новий крок у процесі динамізації ринку. У зв'язку з цим науковці та практики в сфері економіки формують нові, нетрадиційні і, поряд з тим, принципові підходи до формування системи стратегічного менеджменту:

- підприємства повинні постійно руйнувати свої конкурентні переваги і створювати нові, якщо хочуть утриматися на ринку;

- підприємства мають уникати логічної, раціональної поведінки, тобто приймати несподівані, нестандартні рішення. В іншому випадку, їх стратегія виявиться передбачуваною для конкурентів, що в умовах гіперконкуренції може призвести до банкрутства підприємства;

- стратегія підприємства має бути короткотерміновою, а будь-яка довготермінова стратегія може завадити його господарській маневреності і швидкій адаптації до динамічно змінюваного середовища;

- аналіз сильних і слабких сторін діяльності потенційно призводить керівництво підприємства до хибних висновків, адже воно націлене на довготермінову перспективу. При цьому єдина корисна довготермінова компетенція повинна полягати у тому, щоб постійно шукати і знаходити нові, несподівані для конкурента переваги;

- акцент на гнучкість, мистецтво імпровізації, вміння швидко реагувати на нову ситуацію і знаходити незвичну відповідь на поведінку конкурентів;

- зміщення акцентів на користь організаційної функції, що проявляється у підвищенні актуальності теорії складності, системної теорії, збільшенні кількості досліджень у сфері гнучких віртуальних організаційних форм, а також переорієнтації стратегічного менеджменту на концепцію ключових компетенцій.

Конкурентну перевагу доцільно розуміти як реалізовану компетенцію підприємства у певній сфері, яка дає можливість надати споживачеві товар з очевидною цінністю для нього і зберегти прихильність до товарів даного підприємства на тривалий час (реалізація продукції за нижчими цінами, вищим рівнем якості тощо), а на основі цього – забезпечити подолання підприємством сил конкуренції, що діють на нього.

На думку В.Д. Маркової і С.А. Кузнецової конкурентні переваги доцільно визначати як унікальні осяжні і неосяжні ресурси, котрі є в наявності у підприємства, а також є стратегічно важливими для нього що дають змогу перемагати у конкурентній боротьбі. Також автори доповнюють своє визначення зазначаючи, що конкурентна перевага виступає становищем фірми на ринку, котре дає можливість їй подолати сили конкуренції і привертати покупців. Таке традиційне визначення потребує подальшої конкретизації з урахуванням сучасних тенденцій розвитку теорії та практики менеджменту [1].

Враховуючи фактори зовнішнього та внутрішнього середовища, знання про сильні та слабкі сторони своєї діяльності є початком процесу досягнення конкурентних переваг підприємств. Серед основних загроз функціонуванню аграрного підприємства виокремлюють: низький рівень ефективності державного регулювання, який може призвести до посилення тиску великими сільськогосподарськими підприємствами і зростання впливу монополістичної влади з боку переробних та заготівельних підприємств, морально і матеріально застаріла матеріально-технічна база, оновити яку малі сільськогосподарські підприємства не можуть без адекватного механізму державної підтримки, погіршення макроекономічної ситуації, що негативно впливає на діяльність невеликих аграрних підприємств через відсутність експортної орієнтації та низького рівня адаптаційного потенціалу.

Найважливішими способами подолання перелічених проблем і досягнення конкурентних переваг середнім та малим бізнесом в сільському господарстві є: державне втручання у проведення справедливої ефективної аграрної політики з урахуванням іноземного досвіду; горизонтальна інтеграція з такими ж підприємствами та селянськими підсобними господарствами для створення переробних та збутових кооперативів, які зменшують монополістичний вплив великих компаній та дозволяють підвищити рівень диференціації продукції, як одного з джерел забезпечення конкурентних переваг; освоєння технологій виробництва нішевих видів продукції; застосування прогресивних технологій дозволить досягти конкурентних переваг шляхом підвищення ефективності використання наявних ресурсів [2].

В основу формування конкурентних переваг доцільно закладати так звані «ключові компетенції» (Core Competences), побудова і реалізація яких дає можливість оперативніше і якісніше реагувати на зміну ситуації.

У концепції найважливіших компетенцій порівняно із концепцією стратегічних бізнес-одиниць (SBU) є ряд важливих переваг. SBU у конкуренції зосереджує увагу на конкурентоспроможності виробленої продукції; корпоративна структура розглядається як портфель бізнесів, який зосереджений на умовах «товар-ринку»; статус бізнес-одиниці окреслюється недоторканістю її автономії і власними ресурсами (не береться до уваги лише готівка); розміщення ресурсів ґрунтується на тому, що різні види діяльності є одиницями аналізу, а процес інвестування відбувається послідовно; додаткові

можливості топ-керівництва ґрунтуються на здатності оптимізувати корпоративний дохід за допомогою узгодженого розміщення капіталу між видами діяльності.

Формування ключових компетентностей неможливе без надійної системи стратегічного аналізу, який є невід'ємною складовою стратегічного менеджменту, а також бенчмаркінгу, який дає можливість здійснити порівняльний аналіз ефективності конкуруючих підприємств за певними критеріями при їх взаємній згоді [4].

Категорія «бенчмаркінг» має англійське походження і означає певний рівень, позначку на фіксованому об'єкті, у нашому випадку, на кращому прикладі діяльності (наприклад, на лідерів у даній галузі або основних конкурентах) з подальшим її використанням як стандарту в процесі вдосконалення виробничої та управлінської діяльності. Тобто бенчмаркінг виступає методологією вибору кращої системи управління і виробництва, вироблення і реалізації організаційних змін.

Переваги бенчмаркінгу полягають в тому, що виробничі та маркетингові функції стають максимально керованими, коли вивчаються та впроваджуються на підприємстві найкращі методи та технології інших, провідних підприємств даної галузі. Цей аналіз може допомогти підвищити рівень прибутковості підприємства, створити «корисну» конкуренцію та задовольнити потреб клієнтів.

Бенчмаркінгове дослідження припускає виявлення еталону ведення агробізнесу за допомогою загальноприйнятих, стандартних оцінок діяльності аграрних підприємств. Таким критерієм стають методи діяльності кращих із них, які визнано такими, що заслуговують на поширення в інших підприємствах.

Метою бенчмаркінгу є вироблення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо проведення досліджень, орієнтованих на досягнення успіху підприємництва і забезпечення його революційного розвитку, а детальніше мету бенчмаркінгу можна представити так:

- визначення конкурентоспроможності підприємства і його слабких сторін;
- усвідомлення необхідності змін;
- відбір ідей щодо радикального покращення бізнес-процесів;
- виявлення найкращих прийомів роботи для підприємств даного типу;
- вироблення інноваційних підходів до вдосконалення бізнес-процесів;
- сприяння постановці «тривалих» цільових показників якості роботи, що значно перевищують поточні;
- вироблення нових прийомів підвищення якості послуг, що надаються, і ефективності роботи;
- переорієнтація корпоративної культури і ментальності [5].

Наразі існує кілька різновидів бенчмаркінгу:

- внутрішній – порівняння характеру і рівня якості роботи аналогічних підрозділів у межах підприємства, а часом – одного підрозділу протягом певного періоду часу;
- конкурентний – порівняння рівня якості роботи даного підприємства з його конкурентами;
- функціональний (на рівні галузі) – оцінка позиції підприємства в галузі для порівняння затратно-результативних показників з аналогічними (за характером виконуваних робіт);
- бенчмаркінг процесів – порівняння підприємства з іншим, що діє в іншій галузі, але використовує аналогічний бізнес-процес;
- глобальний – спрямований на організацію міжнародних обмінів з урахуванням науково-технічних досягнень, культури, науки і національної специфіки організації бізнесу.

Аграрні підприємства України найчастіше реалізують на практиці перший різновид бенчмаркінгу (внутрішній), а останнім часом – й інші види цього підходу, однак досить поверхово, що не дає можливості надійно інтерпретувати отриману інформацію і тим самим обмежує можливості бенчмаркінгу. Незважаючи на незначну його популярність серед українських аграрних підприємств через недостатню компетентність управлінського персоналу, вважаємо за доцільне, реалізацію його методології з метою створення можливостей для впровадження на конкретних підприємствах кращих технологій, методів роботи тощо.

Серед пріоритетних напрямків розвитку аграрного бенчмаркінгу в Україні, найбільш важливими, на наш погляд, варто вважати такі.

1. Сприяння підвищенню кваліфікації працівників аграрних підприємств.
2. Розвиток аграрного консалтингу.
3. Розбудова інфраструктури аграрного бенчмаркінгу.
4. Поглиблення співпраці з міжнародними організаціями.
5. Підвищення рівня інформаційного забезпечення розвитку аграрного бенчмаркінгу в Україні [6].

Бенчмаркінг забезпечує фахівців інформацією для розробки конкурентних переваг, оперуючи такими показниками:

- вимоги ринку, гнучкість номенклатури, якість продукції та дотримання термінів її доставки;
- коефіцієнт ліквідності, співвідношення власного та залученого капіталу, собівартість;
- тривалість виробничого циклу, рівень запасів, незавершеного виробництва, кількість відходів і рівень браку тощо [4].

В якості об'єкта порівняння можна вибрати реальне підприємство аграрного сектору реальне підприємство аграрного сектору (основного

конкурента) або гіпотетичне (на основі середньогалузових показників середньогалузових показників). Вибір підприємства (групи підприємств) для порівняння має здійснюватися на основі схожості продукції та складу показників, інакше висновки та пропозиції можуть бути невірними [4]. В Україні, де філософія бенчмаркінгу ще не набула належного поширення, прямий обмін інформацією між конкурентами практично неможливий, але можна використовувати дані діючих торгових і торгових асоціацій, опитування низки незалежних організацій, державних установ тощо.

Висновки. Дослідження теоретичних та прикладних аспектів бенчмаркінгу вказали на необхідність додаткового наукового вивчення взаємозв'язків методологій стратегічного управління, стратегічного аналізу, бенчмаркінгу та формування сталих концептуальних підходів до понятійно-категоріального апарату. Враховуючи стратегічну важливість інформації для діяльності аграрних підприємств на прикладному рівні, методи дослідження зовнішнього та внутрішнього середовища потребують розроблення, удосконалення, за потреби, та впровадження за допомогою вивчення передового зарубіжного досвіду управління та оцінки можливостей його втілення в практичну діяльність українських аграрних підприємств, застосування нових прогресивних підходів до управління, керівництва та лідерства тощо.

Експерти наголошують, що включення значної кількості співробітників до системи бенчмаркінгу може призвести до багатьох інноваційних пропозицій для формування та розвитку основних компетенцій. Таким чином, бенчмаркінг сприяє формуванню організаційної культури, іншого, нового стилю роботи, тісно пов'язаного із вищезгаданим визначенням ключових компетенцій як підґрунтя для створення конкурентних переваг.

Література:

1. Маркова В.Д., Кузнецова С.А. Стратегический менеджмент. Курс лекций. М.: ИНФРА-М; Новосибирск: Сибирское соглашение, 1999. 288 с.
2. Кондратенко О.О., Першень Н.А. Формування конкурентних переваг аграрних підприємств в сучасних умовах господарювання. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1. С. 44-48.
3. Sang M. Lee, Mark J. Schniederjans Operations Management. Houghton Mifflin, 1994. 878 p.
4. Тарнавська Н. П. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теорія, методологія, практика [Текст]: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2008. 570 с.
5. Синяева И.М., Земляк С.В. Развитие ПР в системе бенчмаркинга. *Маркетинг*. 2000. № 4. С. 79-88.
6. Бобровник Д. Підвищення ефективності бенчмаркінгу в контексті забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 3 (19). С. 194-201.

References

1. Markova, V.D. & Kuznetsova, S.A. (1999). Stratehicheskii menedzhment [Strategic Management]. Moskva, INFRA-M Publ., Novosibirsk, Sibirskoe sohlashenie Publ., 288 p. [in Russian].

2. Kondratenko, O. O. & Pershen, N. A. (2019). Formuvannia konkurentnykh perevah ahrarnykh pidpriemstv v suchasnykh umovakh hospodariuvannia [Formation of competitive advantages of agricultural enterprises in modern economic conditions]. Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy. 1 (1), 44–48, [in Ukraine]
3. Lee, S. M. та Schniederjans, M. J., (1994). Operations Management. Houghton Mifflin. [in USA]
4. Tarnavs'ka, N.P. (2008), Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv: teoriia, metodolohiia, praktyka [Management of enterprises' competitiveness: theory, methodology, practice], Ekonomichna dumka, Ternopil, [in Ukraine].
5. Syniaeva, Y.M. & Zemliak, S.V. (2000), Razvytye PR v systeme benchmarkynha. [Development of PR in the benchmarking system]. Marketynh. 4. С. 79-88, [in Ukraine]
6. Bobrovnyk, D. (2019), Pidvyshchennia efektyvnosti benchmarkinhu v konteksti zabezpechennia konkurentospromozhnosti ahrarnykh pidpriemstv [Improving the efficiency of benchmarking in the context of ensuring the competitiveness of agricultural enterprises]. Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia. 3 (19). 194-201, [in Ukraine]

УДК 330.322

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-165-182](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-165-182)

Мулик Тетяна Олексіївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аналізу та аудиту, Вінницький національний аграрний університет, вул. Сонячна, 3, м. Вінниця, 21008, тел.: (067) 961-32-26, <https://orcid.org/0000-0003-1109-2265>

КАПІТАЛЬНЕ ІНВЕСТИВАННЯ В УКРАЇНІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. Економічна діяльність окремих господарюючих суб'єктів, регіонів і країни в цілому, значною мірою характеризується обсягом і формами здійснюваних інвестицій. Капітальні інвестиції є каталізатором розширення можливостей підприємства, що сприяє його розвитку. В статті проведено оцінку та визначено проблеми та перспективи розвитку капітальних інвестицій підприємств України.

Проаналізовано валове нагромадження основного капіталу в Україні в 2001-2020 рр., % до ВВП, зазначено, що в 2020 році рівень валового нагромадження основного капіталу до ВВП склав лише 12,8%, що стало історичним мінімумом з початку 2000-х років. Проаналізовано динаміку обсягу капітальних інвестицій в Україні за видами економічної діяльності та за видами активів протягом 2016 - 2020 років. Оцінено також капітальні інвестиції в Україні за джерелами фінансування за 2018-2020 роки. Визначено, що розміри капітального інвестування поки що залишаються на низькому рівні. Така ситуація спричинена несприятливим інвестиційним кліматом, який асоціюється з рядом проблем, зокрема: нестабільність і недосконалість нормативно-правової бази, політична нестабільність, недостатній рівень розвитку валютного регулювання, нерозвинутість фондового ринку, значний податковий тиск, низький рівень забезпечення привабливості об'єктів інвестування, малоефективна інвестиційна діяльність банків, низький рівень трансформації заощаджень населення в інвестування, недостатня кількість вільних економічних та офшорних зон, корупційні процеси тощо. Зазначено, що на інвестиційний попит в країні, інвестиційну активність суб'єктів господарювання, обсяги інвестицій, впливають також наслідки пандемії COVID-19.

Зазначено, що для того аби збільшити інвестиції в підприємницьку діяльність, необхідно: вдосконалити нормативно-правову базу, яка б чітко визначала права інвесторів та давала їм можливість вільно вкладати вільні кошти в підприємства України; створити освітні центри, які б навчали та інформували громадян України щодо інвестиційної діяльності, а також

надавали приклади щодо залучення іноземних інвесторів; запозичити міжнародний досвід щодо інвестиційної діяльності підприємств. Заходи щодо активізації інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання мають здійснюватись на всіх рівнях та етапах господарювання. Необхідно забезпечити сприятливий інвестиційний клімат не лише для іноземних інвесторів, але й для українських. Пожвавлення інвестиційної активності здійснене шляхом комплексних, рішучих та послідовних дій, сприятимуть створенню конкурентного осередку та стимулів ефективного розвитку суб'єктів господарювання та економіки країни в цілому.

Ключові слова: капітальні інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестиційна привабливість, інвестиційний попит.

Mulyk Tetiana Oleksiivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Analysis and Audit Department, Vinnytsia National Agrarian University, Soniachna St., 3, Vinnytsia, 21008, tel.: (067) 961 32 26, <https://orcid.org/0000-0003-1109-2265>

CAPITAL INVESTMENT IN UKRAINE: STATE, PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Abstract. The economic activity of individual economic entities, regions and the country as a whole is largely characterized by the volume and forms of investment. Capital investment is a catalyst for enterprise empowerment, which contributes to its development. The article evaluates and identifies problems and prospects for the development of capital investment of Ukrainian enterprises.

Gross fixed capital formation in Ukraine in 2001-2020, % of GDP, is analyzed, it is noted that in 2020 the level of gross fixed capital formation in GDP was only 12.8%, which was the historical minimum since the early 2000 year. The dynamics of the volume of capital investments in Ukraine by types of economic activity and by types of assets during 2016 - 2020 is analyzed. Capital investments in Ukraine are also estimated according to the sources of financing for 2018-2020. It is determined that the size of capital investment still remains low. This situation is caused by unfavorable investment climate, which is associated with a number of problems, including: instability and imperfection of the regulatory framework, political instability, insufficient development of currency regulation, underdeveloped stock market, significant tax pressure, low attractiveness of investment objects, inefficient investment activity of banks, low level of transformation of household savings into investment, insufficient number of free economic and offshore zones, corruption processes, etc. It is noted that the investment demand in the country, the investment activity of economic entities, the volume of investments is also affected by the consequences of the COVID-19 pandemic.

It is noted that in order to increase investment in entrepreneurial activity, it is

necessary to: improve the regulatory framework that would clearly define the rights of investors and give them the opportunity to freely invest free funds in Ukrainian enterprises; create educational centers that would train and inform the citizens of Ukraine on investment activities, as well as provide examples of attracting foreign investors; to borrow international experience in investment activities of enterprises. Measures to intensify the investment activities of economic entities should be carried out at all levels and stages of management. It is necessary to ensure a favorable investment climate not only for foreign investors but also for Ukrainian ones. The revival of investment activity is possible through comprehensive, decisive and consistent actions, will contribute to the creation of a competitive center and incentives for effective development of economic entities and the economy as a whole.

Keywords: capital investments, investment activity, investment attractiveness, investment demand.

Постановка проблеми. На сучасному етапі господарювання важливою проблемою економіки України є піднесення вітчизняного виробництва як головного напрямку економічного розвитку, що дає можливість створювати робочі місця та залучати інвестиційні ресурси.

Піднесення вітчизняного виробництва, ефективність діяльності підприємств залежать від ряду чинників, де вагоме місце відводиться інвестиційній активності господарюючих суб'єктів щодо реалізації капітального інвестування. Наслідком інвестування в економіку вітчизняних підприємств є оновлення та модернізація основних засобів, ріст продуктивності наявних потужностей, застосовування інноваційних технологій, зменшення енергомісткості виробництва а також ступеня шкідливого впливу на природне середовище, поліпшення процесів екологізації тощо. Все це сприяє розвитку підприємств у ринковому середовищі, а отже і розвитку економіки держави. Тому актуальним нині є питання дослідження сучасних тенденцій щодо капітального інвестування, виявлення проблем та перспектив їх розвитку. Необхідність посиленого нарощення розмірів капітальних інвестицій в країні задля оновлення вкрай зношених виробничих потужностей, вирішення соціально-економічних та екологічних питань та запровадження інновацій у виробництво з ціллю поліпшення ефективності та конкурентоспроможності вітчизняної економіки додає актуальності даному дослідженню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інвестиційної діяльності підприємств присвячено праці багатьох вчених, серед яких В. Геєць, Ю. Бажал, О. Білоусова, А. Загородній, Ю. Стадницький, В. Кентон, П. Кузьмович, Т. Остапчук, А. Пересада, К. Паливода, Т. Радевич, Й. Ридаровська, Ю. Подмешальська, С. Мельник, О. Ярмолюк, О. Дмитренко, Т. Майорова, В. Крук, Я. Шевчук, Т. Мулик та інші. Авторами представлено

сутність та склад капітальних інвестицій, наведено ознаки їх класифікації та методи стимулювання; обґрунтовано потребу в уточненні сутності категорії “капітальні інвестиції” з метою вдосконалення організації їх обліку; розкрито нові підходи до визначення змісту і форм капітальних інвестицій та основні проблеми їх реалізації. Разом з тим є потреба в дослідженні проблем та перспектив розвитку капітальних інвестицій з врахуванням нинішньої ситуації, що склалась в Україні.

Мета статті – оцінка процесів капітального інвестування в Україні, визначення проблем та перспективи розвитку капітальних інвестицій.

Виклад основного матеріалу. Економічна діяльність окремих господарюючих суб’єктів, регіонів і країни в цілому значною мірою характеризується обсягом і формами здійснюваних інвестицій. Питання залучення інвестицій у нинішній час набуває особливої актуальності. Адже саме наявність інвестицій, їх адекватність потребам розвитку обумовлює соціально-економічну стабільність та рівень розвитку регіонів, їх економічну безпеку.

Інвестиції слугують підґрунтям розвитку не лише суб’єктів господарювання окремих галузей, а й економіки країни в цілому [1, с. 47].

Капітальні інвестиції і є тим самим каталізатором розширення можливостей підприємства, що сприяє розвитку підприємства та їх економіки в цілому. Використання застарілих основних засобів та технологій виробництва призводить до виробництва неякісної, а тим самим не конкурентоспроможної продукції, таким чином знижуючи інвестиційну привабливість [2, с. 81].

З метою розвитку регіональної економіки важливо залучати значні суми інвестицій і спрямовувати їх у виробничу сферу (промисловість, сільське господарство, будівництво), використовуючи для заміни застарілого і зношеного обладнання, впровадження нових технологій, розширення діючих і розвитку нових видів виробництв [3].

Капітальні інвестиції — це кошти, що спрямовуються на відтворення основних засобів, розширення, реконструкцію і модернізацію підприємств і споруд, впровадження інновацій у галузях господарства, спорудження житла, шкіл, лікарень та інших об’єктів соціально-культурного призначення тощо. Вони переважно спрямовуються на збільшення основних засобів, інших необоротних матеріальних активів, нематеріальних активів, а також на їх реконструкцію і модернізацію, що призводять до збільшення майбутніх економічних вигод [3].

Розміри капітального інвестування поки що зостаються на невисокому рівні. Як свідчать дослідження (рис. 1), в минулому році рівень валового нагромадження основного капіталу (ВНОК) до ВВП склав лише 12,8%, що стало історичним мінімумом з початку 2000-х років [4].

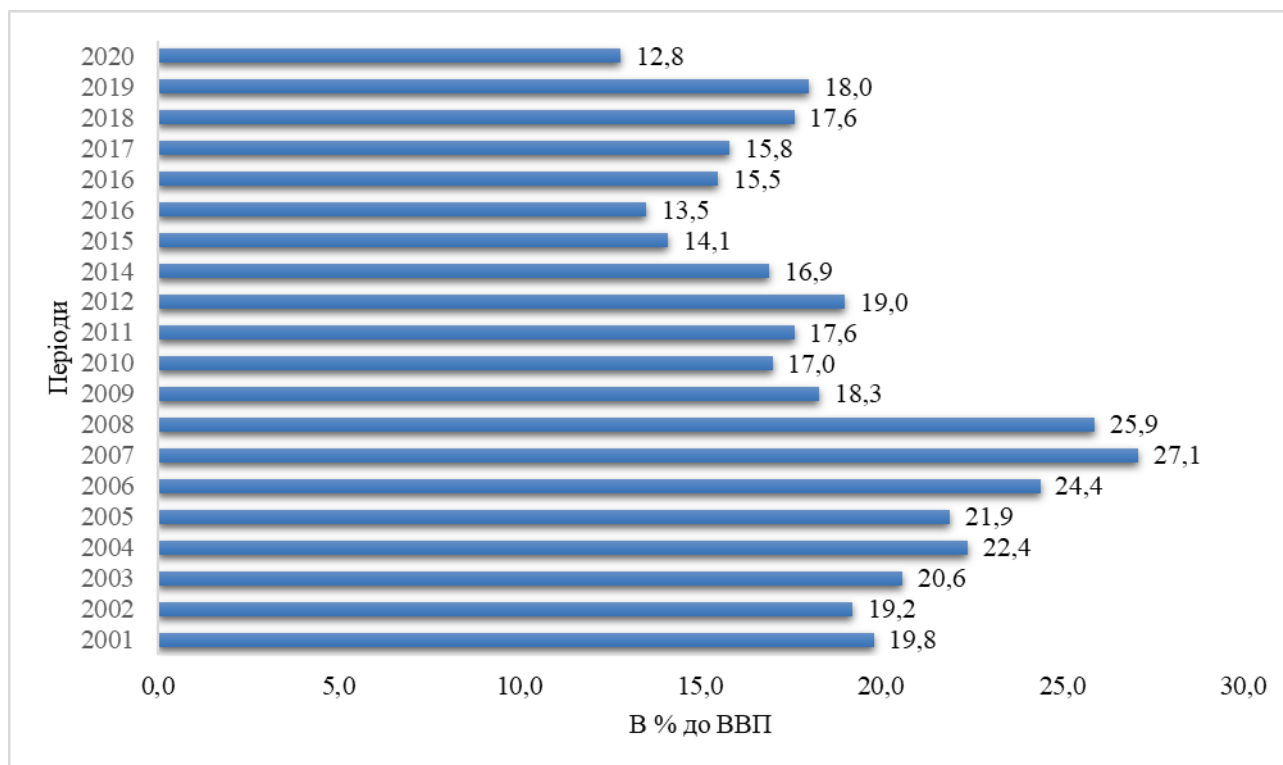

Рис. 1. Валове нагромадження основного капіталу в Україні в 2001-2020 рр., % до ВВП

Джерело: [4]

Все це відбувається через несприятливий інвестиційний клімат, який спричинений низкою проблем, зокрема:

- недостатній обсяг заощаджень населення, коштів суб'єктів господарювання та держави для здійснення інвестицій із метою реалізації інвестиційних та інноваційних проєктів;
- невизначеність правового інструменту залучення недержавних інвестицій із метою розвитку економіки, зокрема механізму забезпечення розвитку державно-приватного партнерства;
- низькі темпи впровадження високих технологій;
- висока енергоємність внутрішнього валового продукту;
- зношеність основних фондів;
- недосконалість законодавства щодо розвитку інноваційної діяльності;
- невиконання суб'єктами господарювання вимог законодавства щодо взяття на облік об'єктів права інтелектуальної власності й відсутність механізму заохочення введення таких об'єктів у комерційний обіг;
- нерозвинутість інноваційної інфраструктури, недостатня кількість інноваційних підприємств (інноваційних центрів, технопарків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів), наукових парків, центрів трансферу технологій і промислових кластерів;
- недосконалість механізму комерціалізації результатів наукових

досліджень і розробок;

- невизначеність пріоритетів розвитку базових галузей економіки й відсутність сприятливих умов для залучення інвестицій із метою забезпечення розвитку високотехнологічного виробництва;
- незначна кількість вітчизняних виробників високотехнологічної продукції, що беруть участь у міжнародному обміні технологіями, у зв'язку з недосконалістю законодавства щодо трансферу технологій;
- недостатня державна підтримка впровадження інновацій для забезпечення розвитку малого й середнього підприємництва [5];
- відсутність сталої стратегії економічного і політичного розвитку;
- обмеженість державних підприємств, що підлягають приватизації, і в яких зацікавлені потенційні інвестори;
- незабезпеченість усім суб'єктам економічних відносин рівних економічних прав у процесі здійснення фінансово-економічної діяльності;
- складність податкової системи та суттєве податкове навантаження; відсутність надійної інвестиційної історії;
- нестабільна ситуація на Сході країни [6].

У Прогнозі економічного і соціального розвитку України на 2022-2024 роки (далі – Прогноз на 2022-2024 роки), що розроблений Міністерством економіки України за участю зацікавлених центральних органів виконавчої влади зазначається, що більшість економічних агентів взяли інвестиційну паузу: вітчизняні – через втрату фінансових ресурсів внаслідок впливу обмежувальних виробничу діяльність карантинних заходів, іноземні інвестори – через невизначеність щодо термінів і характеру поширення захворюваності та вичікування покращення ситуації [7].

Для визначення заходів, які сприяли б стабілізації розвитку економіки України, захисту і надходженню капітальних інвестицій на макро- і мікрорівнях, важливим є дослідження ситуації з їх обсягом та структурою. За роки незалежності Україна пережила значні коливання в інвестиційному процесі (табл. 1 та рис. 2).

Так, за даними Держкомстату України у 2020 р. порівняно з 2016 р. обсяг інвестицій збільшився на 149,0 млрд грн. Збільшення капітальних інвестицій за цей період характерне для усіх видів економічної діяльності, окрім будівництва (-4,8 млрд грн) та діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (-1,4 млрд грн) [8]

Найбільший ріст інвестицій характерний для таких галузей: промисловість (+ 62,7 млрд грн), державне управління й оборона (+ 39,9 млрд грн), оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (+ 11,8 млрд грн), охорона здоров'я (+ 10,3 млрд грн), транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (+ 9,8 млрд грн), інформація та телекомунікації (+ 6,7 млрд грн), професійна, наукова та технічна діяльність (+ 5,2 млрд грн) [8]

Таблиця 1

Капітальні інвестиції в Україні за видами економічної діяльності за 2016-2020 роки, млрд грн

Види економічної діяльності	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Відхилення, (+,-) 2016 / 2020 р.
Усього	359,2	448,5	578,7	623,9	508,2	149,0
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	50,5	64,2	66,1	59,1	50,7	0,2
Промисловість	117,8	143,3	199,9	254,2	180,5	62,7
Будівництво	44,4	52,2	56,0	62,3	39,6	-4,8
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	29,9	33,7	51,8	44,2	41,7	11,8
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	25,1	37,9	50,1	43,8	34,9	9,8
Тимчасове розміщування й організація харчування	1,5	2,1	2,7	2,8	2,0	0,5
Інформація та телекомунікації	15,7	18,4	29,9	21,1	22,4	6,7
Фінансова та страхова діяльність	7,7	8,1	10,7	11,2	12,0	4,3
Операції з нерухомим майном	19,7	22,5	27,6	28,1	20,0	0,3
Професійна, науко-ва та технічна діяльність	6,6	8,0	10,8	11,9	11,8	5,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	10,0	12,7	11,8	11,7	8,6	-1,4
Державне управління й оборона	22,4	32,8	44,6	54,3	62,3	39,9
Освіта	2,3	3,5	4,5	4,8	3,7	1,4
Охорона здоров'я	4,5	6,7	8,1	9,5	14,8	10,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,9	1,6	3,7	4,1	2,8	1,9
Надання інших видів послуг	0,3	0,6	0,6	0,7	0,4	0,1

Джерело: складено автором згідно [8]

В галузі сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство збільшення інвестицій протягом 2016-2020 років відбулось на 0,2 млрд грн.

Динаміку капітальних інвестицій в Україні за видами економічної

діяльності за 2016-2020 роки можемо також наглядно спостерігати на рис. 2. Як бачимо капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за цей період зросли на 41 %.

Далі проаналізуємо капітальні інвестиції за видами активів (табл. 2 та рис. 3).

Як зазначалось раніше, капітальні інвестиції – інвестиції у придбання нових і тих, які були у використанні, або виготовлення власними силами для власного використання матеріальних і нематеріальних активів, витрати на капітальний ремонт та модернізацію.

До інвестицій у матеріальні активи належать інвестиції у житлові та нежитлові будівлі, інженерні споруди, машини, обладнання та інвентар, транспортні засоби, землю, довгострокові біологічні активи тваринництва та рослинництва, інші матеріальні активи. До інвестицій в нематеріальні активи належать інвестиції у придбання або створення власними силами прав користування природними ресурсами та майном, програмного забезпечення та баз даних, прав на комерційні позначення, на об'єкти промислової власності, авторських і суміжних прав, патенти, ліцензії, концесії тощо [9].

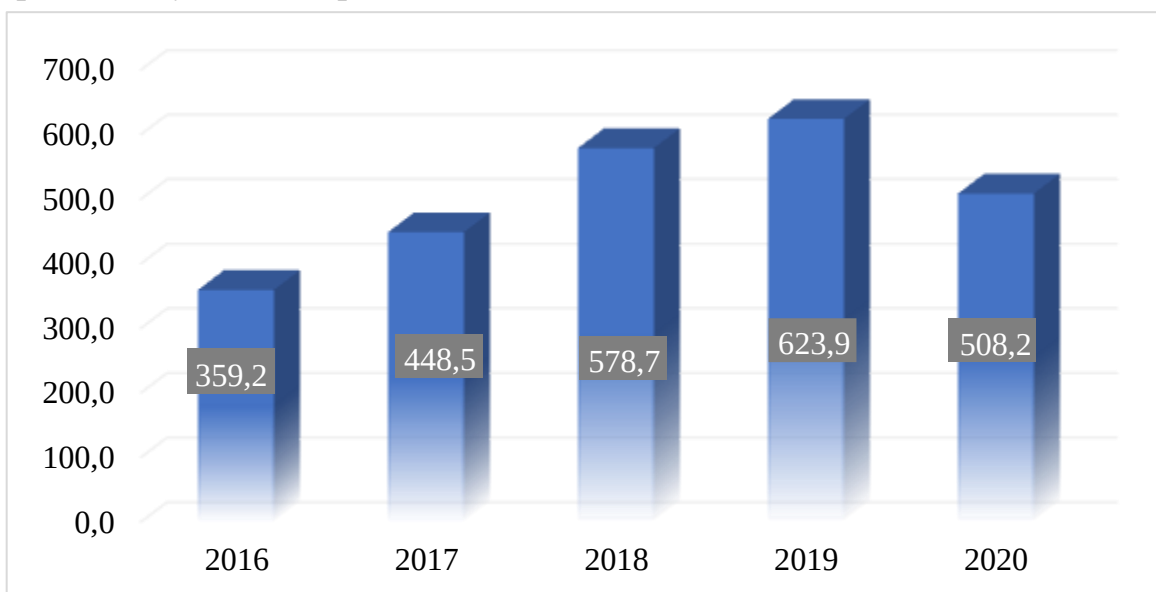

Рис. 2. Динаміка капітальних інвестицій в Україні за видами економічної діяльності за 2016-2020 роки, млн грн

Джерело: побудовано автором згідно [8]

З даних табл. 2 бачимо, що найбільшу частку займають капітальні інвестиції в матеріальні активи, які зросли в 2020 р. порівняно із 2016 р. на 135,9 млрд грн, інвестиції в нематеріальні активи також зросли за період дослідження на 11,6 млрд грн.

Серед матеріальних активів найбільше зросли інвестиції у машини, обладнання та інвентар (+38,5 млрд грн), транспортні засоби (+13,4 млрд грн), інженерні споруди (+60,5 млрд грн), нежитлові будівлі (+19,5 млрд грн).

Серед інвестицій в нематеріальні активи, найбільша вартість припадає на програмне забезпечення та бази даних, де інвестиції зросли на 6,1 млрд грн а

також права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії тощо, зросли за період дослідження на 4,0 млрд грн.

Таблиця 2

**Капітальні інвестиції в Україні за видами активів
за 2016-2020 роки, млрд грн**

Види активів	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Відхилення, (+,-) 2016 / 2020 р.
Усього	359,2	448,5	578,7	623,9	508,2	149,0
<i>інвестиції в матеріальні активи, з них:</i>	347,4	432,0	542,3	600,6	483,3	135,9
-будівлі житлові	44,9	53,4	57,4	58,0	34,9	-10,0
-будівлі нежитлові	59,4	65,6	88,8	100,5	78,9	19,5
інженерні споруди	67,5	78,6	111,3	149,1	128,0	60,5
-машини, обладнання та інвентар	123,1	154,7	187,7	198,5	161,6	38,5
-транспортні засоби	36,7	60,1	73,9	65,9	50,1	13,4
-земля	1,9	2,0	1,7	2,2	2,3	0,4
-довгострокові біологічні активи рослинництва та тваринництва	3,2	3,7	4,5	6,0	5,2	2,0
-інші матеріальні активи	10,7	13,9	17,0	20,4	22,3	11,6
<i>інвестиції в нематеріальні активи, з них:</i>	11,8	16,4	36,4	23,4	24,9	13,1
-права на комерційні позначення, об'єкти - власності, авторське право та суміжні з ним права, патенти, ліцензії, тощо	4,4	6,2	24,4	8,4	8,4	4,0
-програмне забезпечення та бази даних	6,3	8,2	9,5	10,2	12,4	6,1

Джерело: складено автором згідно [8]

Наглядно динаміку капітальних інвестицій в Україні за матеріальних та нематеріальних активів за 2016-2020 роки зображено також на рис. 3. Він ще раз підтверджує, що переважають капітальні інвестиції в матеріальні активи.

Рис. 3. Динаміка капітальні інвестиції в Україні за матеріальних та нематеріальних активів за 2016-2020 роки, млрд грн

Джерело: побудовано авторами згідно [8]

Важливу роль у збільшенні капітальних інвестицій відіграє їх фінансування, табл. 3.

Як видно із наведених даних, обсяги фінансування капітальних інвестицій в Україні за період 2018-2020 років мають тенденцію до зменшення. Так, в 2020 р. їх скорочення за джерелами фінансування відбулось 106,5 млрд грн.

Таблиця 3

**Капітальні інвестиції в Україні за джерелами фінансування
за 2018-2020 роки, млн грн.**

Види джерел фінансування	2018 р.		2019 р.		2020 р.		Відхилення, (+,-) 2020/2018 р.	
	млрд грн	у % до загального обсягу	млрд грн	у % до загального обсягу	млрд грн	у % до загального обсягу	млрд грн	у % до загального обсягу
Усього	526,3	100,0	584,4	100,0	419,8	100,0	-106,5	
у т.ч. за рахунок								
коштів державного бюджету	21,0	4,0	29,5	5,0	36,5	8,7	15,5	4,7
коштів місцевих бюджетів	45,7	8,7	56,0	9,6	43,6	10,4	-2,1	1,7

власних коштів підприємств та організацій	375,3	71,3	397,8	68,1	279,3	66,5	-96,0	-4,8
кредитів банків та інших позик	35,3	6,7	41,0	7,0	27,9	6,6	-7,4	-0,1
коштів іноземних інвесторів	1,5	0,4	3,5	0,6	1,7	0,6	0,2	0,2
коштів населення на будівництво житла	33,8	6,4	32,7	5,6	20,6	4,9	-13,2	-1,5
інших джерел фінансування	13,6	2,6	23,9	3,3	10,2	2,4	-3,4	-0,2

Джерело: складено автором згідно [8]

Основним джерелом фінансування капітальних інвестицій у 2020 році були власні кошти підприємств і організацій їх питома вага в загальному обсязі джерел фінансування склала 66,5 %. Друге місце належить коштам місцевих бюджетів (10,4 %). Такий результат в значній мірі спричинений успішними реформами в сфері децентралізації влади. Необхідно відзначити досить незначну участь держави – 8,7 %, і особливо іноземних інвесторів – 0,6 %.

Якщо розглянути дану проблему в динаміці (табл. 3) то можна відзначити, що основним джерелом фінансування в Україні протягом 2018 - 2020 рр. були власні кошти підприємств та організацій і їх частка в загальному обсязі інвестицій у основний капітал коливалась від 71,3 % (2018 р.) до 66,5 % (2020 р.).

Важливе місце в інвестиційній діяльності належить бюджетному інвестуванню, проте в загальному обсязі інвестування кошти державного бюджету мають незначну частку і знаходяться в середньому на рівні 4,0 – 8,7 %. Разом з тим, як зазначалося вище, в результаті початку реформ з децентралізації влади, 2018 і по 2020 роки окреслилася позитивна тенденція збільшення капітальних інвестицій за рахунок коштів місцевих бюджетів (відповідно по роках 8,7 %; 9,6 %; 10,4 %).

Однак, слід відзначити продовження негативної тенденції щодо малої частки коштів іноземних інвесторів у загальному обсязі джерел фінансування інвестицій в основний капітал (0,4 – 0,6 %).

Наведена аналітика ще раз підтверджує зменшення обсягів капітального інвестування в Україні стосовно останніх років. Скорочення обсягів капітальних інвестицій продемонстрували практично всі види економічної діяльності, із очікувано найбільш глибоким падінням в галузях сектору послуг (зокрема в сферу мистецтва, спорту, розваг та відпочинку, тимчасове розміщування і організацію харчування, операції з нерухомим майном).

Необхідно зазначити, що для останніх трьох років ще й характерно те, що на інвестиційний попит в крані, інвестиційну активність суб'єктів

господарювання, обсяги інвестицій, впливають також наслідки пандемії COVID-19, причому така ситуація характерна не лише для України а й для інших країн світу.

Зокрема, в країнах Євросоюзу падіння інвестицій (ВНОК) становило -10,2 % р/р, в т.ч. в Бельгії: -12,2 % р/р, Словачії: -11,6% р/р, Польщі: -5,9 % р/р, Чехії: -4,2 % р/р (а частка інвестицій (ВНОК) в загальному обсязі ВВП в цих країнах зменшилась з 24,2 %, 21,4 %, 18,5 % та 26,2 % в 2019 році до 22,4 %, 18,5 %, 14,3 % та 24,4 % відповідно у I півріччі 2020 року). В Австралії за період з 20 березня по 20 червня 2020 ВНОК скоротився на 6,5 % р/р. В Китаї в перші два місяці 2020 року інвестиції впали на 24,5% р/р. Натомість, поступове збільшення капітальних витрат на інфраструктуру, нерухомість, техніку та інші фізичні активи сприяло суттєвому уповільненню падіння інвестицій в економіці Китаю вже за підсумками першого півріччя 2020 року (до -3,1% р/р). А за попередніми даними Національного бюро статистики КНР, за підсумками січня-вересня 2020 року зростання показника сягнуло 0,8% р/р [10].

На підтримку бізнесу в умовах пандемії було спрямовано в т.ч. Закон України від 17 березня 2020 року про надання податкових пільг бізнесу на період карантину [11]. Ці пільги здебільшого стосувались відтермінування: строків сплати податків та страхових внесків, строків проведення перевірок та подання податкових декларацій тощо.

Подібні до зазначених вище заходи, спрямовані на підтримку бізнесу в умовах карантину, запроваджувались й іншими країнами Східного партнерства (OECD, 2020). Зокрема в Молдові: перенесення строку сплати податку на прибуток підприємств, зниження ставки ПДВ з 20 до 15% для сектору розміщення та харчування (з 1 травня). У Вірменії: пільгові кредити бізнесу (серед іншого, на придбання обладнання), в Білорусії: надання державними банками підприємствам позик, гарантованих державою тощо [10].

Деякі країни зокрема Німеччина, Китай, Франція, Великобританія, Італія запровадили на період карантину «податкові канікули». Так, в Німеччині знижено ставку ПДВ з 19% до 16% на період з липня по грудень 2020 року. В Китаї податкові пільги були поширені на логістичні та кур'єрські компанії, підприємства у сфері транспорту, туризму, готельного та ресторанного бізнесу. У Італії та Великобританії – зниження податків та кредити малому бізнесу. У Франції – відтермінування в сплаті податків [10].

В країнах, де капітальні інвестиції є драйвером економічного зростання (зокрема, Австралія, Австрія, Німеччина, Нова Зеландія, деякі країни Азії), для допомоги бізнесу та стимулювання інвестицій, запроваджувались тимчасові інвестиційні стимули у вигляді прискореної (бонусної) амортизації [10].

Така ситуація спонукає до того, що необхідно здійснювати ряд заходів, що сприятимуть розвитку капітальних інвестицій.

На думку Партин Г. О. та Дідух О. В. найважливішими завданнями щодо розвитку капітального інвестування в Україні є формування сприятливого

інвестиційного клімату, належного рівня захисту прав інвесторів, проведення політики стимулювання нарощення обсягів капітальних інвестицій до рівня розвинених країн світу та підвищення їхньої ефективності [12]. На їх думку, це забезпечить модернізацію основних засобів підприємств, які сьогодні характеризуються високим рівнем зношення, дасть змогу знизити витрати та підвищити якість продукції українських підприємств, підвищити її конкурентоздатність на внутрішньому і зовнішньому ринках, а відтак наростити суми доходів і прибутку підприємств та приріст загального обсягу формування ВВП [12].

Гук О., Мохонько Г. та Шендерівська Л. зазначають, що перспективи регулювання процесу розвитку інвестиційної системи в Україні перебувають здебільшого в площині інституціональних перетворень, оскільки саме цей аспект є одним з найбільш значущих і проблемних для національної економіки. Стратегічні орієнтири у вигляді: скорочення відтоку капіталу, забезпечення відтворювальної стійкості; підтримки точок економічного зростання, розвитку територіальних підсистем; забезпечення інноваційності розвитку національної системи інвестування та вітчизняної економіки, вони пропонують реалізувати за допомогою ряду нормативних, організаційно-економічних важелів, а саме:

- підтримки реінвестування капіталу за допомогою пільгового інвестиційно-орієнтованого оподаткування (в секторальному та проєктному вимірах);
- впровадження стимулів для інвестування в реальний сектор економіки для установ банківсько-фінансової сфери;
- скасування непродуктивних пільг і прямих дотацій;
- запровадження інвестиційно-орієнтованих перспективних пільг з оподаткування прибутку при реалізації стратегічно значущих проєктів, застосування попроєктного підходу в діючому податковому законодавстві;
- капіталізації інформаційно-інтелектуальних внесків при супроводженні інвестиційних проєктів на регіональному рівні, формування фондів інвестиційної підтримки;
- інвестиційно-орієнтованого використання фінансових ресурсів ДФРР (Державного фонду регіонального розвитку) та реверсних дотацій територіальних громад (на проєкти співробітництва);
- пільгового режиму оподаткування прибутку, реінвестованого в наукову діяльність, інноваційний розвиток, підготовку висококваліфікованих кадрів [13].

Очередько О.О. вважає, що в умовах існування економічних і політичних ризиків, внутрішніх, і зовнішніх, запорукою поліпшення інвестиційної діяльності підприємств в Україні є послідовне здійснення кроків, які задекларував уряд:

- проведення реформи судової системи і правоохоронних органів,
- здійснення системної протидії корупції,

- забезпечення прозорості державних закупівель,
- суттєва дерегуляція економіки відповідно до європейських стандартів ведення бізнесу [14, с. 30].

Враховуючи зазначені проблеми, з якими стикається Україна на шляху розвитку ринкової економіки, для ефективного залучення інвестицій необхідно створити сприятливе середовище для ведення бізнесу; зменшити кількість документів та актів, які ускладнюють процес діяльності підприємства та перешкоджають розвитку малого і середнього бізнесу; скоротити кількість органів державного контролю, забезпечити надання допомоги від держави для підтримки бізнесу; для підтримки іноземних інвесторів та кредиторів потрібно розробити ефективне страхування та забезпечити захист права приватної власності; забезпечити захист прав інтелектуальної власності; змінити законодавство у сфері іноземного інвестування, максимально наблизити його до європейського рівня для того, щоб зменшити побоювання інвесторів та створити для них комфортні умови [6].

Перераховані пропозиції мають становити основу системи державних, регіональних і галузевих інноваційно-інвестиційних програм та отримати першочергову підтримку. Їх вирішення несе позитивний вплив на інноваційно-інвестиційну привабливість країни в цілому та їх регіонів зокрема. Інноваційно-інвестиційний процес має бути регульованим і регіон повинен формувати ефективну інвестиційну політику, направлену на покращення її привабливості [6].

Щодо можливих шляхів поліпшення інвестиційного клімату в Україні та активнішого залучення прямих іноземних інвестицій в пріоритетні сектори національної економіки, Боярко І.М. та Гриценко Л.Л. зазначають, що на їх думку доцільною видається реалізація таких заходів:

- розбудова національної фінансової системи в напрямку створення механізмів довгострокового інвестиційного кредитування, конкурсного розподілу державних інвестиційних ресурсів, ефективної концентрації заощаджень населення для фінансування цілей економічного розвитку;
- прискорення реформування амортизаційної системи шляхом її лібералізації та посилення інвестиційної спрямованості;
- впровадження механізмів участі індивідуальних інвесторів в операціях на фінансовому ринку;
- створення надійної правової основи для стимулювання і залучення приватних інвестицій в інститути розвитку;
- розробка плану дій щодо формування сприятливого інвестиційного клімату у межах проголошених пріоритетів соціально-економічного розвитку, розробка регіональних планів підвищення інвестиційної привабливості областей з урахуванням особливостей їхнього ресурсного потенціалу;
- розвиток державно-приватного партнерства в підтримці інвестиційної та інноваційної діяльності;

— забезпечення постійної взаємодії органів виконавчої влади і підприємців, покращення інформаційного супроводження реалізації інвестиційних проектів;

— розвиток програм довгострокового кредитування індивідуальних інвестицій у тому числі в підвищення енергетичної економічності житла, освіти, житлове будівництво тощо [15, с. 123].

Усе вищевикладене, свідчить про те що рекомендації, що пропонуються науковцями щодо поживавлення інвестиційної активності, стосуються перш за все законодавчої бази, регулювання інвестиційної діяльності, організації ведення бізнесу, розвитку державно-приватного партнерства, співпраці з органи виконавчої влади тощо.

Висновки. Розвиток діяльності господарюючих суб'єктів та економіки країни в цілому, неможливий без запровадження ефективної інвестиційної діяльності, достатнього рівня інвестицій, спрямованості їх в пріоритетні галузі національного господарства та ефективного використання. Зміцнення виробничої діяльності усіх господарюючих суб'єктів, поліпшення суспільного відтворення, неможливе без інтенсифікації відтворення та покращання використання діючих основних засобів за рахунок капітальних інвестицій. Інвестиції є важливим фактором прогресивного розвитку кожної економічної системи. Вони виконують роль каталізатора виробництва і є потужним стимулом до переоснащення, модернізації технічної бази підприємств, що підвищує їх конкурентоспроможність на ринку.

За результатами проведеного дослідження динаміки та структури капітальних інвестицій визначено, що розміри капітального інвестування поки що залишаються на невисокому рівні. В 2020 році рівень валового нагромадження основного капіталу до ВВП склав лише 12,8%, що стало історичним мінімумом з початку 2000-х років. Така ситуація спричинена несприятливим інвестиційним кліматом, який асоціюється з рядом проблем, зокрема: нестабільність і недосконалість нормативно-правової бази, політична нестабільність, недостатній рівень розвитку валютного регулювання, нерозвинутість фондового ринку, значний податковий тиск, низький рівень забезпечення привабливості об'єктів інвестування, малоефективна інвестиційна діяльність банків, низький рівень трансформації заощаджень населення в інвестування, недостатня кількість вільних економічних та офшорних зон, корупційні процеси тощо.

Для того аби збільшити інвестиції в підприємницьку діяльність, необхідно: вдосконалити нормативно-правову базу, яка б чітко визначала права інвесторів та давала їм можливість вільно вкладати вільні кошти в підприємства України; створити освітні центри, які б навчали та інформували громадян України щодо інвестиційної діяльності, а також надавали приклади щодо залучення іноземних інвесторів; запозичити міжнародний досвід щодо інвестиційної діяльності підприємств [16].

Заходи щодо активізації інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання мають здійснюватись на всіх рівнях та етапах господарювання. Необхідно забезпечити сприятливий інвестиційний клімат не лише для іноземних інвесторів, але й для українських. Пожвавлення інвестиційної активності здійснене шляхом комплексних, рішучих та послідовних дій, сприятимуть створенню конкурентного осередку та стимулів ефективного розвитку суб'єктів господарювання та економіки країни в цілому.

Література:

1. Мулик Т.О. Оцінка стану та перспектив розвитку інвестиційної діяльності підприємств України. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 7. С. 46-56.
2. Gutsalenko L., Wasilewski M., Mulyk T., Marchuk U., Mulyk Ya. Accounting control of capital investment management: realities of Ukraine and Poland. *Economic annals - XXI*. 2018. № 170(3-4). Р. 79-84.
3. Звіт "Аналіз стану інвестиційної діяльності Вінницької, Запорізької, Івано-Франківської та Полтавської областей та практичні рекомендації щодо поліпшення інвестиційного середовища". URL: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/Analysis-of-Investment-Preactices_Report_26052016_Last.pdf
4. Власюк В. Що не так з капітальними інвестиціями в Україні. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/05/6/673627/>
5. Розвиток інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні. URL: <https://zet.in.ua/statistika-2/rozvitok-investicijno%D1%97-ta-innovacijno%D1%97-diyalnosti-v-ukra%D1%97ni/>
6. Осіпова Л. В., Саєнко Я. А. Активізація інвестиційної діяльності України в умовах нестабільної економіки: регіональний аспект. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 2. С.114-120.
7. Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2022-2024 роки. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=77059300-efc0-4c61-8a67-3974e0cd27a5&title=PrognozEkonomichnogoISotsialnogoRozvitkuUkraini>
8. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Капітальні інвестиції. Методологічні пояснення. http://www.od.ukrstat.gov.ua/stat_info/invest/invest13.htm
10. Яценко Г. Інвестиційний попит в Україні: динаміка та шляхи стимулювання в умовах пандемії COVID-19. URL: https://lb.ua/blog/hanna_yatsenko/470235_investitsiyniy_popit_ukraini.html
11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо соціальної підтримки платників податків на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-Co V-2: Закон України від 07.12.2020 р. № 1072-IX.
12. Партин Г. О., Дідух, О. В. Капітальні інвестиції: сутність, сучасні тенденції та вплив на зростання обсягів ВВП. *Ефективна економіка*. 2021. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8756> DOI: 10.32702/2307-2105-2021.3.86
13. Гук О., Мошонько Г., Шендерівська Л. (2021). Тенденції інвестування в Україні. *Економіка та суспільство*, 2021. № 29. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/577/553> DOI: 10.32782/2524-0072/2021-29-35
14. Очередько О.О. Перспективи розвитку інвестиційної діяльності підприємств

У країни. *Менеджер*. 2016. № 4 (73). С. 24 - 31.

15. Боярко І.М. Гриценко Л.Л. Інвестиційний аналіз: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2012. 400 с.

16. Суханова А.В., Котик Б.Ю. Сучасний стан та перспективи розвитку інвестиційної діяльності підприємств в Україні. *Економіка та суспільство*. 2018. №19. С.641-645 DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-100>

References:

1. Mulyk, T.O. (2019) Otsinka stanu ta perspektyv rozvytku investytsiinoi diialnosti pidpriemstv Ukrainy [Assessment of the state and prospects of development of investment activity of Ukrainian enterprises]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky.- Economics, finance, management: current issues of science and practice*, 7, 46-56 [in Ukrainian].

2. Gutsalenko L., Wasilewski M., Mulyk T., Marchuk U. & Mulyk Ya. (2018) Oblikovo-kontrolne zabezpechennia upravlinnia kapitalnymy investytsiamy: realii sohodennia Ukrainy ta Polshchi [Accounting control of capital investment management: realities of Ukraine and Poland]. *Ekonomichnyi chasopys- XXI - Economic annals – XXI*, 170(3-4). 79-84 [in Ukrainian].

3. Zvit "Analiz stanu investytsiinoi diialnosti Vinnytskoi, Zaporizkoi, Ivano-Frankivskoi ta Poltavskoi oblastei ta praktychni rekomendatsii shchodo polipshennia investytsiinoho seredovyscha" [Report "Analysis of the state of investment activity of Vinnytsia, Zaporizhia, Ivano-Frankivsk and Poltava regions and practical recommendations for improving the investment environment"]. Retrieved from: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/Analysis-of-Investment-Preactices_Report_26052016_Last.pdf [in Ukrainian].

4. Vlasiuk, V. (2021) Shcho ne tak z kapitalnymy investytsiamy v Ukraini [What is wrong with capital investment in Ukraine]. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/05/6/673627/> [in Ukrainian].

5. Rozvytok investytsiinoi ta innovatsiinoi diialnosti v Ukraini [Development of investment and innovation activities in Ukraine] Retrieved from: <https://zet.in.ua/statistika-2/rozvytok-investitsijno%D1%97-ta-innovacijno%D1%97-diyalnosti-v-ukra%D1%97ni/> [in Ukrainian].

6. Osipova, L. V. & Saienko, Ya. A. (2020) Aktyvizatsiia investytsiinoi diialnosti Ukrainy v umovakh nestabilnoi ekonomiky: rehionalnyi aspekt [Activation of investment activity of Ukraine in the conditions of unstable economy: regional aspect]. *Visnyk. Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu - Bulletin of Khmelnytsky National University*, 2, 114-120 [in Ukrainian].

7. Prohnoz ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainy na 2022-2024 roky [Forecast of economic and social development of Ukraine for 2022-2024]. Retrieved from: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=77059300-efc0-4c61-8a67-3974e0cd27a5&title=ProhnozEkonomichnogoISotsialnogoRozvitkuUkraini> [in Ukrainian].

8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofitsiyni sait [Government service of statistics of Ukraine: official web-site] Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].

9. Kapitalni investytsii. Metodolohichni poiasnennia. [Capital investment. Methodological explanations]. Retrieved from: http://www.od.ukrstat.gov.ua/stat_info/invest/invest13.htm [in Ukrainian].

10. Iatsenko, H. (2020) Investytsiyni popyt v Ukraini: dynamika ta shliakhy stymuliuvannia v umovakh pandemii COVID-19 [Investment demand in Ukraine: dynamics and ways of stimulation in the conditions of the COVID-19 pandemic]. Retrieved from: https://lb.ua/blog/hanna_yatsenko/470235_investitsiyniy_popit_ukraini.html [in Ukrainian].

11. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo sotsialnoi pidtrymky platnykiv podatkov na period zdiisnennia obmezhuvalnykh protyepidemichnykh zakhodiv, zaprovadzhenykh z metoiu zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi raspiratornoi khvorooby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-Co V-2:

Zakon Ukrainy [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine on social support of taxpayers for the period of restrictive anti-epidemic measures introduced to prevent the spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus SARS-Co V-2: [The Law of Ukraine] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1072-20#Text> [in Ukrainian].

12. Partyn, H. O. & Didukh, O. V. (2021) Kapitalni investytsii: sutnist, suchasni tendentsii ta vplyv na zrostantia obsiahiv VVP [Capital investment: the essence, current trends and impact on GDP growth]. *Efektivna ekonomika - Efficient economy*, 3. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8756> DOI: 10.32702/2307-2105-2021.3.86 [in Ukrainian].

13. Huk, O., Mokhonko, H. & Shenderivska, L. (2021). Tendentsii investuvannia v Ukraini [Investment trends in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, 29. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/577/553> DOI: 10.32782/2524-0072/2021-29-35 [in Ukrainian].

14. Ocheredko, O.O. (2016). Perspektyvy rozvytku investytsiinoi diialnosti pidpriemstv Ukrainy [Prospects for development of investment activity of Ukrainian enterprises]. *Menedzher – Manager*, 4 (73), 24 - 31 [in Ukrainian].

15. Boiarko, I.M. & Hrytsenko, L.L. (2012). Investytsiinyi analiz: navchalnyi posibnyk. [Investment analysis]. Kyiv. Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

16. Sukhanova, A.V. & Kotyk, B.Iu. (2018) Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku investytsiinoi diialnosti pidpriemstv v Ukraini [Current state and prospects of investment activity of enterprises in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, 19. 641-645 DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-100> [in Ukrainian].

УДК 336.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-183-194](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-183-194)

Ромашко Олександра Михайлівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, тел.: (0342) 50-45-74, <https://orcid.org/0000-0001-7560-2733>

Крихівська Наталія Олегівна кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, тел.: (0342) 50-45-74, <https://orcid.org/0000-0001-6807-0177>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ

Анотація. В статті висвітлено теоретичні основи медичного страхування. Узагальнюючи погляди вітчизняних науковців, встановлено, що в науковій літературі сьогодні немає однозначного трактування сутності медичного страхування. З метою більш глибокого розуміння даного поняття запропоновано розглядати медичне страхування з таких трьох позицій: правової (вид цивільно-правових відносин та гарантоване право громадян на отримання необхідної медичної допомоги), економічної (система економічних відносин між учасниками створення грошових фондів, призначених для забезпечення страхового захисту) та сегментної (вид особистого страхування, що здійснюється на випадок втрати здоров'я людини), що формують її LES-характеристику. На основі аналізу праць вітчизняних вчених уточнено та деталізовано зміст поняття «медичне страхування», що трактується нами як вид особистого страхування, яке полягає в укладенні договору на користь фізичної особи, який, з однієї сторони, забезпечує соціальний захист громадян, у разі виникнення у них проблем із здоров'ям, за рахунок нагромаджених страхових фондів, а з іншої – забезпечує розвиток медицини у країні за рахунок акумульованих страхових внесків, та за умови відсутності страхового випадку. Виокремлено характерні риси медичного страхування та подано характеристику основних теоретичних засад медичного страхування, а саме: мети, завдань, об'єкта, предмета, страхового ризику, страхового випадку, суб'єктів та ознак. Встановлено, що серед суб'єктів медичного страхування виділяють: страховиків, страхувальників, застрахованих осіб, а також медичні заклади, виокремлення яких вирізняє медичне страхування від інших видів страхування.

Ключові слова: медичне страхування, страховий ризик, страховий випадок, об'єкт медичного страхування суб'єкт медичного страхування, страховик, страхувальник.

Romashko Oleksandra Mykhailivna PhD. (Economist), Associate Professor, Associate Professor Department of Finance, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Karpatska St., 15, Ivano-Frankivsk, 76019, tel.: (0342) 50-45-74, <https://orcid.org/0000-0001-7560-2733>

Krykhivska Nataliia Olehivna PhD. (Economist), Associate Professor Department of Finance, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Karpatska St., 15, Ivano-Frankivsk, 76019, tel.: (0342) 50-45-74, <https://orcid.org/0000-0001-6807-0177>

THEORETICAL ASPECTS OF MEDICAL INSURANCE

Abstract. The article highlights the theoretical foundations of health insurance. Summarizing the views of domestic scientists, it is established that in the scientific literature today there is no unambiguous interpretation of the essence of health insurance. In order to better understand this concept, it is proposed to consider health insurance from the following three positions: legal (type of civil law relations and guaranteed right of citizens to receive necessary medical care), economic (system of economic relations between participants in the creation of monetary funds for insurance protection) and segment (type of personal insurance, carried out in case of loss of human health), which form its LES-characteristics. Based on the analysis of the works of domestic scientists, the content of the concept of "health insurance" is clarified and detailed, which we interpret as a type of personal insurance, which consists in concluding a contract for an individual, which, on the one hand, provides social protection. health problems, at the expense of accumulated insurance funds, and on the other - ensures the development of medicine in the country through accumulated insurance premiums, and in the absence of an insured event. The characteristic features of health insurance are highlighted and the characteristics of the basic theoretical principles of health insurance are given, namely: goals, objectives, object, subject, insurance risk, insured event, subjects and features. It is established that among the subjects of health insurance are: insurers, policyholders, insured persons, as well as medical institutions, the separation of which distinguishes health insurance from other types of insurance.

Keywords: medical insurance, insurance risk, insured event, object of medical insurance, subject of medical insurance, insurer, insured.

Постановка проблеми. Медичне страхування є важливою складовою системи страхової медицини, а відтак ключовою особливістю даного виду страхування є захист від ризиків, що загрожують найціннішому як в особистісному, так і суспільному вимірі – життю та здоров'ю людини. Саме тому, дослідження теоретичних аспектів медичного страхування набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням теоретичного дослідження медичного страхування присвячені праці багатьох вітчизняних науковців, таких як: Вовчак О.Д., Губар О. Є., Григораш Т. Ф., Осадець С.С., Приказюк Н. В., Третяк Д. Д. та інших. У їхніх наукових доробках висвітлено сутність та особливості медичного страхування, переваги та недоліки, а також необхідність його впровадження. Однак, враховуючи відсутність єдиного підходу до трактування категорії медичне страхування, гальмування у питаннях необхідності впровадження та наявні перешкоди цього процесу, вважаємо за доцільне глибше розкрити саме теоретичні аспекти медичного страхування.

Метою статті є дослідження економічної сутності медичного страхування та його складових, що дозволило поглибити теоретичні підходи до визначення сутності даного виду страхування.

Виклад основного матеріалу. За природою, суттю та формами прояву можна стверджувати про складність категорії «медичне страхування». При цьому її суть виступає предметом дискусій значної кількості вчених, адже науковці розглядають медичне страхування з різних позицій в залежності від мети дослідження та галузі застосування. Відтак, варто зауважити про відсутність єдиного вектору щодо трактування медичного страхування.

На основі дослідження основних підходів до дефініції медичного страхування, сформовано її LES-характеристику, а також характерні риси представлених визначень.

LES – характеристика - це розроблений нами процес розподілу трактувань, що полягає в їх розділенні на три сутнісні компоненти:

- правова (Law) точка зору;
- економічна (Economic) точка зору;
- сегментний (Segmental) підхід.

Згідно правової точки зору (табл. 1), медичне страхування, в першу чергу, розглядається як вид цивільно-правових відносин між суб'єктами, в основі яких лежать певні вигоди як для страховика, страхувальника, застрахованої особи, так і для медичних установ.

Таблиця 1

Поняття медичного страхування з правової (Law) точки зору

Автор/ джерело	Визначення
Вороніна О. О. [1]	надання громадянам гарантованого права на отримання необхідної медичної допомоги за рахунок накопичених коштів
Вовчак О. Д. [2]	захист інтересів громадян у разі втрати ними здоров'я з будь-якої причини, пов'язаний з компенсацією громадянами витрат, зумовлених оплатою медичної допомоги, та інших витрат, пов'язаних із підтримкою здоров'я
Господарський кодекс України [3]	діяльність спеціально уповноважених державних організацій та суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або громадянам (страхувальникам) щодо захисту їхніх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків), за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів

Закон України «Про страхування» [4]	вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) і доходів від розміщення коштів цих фондів. медичне, як пов'язане з майновими інтересами захисту життя, здоров'я та працездатності людини, віднесено до особистого страхування
Фармацевтична енциклопедія [5]	страхова діяльність, яка визначається як система соціально-економічних відносин із захисту інтересів громадян або членів їх родин у разі втрати ними здоров'я з будь-якої причини.
Стеценко В. Ю. [6]	сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини із приводу захисту майнових інтересів фізичних осіб при одержанні медичної допомоги у випадку настання страхових випадків, визначених договором страхування або чинним законодавством за рахунок страхових грошових фондів, які формуються зі страхових внесків

Джерело: узагальнено авторами

Так як згідно із цим трактуванням, результатом медичного страхування є укладення цивільно-правового договору, тобто домовленості двох або більше сторін, спрямованої на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ч. 4 ст. 202, ч. 1 ст. 626 Цивільного кодексу України [7]), даний договір регламентує виникнення зобов'язальних правовідносин, які зобов'язують всіх сторін неухильно виконувати обов'язки, прописані у ньому, для об'єктивного виконання умов договору.

З економічної точки зору (табл. 2) медичне страхування розглядається у широкому понятті, тобто як система економічних відносин та компонент ринкової економіки. У даному контексті медичне страхування відіграє роль не тільки забезпечення вигод для страховика чи страхувальника, а є потужним механізмом забезпечення соціального захисту громадян, і в результаті здійснює вагомий вплив на економіку країни, та характеризує її стан.

Таблиця 2

Поняття медичного страхування з економічної (Economic) точки зору

Автор/ джерело	Визначення
Губар О. [8]	елемент соціального страхування та важливий вид соціальних гарантій. Медичне страхування – невід'ємний компонент ринкової економіки та засіб реалізації принципів ринку в галузі
Нагайчук Н. [9]	система економічних відносин між страховиком, страхувальником та іншими суб'єктами страхових відносин, за яких страхувальник сплатою страхової премії забезпечує собі чи іншій особі (застрахованому) право на отримання медичної допомоги (послуги) при прояві страхового ризику на об'єкті страхового захисту та/або її оплати, а страховик формує та ефективно розміщує страхові резерви і здійснює фінансування заходів, спрямованих на попередження страхового випадку або зменшення негативних його наслідків та представляє і захищає інтереси застрахованих у відносинах із надавачем медичної допомоги (послуги)
Стецюк Т. [10]	система економічних відносин між учасниками створення грошових фондів, призначених для забезпечення страхового захисту майнових інтересів громадян, пов'язаних із втратою здоров'я

Джерело: узагальнено авторами

У найвужчому контексті поняття «медичне страхування» розглядається як вид особистого страхування, який полягає у гарантуванні рівних можливостей щодо одержання доступної та належної медичної допомоги для всіх громадян, але в першу чергу найменш захищених верств населення. Крім того існують цілком обґрунтовані думки щодо сутності медичного страхування через призму соціального страхування. Дані визначення нами віднесено до сегментного підходу сутності досліджуваної категорії, табл. 3.

Таблиця 3

**Сегментний (Segmental) підхід до визначення
поняття медичного страхування**

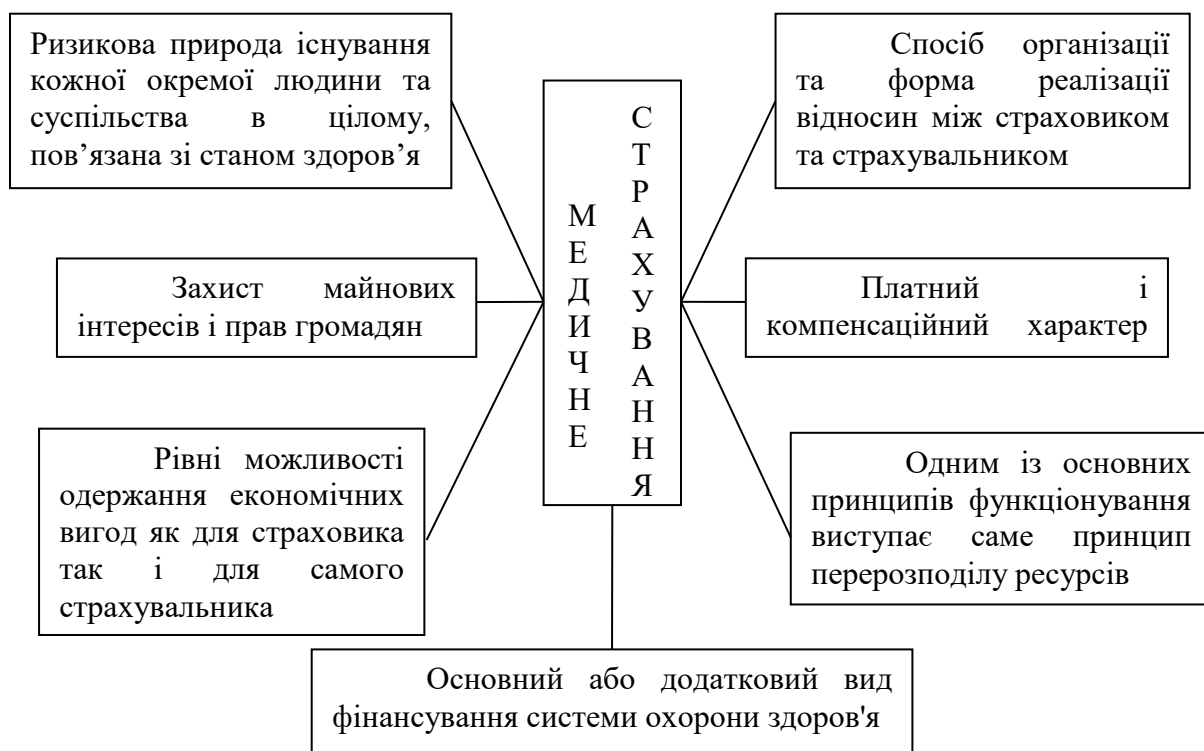
Автор/ джерело	Визначення
Базилевич В.Д. [11]	форма особового страхування, що гарантує громадянам отримання медичної допомоги при настанні страхової події за рахунок нагромаджених страхових фондів
Григораш Т. і Кіріченко Ю. [12]	один із видів особистого страхування, що здійснюється на випадок втрати здоров'я людини та забезпечує одержання медичної допомоги за рахунок накопичених коштів, а також фінансування профілактичних медичних заходів у разі настання страхового випадку
Осадець С.С. [13]	вид особистого страхування, пов'язаний з компенсацією витрат громадян, які обумовлені одержанням медичної допомоги, а також інших витрат, спрямованих на підтримку здоров'я
Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [14]	вид загальнообов'язкового державного соціального страхування, що являє собою «систему прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків роботодавцями, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом
Савенко А. Ю [15]	частина соціального страхування, яке полягає в гарантуванні з боку держави рівних можливостей для громадян щодо одержання медичної й фармацевтичної допомоги
Солдатенко О. [16]	особисте страхування громадян, об'єктом якого виступають особисті блага, пов'язані з життям і здоров'ям
Яворська Т. В. [17]	вид особистого страхування, яке здійснюється у випадку розладу здоров'я з будь-якої причини, у тому числі у зв'язку із хворобою й нещасним випадком

Джерело: узагальнено авторами

На основі узагальненого аналізу трактування науковцями дефініції «медичне страхування» запропоновано авторське бачення сутності терміну, а саме: медичне страхування – це вид особистого страхування, яке полягає в укладенні договору на користь фізичної особи, який, з однієї сторони,

забезпечує соціальний захист громадян, у разі виникнення у них проблем із здоров'ям, за рахунок нагромаджених страхових фондів, а з іншої – забезпечує розвиток медицини у країні за рахунок акумульованих страхових внесків, та за умови відсутності страхового випадку.

На основі аналізу літературних джерел нами виокремлено характерні риси медичного страхування (рис. 1).

Джерело: побудовано авторами на основі [18]

Розглянемо теоретичні засади медичного страхування (рис. 2).

Рис. 2. Теоретичні засади медичного страхування

Джерело: побудовано авторами за [13; 19-20]

Основною метою провадження медичного страхування є забезпечення громадянам у разі настання страхового випадку можливості одержання медичної допомоги за рахунок накопичених коштів та фінансування профілактичних заходів [13].

Прикладні аспекти медичного страхування визначається у компенсації витрат громадян, що обумовлюються одержанням медичної допомоги та інших витрат, які спрямовані на підтримку їх здоров'я:

- відвідування лікарів та амбулаторне лікування;
- придбання медикаментів;

- стаціонарне лікування;
- отримання стоматологічної допомоги, зубне протезування;
- проведення профілактики тощо.

Об'єкт медичного страхування виступає як ключовий фактор, що визначає характер і умови страхового договору.

Предмет медичного страхування визначають як страховий ризик, безпосередньо пов'язаний із витратами на здійснення лікувально-діагностичних послуг у разі настання страхового випадку. При цьому страховими ризиками є захворювання застрахованої особи.

Відповідно до українського страхового законодавства, медичне страхування належить до ризикових видів страхування, на відміну від страхування життя, адже не передбачає ризик смерті чи дожиття до певного віку або до закінчення терміну дії договору.

Страховий випадок – це подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи на отримання медичних послуг [4].

Враховуючи трактування медичного страхування як системи економічних відносин, варто зауважити наявність декількох суб'єктів страхової діяльності, а саме: страховиків, страхувальників, застрахованих осіб та медичних закладів (рис. 3).

Рис. 3. Характеристика суб'єктів медичного страхування
Джерело: побудовано авторами на основі [20]

Варто зазначити, що медичному страхуванню притаманні ті ж ознаки, що й іншим видам страхування, проте важливо вказати і певні особливості, до яких відносяться [20]:

- по-перше, страховий ризик при медичному страхуванні пов'язаний з особою застрахованого, а не з його майном;
- по-друге, інший склад основних учасників страхових правовідносин (з'являється новий суб'єкт – медична установа);
- по-третє, якщо в інших видах страхування у разі настання страхового випадку страхові виплати отримує безпосередньо застрахований, то при медичному страхуванні кошти перераховуються на рахунок лікувально-профілактичної установи, де застрахованому надавалась медична допомога;
- по-четверте, якщо у традиційних видах страхування заключним етапом настання страхового випадку є виплата страхових коштів, то при медичному страхуванні застрахованому (пацієнту) надається певний об'єм медичної допомоги.

У сучасних умовах медичне страхування розглядається не тільки як метод страхового захисту громадян від ризиків втрати здоров'я, але й як одне з найважливіших джерел фінансування національних систем охорони здоров'я у світі.

Під час дослідження взаємовідносин між суб'єктами медичного страхування було виявлено, що практичне застосування медичного страхування слід розглядати з погляду корисності для його суб'єктів та врахування їхніх економічних інтересів. Так, для застрахованих осіб існування медичного страхування компенсує недостатнє державне фінансування галузі охорони здоров'я, фінансову недоступність для більшості населення платних медичних послуг; для страховиків медичне страхування розширює зону діяльності, а отже і збільшення доходів; для медичних закладів медичне страхування виступає додатковим джерелом надходження коштів; для держави – зменшує навантаження на бюджет і забезпечує покращення стану здоров'я певної частини населення.

Висновки. Отже, медичне страхування є об'єктивною потребою як для держави, так і для суспільства. Його доцільно розглядати як результат економічного та суспільного розвитку, що ґрунтується на економічній діяльності суспільства, підвищує його добробут та створює умови для соціального прогресу. Теоретико-змістовне наповнення дефініції «медичне страхування» поглиблено шляхом урахування правового, економічного та сегментного аспектів, що дало змогу сформулювати її LES-характеристику. На основі аналізу праць вітчизняних вчених уточнено та деталізовано зміст поняття «медичне страхування», що трактується як вид особистого страхування, яке полягає в укладенні договору на користь фізичної особи, який, з однієї сторони, забезпечує соціальний захист громадян, у разі виникнення у них проблем із здоров'ям, за рахунок нагромаджених страхових фондів, а з

іншої – забезпечує розвиток медицини у країні за рахунок акумульованих страхових внесків, та за умови відсутності страхового випадку.

Література:

1. Вороніна О.О. Наукові підходи до визначення сутності медичного страхування. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. №8. С. 733-737.
2. Вовчак О.Д. Страхові послуги: навчально-методичний посібник / Вовчак О.Д., Завійська О. І. Львів: Видавництво ЛКА, 2005. 156 с.
3. Господарський кодекс України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
4. Закон України «Про страхування». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>
5. Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/>
6. Стеценко В. Ю. Медичне страхування як складова системи страхування (правові аспекти). *Форум права*. 2009. № 3. С. 597–602. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09cvjcra.pdf>
7. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
8. Губар О. Є. Медичне страхування в фінансовому забезпеченні соціальних гарантій населенню: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» К., 2004. 23 с.
9. Нагайчук Н. Г. Формування системи добровільного медичного страхування в умовах ринкової економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит». Київ, 2006. 22 с.
10. Стецюк Т. І. Медичне страхування та його роль у забезпеченні соціального захисту громадян: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит»/ Київ, 2009. 18 с.
11. Базилевич В.Д. Страхування: Підручник / В.Д. Базилевич. К.: Знання-Прес, 2008. – 1019 с. / URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Bazylevych_Viktor/Strakhuvannia.pdf?PHPSESSID=4c8d920626db873411f196fbc0972bdd
12. Григораш Т. Ф., Кіріченко Ю. П. Перспективи розвитку медичного страхування на ринку страхових послуг в Україні. *Економічний простір*. 2011. № 56/2. С. 138-148
13. Осадець С.С. Страхування : підручник / С.С. Осадець. Вид. 2-ге, [перероб. та доп.]. К. : Вид-во КНЕУ, 2002. 599 с.
14. Основи законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>.
15. Савенко А.Ю., Паламарчук А. О. Введення бюджетно-страхової системи фінансування обов'язкового медичного страхування в Україні як один із шляхів реформування української системи охорони здоров'я. *Вісник Хмельницького національного університету*, №1, Т.2. 2010. С. 156-160.
16. Солдатенко О. Історія становлення медичного страхування як одного із джерел фінансування охорони здоров'я. *Право України*. 2010. №6. С. 233-239.
17. Яворська Т. В. Страхові послуги : навч. посібник / Т. В. Яворська ; за ред. проф. С. К. Реверчука. К. : Знання, 2008. 350 с.
18. Тлуста Г. Медичне страхування в реформуванні системи охорони здоров'я України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2014. Вип. 3. С. 65-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2014_3_15
19. Приказюк Н. Медичне страхування в Україні: тенденції та перспективи розвитку/ *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2008. Вип. 104. С. 25-29.

20. Третяк Д. Д. Сутність та соціально-економічне значення медичного страхування. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 12. С. 43–47. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6718&i=7>

References:

1. Voronina O. O. (2015). Naukovi pidkhody do vyznachennya sutnosti medychnoho strakhuvannya [Scientific approaches to defining the essence of health insurance]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, 8, 733-737 [in Ukrainian].
2. Vovchak O.D. & Zaviys'ka O.I. (2005). *Strakhovi posluhy: navchal'no-metodychnyy posibnyk [Insurance services: educational and methodical manual]*. L'viv: Vydavnytstvo LKA [in Ukrainian].
3. Hospodars'kyy kodeks Ukrayiny [Economic Code of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrayiny “Pro strakhuvannya” [The law of Ukraine “On insurance”]. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/85/96-vr> [in Ukrainian].
5. Farmatsevychna entsyklopediya [Pharmaceutical encyclopedia]. Retrieved from <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/> [in Ukrainian].
6. Stetsenko V. YU. (2009) Medychne strakhuvannya yak skladova systemy strakhuvannya (pravovi aspekty) [Medical insurance as a component of the insurance system (legal aspects)]. *Forum prava - Law Forum*, 3, 597–602. Retrieved from <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09cvjcpa.pdf> [in Ukrainian].
7. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny [Civil Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
8. Hubar O. YE. (2004). Medychne strakhuvannya v finansovomu zabezpechenni sotsial'nykh harantiy naselennyu [Medical insurance in the financial provision of social guarantees to the population]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Nahaychuk N. H. (2006). Formuvannya systemy dobrovil'noho medychnoho strakhuvannya v umovakh rynkovoyi ekonomiky [Formation of the system of voluntary medical insurance in a market economy]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Stetsyuk T. I. (2009). Medychne strakhuvannya ta yoho rol' u zabezpechenni sotsial'noho zakhystu hromadyan [Medical insurance and its role in ensuring social protection of citizens]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
11. Bazylevych V.D. (2008). *Strakhuvannya: pidruchnyk [Insurance: textbook]*: Kyiv: Znannya-Pres. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Bazylevych_Viktor/Strakhuvannia.pdf?PHPSESSID=4c8d920626db873411f196fbc0972bdd [in Ukrainian].
12. Hryhorash T. F. & Kirichenko YU. P. (2011). Perspektyvy rozvytku medychnoho strakhuvannya na rynku strakhovykh posluh v Ukrayini [Prospects for the development of health insurance in the insurance market in Ukraine]. *Ekonomichnyy prostir – Economic space*, 56/2, 138-148 [in Ukrainian].
13. Osadets' S. S. (2002). *Strakhuvannya : pidruchnyk [Insurance: textbook]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
14. Osnovy zakonodavstva pro zahal'noobov'yazkove derzhavne sotsial'ne strakhuvannya [Fundamentals of the legislation on compulsory state social insurance]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
15. Savenko A.YU. & Palamarchuk A. O. (2010). Vvedennya byudzhethno-strakhovoyi systemy finansuvannya obov'yazkovoho medychnoho strakhuvannya v Ukrayini yak odyin iz shlyakhiv reformuvannya ukrayins'koyi systemy okhorony zdorov'ya [Introduction of the budget-insurance system of financing compulsory health insurance in Ukraine as one of the ways to reform the Ukrainian health care system]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu – Bulletin of Khmelnytsky National University*, 1, 156-160 [in Ukrainian].

16. Soldatenko O. (2010). Istoriya stanovlennya medychnoho strakhuvannya yak odnogo iz dzherel finansuvannya okhorony zdorov'ya [History of health insurance as one of the sources of health care financing]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 6, 233-239 [in Ukrainian].
17. Yavors'ka T. V. (2008). Strakhovi posluhy : navch. posibnyk [Insurance services: textbook. manual]. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
18. Tlуста Н. (2014). Medychne strakhuvannya v reformuvanni systemy okhorony zdorov'ya Ukrainy [Health insurance in reforming the health care system of Ukraine]. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika. – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economy*, 3, 65-70. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2014_3_15 [in Ukrainian].
19. Prykazyuk N. (2008). Medychne strakhuvannya v Ukraini: tendentsiyi ta perspektyvy rozvytku [Medical insurance in Ukraine: trends and prospects of development] *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika. – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economy*, 104, 25-29 [in Ukrainian].
20. Tretyak D. D. (2019). Sutnist' ta sotsial'no-ekonomichne znachennya medychnoho strakhuvannya [The essence and socio-economic significance of health insurance]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, 12, 43–47. Retrieved from <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6718&i=7> [in Ukrainian].

УДК 338.43:631.11

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-195-203](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-195-203)

Турчіна Світлана Григорівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту імені професора Л.І. Михайлової, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40000, тел.: (0542) 70-10-22, <https://orcid.org/0000-0002-3110-6647>

Дашутіна Людмила Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту імені професора Л.І. Михайлової, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40000, тел.: (0542) 70-10-22, <https://orcid.org/0000-0002-6421-816X>

Баценко Людмила Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту імені професора Л.І. Михайлової, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40000, тел.: (0542) 70-10-22, <https://orcid.org/0000-0003-0872-2334>

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПЕРСОНАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У статті підтверджується актуальність та важливість розвитку персоналу для ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств в умовах конкурентного середовища. Теоретичним доробком дослідження є вивчення різних наукових підходів до тлумачення сутності «управління розвитком персоналу» та уточнення даного поняття. В рамках розгляду визначеної проблематики детальні дослідження проведено за матеріалами одного з провідних господарюючих суб'єктів Сумської області - товариства з обмеженою відповідальністю агрофірми «Лан». Наведено коротку економічну характеристику вказаного сільськогосподарського підприємства, якісного складу персоналу, визначено основні напрями його розвитку. На прикладі вказаного підприємства авторами обґрунтовується доцільність інвестування в розвиток персоналу та моделюється сценарний проект розвитку персоналу ТОВ «АФ Лан». Проведені дослідження дають підстави авторам стверджувати, що успішний економічний результат в умовах посилення конкуренції, значним чином залежить від розвитку його головного ресурсу – персоналу.

Базуючись на результатах багаточисельних моніторингів та на власних спостереженнях, авторами встановлено та викладено характерні для більшості сільськогосподарських підприємств проблеми, які негативно впливають на

процес розвитку персоналу. В результаті дослідження зроблено висновки та напрацьовано ряд пропозицій щодо необхідності першочергових заходів, вжиття яких має проводити керівництво підприємств для розвитку персоналу. Серед них: безперервна професійна підготовка, підвищення кваліфікації та перепідготовка працівників, розвиток їх трудової кар'єри тощо.

Також, на думку авторів, впливовим інструментом для розвитку персоналу в сільськогосподарських підприємствах може бути посилення державної підтримки та державного регулювання цього процесу. Пропонується встановлення на законодавчому рівні обов'язкового щорічного нормативного ліміту коштів суб'єктами господарювання, для спрямування їх на розвиток персоналу.

Результати дослідження можуть бути використані для розроблення ефективної системи управління розвитком персоналу сільськогосподарських підприємств різних форм власності.

Ключові слова: управління розвитком персоналу, навчання, підвищення кваліфікації, мотивація, сільськогосподарське підприємство, інвестування.

Turchina Svitlana Grigoriivna Ph.D. in Economics, professor associate Department of Management named after L.I. Mikhailova, Sumy National Agrarian University, 160 Herasima Kondratiieva St., Sumy, 4000, tel.: (0542) 70-10-22, <https://orcid.org/0000-0002-3110-6647>

Dashutina Lyudmila Oleksandrivna Ph.D. in Economics, professor associate Department of Management named after L.I. Mikhailova, Sumy National Agrarian University, 160 Herasima Kondratiieva St., Sumy, 4000, tel.: (0542) 70-10-22, <https://orcid.org/0000-0002-6421-816X>

Batsenko Lyudmyla Mykolayivna, Ph.D. in Economics, professor associate Department of Management named after L.I. Mikhailova, Sumy National Agrarian University, 160 Herasima Kondratiieva St., Sumy, 4000, tel.: (0542) 70-10-22, <https://orcid.org/0000-0003-0872-2334>

MANAGING EMPLOYEE DEVELOPMENT UNDER COMPETITIVE CIRCUMSTANCES IN THE AGRARIAN INDUSTRY

Abstract. The article acknowledges the importance of employee development for the efficient functionality of agrarian corporations in a competitive market. Theoretical acknowledgment of the research is learning various scientific methods to characterize the term "managing of employees" and to specify it. The leading agrarian company in the Sumy region "LAN" LLC was chosen for the detailed research defining the problems and solutions within the topic of the article. A brief economic description of the determined company is given including the employees'

professional strengths, and the main directions of the development are defined. Giving the example of the determined company, the authors acknowledge the effectiveness of the investment in personnel development and model the scenario project for employee development of “AF LAN” LLC.

Completed research gives the basis for authors to acknowledge that successful economic results in a competitive market depend on the development of the main resource – their employees.

Based on the results of numerous analyses and observations, authors indicated and described common for most agrarian companies' problems hurting the process of personnel development. The result of the research gives conclusions and a set of priority measure proposals to be implemented by the management for employee development. They are the following: continuous professional training, advanced skill training, employees retraining, career development, etc.

In addition, the authors consider state support and state regulation of the process as the influential instrument for personnel development in the agrarian industry. It is proposed to set an annual mandatory regulatory limit of funds by business entities for employee development.

Results of the research can be taken into consideration to develop an effective managing system of employee development in agrarian companies of various business ownership forms.

Keywords: management of employee development, training, retraining, motivation, agricultural enterprise, investment.

Постановка проблеми. В сучасних умовах підприємствам доводиться функціонувати в конкурентному середовищі, де вплив його факторів суттєво відображається на економічному розвитку, а відтак, можемо стверджувати, що від належно організованої менеджерської роботи, від способу реалізації поставленої мети, залежить кінцевий результат господарювання. Одним із провідних завдань менеджменту в сільськогосподарських підприємствах є розробка принципово нових підходів до створення ефективної системи управління персоналом, що формує потужний, стратегічний трудовий потенціал, забезпечує належні організаційні умови, мотивує та спонукає працівників до розвитку. Щодо останнього, то беззаперечно, розвиток головного ресурсу підприємства - персоналу є необхідною умовою його ефективного функціонування. Особливо актуальною є проблема розвитку персоналу в нинішніх умовах, які характеризуються повсякденними інноваційними змінами та трансформаціями.

Відтак, поділяючи думки більшості науковців вважаємо, що розвиток персоналу повинен бути безперервним, включати професійну підготовку та перепідготовку, адаптацію, атестацію кадрів, планування професійної кар'єри працюючих, стимулювання розвитку персоналу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання управління персоналом, особливостей його розвитку у сільськогосподарських підприємствах були предметом уваги таких вітчизняних та зарубіжних вчених як: Л. Балабанової, О. Біттера, В. Верна, Н. Гавкалової, О. Єрмакова, А. Кібанова, О. Кушнерик, Л. Михайлової, Л. Червінської, А. Черєпа, Л. Шитікової, Г. Щокіна, Л. Янковської та багатьох інших. Разом з тим, задля підвищення конкурентоспроможності як працівників так і підприємства в цілому багато аспектів даної проблематики вимагають подальшого розв'язання та комплексного дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей процесу розвитку персоналу та розробка на цій основі заходів щодо удосконалення управління розвитком персоналу сільськогосподарського підприємства в умовах конкурентного середовища.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи факт того, що успішність вітчизняної економіки знаходиться в площині конкурентоспроможності, адаптація до нових викликів світової економіки стає найважливішим завданням як для економіки держави в цілому так і для суб'єктів мікрорівня, зокрема. При розрахунку Індексу глобальної конкурентоспроможності показник вищої освіти та професійної підготовки є складовою 12 засад конкурентоспроможності країн. Так, нашій державі за цим показником із 131 досліджуваної країни в 2020 році відведено 45-те місце та 42-ге - серед 63 країн глобального рейтингу конкурентоспроможності талантів [6].

Відтак, розглядаючи проблему управління персоналом в контексті його розвитку варто підкреслити важливість саме останнього для забезпечення конкурентоспроможності підприємства. Здатність персоналу виробляти не лише товари та послуги, а і формувати та реалізовувати нові ідеї, інновації, нематеріальні активи, його спроможність збільшувати капіталізацію бізнесу є ключовим фактором успіху будь-якого підприємства. Зважаючи на це, система управління персоналом має постійно сприяти його розвитку та відтворенню потенціалу. Управління розвитком персоналу має бути спрямоване на підвищення трудового потенціалу працівників, розширення кола їх професійних та особистісних компетентностей, на забезпечення реалізації задатків та здібностей всіх працюючих.

Управління розвитком персоналу - це процес, де навчання виступає одним із засобів досягнення цілі підприємства, проте значна увага має приділятися створенню відповідних умов для розвитку саме працівника, формуванню організаційних, соціальних та інформаційних механізмів підтримки його якісних змін, які мають бути реалізовані працюючим на новому рівні функціонування у його професійній діяльності. Керівникам підприємства слід вчасно вирішувати проблеми відповідності кваліфікації

персоналу новим завданням та новим вимогам, адже висококваліфікований, правильно організований і належним чином вмотивований персонал визначає долю підприємства.

Для розкриття визначеної проблеми, детальне дослідження здійснено за матеріалами товариства з обмеженою відповідальністю агрофірми «Лан» (Сумська область). Характеризуючи дане підприємство варто відмітити, що на кінець 2020 р. площа сільськогосподарських угідь становила 3023,5 га, основним предметом діяльності підприємства є виробництво молока та вирощування сільськогосподарських культур, зокрема: соняшника, кукурудзи на зерно та озимої пшениці.

Господарюючий суб'єкт достатньою мірою забезпечений основними виробничими фондами, вартість яких постійно збільшується, однак, ефективність використання з кожним роком погіршується.

Аналіз основних економічних показників свідчить, про досить високий рівень рентабельності - це майже 11%.

Нині в господарстві працює 147 осіб. Кількісна чисельність працівників за три останні роки суттєво не змінювалась. Дослідженнями якісних характеристик персоналу встановлено, що на даному підприємстві працює молодь. Так, на кінець 2020 року відсоток працівників віком від 16 до 35 років становив більше 40%, а це є позитивним моментом адже працівники вказаної вікової категорії є потенційним потенціалом для поповнення інших вікових груп.

Характеризуючи освітній рівень працівників ТОВ «АФ Лан» варто констатувати, що з неповною і базовою вищою освітою їх кількість в підприємстві становить 18%, повну вищу освіту мають 37% працюючих, всі інші працівники підприємства, а таких налічується 45%, закінчили лише шкільні заклади.

Варто відзначити, що система навчання та розвитку персоналу допомагає формувати і підтримувати кадровий склад підприємства у відмінному стані, що в свою чергу, підвищує професійний рівень працівників, формує у них сучасне мислення.

Стосовно фактичного стану розвитку персоналу можемо стверджувати, що підприємством приділяється значна увага даному питанню. Так, в 2018 р. пройшли первинну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації 11 осіб, з яких: 4 - в навчальних закладах, 7 – на виробництві. Така ж кількість працівників навчалася і в 2019 р., а вже в 2020 р. навчанням охоплено 13 осіб, з них - 5 осіб в навчальних центрах та 8 - на виробництві.

Таблиця 1 є чітким переконанням того, що керівники ТОВ «АФ Лан» підприємства усвідомлюють важливість інвестування у розвиток персоналу для ефективного ведення бізнесу.

Таблиця 1.

**Динаміка і структура інвестицій в розвиток персоналу
ТОВ «АФ Лан»**

Показники	Роки						2020 р. в % до 2018 р.	
	2018		2019		2020			
	грн.	%	грн.	%	грн.	%	грн.	%
Превинна підготовка кадрів	6900	36,6	7700	39,4	8950	32,1	2050	129,7
Перепідготовка кадрів	2250	12,0	1500	7,7	7620	27,4	5370	338,7
Підвищення кваліфікації	9670	51,4	10350	52,9	11280	40,5	1610	116,6
Всього витрат	18820	100,0	19550	100,0	27850	100,0	9030	148,0

Джерело: узагальнено та опрацьовано авторами за даними підприємства

Дані представленої таблиці чітко демонструють факт того, що в 2020 р. в порівнянні з 2018 р. сума інвестицій в розвиток персоналу агрофірми зросла на 9030 тис. грн, що склало 48%. Це відбулося в основному за рахунок приросту витрат на перепідготовку кадрів на 5370 тис. грн, тобто більше ніж втричі, на первинну підготовку кадрів – на 2050 грн (29,7%), а також на підвищення кваліфікації кадрів на 1610 грн (16,6%).

Таким чином, посиляючись на дослідження науковців, існуючу практику передових сільськогосподарських підприємств та спираючись на власні спостереження та розрахунки можемо стверджувати, що інвестиції в розвиток персоналу є важливою умовою підвищення продуктивності праці хоча і вимагають значних фінансових витрат. В перспективі підприємство збільшує частку працівників які можуть більш кваліфіковано виконувати покладені на них функційні обов'язки, а це в свою чергу, приводить до збільшення прибутків. Для підтвердження викладеного висновку авторами змодельовано сценарний розвиток конкретного сільськогосподарського підприємства та довести доцільності інвестування в розвиток персоналу (таблиця 2).

Таблиця 2

**Сценарний аналіз ефективності інвестування в проект розвитку
персоналу ТОВ «АФ Лан»**

Показники	песимістичний	оптимістичний	найвірогідніший
Обсяг інвестованих коштів, тис. грн.	42200,00	29540	34287,5
Період експлуатації проекту, років	5	5	5
Ставка дисконтування, %	25%	22%	23%
Сума грошового потоку всього,	105310,40	595428,46	359011,92
в т.ч.: 2021 рік	5802,50	39035,00	26375,00
2022 рік	10874,68	67309,00	41028,16
2023 рік	18096,34	99109,91	62259,42
2024 рік	28233,13	153842,45	92812,54
2025 рік	42303,76	236132,11	136536,81
Теперішня вартість грошових потоків за весь період інвестування, тис. грн.	257618,59	1306782,61	807197,60
Чистий приведений дохід NPV, тис. грн.	215418,59	1277242,61	772910,10

Середньорічна сума грошового потоку в дійсній вартості, тис. грн.	51523,72	261356,52	161439,52
Термін окупності, років	0,20	0,02	0,04
Індекс прибутковості, од.	6,105	44,238	23,542

Джерело: розраховано авторами за даними підприємства

Водночас, працівники господарства отримують прямі і не прямі матеріальні (вища заробітна платня, кращі умови праці, пільги, можливість брати участь у прибутках підприємства) та моральні (більш висока конкурентоспроможність на ринку праці, стабільність робочого місця, впевненість у майбутньому, задоволеність посадою) вигоди.

На прикладі конкретного сільськогосподарського підприємства ми намагались довести, що в умовах посилення конкуренції, успішний економічний результат залежить від розвитку його головного ресурсу – персоналу.

В рамках досліджуваної проблематики нами розглядалися різного роду моніторинги, відтак, базуючись на їх результатах та на власних дослідженнях, авторами встановлено та схематично зображено на рисунку 1. характерні для більшості сільськогосподарських підприємств проблеми, що негативно впливають на процес розвитку персоналу.

Рис.1. Основні проблеми, що впливають на розвиток персоналу підприємства

Джерело: за результатами власних досліджень та з використанням [2]

Отже, зважаючи на все вище викладене та поділяючи наукові думки поважних вчених [1;2;3] можемо констатувати, що першочерговими завданнями управління з питань розвитку персоналу в сільськогосподарських підприємствах є:

- здійснення безперервної професійної підготовки, підвищення кваліфікації та постійної перепідготовки працюючих;
- адаптація персоналу та цілеспрямована професійна трудова кар'єра;
- повне використання здібностей і нахилів працівників;
- регулярна атестація працюючих в організації;
- формування позитивного ставлення персоналу до організації.

В площині розвитку людського капіталу варто звернути особливу увагу на Закон України «Про професійний розвиток працівників», яким визначено правові, організаційні і фінансові засади функціонування системи професійного розвитку працівників [5].

Також, впливовим інструментом на розвиток персоналу в сільськогосподарських підприємствах може бути посилення державної підтримки та державного регулювання цього процесу. Погоджуємось з пропозицією професора Михайлової Л.І. щодо встановлення на законодавчому рівні обов'язкового щорічного нормативного ліміту коштів суб'єктами господарювання, що варто направляти на розвиток їх персоналу [4].

Висновки. Результати дослідження свідчать про те, що з огляду на завдання, які постають перед менеджментом підприємства постійно актуалізують проблемні питання пов'язані з управлінням розвитком персоналу.

Доведено, що структура управління професійним розвитком персоналу складається з наступних компонентів: планування і прогнозування професійного розвитку персоналу, організації професійного розвитку на підприємстві, мотивації персоналу до професійного розвитку, контролю за реалізації професійного розвитку, контролю успішності та результативності навчання. Отже, для досягнення поставленої мети менеджерам підприємств варто працювати над покращенням конкурентних переваг персоналу. В цьому контексті, наголошуємо, що сільськогосподарським підприємствам, не залежно від їх розміру та форми власності слід розробляють власні навчальні програми, застосовуючи інноваційні управлінські технології аби забезпечувати формування таких компетенцій, які мають бути притаманними персоналу.

Виходячи з досвіду ТОВ «АФ Лан» обґрунтовується важливість інвестування в розвиток персоналу для ефективного ведення аграрного бізнесу.

Література:

1. Біггер О.А., Малецька І.О. Управління персоналом у сільськогосподарських підприємствах. *Економіка АПК*. 2012. № 3. С. 68–72.
2. Гавкалова Н.Л. Забезпечення інтелектуалізації праці на основі управління знаннями персоналу (регіональний аспект). *Економіка та держава*. 2017. № 6. С. 11–16.

3. Кібанов А.Я. Інноваційні підходи до управління професійним ростом персоналу в організації. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2015. Т. 1, № 11. С. 187–194.
4. Михайлова Л.І., Глуходід А.Ю. Вимоги до компетенцій працівників аграрних підприємств. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. Х.: ХНАУ. № 3. 2017. С. 56–68.
5. Про професійний розвиток працівників: Закон України № 4312-VI від 12.01.2012 р. (ред. від 01.01.2013 р.). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4312-17> (дата звернення: 20.12.2021).
6. Рейтинг стран мира по уровню глобальной конкурентоспособности / IMD World Competitiveness Ranking. <https://gtmarket.ru/ratings/imd-world-competitiveness-ranking> (дата звернення: 27.12.2021).

References:

1. Bitter, O.A., & Maletskaya, I.O. (2012). Upravlinnya personalom u sil's'kogospodars'ky'x pidpry'emstvax [Personnel management in agricultural enterprises]. *Ekonomika APK - Economics of agro-industrial complex*, 3, 68–72 [in Ukrainian].
2. Gavkalova, N.L. (2017). Zabezpechennya intelektualizatsiyi praci na osnovi upravlinnya znannyamy` personalu (regional'ny`j aspekt) [Ensuring the intellectualization of labor on the basis of personnel knowledge management (regional aspect)]. *Ekonomika ta derzhava - Economy and state*, 6, 11–16 [in Ukrainian].
3. Kibanov, A.Ya. (2015). Innovacijni pidxody` do upravlinnya profesijny`m rostom personalu v organizaciji [Innovative approaches to managing the professional growth of staff in the organization]. *Aktual'ni problemy` rozvytku ekonomiky` region - Current problems of economic development of the region*, 11(1), 187–194 [in Ukrainian].
4. Mikhailova, L.I., & Glukhodid, A.Yu. (2017). Vy`mogy` do kompetencij pracivny`kiv agrarny`x pidpry'emstv [Requirements for the competencies of employees of agricultural enterprises]. *Visnyk XNAU. Seriya «Ekonomiczni nauky» - Bulletin of KhNAU. Economic Sciences Series*, 3, 56–68 [in Ukrainian].
5. Pro profesijny`j rozvytok pracivny`kiv: Zakon Ukrayiny` № 4312-VI vid 12.01.2012 r. (red. vid 01.01.2013 r.) [On professional development of employees: Law of Ukraine № 4312-VI of 12.01.2012 (ed. Of 01.01.2013)]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4312-17> (access date: 20.12.2021).
6. Rejting stran mira po urovnju global'noj konkurentosposobnosti [IMD World Competitiveness Ranking]. Retrieved from <https://gtmarket.ru/ratings/imd-world-competitiveness-ranking> (access date: 27.12.2021).

УДК 004:339

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-204-215](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-204-215)

Фаринович Ірина Володимирівна кандидат економічних наук., доцент кафедри фінансів, обліку і аналізу, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (068) 529-27-46, <https://orcid.org/0000-0002-0467-8578>

Паславська Вікторія Володимирівна кандидат економічних наук, доцент викладач кафедри фінансів, обліку і аналізу, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (067) 773-49-85, <https://orcid.org/0000-0002-1083-1006>

Квасній Любов Григорівна кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та менеджменту, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 21, м. Дрогобич, 82100, тел.: (096) 742-37-21, <https://orcid.org/0000-0001-5248-544X>

ПЕРСПЕКТИВНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація. Індустрія мобільних платежів інтенсивно розвивається. В статті акцентовано увагу на тому, що в основі віртуальної системи оплати лежить використання грошових замінників. Традиційні платіжні системи характеризуються такими оборотними документами як чеки та документальні акредитиви. Доведено, що платіжна система сприяє подальшому покращенню управління ризиками платежів та профілактичні заходи, запобігає кредитному ризику, ризику ліквідності та операційному ризику, встановивши механізми контролю ризику. Аргументовано, що платіжна система надає безперебійні послуги з державних розрахунків, прискорює оборот соціального капіталу та певною мірою заповнює прогалини в побудові та роботі міжбанківської платіжної системи України. Обґрунтовано, що з появою комп'ютерів і електронних комунікацій з'явилися альтернативні електронні платіжні системи, до яких відносяться: дебетові картки, кредитні картки, електронні перекази коштів, прямі кредити, прямі дебети, інтернет-банкінг та електронна комерція платіжних систем. В науковій статті досліджено та проаналізовано особливості віртуальної системи платежів; досліджено особливості функціонування міжнародних платіжних систем в діяльності банківських установ України. У цьому зв'язку охарактеризовано платіжні системи Інтернет для власного бізнесу. Запропоновано перспективні стратегії розвитку платіжних систем України в умовах інформаційних

трансформацій. Наголошено, що в даний час **зростає роль** електронних грошей та віртуальних платіжних систем. Обґрунтовано імплементацію зарубіжного досвіду SHEIN стосовно стратегій розвитку цифрової валюти, віртуальної валюти, електронної валюти. В останні роки швидкий розвиток віртуальних валют, представлених біткойном, привернув широку увагу регуляторних органів різних країн. Доведено перспективність **біткойна** як віртуальної валюти майбутнього. Акцентована увага на тому, що випуск цифрової валюти розширив діапазон варіантів первісної монетарної політики. Якщо всі фізичні валюти можна буде конвертувати в цифрові, центральний банк зможе подолати нижню межу нульових процентних ставок і знизити номінальні процентні ставки до від'ємних. Крім того, цифрова валюта також є новим інструментом кількісного пом'якшення: центральний банк роздає кожному громадянину однакову кількість цифрової валюти у вигляді безоплатної оплати, що може безпосередньо обійти неефективний фінансовий ринок під час кризи та збільшити споживання та погашення громадян. Запропоновано перспективні стратегії розвитку платіжних систем в нинішніх умовах інформаційних трансформацій.

Ключові слова: мобільні платежі; віртуальні системи; цифрова валюта; електронна валюта; стратегії розвитку; біткойн.

Farinovich Iryna Volodymyrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance, Accounting and Analysis of the National University Lviv Polytechnic University, Stepana Bandery St., 12, Lviv, 79000, tel.: (068) 529-27-46, <https://orcid.org/0000-0002-0467-8578>

Paslavska Victoria Vladimirovna Candidate of Economics. Sciences, Associate Professor Lecturer, Department of Finance, Accounting and Analysis, National University "Lviv Polytechnic", Stepana Bandera St., 12, Lviv, 79000, tel.: (067) 773-49-85, <https://orcid.org/0000-0002-1083-1006>

Kvasniy Lyubov Hryhorivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Economics and Management, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 21, Ivana Franka St., Drohobych, 82100, tel.: (096) 742-37-21, <https://orcid.org/0000-0001-5248-544X>

PROSPECTIVE STRATEGIES FOR THE DEVELOPMENT OF PAYMENT SYSTEMS IN THE CONDITIONS OF INFORMATION TRANSFORMATIONS

Abstract. The mobile payments industry is developing rapidly. The article emphasizes that the virtual payment system is based on the use of money substitutes. Traditional payment systems are characterized by such circulating documents as

checks and documentary letters of credit. The payment system has been shown to further improve payment risk management and prevention measures, prevent credit risk, liquidity risk and operational risk by establishing risk control mechanisms. It is argued that the payment system provides uninterrupted services from government settlements, accelerates the turnover of social capital and to some extent fills the gaps in the construction and operation of the interbank payment system of Ukraine. It is substantiated that with the advent of computers and electronic communications, alternative electronic payment systems have appeared, which include: debit cards, credit cards, electronic money transfers, direct loans, direct debits, Internet banking and e-commerce payment systems. The scientific article investigates and analyzes the features of the virtual payment system; the peculiarities of the functioning of international payment systems in the activity of banking institutions of Ukraine are investigated. In this regard, the Internet payment systems for your own business are described. Perspective strategies of development of payment systems of Ukraine in the conditions of information transformations are offered. It is emphasized that the role of electronic money and virtual payment systems is growing. The implementation of foreign experience of SHEIN in relation to strategies for the development of digital currency, virtual currency, electronic currency is substantiated. In recent years, the rapid development of virtual currencies represented by bitcoin has attracted widespread attention from regulators in various countries. The prospects of bitcoin as a virtual currency of the future are proved. Emphasis is placed on the fact that the issuance of digital currency has expanded the range of options for the original monetary policy. If all physical currencies can be converted to digital, the central bank will be able to overcome the lower limit of zero interest rates and reduce nominal interest rates to negative ones. In addition, the digital currency is also a new tool for quantitative easing: the central bank distributes the same amount of digital currency to every citizen in the form of free payment, which can directly bypass the inefficient financial market during the crisis and increase consumption and redemption. Perspective strategies of development of payment systems in the current conditions of information transformations are offered.

Keywords: mobile payments; virtual systems; digital currency; electronic currency; development strategies; bitcoin.

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлена тим, що платіжна система виступає важливою інфраструктурою економічної та фінансової системи, яка відіграє все більшу роль у прискоренні оборотності соціальних фондів, підвищенні ефективності розрахунків, сприянні здоровому та стабільному розвитку національної економіки. Сучасна платіжна система в кожній країні розроблена відповідно до потреб країни з використанням сучасних комп'ютерних технологій та комунікаційних мереж. Вона може ефективно та безпечно обробляти різноманітні платіжні послуги, які надаються банками в різних місцях та в цьому ж місті, а також розрахунки з фондами та

операції на валютному ринку. Практика показує, що, враховуючи це, розробка перспективних стратегій розвитку платіжних систем в нинішніх умовах інформаційних трансформацій набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Платіжна система України є важливою частиною економічної та фінансової інфраструктури країни. За допомогою неї швидко, безпечно та надійно здійснюються фінансові розрахунки, що є однією з передумов безперебійного та належного функціонування фінансового та грошового ринків та сприяє стабільності та ефективності економіки в цілому.

Питанню дослідження платіжних систем в світі та в Україні присвячені наукові праці економістів-науковців Вовчак О.Д., Шпаргало Г.Є., Андрейків Т.Я., Лук'янов В.С., Криворучко С.В. та інші. Проте дослідження стратегій розвитку платіжних систем в Україні недостатньо висвітлені в наукових джерелах і потребують подальшого дослідження.

Мета статті – дослідження та узагальнення досвіду зарубіжних країн з метою імплементації його в діяльність вітчизняних платіжних систем.

Виклад основного матеріалу. Сучасна платіжна система, в основному, включає в себе наступні види платіжних систем: [1]

- платіжну систему на великі суми в режимі реального часу,
- систему пакетних платежів дрібних розрахунків,
- міжбанківську клірингову систему онлайн-платежів.

Платіжна система з'єднує різні комерційні банки. Платіжна система в режимі реального часу на великі суми в основному має справу з кредитними платежами на великі суми та надзвичайними невеликими кредитними платежами з сумою, що перевищує встановлену початкову суму. Платіжні інструкції на великі суми надсилаються в режимі реального часу одна за одною, а кошти повністю очищаються, що в основному забезпечує швидкі, ефективні, безпечні та надійні платіжні та розрахункові послуги для різних банківських фінансових установ, підприємств та установ, фінансових ринків. Це підтримує реалізацію монетарної політики та обслуговування фінансових послуг, стабільність та важливість фінансової інфраструктури. Платіжна система на великі суми в режимі реального часу має такі характеристики: [2]

– ефективна функція платежів і клірингових послуг. Платіжна система в режимі реального часу для великої вартості використовує метод прямого зв'язку з безпосередніми учасниками різних банківських фінансових установ, і кожен платіжний бізнес зараховується на рахунок в режимі реального часу, реалізуючи нульовий транзит міжбанківського клірингу коштів по всій країні та підвищення ефективності використання коштів.

– гнучкі функції управління системою. Платіжна система в режимі реального часу на великі суми централізує резервні рахунки різних банківських фінансових установ і надає такі функції, як онлайн-запит позицій, денний ліміт овердрафту, автоматичне фінансування застави та встановлення клірингових вікон.

– ефективна трансмісія монетарної політики та функції клірингу коштів фінансового ринку. Платіжна система в режимі реального часу на великі суми забезпечує розрахунки в режимі реального часу за операції центрального банку на відкритому ринку та завершує остаточний розрахунок за операціями центрального банку з цінними паперами. Вона безпосередньо пов'язана з центральною інтегрованою бізнес-системою облігацій для реалізації синхронізації доставки облігацій та клірингу коштів.

Платіжна система в режимі реального часу для великих сум пов'язана з валютними операціями та системою міжбанківського кредитування для надання швидких і недорогих послуг клірингу коштів для валютного ринку та ринку міжбанківського кредитування.

Підключені платіжні системи мають свої переваги:

- Користувачі частіше довіряють сайтам, де вони можуть оплачувати товари через платіжну систему, а не здійснювати платежі за реквізитами картки;
- Висока ймовірність завершених покупок;
- Швидка оплата;
- обслуговування користувачів не тільки всередині країни, а й за кордоном;
- Якщо планується розмістити рекламу через Merchant Center, то підключена платіжна система є обов'язковою умовою послуги.

Найпопулярніші в Україні системами інтернет-платежів є наступні:[3]

- LiqPAY,
- Portmone,
- FONDY,
- Ошад-Банк.

Цих сервісів достатньо для отримання переказів через багато каналів. Для інших країн також розроблені підключення інших сервісів:

- Easyway,
- PAYPAL,
- Stripe,
- Paylike,
- WebMoney,
- безготівкові платежі.

Для кожного певного типу ринку та платіжних систем є відповідні платіжні операції. Практика показує, що сьогодні в Україні практикується отримувати грошові перекази за допомогою WebMoney та PAYPAL. Також безготівковий розрахунок не є найпопулярнішим для сегмента B2C, а тому мова піде про LiqPAY, Portmone та Oshad-Bank.

Загалом, в платіжних системах Інтернету розроблено єдиний алгоритм дій, після чого покупка закривається:[4]

1. Користувач робить замовлення в інтернет-магазині. Наказом присвоюється номер. Пропонується оплатити замовлення.

2. Після натискання кнопки «Оплатити» покупець перенаправляється на платіжний сервіс.

3. Пропонується кілька варіантів оплати. Після вибору клієнт вводить дані картки та оплачує замовлення.

4. Перевагою в платіжних сервісах є безпека та захист персональних даних, тому користувачі довіряють таким ресурсам.

5. Після оплати користувач перенаправляється назад в інтернет-магазин або на сайт, щоб вказати статус замовлення.

Платіжний сервіс LiqPay – це зручне та функціональне бізнес-рішення. Комісія за кожен платіж становить 2,5%. Сервіс пропонує підприємцям такі можливості:

- Оплата товару за QR-кодом;
- Прийом платежів через месенджери;
- Оплата картками Visa, MasterCard, Maestro;
- обслуговування клієнтів у більш ніж 150 країнах світу;
- Двоетапна оплата, при якій можна спочатку перевірити наявність товару, а потім підтвердити оплату;
- Інші особливості.

Для роботи з LiqPay потрібен статус юридичної особи. Також необхідно буде пройти реєстрацію компанії та процес перевірки, який може затягнутися. Наберіться терпіння і впевнено йдіть до своєї мети.

Платіжний сервіс Portmone не поступається за функціональністю та зручністю. Працює з платіжними картками Maestro, Visa, Cirrus, Visa Electron, Mastercard, PROSTIR. Для малого та середнього бізнесу комісія також становить близько 2,5%.

Сервіс Portmone пропонує способи оплати через:

- Приват24;
- Masterpass;
- VisaCheckout;
- Visa, Mastercard;
- Google Pay;
- ПРОСТІР;
- Apple Pay.

Більш детальну інформацію про послуги можна отримати на офіційних сайтах.

Цікавою особливістю платіжної платформи FONDY є те, що воно орієнтоване на підприємців, які продають товари на міжнародні ринки, або планують вийти на них у майбутньому.

Для цього в сервісі реалізовано:

- підтримка більш ніж 150 валют;

- можливість приймати платежі з 210+ країн;
- 30+ локальних платежів і мобільних гаманців Apple Pay і Google Pay;
- інтеграція з онлайн-банкінгом європейських банків.

Всі ці функції будуть доступні відразу після підключення до сервісу, що зазвичай займає не більше 1-2 робочих днів і відбувається в режимі онлайн. Сама послуга безкоштовна як для фізичних, так і для юридичних осіб. Комісія стягується тільки за успішні платежі і становить близько ~ 2,5%, а зменшується зі зростанням місячного ділового обороту.

Інтеграція з Ощад 24/7 дозволить оплачувати товари власникам карток Ощадбанку. Після оформлення замовлення вони будуть відправлені на сторінку оплати з уже поданою формою. Подібним чином працює додаток Приват 24.[5]

Easy Pay - платіжний сервіс, який дозволяє виставляти рахунки-фактури, приймати платежі з банківських карт Visa і MasterCard, оплачувати електронною валютою та фінансами з рахунку мобільного телефону.

Easy Pay має такі переваги: [6]

- Гнучкий дизайн форми оплати, яку користувач може налаштувати на свій розсуд;
- Можливість підтвердити або відхилити гроші, також проста процедура повернення;
- Виставлення рахунків за допомогою SMS або електронної пошти;
- Аналітика продажів відстежуватиме середню суму чека;
- Інші корисні функції.

Розмір комісії становить 2,7% від оплати з банківської карти, 1,5% від платежу з електронного гаманця, від 3% при оплаті з мобільного.

Для сайтів та інтернет-магазинів, які працюють з нерезидентами, пропонуємо запровадити платіжну систему Paylike. Комісія з кожного платежу становить 0,25 € + 1,35% з європейських карток, 0,25 € + 1,15% з неєвропейських карт.

Переваги цієї системи послуг наступні:

- 3-D Secure платежі зі зручною спливаючою формою;
- Налаштування форми оплати на свій смак без необхідності збереження даних картки на сервері;
- Можливим є додати персоналізований текст до виписки з рахунку, щоб покращити обслуговування.
- Конвертація більшості світових валют;
- Токенізація (безпечне зберігання даних для регулярних платежів);
- Можливість зробити посилання на e-mail для оплати;
- Багато інших функцій.

Для іноземних клієнтів доцільно впровадити можливість підключення платіжної системи Stripe до нашого інтернет-магазину. Щоб побачити, з якими країнами працює PS, потрібно зайти на офіційний сайт. Обов'язковою умовою є юридична реєстрація компанії.[5]

Ще одне застереження полягає в тому, що Stripe намагається значно спростити процес оплати для своїх клієнтів і пропускає авторизацію 3-D Secure. Якщо банк клієнта/покупця не схвалює платежі без авторизації 3-D Secure, оплата не буде здійснена.

Якщо потрібно здійснити переказ через платіжний сервіс Stripe, в першу чергу необхідно переконатися, що клієнт також знаходиться в країні, яку обслуговує сервіс. Термін грошового переказу разом із зарахуванням на прикріплену банківську картку становить близько 7 днів.

Таким чином, для того, щоб створити сучасний інтернет-магазин, потрібно постійно бути в курсі новин електронної комерції.

Схема відносин між банком та одержувачем платіжної картки представлена на Рис.1.

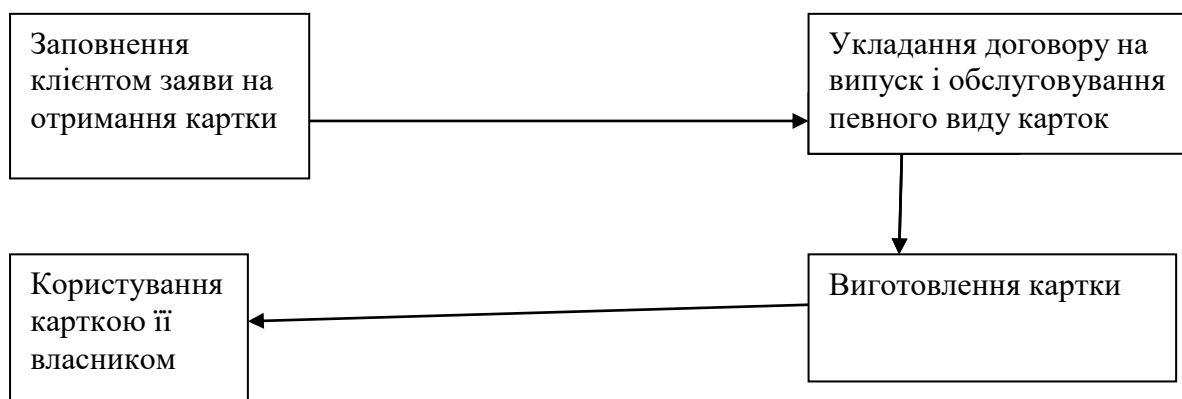

Рис.1. Схема відносин між банком та одержувачем платіжної картки

Платіжно-клірингова система є комплексним механізмом для центрального банку щодо надання клірингових послуг фінансовим установам та соціально-економічній діяльності та відіграє основну роль у економічній та фінансовій діяльності. Однак платіжно-клірингова система України має можливість подальшого вдосконалення з точки зору повноти, обсягу обслуговування, ефективності тощо, і необхідно постійно вчитися на передовому досвіді інших країн, щоб покращувати технічний та управлінський рівень системи, розширювати обсяг послуг та інші стратегії та заходи з удосконалення платіжно-розрахункової системи для забезпечення стабільного розвитку господарсько-фінансової діяльності.[77]

Насправді, люди висувають дві основні вимоги до валюти: одна полягає в тому, щоб їх не можна було підробити, а інша – в тому, що вони не можуть заробляти гроші. Незалежно від того, чи мова йде про приватну цифрову валюту чи легальну цифрову валюту, ці дві вимоги є незамінними. З точки зору глобальної оптимізації, вважаємо, що цифрова валюта центрального банку повинна краще задовольняти попит населення на валюту.

Популярність біткойна все частіше привертає увагу хакерів. Будучи новим типом віртуальної валюти, привабливим аспектом біткойна є те, що людям потрібно лише увімкнути комп'ютер і запустити програмні обчислення біткойн для участі у виробництві біткойн. Цей метод називається «майнінг». На нашу думку, біткойн привернув увагу хакерів через чотири основні причини: по-перше, біткойн має високу анонімність, через що важко відстежити будь-які вкрадені проблеми, а всі втрати можуть бути спричинені лише за це несе відповідальність жертва, тому це привертає увагу хакерів. По-друге, біткойн виробляється за допомогою великої кількості розрахунків за певним алгоритмом і не покладається на емісію жодної грошово-кредитної установи. Завдяки спеціальному методу розрахунку кількість Біткойни в певний період часу обмежені, тому привертають велику увагу. По-третє, через обмежену загальну кількість біткойнів, що призвело до швидкого зростання вартості, його пік обміну колись досяг 1 біткойн за 266 долари США; по-четверте, біткойн є високоліквідним і може використовуватися для електронних транзакцій, таких як інтернет-магазини. Зараз багато міжнародних фінансових організацій визнають біткойн, наприклад, онлайн-ігри.[8]

Саме завдяки перерахованим вище характеристикам біткойн приваблює хакерів. Разом з тим, антивірусне програмне забезпечення V16 було розроблено для комплексного виявлення та знищення вірусів цього типу. З точки зору поточної ситуації з безпекою, холдинг, «майнінг» і торгівля біткойнами стикаються з великими ризиками. Експерти з безпеки пропонують користувачам мережі підвищити свою обізнаність про заходи безпеки та встановити антивірусне програмне забезпечення, щоб регулярно перевіряти та знищувати віруси.

Коли бренд виходить за кордон, лише зосередившись на діяльності місцевих користувачів і поглибивши локальні канали, він може міцно закріпитися на місцевому ринку. Як найбільш прямий спосіб з'єднати торговців і місцевих споживачів, «оплата» є одним із найважливіших засобів.

Хороший досвід розрахунків і платежів не тільки дозволяє використовувати різні маркетингові методи SHEIN, але це також є криголамом для SHEIN для виходу на світовий ринок.

У процесі співпраці поступово стали помітними технічні переваги Aduen: самостійна розробка, нульовий аутсорсинг та повністю розроблена технологія. Навіть для масштабних рекламних заходів платіжна система SHEIN може підтримувати стабільні послуги.[9] І така стабільність також є хорошою опорою процесу глобалізації SHEIN. Традиційна фінансова система стикається з «оновленою» віртуальною валютою та пов'язаним із нею світом «темної мережі». Зараз вона в основному зосереджена на зв'язку між «віртуальною валютою» та традиційною фінансовою системою та вживає таких заходів, як «зупинення платежів». Для запобігання та покарання також потрібна правова база та інноваційне застосування технологічних засобів.

В останні роки швидкий розвиток віртуальних валют, представлених біткойном, привернув широку увагу регуляторних органів різних країн. На даний момент загальна ринкова вартість біткойнів досягла приблизно 800 мільярдів доларів США, а загальна ринкова вартість стейблкойнів перевищила 120 мільярдів доларів США. [10]

Віртуальні валюти можна умовно розділити на два типи: одна представлена біткойнами, причому більш помітними є атрибути віртуальних активів, які певною мірою стають «резервуаром» надлишкової ліквідності, інший заснований на монетах TEDA.

Представлена стабільна валюта є скоріше платіжним інструментом. З точки зору інфраструктури, блокчейн еквівалентний платіжній системі віртуальної валюти та базі даних транзакцій віртуальної валюти, біржа віртуальної валюти еквівалентна центральному контрагенту, який частково бере на себе функції маркет-мейкера.

Віртуальна валюта створює три основні проблеми для платіжної системи. Перший – відійти від закритої роботи платіжної системи та перерахувати кошти між внутрішніми «рахунками», які відокремлені від системи рахунків комерційних банків і платіжних установ і підключаються лише під час обміну легальної валюти. Друга – відволікання платіжного бізнесу банків і платіжних установ та послаблення статусу клірингових організацій. Третя використовується для незаконної діяльності. Анонімність віртуальної валюти полегшує перетворення в інструмент торгівлі для незаконної та злочинної діяльності. У зв'язку з цим сильно постраждали США, наприклад, хакери атакували нафтопроводні компанії, щоб шантажувати викуп і вимагати оплати у віртуальній валюті.

Використання віртуальної валюти для переказу нелегальних коштів через кордони є типовим сценарієм. У 2021р. було виявлено випадок використання віртуальної валюти для переказу азартних ігор через кордони. Підтримка такого величезного ланцюга капіталу вимагає глибокого механізму довіри. Характеристики «монети», досить складна ланка капіталу була розроблена за допомогою кількох учасників і множинних потоків капіталу. Серед них деякі угруповання спеціалізуються на ролі центрального контрагента (ССР), поєднуючи платформи азартних ігор і валютне коло; деякі кримінальні угруповання та валютне коло забезпечують механізм роботи з паперовим грошима і віртуальною валютою, а всередині формують «велике коло» – роздрібна двошарова структура.

Характеристики механізму протидії монетам віртуальної валюти, механізму довіри до транзакцій та двошарової структури валютного кола в даному випадку є дуже типовими, і це заслуговує на глибоке вивчення

Висновки. Незважаючи на те, що ми щодня користуємося різноманітними гаджетами, швидко обмінюємося потрібною інформацією, змінюємо провайдера або мобільного оператора з метою отримання високошвидкісного

Інтернету, нам стає все більш необхідним використовувати електронну валюту та користуватися платіжними картками.

Практика показує, що випуск цифрової валюти розширив діапазон варіантів первісної монетарної політики. Якщо всі фізичні валюти можна буде конвертувати в цифрові, центральний банк зможе подолати нижню межу нульових процентних ставок і знизити номінальні процентні ставки до від'ємних. Крім того, цифрова валюта також є новим інструментом кількісного пом'якшення: центральний банк роздає кожному громадянину однакову кількість цифрової валюти у вигляді безоплатної оплати, що може безпосередньо обійти неефективний фінансовий ринок під час кризи та збільшити споживання та погашення громадян.

По-друге, цифрова валюта може зробити монетарну політику більш прозорою. Економічні теорії загалом вважають, що реалізація монетарної політики має бути системною та прозорою, що може підвищити ефективність механізму грошово-кредитної трансмісії, зменшити внутрішній шум та зміцнити стабільність системи. Хоча центральні банки різних країн досягли значного прогресу в цьому плані завдяки контролю над цільовим значенням інфляції, впровадження цифрової валюти центрального банку дає можливість підвищити прозорість системи монетарної політики центрального банку.

Прийнявши цифрову валюту центрального банку, як і систему цільових показників інфляції, центральний банк може встановити фіксований цільовий рівень цін, визначений конкретним індексом цін, забезпечуючи тим самим міцний, надійний та прозорий номінальний якор для економічної системи.

Вважаємо, що випуск цифрової валюти може вирішити проблему зменшення фізичної готівки та перенести частину податку на сеньораж до центрального банку. З появою мобільних методів оплати та мобільних платіжних додатків важливість готівки в суспільстві поступово зменшується. У зв'язку зі зниженням ролі паперових грошей єдиною формою валюти, яка циркулює в економіці, будуть банківські депозити резидентів, і центральний банк може втратити повноваження випускати банкноти населенню. Крім того, згідно з чинною системою, сеньораж можна отримати лише шляхом видачі фізичної готівки. Тому, якщо пересічні люди менш охоче зберігають готівку, надання зручної цифрової валюти центрального банку, яку можна підключити до системи електронних платежів, може дозволити центральному банку повернути частину податку на сеньораж.

Література:

1. Платіжні системи: навч. посібник / О.Д. Вовчак, Г.Є. Шпаргало, Т.Я. Андрейків. – К.: Знання, 2008. – 341с.
2. Криворучко С.В. Модернизация национальной платежной системы на основе институционального и инфраструктурного взаимодействия: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. ек. наук: спец. 08.00.10 "Финансы, денежное обращение и кредит"/ С.В.Криворучко. – М.: МГУ, 2009. – 38 с.

3. Електронні гроші — переваги і недоліки, як використовувати. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: radka.in.ua/poradi/elektronni-groschi-perevagi-i-nedolik.html
4. Ормоцадзе М. Електронні гроші. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.news.finance.ua>.
5. Які платіжні системи підключити до свого інтернет-магазину. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://solomono.net/uk/jaki-platizhni-sistemi-pidkljuchiti-do-svogo-internet-magazinu-a-395.html>
6. Платіжні системи для інтернет магазину: як обрати – Brander. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://brander.ua > blog > platizhni-sistemi-dlya-intern](https://brander.ua/blog/platizhni-sistemi-dlya-intern)
7. Популярні системи електронних переказів в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://maanimou.ua>
8. BIS Report of Committee on Interbank Netting Schemes of the central banks of G10 countries (1990). Lamfalussy Report Part C “Minimum-Standards for the Design and Operations of Cross-border and Multi-Currency Netting and Settlement schemes”, 4. P. 17
9. Ситник І.П. Перспективи використання європейського досвіду функціонування платіжних систем в Україні / І.П.Ситник, А.П.Коротка // Проблеми системного підходу в економіці. – 2019. – Вип. 2 (2). – С. 80-85.
10. Юрчук Г.В. Впровадження банківських платіжних карток міжнародних платіжних систем / Г.В.Юрчук // Вісник НБУ. – № 8. – 1997. – С. 32-34.

References:

- 1.Vovtchak, O.D., Chparhalo, G.Ye, Andrejksk, T.Ya. *Platyjny sistemy nawtch. posibnyk [Payment systems]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- 2.Kruvorutchko, S.V.Modernizatsia yftsionalnoy platijnoy systhemy na osnovy instutsionalnoho I infrastruktornogo vzaimodejstwiya [Modernization of the national payment system based on institutional and infrastructural interaction]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moskow: MGU [in Russian].
3. Elektronny groschy – perewagy I nedoliky, jak vukorustowuwaty [Electronic money - the advantages and disadvantages of how to use] (n.d.). *base.garant.ru*. Retrieved from radka.in.ua/poradi/elektronni-groschi-perevagi-i-nedolik.html [in Ukrainian].
- 4.Ormotshadze, M. Elektronny groschy [Electronic money]. (n.d.). *base.garant.ru*. Retrieved from <http://www.news.finance.ua> [in Ukrainian].
5. Jaki plathijny sisthemy pidkliutchutu do swogo internet-magazunu [Which payment systems to connect to your online store]. (n.d.). *base.garant.ru*. Retrieved from <https://solomono.net/uk/jaki-platizhni-sistemi-pidkljuchiti-do-svogo-internet-magazinu-a-395.html> [in Ukrainian].
6. Plathijny sisthemy dlia internet-magazunu: jak obraty – Brander [Payment systems for online shopping: how to choose]. (n.d.). *base.garant.ru*. Retrieved from [https://brander.ua > blog > platizhni-sistemi-dlya-intern](https://brander.ua/blog/platizhni-sistemi-dlya-intern) [in Ukrainian].
7. Populiarny sisthemy elektroonych plathejiw v Ukraine [Popular electronic transfer systems in Ukraine]. (n.d.). *base.garant.ru*. Retrieved from <https://maanimou.ua> [in Ukrainian].
8. BIS Report of Committee on Interbank Netting Schemes of the central banks of G10 countries (1990). Lamfalussy Report Part C “Minimum-Standards for the Design and Operations of Cross-border and Multi-Currency Netting and Settlement schemes”, 4. P. 17.
- 9.Sutnyk, I.P., Korotka, A.P. (2019). Pespektywy vukorysthannya yevropeyskogo doswydu funktsionuvannya platyjnych system v Ukraine [Prospects for the use of European experience in the operation of payment systems in Ukraine]. *Problemy sisthemnogo pidchodu w ekonomitsy – Problems of system approach in economy*, 2(2), 80-85 [in Ukrainian].
10. Yurtchuk, G.V. 91997). Vprowadjennya bankiwskich platyjnych kartok mijnarodnych platyjnych system [Introduction of bank payment cards of international payment systems]. *Visnyk NBU –Bulletin of the NBU*, 8, 32-34 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Педагогіка»

УДК 378.147.227

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-216-225](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-216-225)

Башкір Ольга Іванівна доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, тел.: (098) 446-82-62, <https://orcid.org/0000-0001-5237-9778>

Каданер Оксана Вадимівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов №1, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (097) 509-90-08, <https://orcid.org/0000-0001-8671-284X>

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Анотація. Підготовка фахівця XXI сторіччя викликає активності з боку і практиків, і теоретиків. Питання як готувати в умовах змішаного навчання; які компетентності необхідні фахівцям для успішного провадження його ж професійної діяльності з огляду на можливість людини змінювати професію упродовж життя; які підходи використовувати та методи застосовувати з метою актуалізації пізнавальної діяльності особистостей різних поколінь є наразі і актуальними, і суперечливими, але однозначно потребують вирішення.

У статті автором узагальнено інтерактивні методи навчання у вищій школі, зазначено про можливості використання в професійній підготовці фахівців ділових («Компетентність», «НІЛ», «Тендер») та рольових («ПОПС-формула» «Шість капелюхів мислення», «Світове кафе», «Кейс-метод») ігор. На переконання автора, окреслені ігри сприяють розвитку не лише професійних навичок (hard skills), а й гнучких навичок (soft skills), які сприяють налагодженню та підтримці спілкування та стосунків, висловлюванню своєї думки і ставлення до різних питань, розвитку творчої діяльності. Адже специфіка ділової гри полягає в тому, що процес навчання максимально наближається до реальної практичної діяльності, що активізує отримані теоретичні знання, переводить їх у практичну діяльність. Створення проблемних ситуацій, що властиве під час ділових та рольових ігор, сприяє особистісній незалежній реакції здобувачів освіти на проблему, виникненню різних варіантів її вирішення, умінню довести рішення до логічного завершення.

Проаналізовано можливості інтерактивних методів кооперативного навчання у формування soft skills, які сприяють розвитку мислення й мовлення, удосконалюють академічні досягнення та соціальний розвиток. Серед них автором зазначено методи «Робота в парах», «Ротаційні (змінювані) трійки», «Два – чотири – всім разом», «Карусель», «Робота в малих групах», «Акваріум»; проаналізовано методи «Кути», «Думай – Працюй у парі – Ділись», «Формулой - Ділись - Слухай - Створюй», «Кажі та переключайся», «Складана картинка».

Ключові слова: методи, інтерактивний, фахівець, підготовка, навички, гнучкі.

Bashkir Olha Ivanivna Doctor of Pedagogy, associate professor, professor at the Chair of Educology and Innovative Pedagogy H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska St., 2, Kharkiv, 61168, tel.: (098) 446-82-62, <https://orcid.org/0000-0001-5237-9778>

Kadaner Oksana Vadymivna, Ph. D in Philology, Associate Professor, Department of Foreign Languages № 1, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinskaya St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (097) 509-90-08, <https://orcid.org/0000-0001-8671-284X>

INTERACTIVE METHODS OF SOFT SKILLS FORMATION OF FUTURE SPECIALISTS

Abstract. The training of specialists in the XXI century provokes activity on the part of both practitioners and theorists. The questions how to train in a blended learning environment, what competencies are necessary for a specialist to carry out his/her own professional activity successfully, having an opportunity the possibility to change a profession during life; what approaches to use and methods to apply in order to actualize the cognitive activity of individuals of different generations are currently relevant and controversial, but clearly need to be solving.

In the article, the author summarizes interactive teaching methods in higher education, notes the possibility of using business («Competence», «Research Laboratory», «Tender») and role-playing («POPS-formula», «Six Thinking Hats», «World Cafe», «Case-method») games. According to the author, the outlined games contribute to the development of not only professional skills (hard skills), but also flexible skills (soft skills), which contribute to the establishment and support of communication and relationships, expressing one's opinion and attitude to various issues, and the development of creative activity. After all, the specificity of a business game is that the learning process is as close as possible to real practical activity, which activates the theoretical knowledge obtained, translates it into practical activity. The creation of problematic situations, inherent during business

and role-playing games, contributes to the personal independent reaction of applicants for education to a problem, the emergence of various options for its solution, the ability to bring the solution to its logical conclusion.

The possibilities of interactive methods of cooperative learning in the formation of soft skills that contribute to the development of thinking and speech, improve academic achievements and social development are analyzed. Among them, the author indicated the methods «Work in pairs», «Rotational (variable) triplets», «Two - four - all together», «Carousel», «Work in small groups», «Aquarium»; analyzed the methods «Angles», «Think - Work in pairs – Share», «Formulate - Share - Listen – Create», «Talk and switch», «Complex picture».

Keywords: methods, interactive, specialist, training, skills, soft.

Постановка проблеми. Упровадження Концепції Нової української школи вимагає негайного аналізу підготовки педагогічних кадрів як середньої, так і вищої ланок вітчизняної освіти. Європейська спільнота, виплекана на демократичних традиціях відкритості й довіри, все нагальніше постає перед необхідністю їх збереження та захисту в умовах сучасних викликів, ризиків і погроз. Найістотнішими характеристиками сучасного суспільства є полікультурність, рухливість, інтернаціоналізація та глобалізація; вплив нових технологій; серйозні зміни у сфері зайнятості населення; потреба у фахівцях, здатних навчатися впродовж життя; вимога ефективності навчання.

Успіх сучасної освіти визначається перш за все здатністю гнучкого реагування на зміну оточення. Суспільство вимагає фахівця, який спроможний творчо й гнучко перебудовувати зміст і форми діяльності залежно від вимог ринку університету праці. Основними компетентностями, якими має володіти викладач ХХІ століття є: 1) комунікативна компетентність; 2) компетентність самоідентичності; 3) компетентність справедливості; 4) лідерська компетентність; 5) дослідницько-аналітична компетентність; 6) здатність навчатися протягом життя; 7) емпатія – здатність розуміти переживання здобувача освіти та співпереживати в процесі його пізнавальної діяльності та спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерактивні методи та технології навчання почали впроваджуватися в практику роботи закладів освіти ще в другій половині ХХ сторіччя. Їхня універсальність та гнучкість перевірені часом, що підтверджує система змішаного навчання, де інтерактивні методи активно впроваджуються за допомогою інноваційних освітніх технологій.

Формування soft skills у майбутніх фахівців будь яких спеціальностей є актуальною проблемою та обґрунтованою вимогою до освіти людей в сучасних глобалізованих умовах. Питаннями формування soft skills у здобувачів освіти наразі займаються дослідники О. Глазунова, С. Голод, К. Коваль, В. Корольчук, К. Корсікова, Л. Степанова, А. Стадній та ін. У їхніх дослідженнях піднімаються питання ролі та значення soft skills для професійної діяльності

фахівця, актуальності формування soft skills, як необхідної умови ефективного розвитку професійних сфер. Однак поза увагою дослідників залишається питання формування гнучких навичок шляхом використання інтерактивних методів. **Мета статті.** Узагальнити та розкрити зміст інтерактивних методів навчання, зорієнтованих на формування soft skills майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. Виклики сьогодення, зумовлені вимогами організації змішаного навчання, потребують аналізу та адаптації відомих методів навчання інтерактивної взаємодії. Аналіз досвіду автора свідчить про можливість використання в навчанні як офлайн, так і онлайн інтерактивних методів, які передбачають роботу в групах і при цьому ці групи можуть нараховувати від двох до дванадцяти здобувачів освіти, і верхня межа досить умовна [2; 3].

Одним із відомих та гнучких до формату використання інтерактивних методів є *ділова гра* як форма моделювання умов і відносин професійної діяльності, що характерні для певного виду практики, яка сприяє розвитку професійних навичок, формує навички взаємодії з партнерами, викликає позитивні емоції, стимулює розумову діяльність, розвиває нестандартне мислення, формує ділові якості та риси майбутніх фахівців. Специфіка ділової гри полягає в тому, що процес навчання максимально наближається до реальної практичної діяльності, що активізує отримані теоретичні знання, переводить їх у практичну діяльність.

Однією з особливостей цього методу є створення проблемних ситуацій, під час яких спостерігаються індивідуальна реакція здобувачів освіти на проблему, різні варіанти її вирішення, уміння довести рішення до логічного завершення. Навчання в ділових іграх направлено на формування комунікативних навичок налагоджування і підтримки спілкування, висловлювання своєї думки і ставлення до різних питань, сприяє розвитку творчої діяльності. Для формування soft skills в освітньому процесі варто впроваджувати такі ділові ігри, як «Компетентність», «НІЛ» (російською – научно-исследовательская лаборатория), «Тендер», які сприяють формуванню здатності комунікувати, домовлятися, налагоджувати стосунки [1].

Як різновид ділової гри, формуванню soft skills сприяє також *рольова гра*, яка передбачає розігрування її учасниками ситуації за заздалегідь розподіленими ролями з метою оволодіння певними поведінковими й емоційними якостями професійної ситуації. Рольова гра проводиться в невеликих групах (по 3-4 чоловіки). Студенти отримують завдання на картках, розподіляють ролі, обігрують ситуацію і показують всій групі. Серед рольових ігор варто зазначити «ПОПС-формулу», яка складається з чотирьох обов'язкових елементів, які студент повинен використовувати при відповіді: вислов свою позицію – П («я вважаю..», а далі в чому полягає його точка зору, припущення»), обґрунтувати свою точку зору, свою думку – О («тому, що... пояснює і доводить свою позиції»), навести приклад – П («наприклад, ...» або

«я можу підтвердити це тим ... факти, що ілюструють довід»)), сформулювати висновок – С («тому робить висновок»). Виступ зазвичай займає 1-2 хвилини і може складатися з двох-чотирьох пропозицій, але найголовніше даної методики – це те, що студенти висловлюють свою точку зору, ставлення до конкретної проблеми.

Ця методика спряє формування таким soft skills як комунікативна компетентність, лідерська компетентність; емпатія. Метод «Six Thinking Hats» (*Шість капелюхів мислення*) передбачає вироблення автономних умінь з вирішення проблемної ситуації (завдання) через виконання лише однієї розумової дії у певний час. При цьому кожній розумовій дії умовно відповідає якийсь колір капелюха мислення. Цей метод найбільш складний, оскільки потребує від викладача проведення значної роботи щодо ознайомлення студентів із сутністю роботи в межах застосування кожного з цих капелюхів. Так, *білий* капелюх передбачає включення мислення, яке спонукає до з'ясування інформаційних відомостей про об'єкт через його кількісні характеристики. Мислення у *жовтому* капелюсі проводиться з позиції позитивних очікувань від наслідків рішення проблеми. *Чорний* капелюх студент використовує тоді, коли проводиться критичний аналіз об'єкта з позиції його недоліків (що може не спрацювати; яка небезпека може мати місце тощо). *Червоний* капелюх використовується тоді, коли є потреба у вияві емоцій, почуттів та інтуїції. Це дозволяє регулювати емоційні прояви та зводити нанівець конфліктні ситуації, що мають місце у процесі колективного вирішення проблемних ситуацій (завдання) студентами. *Зелений* капелюх спрямовує розумову діяльність тих, хто навчається, на зміни, які породжуватимуть щось принципово нове. Як слушно підкреслює сам Е. Боно, цей капелюх найбільш затребуваний серед інших, оскільки є таким, що значно активізує творчий потенціал особистості. Мислення у *синьому* капелюсі, на думку автора концепції латерального мислення, виступає у якості кучера, який править кіньми і визначає, що і в якій послідовності повинно відбуватись у кожному одиницю часу [1].

Метод «Шість капелюхів мислення», на думку Л.В. Штефан [5, с. 31], найбільш доцільно використовувати у процесі проведення ділових ігор. Особливу увагу при цьому варто приділити підготовці модераторів малих груп, на яких буде покладено певною мірою роль диригента колективного вирішення проблемної ситуації, закладений у грі. До того їх треба забезпечити інструментарієм, який моделюватиме різнокольорові капелюхи мислення. Процес роботи за цих умов модератори повинні систематизувати (табл. 1).

Таблиця 1

**Схема аналізу проблемної ситуації (завдання)
за умови застосування капелюхів мислення**

Опис проблемної ситуації (завдання)	Білий капелюх	Червоний капелюх	Жовтий капелюх	Чорний капелюх	Зелений капелюх	Синій капелюх
	Збирання об'єктивних фактів	Прояв емоцій, почуттів та інтуїції	Пошук переваг	Пошук недоліків	Творчий пошук	Аналіз усього процесу, рефлексія та висновки

Світове кафе (The World Cafe) – це метод роботи, який використовується для роботи в малих групах, спрямований на обмін думками, ідеями й досвідом. Учасників потрібно розподілити на групи. Кожна група займає свій столик, обговорює проблему і після закінчення певного часу переходять до інших учасників, де проводять обговорення проблеми.

Такі раунди обговорень дають можливість обміну думками й розширюють та поглиблюють колективні знання. Метафоричне ототожнення всього світу з кафе підкреслює важливість мережі словесного обміну й особистих взаємин, які створюють умови для пізнання. Цей метод використовують на семінарських заняттях (наприклад вивчаючи тему «Система загальної середньої освіти в провідних країнах світу»), коли студенти вже засвоїли теоретичний матеріал та мають уявлення, які необхідні для розв'язання поставлених завдань.

Метод світове кафе використовують для активізації колективної діяльності; для вивчення студентами питань, що мають важливе значення; для знаходження розв'язання поставлених проблем; для створення можливостей виявлення нових оригінальних ідей; для стимулювання взаємодії між доповідачем й аудиторією; для обміну досвідом і думками [1].

Кейс-метод (метод *case-study* або метод конкретних ситуацій (від англійського *case* – випадок, ситуація) – метод активного проблемно-ситуаційного аналізу, який заснований на навчанні шляхом вирішення конкретних завдань – практичних ситуацій з урахуванням специфіки освоєння професійної діяльності. Мета методу – спільними зусиллями групи студентів проаналізувати ситуацію-*case*, що виникає при конкретному положенні справ, і виробити практичне рішення; після закінчення – оцінка запропонованих алгоритмів і вибір кращого рішення поставленої проблеми.

Метод використовують як педагогічний прийом, щоб спровокувати дискусію в навчальній аудиторії. Він відображає не тільки певну практичну проблему, але й актуалізує певний комплекс знань, який необхідно засвоїти в

процесі вирішення даної проблеми. Як основна перевага даного методу виступає можливість оптимально поєднувати теорію і практику, що представляється досить важливим при підготовці висококваліфікованого фахівця [1].

На сьогодні широко визнається у сфері освіти метод *кооперативного навчання*, який сприяє роботі з великою кількістю учасників, глибшому розумінню навчального матеріалу, розвитку мислення й мовлення, удосконалює академічні досягнення та соціальний розвиток. Лише лекції та демонстрація наочності не дають реальної змоги самостійно оволодіти пізнавальною інформацією та створити нові знання. Метод «кооперативне навчання» іноді перекладають як «навчальна співпраця». Дещо спрощено кооперативне навчання називають поєднанням зусиль здобувачів освіти та педагогів для швидкого й більш ефективного досягнення поставлених цілей.

Методами кооперативного навчання доречно обговорювати педагогічні кейси, що є дуже доречним в умовах змішаного навчання та набагато ефективним, ніж доповіді та презентації, для формування *soft skills*.

Під кооперацією розуміємо не тільки процес взаємного впливу суб'єктів, а передусім спеціально організовану навчально-пізнавальну діяльність, що має виражену комунікативну й соціальну спрямованість. Зазначений термін означає певний порядок комунікативної взаємодії між суб'єктами навчально-виховного процесу й навчальним середовищем. Однією з умов кооперації є наявність проблеми й робота над нею в групах (парах, трійках), прийняття узгодженого групового рішення та обговорення, діалог за підсумками роботи, перехід від монологічного навчання до багатопозиційної особистісно зорієнтованої взаємодії, співробітництва [5, с.4].

У кооперативному навчанні виділяються цілі індивідуальні та спільні для всіх. Саме для досягнення спільної мети студенти кооперуються між собою, поєднують свої зусилля, що, у кінцевому підсумку, приводить до прискорення полегшення навчання.

До інтерактивних методів кооперативного навчання О.І. Пометун, Л.В. Пироженко відносять такі: робота в парах, ротаційні (змінювані) трійки, два – чотири – всім разом, карусель, робота в малих групах, акваріум [4].

М. Ворон серед інтерактивних методів кооперативного навчання відносить методи «Кути». «Думай – Працюй у парі – Ділись», «Формулой – Ділись – Слухай – Створюй», «Кажі та переключайся», «Складена картинка» [6].

«Кути» – кооперативна структура, що дає можливість обирати й обговорювати окремі виміри теми. Щоб полегшити діяльність, різні аспекти теми розташовують у визначених кутах кімнати. Потім кожен студент обирає окремий аспект відповіді на запитання викладача та слідує до відповідного кута.

Один раз у вибраному куті студенти парами обговорюють причини їхнього вибору, також можуть адресувати додаткові запитання, що заохочують

критичний погляд на тему. Після дискусії викладач обирає пари з кожного кута для того, щоб вони висловили свої думки перед усіма. Наявність представників з кожного кута урізноманітнює перспективи та забезпечує можливості для вибору. Як викладач, так і студенти можуть визначати теми або аспекти тем для дискусії.

Цей метод сприяє здійсненню вибору студентами, його обґрунтуванню та практиці уважного слухання інших точок зору. Метод «Кути» можна використовувати в якості розминки для зосередження уваги учасників, їхньої мотивації у вирішенні конкретного завдання теми. Такий підхід дає можливість зібрати інформацію про початкові знання, помилкові позиції та шляхи обдумування теми.

«Думай – Працюй у парі – Ділись» – кооперативна структура, у якій партнери особисто думають про питання (справу, ситуацію, ідею тощо), потім обговорюють це з кимось іншим. Як відносно проста структура, що може бути впроваджена швидко, «Думай – Працюй у парі – Ділись» може включатися в будь-яку форму інструкції. Зокрема вона зручна для залучення всіх студентів протягом лекції.

«Формулой – Ділись – Слухай – Створюй» – подібна до попередньої структура, у якій члени команди спочатку особисто формулюють відповіді, кожний проговорює свої відповіді вголос (ділиться) та слухає формулювання інших. Потім разом створюють нову відповідь або перспективу за допомогою обговорення та розробки (уточнення). Ця структура також має широке застосування й заохочує до активного мислення.

Методи «Думай – Працюй у парі – Ділись» і «Формулой – Ділись – Слухай – Створюй» дасть можливість створити в групі кооперативні рівні міжособистісні відносини. Коли студенти почнуть учитися працювати спільно над більш складними груповими завданнями, ці неформальні структури можуть бути використані для полегшення групової взаємодії.

«Кажи та переключайся» – кооперативна структура, в якій партнери послідовно дають відповіді на запитання або тему дискусії за сигналом (інтервали зміни ролей часом непередбачені). Після того як тема дискусії визначена, перший партнер починає давати відповіді на запитання або висловлювати власну точку зору з даної теми. Інший партнер у цей час уважно слухає. За сигналом ролі змінюються. Тоді другий партнер відповідає, а перший уважно слухає. Коли відбувається зміна, обов'язковим завданням для другого партнера є продовжити (або закінчити) спрямування думки першого партнера перед тим, як представити нові ідеї. Може відбутися декілька змін протягом періоду часу, визначеного для дискусії. «Кажи та переключайся» є ефективним методом узагальнення, повторення або перевірки знань.

«Складена картинка» – характеризується тим, що кожен член кооперативної групи стає експертом певного аспекту однієї теми навчання. Наприклад, якщо кооперативна група вивчає тему «Японська культура», один

член команди може стати експертом «традиційних цінностей», інший – експертом «державних структур», а третій – експертом проблем сьогодення. Після виконання індивідуальної експертизи підтеми, яку слід оцінити, члени групи починають навчати один одного. Метою кооперативної групи є те, що всі члени групи оволодівають усіма аспектами головної теми. Перед початком представлення й викладу теми учні формують експертні групи, що включають у себе учнів з різних кооперативних груп, які досліджували такі ж підтеми (наприклад, два учні з різних груп, які вивчали «проблеми сьогодення», можуть зустрітися як партнери-експерти з цієї підтеми). Разом ці експерти аналізують їхню підтему та шукають оптимальні шляхи подання цієї теми іншим членам їхніх кооперативних груп. Після викладення та перевірки, яка відбувається після повернення до кооперативних груп, оцінюється індивідуальна майстерність експерта, тому що після цього члену групи можуть поставити будь-які запитання з теми.

Висновки. Підготовка фахівців у всі часи існування вищої школи викликала бурхливі пошуки шляхів та способів її вдосконалення та ефективності. З огляду на вимоги сучасності, особливості розвитку та становлення покоління 20-их XXI сторіччя виникає необхідність в адаптації методів інтерактивного навчання до вимог змішаного навчання. Інтерактивні методи навчання сприяють формуванню у майбутніх фахівців soft skills, а саме комунікативній компетентності, компетентності самоідентичності, справедливості, лідерській, дослідницько-аналітичній компетентності, здатності навчатися впродовж життя, емпатії.

Література:

1. Башкір О.І. Активні й інтерактивні методи навчання у вищій школі. *Педагогіка та психологія : збірник наукових праць*. Харків : ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2018. Вип. 60. С. 33-45. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.2539319>
2. Bashkir O., Kniaz H., Panchenko V., Bakhmat L., Sobchenko T. Conditions for forming future language teachers' lexical competence in pandemic times. *The Revista Amazonia Investiga*. 2021. Vol 10. № 43. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.43.07.7> [in Colombia]
3. Ворон М. Методична робота в умовах кооперативного навчання [Електронний ресурс]. 2006. URL: (<http://osvita-ua.net/school/technol/1501>)
4. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Навч.-метод. посібник. / За ред. О.І. Пометун. Київ: А.С.К., 2006. 192с.
5. Сидоренко В. Технологія кооперативного навчання в процесі формування комунікативної компетентності учнів 5-7 класів (дидактичний інструментарій). *Українська мова і література в школі : наук.-метод. журнал*. Київ, 2014. № 8. С. 8-15.
6. Штефан Л.В. Концепція латерального мислення Е. Боно як основа активізації творчої діяльності майбутніх інженерів-педагогів. *Теорія і практика упр. соц. системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія : щокв. наук.-практ. журн.* 2014. № 2. С. 27-33.

References:

1. Bashkir, O.I. (2018) Aktyvni y interaktyvni metody navchannia u vyshchii shkoli [Active and interactive teaching methods in higher education]. *Pedahohika ta psykholohiia : zbirnyk naukovykh prats*. Kharkiv : TOV «DISA PLIuS». Vyp. 60. S. 33-45. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.2539319> [in Ukrainian]

2. Bashkir, O., Kniaz, H., Panchenko, V., Bakhmat, L., Sobchenko, T. (2021). Conditions for forming future language teachers' lexical competence in pandemic times. *The Revista Amazonia Investiga*. Vol 10. № 43. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.43.07.7> [in Colombia]

3. Voron, M. (2006). Metodychna robota v umovakh kooperatyvnoho navchannia [Methodical work in the conditions of cooperative learning] [Elektronnyi resurs]. URL: (<http://osvita-ua.net/school/technol/1501>) [in Ukrainian]

4. Sydorenko, V. (2014). Tekhnolohiia kooperatyvnoho navchannia v protsesi formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti uchniv 5-7 klasiv (dydaktychnyi instrumentarii) [Technology of cooperative learning in the process of forming communicative competence of students of 5-7 grades (didactic tools)]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli : nauk.- metod. zhurnal*. Kyiv. № 8. S. 8-15 [in Ukrainian]

5. Shtefan, L.V. (2014). Kontsepsiia lateralnoho myslennia E. Bono yak osnova aktyvizatsii tvorchoi diialnosti maibutnikh inzheneriv-pedahohiv [E. Bono's concept of lateral thinking as a basis for activating the creative activity of future engineers-teachers]. *Teoriia i praktyka upr. sots. systemamy: filosofiia, psykhologhiia, pedahohika, sotsiolohiia : shchokv. nauk.-prakt. zhurn.* № 2. S. 27-33 [in Ukrainian]

УДК 37:796.015:351.74

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-226-233](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-226-233)

Боровик Микола Олександрович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки факультету № 3, Харківський національний університет внутрішніх справ, просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61000, <https://orcid.org/0000-0003-0943-6735>, тел.: (096) 138-20-89

Коваленко Божена Олександрівна курсантка 1-го курсу факультету 3 групи ф-3-105, Харківський національний університет внутрішніх справ Україна, просп. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61000, тел.: (097) 624-33-07

ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ПІД ЧАС ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. Наукова праця є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми застосування поліцейськими зарубіжних країн спеціальних засобів під час виконання службових обов'язків.

Проведена загальна характеристика міжнародних нормативно-правових актів, що визначають правомірність застосування спеціальних засобів розглянуті засоби їх реалізації.

На основі теоретичного аналізу досліджуваної проблеми визначено поняття «розумні межі», застосування спеціальних засобів, у міжнародному законодавстві, яке трактується в англо-американському праві як додаткове джерело права при розгляді справ у судді, та встановлює, що дії є розумними, в разі коли вони вчинені особою з належним життєвим та практичним досвідом, розвинутим рівнем інтелекту, наявністю спеціальних знань для виконання покладених на неї повноважень, з урахуванням умов конкретної події, з дотриманням прав іншого суб'єкта правовідносин.

Зазначено про особливості в діяльності поліції США, які полягають в тому, що кожен штат здійснює трактування права в сфері застосування спеціальних засобів незалежно один від одного. Застосування спеціальних засобів регулюють три різновиди стандартів, які встановлюють межі їх використання: федеральні стандарти, державні стандарти та відомчі стандарти.

Визначено термін – спеціальні засоби не смертельної дії (СЗНД) які є – зброєю, пристроями та спорядженням (боєприпаси), що спеціально розроблені та переважно застосовуються для негайного виведення із ладу особового складу та бойової техніки при мінімумі летальних наслідків, недопущення травматизму та небажаних руйнувань приватної власності в межах впливу

Надана модель застосування силового втручання поліцейськими США, під

час виконання службових обов'язків.

При вивченні правових підстав застосування поліцейськими спеціальних засобів у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії, було встановлено, що еквівалент їх застосування вимірюється на основі власних специфічних особливостей.

Розглянуті правові обмеження діяльності чиновників поліції, щодо застосування примусових заходів в Естонській Республіці.

Ключові слова: поліцейські, заходи примусу, спеціальні засоби, екстремальні умови, фахова підготовка.

Borovyk Mykola Oleksandrovykh Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Tactical and Special Physical Training of the Faculty № 3, Kharkiv National University of Internal Affairs, Lva Landau Ave., 27, Kharkiv, 61000, <https://orcid.org/0000-0003-0943-6735>, tel. : (096) 138-20-89

Kovalenko Bozhena Oleksandrivna Cadet of the 1st year of the faculty of the 3rd group f-3-105, Kharkiv National University of Internal Affairs Ukraine, Lva Landau Ave., 27, Kharkiv, 61000, tel. : (097) 624-33-07

USING OF FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF THE USE OF SPECIAL MEANS BY POLICE DURING PROFESSIONAL TRAINING

Abstract. The scientific work is a theoretical and experimental research of the issue of the use of special means by police officers in foreign countries in the performance of official duties.

The general characteristic of the international legal acts defining legality of the use of special means is carried out, the means of their implementation were considered.

Based on the theoretical analysis of the researched issue the concept of "reasonable limits" was defined. This is the use of special means, in international law, which is interpreted in Anglo-American law as an additional source of law in court cases, and establishes that actions are reasonable if they are committed by a person with appropriate life and practical experience, developed level of intelligence, special knowledge to perform its powers, taking into account the conditions of a particular event, with observance of the rights of another subject of legal relations.

It is pointed out about the peculiarities of the U.S. police, which consist in the fact that each state interprets the law in the field of the use of special means independently from each other. The use of special means is regulated by three types of standards that establish the limits of their use: federal standards, state standards and departmental standards.

The term special means of non-lethal action (SMNLA) is defined as weapons, devices and equipment (ammunition), which are specially designed and mainly used

for immediate decommissioning of personnel and military equipment with minimal fatal consequences, prevention of injuries and unwanted destruction of private property within the limits of influence.

A model of the use of force by US police officers in the performance of their duties was demonstrated.

In examining the legal basis for the use of special means by police in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, it was found that the equivalent of their using is measured on the basis of their own specific characteristics.

Legal restrictions on the activities of police officials regarding the use of coercive measures in the Republic of Estonia were considered.

Keywords: police officers, coercive measures, special means, extreme conditions, professional training.

Постановка проблеми. Застосування спеціальних засобів та вогнепальної зброї працівниками поліції представляє собою окремий вид поліцейських заходів примусу, які передбачають цілеспрямоване використання вражаючих властивостей даних предметів і спрямований, на припинення правопорушень, що становлять значну суспільну небезпеку.

Їх застосування, як правило здійснюється зі значним обмеженням прав та свобод людини, що може супроводжуватись в отриманні шкоди здоров'ю та життю, з цією метою законодавцем, були розроблені нормативні акти, які закріплені, як міжнародним правом, так і національним законодавством будь-якої демократичної держави. Підвищена увага до цієї проблеми обумовлюється також і можливістю помилок, свавілля, нехтування правами громадян з боку суб'єктів, які застосовують зазначений різновид примусу.

Досягнення позитивного результату, при застосуванні поліцейських заходів примусу, а саме спеціальних засобів, можливе лише за умови ретельної регламентації правового регулювання діяльності працівників Національної поліції України, у тому числі при виникненні особливих обставин чи надзвичайних умов, що обумовлює потребу у поглибленні наукових досліджень зазначеної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти застосування спеціальних засобів працівниками правоохоронних органів, у тому поліцейськими, досліджували такі вітчизняні та закордонні автори, як: П. Д. Біленчук, А. Д. Благоев, В. А. Гуменюк, А. А. Долгополов, Д. А. Корецький, А. В. Корнієць, А. В. Кофанов, І. А. Кузнєцова, О. М. Піджаренко, О. Ф. Сулява, М. П. Федоров, О. С. Фролов.

Подальший аналіз спеціальної науково-методичної літератури та інтернет-ресурсів, проведений з метою вдосконалення навичок у напрямі застосування спеціальних засобів курсантами закладів вищої освіти з специфічними умовами навчання, діючими правоохоронцями різних силових структур та спеціальних служб України в системі їх професійної підготовки

(під час проведення навчальних занять з дисципліни тактична та спеціальна фізична підготовка), надав можливість встановити, що розкриттю даного питання присвячували свої наукові праці наступні науковці: Моргунов О.А., Яреценко О.А., Хацаюк О.В., Белошенка Ю.К., Оленченко В.В., Корольов, Сергієнко В.В.

Поруч із цим, наявність значної кількості досліджень, спрямованих на здійснення правової регламентації застосування спеціальних засобів суб'єктами правоохоронних органів, не виключає не вірного їх застосування при виконанні службових обов'язків. З метою розвитку України, як демократичної держави комплексне вивчення правових засад застосування примусових заходів, вивчення тактичних особливостей їх застосування, набувають нового сенсу та потребують більш детального вивчення.

Мета статті – визначити особливості правового регулювання застосування поліцейськими спеціальних засобів.

Виклад основного матеріалу. Науково-технічний процес не стоїть на місці, стосується це і розвитку та вдосконалення спеціальних засобів, а також прийомів їх застосування. В умовах сьогодення, створено велику кількість спецзасобів, що використовуються у світовій практиці. Наведене вище, об'єктивно потребує високої професійно-технічної культури кадрів спеціальних підрозділів уповноважених застосовувати відповідні заходи примусу, що можливо забезпечити лише через спеціальне технічне навчання особового складу у відомчих навчальних закладах та безпосередньо в органах та підрозділах за програмою службової підготовки. [2]

Актуальними питаннями нормативно-правового забезпечення здійснення примусових заходів впливу поліцейськими зарубіжних країн, в тому числі й застосуванню ними спецзасобів, присвячено праці: С. Асямова, О. Губанова, Т. Джурканіна, С. Лисенкова, Н. Матюхіної, Д. Міразова, О. Негодченка, А. Савченка, В. Сергєвніна, А. Таджиєва, О. Фролова, О. Якубова. [4, с. 19].

Провівши аналіз міжнародно-правових актів, відзначаємо, що враховуючи положення Статуту Організації Об'єднаних Націй, Загальної декларації прав людини, Декларації про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, прийняту Генеральною Асамблеєю ООН, Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, визнання рівних і невід'ємних прав усіх членів людської спільноти є основою свободи, справедливості й всеосяжного миру. [5, с. 124].

В зв'язку з тим, що застосування спеціальних засобів поліцією під час виконання службових обов'язків впливає на охорону прав і свобод людини, то забезпечення діяльності підрозділів поліції повинно відбуватись згідно з основоположними документами відповідно до міжнародних стандартів, розроблених у цій сфері

Особливу увагу серед міжнародно-правових актів, що регулюють

застосування поліцією сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї посідають: Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку, що були прийняті 27 серпня – 7 вересня 1990 року Восьмим Конгресом ООН з запобігання злочинності та поводження з правопорушеннями.

Окрім цього Резолюцією Парламентської Асамблеї Ради Європи № 690 (1979) «Декларація про поліцію», прийнятою в Страсбурзі 8 травня 1979 року передбачено наявність положень, згідно з якими поліцейський, при виконанні службових обов'язків повинен: з метою досягнення мети, але в рамках передбачених законом діяти рішуче та наполегливо, водночас застосування примусових заходів має бути в розумних межах. [6]

При цьому слід визначитись з терміном «розумні межі»? Зазвичай «розум» в праві трактується в англо-американському праві як додаткове джерело права при розгляді справ у судді. [7, с. 34]. Дії являються розумними, в тому випадку коли вони вчинені особою з належним життєвим та практичним досвідом, розвинутим рівнем інтелекту, наявності спеціальних знань для виконання покладених на неї повноважень, з урахуванням умов конкретної події, та найголовніше з повагою до інтересів та дотриманням прав іншого суб'єкта правовідносин.

Серед країн, що посідають лідируючі позиції серед кількості законодавчої бази в сфері регулювання застосування поліцейських заходів примусового характеру котрі необхідно розглянути, є Сполучені Штати Америки.

В першу чергу, слід зазначити про особливості в діяльності поліції США, які полягають в тому, що кожен штат здійснює трактування права в сфері застосування спеціальних засобів незалежно один від одного.

Застосування спеціальних засобів регулюють три різновиди стандартів, які встановлюють межі їх використання: федеральні стандарти, державні стандарти та відомчі стандарти. Перелічені стандарти видозмінюються зважаючи на статус особи, що зазнала шкоди, а також федерального законодавства департаменту або агентства. Перевищення межі застосування спеціальних засобів поліцейськими США регулюються відповідно до 4-ої, 8-ої та 14-ої поправок до Конституції США, законодавчих актів штату, загального права, а також кримінальних і цивільних стандартів.

На рівні федерального законодавства США, закріплені положення, що визначають, основоположний підхід, до застосування спеціальних засобів, в якому вказано що «під час арешту, забезпечення правопорядку і захисту життя співробітники правоохоронних органів мають право використовувати будь-які засоби примусу «розумно» і «за необхідності».

Визначення терміну – спеціальні засоби не смертельної дії (СЗНД) надає Директива Міноборони США від 25.04.2013 р. № 3000.03Е, яка визначає її як – зброю, пристрої та спорядження (боєприпаси), що спеціально розроблені та переважно застосовуються для негайного виведення із ладу особового складу

та бойової техніки при мінімумі летальних наслідків, недопущення травматизму та небажаних руйнувань приватної власності в межах впливу.

Нормативно-правова база, що регулює загальні правила застосування СЗНД у США: - Положення НАТО від 13 жовтня 1999 року щодо Політики застосування спеціальних засобів; - Політика нелетальних озброєнь (Policy for Non-Lethal Weapons); - Директива Міноборони США від 28.08.2014 р. № 3000.07 – Нерегулярні військові дії (Irregular Warfare); - Директива Міноборони США від 16.09.2009 р. № 3000.05 – Операції зі збереження стабільності (Stability Operations); - Директива Міноборони США від 29.12.2010 р. № 3025.18 (з змінами та доповненнями від 21.09.2012 р.) – Військова підтримка цивільної влади (Defense Support of Civil authorities); - Директива Міноборони США від 01.04.2011 р. № 5210.56 – Використання вогнепальної зброї та застосування сили співробітниками Міноборони США, задіяних у сфері безпеки, правопорядку та контррозвідки (Carrying of Firearms and the Use of Force by DoD Personnel Engaged in Security, Law and Order, or Counterintelligence Activities)

Ступінь силового втручання варіюється в залежності від конкретного випадку, починається з наступних дій: 1) комунікації; 2) застосування прийомів рукопашного; 3) хімічні аерозолі подразливої дії; 4) гумовий кийок; 5) службові собаки; 6) вогнепальна зброя [3].

Наведені дані свідчать про те, що уряд США загалом має системний підхід у формуванні правового поля в сфері застосування спеціальних засобів, що підтверджується значною кількістю відповідних меморандумів, на підставі яких приймаються розпорядження, розробляються відомчі інструкції щодо застосування конкретного виду озброєння. Однак в зазначених актах відсутні чіткі вимоги до застосування СЗНД, їх правомірність встановлюється поліцейським що діє відповідно до ситуації, яка склалася.

При вивченні правових підстав застосування спеціальних засобів у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії, було встановлено, що їх застосування вимагає розумного підходу в кожному конкретному випадку.

У випадку коли при застосуванні спеціальних засобів відбулось перевищення необхідних меж, а саме у разі недотримання пропорційності відносно дій правопорушника, офіцер поліції може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, оскільки окрім перевищення повноважень та завдання тілесних ушкоджень у зв'язку з надмірністю сили, порушуються права людини, до якої застосовується така сила.

Проведений порівняльний аналіз правового забезпечення застосування спеціальних засобів дозволив дійти висновку, що в Сполученому Королівстві, як і в США, дії поліції оцінюються відносно розумності їх застосування, поряд з цим, якщо в США правомірність поліцейського втручання вимірюється на основі на факторів «тесту Грехема», то при поліцейську втручання в

Сполученому Королівстві їх еквівалент вимірюється на основі власних специфічних особливостей, серед яких фактори, що встановлюють: 1) Чи законне застосування сили? (чи кваліфікуються діяння правопорушника передбачені розділом 3 Закону про кримінальне право, Законом про поліцію та доказами по кримінальних справах або загального права ?) 2) Чи є сила пропорційною обставинам ? 3) Чи була можливість застосувати інші заходи впливу аніж застосування спеціальних заходів? Якщо так, то які саме, і чому вони не застосовувалися? 4) Чи володів поліцейський достатньою підготовкою необхідною для ефективного застосування спеціальних засобів?.

Розглядаючи правові обмеження діяльності чиновників поліції, щодо застосування примусових заходів Естонській Республіці, було встановлено, що вони регулюються Законом «Про поліцію», а саме в п. 1. 232., 14.2 Закону «Про поліцію», зазначено, що «чиновник поліції, для забезпечення виконання або своєчасного виконання обов'язків щодо з'ясування або усунення небезпеки, або щодо запобігання правопорушенню, покладених на нього діючими адміністративними актами, має право застосувати фізичну силу або вдатися до допомоги інших засобів адміністративного примусу, якщо немає іншого неможливості» [1];

Застосування спеціальних заходів регулюється п. 2. 232 Закону «Про поліцію»: в якому зазначаються випадки коли чиновник поліції має право, для виконання службових завдань застосовувати засоби активного захисту, допоміжні засоби для проведення поліцейських операцій, холодну, пневматичну або газову зброю: 1) при відбитті злочинних посягань; 2) при звільненні заручників; 3) для забезпечення заборони на перебування; 4) при припиненні масових заворушень і групових порушень громадського порядку; 5) з метою звільнення захоплених незаконним шляхом земельних ділянок, будівель, приміщень і транспортних засобів», де чітко визначаються умови і перелічуються підстави застосування спеціальних засобів.

Висновки. Враховуючи зазначене вище, був зроблений висновок, щодо цілей правового контролю за діяльністю поліції зарубіжних країн при застосуванні спеціальних засобів до яких були віднесені наступні: а) гарантування прав і свобод поліцейських, а також фізичних осіб, відносно яких застосовуються поліцейські заходи примусового характеру; б) вдосконалення тактичних прийомів застосування поліцейських заходів примусового характеру; в) здійснення постійної підготовки та підвищення кваліфікації поліцейських з всебічним вивченням умов, порядку та практики застосування поліцейських заходів примусового характеру.

Література:

1. Бочок О.І. Адміністративно-правові засади, застосування поліцейських заходів примусу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.12.00.07. Київ, 2021. 19 с.
2. Водотика С. Г. Муніципальна міліція: історичний досвід та проблеми функціонування в Україні. Культура народів Причерномор'я. 2006. № 85. С. 128-131.

3. Гіда Є. О. Деонтологічні засади забезпечення прав і свобод людини та громадянина працівниками міліції у сфері правопорядку: монографія. Київ: ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 416 с.
4. Гнусов Ю. В. Спеціальна техніка Національної поліції України: навч. посіб. з дис. «Тактико-спеціальна підготовка» / [Ю. В. Гнусов, В. А. Світличний, Ю. М. Онищенко]; Харк. нац. ун-т внутр. справ, факультет № 4, каф. кібербезпеки. Харків: ХНУВС, 2017. 175 с.
5. Грицай І. О. Адміністративно-правове регулювання діяльності неурядових правозахисних організацій: дис. ... канд. юрид. наук. Класич. приват. ун-т. Запоріжжя. 2012. 200 с.
6. Матвійчук О. Загальна характеристика прав і свобод людини. Права людини в діяльності поліції: практичний посібник. 2016. 78 с.
7. Погребняк С. П. Вплив судової практики на юридичні акти в англо-американському праві. Вісник академії правових наук. 2004. № 2 (37). С. 24-34

References:

1. Bochok O. I. (2021) Administratyvno-pravovi zasady, zastosuvannya politseiskyykh zakhodiv prymusu [Administrative and legal principles, application of police coercive measures] (PhD Thesis), Kyiv, p. 19.
2. Vodotyka S. H. (2006) Munitsypalna militsiia: istorychnyi dosvid ta problemy funktsionuvannya v Ukraini [Municipal police: historical experience and problems of functioning in Ukraine.]. Kultura narodov Prychernomoria [Culture of the peoples of the Black Sea region.], no. 85, pp. 128-131.
3. Hida Ye. O. (2011) Deontolohichni zasady zabezpechennia prav i svobod liudyny ta hromadianyna pratsivnykamy militsii u sferi pravoporiadku: monohrafiia [Deontological principles of ensuring human and civil rights and freedoms by police officers in the field of law and order: a monograph], Kyiv: FOP O. S. Lipkan, p. 416.
4. Hnusov Yu. V. (2017) Spetsialna tekhnika Natsionalnoi politsii Ukrainy: navch. posib. z dys. «Taktyko-spetsialna pidhotovka» [Special equipment of the National Police of Ukraine: a textbook on the subject "Tactical and special training"], (eds. Hnusov Yu. V., Svitlychnyi V. A., Onyshchenko Yu. M.), Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs, p. 175.
5. Hrytsai I. O. (2012) Administratyvno-pravove rehuliuвання diialnosti neuriadovykh pravozakhysnykh orhanizatsii [Administrative and legal regulation of non-governmental human rights organizations] (PhD Thesis), Zaporizhzhia: Classical Private University, p. 200.
6. Matviichuk O. (2016) Zahalna kharakterystyka prav i svobod liudyny. Prava liudyny v diialnosti politsii: praktychnyi posibnyk [General characteristics of human rights and freedoms. Human rights in policing: a practical guide.], p. 78.
7. Pohrebniak S. P. (2004) Vplyv sudovoi praktyky na yurydychni akty v anhloamerykanskomu pravi [The impact of judicial practice on legal acts in Anglo-American law. Bulletin of the Academy of Legal Sciences.]. Visnyk akademii pravovykh nauk [Bulletin of the Academy of Legal Sciences], vol. 2, no. 37, pp. 24-34.

УДК 378.011.3-051:373.2.015.31:796

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-234-243](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-234-243)

Калічак Юрій Львович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. І. Франка, 24, м. Дрогобич, 82100, тел.: (067) 798-39-88, <https://orcid.org/0000-0003-4348-1740>

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИХОВАТЕЛІВ ВНАСЛІДОК ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ОЗДОРОВЧІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ»

Анотація. У статті на основі детального аналізу психолого-педагогічних джерел досліджено особливості формування здоров'язбережувальної компетентності у вихователів дитячих садків. Обґрунтовано актуальність даної проблеми в сучасній системі дошкільної освіти України.

З'ясовано основні чинники формування здоров'язбережувальної компетентності та необхідність викладання дисципліни «Оздоровчі технології та діагностичні методики фізичного розвитку дітей дошкільного віку» для студентів спеціальності «Дошкільна освіта» у закладах вищої педагогічної освіти.

В статті проаналізовано змістовно-організаційні аспекти формування здоров'язбережувальної компетентності як важливої складової професійної готовності вихователя закладу дошкільної освіти.

Здоров'язбережувальна компетентність розглядається як інтегральна, динамічна риса особистості, котра полягає в здатності організувати й регулювати оздоровчу діяльність. Здоров'язбережувальна компетентність вихователя забезпечується комплексом професійно орієнтованих знань, умінь, ставлень та цінностей, спрямованих на збереження та зміцнення здоров'я дітей дошкільного віку.

Охарактеризовані напрями в системі професійної підготовки студентів-майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти та умови, що забезпечуватимуть реалізацію важливих професійно-орієнтованих завдань формування здоров'язбережувальної компетентності.

Доведено, що підготовка сучасного фахівця дошкільного профілю неможлива без формування в нього уявлень про новітні фізкультурно-оздоровчі технології, котрі використовуються в залежності від показників психофізичного розвитку дошкільників, про інноваційну діяльність у сфері фізичного виховання. Особливо це стосується нетрадиційних методів оздоровлення.

Ключові слова: здоров'язбережувальна компетентність, оздоровчі технології, фахова підготовка, вихователь закладу дошкільної освіти, фахівець дошкільного профілю.

Kalichak Yurii Lvovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Department of General Pedagogy and Preschool Education Ivan Franko State Pedagogical University in Drohobych, 24, Ivan Franko St., Drohobych, 82100, tel.: (067) 798-39-88, <https://orcid.org/0000-0003-4348-1740>

FORMATION OF HEALTH-CONTAINING COMPETENCE OF TEACHER OF PRESCHOOL EDUCATION AS A RESULT OF STUDYING THE COURSE «HEALTH TECHNOLOGIES AND DIAGNOSTIC METHODS PHYSICAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN»

Abstract. The article investigates the peculiarities of formation of health-preserving competence of pre-school teachers on the basis of a detailed analysis of psychological and pedagogical literary sources. The urgency of this problem in the modern system of preschool education of Ukraine is substantiated.

The main factors of formation of health-preserving competence and the need to teach the discipline "Health technologies and diagnostic methods of physical development of preschool children" to students majoring in "Preschool education" in higher pedagogical education.

The article analyzes the content and organizational aspects of the formation of health competence as an important component of the professional readiness of preschool teachers.

Health competence is seen as an integral dynamic personality trait that manifests itself in the ability to organize and regulate health activities. The health-preserving competence of a teacher is provided by a set of professionally oriented knowledge, skills, attitudes and values aimed at preserving and strengthening the health of preschool children.

The directions in the system of professional training of preschool teachers and the conditions that will ensure the implementation of important professionally-oriented tasks of forming health-preserving competence are described.

It is proved that the training of a modern specialist of preschool education is impossible without the knowledge about the latest physical culture and health technologies, which are used depending on the indicators of psychophysical development of preschoolers, and innovative activities in the field of physical education. This is especially true of non-traditional healing methods.

Keywords: health-preserving competence, health-improving technologies, professional training, preschool teacher, preschool education specialist.

Постановка проблеми. Процеси оптимізації системи вищої педагогічної освіти, котрі викликані сучасним соціальним замовленням, мають на меті забезпечення закладів дошкільної освіти високо кваліфікованими педагогічними кадрами дошкільного профілю. Сучасні інноваційні методи едукції дітей дошкільного віку диктують вимоги щодо функціонування системи дошкільної освіти загалом, регламентують спрямованість освітнього процесу в дитячому садку на основі застосування здоров'язбережувальних технологій зокрема. Поліпшення фізичного розвитку й фізичної підготовленості дошкільників на сьогодні потребує урізноманітнення й постійного вдосконалення форм та методів діяльності. Задля вирішення окреслених завдань вихователь повинен опанувати різноманітні методики визначення рівня об'єктивного фізичного стану дитини, а також традиційні та нетрадиційні оздоровчі технології.

Аналіз останніх досліджень. Останнім часом у фізичному розвитку найменших громадян України спостерігається стійка тенденція до відчутного зниження щоденної рухової активності та, як наслідок, суттєві відхилення здоров'я ослабленої дитини (слабкість нервово-м'язового апарату, погіршення роботи функціональних систем організму, погіршення інтелектуальної та фізичної працездатності, швидка втомлюваність тощо).

Однією з основних причин дитячих хвороб вважаємо недостатність або повна відсутність оздоровчої спрямованості освітнього процесу загалом та з фізичного виховання зокрема. Значна частина закладів дошкільної освіти не використовують відповідні форми роботи з фізичного виховання дітей з метою досягнення фізичної досконалості (формування міцного здоров'я, гармонійного фізичного розвитку, рухової підготовленості, розвитку основних локомоцій і фізичних якостей), а лише дбають про стандартний набір рухових дій чи наявність певної кількості рухів чи рухових дій.

Модернізація освітньої діяльності має на меті створення сприятливих умов задля зміцнення здоров'я малюків через широке застосування різноманітних здоров'язбережувальних технологій в дошкільній освіті.

Оздоровчі заходи лише тоді приносять користь, коли дошкільник із задоволенням дотримуватиметься всіх рекомендації та організаційно-методичних вказівок.

Майстерність сучасного вихователя полягає не лише у досконалому опануванні теоретичними знаннями, але й у здатності запроваджувати прогресивні ідеї та оздоровчі технології у практику, займатися інноваційною діяльністю в галузі здоров'язбереження дітей дошкільного віку. Сприятиме такій діяльності, насамперед, створення належного предметно-ігрового розвивального середовища, а також комфортних умов для перебування дітей у дитячому садку тощо [10].

Саме тому існує нагальна потреба індивідуалізації занять фізичними вправами, зокрема використання загальнорозвивальних й оздоровчих

комплексів, котрі б сприяли формуванню основних локомоцій і розвитку рухових якостей вже змалку в дітей дошкільного віку.

Правильний підбір індивідуальних корекційно-оздоровчих технологій, здійснення систематичних тестувань задля отримання інформації про динаміку психофізичного стану дошкільника дозволить успішно здійснювати необхідну корекції тренувальних програм.

Аналіз психолого-педагогічної літератури щодо фахової підготовки фахівців з фізичної культури свідчить про наявність різних аспектів цієї проблеми, зокрема: вдосконалення професійної підготовки фахівців з фізичної культури (М. Т. Данилко, М. Д. Зубалій, Т. Г. Овчаренко, Б. М. Шиян та ін.); формування індивідуальних здібностей студентів у процесі навчання та виховання (В. М. Марищук, В. С. Фарфель); упровадження особистісно орієнтованих технологій навчання та виховання у закладах вищої педагогічної освіти (І. Д. Бех, О. О. Вербицький, Л. П. Сущенко); психолого-педагогічні основи навчання майбутніх вихователів (О. В. Федик, А. В. Цьось та ін.); підготовка студентів до фізичного виховання дошкільників (О. Л. Богініч, Л. В. Волков, Н. Ф. Денисенко, З. І. Нестерова, Т. І. Поніманська, Л. А. Рижова) [1-8; 13-17].

Однак конкретних рекомендацій щодо діагностики стану здоров'я дітей та здійснення фізичного розвитку з урахуванням наявних відхилень не знаходимо. Саме відсутність чіткого й конкретно обґрунтованого змісту фахової підготовки вихователя, а також належних форм і методів його реалізації диктує необхідність вивчення навчальної дисципліни «Оздоровчі технології та діагностичні методики фізичного розвитку дітей дошкільного віку».

Мета курсу, на наш погляд, передбачає ознайомлення студентів із відповідними інноваційними, нестандартними, нетрадиційними підходами щодо здійснення фізичного розвитку дітей дошкільного віку та з основними методиками його діагностики, котрі уможливають оцінку їх фізичного стану. Даний курс є своєрідним продовженням дисципліни «Методика фізичного виховання та валеологічної освіти дітей дошкільного віку» та дозволяє узагальнити набуті знання з різних галузей науки (анатомії, фізіології, педагогіки, психології тощо) задля створення єдиного здоров'язбережувального середовища у сучасних закладах дошкільної освіти [12].

Мета статті – з'ясувати можливості поліпшення процесу підготовки вихователів до організації та здійснення індивідуалізованого фізичного розвитку дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Програма курсу «Оздоровчі технології і діагностичні методики фізичного розвитку дітей дошкільного віку» розрахована на 90 годин (кількість кредитів відповідно до ECTS – 3). Теоретичний блок – 16, практичний – 32, самостійна робота – 42 годин [12, с. 1].

Основні компетентності, котрі повинні засвоїти вихователі:

- творчо «використовувати отримані знання з методики фізичного виховання дітей при вирішенні навчально-виховних завдань у роботі з дошкільниками;

- володіти основами методики проведення різноманітних фізкультурно-оздоровчих заходів у режимі дня закладу дошкільної освіти;
- розробляти та втілювати нові організаційно-педагогічні нетрадиційні форми, методи оздоровлення дошкільників (з урахуванням побажань батьків);
- організовувати раціональне предметне середовище для різних форм, видів рухової активності,;
- створювати сприятливі умови для позитивних емоційних та морально-вольових проявів дітей;
- залучати батьків до активної участі в навчально-оздоровчій роботі;
- враховувати вікові та індивідуальні особливості дітей дошкільного віку в процесі проведення занять з фізичного виховання;
- орієнтуватись у спеціальній науково-педагогічній літературі відповідно до профілю підготовки.
- вивчати, аналізувати й оцінювати рівень фізичного розвитку дітей дошкільного віку;
- планувати та проводити оздоровчі заходи у режимі дня закладу дошкільної освіти;
- враховувати у своїй діяльності психолого-педагогічні основи організації фізкультурно-оздоровчих занять;
- складати індивідуальну програму оздоровлення організму дошкільника» [12, с. 2].

Програмовий зміст навчальної дисципліни передбачає таку тематику: «Предмет вивчення та основні поняття курсу «Оздоровчі технології та діагностичні методики фізичного розвитку дітей дошкільного віку». Нестандартні методики та технології фізичного розвитку дітей дошкільників у сучасних умовах. Оздоровлення дітей дошкільного віку. Оздоровлення дітей з особливими потребами. Оздоровчі види гімнастики. Масаж. Формування правильної постави та профілактика плоскостопості у дітей дошкільного віку» [12, с. 3].

Зазначений зміст уможливить опанування вихователями закладів дошкільної освіти конкретними методиками оцінки фізичного стану дитини й сприятиме створенню конкретних умов реалізації принципу «індивідуалізації та оздоровчої спрямованості педагогічних впливів у фізичному вихованні дітей дошкільного віку» [12, с. 2].

Серед інших звернемо увагу на «авторські методики (система фізичного виховання П. Ф. Лесгафта, Вальдорфська педагогіка Рудольфа Штайнера, методика Марії Монтесорі, система фізичного виховання дітей сім'ї Нікітіних, система загартування П. К. Іванова «Детка», система формування рухових навичок дітей Глена Домана, фізичний розвиток дитини за методикою Сесіль Лупан тощо)», а також на окремі найбільш характерні на сьогодні теми: «Етнопедагогічні оздоровчі технології. Традиції української етнопедагогіки щодо виховання здорової дитини. Інноваційна діяльність в галузі фізичного

виховання дошкільників. Загальна характеристика інноваційних оздоровчих технологій. Технології психофізичного розвитку дошкільників» [12, с. 5].

Рівень фізичного розвитку є важливим показником комплексної оцінки здоров'я дошкільників, котрий обов'язково враховують під час визначення групи здоров'я дошкільника. Студентам необхідно знати ці критерії, а саме: «особливості стану здоров'я і фізичного розвитку кожної дитини, яке проводиться у дошкільному навчальному закладі під час медичних оглядів дітей. На основі цих даних з урахуванням висновків лікарів за місцем проживання, лікування, медичного консультування дітей, лікар і медична сестра дошкільного закладу розподіляють вихованців за медичними групами (групами здоров'я), фіксують висновки і рекомендації щодо участі дітей у фізкультурно-оздоровчих заходах, формах освітньої роботи з фізичного розвитку і виховання в індивідуальних медичних картках та доводять їх до відома батьків вихованців і педагогів. Залежно від встановленої медичної групи та індивідуальних призначень вихователі, інструктори з фізичної культури і плавання забезпечують відповідний ступінь участі кожної дитини в системі фізкультурно-оздоровчої роботи, оптимальний рівень фізичних, психічних, емоційних навантажень для неї» [11, с. 9].

Серед найбільш розповсюджених форм організації здоров'язбережувальної діяльності сучасного закладу дошкільної освіти відзначимо такі: «заняття з фізичного розвитку, самостійну рухову діяльність дітей, рухливі ігри, ранкова гімнастика, оздоровчі фізкультурні хвилинки, фізичні вправи після денного сну, фізичні вправи в поєднанні з загартувальними процедурами, фізкультурні прогулянки, фізкультурне дозвілля, спортивні свята, різноманітні естафети та змагання, оздоровчі процедури у воді тощо» [17, с. 5].

Нині активно впроваджуються новітні види оздоровчої діяльності, зокрема «оздоровчо-розвивальні хвилинки, стимулювальна гімнастика, імунна гімнастика, психогімнастика (вправи, ігри тощо), арт-гімнастика, кольоротерапія, казкотерапія, сміхотерапія, сольова підлога, фітбол-гімнастика, художня гімнастика, гідроаеробіка, дитячий фітнес» [5, с. 3].

Використання новітніх інноваційних розвивальних технологій з метою поліпшення фізичного стану дошкільників повинно уможливити досягнення оздоровчого та розвивального ефекту за умови відсутності негативних наслідків для організму дитини. Доцільність застосування подібних технологій передбачає знання різноманітних методик діагностики рівня фізичного розвитку, як основного показника в комплексній оцінці стану здоров'я малюка. З цією метою студенти повинні опанувати такі морфометричними методи визначення головних критеріїв фізичного розвитку:

- антропометрія (вимірювання окружності грудної клітини; довжини та маси тіла, а також коефіцієнтами, що дозволяють судити про пропорційність розвитку: індекс повноти, індекси Ерісмана, Піньє тощо;

•функціональними (частота серцевих скорочень, артеріальний тиск, реакція організму на фізичне навантаження), а також з методиками соматотипування (метод оцінки динамічного соматотипу за У. Шелдоном та метод визначення соматотипів на основі величин сигнальних відхилень довжини, маси тіла та окружності грудної клітини від середньоарифметичних за І. Бахрак) [7, с. 3].

Міцні знання закономірностей швидкоплинних змін в організмі дошкільників, котрі продиктовані швидким ростом, розвитком та цілеспрямованими та заздалегідь спланованими заняттями фізичними вправами, дозволять фахівцям не лише адекватно реагувати на закономірні адаптивні й вікові зміни, але й усувати наявні несприятливі стани, котрі спровоковані використанням невластивих форм фізкультурно-оздоровчих занять (невідповідність навантаження фізичній підготовленості дошкільника, індивідуальні особливості малюків тощо).

Міністерство освіти і науки України у Інструктивно-методичних рекомендаціях «Організація фізкультурно-оздоровчої роботи у дошкільних навчальних закладах» визначило пріоритетні напрями використання традиційних і нетрадиційних методів оздоровлення малюків та практичні можливості їх втілення у практику роботи сучасних закладів дошкільної освіти. Відтак, сучасний фахівець має опанувати цілий арсенал оздоровчих технологій. «Поряд з традиційними засобами фізичного виховання, оздоровлення дошкільників у практиці роботи дошкільних закладів знаходять місце інші. Наприклад: фітбол-гімнастика – вправи з використанням м'яча, що має певні властивості (розмір, колір, запах, пружність), які застосовуються з оздоровчою метою; стретчинг – система вправ, заснована на статичних розтягненнях м'язів тіла і хребта, яка дає змогу запобігати порушенню постави, має оздоровчий вплив на весь організм, допомагає активізувати його захисні сили; горизонтальний пластичний балет – система партерних рухів, що виконуються у горизонтальних вихідних положеннях від положення лежачи у позі ембріона до положення стоячи на колінах, повільно і плавно, у супроводі класичної і сучасної музики у формі цілісних композицій» [11, с. 3].

Діяльність теперішнього дитячого садка зацентрована на зміцненні психофізичного здоров'я дитини, що неможливе без здійснення інноваційної діяльності у сфері фізичного виховання. Особливо це стосується нетрадиційних методів оздоровлення. Звідси існує нагальна потреба засвоєння студентами фізичної та психологічної спрямованістю нетрадиційних оздоровчих методик (наприклад, різноманітні види дихальних гімнастик тощо).

До робочої програми дисципліни «Оздоровчі технології і діагностичні методики фізичного розвитку дітей дошкільного віку», на наш погляд, варто включати інноваційні технології, котрі одночасно вирішують завдання фізичного й нервово-психічного розвитку дітей дошкільного віку (наприклад, технологія фізичного виховання М. Єфименка тощо)

Висновки. Творчий підхід до організації всіх форм фізкультурно-оздоровчої роботи, постійний обмін передовим досвідом дозволять забезпечити вихователям закладів дошкільної освіти успіх у фізичному вихованні дітей. Однак вирішальним завжди залишатиметься високий рівень здоров'язбережувальної компетентності.

Відчутному зниженню захворюваності дітей дошкільного віку сприятиме ґрунтовне опанування оздоровчих систем студентами закладів вищої педагогічної освіти, педагогічними працівниками ЗДО.

Сучасна система підготовки фахівця дошкільного профілю неможлива без формування в нього уявлень про фізкультурно-оздоровчі технології, котрі необхідно застосовувати згідно з показниками фізичного й морфофункціонального розвитку дошкільників. Необхідний обсяг знань у галузі здоров'язбереження студенти мають можливість опанувати упродовж вивчення навчальної дисципліни «Оздоровчі технології та діагностичні методики фізичного розвитку дітей дошкільного віку».

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження полягають у відчутному збагаченні змісту навчальних програм педагогічних вишів у таких напрямках: технології формування культури здоров'я дітей дошкільного віку, засвоєння знань щодо здорового способу життя дошкільників, організація дієвого здоров'язбережувального середовища в закладі дошкільної освіти.

Література:

1. Букресва Н. М. Створення здоров'язбережувального середовища в дошкільному закладі (за результатами експериментальної роботи). Запоріжжя. ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2007. № 3. С. 54–61.
2. Вільчковський Е. С. Організація рухового режиму дітей у дошкільних навчальних закладах: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Мандрівець, 2008. 128 с.
3. Вільчковський Е. С., Курок О. І. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку: навчальний посібник Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. 428 с.
4. Воронцова Т. В. Навчання здоровому способу життя на основі життєвих навичок: монографія. Київ: Просвіта, 2007. 246 с.
5. Григоренко Г. І., Денисенко Н. Ф., Коваленко Ю. О., Маковецька Н. В. Нетрадиційні методи оздоровлення дітей дошкільного віку: навч. посібник. Запоріжжя: ЗНУ, 2006. 116 с.
6. Григоренко Г. І., Денисенко Н. Ф., Коваленко Ю. О., Маковецька Н. В. Оздоровча робота в дошкільному навчальному закладі: навчальний посібник Запоріжжя: ЗНУ, 2006. С. 99.
7. Денисенко Н. Ф. Оздоровчі технології в освітньому процесі. *Дошкільне виховання* 2004. № 12. С. 4–6.
8. Денисенко Н. Ф. Освітній процес має бути здоров'язбережувальним. *Дошкільне виховання*. 2007. № 7. С. 8–10.
9. Загородня Л. П., Титаренко С. А., Барсуковська Г. П. Фізичне виховання дітей дошкільного віку: навчальний посібник. Суми: Університетська книга, 2018. 272 с.
10. Загородня Л. П. Педагогічна майстерність вихователя дошкільного закладу: монографія. Суми : «Університетська книга», 2010. 319 с.
11. Інструктивно-методичні рекомендації «Організація фізкультурно-оздоровчої роботи у дошкільних навчальних закладах». Режим доступу: <https://imzo.gov.ua/2016/09/08/>

list-mon-vid-02-09-2016-1-9-456-shhodo-organizatsiyi-fizkulturno-ozdorovchoyi-roboti-u-doshkilnih-navchalnih-zakladah/.

12. Калічак Ю. Л. Оздоровчі технології та діагностичні методики фізичного розвитку дітей дошкільного віку: робоча програма. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. 12 с.

13. Комісарик М. І., Чуйко Г. В. Теорія та методика фізичного виховання дітей дошкільного віку: підручник. Чернівці. Книги–XXI, 2013. 484 с.

14. Організація оздоровчої роботи в дошкільному навчальному закладі: укл. Л. А. Швайка. Харків: Основа, 2008. 253 с.

15. Оржеховська В. М. Здоров'язберігаюче навчання й виховання. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*. 2008. № 1. С. 24–28.

16. Рубан Н. Здоров'ятворчі та здоров'язбережувальні технології. *Палітра педагога*. 2010. № 2. С. 2–6.

17. Шамрай А. І. Організація фізкультурно-оздоровчої роботи в дошкільному навчальному закладі. *Дошкільний навчальний заклад*. 2007. № 10. С. 8–10.

References:

1. Bukreeva N. M. Stvorennya zdorov"yazberezhuval'noho seredovyscha v doshkil'nomu zakladi (za rezul'tatamy eksperymental'noyi roboty). [Creating a healthy environment in preschool (according to the results of experimental work)]. Zaporizhzhia. LIPS LTD, 2007. № 3. P. 54–61 [in Ukrainian].

2. Vilchkovsky E. S. Orhanizatsiya rukhovoho rezhymu ditey u doshkil'nykh navchal'nykh zakladakh: navchal'no-metodychnyy posibnyk. [Organization of the motor regime of children in preschool educational institutions: a textbook]. Ternopil: Mandrivets, 2008. 128 p. [in Ukrainian].

3. Vilchkovsky E. S., Kurok O. I. Teoriya i metodyka fizychnoho vykhovannya ditey doshkil'noho viku: navchal'nyy posibnyk. [Theory and methods of physical education of preschool children: a textbook]. Sumy: VTD "University Book", 2004. 428 p. [in Ukrainian].

4. Vorontsova T. V. Navchannya zdorovomu sposobu zhyttya na osnovi zhyttyevykh navychok: monohrafiya. [Learning a healthy lifestyle based on life skills: a monograph]. Kyiv: Prosvita, 2007. 246 p. [in Ukrainian].

5. Grigorenko G. I., Denisenko N. F., Kovalenko Y. O., Makovetskaya N. V. Netradytsiyni metody ozdovlennya ditey doshkil'noho viku: navch. posib. [Non-traditional methods of improving the health of preschool children: textbook. way]. Zaporozhye: ZNU, 2006. 116 p. [in Ukrainian].

6. Grigorenko G. I., Denisenko N. F., Kovalenko Y. O., Makovetskaya N. V. Ozdorovcha robota v doshkil'nomu navchal'nomu zakladi: navch. posib. [Health-improving work in preschool educational institution: textbook. way]. Zaporozhye: ZNU, 2006. P. 99. [in Ukrainian].

7. Denisenko N. F. Ozdorovchi tekhnolohiyi v osvitr'omu protsesi. [Health technologies in the educational process]. Doshkil'ne vykhovannya. – Preschool education. 2004. № 12. S. 4–6. [in Ukrainian].

8. Denisenko N. F. Osvitniy protses maye buty zdorov"yazberezhuval'nym. [The educational process must be healthy]. Doshkil'ne vykhovannya. – Preschool education. 2007. № 7. S. 8–10. [in Ukrainian].

9. Zagorodnya L. P., Titarenko S. A., Barsukovskaya G. P. Fizychno vykhovannya ditey doshkil'noho viku: navchal'nyy posibnyk. [Physical education of preschool children: a textbook]. Sumy: University Book, 2018. 272 p. [in Ukrainian].

10. Zagorodnya L. P. Pedahohichna maysternist' vykhovatelya doshkil'noho zakladu: monohrafiya. [Pedagogical skill of the preschool teacher: monograph]. Sumy: "University Book", 2010. 319 p. [in Ukrainian].

11. Instruktyvno-metodychni rekomendatsiyi «Orhanizatsiya fizkul'turno-ozdorovchoyi roboty u doshkil'nykh navchal'nykh zakladakh». [Instructional and methodical recommendations "Organization of physical culture and health work in preschool educational institutions"]. Access mode: <https://imzo.gov.ua/2016/09/08/list-mon-vid-02-09-2016-1-9-456-shhodo-organizatsiyi-fizkulturno-ozdorovchoyi-roboti-u-doshkilne-navchalnih-zakladah/>. [in Ukrainian].

12. Kalichak Yu. L. Ozdorovchi tekhnolohiyi ta diahnostychni metodyky fizychnoho rozvytku ditey doshkil'noho viku: robocha prohrama. [Health-improving technologies and diagnostic methods of physical development of preschool children: working program]. Drohobych: Editorial and Publishing Department of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko, 2017. 12 p. [in Ukrainian].

13. Commisaryk M. I., Chuiko G. V. Teoriya ta metodyka fizychnoho vykhovannya ditey doshkil'noho viku: pidruchnyk. [Theory and methods of physical education of preschool children: a textbook]. Chernivtsi. Books – XXI, 2013. 484 p. [in Ukrainian].

14. Orhanizatsiya ozdorovchoyi roboty v doshkil'nomu navchal'nomu zakladi: ukl. L. A. Shvayka. [Organization of health work in a preschool educational institution: incl. L. A. Schweik]. Kharkiv: Osnova, 2008. 253 p. [in Ukrainian].

15. Orzhekhovskaya V. M. Zdorov"yazberihayuche navchannya y vykhovannya. [Health-preserving education and upbringing.]. Naukovi zapysky Nizhyns'koho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholya – Scientific notes of Mykola Gogol Nizhyn State University. 2008. № 1. S.24–28. [in Ukrainian].

16. Ruban N. Zdorov"yatvorchi ta zdorov"yazberezhuval'ni tekhnolohiyi. [Health and health technologies]. Palitra pedahoha – Teacher's palette. 2010. № 2. S. 2–6. [in Ukrainian].

17. Shamrai A. I. Orhanizatsiya fizkul'turno-ozdorovchoyi roboty v doshkil'nomu navchal'nomu zakladi. [Organization of physical culture and health work in preschool education]. Doshkil'nyy navchal'nyy zaklad – Preschool educational institution. 2007. № 10. S. 8–10. [in Ukrainian].

УДК 37.015.31:159.923.38-053.4]:373.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-244-256](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-244-256)

Кравчук Неля Павлівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20300, тел.: (4744) 3-45-82, <https://orcid.org/0000-0002-9420-4375>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОБДАРОВАНИХ ДОШКІЛЬНИКІВ У ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті окреслено теоретико-методологічні аспекти розвитку творчого потенціалу обдарованих дошкільників у закладах дошкільної освіти. Досліджено дві категорії понять: «обдарованість» та «творчий потенціал».

Актуальність матеріалу, викладеного у статті, обумовлена тим, що обдаровані діти потребують особливого виховання та спеціальних умов для розвитку їх творчого потенціалу. Простежено, що обдарованість визначається за допомогою вимірювання інтелектуальних параметрів або феноменологічних проявів.

У статті розглядаються різні погляди щодо проблеми дитячої обдарованості зарубіжних та вітчизняних науковців (Г. Альтштулер, О. Кульчицька, О. Матюшкін, О. Проценко, А. Савенков та ін.). Проблему розвитку творчого потенціалу порушено в наукових розвідках О. Дьяченко, Є. Ільїна, А. Лукановської, В. Маслової, Т. Піроженко та ін.

Автори вважають, що обдарована дитина – це особистість, яка вирізняється яскравими, іноді видатними досягненнями у тій чи іншій сфері діяльності, яка є улюбленою для неї, а творчий потенціал – це особистісна характеристика, індивідуальний потенціал для досягнення високих результатів в одній або декількох сферах творчої діяльності (зображувальна, конструктивна, художньо-мовленнєва, театралізована та ін.). Тому, на думку автора, раннє виявлення, навчання і виховання обдарованих дітей – одне з головних завдань удосконалення сучасної системи освіти, яке передбачає створення розвивального середовища в умовах закладу дошкільної освіти.

Проаналізовано стандартизовані методики дослідження творчого потенціалу обдарованих дітей, а також вправи та ігри для розвитку творчих здібностей, які використовуються у роботі з дітьми у закладах дошкільної освіти.

Ключові слова: обдарованість, обдарована дитина, творчий потенціал, творчі здібності, креативність, інтелект.

Kravchuk Nelia Pavlivna Candidate of Pedagogic Sciences (Ph.D.), Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy of Child Development Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 28, Uman, 20300, tel.: (4744) 3-45-82, <https://orcid.org/0000-0002-9420-4375>

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE CREATIVE POTENTIAL OF GIFTED PRESCHOOL CHILDREN IN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article outlines the theoretical and methodological aspects of the development of creative potential of gifted preschoolers in preschool institutions. Two categories of concepts have been studied: «giftedness» and «creative potential».

The relevance of the material presented in the article is due to the fact that gifted children need special education and special conditions for the development of their creative potential. It has been observed that giftedness is determined by measuring intellectual parameters or phenomenological manifestations.

The article considers different views on the problem of children's talents of foreign and domestic scientists (G. Altshtuler, O. Kulchytska, O. Matyushkin, O. Protsenko, A. Savenkov, etc.). The problem of the development of creative potential was raised in the scientific research of O. Dyachenko, E. Ilyin, A. Lukanovska, V. Maslova, T. Pirozhenko and others.

The authors believe that a gifted child is a person who has bright, sometimes outstanding achievements in a field of activity that is his favorite, and creative potential is a personal characteristic, individual potential to achieve high results in one or more areas of creative activities (pictorial, constructive, artistic and speech, theatrical, etc.). Therefore, according to the author, early detection, education and upbringing of gifted children is one of the main tasks of improving the modern education system, which involves creating a developmental environment in preschool education.

The standardized methods of research of creative potential of gifted children, and also exercises and games for development of creative abilities which are used in work with children in preschool educational institutions are analyzed.

Keywords: giftedness, gifted child, creative potential, creative abilities, creativity, intellect.

Постановка проблеми. Реформаційні процеси, що ініціюють зміни в системі дошкільної освіти, в освітньому просторі в Україні, торкнулися і системи дошкільної освіти, яка стає більш значущою частиною соціальних перетворень, зокрема, пошуку шляхів і засобів раннього виявлення унікальної своєрідності кожної дитини, її творчої обдарованості.

Вищезазначене актуалізувало важливість виявлення і розвитку обдарованих дітей та розвитку їх творчого потенціалу, що стає одним із

пріоритетних завдань дошкільної освіти та підтверджує необхідність вирішення означеної проблеми основними документами в галузі освіти України. Зокрема, у Законі України: «Про дошкільну освіту», «Базовому компоненті дошкільної освіти» та інших документах, в яких розвиток творчих здібностей розглядається першочерговим завданням на найближчі десятиліття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій щодо проблеми обдарованості особистості розглядається в працях: О. Антонової, І. Аверіної, Д. Богоявленської, Л. Венгера, Дж. Гілфорда, Ю. Гільбуха, І. Карабаєвої, О. Кульчицької, Н. Лейтеса, О. Леонтьєва, С. Максименка, О. Матюшкіна, В. Моляко, О. Музики, С. Платонової, В. Шадрікова, В. Юркевич й ін.

Проблему розвитку творчого потенціалу порушено в наукових розвідках В. Давидова, О. Дьяченко, Д. Ельконіна, Є. Ільїна, В. Кудрявцева, А. Лукановської, В. Маслової, О. Поддьякова, Т. Піроженко та ін.

На думку психологів, без відповідної підтримки, діти не можуть досягти того високого рівня, на який вони потенційно здатні, тому потрібні спеціальна допомога та керівництво з боку педагогів і батьків у розвитку обдарованої особистості – зокрема, розвитку її творчого потенціалу.

Мета статті – дослідження теоретико-методологічних аспектів розвитку творчого потенціалу обдарованих дошкільників у закладах дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Вивчення дитячої обдарованості як психолого-педагогічного явища актуалізовано освітньою практикою. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні передбачає перехід до креативних освітніх технологій навчання дошкільників, відповідно до їхніх нахилів та здібностей. Документ спрямовує педагогів підтримувати прояви у дітей ініціативності, креативності, самостійності, а також дбати про сприятливі для цього умови в закладах дошкільної освіти.

У межах нашого дослідження розглядаємо дві категорії понять: «обдарованість» та «творчий потенціал», кожна з яких включає дотичні поняття: «обдаровані діти», «дитяча обдарованість», «творча особистість», «креативність» тощо.

Оскільки обдарованість у дитячому віці можна розглядати як потенціал психологічного розвитку стосовно наступних етапів життєвого шляху особистості, важливо враховувати складність самого поняття обдарованості.

Передусім з'ясуємо сутність поняття «обдарованість». Акцентуємо увагу, що воно є похідним від слова «дар» та розглядається як результат певного дару, даного людині Природою. З цього погляду, будь-яка дитина може стати обдарованою за сприятливих обставин. Підтверджує таку думку дослідник Н. Лейтес, який вважає, що потенційно обдарованими є 93–95 % загальної кількості обдарованих людей, тобто усі діти обдаровані від народження багатьма талантами і здібностями [1, с. 2].

Відтак, вважаємо, що із задатками обдарованості, здатністю до ефективної плідної діяльності народжується кожна психічно нормальна людина, яка має

потенційні здібності у тій чи іншій сфері діяльності. А ось спрямованість і ступінь обдарованості різні. Подальша доля дару залежить від мікро-, мезо- й макросередовища, де живе й формується людина.

Щоб повніше зрозуміти змістове наповнення поняття «обдарованість», розглянемо сутність двох термінів: *обдаровані діти* та *дитяча обдарованість*. Дослідник О. Савенков терміном *обдаровані діти* позначає особливу групу дітей, «що випереджають однолітків у розвитку, а *дитяча обдарованість*, навпаки, не передбачає селекції, а кожна людина має певний інтелектуально-творчий потенціал» [2]. Також науковець найбільш повно описав особливості обдарованої дитини: допитливість; відмінна пам'ять; гнучкість; надситуативна активність; здібність до прогнозування; продуктивність і оригінальність мислення; лідерство; високий рівень розвитку логічного мислення; підвищений інтерес до дивергентних задач; висока концентрація уваги; самостійність тощо [2].

Дефініція «обдарованість» визначається Д. Богоявленською як: системна якість психіки, яка визначає можливість досягнення людиною вищих результатів у одному або кількох видах діяльності порівняно з іншими людьми» [3]. Також автори зазначають, що поняття «обдарованість» і «творча обдарованість» виступають як синоніми [3], а дефініцію *обдарована дитина* визначають як «дитину, яка виділяється яскравими, очевидними, іноді визначними досягненнями (чи має внутрішні передумови для таких досягнень) в тому або іншому виді діяльності» [3].

Краще зрозуміти сутність поняття «обдарованість» допомагає визначення, подане сучасними дослідниками К. Крутії, О. Фунтіковою: «1. Загальні задатки та здібності, що зумовлюють діапазон можливостей людини, рівень та особливості її діяльності. 2. Якісне поєднання здібностей, що забезпечують успішність виконання діяльності та значні успіхи порівняно з іншими людьми. До компонентів обдарованості дошкільників можна віднести: домінантну роль пізнавальної мотивації, дослідницьку активність, можливість знаходити оригінальні рішення, можливість прогнозування тощо. Загальною ознакою обдарованості дитини є випереджальний розвиток інтелекту щодо її віку» [4, с. 173].

Науковець В. Моляко трактує «обдарованість» як «міру генетично та досвідно зумовлених можливостей людини адаптуватися до життя, а здібності, як різні грані обдарованості, а не автономні складові». У дослідженнях дитячої творчості В. Моляко визначає психологічну структуру творчого потенціалу, яка збігається з такими структурними елементами, як «творчість», «творча особистість», «обдарованість» [5].

Дитячу обдарованість, характеризують також, як специфіку розвитку здібностей з урахуванням вікових особливостей дітей та прискорення розвитку інтелекту дитини. Проте, на думку науковців, коефіцієнт інтелекту (IQ) за результатами тестів не варто розглядати за єдиний критерій оцінки рівня

дитячої обдарованості, особливо дошкільного віку (Д. Богоявленська [3], О. Савенков [2] та ін.). Адже, багаточисельні тести виміру інтелекту (IQ), виявляючи швидкість і точність знаходження вірного вирішення з безлічі можливих, не годяться для виміру креативності.

В процесі діагностики креативність підрозділяють на вербальну (словесне творче мислення) і невербальну (образотворче творче мислення). Таке розділення стало виправданим після виявлення зв'язку вказаних видів креативності з відповідними чинниками інтелекту: образним і вербальним.

Важливим у контексті нашого дослідження є розуміння категорій «інтелектуальна обдарованість» і «творча обдарованість». Ці категорії виражають передумови та умови розвитку одна одної. Початок розмежуванню цих понять поклав Дж. Гілфорд. Оцінка «інтелекту» почала доповнюватися оцінкою «креативності», а також мотиваційних характеристик. Оскільки відмінність між інтелектом і творчістю відносна, то їх не варто протиставляти. Проте дослідник зазначав, що немає креативних осіб із низьким інтелектом, але є інтелектуали з низькою креативністю [6].

Науковець М. Лейтес визначає поняття «потенційна обдарованість», яке використовується до дітей, які ще не проявили наявних обдарувань, однак володіють ними. Він запропонував виокремити «три групи дітей: із надзвичайно високим рівнем інтелекту; із звичайним рівнем розвитку інтелекту та помітними спеціальними здібностями; потенційно обдаровані (нереалізовані, непомічені, хоча володіють самотутністю мислення та спостережливістю тощо)» [1].

Варто зауважити, що дошкільний вік є найбільш чутливим періодом, порівняно з усіма періодами життя, – для цілісного, гармонійного, особистісного, творчого розвитку дитини. Саме цей вік є психологічною основою для творчої діяльності: розвиваються уява і фантазія, творче мислення, виховується допитливість, активність, ініціатива, формуються вміння спостерігати й аналізувати явища, проводити порівняння, узагальнювати факти, робити висновки, практично оцінювати діяльність. Починають складатися і диференціюватися інтереси, схильності, формуються потреби, що лежать в основі творчості. Розвиток творчого мислення невіддільний від формування виконавських умінь і навичок. Чим різнобічніші й досконаліші вміння та навички у дитини, тим багатші її фантазія і реальніші задуми.

Відтак, особливе значення творча діяльність має для обдарованих і талановитих дітей, а важливими умовами розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку є створення розвивального середовища в закладах дошкільної освіти (далі ЗДО), що випереджає розвиток дітей, спрямованість освітньої роботи на розвиток творчої особистості свобода у виборі та способі діяльності, психологічний комфорт у групі однолітків у ЗДО, реалізація індивідуального та диференційованого підходу до кожної особистості та розвиток її найкращих здібностей та обдарувань тощо.

Основними показниками творчих здібностей є: *свобода* (стрімкість, легкість думки) – кількість ідей за певну одиницю часу; *гнучкість думки* – здатність швидко та без внутрішніх зусиль переключатися з однієї ідеї на іншу; *оригінальність* – здатність породжувати ідеї, що відрізняються від звичних, незвичайні рішення; *допитливість* – здатність дивуватися, цікавитись, відкритість до всього нового; *точність* – здатність удосконалювати свій творчий продукт, надавати йому завершеного вигляду; *сміливість* – здатність приймати рішення у ситуації невизначеності, не лякатися власних висновків, при цьому завершувати розпочату справу, ризикуючи особистим успіхом та репутацією [3].

Спираючись на дослідження вчених [1; 2; 3; 5; 6] можна стверджувати, що виявити, розвивати та підтримувати дитячу обдарованість можна лише в процесі навчання і виховання, під час певної діяльності, де дитина може виявити самостійність, ініціативність, оригінальність виконання завдань, відкриття новизни та здатність до експериментування.

Для виявлення творчих здібностей, обдарованості та творчих можливостей розроблено різні методики, проте вони не можуть передбачити поведінку людини в реальних життєвих ситуаціях, в яких можуть проявитися оригінальні рішення. Виявлення творчої особистості проявляється, насамперед, у творчості діяльності дітей, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей для задоволення особистих і суспільних потреб. Психолого-педагогічні дослідження, що вивчають проблематику творчої особистості виділяють творчий потенціал як один із рушійних компонентів сучасної людини. Відзначається, що центральним поняттям у визначенні та розвитку обдарованих дітей стає поняття творчого потенціалу (А. Матюшкін [6], О. Моляко [5] та ін.), а творчість особистості поєднується із такими поняттями, як творча особистість, творчі здібності, творчий потенціал, творча діяльність тощо.

Дефініцію «творчість» найчастіше визначають як діяльність, результатом якої є створення якісно нових матеріальних і духовних цінностей. Водночас творчість являє собою здатність людини створювати з наявного матеріалу дійсності на основі пізнання закономірностей об'єктивного світу нову реальність [7]; як «продуктивну діяльність людини, яка здатна породжувати якісно нові матеріальні й духовні цінності суспільного значення» [4, с. 260].

Оскільки дошкільний період співпадає з першою фазою розвитку творчості, з «первинною креативністю», то внутрішньою передумовою творчої діяльності є творчий потенціал як «ресурс творчих можливостей людини, здатність до здійснення творчих дій та діяльності» [4, с. 14]. Тобто, максимальне виявлення творчого потенціалу виникає в тих ситуаціях, коли дитина намагається використати нетиповий для себе засіб, метод вирішення проблеми.

Відтак, у концепції А. Маслоу проявом вищого рівня потреб людини є самоактуалізація, тобто повне застосування талантів, здібностей, потенціалів

тощо. «Самоактуалізація – це процес, коли здібності індивіда розкриваються повністю, творчо і радісно. Потреба самоактуалізації виявляється в різних формах: у кожного – свої мотивація, здібності, спрямованість. Креативність, щирість, сміливість, наполеглива праця – основні характерні риси самоактуалізованих людей» [7, с. 4].

Творчий потенціал інтелектуально обдарованої дитини характеризує його особистість в цілому і являє собою систему когнітивних і некогнітивних компонентів, представлених інтелектуальними (оригінальність, гнучкість, адаптивність, швидкість й оперативність мислення; легкість асоціацій; рівень творчої уяви), і особистісними (мотиваційними, емоційними, вольовими, рефлексивними та ціннісно-смысловими) характеристиками у їх взаємодії.

Здатність дитини до творчості проявляється в процесі її життєдіяльності, при цьому будь-який з видів діяльності може здійснюватися індивідом, як на репродуктивному, так і на творчому рівні. При цьому практично не береться значення творчих здібностей дитини, які можна розглядати як одну з умов розвитку особистості та прояви адаптаційних можливостей.

Показники креативності виділяються як за кількістю кореляційних зв'язків з показниками інших психічних утворень, так і за місцем в структурі цих зв'язків. Вони пов'язані з показниками, що відображають особливості сенсомоторної і афективної сфер, інтелекту, темпераменту і мотивації. Складність взаємозв'язків між різними за своєю природою психічними проявами можна вважати характерною для даного віку, вона відображає структурні особливості розвитку дошкільників.

Категорії «обдарованість» та «творча обдарованість» взаємопов'язані у працях науковців В. Моляко та О. Музики, які визначають поняття «обдарованість» як «творчу обдарованість, а «обдаровану особистість», як творчо обдаровану особистість» [5]. Тобто, що ці поняття виступають як синоніми.

Розглядає творчу обдарованість «як загальну психологічну передумову творчого розвитку й становлення творчої особистості» – науковець О. Матюшкін [6]. Підтвердження цього знаходимо у дослідженнях П. Каптерьова, який вважає, що «сутність творчого потенціалу полягає, передусім, у творчій діяльності» [10].

Сам термін «творчий потенціал» використовується не настільки часто, як *креативність*. Крім того, креативність визначається як загальна творча здатність і творчий потенціал, як системна характеристика особистості; як «рівень творчої обдарованості, здатності до творчості, що становить відносно стійку характеристику особистості. Раніше креативність розглядалася як функція інтелекту, і рівень розвитку інтелекту ототожнювався з рівнем розвитку креативності. Пізніше з'ясувалося, що рівень інтелекту корелює із креативністю до певної межі, а досить високий інтелект чинить перепони розвитку креативності» [4, с. 126]; як «інтегративну властивість особистості,

що характеризує міру можливостей дитини здійснювати творчу діяльність, визначає потребу, готовність і здатність до творчої самореалізації, а також забезпечує ефективну взаємодію особистості з іншими людьми та високу продуктивність діяльності» [28]; як синтетичну якість, що характеризує міру можливостей дитини ставити й розв'язувати нові завдання у різних формах життєдіяльності» [3]; як здібність до творчості, «ресурс творчих можливостей людини, здатність конкретної людини до здійснення творчих дій, творчої діяльності» [5, с. 120]; як «внутрішнє джерело творчості, що є взаємодією якостей і властивостей особистості, здатних реалізуватися у конкретному творчому акті [8]; «сукупність можливостей та здібностей особистості, необхідних для творчої діяльності» [4, с. 200].

А ось креативність дитини дошкільного віку науковці трактують як «одну із базисних характеристик особистості дитини дошкільного віку, що характеризує активну позицію дитини, готовність до спонтанних рішень, допитливість, здатність до мовленнєвого коментування процесу та результату своєї діяльності, стійку мотивацію досягнень, розвинуту уяву, а також здатність до створення творчого образу, який є оригінальним, варіативним та рухливим» [4, с. 126]. Визначають різні види креативності: *«первинну» (загальну)* – загальна здібність до творчості, яка розвивається у дітей 6-7 років під впливом сприятливих факторів середовища; *потенційну* – вроджені передумови креативності; *спеціалізовану (актуальну)* – здібність до творчості у певній сфері діяльності (у літературній, музичній, науковій творчості тощо), розвивається на основі загальної креативності під впливом досвіду діяльності [4, с. 11].

Цінним для нашого дослідження є визначення дефініції «креативність» науковцями К. Крутій, О. Фунтікою, які розглядають її як «рівень творчої обдарованості, здатності до творчості, що становить відносно стійку характеристику особистості. Раніше креативність розглядалася як функція інтелекту, і рівень розвитку інтелекту ототожнювався з рівнем розвитку креативності. Пізніше з'ясувалося, що рівень інтелекту корелює із креативністю до певної межі, а досить високий інтелект чинить перепони розвитку креативності» [4, с. 126].

Звернімося до трактування поняття *«творчий потенціал»*: «здатність індивіда сконцентруватися на об'єкті сприймання, від чого залежить сила, з якою окремі його властивості діють на органи відчуття, та ефективність активізації тимчасових нервових зв'язків» [8]; «сукупність можливостей та здібностей особистості, необхідних для творчої діяльності» [4, с. 200].

Щодо структури творчого потенціалу ґрунтовними для нас є підходи Є. Ільїна, відповідно до яких «творчий потенціал людини розглядається у вузькому та широкому сенсах. У вузькому сенсі це творчі здібності, здатність до творчого потенціалу та дивергентного мислення, в широкому – це ще й властивості особистості, що сприяють реалізації творчих здібностей, а саме:

мотиви, деякі емоційні та вольові якості, рівень компетентності» [7]. Науковець вважає, що для розвитку дивергентності мислення необхідні дивергентні задачі, які передбачали б декілька варіантів і способів вирішення» [7]. Також серед матеріалів досліджень, присвячених структурі та змісту творчого потенціалу особистості, помітно спрямовані на потребу унікальності, мотивацію творчої активності й ціннісні орієнтації.

До складників творчого потенціалу включають: спеціальні структури мотиваційної, емоційної та вольової сфер, вищі рівні когнітивних процесів, особливості самосвідомості особистості. У цілому, питання про структуру творчого потенціалу особистості до кінця не вирішене.

Водночас, системний та особистісний підхід до обдарованості висувають поняття творчого потенціалу на перший план у якості найбільш продуктивного при вирішенні проблем розвитку творчої особистості дитини (О. Матюшкін [6], А. Лукановська [10] та ін).

Як зазначає А. Лукановська, «*потенціал* – це величина, що характеризує потенційну енергію суб'єкта творчості. *Творчий потенціал* у філософському плані розглядається як синтетична якість індивіда, що характеризує міру її можливостей ставити й вирішувати нові завдання у сфері діяльності, яка має суспільне значення. Його можна представити у вигляді сукупності перетворювально-предметних, пізнавальних, аксіологічних, комунікативних, художніх можливостей» [10].

Підтвердження цього знаходимо у дослідженнях В. Маслової – «творчий потенціал обдарованої дошкільника характеризує його особистість у цілому і включає в себе систему мотиваційних, емоційних, інтелектуальних і вольових характеристик особистості» [11].

Дослідник О. Матюшкін пов'язує обдарованість з високим рівнем творчого потенціалу, який проявляється, «у високій дослідницькій активності. Відповідно цього підходу ранні та високі прояви ознак обдарованості особистості складають передумову наступного творчого навчання та розвитку. Зовнішні прояви творчого розвитку виражаються через допитливість дитини, її дослідницьку активність, пришвидшений розвиток мови та мислення, ранню захопленість музикою, малюванням, конструюванням, рахунком» [6].

Узагальнення теоретичних напрацювань і практичного досвіду науковців (С. Кульчицької [12], Т. Піроженко [13] та ін.) дозволило виокремити складники творчого потенціалу дошкільника, як сукупності можливостей, потенціалів, а саме: перетворювально-предметного; аксіологічного та саморозвитку. Варто відзначити, що творчий потенціал особистості у вузькому сенсі підлягає діагностуванню, у широкому – тільки прогнозується з урахуванням ступеня розвитку особистісних якостей.

Порівнюючи вище зазначені дослідження творчого потенціалу особистості, можна зробити висновок, що творчий потенціал визначається основними формами прояву психіки людини, а саме: пізнавальними та

емоційно-вольовими процесами, психічними станами, якостями, спостережливістю, творчою уявою, мимовільною пам'яттю; мисленням, а також особистісними якостями: самостійністю, сміливістю, допитливістю, креативністю, а найбільше проявляється у ігровій, конструкторській, образотворчій та мовленнєвій діяльності дитини в єдності своїх сторін: духовної, інтелектуальної та трудової.

У ЗДО використовуються різноманітні *методики дослідження* творчого потенціалу: методика Торренса «16 кружечків», методика «Домалюй фігуру» (версія О. Дяченка), «Діагностика творчої уяви» (за Г. Войтович), методика завершення речень (Л. Дерев'янка) для визначення творчих здібностей дошкільнят; методики завершення речень (Л. Дерев'янка) для визначення творчих здібностей дошкільнят («Для мене найцікавіше...», «Мені подобається...» та ін.); методики «Творча оригінальність» (за А. Симановським) застосовується для визначення рівня оригінальності мальованих образів (10 аркушів). Дітям пропонується уявити себе чарівником і перетворити фігурку у будь-яку красиву картинку; методика А. Біне–Т. Сімона – вивчення розумового розвитку, варіант Л. Термена для визначення рівня сформованості інтелектуально-творчого потенціалу (здатність переключати увагу, швидко переходити з вирішення одних задач на виконання інших, не допускаючи при цьому помилок) та ін. [14].

Для розвитку творчих здібностей у роботі з дітьми використовуються *вправи та ігри* на кшталт: «Ланцюжок слів», «Політ фантазії», «Довільний префікс», «Творча помилка», «Фантастичні гіпотези», «Оживлення навколишніх предметів», «Конструювання загадок», «Різнобарвні крижинки», «Опиши предмет», «Головоломки», «Збери за схемою», «Зашифруй казку», «Знайди всі доріжки», «Дослідники», «Знайди відрізані шматочки», «Чомучки», «Винахідники», «Золоті руки», «Склади речення», «Чарівні кола», «Придумай історію», «Плями», «Мандрівка у хмарах» тощо.

З метою розвитку творчого потенціалу в обдарованих дітей дошкільного віку робота з дітьми здійснюється у таких напрямках: відбір змісту програмних завдань, що стимулюють розвиток творчого потенціалу дітей; розробка системи занять; вправ, дидактичних ігор; створення розвивального, творчого середовища в групах ЗДО; участь дітей у різноманітних видах дитячої діяльності (зображувальна, конструктивна, ігрова, художньо-мовленнєва, театралізована тощо); забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихователя і дітей у ході організації спільної творчої діяльності; спільна робота ЗДО із сім'єю.

Для розвитку творчих здібностей дошкільників використовуються методи активізації пошуку: метод фокальних об'єктів, мозковий штурм, синектика; усний лабіринт; асоціацій; пошуку причин і наслідків подій; створення дитиною власних дослідницьких проектів, ТРВЗ (теорія розв'язання винахідницьких завдань тощо). Саме такі методи докорінно змінюють стиль

роботи вихователя з дітьми, робить їх вільними, вчать думати, шукати, розв'язувати свої проблеми самостійно, а головне, – допомагають дорослим життєрадісно та винахідливо збуджувати інтерес дітей до творчості, виховують душу, здатну робити добрі і прекрасні вчинки.

Дослідник Г. Альтштулер виділив основні принципи, які лежать у основі ТРВЗ: принцип об'єктивності законів розвитку систем; принцип суперечності; принцип конкретності; принцип свободи вибору; принцип відкритості; принцип діяльності; принцип зворотного зв'язку; принцип ідеальності тощо [15]. Науковець акцентує увагу на тому, що «Кожній людині має бути доступна творчість найвищого рівня. Творчий людині жити нелегко, але натомість вона здатна пізнавати радість відкриття й знаходити собі застосування в різних сферах діяльності. Із всіх відомих методів пошуку рішень ТРВЗ залишилася жити й продовжує успішно розвиватися. ТРВЗ – це методологія пошуку нових розв'язань, що дає стабільні позитивні результати і не впливає шкідливо на психіку людини» [15, 321].

Усі методи та форми діяльності використовуються як самостійні (коли проводиться індивідуальна робота), робота в малих групах (у вигляді індивідуальних завдань під час гурткової роботи), так і під час проведення занять (комплексних, комбінованих, нетрадиційних, інтегрованих), і в повсякденному житті дітей (під час прогулянок, екскурсій), проводяться і фронтально – з усіма дітьми групи. Використання різноманітних форм і методів роботи з дітьми передбачає актуалізації емоційно-вольової і пізнавальної активності дитини у процесі розв'язання творчих завдань; розвиток критичного й логічного мислення, виконавчої майстерності, розвиток творчого художнього мовлення тощо. Проте слід пам'ятати, що реалізація творчого потенціалу дитини без позитивного ставлення до себе – неможлива. Тому необхідно піклуватися про створення психологічного комфорту, безпеки з боку дорослих щоб дитина була впевнена у позитивній оцінці власної діяльності, не боялася ризикувати, створюючи щось нове і неординарне.

Висновки. Отже, ні прищвидження, ні збагачення навчальної програми не можуть розв'язати всього комплексу проблем виявлення та розвитку творчого потенціалу обдарованих дітей. Вважаємо, цю проблему можна розв'язати тільки впровадженням розвивальних програм, які відкривають можливості для розвитку творчого потенціалу обдарованих дітей та створенням розвиваючого середовища в ЗДО та сім'ї. Відтак, педагогічну освітню діяльність з розвитку творчого потенціалу в обдарованих дітей умовах сучасного освітнього простору ЗДО розглядаємо як комплексну технологію, систему професійної діяльності, спрямовану на створення умов для творчого розвитку обдарованості дитини дошкільного віку у формуванні її творчої унікальності. Перспективу подальших наукових пошуків вбачаємо у дослідженні особливостей забезпечення та підтримки обдарованих дітей у сучасному освітньому просторі ЗДО.

Література:

1. Лейтес Н. С. Ранние проявления одаренности. *Вопросы психологии*. 1988. № 4. С. 98–107.
2. Савенков А. И. Одаренные дети в детском саду и школе: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва: Академия, 2000. 232 с.
3. Рабочая концепция одаренности / [Д. Б. Богоявленская, А. В. Брушлинский, В. Н. Дружинин и др.]; науч. ред. В. Д. Шадриков. Москва: «Магистр», 1998. 68 с.
4. Дошкільна освіта: словник-довідник: понад 1000 термінів, понять та назв / упор. К. Л. Крутий, О. О. Фунтікова. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2010. 324 с.
5. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / [за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики]. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.
6. Матюшкин А. М. Концепция творческой одаренности. *Вопросы психологии*. 1989. № 6. С. 29–33.
7. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности. СПб.: Питер, 2009. 448 с.
8. Обдаровані діти: Діагностика та супровід / [упоряд. Т. Червонна]. Київ: Шкільний світ, 2008. 128 с.
9. Каптерев П. Ф. О природе детей: Статьи, советы и рекомендации. Москва: Карапуз, 2005. 284 с.
10. Лукановська А. В. Творчий потенціал особистості: структурні компоненти URL: <http://journals.urau.ua/index.php/2227-6246/article/view/162126> (дата звернення: 30.12.2021).
11. Маслова В. И. Психологические условия развития творческого потенциала одаренных детей дошкольного возраста: автореферат дис. ... кандидата психол. наук. Нижний Новгород, 2003. 24 с.
12. Кульчицька О. І. Проблеми обдарованості в сучасній психології. *Обдарована дитина*. 2008. № 1. С. 2–7.
13. Піроженко Т. О. Проблема реалізації індивідуального підходу до розвитку дитини в умовах дошкільного віку. Спеціалізований журнал «Практичний психолог: дитячий садок». 2013. № 10. С. 4–12.
14. Проценко О. В. Розвиток здібностей та обдарувань у дошкільників. Київ: Шк. Світ, 2011. 128 с.
15. Альтштулер Г.С. Как стать гением: Жизненная стратегия творческой личности. Минск, 1994. 497 с.

References:

1. Leytes N. S. (1988). Rannie proyavleniya odarennosti. [Early manifestations of giftedness]. *Voprosyi psihologii – Psychology issues*. 4. 98–107. [in Russian].
2. Savenkov A. I. (2000). Odarennnye deti v detskom sadu i shkole: Ucheb. posobie dlya stud. vyissh. ped. ucheb. zavedeniy. [Gifted children in kindergarten and school: a textbook for students of higher pedagogical educational institutions]. Moskva: Akademia [in Russian].
3. Rabochaya kontseptsia odarennosti (1998) [Working concept of giftedness] / [D. B. Bogoyavlenskaya, A. V. Brushlinskiy, V. N. Druzhinin i dr.]; nauch. red. V. D. Shadrikov. Moskva: Magistr [in Russian].
4. Doshkilna osvita: slovník-dovidnik: ponad 1000 terminiv, ponyat ta nazv [Preschool education: vocabulary-guide: 1000 terms, understand the name], / upor. K. L. Krutiy, & O. O. Funtikova. Zaporizhzhia (2010): TOV «LIPS» LTD [in Ukrainian].
5. Zdsbnosti, tvorchist, obdarovanist: teoriia, metodyka, rezultati doslidzhen. (2006). [Abilities, creativity, talent: theory, methodology, research results] / [za red. V. O. Molyako, O. L. Muziki]. Zhitomyr: Vyd-vo Ruta [in Ukrainian].

6. Matyushkin A. M. (1989). Kontseptsiiia tvorcheskoy odarennosti [Creative giftedness concept] *Voprosyi psihologii – Psychology issues*. 6. 29–33 [in Russian].
7. Ilin E. P. (2009). Psihologiiia tvorchestva, kreativnosti, odarennosti. [Psihologiya tvorchestva, kreativnosti, odarennosti]. SPb.: Piter, [in Russian].
8. Obdarovani dity: Diagnostyka ta suprovid (2008). [Gifted children: Diagnosis and support] / [uporiad. T. Chervonna] Kyiv: Shkilnyi svit [in Ukrainian].
9. Kapterev P. F. (2005) O prirode detey: Stati, soveti i rekomendatsii. [On the nature of children: Articles, tips and advice]. Moskva: Karapuz [in Russian].
10. Lukanovska A. V. (2010) Tvorchiy potentsial osobistosti: strukturni komponenty. [Creative potential of the individual: structural components.]. *Zbirnyk naukovykh prats «Problemy suchasnoi psihologii» – Collection of scientific works «Problems of modern psychology»*. Retrieved from: <http://journals.urau.ua/index.php/2227-6246/article/view/162126> [in Ukrainian].
11. Maslova V. I. (2003). Psihologicheskie usloviia razvitiia tvorcheskogo potentsiala odarenykh detey doshkolnogo vozrasta. [Psychological conditions for the development of the creative potential of gifted preschool children]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Nizhniy Novgorod [in Russian].
12. Kulchitska O. I. (2008). Problemi obdarovanosti v suchasniy psihologii. [Problems of giftedness in modern psychology]. *Obdarovana dytyna – A gifted child*. 1, 2–7 [in Ukrainian].
13. Pirozhenko T. O. (2013). Problema realizatsii individualnogo pidhodu do rozvitku dytyny v umovakh doshkolnogo viku. *Spetsializovaniy zhurnal «Praktichniy psiholog: dityachiy sadok» – Specialized magazine «Practical psychologist: kindergarten»*. 10. 4–12. [in Ukrainian].
14. Protsenko O. V. (2011) Rozvytok zdibnosteyi ta obdaruvan u doshkilnykiv [Development of abilities and talents in preschoolers]. Kyiv: Shkilnyi Svit [in Ukrainian].
15. Altshtuler G.S. (1994). Kak stat geniєм: Zhiznennaya strategiya tvorcheskoy lichnosti. [How to Become a Genius: The Life Strategy of a Creative Person], Minsk [in Belarus].

УДК 378

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-257-264](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-257-264)

Криштанович Мирослав Франкович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Інститут права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (067) 793-31-53, <https://orcid.org/0000-0003-1750-6385>

Гродзь Наталія Миколаївна аспірантка кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Національний університет "Львівська політехніка", вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (097) 470-25-44, <https://orcid.org/0000-0003-1577-1214>

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ АСПЕКТІВ ВПЛИВУ COVID-19 НА ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Анотація. В 2019 році в одній з китайських провінцій був зареєстрований випадок пневмонії, зумовленої вірусом COVID-19, який в наступному вразить пандемією коронавірусної хвороби всі континенти нашої планети. Слово «COVID-19» стало синонімом мільйонів смертей та тілесних страждань, суворих карантинних обмежень та економічних проблем, які вразили всі суспільні сфери життя населення світу. Даний вірус виявив прогалини у системах охорони здоров'я та протиепідемічного захисту багатьох країн. Вперше навіть найбільш розвинуті країни опинились в розпачі від банальної відсутності кисню для хворих людей своєї країни. Коронавірусна хвороба отримала статус пандемії в березні 2020 року.

Пандемія COVID-19 привела до величезних людських жертв у всьому світі і являє собою безпрецедентну проблему для суспільної охорони здоров'я, продовольчих систем і сфери праці. Економічні і соціальні потрясіння, викликані пандемією, є руйнівними: десятки мільйонів людей опинились в зоні бідності, в той час як число тих, хто недоїдає, яке в допандемічні часи оцінювались майже в 690 мільйонів, виросло на 132 мільйонів до кінця 2021 року.

Метою дослідження є аналіз основних аспектів впливу covid-19 на професійну підготовку майбутніх вчителів. Для цього було проведено дослідження зарубіжного досвіду та застосовано ряд теоретико-наукових методів аналізу та синтезу опрацьованої інформації. Визначено, що пандемія COVID-19 змусила всі освітні школи по всьому світу перейти на викладання і навчання в Інтернеті. Таким чином, урядам слід масштабувати мережеву

інфраструктуру і підключення до Інтернету в міських і сільських районах. Країни повинні розробити стратегію масштабування освітніх технологій, створити освітні ресурси з нульовим рейтингом в Інтернеті, підготувати цифрові ресурси для викладання і навчання, використовувати безкоштовні ресурси для онлайн-навчання, використовувати мобільний навчання, використовувати радіо і телебачення, а також розвивати інфраструктуру інформаційно-комунікаційних технологій. Країни, що розвиваються повинні масштабувати інфраструктуру онлайн-навчання.

Ключові слова: пандемія, COVID-19, освіта, професійна підготовка, вчителі.

Kryshchanovych Myroslav Frankovych Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Innovative Education, Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, 12 Stepana Bandera St., Lviv, 79000, tel.: (067) 793-31-53, <https://orcid.org/0000-0003-1750-6385>

Grodz Natalia Mykolaivna Postgraduate student of the Department of Pedagogy and Innovative Education, Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, 12 Stepana Bandera St., Lviv, 79000, tel.: (097) 470-25-44, <https://orcid.org/0000-0003-1577-1214>

ANALYSIS OF THE BASIC ASPECTS OF THE INFLUENCE OF COVID-19 ON THE PROFESSIONAL TRAINING OF THE FUTURE TEACHER: INTERNATIONAL EXPERIENCE

Abstract. In 2019, a case of pneumonia caused by the COVID-19 virus was reported in one of the Chinese provinces, which next will hit all continents of our planet with a coronavirus pandemic. The word "COVID-19" has become synonymous with millions of deaths and physical suffering, severe quarantine restrictions and economic problems that have affected all social areas of the world's population. This virus has revealed gaps in health systems and anti-epidemic defenses in many countries. For the first time, even the most developed countries were in despair from the banal lack of oxygen for the sick people of their country. Coronavirus disease received pandemic status in March 2020.

The COVID-19 pandemic has caused enormous loss of life worldwide and poses an unprecedented challenge to public health, food systems and the world of work. The economic and social shocks caused by the pandemic are devastating: tens of millions of people are trapped in poverty, while the number of undernourished, estimated at nearly 690 million in pre-pandemic times, has grown by 132 million by the end of 2021.

The aim of the study is to analyze the main aspects of the impact of covid-19 on the professional training of future teachers. For this, a study of foreign experience

was carried out and a number of theoretical and scientific methods of analysis and synthesis of the developed information were applied. It is determined that the COVID-19 pandemic has forced all educational schools around the world to switch to online teaching and learning. Therefore, governments should scale up network infrastructure and Internet connectivity in urban and rural areas. Countries should develop a strategy for scaling educational technologies, create zero-rated educational resources on the Internet, prepare digital resources for teaching and learning, use free resources for online learning, use mobile learning, use radio and television, and develop information and communication technology infrastructure. Developing countries must scale up their online learning infrastructure.

Keywords: pandemic, COVID-19, education, training, teachers

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 привела до величезних людських жертв у всьому світі і являє собою безпрецедентну проблему для суспільної охорони здоров'я, продовольчих систем і сфери праці.

Суворі обмежувальні заходи щодо протидії поширення вірусу зумовили значний негативний вплив на світову економіку. Політика «жорстких обмежень», а зокрема ізоляційні обмеження, вплинули на рівень продуктивності пересічних працівників. Це зумовлено тим, що працівникам заборонили працювати на своєму робочому місці, вони були змушені працювати з дому, що в значній мірі сповільнило робочий процес. Окрім того до заходів політики «жорстких обмежень» входило повна чи часткова заборона публічних заходів, відвідування туристичних та рекреаційних об'єктів, що в значній мірі вдарило по світовому туризму. До прикладу, згідно статистики 2020 року, в певних секторах сферу туризму та гостювого бізнесу підприємства стикнулись з рекордним спадом ділової активності – 90%. Це зумовлено тим, що підприємства залежать від соціальної активності, особливо в секторах туризму і рекреації, які пережили спад, і більшість їх співробітників позбулися засобів до існування через скорочення робочих місць і звільнень. Це призвело до зниження споживання постраждалих і збільшило невпевненість людей у витратах, що призвело до закриття багатьох підприємств і їх руйнувань. Замість цього більшість країн відмітили в 2020 році різке зниження економічного зростання, що призведе до падіння їх валового внутрішнього продукту. Вплив коронавірусної пандемії та карантинних обмежень не оминув і сферу освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти підготовки майбутніх вчителів в закладах вищої освіти висвітлюються такими ученими як І. А. Павленко, А. Федорченко, М. Окландер, Н. Савицька, Н. Чухрай, Т. Решетнікова, І. Лилик та інші. Однак настання пандемії і вплив COVID-19 суттєво змінили правила ведення педагогічної діяльності, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

Метою дослідження є аналіз основних аспектів впливу COVID-19 на професійну підготовку майбутніх вчителів. Для цього було проведено дослідження зарубіжного досвіду та застосовано ряд теоретико-наукових методів аналізу та синтезу опрацьованої інформації.

Виклад основного матеріалу. Як нами було зазначено, Вплив коронавірусної пандемії та карантинних обмежень не оминув і сферу освіти. Але варто зазначити, що дана сфера була однією з небагатьох, яка попри значні втрати отримала потужний стимул до тотальної модернізації застарілих методів надання освітніх послуг розвитку. Всі освітні заклади в тій чи іншій мірі були зобов'язані зачинити свої двері та перейти на дистанційну форму освіти.

В результаті карантинних обмежень, станом на середину 2020 року, 1,5 млрд учнів та студентів по всьому світу опинились відрізаними від можливостей отримати освітні послуги в тій чи іншій мірі.

Велика кількість учнів шкіл та студентів вищих навчальних закладів по всьому світу були змушені перейти на дистанційні форми освіти з використання теле-, радіо- та інтернет зв'язку. Велика частина відповідальності за повноту отриманих знань була покладена безпосередньо на студентів, або, у випадку учнів шкіл, на їх батьків. Окрім того, навчальні заклади були змушені адаптувати систему оцінювання знань та суттєво зменшили обсяги інформації для засвоєння. [1].

Та, на жаль, велика кількість навчальних закладів виявилась неготовою до викликів пандемічної реальності. Деякі заклади освіти попросту не мали відповідного технічного обладнання для впровадження принципів дистанційної освіти. Це в більшій мірі стосується тих закладів освіти, які знаходились в сільській місцевості, або ж в країнах з нестабільною економічною ситуацією. До того ж, варто зауважити про те, що не всі одержувачі освітніх послуг мали змогу забезпечити вдома відповідні технічні умови для використання засобів дистанційної освіти.

Сьогодні, в результаті пандемії, в країнах з низьким і середнім рівнем доходів пандемія призвела до скорочення запланованого збільшення витрат на освіту в 2020 році. Згідно з прогнозами, зробленими до пандемії, державні витрати на освіту в усіх регіонах і групах доходів в реальному вираженні повинні були зростати. Однак базові прогнози, були хибні через впровадження карантину, і витрати суттєво зросли для країн з низьким і середнім рівнем доходів. В кінцевому випадку, витрати на освіту на душу населення скоротилися майже у всіх групах країн з доходом і у всіх регіонах. Наприклад, витрати на освіту на душу населення в країнах Африки на південь від Сахари знизилися на 4,2 відсотка.

Проблеми впровадження та реалізації методів та технологій дистанційної освіти були і в тих закладах, які були повністю оснащені для дистанційної освіти в технічному плані. Далеко не всі педагоги змогли адаптувати свої

застарілі педагогічні навички до сучасних викликів та почати викладати за допомогою інноваційних освітніх платформ дистанційної освіти. Це стосувалось в більшій мірі педагогів пострадянського простору. Найбільш швидко змогли пристосуватись до нових умов викладання ті педагоги, які працювали в міжнародних освітніх закладах, так як вони вже довгий час використовували медійні та дистанційні засоби у власному робочому процесі.

Опинившись в стані карантинних обмежень та усвідомивши важливість оперативного реагування, уряди деяких країн, міжнародні організації та впливові науковці були змушені шукати короткострокові рішення на найбільш нагальні проблеми в сфері карантинної освіти.

В свою чергу велика кількість країн на національному рівні почали впроваджувати заходи допомоги та підтримки власної системи освіти. На сьогоднішній день всі ці заходи можна розділити на наступні категорії [2, с. 99]:

1. Інформаційна підтримка системи освіти на регіональному та загальнодержавному рівні.
2. Надання рекомендацій для різних сфер системи освіти щодо дотримання санітарно-епідеміологічних заходів превенції коронавірусної хвороби.
3. Реалізація адміністративних заходів щодо підтримання та збереження функціонування закладів освіти різних розмірів та рівнів акредитації.
4. Гнучкість та допомога в процесі формування та здачі звітності та проходженні акредитаційних програм, а також послаблення вимог щодо якості організації онлайн- та дистанційного навчання.
5. Формування сприятливого середовища, яке дасть можливість реалізувати всі аспекти дистанційного навчання та онлайн-навчання.
6. Всебічна фінансова підтримка сфери освіти.
7. Підтримка міжнародної освіти та академічної мобільності за умов карантинних обмежень, пошук шляхів розв'язання логістичних проблем.
8. Підтримка університетських досліджень та лабораторій.
9. Підтримка спеціальних ініціатив щодо підтримки та збереження психологічного здоров'я студентів та викладачів.

До прикладу, організація економічного співробітництва та розвитку та Гарвардська вища школа освіти в 2020 році опублікувала «Рекомендації щодо відповідностей освіти в часи пандемії 2020 році» [3]. В даних рекомендаціях акцентується увага на важливості формування адаптивної стратегії реалізації освітнього процесу в часи пандемічних обмежень, при цьому наголошується важливість формування чітких планів з врахуванням особливостей дистанційного навчання. В результаті використання даних рекомендацій, стало можливим мінімізувати порушення в навчальному процесі, а також продовжити формувати в студентів та учнів ті навички та компетентності, які є

важливими в сучасному світі, в умовах дистанційного навчання.

З огляду на це, в освітній сфері сформувались декілька напрямків дистанційного навчання (табл.1).

Таблиця 1

Основні напрямки дистанційного навчання

№	Суть напрямку
1	Організація освітнього процесу з використанням доступних онлайн-платформ
2	Передача освітньої інформації за допомогою теле-та радіоканалів
3	Проведення освітніх занять з допомогою соціальних мереж, електронної розсилки та менеджерів
4	Збільшення тиражу «матеріальних» копій підручників та пересилання останніх у віддалені регіони, з безпечною доставкою на дім

Сформовано на основі досліджуваних джерел: [4]

Усвідомивши важку пандемічну ситуацію в світі та той факт, що вона не має тенденції до змін, спеціалісти ЮНЕСКО усвідомили важливість та актуальність розвитку дистанційної освіти. З огляду на це, вони створили «основну класифікацію інструментів» для організації дистанційного навчання в освітніх закладів по всьому світу [5]:

- ресурси, які направлені на забезпечення психосоціальної підтримки основних учасників освітнього процесу в умовах карантинних обмежень;
- системи менеджменту дистанційною та цифровою освітою, такі як Moodle, Google classroom, Blackboard та Canvas;
- мобільні додатки для навчання, які можуть використовуватись як для передачі знань між викладачем та студентом, так і для проведення поточного контролю засвоєних знань;
- програми з розширеною онлайн-функціональністю;
- державні та комерційні сервіси самостійного навчання;
- електронні рідери;
- масові відкриті онлайн-курси;
- цифрові платформи, які дають можливість проводити освітні заняття в онлайн-режимі, такі як Zoom, Skype та WebEx);
- програмне забезпечення, яке дає можливість створити цифрові форми навчального контенту, а також електронні бази навчальної інформації

Багато учбових закладів вбачають в такому різкому та неочікуваному переході з застарілих форм навчання на нові лише недоліки та складнощі. Але деякі науковці зауважують той факт, що така ситуація може бути тим самим

довгоочікуваним бустером для світової освітньої системи, яка вже десятиліттями потребує нововведень та інновацій.

Освітні установи можуть випробувати ефективність пропонуваніх цифрових рішень, визначити свої потреби в технологічній модернізації, в разі необхідності продумати питання організації перепідготовки та додаткового навчання викладачів.

Крім того, вимушена самоізоляція сприяє і деяких позитивних суспільних змін: зростає інтерес до самонавчання через онлайн-сервіси, великі видавництва відзначають підвищення попиту на навчальні матеріали в цифровому форматі.

З огляду на вищесказане, пандемія COVID-19 стала визначальним явищем останніх десятиріч та вплинула на всі сфери життя людей.

Підсумовуючи, зазначимо, що COVID-19 - це пандемічне захворювання, викликане вірусом, що вражає систему освіти як в країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах. Освіта - це основа розвитку кожної країни. У світі більшість шкіл, коледжів і університетів закриті, щоб контролювати поширення COVID-19. Закриття школи створює труднощі для учнів, сімей і вчителів. Отже, дистанційне навчання - це рішення для продовження системи освіти. Однак дистанційне навчання є складним завданням в країнах, що розвиваються.

Висновки. Пандемія COVID-19 змусила всі освітні школи по всьому світу перейти на викладання і навчання в Інтернеті. Таким чином, урядам слід масштабувати мережеву інфраструктуру і підключення до Інтернету в міських і сільських районах. Країни повинні розробити стратегію масштабування освітніх технологій, створити освітні ресурси з нульовим рейтингом в Інтернеті, підготувати цифрові ресурси для викладання і навчання, використовувати безкоштовні ресурси для онлайн-навчання, використовувати мобільний навчання, використовувати радіо і телебачення, а також розвивати інфраструктуру інформаційно-комунікаційних технологій. Країни, що розвиваються повинні масштабувати інфраструктуру онлайн-навчання.

Література:

1. OECD A Framework to Guide an Education Response to the Covid-19 Pandemic of 2020. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development
2. COVID-19 and higher education: Today and tomorrow. Impact analysis, policy responses and recommendations // UNESCO IESALC. 13.05.2020. URL: <https://www.iesalc.unesco.org/en/wp-content/uploads/2020/05/COVID-19-EN-130520.pdf>
3. OECD, Education Responses To Covid-19: Embracing Digital Learning And Online Collaboration, https://oecd.dam-broadcast.com/pm_7379_120_120544-8ksud7oaj2.pdf
4. COVID-19 Educational Disruption and Response. UNESCO. URL: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>
5. Distance learning solutions. UNESCO. URL: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/solutions>

References:

1. OECD (2020) *A Framework to Guide an Education Response to the Covid-19 Pandemic of 2020*. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development [in English]
2. *COVID-19 and higher education [2020]: Today and tomorrow. Impact analysis, policy responses and recommendations* // UNESCO IESALC. 13.05.2020. URL: <https://www.iesalc.unesco.org/en/wp-content/uploads/2020/05/COVID-19-EN-130520.pdf> [in English]
3. OECD (2020), *Education Responses To Covid-19: Embracing Digital Learning And Online Collaboration*, https://oecd.dam-broadcast.com/pm_7379_120_120544-8ksud7oaj2.pdf [in English]
4. *COVID-19 (2020) Educational Disruption and Response*. UNESCO. URL: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse> [in English]
5. *Distance learning solutions (2020)*. UNESCO. URL: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/solutions> [in English]

УДК 37.013; 371

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-265-274](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-265-274)

Куриш Наталія Костянтинівна кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-навчальної роботи, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, вул. І.Франка, 20, м. Чернівці, 58000, тел.: (0372) 52-73-36, <https://orcid.org/0000-0001-5864-8502>

ОБНОВЛЕНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ – ОДНА ІЗ ВАЖЛИВИХ СКЛАДОВИХ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті визначено ключові підходи до модернізації освітнього процесу закладу загальної середньої освіти в умовах реалізації Нової української школи, що полягає, перш за все, в оновленні освітнього середовища.

Проведено аналіз нормативно-правової бази та поглядів науковців щодо теоретичних, практичних і соціальних аспектів формування сучасного освітнього середовища, як важливої складової освітньої реформи та визначення ключових понять: «середовище», «освітнє середовище», «педагогіка середовища», «освітній простір», «Нова українська школа».

Автором визначено ключові якості сучасного освітнього середовища, які забезпечують реалізацію інноваційних підходів в освіті: цілісність, єдність і впорядкованість предметно-просторового середовища та візуального сприйняття; багатофункціональність, гнучкість та мобільність; вікова відповідність; персоналізованість, наявність особистого простору; свобода, відкритість сприйняття, креативність; практичність та ергономічність; гармонійність та збалансованість; соціалізація та співпраця.

Обґрунтовано основні напрями оновлення освітнього середовища закладу загальної середньої освіти, що забезпечить надання якісних освітніх послуг: зміна ставлення до дитини, матеріально-технічне забезпечення, осучаснення основних складових архітектурно-художнього рішення будівлі, внутрішній дизайн класів та навчальних приміщень.

Розкрито практичну спрямованість модернізованого освітнього простору навчального кабінету Нової української школи, що передбачає використання нових ІТ-технологій, нових мультимедійних засобів навчання, оновлення обладнання та облаштування вісім навчальних осередків для забезпечення дослідницької діяльності дітей, формування самостійності й організації роботи дітей в парах, у малих групах, а також індивідуально.

Ключові слова: середовище, педагогіка середовища, освітній простір, освітнє середовище, Нова українська школа.

Kurysh Natalia Konstantinovna Candidate of pedagogical sciences, Deputy Director for Research and Education Institute of Postgraduate Pedagogical Education of Chernivtsi region, 20, Franka St., Chernivtsi, 58000, tel.: (0372) 52-73-36, <https://orcid.org/0000-0001-5864-8502>

EDUCATIONAL ENVIRONMENT IS RENEWED – ONE OF IMPORTANT CONSTITUENTS OF REALIZATION OF CONCEPTION OF NEW UKRAINIAN SCHOOL

Abstract. In the article certainly key going near modernization of educational process of establishment of universal middle education in the conditions of realization of New Ukrainian school which consists, foremost, in the update of educational environment. An analysis is conducted normatively legal base and looks of research workers in relation to the theoretical, practical and social aspects of forming of modern educational environment, as an important constituent of educational reform and determination of key concepts: «environment», «educational environment», «pedagogics of environment», «educational space», «New Ukrainian school».

By an author certainly key qualities of modern educational environment, which provide realization of innovative approaches in education: integrity, unity and efficiency, in detail spatial environment and visual perception; multifunctionness, flexibility and mobility; age-old accordance; personalizovanist, presence of the personal space; freedom, openness of perception, kreativnist; practicality and ergonomicnist; harmoniousness and balanced; socialization and collaboration.

Grounded basic directions of update of educational environment of establishment of universal middle education which will provide the grant of high-quality educational services: change of attitude toward a child, logistical support, osuchasnennya of basic constituents, architectonically artistic decision of building, internal design of classes and educational apartments.

The practical orientation of the modernized educational space of educational cabinet of New Ukrainian school, which foresees the use of new IT-technologies, new multimedia facilities of studies, update of equipment and oblashtuvannya, eight educational cells for providing of research activity of children, forming of independence, organizations of work of children in pair, is exposed, in small groups, and also individually.

Keywords: environment, pedagogics of environment, educational space, educational environment, New Ukrainian school.

Постановка проблеми. Нова українська школа передбачає зміни не лише у змісті освітніх програм, а в першу чергу – у ключових підходах до освітнього процесу. Шкільна освіта в Україні переходить від повідомлення інформації – до розвитку життєвих компетенцій, від одноманітного стандартизованого

підходу – до дитиноцентризму та особистісної орієнтації, від педагогіки інструктажу та впливу – до педагогіки партнерства. Ці підходи вимагають, перш за все, оновлення освітнього середовища, яке повинно бути гнучке, різнобарвне, створювати різноманітні можливості для різних видів діяльності, викликати радість, стимулювати фантазію, мотивувати до навчання.

Можна зазначити ключові якості сучасного освітнього середовища, які забезпечують реалізацію інноваційних підходів в освіті:

- цілісність, єдність і впорядкованість предметно-просторового середовища та візуального сприйняття;
- багатофункціональність, гнучкість та мобільність;
- вікова відповідність;
- персоналізованість, наявність особистого простору;
- свобода, відкритість сприйняття, креативність;
- практичність та ергономічність;
- гармонійність та збалансованість;
- соціалізація та співпраця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для побудови принципово нового освітнього середовища у закладах освіти України запозичено досвід закордонних країн, які вже багато років організовують шкільне навчання по цьому принципу: Данії, Естонії, Німеччини, Польщі, Швеції, Фінляндії.

Що стосується трактування терміну «середовище» у його найширшому розумінні можна розглядати, як оточення, яке складається із сукупності природних, матеріальних, соціальних чинників, які прямо чи опосередковано впливають на людину. Середовище – це те, що знаходиться між об'єктами, є «посередником» між ними.

В.О. Сухомлинський у циклі бесід, які нам відомі під загальною назвою «Розмова з молодим директором», стверджує, що середовище – «це і світ речей, що оточують учня, і вчинки старших, і особистий приклад вчителя, і загальний моральний тонус життя шкільного колективу (як матеріалізується ідея піклування про людину), чуйність, сердечність». Видатний вчитель звертає увагу на той факт, що «середовище не є чимось раз назавжди створеним і незмінним», «середовище повинно повсякденно створюватись і збагачуватись». [1, 190-191].

На думку українського вченого Станіслава Теофіловича Шацького, якого вважають автором поняття «педагогіка середовища», джерело розвитку дитини лежить не тільки у генетичних задатках, а у тому соціальному й економічному середовищі, в якому відбувається її формування і виховання. «Освітнє середовище» за визначенням російського психолога Вітольда Ясвіна це характеристика життя всередині освітнього закладу, система впливів і умов формування особистості, система можливостей для розвитку особистості у соціальному та просторово-предметному оточенні [2].

Проведені дослідження дозволяють нам зробити висновок, що освітнє середовище закладу загальної середньої освіти в умовах Нової української школи – це загальний, сукупний, інтегральний, цілісний чинник надання якісних освітніх послуг та розвитку і становлення особистості, що відіграє визначальну роль у модифікації поведінки, яка розгортається як внаслідок запланованих, так і незапланованих умов середовища, сприяє їх особистісному розвитку. Отже, узагальнюючи проаналізовані наукові підходи до тлумачення поняття «освітнє середовище», можемо констатувати, що більшість науковців під освітнім середовищем розуміють багаторівневу систему умов/обставин/чинників/можливостей, яка забезпечує оптимальні параметри освітньої діяльності певного освітнього суб'єкта в усіх аспектах – цільовому, змістовому, процесуальному, результативному, ресурсному.

Враховуючи вищезазначене, поняття освітнього середовища можна розглядати як із позиції суб'єкта, так і з позиції об'єкта навчальної діяльності, а саме:

- освітнє середовище (з позиції суб'єкта) - це система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні;

- освітнє середовище (з позицій об'єкта) - це сукупність об'єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного функціонування освіти, тобто надання якісних освітніх послуг. Воно складається з таких структурних компонентів: фізичне оточення, людський фактор, програма навчання.

Метою статті є проаналізувати особливості сучасного освітнього середовища та визначити його практичну значущість для забезпечення реалізації Концепції Нової української школи.

Виклад основного матеріалу. Реформування української системи освіти відбувається за трьома основними напрямками: оновлення освітнього середовища; забезпечення нового змісту освіти; підготовка педагогічних працівників, які будуть працювати у Новій українській школі.

Що стосується освітнього середовища, аналізуючи із позиції об'єкта, можна зазначити – реформа передбачає не тільки оновлення матеріально-технічної бази, а перш за все це зміна ставлення до дитини: повага, увага до неї та прагнення знайти оптимальний спосіб для її ефективного навчання [3]. Тому для організації ефективного освітнього процесу в умовах Нової української школи необхідно створити безпечне освітнє середовище та врахувати вікові особливості, фізичний, психічний та інтелектуальний розвиток дітей, їх особливі освітні потреби. Особливості безпечного освітнього середовища визначаються у статті 1 Закону України «Про загальну середню освіту», як сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних

норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпеки харчових продуктів та/або надання неякісних послуг з харчування, шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору, а також унеможлиблюють вживання на території закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин [4].

Відповідно, можна зазначити, що одним із напрямів оновлення освітнього середовища закладу освіти, в умовах сучасних процесів реформування українського суспільства – є осучаснення основних складових архітектурно-художнього рішення будівлі, тобто просторово-предметного оточення, що полягає у:

- плануванні та облаштуванні пришкольної ділянки;
- оновленні зовнішнього вигляду будівлі;
- плануванні, меблюванні та обладнанні інтер'єрів.

Для забезпечення цих якостей дизайн освітнього простору повинен мати цілісне композиційно-колеристичне рішення, що розробляється як єдина концепція в процесі проектування.

Слід зазначити, що при розробленні художньої концепції закладу освіти слід враховувати такі загальні рекомендації:

- Рішення фасаду будівлі має враховувати оточення, але шкільна будівля має виділятися в навколишньому середовищі, мати характерний вигляд, який дає зрозуміти, що це саме заклад освіти, а не, скажімо, житловий будинок чи розважальний центр.

- В межах загальної концепції зовнішній вигляд будівлі може бути більш яскравий та виразний, ніж інтер'єр. Будівля в навколишньому просторі є лише фрагментом пейзажу, який має привертати увагу; тим часом інтер'єр – це місце постійного перебування учнів та вчителів. Це місце має бути комфортним для тривалої діяльності, не розпорошувати увагу, не дратувати.

- Групи приміщень, призначені для учнів різного віку, мають відрізнятися за оформленням. Приміщення початкової школи слід робити більш теплими, затишними, створювати можливості як для рухливої діяльності, так і для тихого спілкування та усамітнення. Приміщення для старших учнів мають більш діловий характер, сприяють концентрації, створюють робочий настрій.

- Група основних загальношкільних приміщень – вестибюль, актова зала – є обличчям школи. Їх оформлення є найбільш виразним, наочно виражає неповторний образ школи та має відповідати особливостям сприйняття простору, підкреслювати структуру та функцію приміщень, а не руйнувати її.

- Оформлення інтер'єру школи має стимулювати фантазію учнів, а не підміняти її фантазією професійного художника-оформлювача. В оформленні школи слід віддавати перевагу творчості учнів – створювати можливості для

виставок учнівських робіт, виділяти зони для малювання на стінах, надавати можливість учням самостійно оформлювати окремі простори в рамках навчальних проєктів.

- Комунікації (підходи на ділянці, вхід до будівлі, двері, коридори, переходи, сходи тощо) мають сприяти орієнтації у просторі, вони мають бути помітними, можуть бути досить яскравими, але не темними.

Держава та органи місцевого самоврядування активно підтримують заклади освіти щодо оновлення сучасного освітнього середовища та створення комфортних умов для перебування в установах всіх учасників освітнього процесу. Прикладом підтримки держави є створення сучасного простору у Рідківській ЗОШ І-ІІІ ст. Чернівецького району, Чернівецької області, будівництво якої відбувалося за програмою «Спроможна школа для кращих результатів» та завершено у 2020 році.

Потужний масштабний проєкт Президента та Уряду України «Велике будівництво» сприяв створенню нового освітнього середовища у 2021 році у наступних закладах загальної середньої освіти Чернівецьчини:

- Веренчанської ЗОШ І-ІІІ ступеня;
- Їжівської ЗОШ І – ІІ ступенів;
- Михалківського ліцею;
- Товтрівської ЗОШ І-ІІІ ступенів;
- Старокрасношорської ЗОШ І-ІІ ступенів.

Під час проведення реконструкції зазначених закладів оновлюючи дизайн фасадів враховувалися такі аспекти:

- силует та композиція фасаду;
- оздоблювальні матеріали та колористика фасаду;
- рішення окремих елементів фасаду: вхідної групи, вікон тощо;
- декоративні елементи фасаду, зокрема стінописи.

Для забезпечення надання якісних освітніх послуг під час оновлення інтер'єру закладів освіти необхідно враховувати також:

- склад, кількість та параметри секцій, блоків та окремих приміщень/навчальних кабінетів;
- загальне планування будівлі, взаємне розташування приміщень/навчальних кабінетів та зручні зв'язки між ними;
- художнє рішення інтер'єрів, оздоблення та колористика внутрішнього простору будівлі;
- меблювання та обладнання приміщень/навчальних кабінетів.

Аналізуючи освітні середовища закладів та установ освіти можна зауважити, що вони не дають змоги реалізувати всі завдання та ідеї Концепції Нової української школи, не відповідають тим стандартам, які вимагають навчати дітей по новому, використовуючи інтерактивні технології та методи роботи. Адже шкільні будівлі, що зводились у 1930–1980-ті роки за типовими проєктами, виявляються малопридатними для сучасних педагогічних підходів.

І зовнішній вигляд, і просторова організація, і дизайн інтер'єру таких будівель здебільшого є одноманітними, монотонними, стандартизованими. Типові приміщення таких будівель пристосовані лише до однієї форми роботи, не дозволяють урізноманітнити організацію освітнього процесу.

Типовий, стандартизований простір пригнічує творчість вчителів та учнів, викликає скоріше нудьгу, розчаровує та демотивує. Такий простір потребує оновлення на основі сучасних підходів.

Крім того, зі зміною демографічної ситуації в окремих громадах відчувається невідповідність розміру та структури шкільних будівель актуальним освітнім потребам. В одних випадках будівля школи виявляється зовеликою та використовується нерационально, в інших катастрофічно не вистачає місця.

Тому при розробленні оновлення освітнього середовища закладу, плануванні будь-яких змін в організації шкільної будівлі варто орієнтуватись на укрупнений показник наповнюваності школи – частку загальної площі будівлі, що припадає на одного учня.

У нині чинному ДБН В.2.2-3:2018 «Будинки і споруди. Заклади освіти» укрупнені показники виключено, площу будівлі передбачається встановлювати детальними розрахунками. Такі розрахунки на основі норм чинного ДБН показують результат близько 15 м² загальної площі шкільної будівлі на одного учня [5]. Цей показник можна брати за орієнтир для попереднього визначення, чи потребує будівля реконструкції з розширенням, чи навпаки є зовеликою для освітніх потреб громади.

Плануючи створення сучасного освітнього простору необхідно враховувати, також, вимоги Санітарного регламенту (наказ Міністерства охорони здоров'я України №2205 від 25.09.2020), зокрема:

- адаптація простору в навчальних кабінетах;
- мотивуюче для учнів середовище;
- місця для відпочинку дітей;
- ігрові осередки;
- безпека шкільної території та спортивних майданчиків;
- нове трактування поняття «самообслуговування» [6].

Важливим є зараз сформувати освітнє середовище навчальних кабінетів для забезпечення впровадження нового Державного стандарту базової середньої освіти: підбір меблів та обладнання, що дозволять урізноманітнити діяльність – плановану чи спонтанну, спокійну та рухливу, індивідуальну та в малих чи великих групах. При плануванні внутрішнього дизайну класів та навчальних приміщень, також, необхідно врахувати:

- сучасне оформлення класів повинно відбуватися з максимальним використанням стін в освітньому процесі (розміщення декількох дощок та мультимедійних засобів навчання);
- наявність безпечних розеток та проводки для комп'ютерів, електронного робочого місця вчителя, мультимедійної дошки, проектора;

- багатофункціональний навчальний простір, максимальна можливість використання приміщень школи для організації різних форм навчання;
- використання меблів-трансформерів та мобільних меблів для різних форм організації навчання [7].

Відповідно до методичних рекомендацій щодо організації освітнього простору Нової української школи, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 23.03.2018 № 283 організовуючи освітній простір навчального кабінету потрібно передбачити використання нових ІТ-технологій, нових мультимедійних засобів навчання, оновлення обладнання та облаштування вісім навчальних осередків:

осередок навчально-пізнавальної діяльності з партами/столами і стільцями;

змінні тематичні осередки, в яких розміщуються дошки/фліп-чарти/стенди для діаграм з ключовими ідеями та стратегіями, карти тощо;

осередок для гри, оснащений настільними іграми, інвентарем для рухливих ігор;

осередок художньо-творчої діяльності з поличками для зберігання приладдя та стендом для змінної виставки дитячих робіт;

куточок живої природи для проведення дослідів (пророщування зерна, спостереження та догляд за рослинами, акваріум);

осередок відпочинку з килимом для сидіння та гри, стільцями, кріслами-пуфами, подушками з м'яким покриттям;

дитяча класна бібліотечка;

осередок вчителя, оснащений столом, стільцем, комп'ютером, поличками/ящиками, шафами для зберігання дидактичного матеріалу тощо[8].

Організація навчальних осередків здійснюється для забезпечення дослідницької діяльності дітей, формування самостійності та організації роботи дітей в парах, у малих групах, а також індивідуально. У навчальних осередках можна проводити різні види освітньої діяльності, тому вони мають містити різні навчальні матеріали [9].

Отже, таке освітнє середовище дає можливість зацікавити учнів до різних видів діяльності і сприяє самовизначенню дітей у класі, розвитку їхніх спроможностей та кращій адаптованості до самостійного життя. Різноманіття у навчальних осередках забезпечує можливості школярів здійснювати вибір у класі і, відповідно, приймати самостійні рішення, усвідомлюючи при цьому їх наслідки.

Вільний вибір учнями навчальних матеріалів, робочого місця за столом, де вони бажають працювати та інше, забезпечують ефективну індивідуалізацію навчального процесу враховуючи потреби й інтереси дітей.

При правильній організації освітнього простору в класі: вчитель має змогу вільно спостерігати за діяльністю дітей в усіх осередках діти можуть безпечно переміщуватися, мають місце для зберігання особистих речей.

Дуже важливо при побудові нового освітнього простору за стандартами НУШ — це не перестаратися з оформленням. Особливо на це слід звертати увагу при оснащенні навчальних кабінетів. Практика підтверджує, що у Новій українській школі використовується багато настінних плакатів, стендів, таблиць, дидактики, що кріпиться за допомогою магнітів. Усі ці сучасні навчальні засоби дуже яскраві, різнобарвні, з кольоровими малюнками – а отже при надмірному використанні створюють зворотний ефект. Замість того, щоб захопитися цікавою інформацією, учні будуть швидко втомлюватися, розпорошувати свою увагу й не зможуть концентруватися на навчальному процесі. Тому педагогічним працівникам та адміністраціям закладів освіти необхідно:

- використовувати у навчальних кабінетах змінні плакати, стенди, щоб не перевтомлювати дітей;
- не перезавантажувати освітнє середовище матеріалами, що не мають безпосередньої користі для навчального процесу й не стосуються затвердженої програми.
- у навчальних кабінетах упорядкувати освітні осередки для організації різних напрямів учнівської діяльності.

Висновки. Отже, упорядковане та організоване належним чином освітнє середовище закладу освіти є одним із важливим складником забезпечення надання якісних освітніх послуг та успішної реалізації ідей Нової української школи. Це важливо враховувати також при переході реформи на наступний рівень – базової середньої освіти.

Література:

1. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором / В.О.Сухомлинський. - К.: Радянська школа, 1988. - 284 с. С. 190-191.
2. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию/ В.А. Ясвин. - М.: Смысл, 2001. - 365 с.
3. Нова українська школа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>.
4. Закон України Про повну загальну середню освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-IX?fbclid=IwAR3H PX7nGuTO1v2MGt HJ 1p 0zWxrQUiuf7N07Ir3-KCwI-Ed2fpo9nbDPwRY#Text>.
5. Державні будівельні норми України. Будинки і споруди. Заклади освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/06/V223_InBul.pdf.
6. Про затвердження Санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1111-20#Text>.
7. Проектування моделі нового освітнього середовища закладу загальної середньої освіти: Методичні рекомендації / автори-укладачі: Т.О.Кузьміч, Н.І.Мітяєва. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2019 – 35 с.
8. Про затвердження методичних рекомендацій щодо організації освітнього простору Нової української школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rada.info/upload/users_files/41912705/22b9942d83b1b05fbc 21ad7149e14731.pdf.

9. Нова українська школа: poradnyk dlia vchytelia / Під заг. ред. Бібік Н. М. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.

References:

1. Sukhomlynskyi V.O. (1988). *Rozмова z molodym dyrektorom [Conversation with a young director]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
2. Yasvyn V.A. (2001). *Obrazovatelnaia sreda: ot modelyrovaniya k proektyrovaniyu [Educational environment: from modeling to design]*. Moscow: Smysl [in Russian].
3. Nova ukrainska shkola [New Ukrainian school]. (n.d.). *mon.gov.ua*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy Pro povnu zahalnu seredniu osvitu [The Law of Ukraine «On the full general average education»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-IX?fbclid=IwAR3HPX7nGuTO1v2MGtHJ1p0zWxrQUiuf7N07Ir3-KCw1-Ed2fpo9nbDPwRY#Text> [in Ukrainian].
5. Derzhavni budivelni normy Ukrainy. Budynky i sporudy. Zaklady osvity [State building codes of Ukraine. Buildings and structures. Educational institutions]. (n.d.). *www.minregion.gov.ua* Retrieved from: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/06/V223_InBul.pdf [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Sanitarnoho rehlementu dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [On approval of the Sanitary Regulations for general secondary education institutions]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1111-20#Text> [in Ukrainian].
7. Kuzmich T.O., Mitiaieva N.I. (Ed.). (2019). *Proektuvannia modeli novoho osvitnoho seredovyshcha zakladu zahalnoi serednoi osvity: Metodychni rekomendatsii [Designing a model of a new educational environment of general secondary education: Guidelines]*. Kherson: KVNZ «Khersonska akademiia neperervnoi osvity» [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia metodychnykh rekomendatsii shchodo orhanizatsii osvitnoho prostoru Novoi ukrainskoi shkoly [On approval of methodological recommendations for the organization of the educational space of the New Ukrainian School]. (n.d.). *rada.info/upload/users_files*. Retrieved from https://rada.info/upload/users_files/41912705/22b9942d83b1b05fbc21ad7149e14731.pdf [in Ukrainian].
9. Bibik N. M. (Ed.). (2017). *Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia [New Ukrainian school: a guide for teachers]*. Kyiv: TOV «Vydavnychi dim «Pleiady» [in Ukrainian].

УДК 373.3.04:316.61

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-275-282](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-275-282)

Партола Вікторія Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики викладання природничо-математичних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, <https://orcid.org/0000-0002-2575-9692>

Смолянчук Наталя Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики викладання природничо-математичних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, <https://orcid.org/00000003-3524-581X>

Білецька Світлана Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики викладання природничо-математичних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, <https://orcid.org/0000-0002-3354-2629>

АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ (ДОСВІД ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ)

Анотація. У статті розкрито питання формування у майбутніх учителів початкових класів інклюзивної компетентності з досвіду роботи факультету початкового навчання Харківського національного педагогічного університету Г.С.Сковороди. Надано визначення понять «інклюзія», «інклюзивна освіта», «інтеграція». Схарактеризовано модель формування інклюзивної компетентності у майбутнього вчителя початкових класів на факультеті початкового навчання Харківського Національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. З'ясовано, що під час навчання в університеті, зокрема, питання інклюзивного навчання порушено у таких навчальних дисциплінах, як: Організація корекційно-реабілітаційної діяльності; Спеціальна (корекційна) педагогіка; Організація здоров'язбережувального середовища у початковій школі та інші.

В інклюзивній компетентності майбутніх вчителів початкових класів особливого значення набувають предмети Методики з спеціальними методиками навчання: Методика навчання української мови зі спеціальними методиками та каліграфія, Методика навчання мови у школах національних

меншин зі спеціальними методиками, Методика навчання освітньої галузі «Математика» зі спеціальними методиками, Методика навчання предмету «Я досліджую світ» зі спеціальними методиками, Фізичне виховання з методикою навчання зі спеціальними методиками, Методика навчання мистецьких дисциплін (Образотворче мистецтво. Музичне виховання. Хореографія) зі спеціальними методиками, Методика навчання мистецьких дисциплін (Образотворче мистецтво. Музичне виховання. Хореографія) зі спеціальними методиками, Дизайн і технології з методикою навчання та спеціальними методиками тощо. Важливу роль в формуванні інклюзивної компетентності здобувачів факультету початкового навчання ХНПУ ім. Г.С. Сковороди відіграють педагогічні практики у закладах загальної та спеціальної освіти, Педагогічний проєкт «Школа професійного зростання «День у школі», залучення до волонтерської діяльності. Беззаперечно позитивний результат має наукова діяльність здобувачів, що здійснюється під керівництвом викладачів кафедр (курсів роботи, кваліфікаційні наукові роботи магістрів доповіді для виступу на науково-практичних конференціях з подальшою публікацією та інше.

Ключові слова: інклюзивна компетентність, майбутні вчителі, досвід роботи.

Partola Victoriia Viktorivna Ph.D. (Pedagogics), Associate Professor, Department of Theory and Methodics of Teaching Natural-Mathematical Disciplines in Preschool, Primary and Special Education H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentinovskaya St., 2, Kharkiv, 61168, <https://orcid.org/0000-0002-2575-9692>

Smolianiuk Natalia Mykolaivna Ph.D. (Pedagogics), Associate Professor, Department of Theory and Methodics of Teaching Natural-Mathematical Disciplines in Preschool, Primary and Special Education H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentinovskaya St., 2, Kharkiv, 61168, <https://orcid.org/00000003-3524-581X>

Biletska Svitlana Anatoliivna Ph.D. (Pedagogics), Associate Professor, Department of Theory and Methodics of Teaching Natural-Mathematical Disciplines in Preschool, Primary and Special Education H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentinovskaya St., 2, Kharkiv, 61168, <https://orcid.org/0000-0002-3354-2629>

ANALYSIS OF FORMATION OF INCLUSIVE COMPETENCE IN FUTURE PRIMARY TEACHERS (EXPERIENCE OF KHARKIV NATOINAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY NAMED)

Abstract. The article reveals the issue of formation of inclusive competence in future primary school teachers from the experience of the Faculty of Primary

Education of Kharkiv National Pedagogical University GS Skovoroda. The definitions of "inclusion", "inclusive education", "integration" are given. The model of formation of inclusive competence in the future primary school teacher at the faculty of primary education of Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda. It was found that while studying at the university, in particular, the issue of inclusive education was raised in such disciplines as: Organization of correctional and rehabilitation activities; Special (correctional) pedagogy; Organization of a healthy environment in primary school and others.

In the inclusive competence of future primary school teachers of special importance are the subjects Methods with special teaching methods: Methods of teaching Ukrainian with special methods and calligraphy, Methods of teaching languages in schools of national minorities with special methods, Methods of teaching "Mathematics" with special methods, Methods teaching the subject "I explore the world" with special techniques, Physical education with teaching methods with special techniques, Methods of teaching art disciplines (Fine Arts. Music education. Choreography) with special techniques, Methods of teaching art disciplines (Fine Arts. Music education. Choreography) with special techniques, Design and technology with teaching methods and special techniques and more. An important role in the formation of inclusive competence of students of the Faculty of Primary Education KhNPU. G.S. Skovoroda play pedagogical practices in general and special education institutions, Pedagogical project "School of professional growth" Day at school ", involvement in volunteering. Undoubtedly, the scientific activity of the applicants has a positive result, which is carried out under the guidance of teachers of departments (term papers, qualifying research papers of masters reports for presentation at scientific and practical conferences with subsequent publication and more.

Keywords: inclusive competence, future teachers, work experience.

Постановка проблеми. Демократичні перетворення, що відбуваються в Україні, процес входження у європейську спільноту зумовили зміну ставлення суспільства до проблем людей з обмеженими можливостями здоров'я, призвели до усвідомлення необхідності їх ширшої інтеграції у соціум. У шкільній освіті це втілюється у розробку низки концептуальних положень щодо забезпечення рівних прав та можливостей в отриманні освітніх послуг дітьми з обмеженими можливостями здоров'я у загальноосвітніх закладах освіти. Перш за все це визнання Україною у 1991 році Конвенції ООН «Про права дитини», де зазначено «...усі діти мають право на освіту, і, як наслідок цього права, на прогрес» Підхід «школа всім» було викладено у Саламанській декларації, прийнятої 1994 року 92 країнами і 25 організаціями у співпраці з ЮНЕСКО. Положення цієї Декларації імплементувалося в національне законодавство України як члена ЮНЕСКО. У цьому документі пріоритетним завданням освітньої політики було оголошено створення освіти.

Ще донедавна (до середини 90-х років ХХ століття) навчання дітей з ООП здійснювалося переважно в школах-інтернатах, що призводить до соціальної ізоляції цих дітей та усунення батьків від їхнього виховання. Внаслідок цього випускники навчальних закладів інтернатного типу зазнають труднощів подальшої інтеграції в соціум. Водночас багато дітей, які перебувають під патронатом системи спеціальної освіти, можуть навчатися у загальноосвітніх навчальних закладах. Враховуючи загальноосвітній підхід до навчання дітей з обмеженими можливостями здоров'я разом з однолітками, що нормально розвиваються, в Україні в останні роки посилюється процес їх інтеграції та включення в загальноосвітнє середовище.

Юнеско розглядає інклюзію як підхід, що «динамічно розвивається, полягає в позитивному відношенні до різноманітності учнів і в сприйнятті індивідуальних особливостей не як проблеми, а як можливості для збагачення процесу пізнання».

Інклюзія – це процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціальному житті. Це політика й процес, що дає можливість усім дітям брати участь у всіх програмах. Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми, зокрема дитини з особливостями психофізичного розвитку, в умовах загальноосвітнього закладу [3].

Інтеграція – зусилля, спрямовані на введення дітей з особливими освітніми потребами в регулярний освітній простір, пристосування учня до вимог школи. Процес інтеграції можна вважати проміжним етапом розвитку інклюзивної системи освіти [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підготовки, готовності та неготовності педагогів до роботи в умовах інклюзивного навчання порушено у роботах сучасних українських науковців (К.Гудзь, Л.Коврігіна, Н.Лалак, З.Удич).

Ю.Бойчук, О.Бородіна, А.Гончаренко, Л.Кальченко, С.Наход, Н.Фіголь та інші наголошують, що результатом відповідної підготовки майбутнього педагога буде сформована інклюзивна компетентність, яка включає мотиваційний, когнітивний, операційний та рефлексивний компоненти.

Мета статті: розкрити досвід формування інклюзивної компетентності у майбутніх учителів початкових класів на факультеті початкового навчання Харківського національного педагогічного університету.

Виклад основного матеріалу. Широке впровадження ідей інтеграції та інклюзії у загальноосвітні заклади України значною мірою залежить від кваліфікації кадрів, що вимагає внесення змін до процесу підготовки майбутніх вчителів. І в цьому ракурсі особливого значення набуває проблема формування інклюзивної компетентності майбутніх вчителів як складової професійної компетентності.

У даний час у вітчизняній педагогіці склався компетентнісний підхід у сфері загальної та професійної освіти. Компетентнісний підхід як мета і результати навчання визначає формування ключових компетенцій різного рівня, що виражаються надалі у професійній діяльності як компетентність. Так, професійний стандарт вчителя початкових класів втілює сучасний підхід до визначення переліку та опису загальних і професійних компетентностей вчителя, до яких увійшла і інклюзивна компетентність. Інклюзивна компетентність вчителя початкових класів полягає в здатності створювати умови, що забезпечують функціонування інклюзивного освітнього середовища; здатність до педагогічної підтримки осіб з особливим освітніми потребами; здатність забезпечувати в освітньому середовищі сприятливі умови для кожного учня, залежно від його індивідуальних потреб, можливостей, здібностей і інтересів [2].

У Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди на факультеті початкового навчання освітній процес організовано таким чином, щоб максимально задовольняти усі вимоги до сучасного освітнього середовища та відповідати Професійному стандарту «Вчителя початкових класів закладу загальної середньої освіти» та «Вчителя з загальної середньої освіти». Належна увага приділяється підготовці майбутнього вчителя до роботи в інклюзивному середовищі.

Саме тому на факультеті було впроваджено кілька освітніх програм. Серед яких: «Початкова освіта», «Початкова освіта з методиками спеціальної освіти», «Початкова освіта. Артпедагогіка», «Початкова освіта. Лікувальна педагогіка».

До змісту освітніх програм увійшли такі дисципліни за вибором: Організація корекційно-реабілітаційної діяльності; Спеціальна (корекційна) педагогіка; Організація здоров'язбережувального середовища у початковій школі та інші.

Блок методичних дисциплін включає спеціальні методики навчання: Методика навчання української мови зі спеціальними методиками та каліграфія, Методика навчання мови у школах національних меншин зі спеціальними методиками, Методика навчання освітньої галузі «Математика» зі спеціальними методиками, Методика навчання предмету «Я досліджую світ» зі спеціальними методиками, Фізичне виховання з методикою навчання зі спеціальними методиками, Методика навчання мистецьких дисциплін (Образотворче мистецтво. Музичне виховання. Хореографія) з спеціальними методиками, Методика навчання мистецьких дисциплін (Образотворче мистецтво. Музичне виховання. Хореографія) зі спеціальними методиками, Дизайн і технології з методикою навчання та спеціальними методиками. Усі вони спрямовані на формування інклюзивної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Під керівництвом доцентів та професорів факультету початкового навчання студенти активно займаються науковою діяльністю. Крім роботи над курсовими проєктами та магістерськими дослідженнями, здобувачі першого та

другого освітніх рівнів є учасниками всеукраїнських та міжнародних конференцій, авторами та співавторами наукових статей у різних виданнях (у тому числі і фахових). Як показує досвід, за останні 5 років, щонайменше десять відтоків від загальної кількості наукових робіт, виступів та публікацій були присвячені саме проблемам інклюзивної освіти.

Освітньою програмою передбачено щорічні педагогічні практики у закладах загальної середньої освіти та спеціалізованої середньої освіти.

Педагогічна практика для студентів починається вже на першому курсі та триває дванадцять тижнів. На другому та третьому курсах студенти йдуть на короткотривалу безперервну педагогічну практику. На третьому та четвертому курсах проходять практику у закладах загальної середньої освіти та спеціалізованої середньої освіти.

Для студентів кожного курсу перед практикою викладачі розробляють відповідні завдання. Серед таких них, обов'язково, є завдання направлення на формування інклюзивної компетентності майбутнього вчителя початкових класів. Тобто вже під час першої пасивної практики студенти готуються працювати в інклюзивному середовищі.

Нажаль, жодна з програм практики не передбачає і не дозволяє (через обмеження у часі) виконання великого об'єму та різноманітності завдань.

Однак, враховуючи доцільність та необхідність їх виконання саме під час практики, деканом факультету Т. Довженко було прийнято рішення запровадити Педагогічний експеримент Школа професійного зростання «День у школі»[5]. Відповідно до змісту експерименту, починаючи з першого курсу один день на тиждень студенти факультету проводять у школі. В залежності від курсу, за ними закріплено методистів, викладачів педагогіки або тьютерів (здобувачів факультету другого освітнього рівня).

Програма безперервної педагогічної практики на першому курсі була поєднана з «Днем у школі». Саме тому її тривалість склала дванадцять тижнів і дозволила реалізувати низку завдань.

Для кожного курсу студентів до «Дня у школі» методисти різних дисциплін, педагогіки та психології розробляють чіткий перелік завдань. Частіше за все – це завдання, які неможливо було виконати у межах запланованої педагогічної практики, але можна реалізувати у рамках «Дня у школі».

Це стосується і згаданих завдань, щодо формування інклюзивної компетентності студентів. Такими завданнями можуть бути як ведення щоденника психолого-педагогічного спостереження за учнем з інвалідністю, індивідуальна робота з дитиною з особливими освітніми потребами так і інтерв'ювання учасників команди психолого-педагогічного супроводу дитини, участь у засіданні команди та інші.

Викладачами було здійснено аналіз та узагальнено проміжні результати педагогічного експерименту на факультеті початкового навчання. Слід

відзначити, що усі показники за визначеними попередньо критеріями помітно зросли. Окрім значного підвищення рівня методичної компетентності студентів, збільшились показники інклюзивної компетентності на усіх курсах.

Студенти факультету початкового навчання щорічно активно долучаються до волонтерської діяльності. Окрім організації благодійних ярмарків з метою збору коштів для допомоги військовим, безпритульним тваринам, важкохворим дітям та ін. майбутні учителі початкових класів проводять святкові заходи у сиротинцях та дитячих будинках-інтернатах. Саме під час участі у подібних закладах їм часто доводиться працювати з дітьми з особливими освітніми потребами. З одного боку це потребує неабиякої підготовки з іншого сприяє швидшому формуванню інклюзивної компетентності студентів.

Висновки. Проаналізований нами зміст освітніх програм, діючих на факультеті початкового навчання ХНПУ ім. Г.С. Сковороди і напрямів формування інклюзивної компетентності майбутнього вчителя початкової школи дає підстави стверджувати, що освітня стратегія факультету початкового навчання Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди повністю відповідає формуванню інклюзивної компетентності студентів визначеної Професійним стандартом вчителя початкових класів.

Література:

1. Нижник О. Допомога дітям з особливими потребами: Психолог. Київ, 2004. 123 с.
2. Професійний стандарт вчителя початкових класів <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profstandart-vchitelya-pochatkovih-klasiv-vchitelya-zakladu-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i-vchitelya-z-pochatkovoyi-osviti>.
3. Собчик Л. Н. Психология индивидуальности. *Теория и практика психодиагностики*. 2003. СПб. 624 с.
4. Софій Н., Найда Ю., Концептуальні аспекти інклюзивної освіти. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навчально-методичний посібник. К., 2007. 128 с.
5. Tytarenko L. I., Masiuk O. M., Smolyanyuk N. M. Pedagogical project “School of professional growth: A day at school” one of the ways of forming methodical competence of students. Theory and Practice of Future Teacher’s Training for Work in New Ukrainian School : monograph. Prague, OKTAN PRINT s.r.o., 2020. P.463–474.

References:

1. Nyzhnyk O. (2004) Dopomoha ditiam z osoblyvymy potrebamy: Psykholoh [Helping children with special needs:Psychologist]. Kyiv.. [in Ukrainian].
2. Profesiyniy standart vchytelia pochatkovykh klasiv [Professional standard of a primary school teacher]. (n.d.). mon.gov.ua. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profstandart-vchitelya-pochatkovih-klasiv-vchitelya-zakladu-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i-vchitelya-z-pochatkovoyi-osviti>. [in Ukrainian].
3. Sobchik L. N. (2003) Psihologiya individualnosti. [Psychology of personality] Teoriya i praktika psihodiagnostiki [Theory and practice of psychodiagnostics] SPb.[in Russian].

4. Sofii N., Naida Yu.(2007) Kontseptualni aspekty inkluzyvnoi osvity. Inkluzyvna shkola: osoblyvosti orhanizatsii ta upravlinnia [Conceptual aspects of inclusive education. Inclusive school: features of organization and management] navchalno-metodychnyi posibnyk. Kiev. [in Ukrainian].

5. Tytarenko L. I., Masiuk O. M., Smolyanyuk N. M. Pedagogical project “School of professional growth: A day at school” one of the ways of forming methodical competence of students. Theory and Practice of Future Teacher’s Training for Work in New Ukrainian School : monograph. Prague, OKTAN PRINT s.r.o., 2020. P.463–474. [in English]

УДК 37.018.43:37.012:004(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-283-291](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-283-291)

Розман Ірина Іллівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови, літератури з методиками навчання, Мукачівський державний університет, вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, 89600, тел.: (03131) 211-09, <https://orcid.org/0000-0002-4951-0074>

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ: НАСЛІДКИ ТА ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Анотація. У статті йдеться про наслідки Covid-19 у системі освіти, про те, що пандемія значною мірою серйозно змінила підхід на навчання, внесла корективи до визначення чіткості та своєчасного зворотного зв'язку з викладачами та здобувачами освіти. Зазначено, що нововведення, які пов'язані зі зміною викладання дисциплін стали неочікуваними та недостатньо опрацьованими.

Закцентована увага, що у вже сталому традиційному навчанні виникає нова інформація, з якою світ ніколи не зустрічався в таких масштабних викликах і, практично, всі галузі економіки, соціально-політичного життя в екстремальних умовах почали перебудовувати свою діяльність. Зауважено, що під час кризи та адаптації до сучасних умов, стало успішне проведення онлайн-занять у Teams або Zoom, які дозволили працювати у форматі питання – відповіді.

Зауважено, що робота співробітників освітніх установ скоріше знайшла зону комфорту у спілкуванні, а зв'язок зі здобувачами на перших стадіях був дещо складним у силу суб'єктивних причин.

Наголошено що, у той час, коли все більше і більше людей дізнаються як на офіційних курсах, так і в повсякденному житті про опосередковані технології навчання, найбільш повні варіанти педагогічного дизайну при проектуванні онлайн-курсу відображені у Learning Online Barbara Means, Marianne Bakia and Robert Murphy, Learning Online: What Research Tells Us about Whether, When and How.

Висвітлено недоліки, які супроводжували онлайн-навчання: брак живого спілкування; призупинення студентських практик, так як вузи закриті на карантин; відсутність якісного зв'язку для роботи на онлайн-платформах; неапробовані програми для навчання у незвичних умовах; відсутність мотивації до навчання; перевантаженість Інтернет-мережі.

Наголошено, що чимало компаній працюють над тим, щоб забезпечити повноцінну менторську підтримку для студентів навіть за таких умов.

Ключові слова: дистанційне навчання, Covid-19, онлайн-навчання, наслідки, сучасні технології, ІТ-інфраструктура.

Rozman Irina Illivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of English language, literature with teaching methods of Mukachevo State University, 26 Uzhhorodskaya St., Mukachevo, 89600, tel.: (03131) 211-09, <https://orcid.org/0000-0002-4951-0074>

DISTANCE LEARNING: IMPLICATIONS AND EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Abstract. The article discusses the impact of Covid-19 on the education system, that the pandemic has significantly changed the approach to learning, and made adjustments to the clarity and timeliness of feedback from teachers and learners. It is noted that innovations related to changes in the teaching of disciplines have become unexpected and insufficiently developed.

Attention is focused on the fact that uncertainties in the already established traditional education are caused by the fact that the world has never faced such a large-scale challenge and, almost all sectors of the economy, socio-political life in extreme conditions have begun to rebuild their activities. It is noted that during the crisis and adaptation to modern conditions, it was possible to successfully conduct online classes in Teams or Zoom, which allowed us to work in the question-answer format.

It is noted that the work of employees of educational institutions rather found a comfort zone in communication, and communication with applicants at the first stages was somewhat difficult due to subjective reasons. It is noted that at a time when more and more people are learning about mediated learning technologies both in official courses and in everyday life, the most complete variants of pedagogical design when designing an online course are reflected in Learning online Barbara Means, Marianne Bakia and Robert Murphy, Learning Online: What Research Tells us about Whether, When and how.

The article highlights the shortcomings that accompanied online learning: lack of live communication; suspension of student practices, as universities are closed for quarantine; lack of high-quality communication to work on online platforms; untested programs for learning in unusual conditions; lack of motivation to study; reloading of the Internet network.

It is noted that many companies are working to provide full-fledged mentoring support for students even in such conditions.

Keywords: distance learning, Covid-19, online learning, consequences, modern technologies, IT infrastructure.

Постановка проблеми. За даними ООН пандемія Covid-19 призвела до найбільшого за всю історію збою у функціонуванні систем освіти, який торкнувся майже 1,6 мільярда учнів у більш ніж 190 країнах і на всіх континентах. Закриття шкіл та інших освітніх установ торкнулося 94 %

світового контингенту здобувачів, причому у країнах з низьким рівнем доходу і з рівнем доходу нижче середнього цей показник становить 99 %.

Криза посилила сьогоднішні і вже раніше існуючі проблеми нерівності у сфері освіти, які змушують значній частині людей знаходитися у важких умовах існування. Найбільш постраждали ті верстви населення, які живуть у бідних або сільських районах; біженці, інваліди та насильно переміщені особи. Їм надзвичайно важко продовжувати навчання. Крім того, освітні втрати загрожують охопити і майбутні покоління, ліквідуючи досягнення багатолітнього прогресу, що не в останню чергу стосується сприяння гендерної політики: доступу жінок до освіти і продовження навчання.

Якщо говорити тільки про економічні наслідки пандемії, то ще близько 23,8 мільйона дітей від дошкільнят до здобувачів вищої освіти можуть наступного року кинути навчання або опинитися без доступу до неї [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про вплив кризи, викликані пандемією COVID-19 у сфері науки освіти і науки висвітлюють у своїх наукових публікаціях вчені Горват, Д., Мітев, А., та Бауер, А. Бондаренко Є. Ю., Биковська, І. В., Рибалка В. В.

Мета статті полягає у висвітленні вимог щодо використання дистанційного навчання та ознайомлення з умовами використання освітніх технологій у період коронавірусної пандемії.

Виклад основного матеріалу. Для результативної роботи необхідно представити дорожню карту дій. Правильно спланована і організована робота завжди дає позитивний результат. У нашому випадку сучасні технології відіграють ключову роль у дистанційному навчанні. Розглянемо, за допомогою яких технологій здійснюється дистанційне навчання. Нам всім добре відомі освітні візуальні засоби, які включають в собі статичні зображення (наприклад, слайди), заздалегідь створені рухомі картини (кінофільми, відео фільми і т.д.), а також відео-зображення в поєднанні з аудіо-конференціями.

З весни 2019 року викладачі почали інтенсивно використовувати електронні освітні засоби, головним чином, комп'ютери, за допомогою яких пересилають і отримують інформацію за допомогою електронних технологій. Комп'ютерні програми для дистанційного навчання можуть бути самими різними: електронна пошта, факс, комп'ютерні конференції в реальному часі, а також WWW – додатки.

У розпорядженні викладачів, які працюють дистанційно, знаходяться найрізноманітніші технічні засоби. Вони включають в собі освітні візуальні засоби, освітні аудіо-засоби, освітні електронні засоби і, нарешті, традиційні освітні друковані засоби.

Звукові або аудіо-засоби – телефонний зв'язок, аудіо-конференції. Друковані освітні засоби – фундаментальна складова дистанційної освіти, на базі якої утворилися всі інші системи передачі інформації. Вони включають в себе підручники, путівники, робочі зошити, навчальні курси і т.д. Оскільки

друковані засоби не вимагають спеціальних навичок і оточення для роботи з ними, а також є самим недорогим з усіх перерахованих вище засобів, їм віддається перевага і в дистанційному освітньому процесі. Однак, як викладачі, так і здобувачі почали використовувати електронні книги, підручники, довідники, інформаційні довідки все частіше у своїй роботі.

Хоча технологія відіграє ключову роль у проведенні дистанційної освіти, викладачі, працюючи дистанційно, повинні зосередитись головним чином на результатах дистанційної освіти, а не на самих технологіях.

Ключем до успішного вибору технологій дистанційної освіти є вміння приділити основну увагу вимогам та критеріям для здобувачів; вимогам, що пред'являються до змісту навчання; необхідно звернути увагу на труднощі, з якими стикається викладач. Зазвичай мета досягається у випадку застосування відразу декількох інформаційних засобів, кожне з яких служить певній меті. При цьому слід прагнути до максимальної ефективності навчання, яке, в той же час, повинно бути вигідним і із економічної точки зору.

Необхідно зазначити, що з введенням онлайн-навчання, більшу частину часу здобувачі приділяють самоосвіті. Для викладача важливішим є рівень знань, які були опановані студентами, а не тільки види дистанційного викладу матеріалу. Як результат, найпопулярнішими технологіями навчання є електронні контрольні тести, електронні підручники та навчальні програми. Для практичних занять використовуються друковані видання-підручники та робочі зошити для самостійної роботи студентів. При підготовці індивідуальних завдань учні використовують Інтернет-технології та мультимедійні технології. Крім перерахованого вище, в процесі самостійної підготовки і, безпосередньо на заняттях, застосовуються аудіо-записи та відеофільми. На жаль, через високу вартість і поки недостатню технічну оснащеність, на даний момент залишається неможливим якісно використовувати в процесі навчання відео-конференції, що набувають все більшої популярності при навчанні дистанційно.

Більше того, зрив освітнього процесу має і буде мати серйозні наслідки за рамками системи освіти. Закриття закладів навчання та виховання ускладнює надання важливих послуг дітям та громадам, включаючи організацію повноцінного харчування, що позначиться на здібності багатьох батьків виконувати свою роботу і сприятиме зростанню ризику насильства.

У той же час не можна не відзначити, що криза послужила стимулом для інновацій у сфері освіти. Задля забезпечення безперервності навчання численні дослідження в галузі освітніх технологій сходяться в тому, що в основі онлайн-навчання лежить ретельно спроектований і спланований навчальний процес.

Підтримуваний методично-обґрунтованою і цілеспрямованою послідовністю навчально-методичних матеріалів, які забезпечують досягнення результатів навчання у форматі виключно електронного навчання, дає можливість організувати освітній процес, який уможливорює зосередитись на

здобутті нових знань.

Домінантом зазначеного питання є визначення педагогічного дизайну як інструменту планування проведення онлайн-курсів, які відсутні у більшості випадків при різкому переході на «дистанційку».

Пропонуємо звернути увагу на такі форми навчання, як чат-навчання (проводиться одночасно з усіма учасниками заняття). Зазначений захід має можливість перейти у чат-кабінет, чат-школу). Веб-заняття – дистанційні уроки, конференції, семінари, ділові ігри, лабораторні роботи, практикуми та інші форми навчальних занять, що проводяться за допомогою засобів телекомунікацій та інших можливостей Інтернету. Як результат, залишаються записи на одному із сайтів з встановленою на ньому відповідною програмою. Чат-заняття відрізняється від веб-заняття більш тривалою за часом (можлива – багатоденною) роботою та неодноразовою взаємодією викладача та здобувача. Використовуючи електронну пошту, встановлюється дедлайн для проведення телеконференції. Для них характерним є досягнення освітніх завдань, де для закріплення залишаються посилання або відбувається розсилка по пошті у регіони. Такий метод навчання отримав назву «природний процес навчання» (Natural Learning Manner) [4].

У той час, коли все більше і більше людей дізнаються як на офіційних курсах, так і в повсякденному житті про опосередковані технології навчання, найбільш повні варіанти педагогічного дизайну при проектуванні онлайн-курсу відображені у Learning Online Barbara Means, Marianne Bakia and Robert Murphy, Learning Online: What Research Tells Us about Whether, When and How [1]. Автори пропонують нам основні характеристики, які необхідно враховувати при проектуванні курсу, з альтернативними варіантами реалізації онлайн-навчання: модель навчання, темп освоєння матеріалу, кількість здобувачів у групі, педагогічну технологію коучів, мету оцінювання на курсі, роль викладача та ціль слухача і, звичайно feedback, зворотній зв'язок.

Результативні та конкретні технології онлайн-навчання: масові відкриті онлайн-курси, ігри для кількох гравців, аналітика навчання та адаптивні онлайн-практики, описані з точки зору принципів дизайну, реалізації та контексту використання, – серйозна допомога при дистанційному навчанні.

Всі ці параметри є потужним впливом на організаційний дизайн онлайн-курсу на форми подання контенту, на вибір контрольно-узагальнюючих інструментів, на використання тих чи інших сервісів комунікації та проведення процедури підсумкової атестації з курсу.

Актуальність, доступність формальної, інформальної та неформальної освіти дає можливість здобути знання навіть і під час кризових ситуацій, у нашому випадку Covid – 19.

Правильно підібрані матеріали для проведення курсу, виходячи з цілей і завдань навчання і характеристик навчального процесу в онлайн-середовищі, забезпечать освітній результат для здобувачів, а викладачеві надаватимуть

позитивний зворотний зв'язок.

Такий підхід передбачає, що онлайн-навчання – це, перш за все, когнітивний і соціальний процес, а не просто процес передачі інформації за допомогою Інтернет.

Так само, як і очне навчання, онлайн-навчання вимагає соціальної підтримки учнів. В очному навчанні цю роль виконують матеріальні ресурси вузу і викладачі, задіяні в навчальному процесі.

Онлайн-навчання неможливе без IT-інфраструктури, яка потребує значних інвестицій, включаючи платформу онлайн-навчання свою або зовнішню, з якою укладено договір, а також якісні онлайн-курси, що забезпечують ефективне навчання і підтримку учнів в онлайн-середовищі.

У нинішній ситуації, коли перехід на онлайн-навчання здійснюється в найкоротші терміни, всі ці умови повинні бути створені заздалегідь, а викладачі повинні мати досвід використання інструментів онлайн-навчання і сервіси підтримки здобувачів.

Практика показує, що на розробку онлайн-курсу йде в середньому півроку, а навички роботи викладача на онлайн-платформі формуються протягом перших двох запусків курсу.

Таким чином, неможливо очікувати високих та швидких результатів, навіть якщо самий просунутий в плані цифрових компетенцій викладач зробить все можливе для перенесення занять в онлайн-середу: запише кілька онлайн-лекцій, викладе текстові матеріали і завантажить тести на платформу – дива не відбудеться.

Необхідно мати на увазі, що поняття «онлайн-навчання» відрізняється від тих занять, які потребують вкладення ресурсів і його можна назвати дистанційним навчанням в екстремальних умовах.

Для результативної роботи необхідно дотримуватись окремих вимогам до проведення онлайн-занять: надійність, пропускна здатність інтернет-каналів, простота створення і розміщення контенту, доступність сервісів і платформ для викладачів і учнів. Багато закладів вищої освіти вже більше десяти років користуються MOODL версією, яка допомагає студентам дистанційно опановувати аудиторні заняття та завдання для індивідуально-самостійного опрацювання.

З високим ризиком зараження коронавірусом, вводиться дистанційна (іноді змішана) форма навчання. Велику популярність серед вузів мають LMS-платформи для розміщення контенту і перевірки знань студентів; вебінарні сервіси для онлайн-лекцій і консультацій, гостьові та бінарні лекції, соціальні мережі і месенджери для комунікації учнів і викладачів, розсилки по електронній пошті для доставки контенту [5].

Чимало вузів змогли скористатися безкоштовними онлайн-курсами від провідних провайдерів, що дозволяють в залежності від рівня інтернет-підготовленості опанувати зв'язок зі студентами.

Однак навіть ці надані можливості не змогли забезпечити повноцінне освоєння студентами онлайн-курсів у зв'язку з тим, що безкоштовний доступ до контенту курсів не припускав підтримки учнів з боку вузів власників онлайн-курсів, а викладачі з боку університетів – споживачів не були занурені в контент курсу, не були знайомі з методикою онлайн-навчання і вивчали курси одночасно зі своїми студентами.

При цьому мотивовані, креативні як викладачі, так і студенти досить добре впоралися з поставленим завданням.

Закономірно, що викладачам не вистачило навичок роботи в цифровому середовищі, часу на освоєння нових інструментів і перебудову освітнього процесу та підтримки з боку технічних служб університету, які відіграють важливу роль при впровадженні нових технологій.

Навчання викладачів в настільки стислі терміни не представлялося можливим і звелось до інструктивних внутрішніх нарад, коротких вебінарів від експертного співтовариства, рекомендацій та інструкцій по роботі з різними сервісами і платформами, розміщеним на сайтах організацій.

Окремі відділи вузів піднімали питання щодо педагогічного дизайну та опрацювання проектів курсів. Нажаль, це відбувалось в наслідок форс-мажорних обставин, які змусили вузи мобілізувати всі наявні ресурси і зробити ривок в масовому екстреному впровадженні дистанційних освітніх технологій, але не в плановішому використанні інструментів онлайн-навчання, що вимагає набагато більш тривалого часу [4].

ZOOM став, практично, платформою, яка замінила аудиторії, місця виробничих практик, стажувань, курсів підвищення кваліфікації та причиною виникнення онлайн-університетів.

Електронний контент, вирішує негайні потреби освітніх послуг, але їх слід відрізнити від повноцінних онлайн-курсів, які передбачають створення гнучкого інтерактивного студентоцентрованого онлайн-середовища для контрольованого освоєння знань і навичок.

І, як наслідок, немає підстав судити про ефективність онлайн-навчання за тими результатами, які будуть отримані в цьому «глобальному» експерименті екстреного переходу на дистанційне навчання.

Виникає велика спокуса щодо порівняння освітньої моделі навчання. Однак, без чітко-розроблених критеріїв суворого експериментального дизайну; ідентичного за змістом і різного за форматом контенту; однакових контрольнотезагальнюючих матеріалів та умов проведення контрольних заходів та підсумкової атестації; технологій навчання; виключення впливу на результати експерименту зовнішніх факторів, що знижують валідність експерименту, – неможливо бути впевненим у об'єктивному оцінюванні знань та якості тих самих знань.

При виникненні розуміння того, що є результатом роботи як для викладача, так і для здобувача, крім успішності, велику роль відіграє мотивація

і присутність студентів на занятті, їх залученість в процес навчання, вміння співпрацювати і досягати мети, поставленої перед собою.

Для адміністрації вузу на перший план виходять такі показники, як відсоток студентів, які завершили курс, скорочення навантаження викладачів і підвищення продуктивності їх праці, охоплення ринку і обсяг залучених позабюджетних коштів [3].

Безумовно, особливому впливу піддалися оффлайн конференції і воркшопи – такі заходи, звичайно ж, максимально скоротилися. Але, наприклад, компанія Sigma Software знайшла вихід: щоб компенсувати цей період стагнації, для співробітників постійно готуються і оновлюються списки актуальних онлайн-курсів, книг і освітніх платформ, щоб фахівці навіть вдома могли підвищувати свою компетентність.

Серйозним мінусом стало призупинення студентських практик, так як вузи закриті на карантин. Але компанії працюють над тим, щоб забезпечити повноцінну менторську підтримку для студентів навіть за таких умов. На даний момент, всі основні освітні курси вже успішно переведені в онлайн режим незважаючи на те, що окремі формати були змінені. Так, наприклад, в нових реаліях ІТ компанії фокусуються більше на відносно коротких форматах – замість тренінгів, які можуть тривати від 6-8 годин до декількох днів, впроваджуються інтенсивні воркшопи/мітапи, які розраховані всього на кілька годин.

Що стосується таких заходів, для їх організації будуть зручними будь-які, навіть самі стандартні сервіси як Microsoft Teams або Skype (якщо кількість учасників не дуже велика). Якщо говорити про масштабні івенти-підійдуть Zoom, Gotowebinar, Mentimetr, ClickMeeting та інші [5].

У безкоштовних сервісах є ряд обмежень, тому слід перевіряти, що підійде у конкретному випадку і часі, все ж, краще не економити, а оформити повну, платну підписку і отримати максимально зручний для вас сервіс.

Протягом останніх півтора роки команда EPAM University Programs поступово переводила освітні програми в онлайн і blended-формати. Зокрема, курс Front-End online, який стартував близько двох років тому у Львові, вже минулого року успішно масштабувався на всю Україну. Освітні матеріали для онлайн-навчання розміщуються на платформах для дистанційного навчання, наприклад, Learn і Grow - це внутрішні інструменти компанії.

Обставини та ситуація навчання, які виникли з врахуванням пандемії, необхідно враховувати терміново і невідкладно. З цього випливає результат підтримки тих випускників, які, отримавши диплом про здобуття вищої освіти, не мають можливості працевлаштуватись і вдосконалювати свої теоретичні знання. Зникає можливість їх конкурентноспроможності на ринку праці. Відбуваються серйозні зміни, які пов'язані зі зміною шляхів та форм отримання професійних знань. У силу економічного становища батьки не в змозі оплатити навчання свої дітей і забезпечити їм майбутнє [5].

Саме тому виникає необхідність у співробітництві різного плану організацій для підтримки одне одного, у впровадженні інноваційних моделей співпраці. ЮНЕСКО пропонує створювати більше можливостей для інклюзивної освіти в період перерви в навчанні. Для розвитку відкритих, гнучких та актуальних систем навчання в періоди криз необхідно більше таких партнерств на національному та міжнародному рівнях. Хоча система ООН та інші міжнародні агентства можуть виступити в якості агрегатора, світу необхідно активне керівництво з боку держав для фінансування вищої освіти, а також участь приватного сектора в наймі випускників коледжів [6].

Щоб не допустити того, що криза освіти перетворилася у «кризу покоління», катастрофу, необхідні термінові дії з боку всіх суб'єктів.

Висновки. Отже, дистанційне навчання – це демократично-побудована система навчання яка є водночас вільною. Освіта – це не просто одне з основних прав людини. Це основоположне право, від якого безпосередньо залежить реалізація всіх інших прав. Освіта – це загальне світове благо, найпотужніша рушійна сила прогресу в досягненні цілей в області сталого розвитку і складає основу для справедливого, рівноправного, інклюзивного та мирного суспільства. Коли системи освіти руйнуються, завдання побудови світу і процвітаючого і продуктивного суспільства стає нездійсненою.

Література

1. Learning Online: What Research Tells Us About Whether. <https://www.routledge.com>.
2. Горват Д., Мітев А., Байер А. Перемога медіа-стратегій у часи економічної кризи. *Vezetéstudomány*. Будапешт, 2014. С. 46-52.
3. Це не канікули: система дистанційного навчання. <http://www.dut.edu.ua/news-1-558-8104-karantin>.
4. Дистанційне навчання: поняття та значення. <https://xreferat.com> > 749
5. Освіта в епоху COVID-19 и в последующий период. <https://www.un.org/sites/un2.un.org>.
6. ЮНЕСКО шукає стажера з питань освіти - Global Campaign. <https://www.peace-ed-campaign.org/unesco-seeks-edu>.

References:

1. Learning Online: What Research Tells Us About Whether. Retrieved from <https://www.routledge.com>. [in English].
2. Gorvat, D., Mitev, A., and Bauer A. (2014). Peremoha media-stratehii u chasy ekonomichnoi kryzy [Victory of media strategies in times of economic crisis]. *Vezetéstudomány*, 46-52. [In Ukrainian].
3. Tse ne kanikuly: systema dystantsiinoho navchannia na [It's not a vacation: a distance learning system]. Retrieved from <http://www.dut.edu.ua/news-1-558-8104-karantin>. [in Ukrainian].
4. Dystantsiine navchannia: poniattia ta znachennnia [Distance learning: concepts and meanings.] Retrieved from <https://xreferat.com> > 749
5. Osvita v epokhu COVID-19 y v posleduiushchyi peryod [Sanctified in the era of COVID-19 and beyond]. Retrieved from <https://www.un.org/sites/un2.un.org>. [in Ukrainian].
6. YuNESKO shukaie stazhera z pytan osvity - Global Campaign [UNESCO is looking for an education intern]. Retrieved from <https://www.peace-ed-campaign.org/unesco-seeks-edu>. [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Право»

УДК 342.721

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-292-300](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-292-300)

Капля Олександр Миколайович доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна «Академія управління персоналом», м. Київ, Україна, e-mail: kaplia.oleksandr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8629-0771>

Муравйов Кирило Володимирович доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна «Академія управління персоналом», м. Київ, Україна, e-mail: donkirill@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-4422-4116>

Муравйова Ірина Анатоліївна кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного, фінансового та банківського права ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна «Академія управління персоналом», м. Київ, Україна, e-mail: kiri_shka@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8206-2640>

НЕДОТОРКАНИСТЬ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ТА ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. У статті розглянутий міжнародний досвід застосування норм права у сфері захисту персональних даних. В дослідженні використовувався, діалектичний, логічний, формально-юридичний та інші методи пізнання.

Досліджено особливості Європейського законодавства, що характеризуються рядом правових принципів, які спрямовані для забезпечення належної стандартизації безпеки приватного життя. Висвітлено окремі питання, що стосуються міжнародного регулювання захисту персональних даних. Представлено окремі аспекти його реалізації в вітчизняному праві.

Визначено основні юридичні вимоги, які мають бути дотримані в Україні при обробці персональних даних. Такі вимоги, узгоджені згідно з діючими міжнародними актами та документами. Констатовано можливість застосування міжнародних норм, у вітчизняній юридичній практиці. Проведено дослідження Європейської системи правового захисту приватного життя, що дозволило визначити чітку класифікацію видів інформації, які стосуються захисту персональної інформації.

Встановлено, що на відміну від вітчизняних юридичних механізмів

захисту персональних даних, європейська практика чітко розподіляє правовідносини публічні та приватні. Разом з тим, Європейський досвід включає в себе наявність обмежувальних засобів для окремих категорій суб'єктів обробки персональних даних. Такі засоби створюють окремий обмежений простір, доступу до якого органи влади, або інші суб'єкти владних повноважень не мають.

У статті розглянуто загальний Європейський регламент захисту даних (GDPR), який імплементує ряд правових принципів в роботу держав членів, а також підприємств та організацій, що працюють на території ЄС. Досліджені принципи, які складають основу цього регламенту забезпечують: законність, справедливість та прозорість. В результаті дослідження GDPR, виявлено, що за 2 роки його функціонування сума штрафів за порушення захисту персональних даних збільшилась в рази.

Також, у статті висвітлено проблеми вітчизняного законодавства, зокрема наявності більше двадцяти нормативних документів, які не мають чіткого визначення щодо персональних даних. Тому, основну увагу було звернено на міжнародний досвід, який вказує на більш широку деталізацію персональних даних та чітке їх визначення.

Ключові слова: міжнародне право, персональні дані, інформація, громадяни, приватне життя

Kaplya Oleksandr Mykolaiovych Doctor of Science of Law, Senior Researcher, Professor Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities PJSC «Higher education institution «Interregional Academy of Personnel Management», Kyiv, Ukraine, e-mail: kaplia.oleksandr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8629-0771>

Muraviov Kyrylo Volodymyrovych Doctor of Science of Law, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Financial and Banking Law PJSC «Higher education institution «Interregional Academy of Personnel Management», Kyiv, Ukraine, e-mail: donkirill@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-4422-4116>

Muraviova Iryna Anatoliivna Doctor of Law, Associate Professor of Department of Administrative, Financial and Banking Law PJSC «Higher education institution «Interregional Academy of Personnel Management», Kyiv, Ukraine, e-mail: kiri_shka@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8206-2640>

INVIOABILITY OF PERSONAL DATA AND PRIVATE LIFE IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL LEGAL RELATIONS

Abstract. The article considers the international experience of application of legal norms in the field of personal data protection. The study used dialectical,

logical, formal-legal and other methods of cognition.

The peculiarities of European legislation, characterized by a number of legal principles aimed at ensuring proper standardization of privacy, are studied. Some issues related to the international regulation of personal data protection are covered. Some aspects of its implementation in domestic law are presented.

The legal requirements to be met in Ukraine when processing personal data are determined on the basis. Such requirements are agreed in accordance with current international acts and documents. The possibility of application of international norms in domestic legal practice is stated. A study of the European system of legal protection of privacy was conducted, which allowed to determine a clear classification of types of information related to the protection of personal information.

It is established that, in contrast to domestic legal mechanisms for the protection of personal data, European practice clearly divides public and private legal relations. However, the European experience includes the availability of restrictive tools for certain categories of personal data subjects. Such means create a separate limited space to which the authorities or other subjects of power do not have access.

The article examines the General European Data Protection Regulation (GDPR), which implements a number of legal principles in the work of Member States, as well as enterprises and organizations operating in the EU. The studied principles that form the basis of this regulation ensure: legality, fairness and transparency. As a result of the GDPR study, it was found that for 2 years of its operation the amount of fines for violation of personal data protection has increased many times.

Also, the article highlights the problems of domestic legislation, in particular the presence of more than twenty regulations that do not have a clear definition of personal data. Therefore, the main focus was on international experience, which indicates greater detail of personal data and their clear definition.

Keywords: international law, personal data, information, citizens, private life.

Постановка проблеми. Цифрова трансформація багатьох сфер життєдіяльності несе нові ризики та загрози інформаційній безпеці приватного життя. Такі загрози дозволили сформувати новий погляд на саму інформацію, яка має бути чітко розподілена за категоріями та режимом доступу. Тому, сучасна епоха «інформаційного суспільства», має свої особливості, які ще не зовсім регламентовані на нормативно-правовому рівні. Так, якщо раніше межі сфери приватного життя мали умовно-фізичний вираз «мій будинок – моя фортеця», то зараз воно все більш занурюється у інформаційний простір, де особливу важливість набуває захист інформації про особистість, перш за все, персональних даних, як елемента інституту недоторканності приватного життя.

В таких умовах, правова система, як в Україні, так і в світі має не вирішену задачу – встановлення правового режиму захисту персональних

даних. Міжнародна юридична практика пов'язує право на захист персональних даних із правом на недоторканність приватного життя.

Саме для охорони та захисту права на недоторканність приватного життя в умовах автоматизованої обробки даних про громадян в Європі близько 30 років тому було створено особливий інститут правової охорони особистості - так званий інститут захисту персональних даних.

В США також існує багато організацій, що лобіюють політику контролю за захистом персональних даних, проте основним суб'єктом захисту персональних даних залишається держава.

Зважаючи на міжнародний досвід та актуальну потребу у збільшенні такого захисту, існує необхідність у впровадженні окремих суб'єктів захисту персональних даних, оскільки держава виконує таку функцію не повною мірою. Так, в Україні на сьогоднішній день придбати інформацію про паспортні дані, дані про геолокацію, про власність, про фінансову діяльність, тощо, немає ніяких проблем. Торгівля даними спровокована масовою інформатизацією багатьох сервісів створює загрозу для безпеки українського суспільства. Нормативно-правові механізми, які були сформовані 5-10 років тому, не відповідають сучасним потребам захисту персональних даних. В результаті цим користуються шахраї. Так, лише телефонні шахраї за 2021 р., у Харківській області нанесли збитків на суму понад 500 тис. грн. [1].

Усе це, та багато інших проблем пов'язаних із приватністю особистого життя спонукає до рішучих дій. По-перше необхідна чітка класифікація даних за рівнем захищеності. По-друге обробники даних мають нести адміністративну відповідальність за витік інформації пов'язаної із персональними даними. По-третє ряд нормативних документів, в тому числі і закон «Про захист персональних даних» мають бути доповненими. Зокрема, в контексті права на отримання інформації щодо цільового призначення персональних даних.

Суб'єкт персональних даних має знати, як і для чого його дані будуть використані. Законом має бути чітко врегульовано можливість відмови суб'єкта персональних від подальшого їх використання.

Ці та інші не вирішені проблеми, спонукають до вивчення міжнародного досвіду в цьому аспекті, для створення додаткових можливостей імплементації такого міжнародного досвіду в правове середовище України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематикою дослідження недоторканості персональних даних займалися багато вітчизняних та зарубіжних вчених – фахівців у галузі економіки, фінансів, державного управління, менеджменту, права та ін.

Мета статті: вивчити міжнародний досвід застосування норм права у сфері захисту персональних даних; на основі міжнародного досвіду визначити основні юридичні вимоги, які мають бути дотримані в Україні при обробці персональних даних; віднайти відмінності вітчизняних та європейських

юридичних механізмів захисту персональних даних.

Виклад основного матеріалу. Основою правозастосування міжнародних норм пов'язаних із захистом персональних даних є довід. Тому подальше його дослідження в ряді провідних країн світу дасть можливість визначити оптимальну адміністративно-правову модель і в Україні.

Для визначення, як саме держава може застосувати правовий механізм захисту особистої інформації громадян слід дізнатися, що саме закон передбачає під захистом персональних даних та захистом приватного життя.

Дослідивши міжнародну судову практику, в першу чергу правові конструкції, які запроваджені в ЄСПЛ, можна відзначити, що складовими приватного життя є наступні елементи: персональна ідентифікація; встановлення законних зв'язків конкретної людини; лікарська інформація; індивідуальний простір людини; взаємини громадянина; індивідуальний простір людини.

Європейська система захисту приватного життя включає в себе чітку класифікацію видів інформації, які стосуються захисту приватного життя. Існує чіткий розподіл між публічним і приватним. Є обмежувальні механізми для окремих категорій суб'єктів обробки персональних даних, тобто встановлений окремий обмежений простір, в який організації та органи влади, або інші суб'єкти владних повноважень не можуть отримувати доступ.

У відповідності до політики захисту персональних даних, Європейський Союз прийняв Загальний регламент захисту даних (GDPR), який імплементує ряд правових принципів в роботу держав членів, а також підприємств та організацій, які працюють на території ЄС [2]. До таких принципів віднесено: законність, справедливість, прозорість. Згідно яких, було реалізовано підстави для збору та використання персональних даних. З урахуванням того, що обробка даних має здійснюватись у відповідності до згоди. Принцип обмеження мети який виокремлює усі закріплені в політиці конфіденційності способи використання персональних даних. Принцип мінімізації даних, який характеризує мінімум даних для отримання кінцевого результату, тобто використання персональних даних. Принцип точності у відповідності до якого персональні дані мають бути точними та не повинні вводити в оману. Принцип обмеження зберігання даних, що гарантує видалення даних після їх цільового використання. Принцип підзвітності характеризує відповідальність за обробку персональних даних та виконання всіх інших принципів GDPR.

Регламент GDPR жорстко контролюється в країнах ЄС. Так, за 2 роки його функціонування сума штрафів склала приблизно 360 млн. євро [3].

Зважаючи на те, що питання захисту персональних даних переважно розглядаються, як один з аспектів сфери приватного життя, ці дві відповідні категорії в багатьох випадках розглядаються спільно. Так, Конвенція про захист прав людини та основних свобод (ЄКПЛ) відповідно до ст. 8 гарантує право на приватне життя [4]. Парламентська Асамблея Ради Європи також

закріплює право контролювати власні персональні дані [5].

Право на захист персональних даних гарантується статтею 8 Хартії ЄС про основні права [6] та ст. 16 Договору про функціонування Європейського союзу. Захист персональних даних закріплений у в актах вторинного права Європейського Союзу, одним із яких є Регламент «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних» [7].

Ці та інші зазначені нормативні документи мають практичне застосування. Відповідно, практика ЄСПЛ у цій сфері дозволяє створювати ряд рекомендацій спрямованих до визначення єдиних підходів із встановлення вимог до обробки та захисту персональних даних.

У свою чергу GDPR поширює свою дію у ряді випадків на фізичні та юридичні особи з третіх країн, у тому числі Україну.

До прикладу такого правозастосування можна віднести справу Рішенні ЄСПЛ у справі «Заїченко проти України», яка стосувалася проведення психіатричного обстеження з метою встановлення можливості притягнення до відповідальності заявника. ЄСПЛ, законодавче регулювання в Україні з питань збору, використання та зберігання даних щодо психічного здоров'я визнав не достатній. Проте, головним аргументом, на який посилався ЄСПЛ, це була відсутність будь-яких механізмів захисту прав громадян від незаконного втручання психіатричних установ у приватне життя [8].

Сьогодні не лише Європейські країни розширюють сферу дії захисту персональних даних.

Влада Китаю заборонила передачу даних за кордон, що збираються автомобільною електронікою змусивши автовиробників посилити захист даних та зберігати ключові дані місцевого виробництва тільки на території країни. Згідно з новою політикою, опублікованою на сайті Міністерства промисловості та інформаційних технологій Китаю, місцеві автовиробники повинні отримати дозвіл регулюючих органів, як у разі необхідності експорту важливих даних, так і перед оновленням автомобільних систем.

Таким шляхом, Китай прагне забезпечити безпеку даних нормою закону, який регламентує захист особистої інформації даних своїх користувачів [9].

Важливим аспектом Європейського законодавства є те, що законом передбачено надання інформації про цільове призначення персональних даних по окремому запиту, що на відміну від вітчизняних норм, які в основному містяться в законі «Про захист персональних даних», суб'єкт персональних даних має звернутися до суду, або до Уповноваженого ВР. Це значною мірою спрощує процедуру отримання інформації.

Прикладом такого звернення був запит Французької журналістки Жюдін Дюпорталь до сервісу знайомств Tinder, де було вказано отримати усі дані, які компанія зберігає про неї. Виявилось, що це 800-сторінковий документ з усіма листуваннями та інтересами журналістки [10]. У зверненні журналістка вказала, що будь-який громадянин Євросоюзу відповідно до чинного

законодавства може вимагати від інтернет-компаній її персональні дані, що використовуються.

Основним нормативним документом на який посилалася журналістка була Конвенція №108 Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних [11], яка визначає персональні дані, як будь-яку інформацію, стосовно ідентифікаційного номеру, відомостей про місцезнаходження та соціальної ідентичності зазначеної особи.

Застосовуючи сформований на підставі Конвенції № 108 підхід до розуміння персональних даних, ЄСПЛ у своїй практиці розглядав, відомості про стан здоров'я, ДНК, політичну діяльність, судимість, місцезнаходження, а також відомості, що містяться в банківських документах.

Таким чином, дотримання існуючих принципів та правил обробки персональних даних охоплюють не тільки організаційні аспекти, але й судову практику ЄС. Це повною мірою стосується вимог до розробки продуктів та послуг. Держави члени ЄС, в рамках забезпечення захисту сфери приватного життя несуть зобов'язання, спрямовані на недопущення випадків зловживання персональними даними.

Таким чином, на міжнародному рівні вироблені певні норми та створені механізми для забезпечення захисту персональних даних, дотримання та використання яких дозволяє забезпечити мінімальний рівень захисту основних прав людини в епоху цифрових технологій.

Висновки. Наразі вітчизняне законодавство має більше двадцяти нормативних документів, які не мають чіткого визначення щодо персональних даних. В даному аспекті слід виділити відсутність права на інформаційне самовизначення щодо використання власних персональних даних.

Міжнародний досвід, зокрема досвід ЄС вказує на більш широку деталізацію персональних даних та чітке їх визначення. У відповідності до міжнародних стандартів ЄС створив систему незалежних наглядових органів, які виконують функцію дотримання права на захист персональних даних.

Досвід міжнародних правових інституцій для України є вкрай важливим, а його впровадження має бути розпочато із приведення законодавства до міжнародних норм. Це обумовлено тим, що ряд основних нормативно-правових документів, які регламентують правові аспекти захисту персональних даних в Україні було сформовано 5-10 років тому і вони вже застаріли, оскільки інформаційні технології за своїм стрімким розвитком значно випереджають нормативну базу, яка має їх регулювати.

Література:

1. В Україні – «загострення» телефонного шахрайства. [Електронний ресурс] // Укр Інформ. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3219995-v-ukraini-zagostrenna-telefonno-go-sahrajstva-vtim-ne-lise-v-ukraini.html>.
2. Frimin, Michael (29 March 2018). "Five benefits GDPR compliance will bring to your business". Forbes. Archived from the original on 12 September 2018. Retrieved 11 September 2018.

3. Самые крупные многомиллионные штрафы за нарушение GDPR в 2019 году [Електронний ресурс] // Panda Mediacenter. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.cloudav.ru/mediacenter/security/gdpr-fines-summary/>.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Документ 995_004, чинний, поточна редакція — Редакція від 02.10.2013, підстава - 994_002-13, url: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

5. Мінгазутдінов І. Парламентська асамблея Ради Європи // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. — К.: Парламентське видавництво, 2011. — с.539

6. Craig, Paul; de Búrca, Gráinne (2003). EU Law, Text, Cases and Materials (3rd ed.). Oxford: Oxford University Press. p. 318.

7. Регламент Європейського парламенту і ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року, Про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних), url: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text

8. Європейський Суд з прав людини, П'ята секція, Рішення, Справа «Заїченко проти України» (Заява № 29875/02) - Страсбург 22 листопада 2007 року, Остаточне 31/03/2008, url: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_328#Text

9. 第十三届全国人民代表大会第四次会议主席团和秘书长名单. 2021-03-04 [2021-03-05]. (原始内容存档于2021-04-02) .

10. Журналістка спросила в Tinder все данніе о ней и получила 800 страниц [Електронний ресурс] // Інформаційне агенство "Bad". – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://bad-android.com/news/9966-jurnalistka-sprosila-v-tinder-vse-dannye-o-nei-i-polychila-800-stranic>.

11. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, Документ 994_326, чинний, поточна редакція — Ратифікація від 06.07.2010, підстава - 2438-VI, url: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text

References:

1. V Ukraïni – «zagostrennja» telefonnogo shahrajstva [In Ukraine - "exacerbation" of telephone fraud]. www.ukrinform.ua. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3219995-v-ukraini-zagostrenna-telefonnogo-sahrajstva-vtim-ne-lise-v-ukraini.html> [in Ukrainian].

2. Frimin, Michael (29 March 2018). "Five benefits GDPR compliance will bring to your business". Forbes. Archived from the original on 12 September 2018. Retrieved 11 September 2018.

3. Samye krupnye mnogomillionnye shtrafy za narushenie GDPR v 2019 godu [The largest multimillion fines for violating the GDPR in 2019]. www.cloudav.ru. Retrieved from <https://www.cloudav.ru/mediacenter/security/gdpr-fines-summary/> [in Ukrainian].

4. Konvencija pro zahist prav ljudini i osnovopolozhnih svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

5. Mingazutdinov, I. (2011). *Parlaments'ka asambleja Radi Evropi [Parliamentary Assembly of the Council of Europe]*. K.: Parlaments'ke vidavnictvo [in Ukrainian].

6. Craig, Paul; de Búrca, Gráinne (2003). EU Law, Text, Cases and Materials (3rd ed.). Oxford: Oxford University Press. p. 318.

7. Reglament Evropejs'kogo parlamentu i radi (ES) 2016/679 “Pro zahist fizichnih osib u zv'jazku z opracjuvannjam personal'nih danih i pro vil'nij ruh takih danih, ta pro skasuvannja Direktivi 95/46/ES (Zagal'nij reglament pro zahist danih)”. [Regulation (EC) No 2016/679 of the European Parliament and of the Council “On the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data and repealing Directive 95/46 /

EC on data protection)"]]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text [in Ukrainian].

8. Європейський Суд з прав людини, П'ята секція, Рішення, Sprava «Zaichenko proti Ukraïni» (Zajava № 29875/02) [European Court of Human Rights, Fifth Section, Judgment, Zaichenko v. Ukraine (Application № 29875/02) - Strasbourg, 22 November 2007, Final 31/03/2008]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_328#Text [in Ukrainian].

9. 第十三届全国人民代表大会第四次会议主席团和秘书长名单. 2021-03-04 [2021-03-05]. (原始内容存档于2021-04-02) .

10. Zhurnalistka sprosila v Tinder vse dannye o nej i poluchila 800 stranic [The journalist asked Tinder for all the information about her and received 800 pages]. *bad-android.com*. Retrieved from <https://bad-android.com/news/9966-jyrnalistka-sprosila-v-tinder-vse-dannye-o-nei-i-polychila-800-stranic> [in Ukrainian].

11. Konvencija pro zahist osib u zv'jazku z avtomatizovanoju obrobkoju personal'nih danih [Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data].(n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text [in Ukrainian].

УДК 343.57 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-301-310](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-301-310)

Одинцова Олена Володимирівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, вул. Донецька, 1, м. Сєверодонецьк, 93401, тел.: (050) 14-35-064, <https://orcid.org/0000-0003-3864-228X>

МЕЖІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕАГУВАННЯ НА НЕЗАКОННИЙ ОБІГ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ТА ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН У НЕВЕЛИКИХ РОЗМІРАХ

Анотація. Статтю присвячено проблемі криміналізації незаконного виробництва, виготовлення, придбання та зберігання наркотичних засобів чи психотропних речовин у невеликих розмірах без мети передачі, оскільки у проєкті нового Кримінального кодексу України запроваджено відповідну кримінально-правову заборону. Аналіз підстави та соціальних і соціально-психологічних принципів криміналізації діянь дозволяє дійти висновку, що у сучасних умовах криміналізація зазначених дій є недоцільною. Вони є найменш суспільно небезпечними у порівнянні із аналогічними діями з наркотичними засобами та психотропними речовинами з метою збуту (передачі) або без мети збуту (передачі) у розмірах, передбачених чинною статтею 309 КК України. Занадто велика поширеність наркоманії робить нереальним притягнення до кримінальної відповідальності переважної більшості осіб, які виготовляють (виробляють), придбають, зберігають вказані засоби та речовини у невеликих розмірах. Криміналізація цих дій може негативно вплинути на авторитет держави, оскільки нормою стане безкарність дій, оголошених кримінально протиправними. Цей крок також може посилити наявну тенденцію протидії наркозлочинності, зміст якої полягає у тому, що у сфері впливу з боку правоохоронних органів знаходяться переважно найменш суспільно небезпечні прояви цього виду кримінально протиправної діяльності.

Пропонується залишити незаконне виробництво, виготовлення, придбання та зберігання наркотичних засобів чи психотропних речовин у невеликих розмірах без мети передачі адміністративними правопорушеннями. Ефективність протидії наркоманії та наркозлочинності має бути підвищена за рахунок не посилення репресивних заходів щодо споживачів наркотиків та психотропних речовин, а вдосконалення профілактичної роботи зі споживачами, групами ризику, послаблення чинників наркоманії.

Ключові слова: криміналізація діянь, підстава криміналізації, принципи криміналізації, незаконний обіг наркотиків та психотропних речовин,

наркотичні засоби у невеликих розмірах, психотропні речовини у невеликих розмірах.

Odintsova Olena Volodymyrivna Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law disciplines, Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, Donetsk St., 1, Severodonetsk, 93401, tel.: (050) 14-35-064, <https://orcid.org/0000-0003-3864-228X>

THE LIMITS OF CRIMINAL RESPONSE ON ILLEGAL TRAFFICKING OF NARCOTIC DRUGS AND PSYCHOTROPIC SUBSTANCES IN SMALL QUANTITIES

Abstract. The article is devoted to the problem of criminalization of illegal production, manufacture, acquisition and storage of narcotic drugs or psychotropic substances in small quantities without the purpose of transfer, since the draft of the new Criminal Code of Ukraine introduced a corresponding criminal law prohibition. An analysis of the foundations and social and socio-psychological principles of the criminalization of acts allows us to conclude that in modern conditions the criminalization of these actions is inappropriate. They are less socially dangerous in comparison with similar actions with narcotic drugs and psychotropic substances, committed for the purpose of selling (transfer) or without the purpose of marketing (transfer), but in the amount provided for by the current article 309 of the Criminal Code of Ukraine. Too high prevalence of drug addiction makes it unrealistic to prosecute the overwhelming majority of persons who manufacture (produce), acquire, store these drugs and substances in small quantities. The criminalization of these actions can negatively affect the authority of the state, since impunity for actions declared criminal will become the norm. The analysis of criminal statistics allows us to assert that today the following trend has emerged in combating crime in the sphere of illegal drug trafficking. In the sphere of influence of law enforcement agencies are mainly the least socially dangerous manifestations of this type of crime. Criminalization of the specified actions with narcotic drugs and psychotropic substances on a small quantities may strengthen the current trend.

It is proposed to leave illegal production, manufacture, acquisition and storage of narcotic drugs or psychotropic substances in small quantities without the purpose of selling (transferring) by administrative offenses. The effectiveness of counteracting drug addiction and crime in the sphere of illegal drug trafficking should be increased by not strengthening repressive measures against drug users and psychotropic substances, but by improving preventive work with their users, risk groups, and weakening drug addiction factors.

Keywords: criminalization of acts, grounds for criminalization, principles of criminalization, illegal drug trafficking, drugs in small quantities, psychotropic substances in small quantities.

Постановка проблеми. У минулому столітті стан розповсюдження зловживання наркотиками та їх незаконного обігу постали в світі вже як глобальна загроза людству. На жаль, в Україні, яка є частиною глобалізаційних процесів, масштаби незаконного обігу наркотиків та наркоманії є критичними. Вже не один рік наркоманія в Україні має ознаки епідемії і належить до числа реальних і потенційних загроз національній безпеці України та стабільності в суспільстві. У наукових колах та суспільній свідомості поширеною є позиція, що ключовими засобами стримання масштабів наркоепідемії є притягнення винних до кримінальної відповідальності за незаконні дії з ними за відповідними статтями розділу XIII Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) та статтями 44, 106-1, 106-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КАП). Більш того, вже низка останніх редакцій проєктів нового КК України (починаючи з контрольного тексту від 25.07.2021 [1]) визнають кримінальними проступками незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, наркотичних засобів та психотропних речовин у невеликих розмірах без мети збуту (у редакціях проєкту від 14 та 24 листопада 2021 року – без мети передачі [2, 3]). Зазначені діяння на сьогодні визнаються адміністративними правопорушеннями, передбаченими ст. 44 КАП. Можна бути впевненим у тому, що криміналізація зазначених діянь обумовлена бажанням якось стримати вже критичні масштаби поширення наркозлочинності та наркоманії в Україні. Проте, чи доцільним буде такий крок? Чи принесе він очікувані результати? Чи не отримаємо ми надмірну криміналізацію діянь у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовини або їх аналогів, кримінологічної характеристики та запобігання цим кримінальним правопорушенням плідно розробляли такі учені, як: Ю. В. Баулін, В. А. Бублейник, А. О. В'яземська, І. О. Доброрез, О. П. Горох, А. П. Закалюк, Т. А. Клименко, О. В. Козаченко, А. Ю. Мартинович, Н. А. Мирошниченко, А. А. Музика, О. В. Наден, В. М. Смітєнко, Є. В. Фесенко, Є. Л. Харківський, Н. В. Шепелєва тощо.

Проте ліберальні процеси, що відбуваються у низці країн Європи та світу у сфері регулювання обігу деяких наркотичних засобів, масова поширеність серед населення України наркоманії, а отже і пов'язаних із нею незаконного виготовлення, виробництва, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів та психотропних речовин (ст. 44 КУпАП, ст. ст. 307, 309 КК України) обумовлюють актуальність дослідження питання щодо меж кримінально-правового реагування на незаконний обіг наркотичних засобів чи психотропних речовин у невеликих розмірах без мети збуту (передачі).

Теоретичні засади криміналізації злочинів (кримінальних правопорушень) розроблялися в працях О. О. Дудорова, М. І. Хавронюка, П. Л. Фріса, Д. О. Балабанової, Г. А. Злобіна, В. М. Кудрявцева, О. І. Коробєєва, В. О. Навроцького, О. М. Готіна, М. І. Мельника, А. А. Митрофанова та інших науковців. Слід зазначити, що на сьогодні у вченні про криміналізацію питання про підстави, принципи, умови та приводи криміналізації, їх кількість та співвідношення між собою носять дискусійний характер, але відповідні дискусії «...точаться фактично не щодо суті правил криміналізації, а щодо їх систематизації (групування) та узагальнюючої назви таких вимог» [4, С. 52]. Так, наприклад, те, що О. О. Дудоров та Г. А. Злобін називають соціальними та соціально-психологічними принципами криміналізації [4, С. 52; 5, С. 208-227], Д. О. Балабанова – підставами криміналізації [6, С. 146-147]. Не вдаючись у теоретичні дискусії із зазначених питань, ми будемо працювати у межах того підходу у вченні про криміналізацію, згідно із яким підставою криміналізації діянь визнається відповідний ступінь і характер їхньої суспільної небезпеки [7, С. 66], а принципи криміналізації поділяються на дві основні групи: 1) соціальні і соціально-психологічні та 2) системно-правові і кримінально-правові [4, С. 52; 5, С. 208-227].

Метою статті є обґрунтування недоцільності криміналізації незаконного виробництва, виготовлення, придбання та зберігання наркотичних засобів чи психотропних речовин у невеликих розмірах без мети передачі (збуту) на підставі аналізу підстави та соціальних і соціально-психологічних принципів криміналізації діянь.

Виклад основного матеріалу. До соціальних і соціально-психологічних принципів науковці відносять принципи суспільної небезпеки, відносної поширеності діяння, пропорційності позитивних і негативних наслідків криміналізації та кримінально-політичної адекватності [4, С. 51]. У зв'язку із специфікою дослідження ми зосередимо свою увагу на підставі та соціальних і соціально-психологічних принципах криміналізації діянь. Адже системно-правові принципи спрямовані на те, щоб запроваджені новели не погіршували якості кримінального законодавства, насамперед його системні характеристики.

У межах обраного нами підходу принцип суспільної небезпеки відповідає підставі криміналізації діянь: ступінь і характер суспільної небезпеки діяння, яке планується криміналізувати, має заподіювати об'єктам кримінально-правової охорони істотну (а не будь-яку іншу) шкоду [7, С. 66]. Першочергову роль у визначенні суспільної небезпеки незаконного виробництва, виготовлення, придбання та зберігання наркотичних засобів та психотропних речовин має характеристика правопорушника, який вчиняє зазначені дії. Адже, як слушно зазначає П. Л. Фріс, суспільна небезпечність є характеристикою не лише певного діяння, а й особи, яка його вчиняє [8, С. 68].

Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 01.08.2000 № 188

«Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу» [9] передбачено, що до невеликих розмірів віднесені ті наркотичні засоби та психотропні речовини, що не перевищують 10 визначених добових доз (definite daily dose) за даними Міжнародного комітету з контролю за наркотиками ООН. З огляду на це, а також враховуючи відсутність мети збуту (передачі), про яку йдеться у ст. 44 КАП та відповідній нормі проєкту КК України, можна із впевненістю стверджувати, що суб'єктами цих правопорушень виступають споживачі наркотичних засобів чи психотропних речовин та / або дрібні торговці у разі процесуальної недоведеності мети збуту (передачі) вилучених у них наркотичних засобів чи психотропних речовин. У структурі осіб, причетних до незаконного обігу наркотиків та психотропних речовин, вони характеризуються найменшою суспільною небезпечністю, особливо у порівнянні із учасниками та лідерами організованих форм наркозлочинності.

Крім того, не слід ігнорувати той факт, що певна частина споживачів та / або дрібних торговців, про яких йде мова, є хворими на наркоманію, психологічно та фізично залежними від певних наркотичних засобів *чи психотропних речовин*. Отже розраховувати на те, що їх зупинить посилення юридичної відповідальності за придбання, зберігання чи перевезення цих засобів, у розмірі навіть однієї визначеної добової дози, не доводиться. Криміналізація зазначених діянь лише посилить психологічний тиск на них.

У структурі правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин (ст. ст. 44, 106-1, 106-2 КАП, ст. ст. 305-320 КК України) суспільна небезпека незаконного виробництва, виготовлення, придбання та зберігання наркотичних засобів чи психотропних речовин у невеликих розмірах без мети збуту (передачі) також характеризується значно меншим ступенем та характером у порівнянні із суспільною небезпечністю незаконного збуту наркотичних засобів та психотропних речовин, а також їх незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту (ст. 307 КК України) та без мети збуту у розмірах, передбачених ст. 309 КК України.

Відповідно до **принципу відносної поширеності діяння** «...надмірна поширеність діяння, навіть якщо воно представляє суспільну небезпеку, є аргументом не за, а проти його криміналізації, хоча це і може здаватись дещо неочікуваним неспеціалісту» [5, С. 219]. На сьогодні, як вже зазначалось вище, масштаби незаконного обігу наркотиків та наркоманії в нашій державі є критичними. За даними МВС, в Україні офіційно нараховується близько 500 тис. наркоманів, із них понад 170 тис. регулярно вживають наркотики [10, С. 1]. За методикою оцінки латентності немедичного вживання наркотиків, розробленою Міністерством охорони здоров'я згідно з міжнародними рекомендаціями, в умовах України число зареєстрованих осіб з немедичним

споживанням наркотиків має бути збільшено у 5 разів проти облікового [11, С. 32], і в останні роки має дорівнювати близько 2,5 мільйонів осіб. І всі ці особи на сьогодні є суб'єктами правопорушень, передбачених ст. 44 КАП та / або ст. 309 КК України. Як не прикро це усвідомлювати, але наведені цифри дають підстави говорити вже про надмірну їх поширеність. Маємо визнати, що правоохоронні органи не в змозі притягнути до кримінальної відповідальності таку масу людей за діяння, пов'язані зі споживанням наркотичних засобів. І на сьогодні можна стверджувати, що ст. 309 КК України застосовується вибірково, принцип невідворотності покарання реалізується далеко не завжди. Перетворення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 44 КАП, у кримінальний проступок, лише посилить означену тенденцію. Безкарною буде залишатись ще більша кількість діянь, оголошених кримінально протиправними. Хіба такий стан речей здатен утримати більш менш велику кількість наших громадян від вживання наркотичних засобів та психотропних речовин? Хіба масова безкарність нового кримінального проступку підвищить авторитет правоохоронних органів і держави у цілому?

З такими питаннями ми переходимо до наступного принципу криміналізації діянь – принципу пропорційності позитивних і негативних наслідків криміналізації діянь. Зміст його полягає у тому, що встановлення кримінальної караності діяння припустиме лише тоді, коли ми впевнені, що позитивні соціальні результати застосування кримінального права істотним чином перевищать неминучі негативні наслідки криміналізації [5, С. 219].

Щоб спрогнозувати можливі наслідки криміналізації адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 44 КАП, проаналізуємо статистичні дані про кількість облікованих діянь, кваліфікованих за ст. ст. 307 та 309 КК України, та кількість кримінальних проваджень, скерованих до суду із обвинувальним актом за цими статтями [12].

Після набуття чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом наприкінці 2012 року у наступні 2013-2015 роки співвідношення облікованих злочинів, передбачених ст. ст. 307 та 309 КК України, складало майже 1:2 відповідно (у середньому по 8152 та 16766 злочини відповідно). У 2016 році кількість облікованих за ст. 309 КК України злочинів перевищила аналогічний показник за ст. 307 КК України у 7,6 разів (17398 та 2293 злочини відповідно). Це пояснюється процесом активного становлення новоствореної Національної поліції і тому для коректності аналізу не будемо брати до уваги показники 2016 року. У 2017-2018 роках співвідношення облікованих ст. ст. 307 та 309 КК України складало майже 1:4 (у середньому по 5241 та 19047 злочинів відповідно), у 2019 році – 1:3 (6165 та 18483 злочини відповідно), у 2020 році – 1:2 (8150 та 15735 кримінальних правопорушень відповідно).

Співвідношення кримінальних проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом, за ст. ст. 307 та 309 КК України у 2013-2015 роках також складало приблизно 1:2 (у середньому по 5454 та 13028 проваджень

відповідно). У 2016 році кримінальних проваджень за ст. 307 КК України було направлено у 15 разів менше, ніж за ст. 309 КК України (634 та 9726 злочинів відповідно), але, як вже зазначалось, не будемо враховувати показники цього року. У 2017-2018 роках співвідношення кримінальних проваджень за злочинами, передбаченими ст. ст. 307 та 309 КК України, складало 1:5 (у середньому по 2608 та 12615 проваджень відповідно), у 2019 році – майже 1:3 (3236 та 11217 проваджень відповідно), у 2020 році – 1:2 (4838 та 9707 проваджень відповідно).

Отже, ми бачимо, що ресурси правоохоронних органів у справі протидії злочинності не є безмежними. Збільшення кількості облікованих кримінальних правопорушень, а також скерованих до суду з обвинувальним актом кримінальних проваджень за ст. 307 КК України здійснюється за рахунок зменшення кількості аналогічних показників за ст. 309 КК України. Перетворення незаконного виробництва, виготовлення, придбання та зберігання наркотичних засобів чи психотропних речовин у кримінальний проступок буде вимагати від правоохоронних органів збільшення кількості кадрових, організаційних та матеріальних ресурсів на здійснення досудового розслідування у формі дізнання у порівнянні із ресурсами, необхідними для адміністративного провадження. Витрати держави і суспільства на розслідування фактів придбання, зберігання, перевезення, скажімо, канабісу до 5 грамів або екстракційного опію до 0,5 грамів психічно і фізично залежними від цих засобів особами зростають непропорційно до можливого позитивного ефекту у вигляді загальної превенції наркоманії. Немає впевненості у тому, що зростання витрат на боротьбу із споживачами та дрібними торговцями наркотиками чи психотропними речовинами не буде здійснюватися за рахунок економії ресурсів на протидію більш суспільно небезпечним проявам наркозлочинності або інші суспільно корисні цілі.

Принцип **кримінально-політичної адекватності** полягає у тому, що зміст кожної кримінально-правової новели так чи інакше має відбивати загальні напрямки державної кримінальної політики [5, С. 224]. Слід зазначити, що криміналізація діянь, передбачених ст. 44 КАП, суперечить меті, завданням та принципам чинної ще Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року [13], а також проєкту Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року [14]. Обидва документа визнають необхідним переорієнтацію заходів протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин від кримінально-караних до адміністративно-виправних, біопсихосоціальних та профілактичних.

Висновки. Таким чином, доходимо висновку, що криміналізація незаконного виробництва, виготовлення, придбання та зберігання наркотичних засобів чи психотропних речовин у невеликих розмірах без мети передачі (збуту) на сьогоднішній день, на жаль, суперечить соціальним та соціально-психологічним принципам криміналізації діянь з наступних причин. 1. Ці дії є

найменш суспільно небезпечним у порівнянні із аналогічними діями, передбаченими ст. ст. 307, 309 КК України. 2. Занадто велика поширеність наркоманії (а значить, і незаконного виробництва, виготовлення, придбання та зберігання наркотичних засобів чи психотропних речовин у невеликих розмірах без мети збуту (передачі) виходить за межі практичних можливостей кримінальної юстиції. 3. Існує ризик, що криміналізація цих діянь призведе до того, що зусилля правоохоронних органів будуть спрямованими на боротьбу із ними за рахунок економії кадрових, матеріально-технічних, організаційних ресурсів на інші суспільно корисні цілі та протидію більш суспільно небезпечним проявам наркозлочинності. Негативні соціальні наслідки криміналізації адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 44 КАП, перевищать очікуваний позитивний результат у вигляді зменшення попиту на наркотики та психотропні речовини. 4. Криміналізація незаконного виробництва, виготовлення, придбання та зберігання наркотичних засобів чи психотропних речовин у невеликих розмірах без мети передачі (збуту) суперечить державній політиці щодо наркотиків.

На підставі викладеного пропонується залишити незаконне виробництво, виготовлення, придбання та зберігання наркотичних засобів чи психотропних речовин у невеликих розмірах без мети передачі адміністративними правопорушеннями і не перетворювати їх на кримінальні проступки. Ефективність протидії наркоманії та наркозлочинності має бути підвищена за рахунок не посилення репресивних заходів щодо споживачів наркотиків та психотропних речовин, а вдосконалення профілактичної роботи з ними та групами ризику, послаблення чинників наркоманії, системного наступального характеру боротьби із організованими злочинними угрупованнями у сфері наркобізнесу.

Література:

1. Кримінальний кодекс (проект) : контрольний текст станом на 25.07.2021. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/08/12/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-25-07-2021-1.pdf> (дата звернення: 22.11.2021).
2. Кримінальний кодекс (проект) : контрольний текст станом на 14.11.2021. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/11/15/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-14-11-2021-oznaku.pdf> (дата звернення: 22.11.2021).
3. Кримінальний кодекс (проект) : контрольний текст станом на 24.11.2021. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/11/25/kontrolnyj-proekt-kk-24-11-2021.pdf> (дата звернення: 29.11.2021).
4. Дудоров О. О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ : Ваїте, 2017. С. 51–54.
5. Кудрявцев В. Н., Дагель П. С., Злобин Г. А., Келина С. Г. [и др.] Отв. ред. Кудрявцев В. Н., Яковлев А. М. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация. Москва : Наука, 1982. 304 с. URL: <https://ua1lib.org/book/3210602/697828?id=3210602&secret=697828>. (дата звернення: 22.11.2021).
6. Балабанова Д. О. Загальні засади теорії криміналізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 145-148.

7. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

8. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. За заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова; В. О. Навроцький, В. О. Туляков, М. І. Колос та ін. Харків : Право, 2013. 1240 с.

9. Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01.08.2000 р. № 188. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0512-00#Text>. (дата звернення: 22.11.2021).

10. Мокляк С. В. Кримінально-правова характеристика незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованою групою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Нац. акад. прав. наук України, НДІ вивч. проблем злочинності ім. В. В. Сташиса. Харків, 2018. 20 с.

11. Наркозлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання : наук.-навч. посібник / Інстит. вивч. пробл. злочинності АПрН України; за ред. А. П. Закалюка; А. А. Бова, В. І. Женунтій, А. П. Закалюк, О. Г. Кулик та ін.; передм. А. П. Закалюка. Київ, 2006. 294 с.

12. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності / Генеральна прокуратура України : офіц. веб-сайт URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>. (дата звернення: 10.10.2021).

13. Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 № 735-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80#n8>. (дата звернення: 10.10.2021).

14. Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року : проєкт Розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%20%D0%BE%D0%B1%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/2021/05/18/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F.pdf>. (дата звернення: 10.10.2021).

References:

1. Kryminalnyi kodeks (proiekt). [Criminal Code (draft)]. *Kontrolnyi tekst stanom na 25.07.2021*. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/08/12/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-25-07-2021-1.pdf>. [in Ukrainian].

2. Kryminalnyi kodeks (proiekt). [Criminal Code (draft)]. *Kontrolnyi tekst stanom na 14.11.2021*. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/11/15/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-14-11-2021-oznaky.pdf>. [in Ukrainian].

3. Kryminalnyi kodeks (proiekt). [Criminal Code (draft)]. *Kontrolnyi tekst stanom na 24.11.2021*. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/11/25/kontrolnyj-proekt-kk-24-11-2021.pdf>. [in Ukrainian].

4. Dudorov, O. O. (2017) *Kryminalne pravo: teoriia i praktyka (vybrani pratsi)*. [Criminal law: theory and practice (selected works)]. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].

5. Kudriavtsev, V. M., Dahel, P. S., Zlobyn, H. A., Kelyna, S. H. (1982) *Osnovaniya ugovno-pravovogo zapreta: kriminalizatsiya i dekriminalizatsiya*. [Grounds for criminal prohibition: criminalization and decriminalization] Moskva: Nauka. [in Russian].

6. Balabanova, D. O. *Zahalni zasady teorii kryminalizatsii* [General principles of the theory of criminalization]. *Aktualni problemy derzhavy i prava - Actual Problems of State and Law*, issue 47, 145-148. [in Ukrainian].

7. Dudorov, O. O., Khavroniuk, M. I. (2014). *Kryminalne pravo [Criminal law]*. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].
8. Pravova doktryna Ukrayiny. Kryminalno-pravovi nauky v Ukraini: stan, problemy ta shliachy rozvytku. (2013) [Criminal science in Ukraine: state, problems and ways of development]. (Vol. 1-5; Vol. 5). Borisov, V. I., Tatsii, V. Ya. (Eds.). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
9. Nakaz Ministerstva okhrany zdorovia Ukrainy Pro zatverdzhennia tablyts nevelykykh, velykykh ta osoblyvo velykykh rozmiriv narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn i prekursoriv, yaki znakhodiatsia u nezakonnomu obigu : pryynyatyy 01.08.2000 № 188 [The Order of the Ministry of Health of Ukraine «On approval of tables of small, large and especially large sizes of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors who are in illegal circulation»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0512-00#Text>. [in Ukrainian].
10. Mokliak, S.V. (2018). *Kryminalno-pravova kharakterystyka nezakonnogo vyrobnytstva, vygotovlennia, prydbannia, zberigannia, perevezennia, peresylannia chy zbutu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn abo yikh analogiv, shcho vchyniautsia organizovanoi grupoi*. (Extended abstract of candidate's thesis). National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine. Kharkiv.
11. Narkozlochynnist: kryminologichna kharakterystyka ta zapobigannia [Drug Crime: Criminological Characteristics and Prevention] (2006) Bova, A. A., Zhenuntii, V. I., Zakaliuk, A. P., Kulik, O. H. et al. A. P. Zakaliuk (Ed.). Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
12. Statystychna informatsiia pro stan zlochynnosti ta rezultaty prokurorsko-slidchoi diialnosti : ofitsiyni veb-sait Heneralnoi prokuratury Ukrainy. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>. [in Ukrainian].
13. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennya Strategii derzhavnoi polityky shchodo narkotykiv na period do 2020 roku» : pryynyate 28.08.2013 r. № 735-r. [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Strategy of the state policy on drugs for the period till 2020 roku»]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80#n8>. [in Ukrainian].
14. Strategiiia derzhavnoi polityky shchodo narkotykiv na period do 2030 roku : proiekt rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy [Draft Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Strategy of the state policy on drugs for the period till 2030»]. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%20%D0%BE%D0%B1%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/2021/05/18/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F.pdf>. [in Ukrainian].

УДК 343.13

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-311-322](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-311-322)

Піддубна Аліна Валентинівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства, Харківський національний університет внутрішніх справ, проспект Льва Ландау, 27, Харків, 61000, <https://orcid.org/0000-0003-1244-2263>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. Наукова стаття присвячена дослідженню актуальних теоретичних, законодавчих і прикладних проблемних питань щодо визначення і забезпечення понятійного апарату відносно конституційних і процесуальних гарантій захисту, охорони та реалізації прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

На ретроспективному рівні здійснено порівняльний аналіз чинного кримінального процесуального законодавства та відомчої нормативно-правової бази з піднятих в статті проблемних питань. Проаналізовано наукові позиції вчених та представників наукових шкіл щодо досліджених теоретичних питань з конституційного права, теорії держави і права, кримінального і кримінально процесуального права, міжнародного права, зокрема, Європейського права. У ході досліджень наукових позицій вчених та представників наукових шкіл встановлено, що однією із загальних прогалин є відсутність понятійного апарату відносно процесуальних гарантій учасників кримінального провадження, зокрема у чинному законодавстві, кримінальному та кримінально процесуальному законодавстві, у відомчій та іншій нормативно-правовій базі, що викликає труднощі при його використанні і застосуванні у правозастосовній діяльності працівниками правоохоронних органів. За результатами проведеного дослідження та на підставі результатів наукової дискусії надано авторське бачення наукових позицій в дослідженому напрямі та запропоновано пропозиції і рекомендації щодо визначення змісту, сутності та поняття процесуальних гарантій щодо захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження та родових по відношенню до нього понять. Зроблено висновок, що удосконалення вказаних понять буде сприяти слідчим, дізнавачам та прокурорам ефективно і на конституційному рівні здійснювати свої функції щодо захисту, охорони та реалізації прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також у виявленні та усуненні причин і умов, що сприяли вчиненню розслідуваних ними кримінальних правопорушень.

Ключові слова: процесуальна гарантія, засоби, умови, забезпечення, реалізація, охорона, захист, права, свободи, законні інтереси, учасники кримінального провадження.

Piddubna Alina Valentinivna Ph.D. in Law, Associate Professor of Criminal Procedure and organization of pre-trial investigation of the faculty № 1 Kharkiv National University of Internal Affairs, Lev Landau Ave, 27, Kharkiv, 61000, <https://orcid.org/0000-0003-1244-2263>.

PROBLEMATIC ISSUES OF PROVIDING PROCEDURAL GUARANTEES OF THE RIGHTS OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract. The scientific article is devoted to the study of current theoretical, legislative and applied issues on the definition and provision of the conceptual apparatus for procedural guarantees of protection, protection and realization of rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings.

At the retrospective level, a comparative analysis of the current criminal procedural legislation and the departmental regulatory framework on the issues raised in the article. The scientific positions of scientists and representatives of scientific schools on the researched retrospective theoretical issues on constitutional law, theory of state and law, criminal procedural law, international, in particular, European law are analyzed. In the course of research of scientific positions of scientists and representatives of scientific schools it was found that one of the common gaps is the lack of conceptual apparatus of procedural guarantees of participants in criminal proceedings, in particular in current legislation, criminal and criminal procedure legislation, departmental and other legal framework, when it is used and applied in law enforcement activities by law enforcement agencies. Based on the results of the research and based on the results of scientific discussions, the author's vision of scientific positions in the researched direction is provided and proposals and recommendations for defining the content, essence and concept of procedural guarantees for protection of rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings. It is concluded that the improvement of these concepts will help investigators, investigators and prosecutors to effectively and constitutionally perform their functions to protect, protect and exercise the rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings, as well as identify and eliminate causes and conditions committing criminal offenses under investigation by them.

Keywords: procedural guarantee, means, conditions, provision. realization, protection, defense, rights, freedoms, legitimate interests, participants in criminal proceedings.

Постановка проблеми. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини це головний обов'язок держави, який виконується шляхом створення

відповідних законодавчих, організаційних та інших умов з метою їх гарантування, реалізації, охорони та захисту на національному та міжнародному рівнях. Найвищим показником правової, соціальної та демократичної держави є рівень гарантій і захищеності особи і громадянина. Відповідно до ст. 29 Конституції України кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Разом з цим, тільки декларування прав та обов'язків людини не достатньо для їх виконання, тому держава повинна гарантувати і забезпечити захист прав, свобод та законних інтересів особи. Реалізація принципів правової держави, закріплених у Конституції України, є гарантією забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини. Одним із головних елементів захисту забезпечення правового статусу, прав людини та громадянина, системи умов, засобів, норм і принципів є гарантії.

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що питання захисту прав людини та можливості їх реалізації є одним із дискусійних і гострих питань протягом всього існування суспільства, тим паче, коли мова йде про тимчасове обмеження, реалізацію, охорону та захист прав під час досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань процесуальних гарантій прав та інтересів особи у кримінальному судочинстві займалися видатні науковці та вчені процесуалісти, зокрема: С. Є. Абламський, Ю. П. Алєнін, С. А. Альперт, М. І. Бажанов, Л. О. Богословська, В. А. Бойков, В. Д. Бринцев, Т. В. Варфоломеєва, В. В. Головченко, Г. І. Глобенко, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, Ю. О. Гурджі, Т. М. Добровольська, А. Я. Дубинський, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, О. О. Качура, О. П. Кучинська, О. М. Ларін, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, О. В. Мартовицька, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. М. Полянський, В. В. Романюк, В. М. Савицький, С. В. Слинько, М. С. Строгович, А. Л. Ривлін, Л. Д. Удалова, Т. Г. Фоміна, В. Ю. Шепітько, В. П. Шибіко, О. О. Юхно та ін. На дисертаційному рівні підняті в статті питання частково досліджувались І. Ю. Бабенко у 2021 році за темою «Сучасні гарантії реалізації прав людини на стадії досудового розслідування за законодавством України». В той же час, ними фрагментарно досліджувались підняті в статті проблемні питання, без врахування суттєвих змін внесених до Конституції України в 2016 році та внесенням понад 590 змін і доповнень до чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

Метою даної статті є дослідження теоретичних, правових і прикладних проблемних питань щодо забезпечення і реалізації процесуальних гарантій прав учасників кримінального провадження, на підставі чого напрацювати пропозиції і рекомендації щодо удосконалення понятійного апарату процесуальних гарантій вказаних осіб і визначити шляхи їх вирішення. Основними завданнями дослідження є з'ясування змісту, предмету, елементів та системи процесуальних гарантій прав учасників кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблемних питань щодо законодавчого і нормативно-правового закріплення реалізації і забезпечення процесуальних гарантій прав учасників кримінального провадження необхідно розпочати з вивчення родових по відношенню до нього понять, а саме, термінів «гарантії», «гарантії прав, свобод і законних інтересів людини», «процесуальні гарантії».

За дослідженням встановлено, що єдиного тлумачення поняття «гарантія» в чинному законодавстві, в теорії держави і права та кримінальному процесі не визначено, тому доцільно розпочати із з'ясування його етимологічного значення за відповідно до наукових джерел. Встановлено, що термін «гарантія» походить від французького слова «garantie», що означає запоруку, забезпечення, поруку, умови, страховку [1]. Гарантія це порука в чомусь, забезпечення чого-небудь; умови, що забезпечують успіх чого-небудь [2].

Досліджуючи поняття «гарантія» у розрізі загальної теорії держави і права, ряд науковців визначають гарантії як умови і конкретні засоби, що забезпечують фактичне здійснення прав і свобод людини [3]. За визначенням В.Я. Тація та ін. вчених, гарантія за своєю суттю є засобом, необхідною умовою досягнення відповідних завдань [4, С. 21]. У такому розумінні це поняття застосовується в різних галузях науки та техніки. В цілому, гарантія це система норм, засобів, принципів та вимог, що забезпечують виконання, дотримання, реалізацію та ін. На нашу думку вбачаються, що загальними складовими цього терміну є: запорука, порука, умова, забезпечення, які по суті означають обставини, умови, вимоги, принципи, правила, заходи забезпечення, оптимізації, покращення, реалізації, створення, утворення, сприяння, страхування та ін.

Варто зауважити, що термін «гарантія» є системним та комплексним явищем, тому що ефективність гарантій у державі залежить від стану їх законодавчого закріплення, а також стану економіки, досконалості законів у державі, правової свідомості, виховання та культури громадян, правотворчої атмосфери в суспільстві, ступеню суспільної злагоди, засобів розподілу життєвих благ, узгодженості інтересів населення та суспільства в цілому, наявності вискоефективного органу конституційного контролю, рівня загальноправових принципів та інститутів, тощо. Зазначений невичерпний перелік вказує на багатогранність, багатоманітний та поліаспектний характер цього поняття, тому розгляд такого явища потребує комплексного підходу, розпочавши з класифікації та систематизації гарантій.

Так, в юридичній науці, за основу використовується поділ гарантій на дві групи – загальні та юридичні гарантії, що узгоджені та тісно пов'язані між собою. До загальних гарантій (їх ще називають загальносоціальними) відносяться соціально-економічні, політичні та культурні (ідеологічні), тобто ті, що склалися і функціонують в суспільстві, а саме: гарантія визнання та рівний захист усіх форм власності, створення належних умов для розвитку

підприємницької діяльності, вдосконалення податкової системи, розподіл влади, проведення референдумів, створення механізмів громадського контролю над органами державної влади та місцевого самоврядування, система освіти та науки, виховання населення, підвищення рівня його загальної та правової культури тощо. Юридичні гарантії (їх ще називають правовими) являють собою сукупність умов, засобів, організаційно-правових заходів, безпосередньо спрямованих на забезпечення режиму законності та правопорядку. Окрім того, правові гарантії закріплюються, врегульовуються в чинному законодавстві, системі норм права, тож, по суті, вони є численними проявами самого права в тій його частині, яка покликана забезпечувати діяльність права в цілому [5, С. 269]. Тобто, юридичні гарантії це норми права, які у своїй сукупності забезпечують дію правового механізму, належне функціонування всіх елементів правового регулювання та направлені на підвищення ефективності законодавства; це правові умови, що сприяють реалізації та функціонуванню правового механізму.

Досліджуючи юридичні гарантії, необхідно зауважити, що існує багато видів та підстав для їх класифікації, зокрема:

- гарантії поділяються на нормативно-правові та інституційні (організаційно-правові) гарантії,
- норми-принципи матеріального і процесуального характеру, юридичні обов'язки, юридична відповідальність [6],
- за призначенням розділяють на правові умови, правові засоби, організаційно-правові заходи [5, С. 269],
- за критеріями змісту виділяють матеріальні (положення правових норм, які містять приписи та заборони), процесуальні (положення, що визначають сам процес реалізації гарантій) та організаційні гарантії (положення, що визначають систему судових та правоохоронних органів, органів державної влади та місцевого самоврядування, встановлюють функції та повноваження) [7], тощо.

Незважаючи на традиційне розміщення юридичних гарантій у їх класифікації, вони не стоять на першому місці, але при цьому слід враховувати їх загально соціальне значення. Необхідно зауважити, що саме юридичні гарантії відіграють важливу роль, а інколи й визначальну, в забезпеченні прав, свобод і законних інтересів людини.

Використовуючи зарубіжний досвід, доцільно наголосити, що в європейському праві під гарантіями прав і свобод людини, у вузькому юридичному значенні, розуміють засоби захисту прав від порушень, процедури поновлення порушених прав і порядок відшкодування завданої шкоди [8, с. 56-70]. Гарантії прав, свобод та обов'язків людини розуміють як систему соціально-економічних, політичних та юридичних умов, засобів та способів, які забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону та захист [6]; це передбачена Конституцією і законами України система правових норм, організаційних

засобів, способів, умов та вимог, що у сукупності забезпечують охорону і захист прав, свобод та законних інтересів людини й громадянина.

Слід підтримати наукову позицію М.В. Цвіка та О.В. Петришина, що під гарантіями прав людини і громадянина розуміється система загальних і спеціально юридичних засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень [9, С. 456].

Ми підтримуємо також й позицію багатьох науковців, зокрема, М.М. Гуренка, Т. М. Заворотченко, В. С. Князева, Ж. М. Пустовіта, П. М. Рабіновича, Т. Г. Фоміної, М. І. Хавронюка та ін., що юридичні гарантії прав і свобод людини поділяються на три групи, а саме: на гарантії реалізації, гарантії охорони та гарантії захисту.

До першої групи, зокрема до *гарантій реалізації* належать: межі прав і свобод, їхня конкретизація у законодавстві; конституційно-правові принципи статусу особи; юридичні факти, з якими пов'язується володіння ними та безпосереднє користування; процесуальні форми реалізації; заходи заохочення та стимулювання правомірної поведінки; юридичні обов'язки. До *гарантій охорони*, що складають другу групу юридичних гарантій прав і свобод людини, відносяться заходи, спрямовані на запобігання правопорушень, встановлення та знешкодження умов і причин, що їх породжують. Третю групу, зокрема, *гарантії захисту* утворюють норми, які є правовими засобами захисту порушених прав і свобод, визначають порядок використання цих засобів, а також поновлення таких прав і застосування санкцій до винних у їх порушенні [10]. Тобто «охорона», «захист» та «реалізація» це різні аспекти забезпечення прав особи. Зокрема, дослідження юридичних гарантій прав людини здійснюється як на загально правовому так і на галузевих рівнях, зокрема, забезпечення прав учасників кримінального провадження пов'язано з кримінальними процесуальними гарантіями.

Досліджуючи наукові погляди щодо визначення терміну «кримінальна процесуальна гарантія», що використовується тільки на науковому рівні, варто зауважити, що не існує єдиної думки вчених про його сутність та поняття. Так, на думку Т.Г. Фоміної, кримінальні процесуальні гарантії прав особи являють собою один з найважливіших елементів механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження і є законодавчо закріпленою системою засобів забезпечення реалізації, охорони та захисту прав. Кримінально процесуальні гарантії прав особи можна визначити як систему законодавчо закріплених різних за своїм змістом засобів, що забезпечують особам, залученим до кримінального провадження, рівні правові можливості для реального здійснення своїх прав, а також засобів фактичної реалізації, всебічної охорони та надійного захисту прав [11, с. 32-33]. Так, розкриваючи зміст поняття кримінальних процесуальних гарантій як одного з елементів механізму забезпечення прав, свобод і законних інтересів, необхідно

зауважити, що важливою подією для закріплення кримінальних процесуальних гарантій стало прийняття КПК України, який окрім закріплення гарантій прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, регламентує процесуальний механізм, який направлений на забезпечення реалізації цих гарантій та досягнення задач кримінального провадження.

Більшість науковців розкривають зміст кримінальних процесуальних гарантій за допомогою подвійної характеристики, а саме, як засоби та способи, що охороняють, захищають та забезпечують усім учасникам кримінального провадження рівні правові можливості для реалізації своїх прав і виконання завдань кримінального судочинства. Крім того, дослідження поняття, сутності та змісту кримінальних процесуальних гарантій неможливе без встановлення мети та предмету цих гарантій. Враховуючи дослідження науковців з питань забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, положення чинного законодавства, зокрема ст. 3 Конституції України та ст. 2 КПК України, вважаємо за необхідне зазначити, що до предмету кримінальних процесуальних гарантій відносяться права, свободи і законні інтереси учасників кримінального провадження. Предметом кримінальних процесуальних гарантій є права, свободи та законні інтереси як суду, сторін так і інших учасників кримінального провадження. Однак, необхідно розуміти різницю та розгалужувати процесуальні гарантії судочинства та процесуальні гарантії прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального процесу. Як зазначає С. Є. Абламський [12, с. 53-56], ототожнення інтересів правосуддя та учасників кримінального провадження не обґрунтовано, у зв'язку з ситуативними розбіжностями інтересів під час процесу. Тому, на нашу думку, необхідно здійснювати дослідження проблемних питань процесуальних гарантій прав суду, прокурора або слідчого окремо від проблемних питань процесуальних гарантій прав, свобод та законних інтересів кожного з учасників кримінального провадження окремо.

Не дивлячись на те, що терміни «права», «свободи» та «законні інтереси» використовуються як в науці, так і в законодавстві (ст. 2 КПК України), вивчення змісту цих правових дефініцій є предметом наукових дискусій та підлягають окремому вивченню. Водночас, слід звернути увагу, що термін право учасників кримінального провадження, як елемент предмету процесуальних гарантій, представляють собою гарантовану законом межу допустимої поведінки, можливість захисту порушених прав, закріплення правового та процесуального статусу кожного учасника процесу окремо.

Зокрема, зміст прав і свобод людини – це умови і засоби, які визначають матеріальні та духовні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку [13]. Погоджуючись з науковою позицією О.О. Пунди, термін «свобода» означає можливість прояву з боку суб'єкта своєї волі на підставі розуміння та усвідомлення законів суспільства та природи; здатність людини діяти у відповідності до власних цілей та інтересів, спираючись на

пізнання об'єктивної та суб'єктивної дійсності [14, с. 12-13]. Розуміння та усвідомлення законів суспільства та природи в юридичному значенні ототожнюється з можливістю робити те, що дозволено або не заборонено законом. Отже, враховуючи досліджувані нами проблемні питання, свобода це можливість учасників кримінального провадження відповідно до свого внутрішнього переконання та волевиявлення діяти в рамках кримінального провадження та в межах законних заборон. Тобто, це необхідна міра можливої та належної поведінки учасників кримінального процесу.

Наступним елементом предмета процесуальних гарантій є законні інтереси учасників кримінального провадження. Звертаючись до етимологічного значення поняття «інтерес», зазначимо, що інтерес це увага до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимось або чимось [15]. Інтерес (від латинського *interesse* - важливо) означає: цікавість, зацікавлення, вигода, користь, зиск, спрямованість на значущий предмет чи діяльність; у соціології це об'єктивна причина діяльності суб'єкта, спрямованої на задоволення певних потреб, у психології - емоційний вияв пізнавальної потреби особистості [16]. Тобто, інтерес це емоційний стан бажання, стимулу або потреби людини. Водночас, поняття «інтерес» не розкривається, а застосовується у широкому значенні в Конституції України (ст. ст. 18, 32, 34, 35, 36, 39, 41, 44, 79, 89, 104, 121, 127, 140), зокрема, як національні інтереси, інтереси національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, здоров'я і моральності населення, політичні, економічні, соціальні, культурні інтереси, інтереси суспільства, громадянина та держави, спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст тощо.

Якщо розглядати поняття «законний інтерес», що використовується як в науці, так і в законодавстві, зокрема в ст. 2 КПК України; його суть полягає у задоволенні потреб людини, що не суперечать загальновизнаним принципам та нормам права. Зміст поняття «законний інтерес» надає Конституційний Суд України у своєму рішенні від 01.12.2004 у справі № 1-10/2004, ототожнюючи його з поняттям «охоронюваний законом інтерес», де зазначає, що це прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать законам України, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [17]. Зазначене надає підстави стверджувати, що законні інтереси учасників кримінального провадження, це прагнення та бажання задовольнити суб'єктивні потреби, визначені нормативно-правовими положеннями, в процесі досягнення завдань кримінального судочинства.

Акцентуючи увагу на сутності кримінальних процесуальних гарантій прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження,

доцільно зауважити, що їх метою є створення механізмів здійснення і забезпечення реалізації цих прав, свобод та інтересів учасниками процесу, попередження, виявлення та усунення їх порушень, застосування необхідних заходів до порушників та протидія кримінальній протиправності.

З огляду на проведене дослідження поняття та сутності процесуальних гарантій, необхідно звернути увагу і на систему кримінальних процесуальних гарантій. Так, на думку В.Я. Тація та інших вчених таку систему утворюють: використання, додержання, порушення та наслідки, захист та невиконання зобов'язань особами, які беруть участь у кримінальному провадженні (співробітниками оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, слідчим суддею, судом, тощо) [4, С. 22]. Разом з цим, Т.Г. Фоміна, надає іншу характеристику системи кримінальних процесуальних гарантій, до якої належать: кримінальна процесуальна форма, засади, процесуальний статус учасників кримінального провадження, можливість застосування заходів забезпечення кримінального провадження, прокурорський нагляд, судовий контроль, відомчий контроль, інститут оскарження дій, рішень і бездіяльності органів і посадових осіб, що здійснюють кримінальне провадження, юридична відповідальність учасників кримінального процесу та ін. [18, с. 13-14].

Висновки. Актуальність теми дослідження обґрунтовується наявністю прогалин понятійного апарату процесуальних гарантій учасників кримінального провадження у чинному законодавстві, кримінальному процесуальному законодавстві, у відомчій та іншій нормативно-правовій базі, що викликає труднощі при його використанні у правозастосовній діяльності. Аналізуючи систему процесуальних гарантій прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, її необхідно розглядати як сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих нормативно-правових та організаційно-правових гарантій які містяться у нормах матеріального та процесуального права і нормативно-правих актах. Норми матеріального та процесуального права регламентують юридичні засоби реалізації, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а нормативно-правові акти – діяльність щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів зазначених осіб. За дослідженням встановлено, що процесуальні гарантії прав учасників кримінального провадження це різні за змістом засоби та способи встановлені нормами кримінального процесуального законодавства, але в своїй сукупності забезпечують реалізацію прав, свобод та законних інтересів учасниками кримінального судочинства. Втім, підняті проблемні питання не є остаточними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Література:

1. Словарь иностранных слов. URL: <https://megaslov.ru/html/g/garanti8.html> (дата звернення: 06.09.2021).

Большой словарь иностранных слов. URL: https://gufo.me/dict/foreign_words/%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82 (дата звернення: 12.09.2021).

2. Матеріал з Вікіпедії - вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%82%D1%96%D1%97> (дата звернення: 06.09.2021).

3. Загальна теорія держави і права підруч. За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків, право. 2002. С. 135.

4. Кримінальний процес: підручник. За заг. ред. В.Я. Тація та В.П. Пшонки. Харків. Право. 2013. 824 с.

5. Теорія держави та права. Навчальний посібник за заг. ред. С.Д. Гусарєва та О.Д. Тихомирова. Київ. НАВС. Освіта України. 320 с. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/tdp/navch_pos_tdp.pdf (дата звернення: 28.09.2021).

6. Національний механізм захисту прав та свобод людини URL: http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=4222&id_book=4221&id_parent=4221&id_vid_res=17 (дата звернення: 29.09.2021).

7. Гарантії реалізації та захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина. URL: <https://mykolaivska.land.gov.ua/%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%96%D1%97> (дата звернення: 21.09.2021).

8. Богачова Л.Л. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в європейському та національному праві. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Випуск 22. 2011. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3235/1/Bogacheva_56.pdf (дата звернення: 20.10.2021).

9. Загальна теорія держави і права. [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків. Право. 2009. 584 с.

10. Енциклопедія сучасної України. Гарантії прав і свобод людини та громадянина URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=28680 (дата звернення: 29.09.2021).

11. Фомина Т.Г. Забезпечення слідчим процесуальних прав підозрюваного: монографія. Харків. НікаНова. 2014. 232 с.

12. Абламський С.Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: монографія. Харків. За заг. ред. доктора юридичних наук, професора О.О. Юхна. Харків. Панов. 2015. 240 с. (Серія «Бібліотечка слідчого і детектива: учасники кримінального провадження»).

13. Офіційний вебсайт конституційного суду. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/13-rozdil-ii-prava-svobody-ta-obovyazky-lyudyny-i-gromadyanyna-statti-21-68> (дата звернення: 17.11.2021).

14. Пунда О.О. Право на свободу: монографія. Харків. Евріка. 2006. 284 с.

15. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) URL: <http://sum.in.ua/s/interes>. (дата звернення: 21.09.2021).

16. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsn.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%B3%ED%F2%E5%F0%E5%F1> (дата звернення: 21.09.2021).

17. Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 у справі № 1-10/2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text> (дата звернення: 17.11.2021).

18. Капліна О.В., Карпенко М.О., Маринів В.І. Кримінальний процес: навч. посіб. для підгот. до іспиту. Харків. Право. 2020. 290 с.

References:

1. Slovar' inostrannykh slov. [Dictionary of foreign words.] URL: <https://megaslov.ru/html/g/garanti8.html> [in Ukrainian].

Bol'shoy slovar' inostrannykh slov. [Large dictionary of foreign words] URL: https://gufo.me/dict/foreign_words/%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82 [in Ukrainian].

2. Material z Vikipediyi - vil'noyi entsyklopediyi. [From Wikipedia, the free encyclopedia] URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%> [in Ukrainian].

3. Tsvik M.V., Tkachenko V.D., Petryshyn O.V. 2002. Zahal'na teoriya derzhavy i prava pidruch.[General theory of state and law at hand.] [in Ukrainian].

4. Tatsiy V.YA., Pshonka. V.P. 2013. Kryminal'nyy protses: pidruchnyk. [Criminal proceedings: a textbook.] Kharkiv. Pravo. [in Ukrainian].

5. Gusarêv S.D., Tikhomirova O.D. 2017. Teoriya derzhavy ta prava. Navchal'nyy posibnyk. [Theory of state and law. Tutorial.] Kyiv: NAVS, Osvita Ukrayiny. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/tdp/navch_pos_tdp.pdf [in Ukrainian].

6. Natsional'nyy mekhanizm zakhystu prav ta svobod lyudyny. [National Mechanism for the Protection of Human Rights and Freedoms.] URL: http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=4222&id_book=4221&id_parent=4221&id_vid_res=17 [in Ukrainian].

7. Harantiyi realizatsiyi ta zakhystu konstytutsiynykh prav ta svobod lyudyny i hromadyanyna. [Guarantees of realization and protection of constitutional rights and freedoms of man and citizen.] URL: <https://mykolaivska.land.gov.ua/%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%96%D1%97> [in Ukrainian].

8. Bohachova L.L. 2011. Yurydychni harantiyi prav i svobod lyudyny i hromadyanyna v yevropeys'komu ta natsional'nomu pravi. [Legal guarantees of human and civil rights and freedoms in European and national law.] *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovryaduvannya. [State building and local self-government.]* № 22. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3235/1/Bogacheva_56.pdf [in Ukrainian].

9. Tsvik M.V., Petryshyn O.V. 2009. Zahal'na teoriya derzhavy i prava. [Pidruchnyk dlya studentiv yurydychnykh vyshchykh navchal'nykh zakladiv]. [General theory of state and law. [Textbook for law students]. Kharkiv. Pravo. P. 584. [in Ukrainian].

10. Entsyklopediya suchasnoyi Ukrayiny. Harantiyi prav i svobod lyudyny ta hromadyanyna. [Encyclopedia of modern Ukraine. Guarantees of human and civil rights and freedoms.] URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=28680 [in Ukrainian].

11. Fomina T.G. 2014. Zabezpechennya slidchym protsesual'nykh prav pidozryuvanoho: monohrafiya. [Ensuring the investigator's procedural rights of the suspect: a monograph.] Kharkiv. NikaNova. P. 232. [in Ukrainian].

12. Ablams'kyi S.YE. 2015. Zakhyst prav i zakonnykh interesiv poterpiloho u kryminal'nomu provadzhenni: monohrafiya. [Protection of the rights and legitimate interests of the victim in criminal proceedings: a monograph.] Kharkiv. Panov. P. 240. [in Ukrainian].

13. Ofitsiynyy veb sayt konstytutsiynoho sudu. [Official website of the Constitutional Court.] URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/13-rozdil-ii-prava-svobody-ta-obovyazky-lyudyny-i-gromadyanyna-statti-21-68> [in Ukrainian].

14. Punda O.O. 2006. Pravo na svobodu: monohrafiya. [The right to freedom: a monograph.] Kharkiv. Evrika. P. 284. [in Ukrainian].

15. Slovyk ukrayins'koyi movy. Akademichnyy tлумachnyy slovyk (1970-1980) [Dictionary of the Ukrainian language. Academic Interpretive Dictionary (1970-1980).] URL: <http://sum.in.ua/s/interes>. [in Ukrainian].

16. Slovyk inshomovnykh sliv. [Dictionary of foreign words.] URL: <https://www.jnsn.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%B3%ED%F2%E5%F0%E5%F1> [in Ukrainian].

17. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny vid 01.12.2004 u spravi № 1-10/2004. [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine of 01.12.2004 in case № 1-10/2004.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text> [in Ukrainian].

18. Kaplina O.V., Karpenko M.O., Maryniv V.I. 2020. Kryminal'nyy protses. navch. posib. dlya pidhot. do ispytu. [Criminal proceedings. textbook way. for preparations. before the exam.] Kharkiv. Pravo. P. 290. [in Ukrainian].

УДК 342.9:339.543:615.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-323-335](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-323-335)

Піковська Тетяна Валентинівна кандидат історичних наук, доцент кафедри права, Вінницький національний аграрний університет, вул. Сонячна 3., м. Вінниця, 21000, тел.: (067) 346-99-51, <https://orcid.org/0000-0003-4418-5628>

Вернигорова Крістіна Максимівна студентка II курсу, кафедри права, Вінницький національний аграрний університет, вул. Сонячна 3., м. Вінниця, 21000, тел.: (099) 183-23-06

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВВЕЗЕННЯ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена правовому регулюванню ввезення лікарських препаратів в Україну. Це питання особливо актуальне у час пандемії COVID-19. У статті проаналізовано законодавство України, яке забезпечує контроль якості лікарських препаратів. Визначено, що лікарські засоби, які ввозяться на територію України як юридичними особами, так і фізичними особами для індивідуального використання, підлягають суворому обліку і звітності. Проаналізовано порядок проведення митного контролю та митного оформлення при переміщенні лікарських засобів через митний кордон України. Визначено, що більшість лікарських засобів в Україні є імпортованими, а лікарські засоби вітчизняного виробництва переважно виготовляються з імпортованої сировини. Перевезення лікарських засобів через митний кордон України є неможливе без здійснення митними органами процедур митного контролю. Процедури митного контролю визначені Митним кодексом України. До митного контролю також залучаються експертні організації, наприклад, Центральна митна лабораторія та митні лабораторії регіональних митниць. Встановлено, що митний контроль в Україні має мету, яка безпосередньо пов'язана із повноваженнями які надані митним органам згідно із законодавством України. В першу чергу це проведення митних дій та операцій відповідно до норм діючого законодавства, захисті економічного добробуту та стабільності держави, дотриманні правил імпорту та експорту товарів через митний кордон як юридичними так і фізичними особами. Відповідно до способів, методів та форм митного контролю класифікують різні його види. Для ввезення незареєстрованих в Україні препаратів, призначених для медичного забезпечення військовослужбовців, вимагається окреме рішення МОЗ України та відповідні документи. Митний контроль, здійснений належним чином, попереджає потрапляння в обіг лікарських засобів неналежної якості.

Ключові слова: лікарські засоби, митний контроль, наркотичні засоби, митний кордон, митний кодекс України.

Pikovska Tetiana Valentynivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of Law, Vinnytsia National Agrarian University, Sonyachna St., 3., Vinnytsia, 21000, tel.: (067) 346-99-51, <https://orcid.org/0000-0003-4418-5628>.

Vernygorova Kristina Maksymivna Student, Vinnytsia National Agrarian University, Sonyachna St., 3, Vinnytsia, 21000, tel.: (097) 928-30-42,

LEGAL REGULATION OF IMPORTS OF MEDICINES ON THE TERRITORY OF UKRAINE

Abstract. This article is about regulation of import of medicine in Ukraine. This question is especially relevant during COVID-19 pandemic. This article analyses Ukrainian legislation that ensures quality control of pharmaceuticals. It is determined that medicines, which are brought to the territory of Ukraine either by legal entities, or by individuals for personal use need to be subjected to severe control and reporting. The order of conducting of customs control and customs clearance of transit of pharmaceuticals across customs border of Ukraine is analysed. It is determined that majority of medicine in Ukraine is imported, and domestically produced pharmaceuticals are made with imported raw materials. Transit of medication across customs border of Ukraine is impossible without carrying out proper customs clearance procedures by customs authorities. Customs clearance procedures are determined by the Customs Code of Ukraine. Expert organisations are also involved in customs clearance, for example, central customs laboratory and regional customs laboratories. It is established that customs control in Ukraine has a purpose that is directly related to the powers granted to customs authorities under Ukrainian law. First of all, it is carrying out customs actions and operations in accordance with current legislation, protection of economic welfare and stability of the state, compliance with the rules of import and export of goods across the customs border, both legal entities and individuals. According to the ways, methods and forms the customs clearance is classified into different types. A separate decision by the Ministry of Health of Ukraine and proper paperwork is required for import of medications which are not registered in Ukraine and which are intended for medical support of the military. Customs clearance carried out properly prevents pharmaceuticals of improper quality from entering the circulation.

Keywords: pharmaceuticals, customs clearance, narcotic substances, customs border, the Customs Code of Ukraine.

Постановка проблеми. На сучасному етапі закриття кордонів, обмеження переміщень, необхідність забезпечення контролю за якістю і

своєчасністю ввезення на територію України вакцин від covid-19 роблять питання правового регулювання імпорту лікарських засобів на територію України як ніколи актуальними.

За даними МОЗ станом на грудень 2021 в Україні зареєстровано 13733 лікарських засобів (з них вітчизняні - 4206, іноземні - 9527) [1]. Майже 70% зареєстрованих лікарських засобів, що реалізуються в Україні, є імпортованими, а лікарські засоби вітчизняного виробництва переважно виготовляються із субстанцій іноземного виробництва (з імпортованої сировини). Варто відзначити, що ліки іноземного виробника значно перевищують вітчизняні не лише за кількістю а й за вартістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти правового регулювання ввезення лікарських засобів на територію України досліджували Шевчук О.М., Пахомов С.І., Мазур А.В., Геращук В.М., Шишка Р. Б., Сергієнко В.В.

Метою статті є визначення порядку проведення митного контролю та митного оформлення при переміщенні лікарських засобів через митний кордон України.

Виклад основного матеріалу. Особливості лікарських засобів полягає в тому, що вони вирішують питання загальнодержавного значення, задоволені потреб населення, спрямованих на охорону здоров'я.

Законодавство України визначає лікарські засоби як «речовини або їх суміші природного, синтетичного чи біотехнологічного походження, які застосовуються для запобігання вагітності, профілактики, діагностики та лікування захворювань людей або зміни стану і функцій організму» [2]

До лікарських засобів належать: діючі речовини (субстанції); готові лікарські засоби (лікарські препарати, ліки, медикаменти); гомеопатичні засоби; засоби, які використовуються для виявлення збудників хвороб, а також боротьби із збудниками хвороб або паразитами; лікарські косметичні засоби та лікарські домішки до харчових продуктів [2].

Перевезення лікарських засобів через кордон України неможливе без здійснення митними органами процедур митного контролю, які зазначені у статтях 40, 45, 81, 86 МК України. У той же час останні здійснюються в порядку й на умовах, передбачених ст. 40 МК України, відповідно до якої всі товари (в тому числі й лікарські засоби) і транспортні засоби, що переміщуються через митний кордон, підлягають такому контролю.

Слід відмітити, що ввезення зареєстрованих та незареєстрованих лікарських засобів нормативно закріплено ст. 17 Закону «Про лікарські засоби», а також наказом МОЗ України «Порядок ввезення на територію України незареєстрованих лікарських засобів, стандартних зразків, реагентів» від 26.04.2011 р. № 237 [3].

Існує особливий порядок переміщення через митний кордон України лікарських засобів, що містять наркотичні складники. Так, Законом України Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори, визначено, що для ввезення, вивезення чи транзиту вищевказаних засобів через територію України, здійснюється за наявності дозволу, [4] виданого Державною службою України контролю за наркотиками (далі – ДСКН України). Порядок видачі вищенаведеного дозволу та його форма встановлена Постановою «Про затвердження Порядку видачі дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» [5].

Ввезення та вивезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів здійснюються підприємствами установами та організаціями лише за умови наявності в них ліцензії та якщо є дозвіл на кожне переміщення через кордон окремо, який видається ДСКН України.

Митний Кодекс України визначає митний контроль як “сукупність заходів, що здійснюються митними органами в межах своєї компетенції з метою забезпечення дотримання норм цього Кодексу, законів та інших нормативно-правових актів з питань митної справи, міжнародних договорів України” (п.15 ст.1 МК України) [17].

19 червня 2016 року набули чинності зміни до Закону, згідно яких запроваджена спрощена процедура реєстрації лікарських засобів, які зареєстровані компетентними органами Сполучених Штатів Америки, Швейцарії, Японії, Австралії, Канади, Європейського Союзу. Під якістю лікарських засобів і виробів медичного призначення розуміють їх відповідність всім умовам реєстрації та виробництва (технологія, виробничі площі, кадри) і заданим характеристикам. При виході продукції на ринок підприємство видає сертифікат якості або відповідності, підписаний уповноваженою особою виробника, якщо воно відповідає якісним показникам реєстраційного досьє з безпеки, ефективності та вироблено відповідно до правил [6; с.131-143]. До основних показників, що визначає якість фармацевтичних та медичних товарів, відносяться:

1. безпека – найважливіша властивість якості, якою повинні володіти всі споживчі товари. Втрата функціонального або соціального призначення, перевищення допустимого рівня показників безпеки переводить продукцію в категорію небезпечної, яка підлягає знищенню;

2. функціональні властивості – придатність продукції виконувати свої функції за призначенням в заданих умовах експлуатації або споживання;

3. надійність – здатність товарів зберігати функціональне призначення в процесі зберігання та / або споживання (експлуатації) протягом заздалегідь обумовлених термінів. Вона постійно змінюється внаслідок процесів, що відбуваються при зберіганні, споживанні та експлуатації товарів .

4. екологічність – ступінь шкідливого впливу медичних товарів на безпеку навколишнього середовища при їх виробництві, зберіганні та всього терміну споживання [6; с.138].

Митний контроль в Україні має мету, яка безпосередньо пов'язана із повноваженнями які надані митним органам згідно із законодавством України. В першу чергу це проведення митних дій та операцій відповідно до норм діючого законодавства, захисті економічного добробуту та стабільності держави, дотриманні правил імпорту та експорту товарів через митний кордон як юридичними так і фізичними особами [7; с.105].

Митний контроль здійснює важливі функції в державі. Зокрема це поповнення державної казни за допомогою стягнення мита та інших митних платежів, захист інтересів вітчизняних товаровиробників, внутрішніх та зовнішніх економічних інтересів держави, додержання та забезпечення реалізації законних прав та інтересів всіх учасників митних правовідносин, запобігання та зупинення порушень митних правил, застосування встановлених законодавством санкцій щодо порушників митного законодавства, разом із іншими органами влади здійснюється розбудова та контроль механізму внутрішньої та зовнішньої економічної політики [8; с.98]. Шевчук О.М. пропонує визначити митний контроль лікарських засобів, які переміщуються через митний кордон України як «виконання митними органами України сукупності перевірочних спеціальних дій, здійснених на засадах вибіркової та спрямованих на дотримання юридичними і фізичними особами митного законодавства України, її міжнародних договорів, а також правил, які регулюють порядок переміщення лікарських засобів через митний кордон України» [9].

Фактично, проведення контролю митними органами є практичною реалізацією посадовими особами митних органів контрольних повноважень відповідно до діючого митного законодавства, головною метою якого є забезпечення виконання суб'єктами переміщення митних правил. Способи, методи та форми проведення митного контролю безпосередньо пов'язані одне з одним [9].

МК України приділив певну увагу видам митного контролю – загальному, спрощеному (ст.68) і спільному (ст.47), проте зазначені характеристики не відображають весь спектр митних правовідносин. С.І. Пахомов виділяє 3 види митного контролю залежно від правового режиму об'єкта митного контролю – звичайний, спрощений і спеціальний [10; с.114].

Також можлива класифікація митного контролю з урахуванням класифікаційних підстав, згідно з якою виокремлюють такі види митного контролю залежно від:

1) напрямку переміщення товарів. В цьому випадку митний контроль поділяється на контроль імпортованих товарів, тобто тих, що ввозяться на територію України, та експортних тобто тих, що вивозяться з території

України, а також транзитних, тобто тих що переміщуються через митну територію України;

2) суттєвих характеристик товарів, які безпосередньо впливають на здійснення митного контролю. Зокрема це митний контроль валюти й валютних цінностей, культурно-історичних цінностей, енергоносіїв, об'єктів інтелектуальної власності, ручної поклажі, супроводжуваного й несупроводжуваного багажу, тощо;

3) виду транспорту. митний контроль на автотранспортних та залізничних транспортних засобах, морських, річкових і повітряних суднах – має певні відмінності у процедурі проведення;

4) характеру участі в проведенні митного контролю в залежності від країни проведення. Можливий односторонній контроль, провадять митні органи лише однієї держави, двосторонній контроль під час якого огляд провадиться окремо митними органами двох держав, спільний, тобто той який проводиться одночасно митними органами обох держав;

5) кількості переміщень товарів протягом певного періоду часу. Проводиться вперше або повторно;

6) місця проведення. Можливе проведення митного контролю у спеціальній і тимчасовій зоні;

7) режиму контролю. Проведення експорту імпорту, реімпорту, реекспорту, транзиту, або тимчасове ввезення або вивезення, митний склад, спеціальна митна зона, магазин безмитної торгівлі, переробка на митній території України та переробка за її межами, знищення або руйнування, відмова на користь держави [11; с.49].

Вивчення наявних у сучасній науковій літературі та законодавстві класифікацій дозволяє стверджувати, що їх перелік потребує розширення. Найбільш повною на сучасному етапі є класифікація створена Шевчуком О.М., який виділяє види митного контролю лікарських засобів, що переміщуються через митний кордон України, залежно від таких критеріїв:

1. Об'єму здійснення митними органами контрольної діяльності щодо переміщення лікарських засобів – загальний митний контроль, спеціальний митний контроль (застосовується до медичних препаратів, які містять наркотичні складові або класифікуються як сильнодіючі чи отруйні) і спрощений (застосовується до медичних препаратів, які ввозяться на митну територію як благодійна або гуманітарна допомога, а також окремих груп лікарських засобів (вакцини, препарати крові тощо), які необхідно зберігати з дотриманням особливих умов);

2. Напрямку переміщення лікарських засобів – митний контроль імпорتنих (ввозяться на територію України), експортних (вивозяться з території України) і транзитних (переміщуються через митну територію України) лікарських засобів;

3. Форми багажу, у якому переміщуються лікарські засоби – митний контроль ручної поклажі, супроводжуваного й несупроводжуваного багажу, що вміщують лікарські засоби;

4. Наявності або відсутності реєстрації в органах державної влади – митний контроль зареєстрованих і незареєстрованих медичних препаратів;

5. За суб'єктами, які причетні до руху медичних препаратів через кордон – митний контроль відносно фізичних та юридичних осіб;

6. За видами транспорту, який здійснює переміщення лікарських засобів – митний контроль залізничних, автотранспортних, повітряних, морських і річкових транспортних засобів;

7. За характером здійснення митного контролю лікарських засобів – документальний під час якого проводиться перевірка необхідних для проходження контролю документів щодо медичних препаратів і фактичний, коли здійснюється безпосередній огляд на митниці лікарських засобів, особистий огляд громадян, які перевозять зазначені лікарські засоби;

8. За особливостями організації контролю - контроль здійснюється після того як лікарські засоби доставлені у митний орган, можливий суцільний контроль, під час якого застосовуються усі форми митного огляду та вибіркового;

9. За видом і типом взаємодії митних органів країн, що беруть участь у переміщенні лікарських засобів – односторонній, двосторонній і спільний;

10. За місцем здійснення контролю – безпосередньо на митниці, на кордоні, у спеціальній або тимчасовій зоні;

11. За режимом контролю – імпорт, реімпорт, експорт, реекспорт, транзит, тимчасове ввезення (вивезення), митний склад, спеціальна митна зона, магазин безмитної торгівлі, переробка на митній території України й переробка за її межами, знищення або руйнування, відмова на користь держави [12; с.131].

У процесі митного контролю і митного оформлення лікарських засобів з у разі необхідності метою застосування спеціальних знань можна залучати фахівців та експертів, відповідно до ст. 65 МК України «Залучення спеціалістів та експертів для участі у здійсненні митного контролю» [17].

Експертні організації які залучаються до митного контролю, незалежно від форм власності (державні, кооперативні) повинні мати статус юридичної особи. Одними із таких експертних організацій є Центральна митна лабораторія (ЦМУЛДЕР), яка є спеціалізованою митною установою, і митні лабораторії регіональних митниць (МЛ РМ) як структурні підрозділи митниць. Цим лабораторіям надано право на здійснення експертної діяльності в межах питань, віднесених до компетенції митної служби [13;с.86].

ЦМУЛДЕР здійснює фізико-хімічні дослідження лікарських засобів, ідентифікацію товарів і визначає факт віднесення їх до наркотиків, а також проводить на платній основі консультації для фізичних та юридичних осіб

щодо лікарських засобів та препаратів. Лабораторний контроль є частиною митного контролю, необхідного у рамках діючого законодавства держави. Різновидності лабораторного контролю, що проводяться МЛ РМ умовно можуть бути поділені на наступні групи: хімічні, класифікаційні, матеріалознавчі, товарознавчі, гемологічні, технічної експертизи документів, експертизи на віднесення до списків, що контролюються, інші по необхідності. До хімічної групи досліджень (експертиз) відноситься визначення якісного та кількісного хімічного складу речовин, товарів, субстанції та їх фізико-хімічних властивостей. Для проведення експертних досліджень лікарських засобів, у тому числі наркотичних, психотропних речовин і прекурсорів, митні лабораторії володіють сучасними аналітичними приладами, на яких можна виконувати спектр фізико-хімічних дослідів. Проби та зразки товарів забираються у мінімальній кількості, що забезпечує можливість їх дослідити (провести аналіз, експертизу) за нормативами, затвердженими спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі митної справи [13, с.86].

Значним аспектом визначення сутності митного контролю є його форми. Згідно з п.7 ст.41 МК України, митний контроль може проводитися посадовими особами митних органів у формах, визначених цим Кодексом та іншими законами України з питань митної справи [17].

Враховуючи особливості порядку ввезення і вивезення лікарських засобів через митний кордон України ст.41 МК України визначає такі форми митного контролю:

1. Перевірка документації, яка необхідна для проходження митного контролю;
2. Безпосередньо проходження митного огляду.
3. Усне опитування громадян і посадових осіб підприємств.
4. Облік та перевірка системи звітності та обліку товарів, які ввозяться та вивозяться через митний кордон України, а також своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати митних обкладень;
5. Огляд територій та приміщень складів тимчасового зберігання, митних ліцензійних складів та інших місць, де перебувають товари;
6. Використання інших форм, передбачених МК України та іншими законами України з питань митної справи. Така форма митного контролю, як перевірка необхідних для митного контролю документів і відомостей, полягає в їх вивченні з точки зору відповідності правилам, закріпленим чинним законодавством, за якими подані документи повинні бути справжніми, мати достовірні дані й бути правильно оформленими.

Ще одним важливим питанням перевезення лікарських засобів через кордон є митний контроль незареєстрованих лікарських засобів. Наразі порядок ввезення на територію України незареєстрованих лікарських засобів, стандартних зразків, реагентів передбачений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 26 квітня 2011 року №237 [3]

У відповідності до цього порядку незареєстровані лікарські засоби можуть ввозитись без права реалізації у визначених випадках, наприклад, для клінічних випробувань, індивідуального використання громадянами, медичного забезпечення військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу, які виконують завдання під час проведення антитерористичної операції тощо.

Відтак, ввезення громадянами на митну територію України незареєстрованих лікарських засобів, призначених для індивідуального використання, які належать до особистих речей громадян (переміщуються в ручній поклажі та/або в супроводжуваному або несупроводжуваному багажі громадянина), можливо в таких обсягах:

- у кількості, що не перевищує п'яти упаковок кожного найменування на одну особу (крім лікарських засобів, що містять наркотичні чи психотропні речовини);

- у кількості, що не перевищує зазначену в наявному в особи рецепті на такий лікарський засіб, виданому на ім'я цієї особи та засвідченому печаткою лікаря та/або закладу охорони здоров'я.

Митне оформлення незареєстрованих лікарських засобів, призначених для індивідуального використання громадянами, які не належать до їхніх особистих речей, здійснюється після отримання митними органами листа-повідомлення МОЗ України.

Ввезення незареєстрованих в Україні лікарських засобів для медичного забезпечення військовослужбовців, які виконують завдання під час проведення АТО проводиться за окремим рішенням МОЗ України за наявності таких документів:

- звернення до Міністерства охорони здоров'я України центральних або місцевих органів виконавчої влади, у якому надається інформація щодо лікарських засобів: найменування, виробник, форма випуску, дозування, загальна кількість упаковок, номер серії випуску, термін придатності;

- копії документів, що підтверджують реєстрацію лікарського засобу в країні, з якої надходять в Україну лікарські засоби;

- копії сертифіката якості, що видається виробником, на кожну серію із зазначенням кінцевого терміну придатності (не менше 6 місяців на момент надходження ліків);

- інструкції про застосування лікарського засобу з перекладом на українську мову [14].

На думку Мандичева Д.В. основним недоліком вищезгаданого наказу МОЗ є невизначена кількість тих лікарських засобів, що можуть бути ввезенні на територію країни. Бо можна припустити, що будь-яким суб'єктом господарювання може бути ввезена будь-яка кількість незареєстрованих ліків

Жодна з державних установ системи МОЗ України не надає визначення тієї кількості, яка насправді необхідна для проведення контролю якості.

Необхідно внести відповідні зміни до нормативно-правової бази, і, крім того, доцільно зобов'язати всіх суб'єктів господарювання, що ввозили незареєстровані лікарські засоби надавати звітність про кінцеве використання зразків лікарських засобів. За загальним ж правилом, згідно ст.17 Закону України «Про лікарські засоби», на територію України можуть ввозитись лікарські засоби, зареєстровані в Україні, за наявності сертифіката якості, що видається виробником. Специфіка такого товару, як лікарські засоби, унеможлиблює безпосереднє здійснення перевірки якості митними органами - митні органи реалізують контрольні повноваження при перевірці дотримання встановлених законом вимог щодо отримання декларантами всіх необхідних документів від спеціально уповноваженого на здійснення державного контролю лікарських засобів органу [15; с.414-419].

В окремих випадках виникає потреба у переміщенні лікарських засобів через митний кордон України для власного користування. В таких випадках вони вважаються особистими речами, відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 370 Митного кодексу України. [17].

Громадяни можуть ввозити на митну територію України лікарські засоби, які переміщуються в ручній поклажі та/або в супроводжуваному або несупроводжуваному багажі громадянина, в таких обсягах:

- у кількості, що не перевищує п'яти упаковок кожного найменування на одну особу (крім лікарських засобів, що містять наркотичні чи психотропні речовини);
- у кількості, що не перевищує зазначену в наявному в особи рецепті на такий лікарський засіб, виданому на ім'я цієї особи та засвідченому печаткою лікаря та/або закладу охорони здоров'я [16]

Висновки. Таким чином, лікарські засоби підлягають найсуворішому обліку і звітності, тобто належним чином контролюються з боку митних органів. На сучасному етапі інтереси громадської охорони здоров'я вимагають, щоб медичні препарати не сприймалися як звичайні товари широкого вжитку, це особливо важливо в умовах пандемії covid-19. Їх виробництво та обіг у як на території окремої держави, так і в міжнародному масштабі повинні відповідати встановленим стандартам і підлягати суворому контролю. Митний контроль проведений на високому рівні, є гарантією якості лікарських препаратів і перешкоджають проникненню в систему постачання нелегальної продукції.

Література:

1. Державний реєстр лікарських засобів України" Інформаційний фонд.
URL: <http://www.drlz.com.ua/ibp/ddsite.nsf/all/stat?opendocument> (дата звернення 03.12.2021)
2. Закон України про лікарські засоби
URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/z960123?ed=2006_11_16 (дата звернення 03.12.2021)
3. Про затвердження Порядку ввезення на територію України незареєстрованих лікарських засобів, стандартних зразків, реагентів. Наказ Міністерства охорони здоров'я

України від 26 квітня 2011 року №237. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-11#Text> (дата звернення 03.12.2021)

4. Закон України Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори від 15 лютого 1995 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 03.12.2021)

5. Про затвердження Порядку видачі дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Кабінет Міністрів України. Постанова від 3 лютого 1997 р. N 146. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/146-97-%D0%BF#Text> (дата звернення 03.12.2021)

6. Кузьміна Т.О., Чурсіна Л.А., Березовський Ю.В. Актуальні питання митного контролю та експертизи лікарських засобів, що ввозяться на територію України. Товарознавчий вісник. 2020. Випуск 13 URL:<http://tovvisnik.lutsk-ntu.com.ua/index.php/tovvisnik/issue/view/8/31> (дата звернення 03.12.2021)

7. Шишка Р.Б., Сергієнко В.В. Митне право України: навч. посіб. Харків: Еспада, 2002. 296с.

8. Гаращук В.М. Митний контроль в Україні: шляхи становлення й розвитку. Пробл. законності. 2004. Вип. 66. С. 97–103. URL:<https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8830/1/Harashchuk.pdf> (дата звернення 03.12.2021)

9. Shevchuk O.M. Customs control of drugs: concepts, form, methods, types and their classification. URL:<http://www.stattionline.org.ua/pravo/76/12273-mitnij-kontrol-likarskixzasobiv-ponyattya-formi-metodi-vidi-ta-yih-klasifikaciya.html> (дата звернення 03.12.2021)

10. Пахомов С.І. Митний контроль як засіб забезпечення митної справи України (адміністративно-правовий аспект): дис.канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право”1997.166 с.

11. Мазур А.В. Організаційно-правові основи митного контролю в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право”. Харків.2004.189 с.

12. Шевчук О.М. Митний контроль лікарських наркотичних засобів. Харків, 2013.232с.

13. Д. Ляш Залучення митних лабораторій при проведенні митного оформлення та переміщенні через митний кордон України. Тези доповідей XVIII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (м. Київ, 12–13 травня 2021 р.) Частина 2. С.83-86

14. Державна фіскальна служба України. Офіційний портал. URL:<http://zak.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/print-263216.html> (дата звернення 03.12.2021)

15. Мандичев Д.В. Окремі елементи державного контролю якості імпортованих лікарських. Форум права. 2009. №3. С. 414-419. URL:http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/864/Okremi%20elementy%20derzhavnoho%20kontroliu_%20Mandychev%20_2009.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 03.12.2021)

16. Про обсяги та порядок ввезення громадянами на митну територію України лікарських засобів та спеціального дитячого харчування : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2012 № 458. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/458-2012-%D0%BF> (дата звернення 03.12.2021).

17. Митний кодекс України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення 03.12.2021).

References:

1. Derzhavnyi reiestr likarskykh zasobiv Ukrainy " Informatsiyni fond. [State Register of Medicinal Products of Ukraine "Information Fund.] (n.d.) www.drlz.com.ua/ibp/ddsite.nsf/all/stat?opendocument. Retrieved from <http://www.drlz.com.ua/ibp/ddsite.nsf/all/stat?opendocument> [in Ukrainian].

2. Закон України про лікарські засоби [Law of Ukraine on Medicinal Products] (n.d.) ips.ligazakon.net. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/z960123?ed=2006_11_16 [in Ukrainian].

3. Pro zatverdzhennia Poriadku vvezennia na terytoriiu Ukrainy nezareiestrovanykh likarskykh zasobiv, standartnykh zrazkiv, reahentiv. Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 26 kvitnia 2011 roku №237. [About the statement of the Procedure for import on the territory of Ukraine of unregistered medicines, standard samples, reagents. Order of the Ministry of Health of Ukraine of April 26, 2011 №237]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-11#Text> [in Ukrainian].

4. Закон України Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори від 15 лютого 1995 р. [Law of Ukraine on Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and Precursors of February 15, 1995]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Poriadku vydachi dozvoliv na pravo vvezennia na terytoriiu Ukrainy, vyvezennia z terytorii Ukrainy abo tranzytu cherez terytoriiu Ukrainy narкотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Kabinet Ministriv Ukrainy. Postanova vid 3 liutoho 1997 r. N 146. [On approval of the Procedure for issuing permits for the right to import into the territory of Ukraine, export from the territory of Ukraine or transit through the territory of Ukraine narcotic drugs, psychotropic substances and precursors. Cabinet of Ministers of Ukraine. Resolution of February 3, 1997 N 146]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/146-97-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

6. Kuzmina T.O., & Chursina L.A., Berezovskyi Yu.V. (2020) Aktualni pytannia mytnoho kontroliu ta ekspertyzy likarskykh zasobiv, shcho vvoziatsia na terytoriiu Ukrainy. [Current issues of customs control and examination of drugs imported into Ukraine]. *Tovaroznachnyi visnyk. - Commodity Bulletin* , 1(13), 131-146. Retrieved from <http://tovvisnik.lutsk-ntu.com.ua/index.php/tovvisnik/issue/view/8/31> [in Ukrainian].

7. Shyshka R.B., & Serhiienko V.V.(2002) Mytne pravo Ukrainy: navch. posib. [Customs law of Ukraine: textbook. way.] Kharkiv: Espada. [in Ukrainian].

8. Harashchuk V.M.(2004) Mytnyi kontrol v Ukraini: shliakhy stanovlennia y rozvytku.[Customs control in Ukraine: ways of formation and development]. *Probl. zakonnosti. - Problems of legality*, 66. 97–103. Retrieved from <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8830/1/Harashchuk.pdf> [in Ukrainian].

9. Shevchuk O.M. (2020) Customs control of drugs: concepts, form, methods, types and their classification. Retrieved from <http://www.stattionline.org.ua/pravo/76/12273-mitnij-kontrol-likarskixzasobiv-ponyattya-formi-metodi-vidi-ta-yih-klasifikaciya.html> [in Ukrainian].

10. Pakhomov S.I. (1997) Mytnyi kontrol yak zasib zabezpechennia mytnoi spravy Ukrainy (administrativno-pravovyi aspekt) Customs control as a means of ensuring the customs affairs of Ukraine (administrative and legal aspect)] Candidate's thesis. [in Ukrainian].

11. Mazur A.V. (2004) Orhanizatsiino-pravovi osnovy mytnoho kontroliu v Ukraini: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07 "Administrativne pravo i protses, finansove pravo, informatsiine pravo". Candidate's thesis. [in Ukrainian].

12. Shevchuk O.M. (2013) *Mytnyi kontrol likarskykh narкотичних засобів. [Customs control of narcotic drugs.]* Kharkiv[in Ukrainian].

13. Liash D. (2021) Zaluchennia mytnykh laboratorii pry provedenni mytnoho oformlennia ta peremishchenni cherez mytnyi kordon Ukrainy. [Involvement of customs laboratories in customs clearance and movement across the customs border of Ukraine.] Proceeding from *Tezy dopovidei KhVIII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv i molodykh vchenykh (m. Kyiv, 12–13 travnia 2021 r.) - Abstracts of the XVIII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of Students and Young Scientists (Kyiv, May 12-13, 2021)* (pp.83-86) [in Ukrainian].

14. Derzhavna fiskalna sluzhba Ukrainy. Ofitsiyniy portal. [State Fiscal Service of Ukraine. Official portal] zak.sfs.gov.ua Retrieved from <http://zak.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/print-263216.html> [in Ukrainian].

15. Mandychev D.V. (2009) Okremi elementy derzhavnoho kontroliu yakosti importovanykh likarskykh. [Some elements of state quality control of imported drugs.] *Forum prava - Law Forum*, 3, 414-419 Retrieved from http://dSPACE.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/864/Okremi%20elementy%20derzhavnoho%20kontroliu_%20Mandychev%20_2009.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].

16. Pro obsiahy ta poriadok vvezennia hromadianamy na mytnu terytoriiu Ukrainy likarskykh zasobiv ta spetsialnoho dytiachoho kharchuvannia : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.05.2012 № 458. [On the volume and procedure for import of medicines and special baby food by citizens to the customs territory of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 23.05.2012 № 458]. (n.d.) Retrieved from URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/458-2012-%D0%BF> [in Ukrainian].

17. Mytnyi kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine] (n.d.) zakon.rada.gov.ua Retrieved from URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>

УДК 340.15(37)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-336-348](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-336-348)

Піковська Тетяна Валентинівна кандидат історичних наук, доцент кафедри права, Вінницький національний аграрний університет, вул. Сонячна 3., м. Вінниця, 21000, тел.: (067) 346-99-51, <https://orcid.org/0000-0003-4418-5628>

Рибак Інна Юріївна студентка, Вінницький національний аграрний університет, вул. Сонячна 3., м. Вінниця, 21000, тел.: (097) 928-30-42

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей впровадження республіканської форми правління в Стародавньому Римі. Проаналізовано ряд досліджень, які встановлюють, що Рим створив свою оригінальну цивілізацію, яка зародилася на особливій системі цінностей, що склалася в римській громадянській общині у зв'язку з особливостями її історичного розвитку. Визначено, що до таких особливостей відносилося встановлення республіканської форми правління в результаті боротьби патриціїв і плебеїв. Державно-політичний лад Республіки поєднував демократичні, олігархічні і монархічні (у традиціях передуючої царської епохи) елементи. Встановлено, що майже безперервні війни Риму сприяли поширенню республіканської форми правління на інші континенти. Під впливом цих чинників складалася ідеологія і система цінностей римських громадян. Унікальною особливістю давньоримської цивілізації стало римське право, поняття рівноправ'я і можливість викликати до суду будь-якого представника знаті або посадовця (за винятком імператора). Доведено, що в значній мірі на формування республіканської форми правління в Давньому Римі вплинуло земельне питання. Саме в процесі боротьби за земельну власність сформувалися органи державної влади, при якій власники обираються в представницький орган, - Сенат для захисту своїх інтересів і охорони своєї власності. Починаючи із створення Римської держави до самого кінця імперії, державну владу переслідували питання справедливого наділення землею всіх членів суспільства, система і обліку землеволодіння і землекористування, забезпечення гарантій права власності на землю. Римський державний устрій, хоча і був недосконалим, проте перевершував усі системи, що існували до цього. Стародавній Рим став завершальним етапом історії стародавнього світу в цілому, і тому в еволюції його суспільства і держави знайшли яскравий прояв як конкретні особливості римської державності і культури, так і загальні риси багатьох древніх суспільств.

Ключові слова: Стародавній Рим, республіканська форма правління, плебеї, патриції, війни, земельна реформа.

Pikovska Tetiana Valentynivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of Law, Vinnytsia National Agrarian University, Sonyachna St. 3., Vinnytsia, 21000, tel.: (067) 346-99-51, <https://orcid.org/0000-0003-4418-5628>.

Rybak Inna Yuriyivna Student, Vinnytsia National Agrarian University. Sonyachna St., 3, Vinnytsia, 21000, tel.: (097) 928-30-42

PECULIARITIES OF THE INTRODUCTION OF THE REPUBLICAN FORM OF GOVERNMENT IN ANCIENT ROME

Abstract. The article is devoted to the study of the peculiarities of the introduction of the republican form of government in ancient Rome. A number of studies have been established that establish that Rome created its original civilization, which originated on a special system of values that developed in the Roman civil society in connection with the peculiarities of its historical development. It is determined that such features included the establishment of a republican form of government as a result of the struggle of patricians and plebeians. The state and political system of the Republic combined democratic, oligarchic and monarchical (in the traditions of the previous tsarist era) elements. It is established that the almost continuous wars of Rome contributed to the spread of the republican form of government to other continents. Under the influence of these factors formed the ideology and value system of Roman citizens. A unique feature of ancient Roman civilization was Roman law, the concept of equality and the ability to sue any representative of the nobility or official (except the emperor). It is proved that the formation of the republican form of government in ancient Rome was greatly influenced by the land question. It was in the process of struggle for land ownership that state authorities were formed, in which the owners are elected to a representative body - the Senate to protect their interests and protect their property. From the founding of the Roman state until the very end of the empire, state power was pursued by issues of fair land allocation to all members of society, the system and accounting of land tenure and land use, ensuring guarantees of land ownership. The Roman system of government, although imperfect, surpassed all previous systems. Ancient Rome was the final stage in the history of the ancient world as a whole, and therefore in the evolution of its society and state found a vivid manifestation of both specific features of Roman statehood and culture, and general features of many ancient societies.

Keywords: Ancient Rome, republican form of government, plebeians, patricians, wars, land reform.

Постановка проблеми. Провідним елементом форми держави є форма правління як спосіб організації верховної влади в державі. Враховуючи найбільш типові моделі інституційно-функціональної організації вищих органів державної влади, традиційно виокремлюють дві основні форми правління: монархічну і республіканську. Республіканська форма правління в процесі впровадження якої джерелом влади визнається народ як співтовариство рівноправних громадян є основною існування провідних демократичних держав світу. Витоки республіканської форми правління сягають Давньоримської держави. Нині, коли відбуваються революції і міняються політичні режими у ряді мусульманських країн північної Африки і на Близькому Сході, закономірності становлення виборної форми правління придбавають особливу актуальність.

Західні демократії теж знали періоди громадянського неспокою та заворушень (наприклад, період названий диктатурою генерала Франко 1936-1973 років в Іспанії, Тимчасовий уряд генерала Де Голля 1944-1947 років у Франції), але після них політичні режими і, найголовніше, юридичні конструкції встояли і зміцніли.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти впровадження республіканської форми правління у Стародавньому Римі досліджували Серьогіна С.В., Фіночко Д.Ф., Баїк О.І., Євдокимова М.О.

Метою статті є дослідити виникнення базових основ республіканської форми правління в Стародавньому Римі, проаналізувати як вони склалися історично і визначити причини їх поширення по всьому світу.

У сучасному світі найбільш оптимальною прийнято вважати форму державної влади, при якій найвищі органи виконавчої і законодавчої влади обираються. Згідно з довідниками слово «республіка» є частиною офіційної назви 128 держав з 220 існуючих, але окрім офіційної назви виборні органи влади є ще в 80 державах, незалежно від офіційних назв: конституційна монархія, королівства, князівства і герцогства [1, с.35].

Попри те, що виборні органи влади були сформовані в різних країнах в різний час і існують різні назви і форми державного устрою : заморські володіння і департаменти європейських країн, США Канади і Австралії; «території держави з самоуправлінням», що «вільно приєдналися» і «вільно асоційовані», під усіма цими різними назвами видима одна тенденція - державність у всьому світі приймає модель державного устрою, при якій виконавча і(чи) законодавча влада вибирається усім населенням.

Історія становлення республіканської моделі держави відрізняється в деталях і швидкості, але послідовність цього становлення упродовж усієї історії в усіх країнах залишається незмінною:

а) юридично закріплюється право власності на землю - наприклад, в Древньому Римі до ухвалення Законів XII таблиць була закріплена приватна власність на землю земельним кадастром "Табулес цензуалес"; у Англії - до

Великої хартії вільностей була створена книга Страшного суду, в якій були записані розміри кожного землеволодіння.

б) створюється представницький орган правління (сенат, парламент, генеральні штати), куди спочатку входять тільки власники землі, а згодом представники від усього населення;

в) відповідно, для рівних виборів законодавчо закріплюється рівноправ'я усіх громадян і складається єдина система суду і судочинства [2, с.322].

Ця система організації державної влади бере свій початок в давньоримському суспільстві. Термін "Древній Рим" умовний, - це одночасно суспільство і держава, що виникла в VI ст. до н.е. на території сучасної Італії, а що пізніше включив у свої межі територію сучасної Європи. Джерела по Древньому Риму зазвичай ділять римську історію на три періоди: царський (753 р. до н.е. - 509 р. до н.е.), республіканський (509 р. до н.е. – 29 р. до н.е.) і імператорський (29 р. до н.е. – 476 р., зречення останнього імператора Ромула Августула) [3]. Згідно з цими джерелами, перші двісті п'ятдесят років Римом правили царі, з яких в історію увійшли сім : Ромул, Нума Помпілій, Тулл Гастилій, Анк Марцій, Тарквіній Древній, Сервій Тулій і Тарквіній Гордий [2, с.323].

Сьомий цар Тарквіній Гордий спробував встановити в Римі тиранію і був вигнаний сенаторами. Тарквіній відправився у заслання в 509 р. до н.е. і з цього розпочинається республіканський період історії Риму. Щоб усунути можливість нової диктатури римляни стали обирати правителя на рік, і більше того, для обмеження його влади не одного, а двох правителів і ухвалили, що прийматися будуть тільки ті постанови, які схвалені ними обома. В деяких випадках, коли йшлося про справи першорядної ваги, обидва правителі повинні були підкорятися рішенням сенату. Спочатку обрані народом Риму правителі називалися преторами, від слова "показувати дорогу". Але пізніше вирішального значення набув той факт, що їх було двоє і вони стали називатися консулами, що означає "партнери", тобто це були люди, яким слід було "консультуватися" один з одним і досягати згоди перш, ніж щось робити [3, с.222].

Обиралися також чиновники дрібнішого рангу, що називаються квесторами, виконуючі обов'язки суддів і що наглядали за кримінальним судочинством. Їх теж було двоє і обиралися вони на рік. (Слово "квестор" означає "з'ясовувати чому".) У пізніші часи їх функції змінилися і квестори стали чиновниками фінансового відомства, відповідальними за казну міста. Кінець царської влади привів до того, що Римом стала правити олігархія, тобто "небагато", в даному випадку патриції. Тільки вони могли ставати сенаторами, консулами і квесторами. Користуючись своїми привілеями, патриції завжди уміли збагатитися під час завойовних воєн, причому не лише за рахунок ворогів, але і за рахунок рядового воїна-плебея, господарство якого залишилося покинутим, а сам він за час військової служби встиг загрузнути у

боргах. Плебеїв не допускали до поділу завойованих земель, які знову ж таки діставалися патриціям. З появою грошей можливості кредитора ще більше посилювалися і ускладнювалися положення боржника [6, с.236].

Плебеї, доведені до безправного стану, двічі покидали Рим, погрожуючи побудувати для себе нове місто вище за течією Тібру, якщо їх вимоги не будуть виконані. Оскільки земля була основним видом багатства, а землеробство головним заняттям населення, то земельне питання лежало в основі усіх вимог плебсу. (Уся орна земля називалася *ager publicus* - саме *ager*, кажучи сучасною мовою - земля сільськогосподарського призначення була каменем спотикання між плебеями і патриціями, тому коли говориться про земельні реформи, маються на увазі передусім реформи розподілу землі сільськогосподарського призначення). Зводилися вони до трьох основних пунктів:

1. Допуск плебеїв до громадської землі, обмеження патриціанського землеволодіння, наділ плебеїв великими земельними ділянками;
2. Політичне рівноправ'я, тобто участь в державних зборах і права обрання на усі державні посади;
3. Відміна боргової кабали і обмеження боргового відсотка [10, с.135].

Врешті-решт, була досягнута угода, згідно з якою плебеї отримували право призначати своїх посадовців; ці чиновники вибиралися тільки плебеями і були їх представниками, а не представниками усього римського населення. Вони дістали назву трибунів (раніше так називався вождь племені). У їх завдання входило захищати інтереси плебеїв і стежити, щоб патриції не ухвалювали законів, що порушували права простого народу. Пізніше трибуни стали такі сильні, що могли перешкодити ухваленню закону, який вони не схвалювали, простим криком "Veto!" ("Забороняю!"). І уся влада консулів і сенату була безсила перед вето трибуна.

Загальним результатом цієї боротьби стало ухвалення письмових законів в 450 р. до н.е., виставлених на центральній площі Риму. Закони були вигравіровані на дванадцяти бронзових табличках і тому отримали назву Дванадцять таблиць (лат. *Leges XII Tabularum*). Ці таблиці стали основою римського права.

"Закони XII таблиць" письмово зафіксували вже існуючі відносини власності, відносини по боргових зобов'язаннях, оренді, договорах (тобто цивільні правовідносини), але в них немає згадки патриціїв і плебеїв, що говорить про їх юридичне рівноправ'я. Проте для встановлення остаточного рівноправ'я знадобилося ще близько 100 років. У цей період було зафіксовано:

- що рішення плебейських зборів отримували силу закону обов'язкового і для патриціїв; (закони консулів Валерія і Горация в 449 р. до н.е.);
- визнавалась законність шлюбів плебеїв з патриціями (закон Канулея 444 р. до н.е.) [9];
- згідно із законами Гая Личинія і Луція Секстія (367 р. до н.е.), була обмежена площа земель, якими могла володіти одна людина. Позбавивши

людей можливості збільшувати розміри своїх маєтків, ці закони усунули одну з причин, що примушували патриціїв переслідувати дрібних власників, чиї землі вони хотіли присвоїти. Крім того, плебеї отримали право обиратися в консули, і з часом увійшло до звичаю вибирати, принаймні, одного консула з представника плебсу. Після цього відмінність між патриціями і плебеями остаточно стерлася. У зв'язку з цим упродовж усієї римської історії вважалося, що Сенат управляє в співпраці з простими людьми. Закони і укази Риму проголошувалися від імені SPQR, що означає *Senatus Populusque Romanus* - сенат і народ Риму [10, с.145].

Під патронатом Республіки Рим з провінційного міста перетворився на хазяїна усього Середземномор'я. Це перетворення, яке почалося в 509 р. до н.е. з вибором перших правлячих консулів і закінчилося через 478 років, коли Октавіан заснував першу династію імператорів, проходило у безперервних війнах.

До 390 р. до н.е. Рим за три Самнітські війни встановив своє панування над усією центральною Італією, до III століття підкорив південь Греції у війнах проти Пирра, царя Епіру (282-272 рр. до н.е.), а потім Сицилію. Ці кампанії породили тривалий конфлікт з Карфагеном і три Пунічні війни. (Римляни називали Карфаген "Пуни", тому війни теж називалися "пунічними"). Коли Карфаген був нейтралізований, а потім (у 146 р. до н.е.) і зовсім усунений, легіони Республіки почали захоплювати інші країни Середземномор'я. Цизальпінська Галія була скорена між 241 і 190 рр. до н.е. Іберія і велика частина північної Африки стали здобиччю римлян в 201 р. до н.е., Іллірія була підкорена між 229 і 168 рр. до н.е. Македонія разом з материковою Грецією були захоплені до 146 р. до н.е. У Трансальпійську Галію римляни вторглися в 125 р. до н.е., а завойована вона була остаточно Цезарем в 58-50 рр. до н.е. Незалежні держави Малої Азії були анексовані в 67-61 рр. до н.е., Сирія і Палестина до 64 р. до н.е. [8, с.18].

Рим забрав собі усі володіння Карфагена в Іспанії. У 197 р. до н.е. на їх території були створені дві провінції - Внутрішня Іспанія на сході і Зовнішня Іспанія на заході. У зв'язку з появою першої віддаленої від Риму провінції - Іспанії потрібно було внести важливі зміни в римську політику. Губернатори призначалися тепер не на один рік, а на триваліший термін, тому вони ставали все більш і більш незалежними від римського уряду. Крім того, римляни зрозуміли, що непрактично посилати в провінції армію, що складається із землеробів, яким треба було орати свій наділ і збирати урожай. Тому там була створена постійна армія, що складається з професійних воїнів, які усе своє життя служили у військах і не займалися сільським господарством. Це привело до того, що війська стали зберігати вірність своїм командувачам, а не далекому Риму. Згодом, полководці на чолі своїх легіонів захоплювали владу в самому Римі.

Контрибуції, накладені на Карфаген, Македонію і Сирію, данина, що поступає з провінцій, прибули від торгівлі, що здійснювалася за правилами,

встановленими Римом, - усе це означало, що в місто значно збагатилось. Римські громадяни навіть були звільнені від податків. Їх стали утримувати скорені народи. Таке перетворення на світову державу, необхідність контролю над величезною територією, постійна війна або її загроза і розшарування суспільства в самому Вічному місті несло в собі міну уповільненої дії.

До Пунічних воєн (264 - 146 р. до н.е.) основу римської держави складали селяни. Декілька місяців в році вони обробляли свою землю, а усю решту часу воювали. Військові кампанії були короткими і проводилися недалеко від дому. Постійні, безперервні війни привезли до того, що багато хто з цих людей загинув, а інші розорилися. Військові кампанії стали тривалішими і проводилися далеко від постійного місця проживання. Землероби вже не могли обробляти свої поля і одночасно воювати. Солдати стали професіоналами, війна стала справою їх життя [9, с.79].

Що стосується скарбів, що хлинули в Рим, то не усі його громадяни збагатилися в рівній мірі - одним дісталось більше, іншим - менше. Величезні багатства отримали сенатори, чиновники і полководці. Ті, хто зумів прибрати до своїх рук військову здобич, вкладали гроші в землю, скуповуючи наділи у власників дрібних земельних ділянок, яких розорила війна. Основою сільського господарства стали тепер не великі земельні ділянки, а величезні плантації - латифундії, де працювали раби. З патріархального рабство перетворюється на класичне.

Раби виконували тепер сільськогосподарські роботи під керівництвом наглядачів, а сам власник плантації жив в Римі. Землероби, які вижили під час війни, не могли конкурувати з великими землевласниками і розорялися. Вони у пошуках роботи стали переселятися в Рим. І в місті виник численний клас "пролетарів" (від латинського "пролес" - потомство), громадян Риму, що не мали нічого, окрім дітей. В результаті такої політики багаті багатіли, бідні бідніли, а число рабів все збільшувалося. Це вилилося в новий тип воєн. За війнами із зовнішніми ворогами, розпочалася війна рабів проти вільних, і бідних проти багатих. Постійні повстання рабів або загроза повстань, усе зростаюче число пролетарів в Римі і їх дозвільне бродіння тягнуло соціальну нестабільність і небезпеку безладів.

Реформи, спрямовані на стабілізацію суспільства, почали двох братів - Тиберій і Гай Гракхи. У 134 р. до н.е., у віці двадцяти дев'яти років, Тиберій Гракх висунув свою кандидатуру на пост народного трибуна і був обраний. Вступивши на посаду, він відразу ж став наполягати на проведенні земельної реформи. Основний її зміст:

1. Розділити величезні плантації на ділянки середніх розмірів і роздати їх бідним (тим паче, що існували закони прийняті два століття тому, обмежуючі розміри земельних володінь);

2. Після такого поділу зробити землю невідчужуваною, тобто заборонити її продавати і купувати [5, с.55].

Природно, що реформа зустріла найзапекліший опір великих землевласників. У Римі були два народні трибуни і незгода одного з них тягнуло неприйняття законопроекту. І другий трибун Марк Октавій наклав заборону на закон Тиберія. Тоді Тиберій Гракх організував голосування і Октавія, більшістю голосів, змістили з його поста. Без нього закон ухвалили і обрали членів комітету, які повинні були проводити закон в життя. Проте зміщення Октавія (якщо дотримуватися усіх формальностей) було незаконним, і вороги Тиберія в сенаті відразу ж вхопилися за це. Вони заявили, що його закони були ухвалені після незаконного усунення Октавія і тому не мають сили. Практична робота комісії, що почалася, з виявлення більшої кількості землі, привела до численних судових процесів, ще більше озлобила великих землевласників і привезла до відкритої конфронтації. Крім того, з наближенням літа багато землеробів, прибічники Гракха, що володіли не великими земельними ділянками за межами Риму, покинули місто і вирушили на сільські роботи.

Ситуація в народному зібранні стала змінюватися не на користь Тиберія. Для доведення реформи до кінця йому треба було зберегти посаду трибуна ще на один термін, а це було заборонено законом. Коли настав день виборів, Тиберій і його прибічники вирішили зробити тиск на хід голосування, яке переросло в справжню битву, в якій Тиберій і декілька сотень його прибічників були убиті. Із смертю Тиберія Гракха війна між консерваторами і прибічниками реформ не припинилася. Земельний закон не був скасований і комітет з наділення землею продовжував роботу, тільки меншими темпами [2, с.455].

У 123 р. до н.е. молодший Гракх - Гай, виставив свою кандидатуру і був обраний народним трибуном. Після обрання він реалізовувати закон свого брата про земельну реформу (який через протидію сенатської олігархії не виконувався). Він спробував розширити реформу, відновивши зруйновані Римом міста - Капую, Тарент і Карфаген, і заселити їх римськими переселенцями. Проте цей план провалився, бідняки вважали за краще отримувати "хліба і видовищ" в Римі, а не працювати за його межами. На другий термін на посаді трибуна він задумав ще одну реформу - дозволити усім вільним людям, що мешкають в Італії, набути римського громадянства. Проте в цьому питанні його ніхто не підтримав і його популярність впала.

Консерватори, скориставшись падінням популярності Гая, спробували відмінити закон про колонізацію земель і взагалі усі закони Гракхів. І знову почалися безлади і сутички, в яких загинули реформатори. У 121 р. до н.е. загинув Гай Гракх, і в подальше десятиліття з більшістю реформ Гракхів було покінчено [1]. Незважаючи на смерть братів Гракхів, проблема реформ так і не була розв'язана. Суспільство залишилося розділено на великих землевласників і велику масу людей взагалі позбавлених землі. Відповідно, верхівка римського суспільства розділилася на прибічників реформи і супротивників, що, врешті-решт, і привело до розпаду римської держави.

Можна говорити про існування в Римі "партії реформ", або навіть "демократів", але жодна з цих назв не відображає суті справи. Після смерті Гракхів в Римі існували дві групи політиків (за декількома виключеннями з обох боків), яких цікавила тільки влада і те багатство, яке вона дає, незалежно від того, якими засобами вони досягаються. Одна група політиків - сенатори-консерватори, партія оптиматів, правила Римом, а інша - партія популярів, була усунена від влади, і в цьому полягала єдина різниця між ними. Обидві партії сприяли руйнації Римської республіки [6, с.234].

Ще однією причиною для цього стали завойовні війни. Оскільки територія імперії постійно розширювалася, то зростала роль армії і полководців, ними що командували. Реформу армії започаткував консул Гай Марій в 107 р. до н.е. Він перший в Римі почав набирати у своє військо добровольців - бідняків і іноземців, які були віддані полководцеві, а не Риму і Сенату. За шість років (107-100 рр. до н.е.) Марій брав перемагав в усіх битвах і обирався консулом шість разів відповідно. Крім того, воєначальники придбали ще більшу незалежність, завівши собі особистих охоронців. Полководці зазвичай обіймали посади ніяк не нижче претора і цю охорону стали називати преторианська гвардія. Під їхнім захистом воєначальники почували себе у безпеці і могли (а згодом стали) скільки завгодно порушувати римські закони.

Коли до 100 р. до н.е., завдяки перемогам Марія, настав мир, він вирішив використати свою популярність, щоб виконати зобов'язання перед своїми воїнами. Щоб нагородити їх, йому були потрібні вільні землі, а це означало розчленовування великих земельних володінь і основу колоній, в яких могли б оселитися ветерани його армії. Для цього він приєднався до партії популярів, тобто хотів йти шляхом Гая Гракха. Проте Марій був поганим політиком, і так і нічого і не зробивши, окрім внесення нових безладів, він незабаром залишив політичну сцену [6, с.237].

Крім того, за час воєн в Римі виріс клас людей, що збагатилися за рахунок спекуляцій, комерційних угод або збору податків для уряду. Ці багаті люди не були сенаторами, бо старі патриції не використали подібний спосіб збагачення, звичай забороняв займатися комерцією і збором податків, оскільки передбачалося, що їх багатством є земля. Нових багатіїв називали еквіти (від латинського слова - вершник), оскільки в давнину тільки багаті могли дозволити собі коня, а бідняки служили в піхоті. Коли Гай Гракх воював з сенатом, він намагався притягнути на свою сторону цих ділових людей, запропонувавши передати їм функції присяжних засідателів в суді. До цього роль цю роль виконували тільки представники патриціїв. Проте у міру того, як сенатори ставали усе більш продажними, стало абсолютно неможливо покарати нікого з них, як би потворно вони не поводитися, оскільки, будучи суддями і засідателями, патриції, звичайно ж, не могли ухвалити обвинувачувальний вирок своїй людині, адже в майбутньому будь-який з суддів міг виявитися на його місці.

На жаль, еквіти виявилися анітрохи не кращі, ніж сенатори, і піклувалися тільки про своє збагачення. Тому окрім реформ, запропонованих раніше - земельної реформи, створення колоній, надання римського громадянства ширшому колу людей, виникла потреба і в реформі судочинства.

У 91 р. до н.е. цим питанням зайнявся новий трибун-реформатор, Марк Ливій Друз. Він запропонував до трьохсот сенаторів додати триста еквітів, щоб вони разом вели судочинство. Його ідея полягала в тому, сенатори контролюватимуть еквіти, а еквіти - сенаторів. Під таким наглядом новому правлячому класу доведеться чітко виконувати свої обов'язки. Невідомо, що з цього вийшло б, але можна припустити, що обидва класи уклали б союз і почали збагачуватися далі [7,с.124].

Щоб боротися з продажністю тих і інших, Друз запропонував створити спеціальну комісію, яка судила б усіх суддів, звинувачених в корупції. Але ні сенату, ні еквітам ці пропозиції не сподобалися, і тоді Друз звернувся за підтримкою до народу (ймовірно, для того, щоб повернутися до реформи судочинства пізніше) з "звичайною" програмою земельної реформи і колонізації нових земель, яка користувалася популярністю у римлян. Потім, як і його попередники, він запропонував зробити громадянами Риму жителів союзних земель, а конкретно Італії, і відповідно, як і раніше, зіткнувся з невдоволенням городян – бідняків.

Тому сенаторам і еквітам вдалося завадити втіленню в життя усіх законів Друза, навіть після того, як вони були прийняті, а сам реформатор загинув за дивних обставин [10, с.304]. Впродовж двох століть італіки були вірними союзниками Риму - в роки його перемог і в роки поразок. Багато хто з них залишався з Римом навіть після катастрофи при Каннах в 216 році до н.е. І, проте, впродовж півстоліття жителі Аппенинського півострова знову і знову діставали відмову. Ті римляни, які підтримували цю ідею, виганялися зі своїх постів, а потім гинули. Після кожного законопроекту, італіки, які приїжджали в Рим в передчутті отримання громадянських прав, грубо виганялися з міста. І розлючені постійними відмовами, і особливо смертю Друза, італійські області оголосили себе незалежними від Риму і утворили свою власну республіку, яку називали Італія. Столицею її стало місто Коринфій, приблизно у вісімдесяти кілометрах на схід від Риму.

Наступні події 91-88 р.р. до н.е. названі «союзницькою війною», в якій римські війська зазнали поразки. Закінчилася війна тим, що Рим надав громадянство усім італікам (На жаль, римляни не подумалися до «репрезентативного правління», при якому віддалені райони країни обирають свого представника, який поселяється в столиці і захищає в сенаті інтереси людей, що вибрали його).

Починаючи з Цезаря (46-44 р. до н.е.) почався період одноосібного правління римських імператорів. Після наступника Цезаря – Октавіана Августа, в римській історії настав період, що називається принципатом (від

титулу принцепса, що означає «перший серед городян», який прийняв Октавіан). В цей час в 27 р. до н.е. кордони імперії досягли своєї стійкої межі і впродовж довгого правління Августа (29 р. до н.е. – 14 р. н.е.) в середині них існували мир і спокій. Усі землі на берегах Середземного моря належали або безпосередньо Риму, або знаходилися під владою його ставлеників. У Африці – Єгипет і Нумідія (сучасна Лівія і Туніс), Алжир і Мавританія (сучасний Марокко). На північ і захід від Італії – Іспанія (сучасні Іспанія і Португалія), Галія (яка включала територію сучасної Франції, Нідерландів, Бельгії, частини Швейцарії і Німеччини). На схід – Іллірик (сучасні Боснія та Герцеговина), Македонія, Греція і Мала Азія (сучасна Туреччина) [8,с.19].

Август провів ряд реформ (основні з них: ставка фіксованого податку; дозвіл «вершникам» бути сенаторами, що ослабило патриціанську олігархію в Сенаті; зміцнення меж введенням на них постійних гарнізонів) і завдяки цим заходам імперія залишалася сильною впродовж подальших чотирьох століть і, відповідно, латинська культура так широко поширилася по усій Європі, що подальші катаклізми не змогли стерти її з лиця землі. Коли Август встановив принципат і поклав край столітнім завоюванням, він тим самим знищив приплив безлічі дешевих рабів із скорених країн. Їх замінили вільні орендарі, які пересувалися по Імперії у пошуках вигідніших умов роботи, оскільки самі вже не були нічиєю власністю і не були зобов'язані працювати в якомусь певному місці. На тлі загального зниження народжуваності все більше зростав відсоток солдатів і міських жителів, що не беруть участь в процесі виробництва продуктів харчування, так що ставало все важче знайти сільськогосподарських робітників, і плата за їх послуги значно зростає.

Таким чином, поступово виникала необхідність в законах, що регулюють можливість їм йти зі своїх робочих місць і що прив'язують до конкретної ділянки землі. При імператорові Адріані (117-138) почали з'являтися боязкі зачатки таких законів, які за часів Середньовіччя перетворилися на кріпацтво [6, с.278].

Право власності на землю остаточно оформилося в період принципата. Август своїми розпорядженнями створив категорію – земельний кадастр, як продовження реформ Сервія Тулія. Узявши за початкову модель римську ветеранську колонію, він затвердив одиницею площі квадратну центурію в 200 югерів (один югер приблизно 2942 кв.м.). Уся територія розмежовувалася лімітами (в даному випадку – прямими ділянками) по напрямках північ – південь, захід – схід; їх перетин під прямим кутом утворював центурію. Була затверджена ширина ліміту – в 5 футів (приблизно 1,5 м) і це стало дорогою громадського значення.

Забезпечивши проїзд до центурії, приступали до ділення на ділянки і до асигнації землі у власність. Кожна ділянка відділялася межею в 5 футів шириною, на які ставилися спеціальні межові камені – терміни. Напис на термінах «Дано і асигновано» означала, що ділянка передана у власність. Уся

схема розмежування на центурії і ділянки, а також угіддя, що складали резерв принцепса, записувалися як план-карта на мідні дошки. Вони зберігалися в архіві принцепса і були основним юридичним документом, що гарантував повну власність на земельну ділянку).

У 286 р. імператор Діоклетіан (283-305 рр.) розділив Імперію на Західну і Східну, і таке ділення, з деякими перервами, проіснувало до самого кінця. Роком падіння Римської Імперії прийнято вважати 476 рік, але це не зовсім вірно, тому що, навіть після захоплення Риму вандалами в 410 р. і перенесення столиці в Равенну в 404 р., вона продовжувала існувати і була однією з наймогутніших держав в Європі зі своєю столицею в Константинополі.

Таким чином, римський державний устрій, хоча і був недосконалим, проте перевершував усі системи, що існували до цього. Період римської історії єдиний і унікальний, оскільки увесь цивілізований Захід об'єднався під однією владою. Тому закони і традиції римської системи управління зробили величезний вплив на розвиток усіх країн Заходу, включаючи країни Південної і Північної Америки. Важливим результатом існування Римської держави стала республіканська форма правління, яка сформувалась в результаті боротьби за земельну власність, в процесі якої утворились органи державної влади, при якій власники обираються в представницький орган, - Сенат для захисту своїх інтересів і охорони своєї власності.

Література:

- 1.Серьогіна С.В. Республіканська форма правління в політико-правовій теорії й практиці Стародавнього Риму. *Право і Безпека*. 2006.№ 4. С. 35-40.
- 2.Еко У. Історія європейської цивілізації. Рим. Харків «Фоліо». 2015. 1031с.
- 3.Фіночко. Ф. Д. Окремі питання управління у Стародавньому Римі та їх місце в історії адміністративного права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 33. С. 222-229.
- 4.Баїк. О. І. Становлення податків у Стародавньому Римі. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія: Юридичні науки*.№ 813.2015.С.185-191.
- 5.Євдокимова М. О. Демонстрація розкоші як соціальна практика Римської імперії (кінець II ст. до н. е.—початок II ст. н. е.). *Питання німецької історії*. 2017 С. 55-60.
- 6.Петречко О. Суспільно-політичний розвиток Римської Імперії в I – на поч. III ст. н. е.: від «відновленої» Республіки до сенатської монархії. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 396 с.
- 7.Лісна А. В. Мілітарна природа суспільства Стародавнього Риму. Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті: програма і матеріали 81 міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів, 23-24 квітня 2015 р. К.: НУХТ, 2015. Ч. 4. С. 123-124.
- 8.Pikovska T.V. The struggle of europeans for the colonization of Africa. *Colloquium-journal*. 2020. № 33 (85). Część 3. P. 18-25
- 9.Пількевич А. Шляхи подолання кризи військових наборів у римській армії в II ст. до Р. Х. *Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць*. 2017.Вип. 52. С. 79-82
- 10.Бред М. S.P.Q.R Історія Давнього Риму.2020. Київ: Форс Україна.480с.

References:

1. Serohina, S.V.(2006) Respublikanska forma pravlinnia v polityko-pravovii teorii y praktytsi Starodavnoho Rymu [Republican form of government in the political and legal theory and practice of ancient Rome]. *Pravo i Bezpeka - Law and Security*, 4, 35-40 [in Ukrainian].
2. Eko, U. (2015) Istoriia yevropeiskoi tsyvilizatsii. Rym [History of European civilization. Rome] Kharkiv: «Folio» [in Ukrainian].
3. Finochko, F. D. (2006) Okremi pytannia upravlinnia u Starodavnomu Rymi ta yikh mistse v istorii administratyvnoho prava. [Some issues of governance in ancient Rome and their place in the history of administrative law]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of the Kharkiv National University of Internal Affairs*, 33, 222-229 [in Ukrainian].
4. Baik, O. I. (2015) Stanovlennia podatkov u Starodavnomu Rymi. [Formation of taxes in ancient Rome]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu Lvivska politekhnika. Seriya: Yurydychni nauky - Bulletin of the National University of Lviv Polytechnic. Series: Legal Sciences*, 813, 185-191 [in Ukrainian].
5. Yevdokymova, M. O. (2017) Demonstratsiia rozkoshi yak sotsialna praktyka Rymaskoi imperii (kinets II st. do n. e.–pochatok II st. n. e.) [Demonstration of luxury as a social practice of the Roman Empire (end of the 2nd century BC – beginning of the 2nd century AD)]. *Pytannia nimetskoï istorii- Questions of German history*, 55-60[in Ukrainian].
6. Petrechko, O. (2009) Suspilno-politychnyi rozvytok Rymaskoi Imperii v I – na poch. III st. n. e. : vid «vidnovlenoi» Respubliki do senatskoï monarkhii [Socio-political development of the Roman Empire in I - at the beginning. III century N. e. : from "Restored" Republic to the Senate monarchy]. Lviv : Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].
7. Lisna, A. V. (2015) Militarna pryroda suspilstva Starodavnoho Rymu. [The military nature of the society of ancient Rome]. Proceeding from: *Prohrama i materialy 81 mizhnarodnoi naukovoï konferentsii molodykh uchenykh, aspirantiv i studentiv "Naukovi zdobutky molodi – vyrishenniu problem kharchuvannia liudstva u KhKhI stolitti" - program and materials of the 81st International Scientific Conference of Young Scientists, Postgraduate Students and Students "Scientific Achievements of Youth - Solving the Problems of Human Nutrition in the XXI Century"*. (pp. 123-124). Kyiv.: «NUKhT» [in Ukrainian].
8. Pikovska T.V. (2020) The struggle of europeans for the colonization of Africa. *Colloquium-journal*, 33 (85), 18-25. [in Poland].
9. Pilkevych, A. (2017) Shliakhy podolannia kryzy viiskovykh naboriv u rymskii armii v II st. do R. Kh. [Ways to overcome the crisis of military conscription in the Roman army in the II Art. to A.D.]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy: zbirnyk naukovykh prats - Ethnic history of the peoples of Europe: a collection of scientific papers*, 52, 79-82 [in Ukrainian].
10. Bred M. (2020) S.P.Q.R Istoriia Davnoho Rymu. [S.P.Q.R History of Ancient Rome]. Kyiv: Fors Ukraina [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Психологія»

УДК 159.923.016-054.7(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-349-358](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-349-358)

Podkopaieva Yuliia Valeriivna PhD (Psychology), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Aviation Psychology, National Aviation University (NAU), psychologist, consultant, supervisor, Lubomir Husar Ave., Kyiv, 03058, tel.: 096-760-11-73, <https://orcid.org/0000-0002-2932-2471>

Parasiei-Hocher Alina Oleksandrivna PhD in psychology sciences, Associate Professor at the Department of Pedagogy and Psychology, Ukrainian Institute of Arts and Science, Kyiv, Ukraine, Leader of the Ukrainian Association of Culture, Mutual Assistance and Solidarity in Konya, Turkey, tel.: 063-345-86-58, <https://orcid.org/0000-0002-1461-5060>

THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF SELF-REALIZATION OF PERSONALITY IN THE CONDITIONS OF MIGRATION

Abstract. The problem of self-realization of personality is one of those permanent psychological problems, the solution of which researchers to some extent turn throughout the history of psychology as a science. Its relevance is primarily due to the importance it has for social groups and society as a whole, as well as for each individual.

The scale of migration activity of people in the world has been growing rapidly in recent years, which raises many problems that not only politicians, sociologists, but also scientists are called upon to solve. The study of the problem of migration does not leave out the attention of researchers in various fields of scientific knowledge – philosophers, sociologists, historians, psychologists, who emphasize a wide range of its most important aspects, among which are adaptive and cultural.

The intensification of migration processes has led to a whole range of significant social and cultural, social and psychological problems, a significant increase in the interest of scientists in research on the adaptation of migrants to new living conditions. Thus, the rapid pace of change that is characteristic of the current stage of development of society, creates new problems in the study of this problem. A person who has left his homeland and changed his place of residence must not only learn another language, traditions, customs and culture of the new country, he must organize his life in such a way as to realize his full potential and resources. In this regard, the problem of human realization of themselves, their capabilities, the disclosure of their potential. It becomes obvious that in the new conditions of human

existence there is a need not only to adapt to new living conditions, but also to realize themselves in them, ie self-realization.

It is noted that the specifics of life in migration is, above all, the existential features of man. The most important in this case is the analysis of the whole range of problems associated with the process of social and cultural adaptation. A number of parameters that determine the conditions of human self-realization in migration are determined: the degree of awareness of a person of his personal potential and instrumental resources; the degree of adequacy of her choice; the formation of human ideas about self-realization as a mission towards other people and society in the country where they live.

Keywords: migration, self-realization, self-determination, migrant.

Подкопаєва Юлія Валеріївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології, Національний авіаційний університет, психолог, консультант, супервізор, просп. Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: 096-760-11-73, <https://orcid.org/0000-0002-2932-2471>

Парасей-Гочер Аліна Олександрівна кандидат психологічних наук, Голова української асоціації культури, взаємодопомоги та солідарності у Конії, Туреччина, доцент кафедри психології та педагогіки, Український Гуманітарний інститут, м. Київ, тел.: 063-345-86-58, <https://orcid.org/0000-0002-1461-5060>

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ МІГРАЦІЇ

Анотація. Проблема самореалізації особистості є однією з тих перманентних психологічних проблем, до вирішення яких дослідники тією чи іншою мірою звертаються упродовж всієї історії розвитку психології як науки. Її актуальність пов'язана, перш за все, з тим значенням, яке вона має як для соціальних груп та суспільства в цілому, так і для кожної окремої людини.

Масштаби міграційної активності людей у світовому просторі останніми роками стрімко збільшуються, що породжує безліч проблем, вирішити які покликані не лише політики, соціологи, а й вчені. Вивчення проблеми міграції не залишає поза увагою дослідників різних галузей наукового знання – філософів, соціологів, істориків, психологів, які акцентують увагу на досить великому колі її найважливіших аспектів, серед яких особливо виділяються адаптаційна та культурна.

Посилення міграційних процесів призвело до виникнення цілого комплексу значних соціокультурних, соціальних та психологічних проблем, помітного зростання інтересу вчених до досліджень, присвячених адаптації мігрантів у нових умовах життєдіяльності. Так, стрімкі темпи змін, що характерні для сучасного етапу розвитку суспільства, породжують нові

проблеми у дослідженні зазначеної проблеми. Людина, яка залишила Батьківщину і змінила місце проживання, повинна не тільки засвоїти іншу мову, традиції, звичаї та культуру нової країни, вона має організувати своє життя таким чином, щоб максимально реалізувати свої можливості та ресурси. У цьому плані виходить проблема реалізації людиною себе, своїх можливостей, розкриття свого потенціалу. Стає очевидним, що в нових умовах буття людини виникає необхідність не тільки в адаптації до нових умов життя, а й реалізації себе в них, тобто самореалізації.

Зазначено, що специфіка життя в умовах міграції полягає, перш за все, у буттєвих особливостях людини. Найважливішим у даному випадку представляється аналіз всього спектра проблем, пов'язаних із процесом соціокультурної адаптації. Визначаються ряд параметрів, що характеризують умови самореалізації людини у міграції: ступінь усвідомлення людиною свого особистісного потенціалу та інструментальних ресурсів; ступінь адекватності її вибору; сформованість у людини уявлень про самореалізацію як про місію по відношенню до інших людей та суспільства в країні де вони проживають.

Ключові слова: міграція, самореалізація, самовизначення, мігрант.

Introduction. The challenge of the modern era of the XXI century is migration, which has been called the “century of migration”, which is marked by a significant increase in the scale of cross-border movements of the population.

The scale of migration activity of people in the world has been growing rapidly in recent years, which raises many problems that not only politicians, sociologists, but also scientists are called upon to solve. The study of the problem of migration does not leave out the attention of researchers in various fields of scientific knowledge – philosophers, sociologists, historians, psychologists, who emphasize a wide range of its most important aspects, among which are adaptive and cultural.

The intensification of migration processes has led to a whole range of significant social and cultural, social and psychological problems, a significant increase in the interest of scientists in research on the adaptation of migrants to new living conditions. Thus, the rapid pace of change that is characteristic of the current stage of development of society, creates new problems in the study of this problem. A person who has left his homeland and changed his place of residence must not only learn another language, traditions, customs and culture of the new country, he must organize his life in such a way as to realize his full potential and resources. In this regard, the problem of human realization of themselves, their capabilities, the disclosure of their potential. It becomes obvious that in the new conditions of human existence there is a need not only to adapt to new living conditions, but also to realize themselves in them, ie self-realization.

Presenting main material. The problem of self-realization of the individual in the context of current issues related to the study of internal activity of the individual, the development of its potential, its maximum use of resources for full

self-realization in development and activity, remains one of the most popular in psychology. Traditionally, the study of the problem of human self-realization in psychology is associated with the analysis of the works of the founders of the humanistic direction of psychology. Indeed, it is thanks to the appeal of psychologists to study the problems associated with the realization of human potential, their capabilities, their “self”, modern psychology has been enriched not only by a separate psychological school – humanistic psychology, but also a huge baggage of new data, provisions of the theory of self-actualization. Self-realization of the individual is interpreted as the realization of his personal potential. The problem of self-realization of the individual is studied in various psychological directions, for example, representatives of the humanities, such as A. Maslow [16] and the phenomenological direction of K. Rogers [16]. Researchers focused on autonomy, self-actualization, self-improvement, self-realization, freedom of choice, responsibility etc. In humanistic psychology, self-realization is perceived as the meaning of life, there is a relationship between self-realization and the social contribution of man, as in relation to loved ones, and to all mankind, depending on the scale of the individual. At the same time, it is impossible to single out a single concept of self-realization. It should be noted that the existence of a large number of theoretical studies has not led to the development of a balanced view of the theory of self-realization. Researchers define self-realization as a phenomenon due to the desire for self-actualization inherent in human nature. Research also presents an opinion that considers the possibility of procedural determination of the phenomenon of self-realization.

First of all, E. Fromm notes that self-improvement, man realizes his nature. By nature, man is free and independent, which can lead to great creative success and achievement, while the fear of loneliness can prevent this [9].

Thus, I. Geronimus and O. Orlova [2], studying the problem of self-realization, identify several areas of study of this phenomenon:

1. A special need that allows you to discover and use your talents, abilities, potentials is the main condition for personal growth [4], [5].
2. The method of realization of individuality in the results of their activities [6].
3. Personality traits that contribute to the search for new forms of behavior and overcoming stereotypes [7].
4. The process of self-determination (including in public activities) and self-awareness in everyday life, the process of transition from the determination of behavior “from the outside” for its internal regulation [7].

Different approaches are manifested both in considering the nature of self-realization and mechanisms of its implementation, and in the analysis and description of conditions and factors influencing its course and success.

Such researchers of the phenomenon of self-realization as R. Zobov, V. Kelasyev, L. Korostyleva propose subjective and objective factors that affect the content and dynamics of the process of self-realization:

1. Factors that depend on the person (subjective) – value orientations, desires and abilities of the person to work on himself, reflection, moral qualities, will.

2. Factors that do not depend on man (objective) – the social and economic situation in the country, living standards, material security, human impact on the media, environmental status, etc. [6].

Regarding the instrumental aspect of self-realization of a person, related to the knowledge, skills and abilities available to a person, they allow him to perform a specific work activity and build a system of relations with people.

Among the factors complicating the self-realization of the individual should be identified atomicity, loneliness of human existence, its non-inclusion in active life, spiritual and cultural limitations, underdevelopment of consciousness, inadequate professional choice. Such phenomena as the priority of material and pragmatic values, drug addiction, alcoholism, etc. have an unconstructive influence on the process of personal self-realization.

Domestic psychologists for the first time begin to highlight in the process of self-realization the facts not only motives but also values, abilities of the individual.

Thus, researchers R. Zobov and V. Kelasyev describe several areas of self-realization that can occur simultaneously: the requirements of society, the disclosure of their abilities and the implementation of their values. This diversity, according to the authors, can lead to internal conflicts and contradictions, for example, when the subject develops his abilities, but the activity itself contradicts his beliefs and values or is not supported or ignored by society [7, p. 375].

Researchers T. Opekin and N. Shipova formulate the definition of self-realization as a conscious and planned process. Self-realization of the individual, his methods and types are often characteristic of the cultural and historical period in which he lives [3].

L. Korostylova gives the following definition of self-realization: “self-realization of the individual is the realization of opportunities for self-development through their own efforts, activities, co-creation with other people, society and the world at large. Self-realization involves the balanced and harmonious development of various aspects of personality by making adequate efforts to unleash individual potential. In its most general form, self-realization as a process of self-realization is the realization of oneself in life and daily activities, the search for and affirmation of one's special path in this world, one's values and the meaning of one's existence at every moment. Self-realization is achieved only when a person has a strong motivation for personal growth” [8, p. 69]. The process of self-realization is directed from within into the world, the external reality. As criteria for self-realization of the individual, the researcher identifies satisfaction and productivity that can be applied to man and society. Productivity (success) is seen as an objective condition for self-realization. Satisfaction - as a subjective condition of self-realization [7].

Zhang He argues that mentality is important in solving the problem of human self-realization. Considering the mentality as a holistic education, which takes the

form of holistic ideas about peace, man, nature and society, as well as a set of readiness, attitudes and tendencies to feel and perceive the world in a certain way, the author speaks of its role in individual self-realization trajectories [17].

The researcher considers two opposite orientations of mentality in the regulation of human activity. He associates the first with self-realization through the transformation of society and nature. The second is self-realization through self-transformation [17, p. 25].

Summing up the analysis of the problem of self-realization, we note that the self-realization of the individual, on the one hand, reflects the process of activity. On the other hand, self-realization is “a set of instrumental-stylistic and motivational-semantic characteristics that ensure the constancy of aspirations and readiness for personal self-expression in various spheres of life in the process of ontogenesis” [5]; [8, p. 39].

Therefore, for the harmonious functioning of society the problem of self-realization of the migrant is important for both the migrant and the host community, because from the standpoint of humanism self-realization is the key to stability in society, and violation of self-realization leads to personal problems, such as crime, etc.

Investigating the peculiarities of self-realization of the individual, the phenomenon of migration, L. Lyubimov notes that the study of the host environment, cultural characteristics, social conditions, socio-psychological climate of the host community, as well as individual psychological characteristics of migrants (features of self-realization, values). Allows you to choose an adequate model of interaction and form a cultural consensus [11].

Thus, in its most general form, self-realization in psychological research is perceived as a process of self-realization, self-realization in life, associated with finding and affirming their special path, their values and meaning of existence at any given time. At the heart of this process are the needs for self-improvement.

In our opinion, the analysis of the problem of self-realization in the conditions of migration should cover two most important aspects.

The first is related to the historical and psychological formation of the problem of self-realization, the second – to the study of aspects related to the ability of man in these conditions to build their own lives and be the subject of their lives. The most important aspect necessary for a comprehensive analysis of the process of human self-realization is the study of its existential features, in particular the authenticity of its existence. This aspect is associated by researchers with the problem of choosing a person's path.

Theoretical approaches to the concept of migration as a social and psychological phenomenon. Changes taking place in today's world, in which the processes of globalization are gaining momentum, require a person to realize the importance of individual initiative, independence, responsibility, self-determination and self-realization, regardless of place of residence and life. This is especially true

as political, economic and educational migrations around the world tend to increase.

“Migration” – means the resettlement or territorial movement of the population associated with the change of residence. The main specificity of migration is a person’s intention to change their place of residence, move to a new place, change their lifestyle. As noted by M. Slyusarevsky, “migration is a spatial activity of man, aimed at mastering the resources of new territories and associated with a change of residence” [14, p. 31]. There are a number of approaches to the study of types of migration in the scientific, social and psychological literature. Thus, migration can be divided into several groups: 1) interstate (with crossing the state border); 2) permanent or temporary (forced migration due to special events in the country); 3) sovereign or forced (the reason for migration is beyond human choice, forced migration); 4) political and economic (political circumstances or material interests, labor migration); 5) legal and illegal (migration is related to ethnic and legal circumstances); 6) prepared and unprepared migration (intellectual migration - there is an opportunity to get a job, unprepared migration - immigrant, refugee) [14, p. 33-34].

Among the results of research by domestic and foreign authors aimed at solving various aspects of migration, we can highlight research on the process of social and cultural adaptation of migrants and social and psychological and social and cultural problems associated with this process (G. Soldatova, O. Khukhlaev, L. Shaigerova and other); studies examining acculturation strategies that lead to different adaptation options (J. Berry, S. Bochner, K. David and others), as well as options for developing the concept of “culture shock” (A. Fernham, S. Bochner).

Theoretical analysis of existing psychological studies of different groups of migrants showed that some foreigners acculturation process is very fast and efficient, while others experience many difficulties. Factors influencing the consequences of resettlement (economic, social, cultural) have been sufficiently studied, and this makes it possible to influence its positive outcome with certain measures taken.

Thus, taking into account the specifics of human life in migration, to the forefront of research on the problem of self-realization is the aspect related to human characteristics, theoretical analysis of the problem of human adaptation to migration, its essential characteristics.

The external form of self-realization of the individual is represented by the activity of the individual in the profession, creativity, sports, art, education, political and social activities, etc. The inner form is a person’s self-improvement in various aspects: moral, spiritual, physical, intellectual, aesthetic [10]. In the process of adaptation, a person to some extent transforms himself. It is the transformative activity of man that characterizes him as a subject. At the same time, transformational activity can be carried out only on the basis of existing value-semantic bases of the person. We believe that the social activity of the immigrant is one of the essential conditions for the development of the process of self-realization of the individual. Taking into account the requirements of the activity approach

should be considered the presence in the analysis of what is the psychological reality of the category of consciousness. It is consciousness that determines the nature of the relationship between professional activity and the process of self-realization of the individual.

S. Zueva notes that social activity, which is reflected in the human mind as a space of self-realization, can provide three aspects of self-realization: psychological, socio-cultural and instrumental. The psychological aspect of self-realization appears as an awareness and expression of personal potential in social activities. The instrumental aspect of self-realization involves the demand and use of potentials, resources, experience in the form of knowledge, skills, abilities, human abilities. Social and cultural aspect is manifested in the awareness and fulfillment of individual mission through social activities in relation to other people, society, humanity [4]. Probably, such a construct of social activity, which is formed in the human mind, contributes to the successful self-realization of the individual.

Conclusions. Thus, taking into account the specifics of human life in the conditions of migration, the aspect related to the existential features of human life comes to the fore in the research of the problem of its self-realization. Of course, the most important here is the analysis of the whole range of problems associated with the process of social and cultural adaptation. A person's ability to fully realize himself through social activities is determined by the adequacy of his choice. At the same time, theoretically, the possibility of the existence of fragmentary, partial self-realization of the individual in public activities should be allowed.

Thus, we can identify a number of parameters that determine the conditions of human self-realization in public activities: the degree of awareness of a person's personal potential and instrumental resources; the degree of adequacy of her choice; the formation of human ideas about self-realization as a mission towards other people and society in the country where they live.

Література:

1. Галажинский Э.В. Системная детерминация самореализации личности. – Томск : Издательство Томского государственного университета, 2002. – 212 с.
2. Геронимус И.А. Психологические особенности профессиональной самореализации и профессионального самоопределения консультантов службы «Телефон доверия» / И.А. Геронимус, Е.В. Орлова // Психологические исследования. 2012. Т. 5, № 24. С. 8. – Режим доступа: <http://psystudy.ru>
3. Вестник Костромского государственного университета. Серия : Педагогика. Психология. Социокинетика. 2021. Т. 27, № 2. С. 7–15. ISSN 2073-1426
4. Зуева С. П. Самореализация человека в профессиональной деятельности // Концепт. – 2013. – № 02 (февраль). – Режим доступа: <http://e-koncept.ru/2013/13027.htm>
5. Коломиец Е.А. Методологические проблемы самореализации личности в пространстве образования // Вестник Томского государственного университета. 2010. № 331. С. 181–184.
6. Коростылева Л. А. Проблемы самореализации личности в системе наук о человеке // Психологические проблемы самореализации личности. – С. Петербург, 1997. – С. 3–19.

7. Коростылёва Л.А. Психология самореализации личности: затруднения в профессиональной сфере. СПб. : Речь, 2005.
8. Кудинов С.И. Функционально-стилевой подход в исследовании самореализации личности // Наука. Образование. Практика : сб. материалов регион. межвуз. науч.-практ. конф. Уфа : Восточный университет, 2007.
9. Леонтьев Д.А. Самореализация и сущностные силы человека // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии. М. : Смысл, 1997. С. 156–176.
10. Любимов Л. Осторожнее с толерантностью // Ведомости. 2010. 7 сент. Режим доступа: <http://www.narod.ru/38.html>
11. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. СПб. : Питер, 2009. 352 с.
12. Роджерс К.Р. Становление личности: взгляд на психотерапию / пер. с англ. Злотник. М. : Эксмо-Пресс, 2001. 415 с.
13. Слюсаревський М.М. Психологія міграції : навчальний посібник / М. М. Слюсаревський, О. Є. Блинова ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. – 244 с.
14. Фромм Э. Психоанализ и этика. М.: Республика, 1993. 415 с.
15. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 607 с.: ил. (Серия «мастера психологии»).
16. Чжан Х. Стратегии самореализации и субъектные позиции мигрантов : автореф. дис. ... кандидата психол. наук 19.00.01 / Хэ Чжан. – Университет российской академии образования, 2014. – 164 с.

References:

1. Galazhinsky, E. (2002). *Sistemnaya determinatsiya samorealizatsii lichnosti [System determination of personality self-realization]*. – Tomsk: Tomsk State University Publishing House [in Russian].
2. Geronimus, I. Orlova, E. (2012). *Psikhologicheskiye osobennosti professional'noy samorealizatsii i professional'nogo samoopredeleniya konsul'tantov sluzhby «Telefon doveriya» [Psychological peculiarities of professional self-realization and professional self-determination of the consultants of the "Helpline" service]*. – Psychological research. Retrieved from <http://psystudy.ru> [in Russian].
3. Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta (2021). [Bulletin of the Kostroma State University]. Series: Pedagogy. Psychology. Sociokinetics. Vol. 27, No. 2. P. 7–15. [in Russian].
4. Zueva, S. (2013). *Samorealizatsiya cheloveka v professional'noy deyatel'nosti [Self-realization of a person in professional activity]* // Concept. – 2013. – No. 02 (February). Retrieved from <http://e-koncept.ru/2013/13027.htm> [in Russian].
5. Kolomiets, E. (2010). *Metodologicheskiye problemy samorealizatsii lichnosti v prostranstve obrazovaniya [Methodological problems of personality self-realization in the educational space]* No. 331, p. 181–184 [in Russian].
6. Korostyleva, L. (1997). *Problemy samorealizatsii lichnosti v sisteme nauk o cheloveke [Problems of personality self-realization in the system of human sciences]* St. Petersburg, p. 3–19 [in Russian].
7. Korostyleva, L. (2005). *Psikhologiya samorealizatsii lichnosti: zatrudneniya v professional'noy sfere [Psychology of personality self-realization: difficulties in the professional sphere]*. SPb. : Speech [in Russian].
8. Kudinov, S. (2005). *Funktsional'no-stilevoy podkhod v issledovanii samorealizatsii lichnosti [Functional-style approach in the study of personality self-realization]* // Science. Education. Practice [in Russian].

9. Leontiev, D.(1997). *Samorealizatsiya i sushchnostnyye sily cheloveka* [Self-realization and the essential forces of a person]. – Smysl, p. 156–176 [in Russian].
10. Lyubimov, L. (2010). *Ostorozhneye s tolerantnost'yu* [Be careful with tolerance] Vedomosti, 7 sept. Retrieved from <http://www.narod.ru/38.html> [in Russian].
11. Maslow, A. (2009). *Motivatsiya i lichnost'* [Motivation and personality]. Peter, p. 352 [in Russian].
12. Rogers, C. Stanovleniye lichnosti: vzglyad na psikhoterapiyu [Formation of personality: a look at psychotherapy] / per. from English Zlotnik. M.: Eksmo-Press, 2001. 415 p. [in Russian].
13. Slyusarevskiy M. (2013). *Psykholohiya mihratsiyi* [Psychology of migration: the head master] National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Social and Political Psychology. – Kirovohrad – 244 p. [in Ukrainian].
14. Fromm, E. (1993). *Psikhoanaliz i etika* [Psychoanalysis and ethics]. Moscow: Respublika, p. 415 [in Russian].
15. Khyel, L., Ziegler, D. (2007). *Teorii lichnosti* [Theories of personality] – Peter, – 607 p. [in Russian].
16. Zhang, He (2014). *Strategii samorealizatsii i sub'yektnyye pozitsii migrantov* [Strategies for self-realization and subjective positions of migrants]: abstract dissertation. – 24 p. [in Russian].

УДК 159.922.6-053.6:17.026.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-359-368](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-359-368)

Волошина Валентина Віталіївна доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри теоретичної та консультативної психології факультету психології, Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, <https://orcid.org/0000-0002-4372-5824>

Папітченко Лінда Вікторівна аспірантка освітньо-наукової програми «Психологія» спеціальності 053 психологія, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, <https://orcid.org/0000-0001-9643-7263>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГІДНОСТІ У МОЛОДІ 21 СТОЛІТТЯ

Анотація. Питання гідності особливо гостро актуалізувалось в Україні в останні вісім років. Саме жорстоке побиття мирної студентської акції протесту стала відліком початку революції Гідності, де молодь була однією з активних рушійних сил. Ці події дали нове звучання темі гідності в контексті українського поступу. Часом такі поняття, як гідність сприймаються суспільством, наче щось абстрактне, існуюче на сторінках тлумачних словників та філософських трактатів. Проте революція «Гідності» показала, що «абстрактні» гуманістичні поняття, такі, як гідність – цілком конкретні та відчутні й мають велике значення в житті людини. Тема гідності зазвучала голосніше в суспільній дискусії.

Кожна нація проходить власний шлях у процесі формування національної ідентичності. Втім найбільше утисків і намагання знівелювати державність зазнає Україна. Близько ста років українство не цінувало власну культуру, не розмовляло мовою, цуралося національних традицій. Українських письменників, науковців знищували у таборах, насаджуючи цінності пересічної люмпенізованої особистості, позбавляючи народ права на існування. Вулиці українських міст носили ім'я комуністів, які висилали до Сибіру і розстрілювали тисячі мирних жителів лише за те, що вони розмовляли українською мовою. Без сумніву, все це суттєво позначилося на ментальності декількох поколінь українців. Виживали слабкі, або ті, хто відмовлявся від свого коріння. Глибинний несвідомий страх національної пам'яті, у якій три голодомори, змушує декого і сьогодні коритися під навалом тисячолітнього

ворога. І лише відчуття особистісної гідності кожного з нас і нації в цілому спроможне утвердити право нашого народу на власну незалежну Україну.

У психологічній царині перед нами постає ряд питань у дослідженні гідності. Для нас важливо зрозуміти й знайти відповіді на наступні питання. Як формується гідність? Які зовнішні та внутрішні чинники впливають на її формування? Як зміцнюється гідність особистості? Що припиняє гідність особистості? Всі ці питання є доволі вагомими для розуміння процесів, пов'язаних з гідністю, в психіці особистості. Й оскільки доволі часто молодь є однією з основних сил рушійних процесів в суспільстві, то ми вважаємо за потрібне сконцентрувати свою увагу на формуванні гідності саме цієї вікової групи.

Ключові слова: гідність, формування гідності, детермінанти гідності, свобода, відповідальність, постколоніальне та посттоталітарне суспільство, особистість.

Voloshyna Valentyna Vitaliivna Dr. in Psychology, associate professor, professor of the department of theoretical and counseling psychology, National Pedagogical University M.P. Drahomanov, faculty of psychology, Pyrogo St., 9, Kyiv, 01601, <https://orcid.org/0000-0002-4372-5824>

Papitchenko Linda Viktorivna graduate student of the educational and scientific program "Psychology" specialty 053 psychology, National Pedagogical University M.P. Drahomanov, faculty of psychology, Pyrogo St., 9, Kyiv, 01601, <https://orcid.org/0000-0001-9643-7263>

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF DIGNITY IN YOUTH OF THE 21ST CENTURY

Abstract. The issue of dignity has become especially acute in Ukraine in the last eight years. It was the brutal beating of a peaceful student protest that marked the beginning of the Revolution of Dignity, where youth was one of the active drivers. The topic of dignity within the context of Ukrainian progress has assumed new importance to these events. Sometimes such concepts as dignity are perceived by society as something abstract, existing in the pages of explanatory dictionaries and philosophical treatises. However, the Revolution of Dignity has shown that «abstract» humanistic concepts, such as dignity, are very specific and tangible and are of great importance in human life. The topic of dignity became more noticeable in the public debate.

Each nation goes its own way in the process of forming a national identity. However, Ukraine suffers the most oppression and attempts to level the statehood. For about a hundred years, Ukrainians did not value their own culture, did not speak the language, and shunned national traditions. Ukrainian writers and scientists were

exterminated in the camps, instilling the values of the average lumpenized individual, depriving the people of the right to exist. The streets of Ukrainian cities were named after communists who deported and shot thousands of civilians just because they spoke Ukrainian. Undoubtedly, all this has significantly affected the mentality of several generations of Ukrainians. The weak survived, or those who renounced their roots. The deep unconscious fear of national memory, which includes three famines, forces someone to submit even today under the pressure of a millennial enemy. And only a sense of personal dignity of each of us and the nation as a whole is able to assert the right of our people to their own independent Ukraine.

In the psychological field, we face a number of issues while studying dignity. It is important for us to understand and find answers to the following questions: How is dignity built? What external and internal factors influence its development? How is the dignity of an individual strengthened? What degrades the dignity of an individual? All these questions are quite important for understanding the processes related to dignity in the psyche of an individual. And as young people are quite often one of the main driving forces in society, we consider it necessary to focus on building the dignity of this age group.

Keywords: dignity, building of dignity, determinants of dignity, freedom, responsibility, postcolonial and post-totalitarian society, individual.

Постановка проблеми. Питання гідності є важливою основою нашого щоденного життя. Тема гідності все більше лунає в суспільній дискусії, проте як невід’ємна складова повсякденного людського життя усвідомлюється незначною мірою. Досить прикро після Революції Гідності 2013 року спостерігати в Україні процеси повернення до позицій минулого сторіччя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Почуття власної гідності особистості – це доволі об’ємне та багатовимірне поняття, в психологічній науці і досі існує неоднозначність щодо його розуміння і тлумачення [16]. Поняття власної гідності вченими аналізується з різних точок зору. Воно фігурує в працях філософів з часів Античності й до наших днів: Платона [17], Аристотеля [1], Джаноцо Манеті [18], Джовані Піко делла Мірандола [26], П. Кравченко [7], В. Пазенюк [13], М. Дойчик [5]. Ознайомившись з теоретичними дослідженнями з філософії, педагогіки та психології ми відзначаємо однаковість поглядів науковців стосовно того, що почуття власної гідності виступає як феномен усвідомлення особистістю власної самоцінності (В. Рибалка) [19], є одним із аспектів самоставлення (І. Бех, П. Кравченко) [3; 7], виступає складовою самосвідомості особистості (В. Столін) [20], є складним інтегративним особистісним утворенням (Т. Коротковських) [9]. Натомість акцентуємо увагу на тому, що гідність як цінність, як невід’ємна складова повсякденного життя особистості вивчена недостатньо і потребує більш детального теоретико-емпіричного аналізу.

Виклад основного матеріалу. І. Бех схаактеризував гідність особистості як усвідомлення і переживання людиною самої себе у сукупності духовно-моральних характеристик, що викликають повагу оточення. Прослідковуючи історичні зміни у розумінні й ролі гідності у розвитку особистості, вчений зазначав, що поняття «гідність» як моральне ставлення особистості до світу людей і світу речей поступово трансформувалося у ставлення особистості до себе, тобто перетворилося на самоставлення. Вчений звертав увагу на специфіку психологічних механізмів відношення особистості до зовнішніх агентів і ставлення особистості до власного внутрішнього світу. За його розумінням це єдиний процес, який відбувається із задіянням механізмів пізнавальних процесів та емоційних переживань. Для того аби дії особистості були оптимальнішими відносно себе – їй необхідно отримувати більше досвіду у взаємодії з оточуючою дійсністю, це у свою чергу детермінує домінування зовнішніх предметних дій над внутрішньо спрямованими [3].

За Л. Кулаковою почуття власної гідності – це складне інтегральне утворення, представлене єдністю суб'єктивної реальності, яка ґрунтується на взаємодії внутрішньособистісних і зовнішньосоціальних детермінант розвитку. Це осмислення та переживання своєї моральної цінності й суспільної значущості. Зовнішні та внутрішні чинники стимулюють прояв структурних одиниць почуття власної гідності, визначаючи спрямованість особистості. На думку вченої, критеріями прояву почуття власної гідності є: визнання власних чеснот, позитивне самоставлення та соціальноприйнятна поведінка особистості. Чинниками виступають: почуття власної гідності особистості, безумовне самоприйняття та об'єктивна самооцінка [10].

Досліджуючи образ Я особистості, Н.Чиренко дійшла висновку, що «почуття власної гідності» у структурі особистості відображається: у сформованості реалістичного образу Я, який включає в себе розуміння орієнтації у своїх чеснотах і вадах, усвідомлення своєї цінності та цінності інших; у мотивації досягнення, що включає в себе впевненість у своїх можливостях, уміння реалізувати задумане, вимірювання успіху через призму якісно-кількісних характеристик результату тощо; у особливостях вольової сфери, яка проявляється у "силі Я", тобто у здатності до успішної саморегуляції поведінки [23].

На думку філософа П.Кравченка гідність — один із найбільш складних особистісних елементів у якому одномоментно поєднується і осмислення реальної дійсності, й емоційні переживання людини, своєрідність саморегуляції поведінки, й емоційне переживання вчинків, реалізація конкретних дій, і почуття морального задоволення чи незадоволення яке виникає в результаті цього процесу [7]. У цьому сенсі Донна Хікс (Hicks Donna) зазначала, що поняття гідності актуалізує особистісні переживання. Особистість намагається пережити дії та вчинки, які на її думку були

гідними або навпаки протилежними відносно неї. При цьому має бути збережена позиція свободи особистості, визнання, соціальної захищеності тощо [25].

Розглядаючи детермінанти почуття власної гідності дослідниця Л. Кадишева виокремила детермінанти вищого та нижчого порядку. До перших відносяться зовнішні та внутрішні детермінанти. Зовнішні детермінанти зумовлюють зміст, вони з'ясовують закономірні зв'язки між величинами зовнішніх впливів і відчуттями, що їм відповідають. Будучи особистісними, детермінанти наповнюють почуття власної гідності змістом. До зовнішніх детермінант відносять суспільство, соціальні відносини, професійну сферу. Внутрішні детермінанти розглядаються як події або феномени, органічно вміщені в досліджувані явища, іманентно властиві їм. У розрізі почуття власної гідності такими чинниками є індивідуально-типові властивості особистості, спрямованість особистості, а саме: ціннісні, сенсожиттєві орієнтації, локус - суб'єктивного контролю. Детермінанти нижчого порядку зумовлюють способи прояву почуття власної гідності, спричинюючи його форму, тобто відображаються у позі, ході, поведінці, вчинках, словах, експресії обличчі, контролі, тощо [6].

На думку Г. Балла, проблема людської гідності тісно пов'язана зі свободою людини. Дослідник зазначав, що відсутність у більшості людей внутрішньої свободи найгостріше дається взнаки у країнах, що тривалий час зазнавали утиску тоталітарних владних режимів. В своїй науковій роботі він пише про те, що тоталітарний лад створив гострий дефіцит свободи, а його падіння — ілюзію можливості здобути її шляхом простого зняття зовнішніх обмежень [2;24]. Значною проблемою в питанні свободи для українського народу є те, за розумінням Г. Балла, що далеко не весь обсяг раптово здобутої зовнішньої свободи «людина спроможна особистісно освоїти» [2; 8] адже її думки, переконання, страхи вже призвичаїлися до «привабливої і переконливої простоти тоталітарного впливу» [2;12] сформувавши у такий спосіб її мислення, світогляд і уявлення про саму себе.

Наразі опанування внутрішньою та зовнішньою свободою відбувається у непростий, часом болісний, а подекуди і деструктивний спосіб, і ще складніше відбувається процес з оволодіння другою стороною свободи — відповідальністю. В. Франкл зазначав, що свобода — це лише частина справи й половина правди. Адже бути вільним - це означає бути відповідальним. Вчений наголошував, що свобода яка проживається без відповідальності перероджується у просте свавілля [21]. Оволодіти свободою внутрішньою та зовнішньою й відповідальністю водночас — це важливий та складний психологічний урок для українського суспільства з огляду на його історичне минуле. Адже «в найглибшому сенсі насилля обмежує свободу» [27], а призвичаєння до «привабливої переконливості простоти тоталітарного

мислення» [2;12] атрофує здатність особистості до пошуку складних рішень та спроможність бути відповідальним що найменше у процесі власної життєдіяльності.

Провівши попередній теоретичний аналіз соціокультурних детермінант гідності особистості загалом та в українському контексті зокрема ми дійшли висновку про наступне. Зовнішні детермінанти – це постколоніальне та посттоталітарне українське суспільство, яке поволі рухається до реалізації демократичної та гуманістичної парадигми, долаючи всі складнощі, які характерні на цьому етапі – повернення власної історії, культурної традиції, мови, тощо. Відповідно таке становище суспільства здійснює свій значний вплив на соціальні відносини [15].

Внутрішні детермінанти перебувають у стані трансформацій, адже смисложиттєві орієнтації, духовність, цінності, зокрема свобода та відповідальність, які тривалий проміжок часу насаджувались кожному українцю у вигляді комуністичної пропаганди, незважаючи на здобуття незалежності в 1991 році, й досі подекуди мають міцне укорінення в свідомості українців. Один із значних викликів для українців – це усвідомлення та оволодіння свободою й відповідальністю, як двох нерозривно пов'язаних ціннісних понять, в новій реальності – без тоталітарного або колоніального режиму, а в умовах розвитку та становлення гуманістичних і демократичних процесів у власній незалежній державі. Важливо зазначити, що саме активне громадянське суспільство демонструє значні успіхи в оволодінні свободою та відповідальністю одночасно [15].

Детермінанти нижчого порядку: поведінкові, мовленнєві та емоційні сфери особистості також перебувають на стадії змін. Після обов'язкової комуністичної сірості, яка мала своє відображення й в ході, й в словах та поведінці, наразі українці поступово опановують внутрішню та зовнішню свободу, яку ще не встигли достатньо освоїти та реалізовувати [15].

Соціокультурні чинники стали визначними у відхиленні в траєкторії розвитку гідності особистості українця. До соціокультурних детермінант ми зараховуємо: 1) соціальні, такі як загальнодержавна політика, соціальна політика, зовнішня політика, тощо, ідеологія, соціальне оточення та міжособистісні взаємодії; 2) культурні: мова, ментальність, духовно-емоційні переживання в їх широку контексті, культура вільного мислення та творчої реалізації, культура конструктивної взаємодії, культура коректного спілкування, культура в її мистецькому аспекті та ін. [15].

Висновки. Здійснивши теоретичний аналіз проблеми формування гідності особистості, нам вдалося відстежити подібність філософських і психологічних позицій у поясненні сутності цього феномену. На наш погляд, одним із провідних аспектів, на які вважаємо потрібно звернути увагу є те, що гідність розглядають, як: ставлення особистості до себе; складне інтегральне утворення, представлене єдністю суб'єктивної реальності, засноване на

взаємодії внутрішньособистісних і зовнішньосоціальних детермінант розвитку; саморегулятор поведінки людини, і емоційне переживання своїх учинків, дій, і почуття морального задоволення чи незадоволення; усвідомлення своєї цінності та цінності інших. Також значимим є те, що поняття гідності межує з бажанням бути вільним, визнаним, зрозумілим, почутим, соціально захищеним.

Наявність єдності у механізмах ставлення особистості до власного внутрішнього світу та зовнішнього утворює детермінованість внутрішньо особистісного переживання гідності зовнішніми впливами. Адже, стаючи особистістю через призму поглядів значущих інших, оптимальність самоставлення ми спроможні визначити лише у взаємодії з оточуючими. І це надзвичайно важливо для сучасної молоді в аспекті формування та розвитку гідності особистості в цьому віці.

Переконані, що проблема особистісної гідності сучасних українців пов'язана із відчуттям свободи і власної відповідальності, а саме не повною мірою осмислення значущості свободи із-за не бажання брати повноцінну відповідальність за власні дії та вчинки і ставати активними у життєтворенні. Враховуючи історично зумовлений український соціокультурний простір та його вплив на світосприйняття декількох поколінь поспіль, ми вважаємо, що одним із значних викликів для українців загалом й молоді зокрема є усвідомлення та оволодіння свободою й відповідальністю як двома нерозривно пов'язаними аксіологічними складовими особистісної гідності. Розуміння особистісної гідності, як умови осмислення особистісної цінності, має стати для прийдешніх поколінь основою формування соціокультурного виміру нової реальності побудованої на засадах європейських цінностей, гуманізму, незалежності і демократії.

Література

1. Аристотель. (1983). Сочинения : в 4-х т. Москва: Мысль, Т. 4.
2. Балл Г.О. (2008). Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах): Видання друге, доповнене. – Житомир: ПП «Рута», Видавництво «Волинь».
3. Бех І. Д. (2008). Почуття гідності у духовному розвитку особистості. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Київ, URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/20055001.pdf>
4. Булах І.С. (2003) Розвиток моральної самосвідомості особистості підлітка: [навчально-методичний посібник] / І.С. Булах, Ю.А. Алексєєва. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова
5. Дойчик М. В. (2019). Ідея гідності: від Античності до Модерну : дис. ... докт. філософ. наук : 09.00.05. Дніпро. 530 с.
6. Кадишева Л.Б. (2011). Психологічні детермінанти почуття власної гідності: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Одеса.
7. Кравченко П. А. (2002). Гідність людини як ціннісний принцип її соціального буття. Полтава, URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1984/1/KRAVCH.pdf>
8. Ксенофонов В. И. (1991). Духовность как экзистенциальная проблема // Филос. науки. – № 12.
9. Коротковских Т.В. (2004). Формирование основы чувства собственного достоинства у старшего дошкольника в самопроцессах: дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07. Казань.

10. Кулакова Л.М. (2014). Почуття власної гідності як конструкт самосвідомості особистості. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України.
11. Куницына В. Н. (1998). Сила Я и самоуважение / Психология: Учебник / Под ред. А. А. Крылова. Москва : Проспект
12. Мамардашвілі М.К. (1991). Думка приневолювана: Розмова з Анні Епельбоїн // Філософ. і соціол. думка. № 11.
13. Пазенок В. (2005). Гуманістичний принцип сучасної філософії освіти. Філософія освіти. С. 52-64.
14. Папітченко Л.В. (2020). Гідність як смисложиттєва цінність сучасної особистості. Науковий журнал «Проблеми сучасної психології» № 17. Запоріжжя,. URL: <http://www.journalsofznu.zp.ua/index.php/psych/article/view/1511/1448?fbclid=IwAR3mg9n1LHEaRukiD9y8oGDjLFLtnOcegzRyV1YZUSJBSOvnNioa80hXOI4>
15. Папітченко Л.В. (2020). Соціокультурні детермінанти розвитку гідності особистості через призму постколоніального та посттоталітарного українського наративу. - фахове видання Інституту психології імені Г. С. Костюка "Психологічний часопис" Том 6 № 12 URL:<https://www.apsijournal.com/index.php/psjournal/article/view/1133/710?fbclid=IwAR3fyXqubBGtUtJ4M76MopEAu7ZecwgoQ3mCf0Std3decM2qc6Efv5A>
16. Папітченко Л.В. (2020). Філософсько-психологічні аспекти зародження феномену гідності особистості від античності до епохи відродження. – фахове видання “HABITUS” № 15.
17. Платон. (1971). Государство. Собрание сочинений: в 3 т., Т.3. Москва: Мысль. С. 327– 629.
18. Ревякина Н.В. (1975). Итальянское Возрождение. Гуманизм второй половины XIV – первой половины XV в. Новосибирск: НГУ.
19. Рибалка В. В. (2010). Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти: наук.-метод. посіб.; НАПН України, Ін-т пед.освіти і освіти дорослих; Ін-т обдарованої дитини, МОН України, Укр. наук.-метод. центр практ. психології і соц. роботи. Київ-Вінниця: ТОВ Фірма «Планер».
20. Столин В.В. (1983). Самосознание личности. М.: МГУ.
21. Франкл В. (1990). Человек в поисках смысла. М.: Прогресс.
22. Чеснокова И. И. (1977). Проблема самосознания в психологии. М.: Наука.
23. Чиренко Н.В. (2008). Почуття власної гідності: критерії та показники. Інститут проблем виховання АПН України 1 (12), 115-119 URL: http://lib.iitta.gov.ua/4817/1/%D0%A7%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_2008.pdf
24. Шрейдер Ю. (1994). Ценности, которые мы выбираем // Новый мир. № 8.
25. Hicks Donna (2013). Ph.D. What Is the Real Meaning of Dignity? URL: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/dignity/201304/what-is-the-real-meaning-dignity-0>
26. Lebech M. (2004). What is Human Dignity? Maynooth Philosophical Papers / ed. by M. Lebech. Maynooth.
27. Robustelli F. (2005). Rationality as an alternative to violence. Milan: Prometeo.

References:

1. Aristotel' (1983). *Sochinenija [Essays]*. (Vols. 1-4). Moskva: Mysl' [in Russian].
2. Ball, G.O. (2008). *Orientiri suchasnogo gumanizmu (v suspil'nij, osvutnij, psihologichnij sferah) [Landmarks of modern humanism (in social, educational, psychological spheres)]*. (Vols. 1-2). Zhitomir: PP «Ruta», Vidavnictvo «Volin'» [in Ukrainian].
3. Beh, I. D. (2008). Pochuttja gidnosti u duhovnomu rozvitku osobistosti. Teoretiko-metodichni problemi vihovannja ditej ta uchnivskoї molodi [Sense of dignity in the spiritual development of the

individual. Theoretical and methodological problems of raising children and students]. Kіiv. *core.ac.uk*. Retrived from <https://core.ac.uk/download/pdf/20055001.pdf> in Ukrainian].

4. Bulah, I.S. (2003) *Rozvitok moral'noi samosvidomosti osobistosti pidlitka [Development of moral self-consciousness of a teenager's personality]*. K.: NPU im. M. P. Dragomanova [in Ukrainian].

5. Dojchik, M. V. (2019). Ideja gidnosti: vid Antichnosti do Modernu [The idea of dignity: from antiquity to modernism]. *Doctor's thesis*. Dnipro [in Ukrainian].

6. Kadisheva, L.B. (2011). Psihologichni determinanti pochuttja vlasnoї gidnosti [Psychological determinants of self-esteem]. *Candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].

7. Kravchenko, P. A. (2002). Gidnist' ljudini jak cinnisnij princip її social'nogo buttja [Human dignity as a value principle of its social existence]. Poltava. *dspace.pnpu.edu.ua*. Retrived from <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1984/1/KRAVCH.pdf> [in Ukrainian].

8. Ksenofontov, V. I. (1991). Duhovnost' kakjeksistencial'naja problema [Spirituality as an existential problem]. *Filos. nauki - Philos. science*, 12 [in Russian].

9. Korotkovskih, T.V. (2004). Formirovanie osnovy chuvstvasobstvennogo dostoinstva u starshego doshkol'nika v samoprotsessah [Formation of the basis of self-esteem in senior preschoolers in self-processes]. *Candidate's thesis*. Kazan [in Russian].

10. Kulakova, L.M. (2014). Pochuttja vlasnoї gidnosti jak konstrukt samosvidomosti osobistosti [Self-esteem as a construct of personal self-awareness]. *Zbirnik naukovih prac' K-PNU imeni Ivana Ogienka, Institutu psihologii imeni G.S.Kostjuka NAPN Ukraїni - Collection of scientific works of K-PNU named after Ivan Ogienko, Institute of Psychology named after GS Kostyuk NAPS of Ukraine* [in Ukrainian].

11. Kunicyna, V. N. (1998). *Sila Ja i samouvazhenie [Strength I and self-esteem]*. Moskva: Prospekt [in Russian].

12. Mamardashvili, M.K. (1991). Dumka prinevoljuvana: Rozмова z Anni Epel'boїn [Thought is enslaved: Conversation with Annie Epelboin]. *Filos. i sociol. dumka - Philos. and sociol. opinion*, 11 [in Ukrainian].

13. Pazenok, V. (2005). Gumanistichnij princip suchasnoї filosofії osviti [The humanistic principle of modern philosophy of education]. *Filosofija osviti - Philosophy of education*, 52-64 [in Ukrainian].

14. Papitchenko, L.V. (2020). Gidnist' jak smislozhittєvacinnist' suchasnoї osobistosti [Dignity as the meaning of life of the modern personality]. *Naukovij zhurnal «Problemi suchasnoї psihologii» - Scientific journal "Problems of modern psychology"*, 17. www.journalsofznu.zp.ua. Retrived from <http://www.journalsofznu.zp.ua/index.php/psych/article/view/1511/1448?fbclid=IwAR3mg9n1LHEaRukiD9y8oGDjLFLtnOcegzRyV1YZUSJBSOvnNioa80hXOI4> [in Ukrainian].

15. Papitchenko, L.V. (2020). Sociokul'turni determinanti rozvitku gidnosti osobistosti cherez prizmu postkolonial'nogo ta posttotalitarnogo ukraїns'kogo narativu [Sociocultural determinants of personal dignity development through the prism of postcolonial and posttotalitarian Ukrainian narrative]. *Psihologichnij chasopis - Psychological Journal*, 6, 12. www.apsijournal.com Retrived from <https://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/1133/710?fbclid=IwAR3fyXqubBGtUtJ4M76MopEAu7ZecwgoQ3mCf0Stdsx3decM2qc6Efv5A> [in Ukrainian].

16. Papitchenko, L.V. (2020). Filosofs'ko-psihologichni aspekti zarodzhennja fenomenu gidnosti osobistosti vid antichnosti do epohi vidrodzhennja [Philosophical and psychological aspects of the origin of the phenomenon of personal dignity from antiquity to the Renaissance]. *HABITUS - HABITUS*, 15. [in Ukrainian].

17. Platon, (1971). *Gosudarstvo [The state]*. (Vols. 1-3). Moskva: Mysl' [in Russian].

18. Revjakina, N.V. (1975). *Ital'janskoe Vozrozhdenie. Gumanizm vtoroj poloviny XIV – pervoj poloviny XV v. [Italian Renaissance. Humanism of the second half of the XIV - first half of the XV century]*. Novosibirsk: NGU [in Russian].

19. Ribalka, V. V. (2010). *Psihologija chesti ta gidnosti osobistosti: kul'turologichni ta aksiologichni aspekti* [Psychology of honor and dignity of the individual: culturological and axiological aspects]. Kiïv-Vinnicja: TOV Firma «Planer» [in Ukrainian].
20. Stolin, V.V. (1983). *Samosoznanie lichnosti* [Self-awareness of the person]. M.: MGU [in Russian].
21. Frankl, V. (1990). *Chelovek v poiskah smysla* [Man in search of meaning]. M.: Progress [in Russian].
22. Chesnokova, I. I. (1977). Problema samosoznanija v psihologii [The problem of self-awareness in psychology]. M.: Nauka [in Russian].
23. Chirenko, N.V. (2008). Pochuttja vlasnoï gidnosti: kriteriï ta pokazniki [Self-esteem: criteria and indicators]. *Institut problem vihovannja APN Ukraïni - Institute of Problems of Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 1 (12), 115-119. [lib.iitta.gov.ua](http://lib.iitta.gov.ua/4817/1/%D0%A7%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_2008.pdf) . Retrived from http://lib.iitta.gov.ua/4817/1/%D0%A7%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_2008.pdf [in Ukrainian].
24. Shrejder, Ju. (1994). Cennosti, kotorye my vybiraem [The values we choose]. *Novyj mir - New World*, 8 [in Russian].
25. Hicks Donna (2013). Ph.D. What Is the Real Meaning of Dignity? URL: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/dignity/201304/what-is-the-real-meaning-dignity-0>
26. Lebech M. (2004). What is Human Dignity? *MaynoothPhilosophical Papers* / ed. by M. Lebech. Maynooth.
27. Robustelli F. (2005). *Rationality as an alternative to violence*. Milan: Prometeo.

УДК 159.316.454.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-369-378](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-369-378)

Клюєва Катерина Євгенівна аспірантка кафедри авіаційної психології, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (099) 444-14-84, <https://orcid.org/0000-0003-4535-1288>

РОЛЬОВИЙ БАЛАНС ЯК КОМПОНЕНТ СМИСЛОТВОРЕННЯ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Анотація. В статті розглянуто особистісні характеристики інтернальності та екстернальності, які безпосередньо впливають на вибір індивідом поведінкових стратегій та його рефлексивне ставлення до смисложиттєвих ситуацій.

Гіпотеза дослідження полягала в тому що, інтернали та екстернали обирають різні стратегії подолання інтер та інтраперсональних конфліктів.

Для перевірки розробленої гіпотези були використані наступні методики: методика дослідження локусу контролю за Джуліаном Роттером та тест Томаса-Кілмана на поведінку в конфліктній ситуації. Також, в дослідження застосовувались наступні методи:

ТЕОРЕТИЧНІ – ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ НАУКОВИХ Й ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, СИНТЕЗ І ПОРІВНЯННЯ, ТЕОРЕТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ;

емпіричні – експеримент, спостереження, опитування, анкетування, бесіда, психодіагностичне тестування;

Математико-статистичні методи – кількісний і якісний аналіз отриманих емпіричних даних здійснювався за допомогою сучасних методів статистики з їх подальшим обґрунтуванням та узагальненням, з використанням Microsoft Excel для статистичного аналізу та IBM SPSS Statistics за критерієм Спірмена. Дослідження проводилося на базі Спеціалізованої загальноосвітньої школи І ступеня - Гімназії «Софія». У емпіричному дослідженні брали участь 64 підлітки. Випробовувані – особи чоловічої і жіночої статі у віці 13–15 років. Кореляційний аналіз отриманих даних показав зв'язок інтернального локусу контролю із стратегією суперництва (конкуренції), та екстернального локусу контролю із стратегіями співробітництво, пристосування та уникнення.

В перспективі доцільно дослідити особливості вибору копінг-стратегій підлітків з різними типами адаптивної поведінки.

Ключові слова: рольовий репертуар, рольовий конфлікт, стратегії конфліктної поведінки, інтернальність, екстернальність, локус рольового конфлікту, локус контролю, смисл, смислотворення, діяльність, самореалізація.

Kliuieva Kateryna Yevhenivna Postgraduate Student, Department of Aviation Psychology, National Aviation University, Kyiv, 03058, Lubomyr Husar Ave., 1, tel. : (099) 444-14-84, <https://orcid.org/0000-0003-4535-1288>

ROLE BALANCE AS A COMPONENT OF MEANING FORMATION IN ADOLESCENCE

Abstract. The article considers the personal characteristics of internality and externality, which directly affect the individual's choice of behavioral strategies and his reflexive attitude to meaningful life situations.

The hypothesis of the study was that interns and externals choose different strategies for overcoming inter and intrapersonal conflicts.

To test the developed hypothesis, the following methods were used: the method of studying the locus of control of Julian Rotter and the Thomas-Kilman test for behavior in a conflict situation.

Also, the following methods were used in the study:

theoretical - theoretical and methodological analysis and generalization of scientific and empirical research, synthesis and comparison, theoretical modeling;

empirical - experiment, observation, survey, questionnaire, conversation, psychodiagnostic testing;

Mathematical and statistical methods - quantitative and qualitative analysis of empirical data were performed using modern statistical methods with their subsequent substantiation and generalization, using Microsoft Excel for statistical analysis and IBM SPSS Statistics by Spearman's criterion. The study was conducted on the basis of the Specialized Secondary School of the I- degree - Gymnasium "Sofia". The empirical study involved 64 adolescents. Subjects - males and females aged 13-15 years. Correlation analysis of the obtained data showed the connection of the internal locus of control with the strategy of rivalry (competition), and the external locus of control with the strategies of cooperation, adaptation and avoidance.

In the future, it is advisable to explore the features of the choice of coping strategies of adolescents with different types of adaptive behavior.

Keywords: role repertoire, role conflict, strategies of conflict behavior, internality, externality, locus of role conflict, locus of control, meaning, meaning-making, activity, self-realization.

Постановка проблеми. Рольовий баланс надає можливість підліткам мати більш широкий спектр реагування, тобто самостійно обирати виконувані ролі, відмовлятися від нав'язаних ролей та свідомо діяти із ролей, які не суперечать внутрішньому стану підлітка та є доречними й адекватними ситуації. Смыслотворення особистості, на нашу думку, є поштовхом до реалізації

діяльності, та є першочерговою передумовою вибору дії й прямопропорційно впливає на вибір рольової поведінки індивіда.

Аналіз досліджень і публікацій. Смыслотворення особистості вивчалось багатьма психологами-класиками, існує багато різноманітних точок зору та підходів. Далі ми розглянемо деякі з них.

З. Фройд створив свою теорію інтерпретації психічних процесів на противагу фізикалізму та біологізму, що панував у психології в той час. На початку створення нової психоаналітичної науки, він вводить поняття смислу, але не дає йому подальшого розвитку. Хоча, можна сказати, що інтерпретувати означає йти від явного сенсу до прихованого. Інтерпретація повністю належить сфері сенсу. З. Фройд мав широку та успішну психологічну практику та працював переважно із заможними клієнтами, які мали психічні захворювання істерії та неврозу, займався інтерпретаціями та розкриттям їх внутрішніх неусвідомлюваних смислів. Термін «смысл» був замінений З. Фройдом на пояснення підсвідомих покликів енергій лібідо та мортідо [1].

А. Адлер, навпаки, працював з клієнтами низького та середнього достатку, його погляди на смисли ближчі до реального життя простих людей. А. Адлер розглядав смысл життя у контексті трьох фундаментальних життєвих проблем, що так чи інакше є дотичними до кожної людини:

Факт життя породжує проблему праці та професійного самовизначення;

1. Факт життя людини у суспільстві породжує проблему міжособистісних відносин, кооперації та дружби;

Факт існування двох статей породжує проблему відносин між ними, любові та шлюбу [1].

Смысл життя, за Адлером, визначається цими трьома сферами, і правильне вирішення цих трьох життєвих проблем допомагає знайти його. Науковець пише, що розуміння смислу є ключем до вивчення всієї особистості загалом. Смысл життя первинний по відношенню до сенсів окремих дій. Він практично складається вже в перші чотири-п'ять років життя людини, виступаючи не у вигляді словесного формулювання, знання про смысл, а пронизуючи на кшталт мелодії весь стиль життя особистості та визначаючи спрямованість поведінкових проявів. Важливим внеском А. Адлера в теорію смислів є розробка критерію «істинності» смислу. Він пише, що ознака всіх істинних «смыслів життя» є ті смисли, які можуть бути розділені та присвоєні іншими людьми. Навпаки, особи, що відхиляються від норми – невротики, психотики, злочинці, наркомани, мають лише прагматичні смисли життя, які замикаються на них самих і не являються смыслом взагалі. Ще один введений ним важливий постулат полягає в тому, що смысл можливий лише в комунікації. Прикладом цієї сентенції є слово, якщо воно означає щось лише для однієї людини, то в ньому не має сенсу. Отже, згідно з уявленнями Адлера, саме смысл життя, правильний чи хибний знаходить свій відбиток у всіх поведінкових проявах, установках, психічних процесах і рисах характеру індивіда та є джерелом їхнього сенсу [1].

Цікавими є і думки К. Г. Юнга про проблему смислотворення. Він торкається вікових та диференційно-психологічних аспектів смислу життя. К. Г. Юнг зазначає, що в молодому віці сильніша орієнтація на дію, а пізнання смислу життя стає важливішим у старшому віці. Він писав, що важливість смислу життя можуть заперечувати люди з низькими життєвими цілями або соціально не пристосовані, а ті, хто до цих категорій не належить, обов'язково зіткнулися з цим питанням. Також, є дуже цікавою його ідея про життєві смисли, які не є суто суб'єктивними, а можуть бути нав'язаним ззовні для виконання соціальних ролей. В такому випадку, він застерігав від загрози відчуження особистості (self), втрати її реальності у разі орієнтації тільки на зовнішні, екстернальні стимули [1].

Л. С. Виготський розглядає смислотворення через переживання підлітка, які визначаються як внутрішнє ставлення до конкретного фрагменту дійсності. Переживання має біосоціальне орієнтування, воно знаходиться між особистістю та середовищем, відображає ставлення особистості до середовища, яке показує, чим є даний момент для особистості. Відношення дитини до середовища і середовища до дитини відбувається через переживання та діяльність самої дитини. Витоки же діяльності закладені в смислотворенні підлітка. Переживання, будучи вторинним і довільним фактом, не визначається прямо та безпосередньо ні психофізіологічними особливостями суб'єкта, ні властивостями самого предмета переживання. Те, як підліток переживає предмет, насправді визначено змістом його ставлення до цього предмета, або, точніше, змістом його діяльності. Отже, лише розглядаючи підлітка, як суб'єкта діяльності, ми зможемо розкрити конкретну єдність фізіологічного та психологічного, «внутрішнього» та «зовнішнього» в особистості [1].

Поняття смислу, в роботах О. М. Леонтьєва, майже від початку увійшло в систему основних понять теорії діяльності. Він писав, що предмет дії, завжди виступає для суб'єкта у певному ставленні до мотиву. Свідоме відношення предмета дії до його мотиву і є сенсом дії, а форма переживання (усвідомлення) смислу дії є усвідомленням його цілі. Тому предмет, що має для підлітка смисл, є предметом можливої цілеспрямованої дії. А дія, що має смисл, є дією, яка уможливорює досягнення тієї чи іншої мети [1].

Мета статті – емпірично дослідити та проаналізувати особливості взаємозв'язку смислотворення та рольового репертуару особистості.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до розкриття теми рольового балансу з позицій смислотворення особистості, треба зазначити, що психологічне здоров'я багато в чому залежить від душевного стану людини, балансу емоцій та почуттів, своєчасно вирішених внутрішніх суперечностей, подолання емоційних конфліктів, формування гармонійних відносин у суспільстві. Кожна людина в своєму житті грає різноманітні ролі. Ролі можуть бути ситуативними і життєвими, водночас професійними та сімейними. Рольовий розвиток в підлітковому віці є дуже важливим. Я. Морено розглядав

рольовий розвиток як спонтанне розгортання соматичних, психічних, соціальних та трансцендентних ролей, які стають основою для розвитку «Я» (Self) – рольової індивідуалізації [2].

Виконання ролі людиною, зокрема підлітком, часто супроводжуються рольовими конфліктами чи протиріччями. Рольовий конфлікт є внутрішнім конфліктом, який проявляється при незбіжності соціальних рольових очікувань та внутрішніх потреб людини. За таких умов можна говорити про дві мотиваційні тенденції особистості – *соціалізації* (засвоєння соціального досвіду в формі ролей) та *індивідуації* (набуття рольової автономії та незалежності від соціальних ролей).

Баланс між цими двома групами мотивів можливо розглядати як головну тенденцію функціонування особистості та рушійну силу її розвитку.

Однак баланс між *екстернальними* та *інтернальними* тенденціями для різних людей виявляється різним. Це можна пояснити тим, що для різних людей зовнішні та внутрішні рольові конфлікти визивають різні ступені напруги, люди по-різному уникають цих двох варіантів протиріч. Одні особистості віддають перевагу орієнтації на внутрішні цінності, обираючи інтернальні стратегії поведінки в умовах рольового конфлікту. При цьому вони посилюють протиріччя між особистою рольовою поведінкою та соціальними очікуваннями (не бояться розчарувати людей), провокуючи зовнішній чи міжособистісний рольовий конфлікт. Інші особистості орієнтуються на зовнішню систему цінностей та обирають екстернальні стратегії, провокуючи внутрішній чи внутріособистісний конфлікт. Рольовий конфлікт, звичайно, викликає напругу, яка пов'язана з негативними переживаннями різної ступені тяжкості [3]. Намагаючись подолати негативні переживання, підліток проявляє активність, яка й спонукає розвитку його особистості.

Перші рольові конфлікти, з якими стикається людина, виникають ще в дитинстві та зв'язані вони з заохоченням чи несхваленням батьків з приводу тих чи інших спонтанних рольових дій дитини. Настанови батьків слід поділяти на навчальні (сприяючі засвоєнню ролі) та на обмежуючі (забороняючі одні ролі та заохочуючі розвиток інших, іноді навіть деструктивних для психіки дитини). Життєвий досвід дитини формується не абстрактно, а в суб'єктно рольовій формі. Таким чином, ролі можливо розглядати, як функціональні одиниці життєвого досвіду (на соматичному рівні, це нейронні зв'язки) [3].

Можна припустити, що існує більш-менш стійка тенденція особистості обирати відповідні тактики та стратегії поведінки в умовах рольового конфлікту. Локус рольового конфлікту це конструкт, який визначає схильність особистості обирати одну з двох стратегій поведінки: інтернальну чи екстернальну, тобто, орієнтуватися відповідно на внутрішні чи зовнішні детермінанти рольової поведінки (потреби, цінності, установки) з переважанням ймовірності зовнішнього чи внутрішнього рольового конфлікту. За умов

інтернальності в особистості домінує тенденція відстоювання власної рольової ідентичності та бажання будувати рольову поведінку згідно з нею, навіть якщо вона суперечить виконуваній ролі. Екстернальна особистість будує рольову поведінку здебільшого у відповідності з рольовими очікуваннями, якщо вони суперечать ідентичності та Я-концепції людини, то останні придушуються, таким чином дається поштовх розвитку внутріособистісного рольового конфлікту [4].

Також, треба зазначити, що наявність внутрішніх конфліктів є поштовхом для розвитку особистості і важливим аспектом життя людини. В результаті подолання інтраперсональних конфліктів зростає професійна компетентність, формуються нові вміння та навички; розвивається адекватна ціннісно-мотиваційна система, «психологічна імунна система» (емоційна стриманість) зростає; з'являється свідомість і навички рефлексії.

За припущенням П. П. Горностая, локус рольового конфлікту це не ситуативна поведінкова реакція, що визначається умовами ситуації, а особистісна характеристика, що в цілому є стабільною, незалежно від умов соціальної ситуації [5].

Проблеми самореалізації особистості, складність особистісного зростання, формування ідентичності в підлітковому віці визначили мету нашого емпіричного дослідження, яка полягає у вивченні зв'язку між особистісними характеристиками підлітка із його поведінкою в конфліктних ситуаціях [6].

Було проведено емпіричне дослідження та зроблено кореляційний аналіз за методиками Джуліана Роттера і Томаса-Кілмана, вивчення стратегій подолання особистісних конфліктів [7].

В дослідженні взяли участь 64 учня. 52% вибірки склали учні жіночої статі, а 48% – чоловічої статі.

Перейдемо до розгляду емпіричних даних, отриманих за допомогою названих методик. Ми виявили, що 69% підлітків мають виражену інтернальність. Вони вважають, що більшість важливих подій в їх житті є результатом їх власних дій, що вони можуть ними керувати, і, таким чином, відчувають свою власну відповідальність за ці дії і за те, як складається їхнє життя в цілому. 31% респондентів нашої вибірки мають екстернальну спрямованість, рівень суб'єктивного контролю у них нижчий (Мал.1). Такі підлітки не бачать зв'язку між своїми діями і значущими для них подіями життя, не вважають себе здатними контролювати цей зв'язок і думають, що більшість подій та вчинків є результатом випадку або дій інших людей. В області досягнень, такі підлітки приписують свої успіхи, досягнення і радості зовнішнім обставинам – везінню, щасливій долі або допомозі інших. Відповідальність за діяльність з негативним результатом підлітки із зовнішнім локус-контролем також схильні приписувати іншим людям або вважати ці події результатом невезіння.

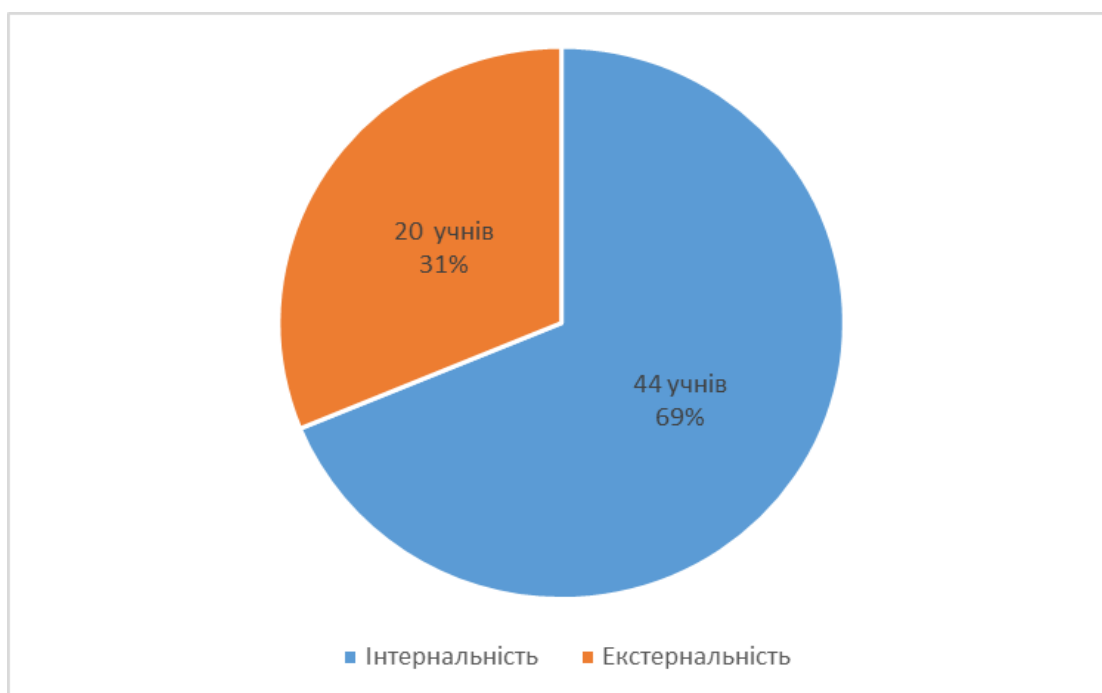

Рис. 1 Розділ вибірки за показниками методики Дж. Роттера

З ціллю виявити які саме стратегії конфліктної поведінки обирає той чи інший тип особистості за Дж. Роттером, ми провели кореляційний аналіз між шкалами обраних методик за допомогою **IBM SPSS Statistics**. Аналіз даних показав значимість зв'язку між показниками *інтернальності* та стратегією *суперництва*, та зворотну значимість зв'язку між показниками *екстернальності* та стратегією *суперництва*. Інші типи поведінки в конфліктній ситуації не виявили значущий зв'язок із типами характеру за Дж. Роттером. Отже за даними дослідження підлітки, які більше схильні до **Інтернальності 69%** частіше використовують стратегії суперництва або конфронтації у конфліктній ситуації (Табл. 1).

Таблиця 1

Коефіцієнт кореляції Спірмена

		Суперництво	Інтернальність
Суперництво	Коефіцієнт кореляції	1,000	,273*
	Знач. (двостороння)	.	,029
	N	64	64
Інтернальність	Коефіцієнт кореляції	,273*	1,000
	Знач. (двостороння)	,029	.
	N	64	64

*. Кореляція значима на рівні 0,273 (двостороння).

Підлітки, які мали виражену **Екстернальність 31%** не схильні використовувати стратегії суперництва або конфронтації (Табл. 2).

Таблиця 2

Коефіцієнт кореляції Спірмена

		Суперництво	Екстернальність
Суперництво	Коефіцієнт кореляції	1,000	-,273*
	Знач. (двостороння)	.	,029
	N	64	64
Екстернальність	Коефіцієнт кореляції	-,273*	1,000
	Знач. (двостороння)	,029	.
	N	64	64

*. Кореляція значима на рівні -0,273 (двостороння).

Проаналізувавши результати, ми бачимо, що підлітки із інтернальним локусом контролю використовують *стратегію суперництва (конкуренції)*. Тобто у них домінує тенденція відстоювати власну рольову ідентичність і будувати свою поведінку згідно з нею, навіть якщо вона суперечить виконуваній ролі, наприклад ролі учня. За Джуліаном Роттером характеристика інтернальності пов'язана із відчуттям своєї сили, гідності, відповідальності за те, що відбувається, з самоповагою, соціальною зрілістю і самостійністю особистості. Через те що в нашому дослідженні брали участь підлітки віком 13-15 років, обрання ними переважно стратегії суперництва відповідає особливостям їх віку. В даному випадку, бачимо наявність інтерперсонального (зовнішнього) рольового конфлікту.

Спираючись на проведений кореляційний аналіз, зауважимо, що підлітки із вираженим екстернальним локусом контролю, обирають такі стратегії подолання конфлікту як: *співробітництво, пристосування та уникнення*. Такі результати є також досить логічними, зважаючи на характеристики екстернальності. Не відстоюючи чи не маючи своєї точки зору, підлітку простіше використовувати саме такі стратегії, які можуть стати причиною інтраперсонального (внутрішнього) рольового конфлікту.

Обрання підлітками-інтерналами стратегії *суперництво* для подолання конфлікту можливо пояснити, як намір особистості відстояти саме свою власну думку; прагнення до автономії та до незалежності. Необхідно допомогти цим підліткам задовольнити потребу у *самозбереженні* – безпеці збереження своєї особистості (індивідуальності). Підлітки-екстернали найчастіше обирають *співробітництво* як стратегію подолання конфлікту. В роботі з ними ми пропонуємо приділяти увагу розширенню спектру рольового відреагування.

Отже, обираючи ту чи іншу стратегію поведінки, підліток приймає свідоме чи підсвідоме рішення діяти – «грати» за своїми чи за чужими правилами «гри», він вбачає конкретний смисл виконання інтернальної чи екстернальної моделі поведінки. Треба зауважити, що діяльність напряду пов'язана із смислотворенням, тому що смисли які підліток вкладає в предмет взаємодії

напряму впливають на його поведінку під час виконання тієї чи іншої ролі. Смысл який вкладає в діяльність підліток детермінує його поведінку. Можна сказати, що смислотворення є передумовою діяльності на кожному її підготовчому етапі аж до моменту реалізації. Такими етапами є усвідомлення потреби, виникнення бажання, хотіння (коли зароджується діяльність), боротьба мотивів (на даному етапі людина обирає та відкидає смисли) і, нарешті, реалізація дії. Але, через те що інтернальність чи екстернальність є особистісними характеристиками індивіда, тобто дії із певного локусу контролю не носять ситуативного характеру, вони не можуть бути завжди адекватними ситуації. Ця теза доводить необхідність роботи над збалансуванням рольової поведінки. Наприклад, підліткам з високою екстернальністю, ми можемо дати рекомендацію розвивати більшу інтернальність щодо власних дій. Тобто, бути в *контакті з собою* та більше *спиратися на самого себе* [8], [9].

Із результатів нашого дослідження, можна побачити, що підлітки не використовують стратегію компромісу. Тому, також рекомендуємо розвивати вміння діяти в умовах цієї стратегії. Цей стиль займає середнє місце в сітці стилів конфліктної поведінки, він є найбільш збалансованим, передбачає як активні, так і пасивні дії; відображає схильність учасника конфлікту до урегулювання протиріч на ґрунті взаємних домовленостей та поступок через досягнення часткового задоволення своїх інтересів. Використання компромісу у взаємодії розвиває дипломатичність, толерантність обох сторін, які є ознаками формування високої культури спілкування. Також цей стиль добре узгоджується з іншими способами урегулювання конфліктів, не виключає їх використання в поєднанні з собою [6].

Висновки. Отже, розвиток рольового репертуару сприяє збалансуванню діяльності, надає можливість підліткам мати більш широкий спектр реагування, давати доречну й адекватну відповідь на смисложиттєві ситуації, свідомо обирати та діяти, відмовляючись від нав'язаних соціумом ролей які суперечать внутрішньому стану підлітка. Смыслотворення особистості, на нашу думку, є першочерговою умовою для самореалізації в діяльності, та прямопропорційно впливає на вибір рольової поведінки індивіда.

Література:

1. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности: монография. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: «Смысл», 2019. 584 с.
2. Лейтц Г. Психодрама: теория и практика. Классическая психодрама Я.Л.Морено. Москва: «Прогресс», «Универс», 1994. 352 с.
3. Горноста́й П. П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности: монография. Киев: «Интерпресс ЛТД», 2007. 312с.
4. Горноста́й П. П. Особистісні характеристики рольової поведінки. *Вісник Харківського держ. університету*. 1999. № 4. С. 18–22.
5. Горноста́й П. П. Вимірювання параметрів рольового конфлікту: зарубіжний досвід. *Конфліктологічна експертиза: теорія та методика*. 1997. Вип. 1. С. 116–125.

6. Яковицька Л. С. Самореалізація особистості і система гуманістичних цінностей в духовній спадщині Г. І. Челпанова. *Г. І. Челпанов і його роль у розвитку психологічної освіти і науки слов'янських держав*: зб. докладів по матеріалам міжнародної наук.-практ. конф., 20-21 квітня 2012 р. Маріуполь: ДВНЗ «Приазов. держ. техн. ун-т», 2012. С. 197–200.

7. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учебное пособие. Самара: «БАХРАХ-М», 2001. 672 с.

8. Яковицька Л. С. Екстеріоризація як мотиваційно-ціннісний чинник самореалізації особистості у науково-технічній діяльності. *Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій*: зб. наук. праць. / за заг. ред. Л. В. Помиткіної, Т. В. Вашеки, О. М. Ічанської. К.: Аграр Медіа Груп, 2018. С. 300–305.

9. Яковицька Л.С. Створення нових сенсів як механізм самореалізації викладача університету у науково-технічній діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2017. Вип. 1. С.143–147.

References:

1. Leontiev D.A. (2019). *Psihologiya smysla: priroda, stroenie i dinamika smyislovoy realnosti: monografiya* [Psychology of meaning: nature, structure and dynamics of semantic reality: monography]. Moscow: "Smisl" [in Russian].

2. Leitz G. (1994). *Psihodrama: teoriya i praktika. Klassicheskaya psihodrama Ya.L.Moreno* [Psychodrama: theory and practice. Classic psychodrama by J.L. Moreno]. Moscow: "Progress", "Univers" [in Russian].

3. Hornostai P. P. (2007). *Lichnost i rol: Rolevoy podhod v sotsialnoy psihologii lichnosti: monografiya* [Personality and role: Role approach in social psychology of personality: monography]. Kiev: "Interpress LTD" [in Russian].

4. Hornostai P. P. (1999). *Osobistisni harakteristiki rolovoyi povedinki* [Personal characteristics of role behavior]. Bulletin of the Kharkiv state. University. [in Ukrainian].

5. Hornostai P. P (1997). *Vimiryuvannya parametriv rolovogo konfliktu: zarubizhnyi dosvid*. [Measuring the parameters of role conflict: foreign experience]. Conflict examination: theory and methodology [in Ukrainian].

6. Yakovitskaya L.S. (2012). *Samorealizatsiya osobistosti i sistema gumanistichnih tsinnostey v duhovniy spadschini G. I. Chelpanova. G. I. Chelpanov i yogo rol u rozvitku psihologichnoyi osvii i nauki slov'yanskikh derzhav* [Self-realization of the individual and the system of humanistic values in the spiritual heritage of G.I. Chelpanova. G.I. Chelpanov and his role in the development of psychological education and science of the Slavic states]. Coll. reports on the materials of international scientific-practical. conf. Mariupol [in Ukrainian].

7. Raigorodsky D. Y. (2001). *Prakticheskaya psihodiagnostika. Metodiki i testyi: uchebnoe posobie* [Practical psychodiagnosics. Techniques and tests: textbook]. Samara: "BAHRAKH-M" [in Russian].

8. Yakovytska L.S. (2018). *Eksteriorizatsiya yak motivatsiyno-tsinnisniy chinnik samorealizatsiyi osobistosti u naukovu-tehnichniy diyalnosti. Individualnist u psihologichnih vimirah spilnot ta profesiy* [Exteriorization as a motivational and value factor of self-realization of the individual in scientific and technical activities. Individuality in the psychological dimensions of communities and professions.] zб. Science. work. / for gen. ed.. L.V. Pomitkina, T.V. Vasheka, O.M. Ichanskaya. K.: Agrar Media Group [in Ukrainian].

9. Yakovitskaya L.S. (2017). *Stvorenniya novih sensiv yak mehanizm samorealizatsiyi vikladacha universitetu u naukovu-tehnichniy diyalnosti. Naukoviy visnik Hersonskogo derzhavnogo universitetu*. [Creation of new meanings as a mechanism of self-realization of a university teacher in scientific and technical activities. Scientific Bulletin of Kherson State University]. «Psychological Sciences» Series [in Ukrainian].

УДК 159.955.4.018-053.6(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-379-388](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-379-388)

Подкопасва Юлія Валеріївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології, Національний авіаційний університет, психолог, консультант, супервізор, просп. Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (044) 406-71-16, <https://orcid.org/0000-0002-2932-2471>

Маляр Олена Іванівна кандидат психологічних наук, доцент, старший викладач кафедри психолого-педагогічної освіти та соціальних наук, Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», вул. Грушевського 13, м. Вінниця, 21050, тел.: (0432) 55-65-60, <https://orcid.org/0000-0001-5924-4120>

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ РІВНІВ РЕФЛЕКСІЇ В КОНТЕКСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО ПІДЛІТКА

Анотація. У статті здійснено аналіз науково-теоретичної літератури з проблеми розвитку рівнів рефлексії особистості в структурі самореалізації підлітка. Як специфічна психічна реальність у теоретичному, експериментальному і прикладному ракурсах, рефлексія може бути представлена різноманітними категоріями: як ступінь переходу інстинкту до думки, як принцип організації і розвитку психічних процесів, як компонент структури діяльності, як рівень ієрархічно організованого мислення, як детермінанта творчого процесу, як механізм саморозвитку особистості, як спосіб здійснення «Я», як прийом подолання внутрішніх конфліктів людини.

За результатами психологічного дослідження було виявлено рівні розвитку рефлексії у підлітковому віці: дуже низький, низький, середній, високий та дуже високий. Спостерігається тенденція від низького до середнього рівня розвитку рефлексії. Отримані дані, на нашу думку залежать від індивідуально-вікових особливостей підлітків.

Охарактеризовані типи рефлексії (системна, інтроспекція, квазірефлексія). Переважаючими типами рефлексії у даному віці, виявлено інтроспекцію та квазірефлексію, це пов'язано з виникненням кризи підліткового віку.

Встановлено специфіку активності рефлексії, яка проявляється у наступному: найбільше у підлітків спостерігається афективна та когнітивна активність, а конативна активність виявлена у меншій кількості учнів.

Ключові слова: рефлексія, самореалізація, рівні і типи рефлексії, системна рефлексія, інтроспекція, квазірефлексія, підліток.

Podkopaieva Yuliia Valeriivna PhD (Psychology), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Aviation Psychology, National Aviation University (NAU), psychologist, consultant, supervisor, Lubomir Husar Ave., Kyiv, 03058, tel.: (096) 760-11-73, <https://orcid.org/0000-0002-2932-2471>

Maliar Olena Ivanivna Candidate of Psychological Sciences, PhD Associate Professor of Department of Psychological-Pedagogical Education and Social Sciences, Public Higher Educational Establishment «Vinnytsia Academy of Continuing Education», Hrushevskoho St., 13, Vinnytsia, 21050, tel. (0432) 55-65-60, <https://orcid.org/0000-0001-5924-4120>

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF REFLECTION LEVELS IN THE CONTEXT OF SELF-REALIZATION OF THE TODAY'S ADOLESCENT

Abstract. The article analyzes the scientific and theoretical literature on the development of levels of personality reflection in the structure of adolescent self-realization. As a specific mental reality in theoretical, experimental and applied perspectives, reflection can be represented by various categories: as a degree of transition of instinct to thought, as a principle of organization and development of mental processes, as a component of activity, as a level of hierarchically organized thinking, as a mechanism of self-development of the individual, as a way of realizing the "I", as a method of overcoming internal conflicts.

According to the results of psychological research, the levels of development of reflection in adolescence were revealed: very low, low, medium, high and very high. There is a tendency from low to medium level of development of reflection. The data obtained, in our opinion, depend on the individual age characteristics of adolescents.

Types of reflection (systemic, introspection, quasi-reflection) are characterized. The predominant types of reflection at this age are introspection and quasi-reflection, which is associated with the onset of adolescent crisis.

The specificity of the activity of reflection has been established, which is manifested in the following: most adolescents have affective and cognitive activity, and conative activity is found in fewer students.

Keywords: reflection, self-realization, levels and types of reflection, systemic reflection, introspection, quasi-reflection, adolescent.

Постановка проблеми. Наша сучасність відзначається високим ступенем мінливості культурних впливів, безперервною зміною вимог, пріоритетів, настанов, цінностей. Така ситуація зумовлює об'єктивну необхідність у здійсненні рефлексії, що покликана розкрити адаптивні, самоактуалізуючі можливості людини й ті особистісні якості, які визначають її самоцінність і мають бути збережені в процесах соціального вираження, захищені від

нівелювання зовнішніми впливами, розкриті в продуктивній самореалізації. Важливу роль у процесі самопізнання та розумінні людьми один одного відіграє рефлексія. Значущості набуває вплив рефлексії у контексті самореалізації особистості.

Розуміння рефлексії упродовж всієї історії становлення психологічного знання мало багато підходів. Від суто філософського, де Дж. Локк визначав її як спостереження, якому розум підпорядковує свою діяльність, до суто психологічного підходу І. Карпова, який вважав, що рефлексію слід розглядати у трьох основних модальностях психіки особистості: рефлексія як стан, як властивість і як процес. Рефлексія виступає як процес осмислення особистісних змістів (образів особистості, з якими ототожнює себе «Я»), який призводить до їх поступальних змін і породжує новоутворення особистості (І.Д. Бех, І.М. Семенов, С.Ю. Степанов та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психологічній науці зростає інтерес до вивчення проблеми рефлексії в контексті самореалізації особистості. Зазначений феномен розглядається науковцями у багатьох аспектах: аналіз феноменів рефлексії в структурі спільної діяльності (В.А. Недоспасова, В.В. Рубцов, І.С. Булах, С.Д. Максименко); особистісний аспект, де знання рефлексії розглядається як результат осмислення своєї самореалізації (Ф.Е. Василюк, В.І. Степанського, І.Л. Енгельса); метакогнітивний аспект у дослідженні процесів рефлексії (М. Келлер, Дж. Флейвелл, М.А. Холодна, Г.С. Мільчевської, А.С. Шарова).

Мета дослідження полягає у теоретичному та емпіричному обґрунтуванні особливостей розвитку рівнів рефлексії та її впливу на самореалізацію особистості у підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу. Значну увагу вивченню рефлексії як категоріального засобу розкриття сутнісного змісту низки психологічних феноменів і фактів та як пояснювального принципу організації і розвитку психіки людини приділяли такі відомі психологи, як Б.Г. Ананьєв, П.П. Блонський, Л.С. Виготський, Ж. Піаже, С.Л. Рубінштейн. Завдяки проведеним ними дослідженням було встановлено, що рефлексія – один з важливих чинників становлення і розвитку особистості людини.

На думку В.І. Степанського та І.Л. Енгельса, становлення суб'єктності відбувається за трьома етапами: усвідомлення індивідом свого тіла не просто як даного йому в безпосередніх відчуттях, а одночасно, як і об'єкт свого управління (соматичне Я); усвідомлення себе як суспільної істоти, здатної до соціальної активності (соціальне Я); рефлексія власного психічного світу, не тотожного психічному світу інших людей (психічне Я) [8]. Процес соціалізованого виховання, на думку вчених, визначає основні напрямки для розвитку суб'єктності особистості. В.О. Ядов теж розглядає суб'єктність як

властивість особистості, яка набувається, формується в життєдіяльності, кристалізованій у потенціях людини [10].

І.І. Резвицький щодо цього зазначає, що «в якості індивідуальності людина є автономним і неповторним суб'єктом свідомості і діяльності, здатним до самовизначення, саморегулювання, самовдосконалення в умовах суспільства» [7, С. 38].

Людина як суб'єкт формується і виявляється у процесі спільної діяльності, шляхом діалогічної взаємодії, у результаті співвіднесення актуальних та історичних соціально-культурних норм із власним образом зовнішнього та внутрішнього світу. Таке співвіднесення можливе завдяки рефлексії як складовій свідомості, а саме – здатності мислити за іншого, бачити, оцінювати себе та свої дії з позиції інших.

Ми погоджуємося з думкою Мільчевської Г.С., що особистісна самореалізація підлітка пов'язана, перш за все, з пошуком свого власного Я, пізнанням своїх можливостей, здібностей, талантів та реалізацією і втіленням їх у життя. В даному контексті важливим є визначення поняття «рефлексія». Так, рефлексія – це роздуми людини про свій внутрішній стан, самоаналіз; здатність людини звертатися до початку своїх дій; вміння знаходитися в позиції спостерігача; роздуми особистості про те, що вона робить, яким чином пізнає себе [5, С. 181].

Рефлексивність – це здатність до відображення «образу-Я», а також усвідомлення сутності своєї особистої взаємодії з іншими людьми [1, С. 32]. І.С. Кон розуміє рефлексивність як здатність поставити себе на місце іншого та усвідомити ставлення інших до себе [4, С. 37]. Отже, рефлексивність проявляється в аналізі своїх задумів, своєї діяльності, наслідків прийнятого рішення, коли людина одночасно виступає і суб'єктом, і об'єктом самоспостереження, а також у здатності людини до аналізу своєї взаємодії з оточенням.

Важливим, на думку А.С. Шарова, є розгляд рефлексії як механізму, що спричиняє зміни не тільки в діяльності, яка упередметнює активність людини і в підсумку змінює звичайний перебіг подій, а й у суб'єкті – через рефлексивну організацію її внутрішнього світу, за допомогою інтеграції та диференціації меж смислової сфери особистості [4].

А.В. Карпов, розглядаючи зміст поняття рефлексії, розрізняє три основні її види: ситуаційну, ретроспективну і перспективну. Так, ситуаційна рефлексія виявляється у самоконтролі поведінки людини в певній ситуації, осмислення її елементів, аналізі співвідношення своїх дій із ситуацією відповідно до мінливих умов. Така рефлексія виражається в обмірковуванні суб'єктом своєї поточної діяльності, у розгортанні процесів ухвалення рішення, у схильності до самоаналізу у певних життєвих ситуаціях. Ретроспективна рефлексія виявляється в схильності до аналізу вже виконаної в минулому діяльності та подій, що відбулися. Така рефлексія виражається у частоті і тривалості аналізу

та оцінки суб'єктом минулої події. Перспективна рефлексія виявляється у співвідношенні аналізу майбутньої діяльності, поведінки з плануванням, прогнозуванням ймовірних результатів. Основними характеристиками такої рефлексії є – деталізація планування поведінки, частота звернення до майбутніх подій, орієнтація на майбутнє [3].

І.Д. Бех зазначає, що рефлексія є засобом усвідомлення суб'єктом підґрунтя власних дій, це спрямованість мислення на себе, на власні процеси і продукти діяльності. Вченим описані й досліджені такі види рефлексії як регулятивна (внутрішнім об'єктом якої є увага, що визначає зосередженість і спрямованість виховного процесу), визначальна (осмислення суб'єктом свого Я та усвідомлення того, що віддаляє його від досконалості), синтезуюча (узгодження гуманістичних цінностей з Я-духовним), створювальна (розвиток і саморозвиток особистості) [2].

Погоджуємося з думкою науковиці Яковицької Л.С. про те, що рефлексія є базовою здатністю людини, специфічною і фундаментальною складовою істинно людського способу життя, діяльністю із саморозвитку, самовивчення, самопроекування, конструювання себе, які спрямовані на розвиток прийомів самопізнання, саморозуміння, самоідентифікації, уміння приставати на різні позиції. З підвищенням рівня реалізації рефлексії збільшується інтерес до власної індивідуальності, підвищується усвідомленість власної мотиваційно-потребової, емоційно-вольової та когнітивної сфер, що, в свою чергу, визначає становлення самоприйняття, аутосимпатії, самоповаги, позитивного інтегрального самоствавлення, як умова успішної самореалізації особистості [11].

Перше дослідження, що розкривало сутність особистісної рефлексії підлітків, було виконане Н.І. Гуткіною, яка розглядала даний феномен як механізм самосвідомості, як особливий акт самодослідження, при якому індивід вивчає власний внутрішній світ і самого себе як дослідника. Проявом особистісної рефлексії в її дослідженні виступили рефлексивні очікування, а критерієм наявності – самоаналіз, який приводить до нових знань про себе. Підкреслюється, що підлітковий вік є сензитивним періодом у розвитку особистісної рефлексії. А.М. Прихожан, вивчаючи емоційно-ціннісне ставлення підлітків до себе, виявила, що рефлексивний аналіз зумовлює як позитивне, так і негативне емоційне ставлення до себе, яке залежить від оцінного ставлення оточуючих і, перш за все, від ставлення однолітків [6].

Дослідження проводилося на базі загальноосвітніх шкіл міста Вінниці. Загальна кількість досліджуваних складала 100 учнів 7-8 класів, віком 12–14 років.

До комплексу методик дослідження рефлексії підлітків увійшли наступні: опитувальник «Визначення індивідуального вияву рівня рефлексивності» (авт. А.В. Карпов, В.В. Пономарьова); метод сфокусованого інтерв'ю (авт. Н.О. Деєва); опитувальник «Диференціальний тип рефлексії», розроблений Д.О. Леонтьєвим, К.М. Лаптевою, Є.М. Осіним і А.Ж. Саліховою.

За допомогою методики «Визначення рівня індивідуальної міри рефлексивності» (авт. А.В. Карпов, В.В. Пономарьова) було досліджено дві основні сфери реалізації рефлексивних процесів – перебіг власного мислення, свідомості, діяльності, особистості, з одного боку, і зміст свідомості іншої людини, розмірковування за неї, розуміння її позиції і мотивів – з іншого.

Обстеження проводилося у формі письмового опитування з учнями 7-8 класів.

У результаті проведеного дослідження рівнів рефлексії у підлітків були отримані такі показники: серед учнів 7-их класів дуже низький рівень мають 17% підлітків; низький – 30,7% підлітків; середній рівень виявлено у 51,2% підлітків, а в учнів 8-их класів були зафіксовані такі дані: дуже низький рівень – 9,1% підлітків; низький – 24,3% підлітків; середній – 53,6% підлітків; високий – 7,3% підлітків; дуже високий рівень продемонстрували 4,8% підлітків.

У більшість дітей підліткового віку розвиток рефлексії має середній рівень, а це свідчить про те, що ці діти аналізують свої задуми, поведінку, наслідки своєї діяльності, взаємодії з іншими людьми, але не в повному обсязі. Вони не завжди можуть зрозуміти позицію іншої людини, поставити себе на місце іншого, зрозуміти свою роль у власному житті та житті інших людей. Низький рівень розвитку характеризується дуже слабким внутрішнім аналізом своєї діяльності, вчинків, особливо їх наслідків і труднощами у навчанні.

Високий та дуже високий рівні рефлексії містять дві основні характеристики: 1) спроможність долучати до кола предметів уявного розгляду власні думки, відчуття і вчинки, що дозволяє підліткові бачити себе очима інших та усвідомлювати недоліки і переваги власної особистості; 2) можливість розрізняти суперечність між думками, словами і вчинками, що дає змогу «створювати» ідеальні конструкції, які не обов'язково висловлювати або втілювати в дію, тобто мовиться про здатність оперувати ідеальними ситуаціями та обставинами.

Отже, найбільш сензитивним періодом розвитку даних рівнів рефлексії слушно вважати вік 15–17 років. Саме у цей період досягається її висока функціональна дієвість, коли у більшості старшокласників вона адекватна їх можливостям самореалізуватися, у багатьох наближається до оптимального особистісного перебігу. Тому у віці 12–14 років дані рівні (високий та дуже високий) були виявлені у найменшій кількості учнів.

За допомогою методу сфокусованого інтерв'ю (авт. Н.О. Деєва) та опитувальника «Диференціальний тип рефлексії», розробленого Д.О. Леонтьєвим, К.М. Лаптевою, Є.М. Осіним і А.Ж. Саліховою, встановлено системну рефлексію, інтроспекцію та квазірефлексію.

Рефлексія як здатність довільного звертання людської свідомості на саму себе має два аспекти: механізм довільного маніпулювання ідеальними змістами в розумовому плані, заснований на переживанні дистанції між своєю

свідомістю і її інтенціональним об'єктом, і спрямованість цього процесу на самого себе як на об'єкт рефлексії.

Системна рефлексія була виявлена у 43,4% семикласників та у 43,9% учнів, які навчаються у 8 класі, що свідчить про здатність до самодистанціювання, яке дозволяє вибірково ставитися до самого себе як до авторського проекту, піклуватися про себе і працювати над собою, спрямовуючи зусилля на зміну того, що суб'єкт вважає за потрібне змінити. У підлітків системна рефлексія залежить від спроможності не фіксуватись на переживаннях, що деструктивно впливає на результат, а мобілізовано зібрати інформацію актуального досвіду, дистанційно профільтрувати цю інформацію через процеси внутрішнього діалогу та зробити висновок про свій стан.

Найменше досліджуваних учнів виявили інтроспекцію (23% підлітків; 12% підлітків), це вказує на те, що підлітки частіше виявляють здатність до самодослідження, інтерес до свого внутрішнього світу, власних думок, поглиблено осмислюють свої переживання. Слід зазначити, що інтроспекція, утворена домінуванням спрямованості свідомості на себе та ігноруванням зовнішньої ситуації, є одностороннім процесом, а отже, не сприяє повноцінному сприйняттю себе в ситуації взаємодії.

Квазірефлексія є формою психологічного захисту через відхід від неприємної ситуації, реальне вирішення якої не проглядається. За отриманими результатами дослідження квазірефлексії (виявлено в учнів сьомого класу – 33,3%; виявлено в учнів восьмого класу – 43,9%), нашим респондентам доволі важко конструктивно взаємодіяти із зовнішнім світом. Це обумовлено внутрішніми протиріччями, пережитими підлітками при самоаналізі свого «Я», підлітковим комплексом емоційності (егоїстичність, «міф про власну винятковість» та феномен «уявна аудиторія»).

Досліджуючи види рефлексії ми отримали такі результати: ретроспективну рефлексію виявили у 30% учнів 7-их класів, а в учнів 8-их класів виявлено 36%; ситуативну рефлексію демонструють 43% семикласників і 36% восьмикласників; перспективну (проспективну) рефлексію виявлено у 21% учнів 7-их класів та у 27% учнів 8-их класів. Отже, ретроспективна рефлексія пов'язана з осмисленням образу самого себе в минулому та тих чинників особистісних конфліктів, які виникали на пройденому шляху життя. Ситуативна рефлексія забезпечує включення цілісного «Я» в безпосередню («тут і тепер») ситуацію та осмислення значущості «для мене» тих чи інших сторін своєї особистості, але підлітки не завжди відстежують ситуації, які виникають, не рефлексують свої дії і власну поведінку та докладені зусилля інших людей. В даному випадку перспективна рефлексія означає створення майбутнього життєвого «поля» і свого образу в ньому з можливими перспективами подолання особистісних конфліктів. З трьох видів рефлексії – ретроспективної, перспективної, ситуативної, – остання, особливо в учнів

підліткового віку, проявляється найбільше. Це пояснюється індивідуальними та віковими особливостями досліджуваних.

Визначення особливостей рефлексивної активності в контексті самореалізації розглядалося через афективність, когнітивність та конативність. Більшість підлітків (51% учнів) мають афективну активність, яка виявляється у підвищеній емоційності, експресії емоцій і відчуттів, котрі переживаються глибиною – у рефлексії своїх емоційних хвилювань, які ніби дають заряд для внутрішніх змін, що часто можуть бути неусвідомлюваними. Також, когнітивну активність виявлено в учнів підліткового віку (29%), основний зміст якої полягає у роздумах про події, в аналізі життєвих ситуацій, в осмисленні і пошуках варіантів виходу з них, у плануванні і передбаченні дій тощо. У підлітковому віці конативний аспект рефлексії продемонстрували 20% учнів. Це свідчить про те, що підліток опановує уміннями-здатностями до самоаналізу, самомотивації, саморегуляції, самокоординації, самоконтролю, самооцінки, а найголовніше – починає усвідомлювати свою індивідуальність, тобто визначає свою позицію у соціумі, одержує цілеспрямований поступ усередині самого свого психодуховного життя.

Досліджуючи якості та особливості рівнів рефлексії у підлітковому віці ми виявили, що найактивніше розвиваються організованість й обґрунтованість, поєднуючись з тактичним та операційним рівнями. Якості рефлексії можуть бути одними із механізмів її розвитку у процесі суб'єктності особистості, як умова успішної самореалізації.

У підлітків обґрунтованість (виявлено в учнів сьомого класу – 35%; виявлено в учнів восьмого класу – 36,5%) здебільшого спрямована на оформлення цінностей смислової сфери особистості, проявом чого служить намагання аргументувати важливість і причини того, що відбувається з ними, знайти підстави своїх дій, зіставити явища, які впливають на їх власне сприйняття, внутрішнє прийняття.

Таким чином, при осмисленні значущої події і себе у ній, своїх цінностей і смислів, деякі підлітки (учні сьомого класу – 19,5%; учні восьмого класу – 23%) виходять на широкий, ціннісний, узагальнений, або стратегічний рівень рефлексування. Вони прагнуть аналізувати й осмислювати події свого життя, знайти дійсні причини і підстави того, що відбувається. У 12–14-річних підлітків спостерігається більш рівномірний вияв рефлексивних ознак, плавне зростання значень від організованості до обґрунтованості.

Висновки. Як показав аналіз результатів дослідження, рефлексія є одним із основних механізмів психологічного становлення особистості, що стимулює успішну самореалізацію підлітка. Основною проблемою сучасних підлітків є вміння неефективно використовувати минулий досвід, що феноменально підтверджується результатами. Наприклад, підліток аналізує свій вчинок, усвідомлює, що вів себе неадекватно ситуації, з вірою прогнозує, що у майбутньому так вчиняти не буде. Але коли він опиняється в аналогічній

ситуації, то все ж вчиняє як і раніше – втрачає контроль над собою і над ситуацією у цілому. Виходить, що у його свідомості минуле і майбутнє перебувають у відриві від сьогодення. Це свідчить про недостатній рівень розвитку рефлексії у дітей підліткового віку та необхідність розроблення й впровадження соціально-психологічного тренінгу з розвитку рефлексії в контексті успішної самореалізації.

Література:

1. Берне Р. Развитие «Я-концепции» и воспитания. Москва, 1986. 320 с.
2. Бех І.Д. Духовні цінності як надбання особистості. *Рідна школа*, 2012. № 1–2 (985–986). С. 9–12.
3. Карпов А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности: монография. М. : Изд-во “Институт психологии РАН”, 2004. 424 с.
4. Кон И.С. Открытие «Я». М.: Политиздат, 1978. 367 с.
5. Мільчевська, Г.С. Рефлексія як важлива умова особистісної самореалізації старшого підлітка в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, 2013. 10 (IV). С. 180-185.
6. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2000. 304 с.
7. Резвицкий И.И. Личность. Индивидуальность. Общество: Проблема индивидуализации и ее социально-философский смысл. М.: Политиздат, 1984. 141 с.
8. Степанский В.И. Свойство субъектности как предпосылка личностной формы общения. *Вопросы психологии*, 1991. № 5. С. 98-103.
9. Шаров А.С. Онтология рефлексии: природа, функции и механизмы. *Рефлексивные процессы и управление*. 2005. Т. 5, № 1. С. 71–92.
10. Ядов В.А. Социальная психология личности. *Социология и современность*. 2003. Т. 1. № 2. С. 75-120.
11. Яковицька Л.С. Рефлексія як чинник самореалізації в науково-технічній діяльності. *Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень*: зб. тез міжн. наук.- практ. конф., м. Переяслав-Хмельницький, 21 берез. 2018 р. м. Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 244-246.

References:

1. Berne, R. (1986). *Razvitie «YA-koncepcii» ivospitaniya [Development of "I-concept" and education]*. Moskva [in Russian].
2. Beh, I.D. (2012). *Duhovni tsinnosti yak nadbannya osobistosti [Spiritual values as the property of the individual]*. *Ridna shkola - Native school*, 1–2 (985–986), 9–12 [in Ukrainian].
3. Karpov, A.V. (2004). *Psihologiya refleksivnyih mehanizmov deyatel'nosti [Psychology of reflexive mechanisms of activity]*. M. : Izd-vo “Institut psihologii RAN” [in Russian].
4. Kon, I.S. (1978). *Otkrytie «Ya» [Opening "I"]*. M.: Politizdat [in Russian].
5. Milchevska, G.S. (2003). *Refleksiya yak vazhлива umova osobistisnoyi samorealizatsiyi starshogo pidlitka v dityachomu zakladi ozdorovlennya ta vidpochinku [Reflection as an important condition for personal self-realization of a senior adolescent in a children's health and recreation institution]* *Visnik LNU imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauki - Bulletin of Taras Shevchenko Lviv National University. Pedagogical sciences*, 10 (IV), 180-185 [in Ukrainian].
6. Prihozhan, A.M. (2000). *Trevozhnost u detey i podrostkov: psihologicheskaya priroda i voznrastnaya dinamika [Anxiety in children and adolescents: psychological nature and age dynamics]*. Voronezh: Izdatelstvo NPO «MODEK» [in Russian].

7. Rezvitskiy, I.I. (1984). *Lichnost. Individualnost. Obschestvo: Problema individualizatsiie sotsialno-filosofskiy mysl* [Personality. Individuality. Society: The problem of individualization and its socio-philosophical meaning.]. M.: Politizdat [in Russian].
8. Stepanskiy, V.I. (1991). *Svoysto sub'ektnosti kak predposylka lichnostnoy formy obscheniya* [The property of subjectivity as a prerequisite for the personal form of communication.]. *Voprosy psikhologii - Psychology issues*, 5, 98-103 [in Russian].
9. Sharov, A.S. (2005). *Ontologiya refleksii: priroda, funktsii i mekhanizmy* [Reflection ontology: nature, functions and mechanisms]. *Refleksivnyie protsessy i upravlenie - Reflexive Processes and Control. Vols. 5*, 1, 71–92 [in Russian].
10. Yadov, V.A. (2003). *Sotsialnaya psikhologiya lichnosti* [Social psychology of personality.]. *Sotsiologiya i sovremennost - Sociology and modernity. Vols. 1, 2*, 75-120 [in Russian].
11. Yakovitska, L.S. (2018). *Refleksiya yak chinnik samorealizatsiyi v naukovu-tehnichniy diyalnosti*. [Reflection as a factor of self-realization in scientific and technical activities] *Psihologiya svidomosti: teoriya i praktika naukovih doslidzhen: zb. tezmizhn. nauk.-prakt. konf., m. Pereyaslav-Hmel'nitskiy - Psychology of Svidomo: Theory and Practice of Science Doslidzhen: Central Bank. tez min. Science - practical conference, m. Pereyaslav-Khmelnitsky. (pp.244-246). Pereyaslav-Hmel'nitskiy* [in Ukrainian].

УДК 159.922:62

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-389-397](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-389-397)

Помиткіна Любов Віталіївна доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (099) 138-4738, <https://orcid.org/0000-0002-2148-9728>

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ТА КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПСИХОЛОГА-ВИКЛАДАЧА: СУБ'ЄКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті поданий суб'єктивний аналіз процесу становлення та набуття ключових компетентностей психолога-викладача. **Метою** статті було проаналізувати сучасні умови становлення професіоналізму викладача-психолога та визначити його ключові компетенції. Аналіз останніх публікацій показав, що в умовах підвищених ризиків, таких як світова пандемія, формування ключових компетентностей фахівця ускладнюється, оскільки людина неприродно потрапляє в умови обмеження спілкування, мобільності, неспроможності підвищення кваліфікації чи стажування в передових країнах світу тощо. Найбільше це стосується професійної діяльності психолога-викладача, оскільки викладання дисциплін перейшло переважно в дистанційне русло, а усі інші вимоги до виконання його обов'язків потребують академічної мобільності й наукової активності, яка через COVID-19 тепер є утрудненою. Дослідники визначають, що на сьогодні найбільш важливими є мотиви саморозвитку й самовдосконалення у професійній діяльності психолога-викладача, які спонукають багато працювати й саморозвиватися, а також є предикторами мотиву досягнення – прагнення досягати високих результатів і майстерності у професійній діяльності. Тому процес становлення професіоналізму набуває не лише індивідуального, але й соціального характеру. Визначено, що становлення професіоналізму та ключових компетенцій психолога-викладача є надзвичайно цікавим, багатогранним і водночас складним процесом. У **висновку** до основних складових процесу самореалізації психолога-викладача віднесено: високий рівень саморегуляції, достатній емоційний інтелект, індивідуальний стиль діяльності, наявність провідних мотивів досягнення, саморозвитку й самовдосконалення, високої конгруентності, обізнаності у сфері новин науки, постійно здійснюватися в психологічній практиці, бути цікавим, ефективним, сучасним – професіоналом своєї справи.

Ключові слова: професіоналізм, ключові компетентності, психолог-викладач, самореалізація.

Pomytkina Liubov Vitaliyivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Aviation Psychology, National Aviation University, 1 Lyubomyr Husar Ave., Kyiv, 03058, tel.: (099) 138-4738, <https://orcid.org/0000-0002-2148-9728>

PROFESSIONALISM AND KEY COMPETENCES OF PSYCHOLOGIST-TEACHER: SUBJECTIVE ANALYSIS

Abstract. The article presents a subjective analysis of the process of formation and acquisition of key competencies of a psychologist-teacher. **The aim** of the article was to analyze the current conditions for the formation of the professionalism of a teacher-psychologist and to determine his key competencies. An analysis of recent publications has shown that in the face of high risks, such as a global pandemic, the formation of key competencies is difficult because a person is unnaturally limited to communication, mobility, inability to improve skills or internships in advanced countries. This is especially true of the professional activities of the teaching psychologist, as the teaching of disciplines has shifted mainly to distance learning, and all other requirements for the performance of his duties require academic mobility and scientific activity, which is now difficult due to COVID-19. Researchers determine that today the most important motives are self-development and self-improvement in the professional activity of a psychologist-teacher, which encourages rich work and self-development, and are predictors of the motive of achievement - the desire to achieve high results and skills in professional activities. Therefore, the process of becoming a professional acquires not only individual but also social character. It is determined that the formation of professionalism and key competencies of a psychologist-teacher is an extremely interesting, multifaceted and at the same time complex process. In the conclusion, the main components of the process of self-realization of a psychologist-teacher include: a high level of self-regulation, sufficient emotional intelligence, individual style of work, the presence of leading motives for achievement, self-development and self-improvement, high congruence, awareness in the field of science news, to be constantly carried out in psychological practice, to be interesting, effective, modern - a professional in his field.

Keywords: professionalism, key competencies, psychologist-teacher, self-realization.

Постановка проблеми. Ситуація з пандемією COVID-19 призводить до загострення проблем як професійного зростання та самореалізації так і повсякденного життя кожної працюючої людини. Внаслідок цього більшості професій безпосереднє виконання власних професійних функцій стає обмеженим у просторі й комунікації, а робота в онлайн привносить відповідні наслідки. У професійній діяльності переважної більшості людей настає час,

коли професійні знання, вміння й навички досягають найбільшої функціональності й ефективності, саме тоді фахівець стає професіоналом своєї справи. Вчені визначають цей період як здійснення професійної самореалізації особистості. Процес самореалізації особистості в кожній професії має свої особливості, закономірності, періоди здійснення тощо. А, зокрема, професійну самореалізацію психолога-викладача вищого навчального закладу вважаємо досить складною справою.

Аналізуючи професійну діяльність психолога, ми перш за все зустрічаємося з широкою палітрою спеціалізацій, від психолога-консультанта, медичного психолога, шкільного психолога, військового психолога, сімейного психолога, психолога-викладача тощо, – до психотерапевта з десятками відтінків методів в психотерапії. Як відомо, наука психологія надає поглиблені знання про індивідуальну й неповторну природу особистості, та шляхи й методи надання їй психологічної підтримки, психокорекції чи психореабілітації. Отримуючи дипломи бакалавра та магістра з психології, майбутні психологи мають зробити вибір, а точніше, прийняти рішення, про подальшу практичну діяльність відповідно, по-перше, до конкретної спеціалізації в психології, по-друге, до власних індивідуально-психологічних та психофізіологічних якостей, що представляють необхідний набір ПВЯ (професійно важливих якостей) для успішної діяльності. Отже, далі розглянемо особливості професійної самореалізації психолога-викладача у сфері вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти формування професіоналізму та набуття ключових компетентностей досліджували такі відомі вчені як Бодров В.А., Бучек А.А., Ермоленко А.В., Климов Є.О., Кокун О.М., Павлова А.М., Пряжников Н.С., Рибалка В.В., Толочек В.А., Яковицька Л.С. та ін. Вчені й дослідники переконані, що в умовах підвищених ризиків формування ключових компетентностей фахівця ускладнюється, оскільки людина неприродно потрапляє в умови обмеження спілкування, мобільності, неспроможності підвищення кваліфікації чи стажування. Тому процес становлення професіоналізму набуває не лише індивідуального, але й соціального характеру.

Метою статті є суб'єктивний аналіз процесу становлення професіоналізму та набуття ключових компетентностей психолога-викладача.

Виклад основного матеріалу. У психології науковці переконані, що в основі самореалізації особистості в певній професії є так звана «професійна придатність». Мірою професійної придатності однозначно визначено професіоналізм суб'єкта. Таким чином, професіоналізм – ступінь опанування та реалізації індивідом професійно-посадових вимог та відповідного кваліфікаційного рівня їх виконання, або міра якості виконання індивідом вимог до конкретної професійної діяльності [3]. Професіоналізм – це інтегральна якість (новоутворення) суб'єкта праці, що характеризує

продуктивне виконання професійних завдань, яке зумовлене творчою самодіяльністю і високим рівнем професійної самоактуалізації. Професіоналізм суб'єкта являє собою якісну характеристику, що відображає високий рівень професійно-важливих і індивідуально-ділових якостей, акмеологічних інваріантів професіоналізму, високий рівень креативності, адекватний рівень домагань, мотиваційну сферу й ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток фахівця [4, с. 99].

Підкреслюючи складність професійної самореалізації психолога-викладача, зупинимося на необхідних складових здійснення у цій професії. Перш за все, це теоретична підготовка. Якщо розглядати психолога, який викладає психологічні дисципліни на бакалавраті, а це близько 57-58 дисциплін, то викладач має знати основи усіх дисциплін, щоб бути цікавим, ефективним, сучасним, словом, професіоналом своєї справи.

Якщо говорити про викладача в магістратурі чи аспірантурі з психології, то це вже «вищий пілотаж», тому що треба знати не лише основи ряду дисциплін, а поглиблені знання з проблем особистості чи індивідуальності, природу відмінностей, людських пристрастей і бажань, вміти розробляти авторські курси на основі квінтесенції теоретичних знань та власного досвіду, щоб зацікавлювати магістрів і надихати до наукових досліджень аспірантів.

По-друге, як відомо з вимог до викладача вищої школи, психолог-викладач має володіти усіма методами вчительської дидактики проведення занять: зняти емоційну напругу, вміти зацікавити, здійснювати переключення уваги, тримати увагу, використати той чи інший метод, як, наприклад, мозковий штурм, кейс-метод, метод презентацій, робота в групах тощо. Відомо, що для ефективного засвоєння знань студентами найкращим способом є метод переключення уваги з теоретичного інформаційного блоку до прикладів, які вкажуть на необхідність вивчення саме цього матеріалу, та пов'яжуть з подальшим використанням у майбутній психологічній практиці молодих фахівців.

По-третє, для того, щоб викладачу бути цікавим, сучасним і ефективним, необхідно самому здійснювати практичну діяльність у психології, щоб мати «живі» приклади з різних психологічних проблем особистості для обговорення на заняттях із студентами. Так, наші викладачі здійснюють індивідуальні психологічні консультування для різновікової категорії населення та проводять соціально-психологічні й бізнес-тренінги на запит широкого кола компаній як державної так і приватної форми власності. Це робить їх не лише теоретиками, а й психологами-практиками. Ми хочемо підкреслити важливість уміння поєднувати теорію з практикою, що, безперечно, надає унікальності й неповторності такому викладачу та вибудовує «індивідуальний стиль професійної діяльності».

Наступною складовою професійної самореалізації викладача-психолога є те, що у ВНЗ його вважають науково-педагогічним працівником. І ця

обставина накладає відповідальність за певні досягнення й показники в науці. Це означає, що крім викладацької й практичної діяльності необхідно здійснюватися у наукових статтях, монографіях, навчальних посібниках, участі й виступах на конференціях, постійно підвищувати науково метричні показники, оскільки діяльність викладача оцінюють за кількістю його публікацій та кількістю цитувань його праць [9].

Також ми вважаємо за необхідність обґрунтувати ще й таку складову професійної самореалізації викладача-психолога як підвищену вимогу з боку як найближчого оточення так і соціуму взагалі. Мова йде про те, що кафедра викладачів-психологів не лише здійснює навчання, а має відповідати очікуванням студентів, колег викладачів інших кафедр, керівників вищої ланки й адміністрації. Ми часто чуємо у свій бік: «ви не просто викладачі, ви психологи!» Саме в такі звернення вкладається, що ми маємо бути емпатійними, все розуміти, бути «конгруентними» (за К. Роджерсом), не зважати на обставини, не ображатися, володіти достатнім рівнем саморегуляції тощо, і продовжувати нести «світле, розумне, позитивне, випромінювати задоволеність і щастя»!

Принагідно нагадаємо характеристику К. Роджерса про те, що психолог має бути перш за все гармонійною особистістю, конгруентною у своїй професійній діяльності задля професійної самореалізації. «Особистісне зростання – писав видатний психолог – це постійне просування до високої конгруентності» [6, с. 13]. Одним із основних показників гармонійності особистості є взаємовідповідність, конгруентність її якостей, яку з різних позицій досліджували В. М. Бехтерев, О. Ф. Лазурський, Л. С. Виготський, К. Роджерс, Г. С. Костюк, П. В. Лушин, В.В.Рибалка та інші психологи. Терміни конгруентність і неконгруентність все частіше використовуються у сучасній практичній психології. Конгруентна особистість (в дослівному перекладі – «відповідна», «узгоджена») єдина і цілісна у своїх почуттях, їх сприйнятті та висловлюванні про них, не має психологічних «захистів» чи «масок» і може бути такою, якою в глибині душі вона є [5, с. 10]. Тільки таку особистість психолога сприймають клієнти, студенти, довіряючи йому свої почуття та глибинні переживання. Те ж саме можна сказати про особистість викладачів, які є вчителями, вихователями, наставниками, консультантами, можливо й тими, на кого хочуть бути схожі студенти.

Окремо хочемо віддати належне майстерності у володінні собою психологів-викладачів. На сьогодні, високий рівень саморегуляції є найважливішою інваріантою (постійною величиною) професіоналізму. Мова йде про психологічну готовність: довготривала психологічна готовність забезпечує стабільність працездатності і результатів діяльності; короткочасна – дозволяє мобілізуватися у конкретній (можливо конфліктній) ситуації. Цілий комплекс досліджень, що спираються на методологічні принципи вітчизняної психології, показав, що формування психологічної готовності суб'єкта праці є

ключовою задачею забезпечення надійності і ефективності його діяльності [4, с. 207-210]. Зокрема, для психолога – формування такої готовності починається зі студентських років й продовжується під час адаптації до здійснення психологічної практики.

Професійну діяльність викладача-психолога вважаємо емоційною працею, оскільки під час її здійснення потрібно передавати знання студентам з певними емоціями та їх відтінками. Як відомо емоційна праця пов'язана з емоційним інтелектом – EQ – показником здатності людини до спілкування, вміння усвідомлювати свої емоції та розуміти почуття інших людей [7]. На сьогоднішній день вчені активно працюють над створенням моделей досягнення успіху у професійній діяльності, які диференційовані в залежності від рівня управління емоціями: власними, інших, тобто різним ступенем використання емоційної праці. Емоційний інтелект багато в чому залежить від характеру і темпераменту, але не є статичною величиною, що дана людині від народження. З життєвим досвідом EQ неминуче зростає і розвивається. Таким чином, у працях дослідників отримав подальший розвиток взаємозв'язку емоційного інтелекту та успіху в професійній діяльності [8].

Як відомо, потреби людини, і зокрема, потреба в професійній самореалізації, суб'єктивно переживаються нею як бажання, потяги або прагнення. Сигналізуючи про виникнення потреб та про їхнє задоволення, ці переживання регулюють діяльність людини, стимулюючи або послаблюючи її. Наявність потреби та її безпосереднього, чуттєвого виразу (бажання, потягу тощо) ще не є достатньою умовою для того, щоб діяльність щодо її задоволення (або спрямована на інший предмет) могла здійснитися. Для цього необхідний об'єкт, який, відповідаючи потребі за змістом, став би збудником діяльності, надав би їй конкретної спрямованості. Людині притаманні вищі форми відображення дійсності, а тому об'єкти, які збуджують діяльність, можуть поставати у формі ідеї чи морального ідеалу. Саме цей усвідомлюваний образ, який збуджує діяльність, орієнтує її на задоволення певної потреби, називають мотивом діяльності, що реалізується. Отже, від спрямованості мотиву залежить, що (в психологічному розумінні) являє собою та чи інша дія, який суб'єктивний сенс вона має для даної людини, як відтворює її внутрішній світ, «картину її «Я» [1].

Дослідники визначають, що мотив саморозвитку й самовдосконалення є важливим у професійній діяльності психолога-викладача, який спонукає багато працювати й розвиватися, а також є предиктором мотиву досягнення. Мотив досягнення – це прагнення досягати високих результатів і майстерності у професійній діяльності, що проявляється у виборі складних завдань і прикладенні зусиль до їх виконання, оскільки успіхи у будь-якій діяльності залежать не тільки від здатностей, навичок, знань, але й від мотивації досягнень. Вчені виділяють основні фактори щодо рівня мотивації досягнення [1, с. 23]:

- 1) значимість досягнення успіху;
- 2) надію на успіх;
- 3) суб'єктивно оцінену ймовірність досягнення успіху;
- 4) суб'єктивні еталони досягнення.

Таким чином, людина з високим рівнем досягнення, прагнучи отримати вагомі результати, наполегливо працює над поставленими цілями, що безперечно призводить до високого професіоналізму й професійної самореалізації. Вчені визначають професіоналізм як якісну характеристику суб'єкта діяльності, що відображає його високу професійну кваліфікацію і компетентність, різноманітність ефективних професійних навиків і умінь, володіння сучасними способами вирішення професійних задач, що дозволяє здійснювати діяльність з високою продуктивністю [2].

У процесі просування до професійної самореалізації майбутньому професіоналу необхідно вибудувати ще й індивідуальний стиль діяльності як сукупність варіантів діяльності, найбільш зручних для людини за наявного у нього темпераменту. Формальними ознаками індивідуального стилю діяльності є стійка система прийомів і способів діяльності. Індивідуальний стиль обумовлений певними особистими якостями й виступає засобом ефективного пристосування до об'єктивних вимог.

У вузькому сенсі слова індивідуальний стиль – це індивідуально-своєрідна система поведінкових засобів, до яких свідомо чи стихійно вдається людина з метою найкращого врівноваження власної типологічно обумовленої індивідуальності з зовнішніми умовами життєдіяльності. Серед особливостей, що складають ядро індивідуального стилю діяльності, завжди є дві групи [2]:

- а) особливості, що сприяють успіху в даних обставинах;
- б) особливості, що протидіють успіху.

Отже, в індивідуальному стилі професійної діяльності проявляється все різноманіття людської психіки, загальнопсихологічна структура особистості, усі образи формування рухів, дії, діяльності, знання, навички тощо, що називають – неповторністю. Також хочеться відмітити, що неповторність психолога-викладача виявляється у захопленні своєю справою, у бажанні нести передові знання студентській молоді, у прагненні до професійної самореалізації, незважаючи на соціально-економічний статус цієї професії.

Професійна діяльність викладача-психолога не обмежується тими складовими, на які ми звернули увагу вище. Зазвичай, його можна доповнити й розширити такими як академічна мобільність, міжнародна діяльність, такою сучасною й модною на сьогодні складовою як проектна діяльність тощо. Наше дослідження носить дослідницький характер і відповідає переважно основному методу в психології – методу спостереження, хоча не обійшлося й без власного досвіду та досвіду колег. Отже, ми не претендуємо на вичерпність викладу й обґрунтування проблеми становлення професійної самореалізації психолога в

практичній діяльності, а лише окреслили коло професійних сходинок до вершини професіоналізму в психології.

Висновки. Отже, узагальнюючи вищевказане, приходимо до висновку, що становлення професіоналізму та ключових компетенцій психолога-викладача є надзвичайно цікавим, багатограним і водночас складним процесом. До основних складових процесу самореалізації психолога-викладача відносимо: високий рівень саморегуляції, достатній емоційний інтелект, індивідуальний стиль діяльності, наявність провідних мотивів досягнення, саморозвитку й самовдосконалення, високої конгруентності, обізнаності у сфері новин науки, постійно здійснюватися в психологічній практиці, бути цікавим, ефективним, сучасним – професіоналом своєї справи. І якщо сучасним психологам-викладачам вдається утримуватися на належному рівні в усіх складових цього унікального феномену, то залишається пишатися ними, захоплюватися й говорити «VIVAT!!! психолог-викладач!». У подальших дослідженнях будемо висвітлювати встановлення необхідних корелятивів між прагненнями викладача-психолога й його реальними можливостями.

Література:

1. Занюк С.С. Психология мотивации. – К.: Эльга-Н; Ника-Центр, 2001. – 352 с.
2. Климов Е.А. Пути в профессионализм: Учеб. пособие. – М.: Флинта, 2003. – 320 с.
3. Помыткин Э.А. Онтогенетическое измерение развития личности профессионала / YEARBOOK OF INTERNATIONAL UNIVERSITY COLLEGE. – Volume VII. – TENTH INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE «EDUCATIONAL MANAGEMENT: EFFECTIVE PRACTICES», Scientific Research and Creativity, 2014. – Dobrich: International University College, Bulgaria, 2014. – P. 284-287.
4. Помиткіна Л. В., Помиткін Е.О. Психологія праці і відпочинку: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Любов Віталіївна Помиткіна, Едуард Олександрович Помиткін. – К.: ТОВ «Альфа-ПК», 2019. – 322 с.
5. Помиткіна Л.В. Психодинамічна неконгруентність особистості: діагностика, корекція та консультування: Монографія. – К.: Книжкове видавництво НАУ, 2007. – 180 с.
6. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М.: Изд. Группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 480 с.
7. Хвостенко Тетяна. Емоційний інтелект як передумова успішної кар'єри. 03.01.2014 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.business-territory.com/articles/emotsiini-intelekt-yak-peredumova-uspishnoi-kar%E2%80%99eri>
8. Grandey, A. A. (2000). Emotional regulation in the work place: A new way to conceptualize emotional labor. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5, 95–110. <http://dx.doi.org/10.1037/1076-8998.5.1.95>
9. Яковицька Л.С. Професійна самореалізація викладача у науково-технічній діяльності: монографія. – Вінниця: документ Принт, 2017. – 352 с.

References:

1. Zaniuk, S.S. (2001). *Psykhohohyia motyvatsyy [Psychology of motivation]*. Kyiv: Elha-N; Nyka-Tsentr [in Ukrainian].
2. Klymov, E.A. (2003). *Puty v professyonalizm [Paths to professionalism]*: Ucheb. posobyie. Moscow: Flynta [in Russian].

3. Pomytkyn, E.A. (2014). *Ontohenetycheskoe yzmerenye razvytyia lychnosti professyonalnala* [Ontogenetic dimension of the professional's personality development] / YEARBOOK OF INTERNATIONAL UNIVERSITY COLLEGE. – Volume VII. – TENTH INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE «EDUCATIONAL MANAGEMENT: EFFECTIVE PRACTICES», Scientific Research and Creativity. Dobrich: International University College, pp.284-287 [in Bulgaria].

4. Pomytkina, L. V. & Pomytkin, E.O. (2019). *Psykholohiia pratsi i vidpochynku: pidruchnyk* [Psychology of work and rest: a textbook] [dlia stud. vyshch. navch. zakl.] / Liubov Vitaliivna Pomytkina, Eduard Oleksandrovych Pomytkin. Kyiv: TOV «Alfa-PK» [in Ukrainian].

5. Pomytkina, L.V. (2007). *Psykhdynamichna nekonhruentnist osobystosti: diahnostyka, korektsiia ta konsultuvannia: Monohrafiia* [Psychodynamic incongruence of personality: diagnosis, correction and counseling: Monograph]. Kyiv: Knyzhkove vydavnytstvo NAU [in Ukrainian].

6. Rodzhers, K. (1994). *Vzghliad na psykhoterapiyu. Stanovlenye cheloveka* [A look at psychotherapy. Becoming a man]. Moscow: Yzd. Hrappa «Prohress», «Unyvers» [in Russian].

7. Khvostenko, Tetiana. *Emotsiinyi intelekt yak peredumova uspishnoi kariery* [Emotional intelligence as a prerequisite for a successful career]. 03.01.2014 – [Elektronyni resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.business-territory.com/articles/emotsiinii-intelekt-yak-peredumova-uspishnoi-kar%E2%80%99%D1%94ri>

8. Grandey, A. A. (2000). Emotional regulation in the work place: A new way to conceptualize emotional labor. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5, pp. 95–110. <http://dx.doi.org/10.1037/1076-8998.5.1.95>

9. Iakovytska, L.S. (2017). *Profesiina samorealizatsiia vykladacha u naukovo-tekhnichnii diialnosti: monohrafiia* [Professional self-realization of a teacher in scientific and technical activities: monograph]. Vinnytsia: dokument Prynt [in Ukrainian].

УДК: 159.92.52

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-398-409](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-398-409)

Сечейко Олена Віталіївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (044) 406-72-78, <https://orcid.org/0000-0002-7140-8252>

РОЛЬ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ В РЕАЛІЗАЦІЇ ЖИТТЄВИХ СЦЕНАРІЇВ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Роль батьків у формуванні ідентичності особистості є визначальною. У статті розкриваються основні концептуальні ідеї чинників розвитку і закріплення Я-концепції особистості в рамках родинних взаємин дитячо-батьківських стосунків. При цьому процес особистісної ідентичності розглядається через призму сімейної системи, функціонування якої відбувається за законами цілісності та взаємообумовленості її складових. Представлені емпіричні дані, засновані на ретроспективних спогадах досліджуваних про стосунки з батьками у дитинстві і підлітковому віці. Виявлені значимі кореляційні зв'язки між самоставленням досліджуваних та їх ретроспективними спогадами стосунків з батьками. Наявний прямий кореляційний зв'язок директивного та автономного стилю виховання з боку батька з такими компонентами самоставлення, як самоповага, саморозуміння, аутосимпатія; автономністю матері та очікуванням позитивної оцінки від інших; ворожістю матері та оцінкою власної агресивності. Зворотній кореляційний зв'язок виявлений між автономністю матері та самозвинуваченням. Таким чином існують значимі кореляційні зв'язки між самоставленням досліджуваних та їх ретроспективними спогадами стосунків з батьками. Такі результати підтверджують, що ключовим фактором закріплення у людини змістових особливостей самоставлення є батьківська сім'я. Дитячий досвід спілкування з батьками є вирішальним у формуванні самооцінки, самоприйняття, самоповаги дитини і цей вплив зберігається також у дорослому віці як чоловіків так і жінок. Окреслені тенденції, засвідчують, що особи, у яких наявний внутрішній конфлікт, оцінюють ставлення батьків до них в дитинстві і підлітковому віці або як занадто домінантне і навіть деспотичне, або як занадто відсторонене і байдуже. При цьому спільним в обох випадках є значне емоційне дистанціювання. При позитивному сценарії особистісного розвитку, самоставлення як складова Я-концепції може стати потужним джерелом внутрішнього ресурсу особистості і мати вирішальний вплив на готовність людини до самореалізації в різних сферах життя. Практичне значення дослідження полягає в можливості використовувати

отримані результати при розробці освітніх та тренінгових програм для батьків, а також у психокорекційній і психотерапевтичній роботі психолога з клієнтами як у груповій, так і в індивідуальній формі.

Ключові слова: дитячо-батьківські стосунки, ретроспективний аналіз, життєві сценарії особистості, самоствлення, сімейна система.

Secheiko Olena Vitaliyivna PhD of Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Aviation Psychology of the National Aviation University, Lubomyr Husar Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (044) 406-72-78, <https://orcid.org/0000-0002-7140-8252>

THE ROLE OF CHILD-PARENT RELATIONSHIP IN IMPLEMENTATION OF LIFE SCENARIOS OF PERSONALITY

Abstract. The role of parents in shaping the identity of the personality is crucial. The article reveals the main conceptual ideas of the factors of development and consolidation of the self-concept of personality in the family relations of child-parent relationship. In this case, the process of personal identity is considered through the prism of the family system, the functioning of which is based on the laws of integrity and interdependence of its components. Empirical data based on retrospective recollections of the subjects' relationships with parents in childhood and adolescence are presented. Significant correlations were found between the subjects' self-assessment and their retrospective memories of their relationship with their parents. There is a direct correlation between the directive and autonomous style of parenting from the father with such components of self-attitude as self-esteem, self-understanding, autosympathy; mother's autonomy and expectation of positive evaluation from others; hostility of the mother and assessment of own aggression. An inverse correlation has been found between mother's autonomy and self-blame. Thus, there are significant correlations between the self-attitude of the subjects and their retrospective memories of the relationship with parents. These results confirm that the key factor in consolidating a person's semantic features of self-attitude is the parental family. Children's experience of communication with parents is crucial in the formation of self-esteem, self-acceptance, self-respect of the child and this influence is maintained in adulthood, both men and women. The outlined tendencies show that people who have an internal conflict assess the attitude of their parents towards them in childhood and adolescence either as too dominant and even despotic, or as too detached and indifferent. What is common in both cases is a significant emotional distancing. With a positive scenario of personality development, self-attitude as a component of the self-concept can be a powerful source of internal resources of the personality and have a decisive influence on a person's readiness for self-realization in various spheres of life. The practical significance of the study is the ability to use the obtained results in the development

of educational and training programs for parents, as well as in psycho-correctional and psychotherapeutic work of psychologists with clients in both group and individual form.

Keywords: child-parent relationships, retrospective analysis, life scenarios of personality, self-attitude, family system.

Постановка проблеми. Розуміння розвитку особистості, проявів її своєрідності, що зокрема відображається у самостворенні та позначається на процесі самореалізації, неможливо без врахування реального життєвого контексту, в якому воно здійснюється, в цілості з її соціальними зв'язками [1].

Останнім часом у світовій та вітчизняній психології найбільш авторитетною парадигмою є реалізація комплексного підходу при вивченні особистісної самореалізації, який передбачає інтеграцією міждисциплінарних зав'язків. Зокрема, цей підхід реалізується при дослідженні чинників розвитку і закріплення Я-концепції особистості в рамках родинних взаємин дитячо-батьківських стосунків, де процес особистісної ідентичності розглядається через призму сімейної системи, функціонування якої відбувається за законами цілості та взаємообумовленості її складових [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль батьків у формуванні ідентичності особистості є визначальною, оскільки вони є основними та взаємодоповнюючими взірцями для ототожнення. Ця проблема висвітлена у працях Алешиної Ю., Волович А., Антонова А., Баринова Н., Берлінгейм Д., Говорун Т., Кікінеджи О., Здравомыслова О., Кочарян А., Найдовської І., Обозова Н., Обухова Л. та ін. Саме батьківська сім'я є первинним осередком, взірцем та соціальною детермінантою процесу розвитку дитини [3].

Отже, забезпечення в родині умов для вдалої інтеграції дитини в життєвий контекст створює можливості для розвитку гармонійної і здорової особистості, призводить до істотного зменшення психотравмуючих ситуацій і має пролонгований ефект впливу на життя вже у дорослому віці, визначаючи повноту самореалізації людини в різних сферах життя через особливості її Я-концепції [4]. Проблемі розвитку Я-концепції і, зокрема, самостворення, присвячені праці Пантелєєва С., Століна В., Сарджвеладзе Н., Бернса Р., Рубінштейна С. та ін. Осмислення психологічних параметрів сім'ї, які є детермінантами індивідуального розвитку дітей та мають вплив на індивідуальну траєкторію її самореалізації навіть у дорослому житті, можна побачити в роботах В. Гарбузова, А.Захарова та ін. Так, діти в неповних або дисфункціональних сім'ях не мають для ідентифікації повноти взаємодоповнюючих батьківських образів, внаслідок чого у них не розвиваються необхідні для сімейного життя якості особистості [5]. Дослідження Бернса Р. показують, що наслідки розлучення батьків можна спостерігати і у життєвих сценаріях дорослих людей, і, навіть, в наступних поколіннях [2].

Незважаючи на активні дослідження різних аспектів дитячо-батьківських стосунків і їх впливу на людину протягом всього її життя, ця тема залишається центральною в психології і сьогодні. Особливу актуальність набувають питання пролонгованого впливу стосунків з батьками на самореалізацію особистості в інтимній, професійній, міжособистісній сферах та стосунках з власними дітьми. Різні аспекти такого пролонгованого впливу представлені в роботах Дж. Боулбі [3].

Мета статті. Для встановлення ролі спогадів дитинства і підліткового віку на життя дорослих осіб в психології застосовується прийом ретроспекції. Ретроспективні дослідження проводять з метою встановлення того, як події і переживання життєвого досвіду особистості могли вплинути на її нинішній стан та індивідуальні характеристики. Отже, зважаючи на важливість та недостатню дослідженість проблематики зв'язку особливостей самоствавлення особистості зі спогадами про стосунки з батьками в дитинстві та підлітковому віці, дана тема потребує додаткового дослідження, а ретроспективний підхід до її вирішення є виправданим і інформативним.

В даній роботі представлені результати емпіричного дослідження зв'язку компонентів самоствавлення особистості в дорослому віці з її ретроспективними спогадами про стосунки з батьками. Практичне значення дослідження полягає в можливості використовувати отримані результати при розробці освітніх та тренінгових програм для батьків, а також у психокорекційній і психотерапевтичній роботі психолога з клієнтами як у груповій, так і в індивідуальній формі.

Виклад основного матеріалу. Мета проведеного нами емпіричного дослідження, полягала у визначенні ролі і характеру зв'язків між спогадами людини про ставлення батьків до неї в дитинстві та підлітковому віці з особливостями її самоствавлення в ранньому дорослому віці. Вибірку склали 58 осіб віком від 25 до 35 років, з них 31 жінка та 27 чоловіків. Діагностику визначених психологічних параметрів було здійснено за допомогою таких методик: опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ПОР; Е.Шафер); опитувальник комунікативно-характерологічних тенденцій (Т.Лірі); тест-опитувальник самоствавлення (В.В. Столін, С.Р. Пантелєєв); методика «Особистісний диференціал» (адаптована в НДІ ім. В.М. Бехтерева). Також була застосована анкета ретроспективних спогадів про дитячо-батьківські стосунки, розроблена Інститутом проблем виховання НАПН України (Бех.І.Д., Петрочко Ж.В.). Наявність і характер статистично-значимих зв'язків між діагностованими параметрами було перевірено за допомогою критерію Пірсона.

Перейдемо до розгляду результатів, отриманих в ході емпіричного дослідження. Для оцінки суб'єктивного сприйняття батьківського ставлення у дитинстві та підлітковому віці ми застосували анкету (авт. Бех І.Д., Петрочко Ж.В.). Анкета має дві інтегровані шкали батьківського ставлення до

дитини : шкала позитивного ставлення виявляє дружні, близькі та теплі стосунки, прояв любові, довіру до дитини; шкала негативного ставлення виявляє агресивність, гіперконтроль, байдужість, емоційну відстороненість. Дані, отримані в ході анкетування представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл суб'єктивного сприйняття батьківського ставлення до досліджуваних у дитинстві (за даними анкети)

Назва шкали	ознака не виражена (%)	ознака помірно виражена (%)	яскраво виражена ознака (%)
Позитивне ставлення	4	23	73
Негативне ставлення	42	35	23

Отже, з таблиці видно що 73% досліджуваних відчували любляче ставлення батьків до себе, повагу, включеність батьків в своє життя. Такі діти, як правило, мали дружні стосунки з батьками, мали з ними позитивний емоційний контакт, відчували захист та турботу. Яскраво виражене негативне ставлення до себе відчували 23% учасників вибірки. Такі особи, за власною цінкою, стикалися в дитинстві з відчуженістю батьків, часто чули критику на свою адресу від них, відчували агресію до себе, авторитарний гіперконтроль, недовіру.

Анкетні дані доповнюють результати, отримані за методикою діагностики поведінки батьків, які представлені в табл. 2

Таблиця 2.

Показники батьківського ставлення за методикою «Поведінка батьків і відношення підлітків до них»

Назва шкали	ознака не виражена (%)	ознака виражена (%)	Яскраво виражена ознака (%)
Позитивний інтерес (мати)	34	27	39
Позитивний інтерес (батько)	55	27	18
Директивність (мати)	64	26	10
Директивність (батько)	83	11	6
Ворожість (мати)	89	7	4
Ворожість (батько)	87	11	2
Автономність (мати)	66	23	11
Автономність (батько)	71	18	11
Непоследовність (мати)	84	9	7
Непоследовність (батько)	96	27	2

Як видно з таблиці, за ретроспективною оцінкою, матері досліджуваних частіше проявляли позитивний інтерес до дитини, порівняно з батьками, натомість, матерів також частіше оцінювали як більш директивних та непослідовних.

Дані про оцінку досліджуваними свого Я-реального та Я-ідеального, наявність внутрішньо-особистісних конфліктів, а також адекватність самооцінки представлена в таблиці 3.

Таблиця 3

Показники вираженості комунікативно-характерилогічних тенденцій респондентів за методикою Лірі

Назва тенденції	(%)
Наявність внутрішнього конфлікту	19
Обмеженість уявлення про себе	2
Максималізм в оцінці «Я» ідеального	14
Відсутність ідеалу	26
Конструктивність оцінки себе	27
Неадекватно завищена оцінка себе	12

Отже, у 19 % респондентів спостерігається наявний внутрішній конфлікт, викликаний суттєвим розривом між Я-реальним та Я-ідеальним, який супроводжується, як правило, існуванням одночасно суперечливих, а іноді і взаємовиключних мотивів, ціннісних орієнтирів та цілей. При цьому особистість почуває себе вкрай дискомфортно, нездатна визначити пріоритети, діяти відповідно до власної ієрархії цінностей. Деякі респонденти (2%) не змогли конкретизувати наявні у себе характеристики в Я –реальному образі. Це може свідчити про нездатність до рефлексії й блокування самоінтересу, можливо через страх побачити неоднозначність своїх поведінкових проявів та суперечливість емоційних переживань, що в свою чергу може свідчити про наявність у них примітивних механізмів психологічного захисту. Також відсутність чіткого уявлення про свої особливості в дорослому віці може бути наслідком відсутності уявлень людини про те, якою її бачили батьки в дитинстві. Як правило, це характерно для тих, хто згадує свої стосунки з батьками як «холодні», відсторонені, сповнені взаємної недовіри та претензій

Цікавим виявився зміст образу Я-ідеального у досліджуваних. Так, 7% респондентів охарактеризували ідеальну особистість з такими якостями, як поступливість, лагідність, вдячність, прагнення догоджати партнерові, чуйність, безкорисливість. Та 7% досліджуваних бачать в ідеальній особистості такі якості як, домінантність, деспотичність, самозакоханість, жорстокість, критичність. Важливо зазначити, що у цих 14 % досліджуваних ретроспективні спогади про те, як батьки оцінювали їх характер у дитинстві

майже повністю співпадають з їх Я-ідеальним образом вже у дорослому віці. Проте в Я-реальному образі вони здебільшого відзначають у себе протилежні якості. Відтак, можна стверджувати про наявність у них глибокого конфлікту самоствавлення. На нашу думку, цей конфлікт може бути спричинений поляризацією батьками свого часу особистісних характеристик дитини на «позитивні» і «негативні» і, як наслідок, такі особи, навіть в дорослому віці проявляють таку саме поляризацію оцінок себе реального, ідеалізуючи, або знецінюючи свої особистісні якості. У них знижена, або взагалі відсутня диференційованість самосприйняття, гнучкість оцінювання себе та інших, ситуативність. Таке світосприйняття людини ілюструє її когнітивну простоту і проявляється в соціальній та емоційній ригідності.

Не змогли визначитися з характеристиками ідеальної особистості 26% респондентів. У 12% досліджуваних уявлення про ідеальну особистість повністю співпадає з баченням себе реального, що може свідчити про завищену самооцінку, неадекватну оцінку своїх можливостей та завищений рівень домагань, претензійне відчуття власної винятковості. Як правило, у таких людей високий ступінь невдоволення оцінкою їх здібностей і переваг з боку інших.

Перейдемо до аналізу показників самоствавлення у досліджуваних і розглянемо його інтегровані характеристики та особливості окремих компонентів. Оцінювання досліджуваними своїх якостей за методикою «Особистісного диференціалу» розподілилися таким чином: 21% респондентів сприймають свої якості як позитивні, соціально бажані і в цілому задоволені собою; 12% респондентів, сприймають себе критично, виказують незадоволення власною поведінкою, і здебільшого мають низький рівень самоприйняття; 4% респондентів демонструють, насамперед, впевненість у собі, незалежність, вони схильні розраховувати на власні сили у нестандартних та складних ситуаціях; 50% респондентів навпаки, відмічають значну залежність від зовнішніх обставин і оцінок з боку інших, мають труднощі із збереженням власних психологічних кордонів й самостійності при прийнятті рішень, відмічають недостатній самоконтроль в ситуаціях психологічного та фізичного тиску з боку інших.

Деталізований опис особливостей основних компонентів самоствавлення у досліджуваних можна зробити за результатами тестування, яке представлено у таблиці 4.

Таблиця 4

**Розподіл показників самоствалення досліджуваних
за опитувальником самоствалення В. Століна, С. Пателєєва**

Назва шкали	ознака не виражена (%)	ознака виражена (%)	яскраво виражена ознака (%)
Самоствалення	5	7	88
Самоповага	12	15	73
Аутоcимпатія	14	12	74
Очікуване позитивне відношення	25	47	28
Самоінтерес	12	30	58
Самовпевненість	18	8	74
Відношення других	54	14	32
Самоприйняття	7	30	63
Самокерівництво	25	28	47
Самозвинувачення	76	8	16
Саморозуміння	16	21	63

З таблиці видно, що у більшості досліджуваних в цілому благополучна ситуація – вони мають яскраво виражені показники самоповаги, аутоcимпатії, впевненості в собі, саморозуміння. Водночас, досліджувані, у яких низькі показники зазначених характеристик, складають від 5 % до 25 % вибірки. Найбільш проблемними у них виявилися такі компоненти самоствалення, як самовпевненість, саморозуміння, самозвинувачення та самокерівництво. Загальною є тенденція до високих показників за шкалою очікування позитивного ставлення до себе з боку інших – 75 %, і тільки у 25% досліджуваних потреба в схваленні є помірною, або низькою.

Для перевірки наявності статистично-значущих зв'язків між компонентами самоствалення досліджуваних та їх ретроспективними уявленнями про батьківське ставлення до них в дитинстві був здійснений кореляційний аналіз. Статистично-значимі кореляційні зв'язки предсавлені в таблицях 5 та 6.

Таблиця 5

Показники кореляції за критерієм Пірсона (директивний та автономний стиль виховання батька)

Показники		Директивність (батько)
Самоставлення	Кор-ція Пірсона	0,960
	Знч.	0,000
Самоповага	Кор-ція Пірсона	0,567
	Знч.(2-сторін)	0,000
Саморозуміння	Кор-ція Пірсона	0,697
	Знч.(2-сторін)	0,000
		Автономність (батько)
Аутосимпатія	Кор-ція Пірсона	0,856
	Знч.(2-сторін)	0,000

Отже, виявився прямий кореляційний зв'язок директивного та автономного стилю виховання з боку батька з такими компонентами самоставлення у досліджуваних, як самоповага, саморозуміння, аутосимпатія. Очевидно, що прояв батьком лідерських якостей в стосунках з дитиною, його директивність у спілкуванні, авторитет і високий статус позначаються на особистості вже дорослої людини у вигляді позитивного сприйняття себе. Це характерно як для чоловіків, так і для жінок. На нашу думку, це частково можна пояснити соціокультурними орієнтирами на «сильного» батька, який забезпечує відчуття психологічного та соціального захисту. Для синів він стає орієнтиром для наслідування моделей маскулінної поведінки. В стосунках з дочкою, авторитарність батька, його статус, його орієнтація у вихованні на моральні норми, прийняті у суспільстві правила поведінки, дозволяють дівчинці також відчувати себе захищеною, і у неї зростає внутрішня впевненість, почуття гідності, самоповаги.

Безпристрасність, відстороненість у спілкуванні з боку батька, його автономна позиція, скоріш за все, демонструють дитині цінність самодостатності і незалежності через дистанціювання з іншими. Це може стати психологічною основою завищеної самооцінки, яка в даному випадку виступає як захисний механізм подолання страху втратити власну автономність в емоційно-близьких контактах.

Таблиця 6

Показники кореляції по критерію Пірсона (директивний, автономний та ворожий стиль виховання, позитивний інтерес матері)

показники		Автономність (мати)
Самозвинувачення	Кор-ція Пірсона	-0,719
	Значимість	0,0001
Очікуване позитивне відношення від інших	Кор-ція Пірсона	0,329
	Значимість	0,012
показники		Директивність мати
Самооцінка	Кор-ція Пірсона	0,390
	Значимість	0,002
показники		Ворожість мати
Агресивність (Я-реал.)	Кор-ція Пірсона	0,399
	Значимість	0,002
показники		Позитивний інтерес (мати)
Сила	Кор-ція Пірсона	0,458
	Значимість	0,0001

Дані з таблиці 6 демонструють, з якими компонентами самоставлення досліджуваних пов'язаний директивний, автономний та ворожий стиль виховання з боку матері. Прямі кореляційні зв'язки виявлені між автономністю матері та очікуванням позитивної оцінки від інших; між ворожістю матері та оцінкою власної агресивності. Обернений кореляційний зв'язок виявлений між автономністю матері та самозвинуваченням. Це, на нашу думку, можна пояснити психологічним тиском з боку матері вразі її максимальної включеності в дитину. Передбачаємо, що це призводить до контрастного сприйняття дочкою або сином себе, порівняно з матір'ю і відчуття своєї недосконалості, або звинувачення себе вразі супротиву материнській турботі. І навпаки, чим більш автономну поведінку демонструє мати, тим менше у дитини привидів до самозвинувачення. Даний зв'язок, на нашу думку, може також свідчити про те, що вже у дорослому віці, в разі існування «ідеального» образу матері максимально включеної в свою дитину, людина може бачити свою невідповідність такому ідеалу і відчувати внутрішню напругу з цього приводу.

Передбачаємо, що остатня включеність матері, особливо емоційна, але при цьому наявність адекватної віку дитини автономії та сепарації, позитивно впливають на самоставлення, відчуття внутрішньої сили, усвідомлення своєї цінності як самостійної особистості.

Високий контроль з боку матері, її директивність, сила та владна амбіціозність спричиняють невпевненість, підвищену потребу у підтвердженні від інших своєї цінності. Ворожість матері призводить до агресивності дитини, яка може розглядатися як захисний механізм, що закріплюється і проявляється навіть вже у дорослому віці. Агресивність, ворожість, надмірна критичність, стриманість, емоційна холодність в вихованні з боку матері, впливають на розвиток у досліджуваних також роздратованості, підвищеної критичності, неприйняття, нетерпимості до помилок інших, наслідуючи, певним чином, поведінкові моделі матері.

Прояв позитивного інтересу до дитини з боку матері, її дружні, лагідні, люблячі, емоційно теплі стосунки з дитиною впливають на зростання впевненості в собі, відчуття своєї безумовної цінності, незалежності, здатності розраховувати на власні сили у складних життєвих ситуаціях.

Наприкінці обговорення результатів дослідження можемо висунути гіпотезу про виключну важливість стосунків дітей з батьками протилежної статі. Саме вони, на нашу думку, мають домінуючий вплив на розвиток особистісних якостей, які визначають Я-концепцію особистості та її здатність до самореалізації, особливо в соціальних контактах та міжстатевих стосунках. Перевірка висунутої гіпотези є перспективним напрямом нашого подальшого дослідження.

Висновки. Виявлені значимі кореляційні зв'язки між самоставленням досліджуваних та їх ретроспективними спогадами стосунків з батьками. Такі результати підтверджують, що ключовим фактором закріплення у людини змістових особливостей самоставлення є батьківська сім'я. Уявлення дитини про себе починає складатися в процесі взаємодії з батьками з раннього дитинства. Дитячий досвід спілкування з батьками є вирішальним у формуванні самооцінки, самоприйняття, самоповаги дитини і цей вплив зберігається також у дорослому віці як чоловіків так і жінок. Виявлені тенденції, засвідчують, що особи, у яких наявний внутрішній конфлікт, оцінюють ставлення батьків до них в дитинстві і підлітковому віці або як занадто домінантне і навіть деспотичне, або як занадто відсторонене і байдуже. При цьому спільним в обох випадках є значне емоційне дистанціювання. При позитивному сценарії особистісного розвитку, самоставлення як складова Я-концепції може стати потужним джерелом внутрішнього ресурсу особистості і мати вирішальний вплив на готовність людини до самореалізації в різних сферах життя.

Література:

1. Гірняк А. Н. Поняттєво-категорійне поле і наукові підходи до розуміння взаємодії у психології. Психологія і суспільство, 2017 № 3. С. 112-126.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М.: Прогресс 1998. 422с.
3. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей. Пер. с англ. В. В. Старовойтова. М. : Академ. Проект, 2004. 232 с.

4. Nazaruk O. Theoretical analysis of the influence of social environment on family values. Journal of Psychoprevention studies: Natanaelum Association Institute for Psychoprevention and Psychotherapy, 2015. – № 4. – P. 5-7.

5. Архиреева Т. В. Системный подход к пониманию структуры Я- концепции и закономерностей ее развития в детском возрасте. Культурноисторическая психология № 4, 2008. С. 48-55.

References:

1. Hirniak A. N. (2017) Poniattievo-katehoriine pole i naukovy pidkhody do rozuminnia vzaємodii u psykholohii.[Conceptual-categorical field and scientific approaches to understanding interaction in psychology.] Psykholohiia i suspilstvo - Psychology and Society, 3, 112-126 [in Ukrainian].

2. Berns R. (1998) Razvitye Ya-kontseptsyy i vospytanye. [Development of self-concept and education.] Moskva: Prohress [in Russian].

3. Boulby Dzh. (2004) Sozdanye i razrushenye emotsyonalnyh svyazei. [Creating and destroying emotional connections.] Moskva: Akadem. Proekt [in Russian].

4. Nazaruk O. (2015) Theoretical analysis of the influence of social environment on family values. [Theoretical analysis of the influence of social environment on family values.] Journal of Psychoprevention studies: Natanaelum Association Institute for Psychoprevention and Psychotherapy - Journal of Psychoprevention studies: Natanaelum Association Institute for Psychoprevention and Psychotherapy, 4, 5-7 [in Ukrainian].

5. Arkhyreeva T. V. (2008) Systemnii podkhod k ponymanyiu struktury Ya-kontseptsyy i zakonomernosti ee razvityia v detskom vozraste. [A systematic approach to understanding the structure of the self-concept and patterns of its development in childhood.] Kulturnoystorycheskaia psykholohiya - Cultural and Historical Psychology, 4, 48-55 [in Russian].

УДК 159.9.018.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-410-421](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-410-421)

Фурман Анатолій Анатолійович доктор психологічних наук, доцент кафедри теорії та методики практичної психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», вул. Фонтанська дорога, 4, каб. 122, м. Одеса, 65039, тел.: (067) 779-77-12, <https://orcid.org/0000-0002-4446-0549>

Червінська Юлія Вікторівна магістрантка освітньої програми «Психологія», Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», вул. Фонтанська дорога, 4, каб. 122, м. Одеса, 65039

ГЕРМЕНЕВТИЧНІ ЗАСНОВКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ НАРАТИВІВ КЛІЄНТА

Анотація. У статті проаналізовані теоретико-методологічні засновки становлення особистості психолога з позицій сформованості герменевтичних компетентностей як запоруки успішної професіоналізації. Герменевтика є напрямком у філософських та гуманітарних дослідженнях, що визначає межі розуміння авторського тексту, воно є умовою осмислення життя соціуму та буття в цілому. У вузькому сенсі – герменевтикою визначається множина установок та технічних можливостей розуміння і тлумачення тексту у низці областей знання, однією з яких є психологія. Це теоретична і методологічна основа пояснення тексту, його розуміння й сутнісної інтерпретації, в даному випадку вона постає наукою, що опікується вмістом (контекстом) висловлених думок, і мистецтвом, що розуміє і транслює внутрішні узмістовлення і смисли вербалізованих ідейних форм. Розумінням називають усвідомлення сенсу знакових систем мови через його елементи з опорою на досвід особистості, що викликає у неї стан свідомісного долучення до упредметнень тексту, породження певних переживань, співвіднесення з власною системою ціннісних пріоритетів і духовних домагань у ракурсі прийняття чи заперечення.

Практична значущість чинного дослідження спрямована на пошуки ефективного шляху підготовки психолога-практика, який дозволив би зрозуміти сутність наративу (повідомлення-здуму, біографічної історії, розповіді) клієнта, тобто підготувати психолога-інтерпретатора з чіткою рефлексивною здатністю до об'єктивації життєвої проблеми особи, яка звернулась за допомогою. Герменевтичний підхід до прочитання та осмислення текстів (висловів, оповідей, життєвих повідомлень, проблемних ситуацій) вимагає від психолога вміння зрозуміти задум автора, «вжитися» в

образну систему наративу клієнта (з допомогою емпатійного слухання). Він дозволяє пов'язати психологічну теорію і практику, спонукати людину (клієнта) до повноцінного життя – екзистенціювання.

Ключові слова: герменевтика, герменевтичні компетенції, метод герменевтичного кола, науково-психологічні підходи до компетенцій, постання психолога-практика.

Furman Anatolii Anatoliiovych Doctor of psychological sciences, associate professor of the department of theory and methods of practical psychology, State institution «Southukrainian national pedagogical university named after K. D. Ushynsky», Fountain Road St., 4, office 122, Odessa, 65039, tel.: (067) 779-77-12, <https://orcid.org/0000-0002-4446-0549>

Chervinska Yuliia Viktorivna Master's student of the educational program «Psychology», State institution «Southukrainian national pedagogical university named after K. D. Ushynsky», Fountain Road St., 4, office 122, Odessa, 65039

HERMENEUTIC FUNDAMENTALS OF PSYCHOLOGICAL INTERPRETATION OF CLIENT NARRATIVES

Abstract. The article analyzes the theoretical and methodological foundations of the formation of the psychologist's personality from the standpoint of the formation of hermeneutic competencies as a guarantee of successful professionalization. Hermeneutics is a direction in philosophical and humanistic research that determines the limits of understanding the author's text, it is a condition for understanding the life of society and life in general. In a narrow sense – hermeneutics determines the set of attitudes and technical capabilities of understanding and interpretation of the text in a number of areas of knowledge, one of which is psychology. This is the theoretical and methodological basis for explaining the text, its understanding and essential interpretation, in this case it is a science that takes care of the content (context) of expressed thoughts, and art that understands and translates the internal senses and meanings of verbalized ideological forms. Understanding is the awareness of the meaning of sign systems of language through its elements based on the experience of the individual, which causes him a state of conscious involvement in the objectification of the text, the generation of certain experiences, correlation with their own system of value priorities and spiritual claims in the perspective of acceptance or denial.

The practical significance of the current research is aimed at finding an effective way to train a psychologist-practitioner who would understand the essence of the narrative (message-idea, biographical story, tale) of the client, means prepare a psychologist-interpreter with a clear reflective ability to objectify by using. Hermeneutic approach to reading and understanding texts (statements, stories, life

messages, problem situations) requires a psychologist to be able to understand the author's intention, «get used» to the figurative system of the client's narrative (through empathic listening). It allows you to connect psychological theory and practice, to motivate a person (client) to a full life – existence.

Keywords: hermeneutics, hermeneutic competencies, method of hermeneutic circle, scientific and psychological approaches to competencies, emergence of a psychologist-practitioner.

Постановка проблеми. У світі існує помітний дефіцит осмислення чи сутнісного осягнення людиною дійсності: у формовиявах порозуміння з довколишніми суб'єктами життєдіяльності, тлумаченні дій і вчинків інших людей, аналізі епістолярних продуктів (текстів), політичної кон'юнктури певних стратів населення, долучення до творів мистецтва, у відносинах між народами чи релігійними конфесіями тощо. Розуміння в даному випадку є віховим чинником, що визначає спосіб життя особистості, її взаємин з суспільним загалом та навколишнім світом в цілому. Сучасна підготовка фахівця соціономічного амплуа (у нашому випадку психолога-практика) вимагає від наступника оволодіння всіма необхідними компетенціями з об'єктивних позицій (рефлексивної абдукції як синергії аналізу-дедукції і синтезу-індукції) витлумачення наративів клієнта.

Наразі актуальними є пошуки технологій підготовки «ефективного» фахівця як психолога-герменевта (інтерпретатора), так і психолога-наратора (оратора), здатного проникнути в суть задуму оповідача, в глибину його думки (або ж прихованого сенсу), зрозуміти клієнта та відобразити це осягнення в інтерпретації кожної його значущої події чи факту життя, повідомленого під час сеансу. Тому стали особливо актуальними пошуки ефективного шляху підготовки психолога-практика, який дозволив би зрозуміти сутність повідомлення-задуму (наративу) клієнта, з іншого – підготувати психолога-інтерпретатора з чіткою рефлексивною здатністю до об'єктивації життєвої проблеми особи, яка звернулась за допомогою.

Існує відчутне протиріччя між наявними та бажаними знаннями, вміннями та навичками, тому варто звертати увагу при формуванні професійної свідомості наступників-людинознавців не лише на компетентності і суто практичні результати навчання, а й на свідомісну складову фахівця-психолога, здатного до глибокого емпатійного рефлексування, подальшого тлумачення і роз'яснення життєвих проблем клієнта, чим опікується герменевтика як наука про мистецтво і принципи інтерпретації текстів (оповідей-наративів у тому числі).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нагальні компетентнісні особливості фахівців соціономічного амплуа є сферою наукових інтересів знаних науковців: І.Д. Бега, К. Клакхона, П. Рікера, Л.М. Семашка, Н.В. Чепелевої, І.С. Якиманської та ін. Методологічну основу чинного

пошукування склали – концептуальні підходи до розвитку особистості: особистісно орієнтований (Г.О. Балл, І.Д. Бех, Г.С. Костюк, В.В. Рибалка); діяльнісний (Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн); компетентнісний (В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін, Б.М. Ломов, Д.М. Узнадзе); системний (Б.Г. Ананьєв, Л.М. Семашко, А.В. Петровський, М.Г. Ярошевський); провідні положення філософської герменевтики щодо ролі розуміння у науковому дослідженні (Е. Бетті, Г. Гадамер, М. Гайдеггер, Ф. Шляєрмахер, Г.Г. Шпет); принципи антропологічної психології (Р. Бенедикт, М. Вебер, В. Дільтей, К. Клакхон, М. Мід, К.Р. Роджерс).

Мета статті – теоретично обґрунтувати та методологічно унааявити концептуальні засновки формування герменевтичної складової психолога-практика.

Виклад основного матеріалу. Феноменологічна герменевтика залишається одним з найбільш важливих напрямків сучасної науки, що вплинув не тільки на формування специфіки сучасного (постметафізичного) філософствування, але й на розвиток низки соціогуманітарних дисциплін, таких, як теорія літератури, філософія мови; теорія комунікації; соціально-критична теорія та психологія (загальна, соціальна, спілкування, впливу тощо) [1; 2]. Незважаючи на те, що своїм впливом герменевтика зобов'язана безлічі теоретичних положень і понять, серед яких універсальність розуміння, дієво-історична свідомість, герменевтичний діалог та інші, центральною для даної науки була і залишається проблематика мовного, або герменевтичного феномену, у всіх його вимірах та його структурного зв'язку зі специфічно людським досвідом пізнання (розпізнання і тлумачення в тому числі) світу.

Своєю назвою герменевтика як область людського знання завдячує давньогрецькому богу Гермесу – віснику Олімпа, ретранслятору його ідей, вказівок, призначень, покровителю злодіїв, купців та ораторів. Даний термін введений у науковий обіг Ф. Шляєрмахером [3; 4], який вбачав у герменевтиці мистецтво розуміння-осягнення чужої індивідуальності (іншого, стороннього). З авторських позицій німецького філософа, розумінню властива проблематичність, присутність якої у соціально-історичній діяльності й у житті в цілому неминуха і необхідна. Проблематичність розуміння й універсальність герменевтики – те нове, що вніс науковець, визначивши як головне завдання герменевтики необхідність обґрунтувати її як науку про загальну теорію розуміння [4].

Розмірковуючи про розуміння, дослідник звертає увагу на: 1) його соціальну значущість задля проникнення в мислення людини, освоєння її ментального простору, без яких неможлива взаємодія в соціумі; 2) реалізацію осягнення, що виражається через продукти мисленнєвої діяльності, оскільки мистецтво розмірковування починається з руху-поступу думки; 3) мову та мовлення як засоби здійснення розумової діяльності, форму-конфігурацію її існування; 4) осмислення як складову процесу пізнання, що мотивує зв'язок

герменевтики з діалектикою [4]. Розуміння може бути пояснене і як «розшифрування коду», в цьому випадку слід виокремити два його різновиди, що пов'язані з: 1) виникненням понять про дійсність, які формуються чуттєво і є дефініціями, 2) засвоєнням понять, котрі породжені соціальними реаліями, створені інтелектуальними просторами міжсуб'єктних взаємодій [3]. Останній різновид постає принципом, що дає можливість проникнути у чужу свідомість, долучитись до світогляду іншого.

Герменевтика є напрямком у філософських та гуманітарних дослідженнях, що визначає межі розуміння авторського тексту, вона є умовою осмислення життя соціуму та буття в цілому. У вузькому сенсі – герменевтикою визначається множина установок та технічних можливостей розуміння і тлумачення тексту у низці областей знання, таких, як філологія, юриспруденція, богослов'я, соціологія, психологія та інші. Це теоретична і методологічна основа тлумачення тексту, його розуміння й сутнісної інтерпретації, в даному випадку вона постає наукою, що опікується вмістом (контекстом) висловлених кимось думок, і мистецтвом, що розуміє і транслює внутрішні змістовлення й смисли вербалізованих ментальних й ідейних форм [5].

Герменевтика регламентує закономірності і принципи інтерпретації текстів та визначає відповідні правила, дотримання яких є необхідною умовою-чинником для правильного їх витлумачення. Акт свідомості, в якому здійснюється взаємодія і протиставлення суб'єкта та об'єкта, первинний по відношенню до факту первісного залучення суб'єкта пізнання у предметне коло думки, тобто він у своєму покликанні перебуває в панівній диспозиції по відношенню до самої ситуації дійсності [6]. Спосіб-діяство цього свідомісного залучення до буття – це розуміння (осмислення, усвідомлення, осягнення), яке має зреалізуватися у тлумаченні, або інтерпретації, тож і життя людини завжди герменевтичне.

Особливістю тексту як явища мови чи мовлення буде його двоїстий характер: він, з одного боку, є породженням другої сигнальної системи (загальної для представників певного довкілля), з іншого – результатом роботи свідомості конкретної людини, її когнітивної (тезаурус як словниковий запас включно), мотиваційної, емоційної, творчої складових. Тому перед герменевтом (психологом-практиком, який задіяний в аналіз наративів клієнта) постають два завдання: 1) граматичне дослідження тексту як результату використання певної мовної системи, що унагляє об'єктивну позицію психолога щодо виголошеного клієнтом; 2) вияв і аналіз авторської позиції клієнта як унікального суб'єкта життєдіяльності з його неповторною персоніфікацією – технічна чи психологічна задача [7]. Граматичне тлумачення надає тексту певної лексичної системності, технічне виявляє стильовий антураж самого автора, його індивідуальність, що комбінаторно виявляються у задумі-інтенції і лише частково залежить від мовних конструкцій.

Свою мету психолог з герменевтичних позицій вбачає у свідомому долученні (вживанні) до внутрішнього світу клієнта – наратора, використовуючи процедуру фіксації змістовної та семантичної структури виголошеного. Тобто, має бути створена атмосфера емпатії, щоб виникло відчуття рапорту, єдності з суб'єктністю автора, щоб пояснити не лише його думки, а й осягнути приховані смисли. На початку процесу розуміння його упредметнення постають в узагальнених формовиявах, потім у них знаходиться індивідуальне, непересічне, своєрідне, властиве конкретному суб'єкту життєдіяльності [8]. Розуміння – це постійний, нічим не обмежений процес розгортання актів осмислення іншого. Ось чому герменевтика стверджує, що психолог, який аналізує виголошене клієнтом (наратив), цілком може зрозуміти його краще, ніж він сам тоді, коли мовленнєво оформлював своє повідомлення.

Застосовно до психологічних практик В. Дільтей рекомендує доповнити герменевтичні методи технікою історичної реконструкції ситуації, яка є виразником подій життя клієнта. Науковець пропонує свою ідею, в якій зазначає, що остовом герменевтики є описова психологія, а її віховою засадою – історія (оповідь, розповідь про подію чи ситуацію) клієнта. До нього герменевтику розглядали як допоміжну дисципліну чи множину технічних прийомів дослідження тексту, з моменту ж існування описової психології вона набула соціономічного і антропологічного статусу, а її метою стало сутнісне забезпечення самої можливості гуманітарного пізнання. На думку В. Дільтея, лише розуміння є засобом, здатним адекватно передати цілісність, назва якої – життя [9].

М. Гайдеггер знайшов свій, цілком оригінальний підхід, він запропонував розглядати розуміння (насамперед себе) як характеристику життя чи буття в цілому, без якого, на його думку, осягнення світу вирізняється «несправжністю» [10]. Тільки таке розуміння може бути основою для подальшого тлумачення і суцього, і можливого. У цьому випадку мета роботи психолога (герменевта, аналітика наративу клієнта) – найбільш повномірно виявити механізми, з допомогою яких формується власний досвід, що породжує патерни, запозичені з традицій чи культури. Ці механізми виявляються через практичний аналіз тексту (оповіді) та зіставлення його змістовлень і смислового навантаження з власним досвідом, знаннями і реаліями сучасності. Герменевтика, на думку Ю. Хабермаса, є рефлексивним засобом критики почутого (сприйнятого) і сприяє подоланню «збоченої комунікації», що породжує сучасну потворну свідомість [4].

Роль герменевтики в теорії пізнання П. Рікер вбачає у трьох аспектах: семантиці, рефлексії та екзистенційності. У семантичному плані слід вивчати сенс, прихований за очевидністю – область психоаналізу, структуралізму та аналітичної психології. Роль рефлексії як інструменту самопізнання – спростування ілюзорного ставлення до «чистоти» пізнання себе і

обґрунтування необхідності рефлексивного осягнення через об'єктивацію взаємин зі світом. П. Рікер доводить необхідний та неминучий зв'язок герменевтики та філософії, розуміє її наскрізну мету у реконструкції тексту, пропонує, по-перше, відновлювати його внутрішню динаміку, яка спрямовувала його структурацію (усистемлення), по-друге, відтворити здатність тексту до проектування зовні та породження світу як «предметного» поля створення нової (психічної) реальності. Цей підхід визначив можливість розгляду єдності розуміння та пояснення. Перше в даному випадку є здатністю до відтворення дослідником (психологом-практиком, який розпізнає посили у розповіді про себе клієнта) структурації тексту, пояснення – операція, пов'язана з розумінням, подальшою інтерпретацією та ретрансляцією [11].

Г. Гадамер, навпаки, вважав, що зрозуміти текст, що сприймається, можна тільки завдяки закладеним у свідомість щодо його припущень, наслідків висловлювань, які формують синтетичну картину життя клієнта. Автор не брав до уваги той факт, що попередні антиципації призведуть до помилок у розумінні та тлумаченні тексту, адже можуть існувати породжені досвідом забобони чи сталі шаблони сприйняття світу, які, з одного боку, владні сприяти розумінню, а з іншого – протидіяти йому, оскільки людина осмислює і діє ситуативно, але з урахуванням сформованих патернів світосприйняття [12].

Розуміння організується герменевтичним колом – проходить через процес сприйняття, за ним слідує роздуми над змістом тексту, його осягнення в даний момент і повернення до виголошеного здійснюється вже на основі цього осмислення – рух йде по колу: сприйняття – роздум, корегований досвідом, традиціями, – попереднє розуміння – повернення до тексту і т. д. [11]. Саме тому – це «коло» описує продуктивний рух думки у межах технік смислової реконструкції виголошеного, що виникає зі взаємної зумовленості інтерпретації тексту та його розуміння.

Визнання тотожності тексту та світогляду порушує питання його життєвої значущості та буденного сенсу, таким чином відбувається перетворення герменевтики в область психософії, що вирішує як основну проблему розуміння буттєвих смислів, категоріями якої стають усвідомлення, осягнення, осенсовування, осмислення, рефлексія, історична реконструкція, інтерпретація та інші. Текст – це не мереживо смислів, які підлягають дешифровці через супутні позатекстові реалії, а, зрештою – досягнення розуміння як мисленнєвого (інтелектуального) процесу [13].

Особливого значення набуває герменевтичний підхід при професійній соціономічній підготовці, оскільки від сучасного психолога фахова діяльність вимагатиме не лише втілення в життя готових наукових проектів, а й пошукової діяльності в інноваційному просторі, інтерпретації нового соціального замовлення, співвіднесення пріоритетних суспільних і людських (персоніфікованих) цінностей із загальнокультурними та особистісними смислами, без шаблонного схематизму та знецінення набутих людством знань [2].

Головне в герменевтичному підході до підготовки психолога – навчити його ціннісному аналізу змістовлень тексту (нарративу, історії оповіді клієнта), що інтерпретується. При цьому варто враховувати метод герменевтичного кола як засобу об'єктивації чи рефлексування внутрішнього засвіту клієнта, використовувати його слід систематично. Можна виділити кілька сфер використання герменевтичного підходу у психології, серед них: 1) у системі професійної підготовки герменевтичний підхід може бути корисним: а) при вирішенні проблем, пов'язаних зі взаєморозумінням учасників групового психотерапевтичного процесу при встановленні суб'єкт-суб'єктних відносин; б) при смислоутворенні у процесі соціономічних взаємодій; в) у процесі оволодіння новими знаннями і психологічним інструментарієм; 2) у системі вищої фахової освіти герменевтичний підхід сприятиме: а) гуманітаризації професійної освіти психолога; б) формуванню соціогуманітарної культури (сприйняття та інтерпретації текстів клієнта, на якій базується професійна компетентність психолога); в) удосконаленню процесу осенсовування під час отримання гуманітарних знань у результаті використання такого засобу, як нові інформаційні технології; 3) застосування герменевтико-інтерпретаційних методів у науково-психологічному дослідженні та самоздійсненні психолога сприяє: а) розвитку гуманітарного мислення професіонала-практика; б) поєднанню методів якісного та кількісного аналізу у дослідженні; в) взаємодоповненню у дослідженні таких аспектів, як ціннісно-смысловий та логіко-гносеологічний; г) подоланню шаблонного підходу до формування наукових текстів, позбавлення симулякрів [8].

Як концептуально значущі принципи психологічної герменевтики слід виділити: 1) інтегральності – взаємодії у процесі здобуття освіти різних галузей знання, поєднаних з особистим життєвим досвідом та побудови на їх основі метапредметних знань, здобутих за допомогою міждисциплінарних методів, що застосовуються в соціономічних (соціогуманітарних) науках; 2) медіальності – посередництва здобуття знань про навколишній світ через культурні медіатори: Знак, Слово, Символ, Міф; 3) перетвореної форми – видозміни задля трансформації сенсів і диспозицій; 4) концептуалізації метафор як розуміння, осягнення сенсу заради виявлення «неявного знання», поєднуючи когнітивні та афективні моменти, що сприятиме розумінню тексту (у нашому випадку нарративів клієнта, а метафора в цьому випадку є загальним механізмом, що об'єднує пізнання та свідомість, передбачаючи аналітико-синтетичну роботу психолога-практика; 5) поєднання гносеологічного та онтологічного аспектів розуміння, втілених в змістовленнях психологічних практик, синтезуючи раціональне пояснення та інтуїтивне долучення до проблеми клієнта; 6) об'єднання проєктивної та рефлексивної сторін смислотворчості, що допомагає співставити світопізнання з самопізнанням, розуміння сущого з осягненням власного Я та занурення в особистісний життєвий контекст; 7) нашарування контекстів науки, культури та життєвого

досвіду інтерпретатора, що призводять до виникнення суб'єктивно-особистісного розуміння загальнокультурних смислів; 8) врахування часопростору постання особистості, який вимагає поступового розуміння культурної спадщини, пропущеної через власне світорозуміння та життєвий досвід, що призведе до повноцінного смислоутворення; 9) зворотності мислення у процесі інтерпретації – створюється установка на перемикання за законами герменевтичного кола: від явищ – до наукових фактів, від частини – до цілого, від теоретичного проектування – до практичного втілення, від інтуїтивного вгадування – до раціонально-побудованого пояснення, від загальних значень – до конкретного діяльнісного змісту, від наукового понятійного апарату (термінологія) – до метафоризації, поєднуючи синхронний та діахронний підходи, поєднуючи проектування та рефлексію, перспективний науковий пошук із ретроспективним [14].

Актуальним є розгляд можливостей герменевтики як найважливішої складової психологічного процесу надання допомоги, тож доцільно звернути увагу на інтерпретативну складову практикування психолога, що пов'язана з потужною основою – знаннями, аналітичним укладом мислення, прикладними навичками і вміннями, особистісними рисами-якостями. У мовному оформленні особливостей ціннісно-смислової інтерпретації завжди знаходяться індивідуальні сенси, що слугують привнесенню до значеннєвих контекстів суб'єктивних аспектів світобачення клієнта [15].

Герменевтичне розуміння наративів клієнта характеризується низкою обов'язкових компонентів: 1) текстовим упредметненням; 2) загальним вихідним уявленням про змістовлення розповіді; 3) інтерпретацією – тлумаченням тексту, спрямованого на розуміння його сенсу; 4) саморозумінням, якого має досягти інтерпретатор-психолог; 5) спілкуванням – комунікацією у вербальній формі, співвіднесенням сенсів і контекстів повідомлення (наративу клієнта) з реальними ситуаціями життєдіяльності та подолання труднощів міжособової взаємодії [2].

Герменевтичний підхід до прочитання та осмислення текстів (висловів, оповідей) вимагає від психолога вміння зрозуміти задум автора, «вжитися» в образну систему наративу клієнта (з допомогою емпатійного слухання). Він дозволяє пов'язати психологічну теорію і практику, спонукати людину (клієнта) до повноцінного життя – екзистенціювання. Чим глибше психолог занурюється в текст (оповідь, наратив), тим більше виникає запитань, і тим більші глибини відкриваються його свідомості як інтерпретатора, тим самим породжується рефлексивна позиція до розуміння клієнта, його природи і витоків його проблем. На наше глибоке переконання, справжнім професіоналом психолог-практик стає тільки тоді, коли свідомісно долучається до законів (механізмів, принципів), що керують психічною організацією життя людини в цілому.

Висновки. У викладених положеннях розкрито специфічні можливості застосування герменевтичного підходу до мистецтва тлумачення (інтерпретації) наративів клієнта психологом. Розуміння сенсу тексту, осягнення його сутнісних змістовлень здійснюється через вживання, проникнення в образний світ автора, через його аналіз та синтез у руслі герменевтичного кола, через занурення в особливості його створення та вивчення різних прихованих смислів, авторського тезаурусу, правок та огріхів у висловлюваннях, уточнень, власних реінтерпретацій. Як результат такої роботи психолога виникає розуміння глибинного сенсу клієнтської проблематики та адекватна трансляція задуму клієнта ним як інтерпретатором.

Герменевтичний підхід у психології – це теорія та практика (наука та мистецтво) тлумачення й інтерпретації психічного, що виражається в наративах (текстах), що має на меті найбільш повне та глибоке їх розуміння з урахуванням соціально-культурних традицій, рефлексивного осмислення емоційно-морального досвіду людства та особистого духовного досвіду суб'єкта життєдіяльності. Герменевтика дозволяє уявити ефективного психолога-практика, здатного зрозуміти себе, власне місце у світі, досягнути дійсності і правильно її витлумачити, усвідомити, а також зрозуміти інших людей з їхніми почуттями, думками та уявленнями про навколишній світ. Така герменевтична категорія, як розуміння, повинна широко включатися у процес психологічної підготовки, оскільки результатом такого задіяння стане сформованість рефлексивного ставлення до внутрішнього світу клієнта, співпереживання, емпатії як вживання в тілесність (долучення до переживань) особи, котра потребує психологічної допомоги, почнуть складатися гармонійні зносини між власним Я і соціальним простором, що супроводжуватиметься інтенсивним розвитком мисленнєвої й емоційно-почуттєвої сфер.

Оскільки наратив є частиною душевних переживань людини, її внутрішнього світу, разом з тим несе у собі світоглядне начало, то й посил (оповідь) клієнта варто розглядати з позицій синергійності – бінарності: в матеріально-ідеальній природі його ставлення до буття в цілому. До того ж, за допомогою текстових формовиявів думок, вражень і переконань клієнта транслуються його духовні сутності і домагання. Психолог у своїй роботі намагається сприймати об'єктивні компоненти тексту – знаки, але також слід брати до уваги суб'єктивні наміри і приховані сенсові навантаження у висловах самого клієнта, який виголошує біографічний опис власного життя, в якому відображені його наскрізні психологічні характеристики й особливості внутрішнього світу, що, своєю чергою, залежать від освіти, захоплень, релігійності, виховання, належності до певного класу, емоційних станів, системи архетипів як колективних несвідомих уявлень, матеріальних умов життя тощо. У психологічній роботі варто спиратися на рефлексивне обґрунтування (усвідомлення, осмислення) авторського задуму і віхових ідей (моделей, патернів, стилів) життєреалізування особистості клієнта.

Література:

1. Богданов, Е. В. *Философская герменевтика: история и современность*. Санкт-Петербург: СПбГУАП, 2002. 190 с.
2. Чепелева Н. В. *Проблеми психологічної герменевтики*. Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України; Вид-во «Міленіум», 2004. 276 с.
3. Шлейермахер Ф. Д. *Герменевтика* / пер. с нем. А. Л. Вольского, науч. ред. Н. О. Гучинская Санкт-Петербург: «Европейский Дом». 2004. 242 с.
4. Габитова Р. М. Универсальная герменевтика Фридриха Шлейермахера. *Герменевтика: история и современность*. Москва: Мысль, 1985. С. 61–96.
5. Агафонов А. Ю. *Основы смысловой теории сознания*. Санкт-Петербург: Изд-во «Речь», 2003. 296 с.
6. Титаренко Т. М. *Сучасна психологія особистості*. Київ: Марич, 2009. 232 с.
7. Петровский В. А. *Личность в психологии: парадигма субъектности*. Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1996. 512 с.
8. Знаков В. В. *Понимание в познании и общении*. Изд. испр. и доп. Самара: СГПУ, 1998. 183 с.
9. Дильтей В. *Герменевтика и теория литературы. Собрание сочинений*. Том 4. Москва: Дом интеллектуальной книги, 2001. 531 с.
10. Лекторский В. А. *Субъект. Объект. Познание* / отв. ред. В. Н. Садовский. Москва: «Наука», 1980. 358 с.
11. Рикёр П. *Герменевтика. Этика. Политика*. Москва: Academia-Центр Медиум, 1995. 160 с.
12. Леонтьев А. А. *Формы существования значения. Психолингвистические проблемы семантики*. Москва: Наука, 1983. С. 5–20.
13. Франкл В. *Человек в поисках смысла* / общ. ред. Л. Я. Гозмана, Д. А. Леонтьева. Москва: Прогресс, 1990. 368 с.
14. Юдин Э. Г. *Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки*. Москва: Наука, 1978. 391 с.
15. Юнг К. Г. *Человек и его символы*. Москва: Серебряные нити, 1997. 368 с.

References:

1. Bogdanov, E. V. (2002). *Filosofskaja germenevtika: istorija i sovremennost* [Philosophical hermeneutics: history and modernity]. St. Petersburg [in Russian].
2. Chepeleva, N. V. (2004). *Problemy psihologichnoji germenevtyky* [Problems of psychological hermeneutics]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Shleyermaher, F. D. (2004). *Germenevtika* [Hermeneutics] / trans. germ. Volskiy, A. L.; ed. Guchinskaya, N. O. St. Petersburg [in Russian].
4. Gabitova, R. M. (1985). *Universalnaya germenevtika Fridriha Shleyermahera* [Universal hermeneutics of Friedrich Schleiermacher]. *Germenevtika: istoriya i sovremennost – Hermeneutics: history and modernity*. Moscow. 61–96 [in Russian].
5. Agafonov, A. Y. (2003). *Osnovy smyslovoy teorii soznaniya* [Fundamentals of the semantic theory of consciousness]. St. Petersburg [in Russian].
6. Tytarenko, T. M. (2009). *Suchasna psihologiiia osobystosti* [Modern psychology of personality]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Petrovskiy, V. A. (1996). *Lichnost v psihologii: paradigma subyektnosti* [Personality in psychologists: the paradigm of subjectivity]. Rostov-na-Donu [in Russian].
8. Znakov, V. V. (1998). *Ponimanie v poznanii i obshhenii* [Understanding in knowledge and communication]. Samara [in Russian].

9. Diltey, V. (2001). *Germenevtika i teoriya literatury* [Hermeneutics and theory of literature]. *Sobranie sochineniy – Collected Works*. Vol. 4. Moscow [in Russian].
10. Lektorskiy, V. A. (1980). *Subyekt. Obyekt. Poznanie* [Subject. Object. Cognition] / ed. Sadovskiy, V. N. Moscow [in Russian].
11. Riker, P. (1995). *Germenevtika. Etika. Politika* [Hermeneutics. Ethics. Politics]. Moscow [in Russian].
12. Leontyev, A. A. (1983). *Formy sushhestvovaniya znacheniya* [Forms of the existence of meaning]. *Psiholingvisticheskie problemy semantiki – Psycholinguistic problems of semantics*. Moscow, 5–20 [in Russian].
13. Frankl, V. (1990). *Chelovek v poiskah smysla* [Human in search of meaning] / eds. Gozman, L. Y. & Leontyev, D. A. Moscow [in Russian].
14. Yudin, Y. G. (1978). *Sistemnyi podhod i princip deyatelnosti* [System approach and principle of activity]. *Metodologicheskie problemy sovremennoy nauki – Methodological problems of modern science*. Moscow [in Russian].
15. Jung, K. G. (1997). *Chelovek i ego simvol'y* [Human and his symbols]. Moscow [in Russian].

УДК 159.923

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-422-431](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-422-431)

Черевко Олександр Володимирович аспірант PhD, кафедри авіаційної психології, Національний Авіаційний Університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (093) 911-33-22, <https://orcid.org/0000-0003-1902-6852>

ВРАХУВАННЯ ФАКТОРІВ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ПРОЦЕС ДУХОВНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У процесі навчання на особистість впливає велика кількість факторів, які обумовлюють успішність її діяльності, і врахування яких відкриває можливість контролювати процес духовного розвитку і впливати на нього, досягаючи духовної самореалізації. Яка обумовлена практичним втіленням своїх талантів, здібностей задатків, спираючись на власні і набуті ідеали, цінності та переконання, спираючись на когнітивно-світоглядну картину світу.

Вступаючи до вищого навчального закладу людина вже має певний рівень духовного розвитку, уявлення про дійсність та оточуючу реальність. Взаємодіючи з студентською та науковою спільнотою у вигляді викладачів, вона зіштовхується з тим, що у кожної людини свій рівень інтелектуальних, когнітивних та культурних особливостей, із-за чого існує ризик непорозумінь при розгляді одних і тих самих явищ.

Зазначається можливість привнесення своїх культурних та світоглядних особливостей та знань, або роль впливу культурних і світоглядних особливостей інших людей, як у конструктивному так і деструктивному виді.

Розглядається роль високого та низького рівня когнітивного розвитку людини через явище конформізму та нонконформізму, з особливостями та варіантами особистісних проявів. Описуються проблеми з якими зустрічаються талановиті та інші студенти під час навчання та духовного розвитку, з перепонами, які необхідно подолати для досягнення духовної самореалізації.

Розглядається особливість деструктивного впливу оточення, яке обумовлює рівні амбіцій та вподобань, з можливим негативним впливом шляхом знецінення людських домагань та цінностей. З необхідністю психологічної і психічної самокорекції, для підтримки стабільності розвитку та відновлення руху на шляху до духовної самореалізації.

Висвітлюється важливість правильного відношення до академічних знань, як до базової світоглядної методологічної картини, яку неминуче потрібно трансформувати та вдосконалювати власною творчої діяльністю, займаючись самоосвітою та самовдосконаленням.

Описується важливість діагностики та вияву індивідуальних особистісних якостей, здібностей та талантів людини, які сумісно з вподобаннями особистості, повинні слугувати основою для вибору спеціальності на пряму навчання, для максимального розкриття потенціалу та досягнення духовної самореалізації.

Ключові слова: духовні цінності, когнітивна, методологічна та світоглядна картина світу, оточення, рівні духовного розвитку, цілі, таланти, здібності, студентське середовище.

Cherevko Olexander Volodymyrovych PhD student, department of Aviation Psychology, National Aviation University, Lubomyr Husar Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (093) 911-33-22, <https://orcid.org/0000-0003-1902-6852>

CONSIDERATIONS OF THE FACTORS INFLUENCING THE PROCESS OF SPIRITUAL SELF-REALIZATION IN MODERN STUDENT ENVIRONMENT

Abstract. In the process of learning a personality is influenced by a great number of factors, which determine the success of his activity, and consideration of which opens an opportunity to control the process of spiritual development and to influence it, achieving spiritual self-realization. Which is conditioned by practical embodiment of one's talents, abilities, assignments, based on one's own and acquired ideals, values and beliefs, based on a cognitively world view.

By entering a higher education institution, a person already has a certain level of spiritual development and an understanding of reality and the surrounding reality. Interacting with the student and academic community through teachers, it is faced with the fact that each person has a different level of intellectual, cognitive and cultural attributes, due to which there is a risk of misunderstanding when dealing with the same phenomena.

The possibility of bringing in one's own cultural and attitudinal traits and knowledge or the role of influence of other people's cultural and attitudinal traits, both in a constructive and destructive way, is highlighted.

The role of high and low cognitive development of a person through the phenomenon of conformism and non-conformism with peculiarities and variants of personal manifestations is considered. The problems encountered by talented and other students during learning and spiritual development are described, with obstacles to be overcome to achieve spiritual self-realization.

The specific destructive influence of the environment, which determines levels of ambition and preference, with possible negative influence by devaluing human aspirations and values, is considered. The need for psychological and mental self-correction to maintain developmental stability and restore movement towards spiritual fulfilment.

The importance of correct attitude to academic knowledge as a basic worldview methodological picture, which inevitably needs to be transformed and improved by own creative activity, engaging in self-education and self-improvement, is highlighted.

The article describes the importance of diagnostics and manifestation of individual personal qualities, abilities and talents, which together with personal preferences should serve as a basis for choosing a specialty, for maximum disclosure of potential and achievement of spiritual self-realization.

Keywords: spiritual values, cognitive, methodological and attitudinal worldview, environment, levels of spiritual development, goals, talents, abilities, student environment.

Постановка проблеми. Студентство являє собою важливий етап залучення особистості у життя суспільства, завдяки отриманню низки світоглядних та академічних знань, розширюючи уявлення по дійсність. І в процесі корегуючи духовні основи, які слугують опорою для майбутнього життя особистості. Сучасні вищі навчальні заклади, відкриті для різноманіття народів, етносів, соціальних верств та індивідів різного інтелектуального рівня, із-за чого, проходячи період соціалізації, кожен студент адаптує свої переконання, погляди, духовні цінності та ідеали до суспільно доречного рівня, щоб досягати взаєморозуміння з оточуючими, та отримувати конструктивний зворотній зв'язок від оточуючих людей. У цьому процесі існують фактори які впливають на процес духовної самореалізації в сучасному студентському середовищі.

Студентський період займає значне місце у житті людини, адже дозволяє їй вдосконалити своє розуміння методологічних засад, цінностей, поглядів та усвідомлення природи світоустрою. Реалізуючи у студентський період творчий потенціал яким вона володіє, з втіленням своїх здібностей та талантів у суспільно корисну діяльність, як на науковому так і професійному рівні, паралельно з навчанням та у подальшому періоді після його завершення. Втілюючи тим самим свої духовні цілі, ідеали та досягаючи духовної самореалізації у житті. Саме тому важливим завданням є висвітлення особливостей врахування факторів, які впливають на духовну самореалізацію в сучасному студентському середовищі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні питання врахування факторів духовної самореалізації в сучасному студентському середовищі залишається зовсім не вивченим, з відсутністю загальної моделі факторів та проявлених в них проблем, які впливають на цей процес.

Метою цієї статті є висвітлення врахування основних факторів та притаманних їм проблем, вирішення яких значно впливає на процес успішної духовної самореалізації людини в студентському середовищі.

Виклад основного матеріалу. Вступаючи до вищого навчального закладу, людина вже має певну пізнавально-духовну картину світу, яка

включає ряд ідеалів, цінностей, переконань, поглядів та уявлень про світоустрій. Від правильного розуміння чого залежить життєвий успіх людини, її здатність до самореалізації своїх можливостей.

Згідно з вченням про саморозвиток, існує низка рівнів духовного розвитку людини з індивідуальними цілями та амбіціями, на сам перед досягнення яких є основою реалізації внутрішнього потенціалу людини та її духовного розвитку, що відомо з [1,31]. А саме:

- Обмеженість жагою до насолоди від життя, керуючись лише задоволенням своїх базових життєвих потреб;
- Жага до фінансового розвитку зі створенням сім'ї, живучі лише заради неї;
- Жага до відстоювання соціальної справедливості на рівні всього світу або країни;
- Жага духовного саморозвитку та самовдосконалення з пізнанням «надсвідомості і Вищого Я», з досягненням досконалості на всіх існуючих рівнях. Активна реалізація цілей відповідного духовного рівня, є основою досягнення успіху у процесі духовного розвитку та досягненні духовної самореалізації або неуспіху, якщо людина реалізує цілі іншого рівня розвитку.

Перше, з чим стикається особистість при вступі до університету, - це безліч можливих етнічних груп із різними культурними поглядами та релігійними переконаннями. Зі значними відмінностями у формулюванні та описі життєвих принципів, різними рівнями структурної деталізації складності об'єктивно існуючих явищ внутрішньої та зовнішньої реальності людини. Ці відмінності пов'язані з різним когнітивним та інтелектуальним рівнем кожної людини, який, на думку нейрофізіологів, може у різних людей відрізнятися у рази, навіть у однієї й тієї ж етнічної групи, що відомо з [2, 303-304].

Не маючи тісного зв'язку з своїми культурними коренями, людина змушена займатись пошуками, та перебирати різні ідеологічні, духовні та методологічні концепції. Будучи змущеною приділяти багато часу, для вивчення та емпіричної перевірки їх доцільності та продуманості. Тим самим здобуваючи досвід та розуміння, яке дозволяє корегувати свої ціннісно-духовні орієнтири.

У випадку, коли людина наслідую культурні цінності від свого найближчого оточення, але без ґрунтового розуміння їх доцільності та суті, то проявляє більшу прихильність до відмови та їх перегляду, керуючись доцільністю практичної їх перевірки на основі саме свого деструктивного досвіду. Що як правило дає деструктивні наслідки для духовного та психічного здоров'я особистості, адже людина витрачає час, та забруднює свідомість та підсвідомість недосконалими поглядами.

Розглядаючи випадок, коли людина керується певним обраним поглядом на реальність, який задовольняє її вподобання, відповідні її рівню когнітивних можливостей розуміння дійсності, особистість неминуче бачить, що кожна людина сприймає оточуючий світ по-різному, як на особистісному рівні студентської спільноти, так і у академічній науці загалом, що відомо з [3,45].

Людина бажає бути частиною цілого та мати однодумців у своїй академічній спільності, втілюючи свій вроджений потенціал. У випадку коли має місце відмінність рівня духовного розвитку, з'являються різноманітні проблеми та непорозуміння, в наслідок різних цінностей та інтересів. Що призводить до індивідуального абстрагування особистості від студентського середовища, яке має чужорідні соціальні та когнітивно-світоглядні норми.

Кожна особистість бажає взаємодіяти з представниками свого інтелектуального та соціально-культурного рівня. Коли людина вимушена взаємодіяти з культурно нижчими малими соціальними групами, це підвищує ризики особистісно-культурної деградації. В контексті ввімкнення захисних психологічних механізмів з внутрішньою ізоляцією до неблагополучних зовнішніх умов, це має позитивну сторону до занурення та сконцентрованості людини на науковій роботі. Тим паче з іншого боку людина починає менше приділяти увагу спілкуванню, що при екстраверсії може переживатись зі станом комунікативної кризи з дефіцитом спілкування та відчуттям самотності, навіть знаходячись у тісному контакті з студентським середовищем.

Розглянутий процес може компенсуватись шляхом взаємодії з викладачами, які знаходяться на більш високому рівні інтелектуальних та педагогічних компетенцій, у іншому випадку через підтримання зв'язків з близькому по рівню розвитку оточенням та друзями, або через відновлення комунікацій після завершення взаємодії з студентським середовищем. У цьому факторі існує ризик виникнення вербальних блоків, при отриманні негативного зворотного зв'язку від оточення, при спробах донесення до нього свого розуміння доцільності слідування певним цінностям, та згубності допущення шкідливих звичок. Які для деяких людей на їх рівні культурного та інтелектуального розвитку сприймаються як норма та доцільний спосіб зняття стресу з пригніченням свідомості. Що хоча і створює ілюзію витіснення психічних і психологічних проблем, страхів, фобій та травм, але не вирішує їх, а лише посилює. З виникненням негативного сприйняття відмінних соціально-культурних студентських груп та культурної ізоляції, від прояву в оточенні принципово недопустимих та неприйнятних згубних когнітивних явищ. Які обумовлені деструктивним способом життя деяких студентських спільнот, які перебувають на більш нижчому соціокультурному рівні розвитку. Що при спробах конструктивного впливу та донесення більш вищих цінностей, супроводжується з ризиком виникнення вивченої безпорадності, із-за неможливості швидкої зміни цього середовища, та недоцільно великими енергетичними та психічними витратами на такий вплив. Орієнтуючись бажанням альтруїстично покращувати своє оточення, навіть несвідомо транслюючи свої переконання, культурні та духовні цінності, з блокуванням можливий негативний впливу студентського середовища під час соціалізації та формування сприйняття соціальної норми.

У цьому процесі значне місце має фактор формування рівня норми, який формується виходячи із зовнішніх соціокультурних умов у якому перебуває особистість. Отримуючи позитивний відгук з визнанням на докладені незначні зусилля, існує ризик зменшення власних вподобань, щодо рівня особистісних амбіцій. При висуванні ще більших вимог, які мотивують людину до більшого самовдосконалення та розкриття своїх здібностей, це призводить до підвищення рівня розуміння норми у контексті реалізації усвідомлення цінності свого самовдосконалення. Отже студентське середовище або мотивує до прикладання зусиль, або обмежує розвиток особистості певними заниженими стандартами до визнання з внутрішнім орієнтиром до амбіцій.

У цьому факторі важливу роль має явище конформізму та нонконформізму, з низкою алгоритмів поведінки.

Маючи високий когнітивний потенціал, та проявляючи високий рівень амбіцій. Коли особистість помічає недоліки у існуючих методологічних моделях, які на нижчому когнітивному рівні вирішують задані проблеми, але на більш вищому рівні мають значні недоліки. То проявляючи нонконформізм із збереженням свого когнітивного рівня сприйняття, людина зазначить на помилки методологічної та ідеологічної моделі, яка являє собою основу академічного сприйняття. У цій ситуації є ризик виникнення непорозумінь у науково-студентській спільноті, у якій інші студенти та викладачі, можуть не мати достатню широту компетенцій, знань, досвіду і інтелектуально-когнітивного рівня усвідомлення природи певних явищ, із-за застосування більш спрощених методологічних та ідеологічних моделей, що обумовлено нейрофізіологічними особливостями індивідуального розвитку підполів мозку. Із-за чого, особистість орієнтуючись на вроджену геніальність, високий особистісний потенціал не має змоги одразу вносити в соціальну та наукову спільноту проривні погляди та відкриття, будучи вимушеною спрощено обґрунтовувати значно складніші методологічні моделі, до зрозумілого іншим рівня, або недоцільно доводити об'єктивність існування деяких ґрунтовних логічних, міждисциплінарних або інших зв'язків у окремих явищах, загальну картину яких представники з меншим інтелектуальним та когнітивним рівнем об'єктивно не усвідомлюють. Адже має бажання впроваджувати свої актуально-передові моделі, реалізувати свої амбіції та творчий потенціал, отримуючи визнання, ще до здобуття наукового ступеня і авторитету у науковій спільноті.

В наслідок чого, виникає питання доцільності точного виявлення інтелектуально-творчого та когнітивного потенціалу особистості з виявленням широти когнітивних та світоглядних моделей, які вона використовує та на які спирається у своїй науковій діяльності.

Адже досягнувши за класичною схемою визнання у світовому рівні, людина змушена даремно втрачати значну кількість часу на дискусії з представниками різного рівня повноти ідеологічно-світоглядного та наукового пізнання, з доведенням об'єктивних істин, які вона усвідомила.

Будучи змушеною долати консерватизм, який обумовлений спиранням інших науковців на репродуктивний спосіб навчання та вивчення, замість того, щоб на своєму рівні більш поглиблено вивчати значно складніші явища, які можливі для сприйняття та розуміння особистостей, у яких значно вищий рівень нейрофізіологічного потенціалу.

В наслідок чого, складності духовної самореалізації людини у студентському періоді мають випадковий характер і опираються на везіння у обставинах. Яке опираються на наявність студентського оточення певного інтелектуально-культурного рівня і викладачів більш вищого нейрофізіологічного когнітивного рівня, ніж у самої людини. Саме у такому випадку людина здатна втілювати наявний потенціал, та усвідомлювати власний шлях духовного розвитку, з донесенням до світу і людства відкриттів та нових можливостей. Усвідомивши свою роль у соціальному та професійному середовищі, що розглянуто в [4, 150-151].

Коли необхідна середовище для конструктивних комунікацій відсутня, та порозуміння з оточенням неможливе, тим самим виключаючи перспективи визнання інноваційного усвідомлення дійсності, то особистість неминуче вимушена обмежувати свою творчу діяльність, із-за великого випередження наявних у академічній спільноті уявлень методологічних поглядів.

Отже проблематика фактору труднощів духовного розвитку обумовлена тим, що у науковій спільноті існують представники різноманітних рівнів талановитості та рівнів духовного розвитку, в наслідок чого, власний досвід та різна здатність охоплення сприйняття тотожних явищ мають відмінності.

Ця проблема стає значно критичною для наукової спільноти та людства, коли людина схильна до конформізму. Саме у такій ситуації, особистість схильна нехтувати розвитком своїх унікальних та передових поглядів на дійсність, передаючи перевагу загальноприйнятому репродуктивному способу засвоєння знань та науково прийнятих моделях та методологічних засад. Які схильні часто змінюватись, під впливом нових передових відкриттів, які розширюють світобачення оточуючого у оточуючому світі. Призводячи до неминучої активізації захисних механізмів процесу витіснення, перемикаючи увагу на значно нижчі прояви самоактуалізації, та появою вікових криз з відчуттям втраченого власного потенціалу, який не реалізується на практиці. Підсилюючи періодичні стани депресії, з відчуттям марного витрачання часу, як компенсаторний механізм підсвідомої жаги людини до реалізації життєвої програми духовного розвитку, який є максимальним у період студентства.

Проявляючи низький когнітивний потенціал особистість орієнтується спрощеною методологічною моделлю світобачення, ігноруючи та витісняючи незрозумілі, складно усвідомлювані та пояснювані явища, механізмами психологічного захисту. На цьому рівні прояву існує кілька можливих варіантів особистісної активності.

Проявляючи конформізм та знаходячись у оточенні, рівень якого перевищує розвиток людини, особистість схильна переймати світобачення оточуючих, нейтралізуючи механізми психологічного захисту. Така людина переживає навантаження психіки та коливання психічної стабільності, яке обумовлене підвищенням когнітивної та інтелектуальної напруги, компенсуючись підсиленням прояву фанатизму, яке обумовлюється вірою в існування певних явищ. Які усвідомлюють оточуючі, але сама людина не сприймає та не здатна в повній мірі зрозуміти їх суть. Із-за чого певні явища проявляються на рівні переконань та вірувань, які на її рівні інтелектуального, когнітивного та духовного розвитку не мають методологічного пояснення та обґрунтування, по причині виходу складових цих явищ, за межі усвідомлення, обумовлені когнітивними та нейрофізіологічними обмеженнями у особистості.

Проявляючи нонконформізм, та знаходячись у оточенні яке перевищує розвиток людини, особистість схильна до конфліктності та боротьби за відстоювання своїх фанатичних догм та методологічних концепцій. Обумовлюючи свою поведінку відчуттям внутрішнього страху, із-за зустрічі з певними явищами, які знаходяться за межами її здатності усвідомлення, сприйняття та інтелектуального обґрунтування, підриваючи її самооцінку та впевненість у спроможності розуміти та контролювати природні явища. У даному випадку, особистість робить спроби оволодіти шляхом значно вищого рівня духовного розвитку, не оволодіваючи компетенціями та знаннями свого рівня духовного розвитку, що призводить до гальмування процесу самореалізації і духовного розвитку в цілому.

Значним фактором можливості духовного розвитку та самореалізації є оточення, представники якого здатні проявляти та транслювати власні психологічні проблеми, фобії та страхи, намагаючись їх компенсувати за рахунок самої людини. Оскільки людина схильна переймати у процесі соціалізації окрім переконань, поглядів, ідеалів та світогляду оточення ще й когнітивні викривлення, то це створює певні ризики вразливості деструктивними концепціями з викривленням гармонійної та цілісної картини світобачення та здоров'я. Змушуючи прибігати до технік психологічної саморегуляції та самокорекції, щоб відновити цілі докладання власних зусиль, для досягнення духовної самореалізації.

У сучасному студентському середовищі, іноді наявна проблема, яка пов'язана з використанням «чорної риторики» та явища булінгу, у якому володіючи певними різноманіттям певних комплексів, особистість прикладає зусилля до знецінення досягнень інших людей, тим самим підвищуючи самооцінку завдяки приниженню оточуючих. Із-за чого, формуються стійкі ризики зіткнення з знеціненням своїх поглядів, цінностей, вподобань та ідеалів. З можливим розвитком фобій та страхів, які можуть викликати сором під час висловлювань, відстоюванні власної позиції та супроводжуватись відмовою від

спроб досягнення та реалізації власних амбіцій, які здатні значно перевищувати рівень домагань оточення.

Тому для втілення своїх амбіцій та вподобань у процесі духовного розвитку необхідно розвивати свої риторичні та мовні навички, навчаючись аргументовано захищати та відстоювати свої ідеали та погляди.

Також має місце фактор усвідомлення доцільності ролі університету у житті особистості, розглядаючи його не як методологічний фундамент, який дозволяє усвідомити базовий рівень знань з різноманітним наукових, ретельно перевірених поглядів, а як консервативний стандарт, який має вичерпні знання, які не потребують вдосконалення. Таке бачення створює обмеження у розвитку людини, потенціал якої не може в повній мірі розкриватись, адже сутність духовного вдосконалення полягає в тому числі у тому, щоб оволодівати рівнем доступних знань, та через власну творчу діяльність трансформувати їх в більш досконалі системи, неперервно займаючись самоосвітою.

Дуже важливим є діагностування особистісних якостей та здібностей, з вибором напрямку навчання на основі їх та вподобань. Адже саме повне розкриття власних задатків дозволяє в повній мірі реалізовувати та втілювати когнітивний та нейрофізіологічний потенціал особистості, що як наслідок і дає необхідне кожному відчуття щастя, яке слугує показником гармонійного процесу духовного розвитку та самореалізації.

У сучасному студентському середовищі проблема випадкового вибору напряму навчання та розвитку є розповсюдженою, обумовлюючись відсутністю чітких критеріїв якостей, рівнів розвитку та об'єктивно обумовлених духовних основ індивідуальної природи особистості. Які слугують чітким орієнтиром у вияві об'єктивних та реальних життєвих цілей, досягнення яких дозволяє духовно і матеріально-цілісно розвиватись досягаючи самореалізації. У протилежному випадку випадкового вибору сфери та напряму практичної діяльності та спеціальності, призводить до виникнення можливої помилки, докладаючи зусилля у області, яка не відповідає вродженим задаткам та здібностям людини, в наслідок чого, рівень її реалізації може мати певні складності, з відсутністю достатнього розвитку на необхідних рівнях.

Висновки. Отже, особливості факторів, які впливають на процес духовної самореалізації в сучасному студентському середовищі залежать від правильної діагностики та вияву когнітивного та духовного рівня розвитку особистості. Наявності та повноти світоглядного розуміння світоустрою з можливістю взаєморозуміння один одного, з студентами, викладачами та науковою спільнотою. Обумовленості нейрофізіологічними індивідуальними особливостями та відмінностями на різних рівнях духовного розвитку людини, з індивідуальними життєвими цілями, критеріями та розумінням сенсу свого життя, у якому щастя та самореалізація досягається їх досягненням.

Враховуючи фактор ризику творчого вигорання із-за обмеженістю лише репродуктивним способом навчання, обмежуючи свою здатність творчого та

талановитого самовираження. Обумовлюється можливим зіткненням з іншим рівнем когнітивного розвитку оточення, деструктивним когнітивним впливом та спробами оточуючих компенсувати свої патологічні стани психіки, з фобіями, страхами, знеціненням досягнень, вподобань, мрій та цілей особистості, з ризиком виникненням тенденцій ізоляції, явища творчого вигорання або ускладнення духовного розвитку та самореалізації у студентському середовищі.

Література:

1. Эльманович С.Д. Законы Ману. М: «ЭКСМО-Пресс», 2002. 496 с.
2. Савельев. С.В. Стереоскопичный атлас мозга людини. AREA XVII, 1996. 352 с.
3. Помиткін Е.О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості: посібник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 144 с.
4. Ямницький В.М. Психологія життєтворчої активності особистості: [монографія]. Рівне: РДГУ, 2004. 360 с.

References:

1. Jel'manovich, S.D. (2002). *Zakoni Manu [Laws of Manu]*. M: «JeKSМО-Press» [in Russian].
2. Savel'ev, S.V. (1996). *Stereoskopichnij atlas mozku ljudini [Stereoscopic atlas of the human brain]*. AREA XVII [in Ukrainian].
3. Pomitkin, E.O. (2013). *Psihologichna diagnostika duhovnogo potencialu osobistosti [Psychological diagnosis of the spiritual potential of the individual]*. Kirovograd: Imeks-LTD [in Ukrainian].
4. Jamnic'kij, V.M. (2004). *Psihologija zhittetvorchoї aktivnosti osobistosti [Psychology of life-creating activity of the individual]*. Rivne: RDGU [in Ukrainian].

УДК: 167.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-432-447](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-432-447)

Чернявська Світлана Миколаївна старший викладач кафедри авіаційної психології, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (098) 784-85-52, <https://orcid.org/0000-0002-4443-288X>

Хохліна Олена Петрівна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (066) 750-26-62, <https://orcid.org/0000-0002-2126-5011>

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ СТУДЕНТІВ-ПІЛОТІВ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

Анотація. Стаття присвячена розгляду теоретичного аспекту проблеми психологічної готовності студентів-пілотів цивільної авіації до професійної діяльності. Необхідною умовою її дослідження з метою підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх авіаторів є з'ясування сутності та структури досліджуваного явища.

Визначення психологічного змісту готовності здійснюється на основі розкриття суті двох її основних видів - загальної та ситуативної: загальна (або довготривала) – особистісна інтегративна властивість, підготовленість всіх сфер психіки до виконання діяльності; ситуативна (або короткочасна) – стан психологічної готовності до виконання діяльності.

Наведено різноманітні погляди до розуміння суті та структури психологічної готовності до професійної діяльності у психології праці, екстремальній та авіаційній психології. Обґрунтовано, що при виділенні структурних компонентів психологічної готовності до діяльності майбутніх пілотів цивільної авіації, окрім компонентів, які традиційно виділяють у психології праці, необхідно враховувати специфічні особливості їх професійної діяльності та умови, у яких вона здійснюється.

У результаті теоретичного аналізу психологічної літератури із зазначеної проблеми психологічну готовність, як предмет вивчення, визначено як загальну, довготривалу готовність, як підготовленість усіх сфер психіки до виконання діяльності з високою результативністю, як інтегративне особистісне утворення, що об'єднує в собі компоненти: мотиваційний, досвіду (змістовий та операційно-організаційний), професійно важливі особливості психічних процесів (пізнавальних та емоційно-вольових), професійно значущі особистісні властивості (темперамент, характер, здібності); наведено показники вивчення

кожного з компонентів психологічної готовності. Результати емпіричного вивчення психологічної готовності до діяльності майбутніх фахівців за визначеними компонентами будуть покладені в основу її розвитку в процесі фахової підготовки студентів у межах ЗВО.

Ключові слова: психологічна готовність, професійна діяльність, студенти-пілоти цивільної авіації, підвищення ефективності фахової підготовки у ЗВО.

Chernyavska Svitlana Mykolayivna Senior Lecturer, Department of Aviation Psychology, National Aviation University, Liubomyra Huzara Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (098) 784-85-52, <https://orcid.org/0000-0002-4443-288X>

Khokhlina Olena Petrivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of Aviation Psychology Department of the National Aviation University, Liubomyra Huzara Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (066) 750-26-62, <https://orcid.org/0000-0002-2126-5011>

PSYCHOLOGICAL READINESS OF CIVIL AVIATION PILOT STUDENTS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY: THEORETICAL ASPECT OF THE PROBLEM

Abstract. The article is devoted to the theoretical aspect of the problem of psychological readiness of civil aviation pilot students for professional activity. A necessary condition for its study in order to increase the effectiveness of training of future aviators is to clarify the nature and structure of the studied phenomenon.

Determining the content of readiness uses based on the disclosure of the essence of its two main types - general and situational: general (or long-term) - personal integrative property, the readiness of all areas of the psyche to perform activities; situational (or short-term) - a state of psychological readiness to perform activities.

There are various views on the understanding of the essence and structure of psychological readiness for professional activity in psychology of work, extreme and aviation psychology are given. It is substantiated, that when selecting structural components of psychological readiness of future civil aviation pilots, in addition to the components traditionally distinguished in occupational psychology, it is necessary to take into account specific features of their professional activity and conditions in which it is carried out.

As a result of theoretical analysis of psychological literature on this issue, psychological readiness as a subject of study is defined as general, long-term readiness, as readiness of all spheres of psyche to perform high performance, as an integrative personality formation, combining components: motivational, experience (semantic and operational-organizational), professionally important features of mental processes (cognitive and emotional-volitional), professionally significant

personal qualities (temperament, character, abilities); indicators of studying each of the components of psychological readiness are given. The results of the empirical study of psychological readiness for the activities of future professionals on certain components will be the basis for its development in the process of professional education of students within higher education institutions.

Keywords: psychological readiness, professional activity, students-pilots of civil aviation, increase of efficiency of professional training in higher educational institutions.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної авіаційної галузі України та забезпечення конкурентоспроможності її позицій на світовому ринку забезпечується модернізацією та структурною перебудовою національної авіапромисловості, підвищенням технологічного рівня проектування і виробництва літаків, а також залученням найбільш висококваліфікованих кадрів нового покоління. Зростання вимог до професійного рівня авіаційних фахівців зумовлює пошук шляхів підвищення ефективності їх фахової підготовки у ЗВО. Традиційна підготовка майбутнього авіаційного спеціаліста в технічному ЗВО в більшій мірі спрямована на предметне навчання, що призводить до звуженого сприйняття своєї професійної діяльності та формує так зване алгоритмічне бачення світу [1]. При цьому недостатньо уваги приділяється психологічній складовій такої підготовки – розвиткові психологічної готовності до професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність визначення можливостей людини щодо ефективного здійснення того чи іншого виду трудової діяльності зумовила введення у психологію поняття готовності. Особливої актуальності проблема розвитку психологічної готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності набула у 50-х роках минулого століття. Вивченню психологічної готовності до праці приділялася значна увага у роботах з питань становлення особистості, у теорії навчання та психології праці (Б. Ананьєв, Д. Богоявленський, О. Бодальов, Л. Виготський, П. Гальперін, Д. Ельконін, О. Ковальов, К. Платонов, В. Лубовський, В. Моляко, С. Рубінштейн та ін.). У своєму дослідженні ми виходили також з робіт, присвячених вивченню професійної діяльності пілотів цивільної авіації та психологічної готовності майбутніх авіаторів до праці після здобуття фахової підготовки в ЗВО (К. Платонов, Д. Гандер, З. Гератеволь, В. Пономаренко, Є. Мілерян, О. Керницький, А. Дранко, О. Горський, П. Корчемний, Р. Макаров та ін.).

Проблему психологічної готовності до діяльності досліджували такі вчені, як М. Д'яченко, Л. Кандибович, Ф. Іващенко, М. Левітов, Є. Мілерян, Д. Ніколенко, В. Серіков, А. Смирнов, П. Чамата, Н. Шеляховська, О. Веденов, В. Горгома, В. Зарицька, В. Семиченко, О. Асмолов, Г. Балл, С. Максименко, К. Платонов, Е. Фарапонова та ін. Водночас слід зазначити, що автори по

різному трактували суть та структуру цього явища, залежно від специфіки предмета, мети та вихідних теоретичних засад, як необхідної основи проведення наукового дослідження [2]. Таким чином, на сьогодні залишається відсутнім однозначне трактування поняття психологічної готовності до діяльності та її змістового наповнення, єдиний погляд на формування цього складного психічного утворення. Це певною мірою позначається на різноплановості теоретичних та прикладних досліджень з проблеми, на недостатності досліджень з системного вивчення зазначеного явища, зокрема психологічної готовності до професійної діяльності студентів-пілотів цивільної авіації в аспекті більш загальної проблеми – підвищення ефективності їх фахової підготовки у ЗВО.

Метою статті є висвітлення результатів теоретичного дослідження з визначення суті та структури психологічної готовності до трудової діяльності як теоретичних засад її вивчення та розвитку у студентів-пілотів цивільної авіації.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на різноманіття видів професійної діяльності та їх специфічних особливостей, описаних у науковій літературі, багато авторів зазначають, що існують загальні погляди на психологічну готовність до їх здійснення [3]. Так, у сучасній науці можна виділити два основні підходи до розуміння суті психологічної готовності до діяльності. У першому з них вона розглядається як стан психологічної готовності до виконання конкретного трудового завдання; це короткотривала, тимчасова, мобілізаційна, ситуативна готовність (Є. Ільїн, М. Левітов, Л. Нерсисян, А. Пуні, О. Ухтомський, А. Маклаков, М. Виноградов та ін.); у другому - як загальна, довготривала, постійна, завчасна, потенційна готовність до діяльності - підготовленість усіх сфер психіки до виконання діяльності, як особистісна інтегративна властивість (М. Д'яченко, Л. Кандибович, В. Согалаєв, Л. Кондрашова, П. Горностай, В. Моляко, М. Смульсон, О. Хохліна та ін.). В авіаційній психології психологічна готовність розглядається переважно як короткочасна (мобілізаційна, ситуативна) готовність (О. Тіньков, О. Захарова, О. Блінов, О. Кокун, В. Олійник, М. Литвинчук та ін.), так і як довготривала (потенційна, інтегративна, особистісна) (К. Платонов, О. Керницький, І. Окуленко, І. Сіднева, Т. Лаврухіна, О. Петренко та ін.). У контексті саме довготривалої психологічної готовності вивчалися професійно важливі якості особистості пілотів цивільної авіації (Д. Гандер, М. Алексеєнко, Т. Плачинда, О. Керницький, І. Сіднева, В. Булава, В. Злагодух, В. Тогобицька та ін.). Отже, можемо підсумувати, що виокремлюються два основних види психологічної готовності до діяльності – 1) загальна, довготривала – особистісна інтегративна властивість, підготовленість всіх сфер психіки до виконання діяльності та 2) ситуативна, короткочасна, стан психологічної готовності до виконання діяльності.

Загальна психологічна готовність до діяльності розглядається як основа, на якій можливе формування міцної ситуативної готовності до конкретного виду діяльності [4, 5]. Перша формується впродовж тривалого часу професійної підготовки та діяльності фахівця і характеризує його потенційну психологічну здатність до виконання різних завдань під час здійснення діяльності, а друга характеризує наявну на даний період часу (від дня до кількох днів) психологічну здатність до виконання конкретних професійних завдань. Цілком можливим є відсутність у фахівця ситуативної психологічної готовності у певний момент часу за наявності загальної готовності. Однак, ситуативна психологічна готовність не може бути наявною при відсутності загальної [4].

Вихідними для розуміння сутності готовності до професійної діяльності як загальної психологічної підготовленості до неї вважаємо наступні положення. Готовність до праці – це складне структурне явище, властивість особистості, сукупність якостей особистості або рівень розвитку особистості, достатній для успішного оволодіння та здійснення трудової діяльності. Готовність до трудової діяльності підлягає формуванню та розвитку, що здійснюються завдяки спеціально організованому впливу первинних та вторинних інститутів соціалізації на усіх послідовних етапах становлення особистості; і чим досконалішими є засоби формування готовності до праці, тим ефективнішим буде результат [5].

У нашому дослідженні психологічної готовності до професійної діяльності, а саме студентів-пілотів цивільної авіації, у контексті проблеми їх фахової підготовки, використовуємо поняття «розвиток», виходячи з теоретичних положень Л. Виготського, С. Рубінштейна, П. Гальперіна про те, що розвиток психіки у людини здійснюється у результаті зовнішніх впливів (навчально-виховний процес у ЗВО), засвоєння нею суспільного досвіду (знань та способів дій) та його перетворення в індивідуальний, у процесі інтеріоризації зовнішнього (практичного) у внутрішнє (психічне), інтерпсихічного (колективного) в інтрапсихічне (індивідуальне). При цьому вплив зовнішніх умов (педагогічні впливи) здійснюється через призму внутрішніх (наявного у людини складу психіки). Розвиток психіки здійснюється й при екстеріоризації внутрішнього – його переходу у зовнішнє, у поведінку, спілкування, діяльність (у тому числі й професійну діяльність), коли здійснюється вплив людини на зовнішній світ, на його перетворення [6, С. 37].

Певні відмінності у поглядах науковців існують також щодо структури явища, що розглядається. Однак, варто зазначити, що загальним і безсумнівним у запропонованих різними авторами структурах психологічної готовності є виділення компонента, що відображає ставлення суб'єкта праці до трудової діяльності (мотиваційний, морально-етичний, ціннісний, спрямованості тощо). Деякі вчені своє розуміння суті поняття «психологічна готовність» зводять саме до вказаного компонента (Г. Анатасова, О. Веденов,

Н. Гаджиєва, Н. Калиниченко, О. Ковальов та ін.), що є, на нашу думку, недостатньо правомірним. У працях Д. Ніколенка, П. Чамати, О. Яковенка зазначається, що для здійснення діяльності, окрім позитивного ставлення до неї, необхідні також і виконавчі компоненти регуляції діяльності [10, 13]. У зв'язку з цим особливої уваги заслуговують погляди на структуру психологічної готовності до діяльності, представлені у працях О. Смирнова, Ф. Іващенко, М. Д'яченка, Л. Кандибовича, П. Чамати, Д. Ніколенка, М. Смульсона, О. Мороза, О. Яковенка [7, 8, 9, 10, 11, 12, 13], які найбільш повно розкривають зміст досліджуваного явища.

Психологічна готовність до праці, на думку О. Смирнова [7], – це 1) сформованість знань про суспільне значення праці, переконаності у необхідності працювати, суспільно значущих мотивів праці; 2) налаштованість працювати певним чином – доволіно і якісно, що вимагає певної культури праці: організованість в роботі; уміння чітко планувати її та чітко притримуватися окресленого плану, дотримуючись певного темпу і ритму роботи, ретельно контролювати себе під час виконання трудової діяльності; такі якості як наполегливість, завзятість у роботі, уміння долати труднощі, висока дисциплінованість праці за рахунок власних вольових якостей. Автор зазначає, що готовність до праці – це також ініціативність та креативність у роботі, вміння працювати в колективі та для колективу. О. Смирнов вказує також на важливість здібностей особистості у психологічній готовності, які формуються на основі розвитку схильностей.

За Ф. Іващенко, психологічна готовність до праці являє собою достатній для успішного оволодіння будь-яким видом виробничої праці рівень розвитку особистості, складне синтетичне утворення, яке включає в себе: 1) розуміння суспільної та особистої необхідності праці, що виявляється у мотивах діяльності, які надають праці учня особисту значущість; 2) відносно розвинені вольові якості та риси характеру, що відображають ставлення до праці; 3) загальнотрудові уміння та навички (планування та самоконтроль виконання визначеного плану, раціональна організація робочого місця, культура поведінки з інструментами, культура рухів, правильне чергування праці і відпочинку, читання схем та креслень); здібності (загальна працездатність, технічне мислення, просторова уява тощо) [8].

М. Д'яченко та Л. Кандибович у своїй основній роботі з проблеми [9], у готовності вбачають стійку характеристику особистості та визначають її як систему професійно важливих якостей, що є істотною передумовою успішної діяльності. До таких якостей автори відносять наступні: 1) позитивне ставлення до діяльності; 2) адекватні вимогам діяльності риси характеру, здібності, темперамент, мотивація; 3) необхідні знання, уміння, навички; 4) професійно важливі особливості психічних процесів, емоцій, волі.

Зазначена структура психологічної готовності, на нашу думку, є достатньо повною, такою, що охоплює усі основні сфери психіки людини та її досвід

(знання, уміння, навички), які визначають успішність оволодіння діяльністю та її здійснення. Однак, розгортання вказаних компонентів готовності могло б здійснюватися за дещо іншою логікою: від менш конкретних до більш загальних та складних психічних утворень; незайвим було б більш чітко визначити склад другого та четвертого пунктів, щоб уникнути дублювання, виключити з другого компонента мотивацію, оскільки у зазначеній структурі вже є компонент позитивного ставлення до діяльності, куди має входити мотиваційна сфера особистості. Також варто зазначити, що зазначені автори, визначаючи поняття «психологічна готовність», тяжіють до конкретних видів діяльності, у той час як ми розглядаємо це поняття у більш широкому сенсі. Як наслідок, структура психологічної готовності до професійної діяльності має містити такі якості особистості, що мають доволі узагальнений характер і на основі яких можливе здійснення професійного самовизначення, проходження спеціальної фахової підготовки та оволодіння обраною професією.

На думку П. Чамати та Д. Ніколенка, готовність до праці становлять морально-психологічні якості, від яких залежить позитивне ставлення учнів до праці. Автори у готовності до праці виділяють дві групи компонентів, які виконують: 1) мотиваційно-цільову, спонукальну функції та 2) виконавчу регуляцію діяльності. Зазначені компоненти обов'язково мають розглядатися у нерозривній єдності. До першої групи автори віднесли наступні складові: позитивне ставлення до праці, що визначається мотивами діяльності; моральні (вищі) почуття; усвідомлення мети праці, її суспільного значення, потреба у праці та інтерес до неї. До другої групи компонентів готовності до праці віднесли: індивідуально-психологічні якості, що входять у поняття «здібності»; специфічні інтелектуально-вольові та характерологічні якості; політехнічна підготовка [10].

М. Смульсон запропонувала наступну структуру психологічної готовності до праці: 1) стійкий інтерес до праці; відповідний рівень розвитку змістово-операційної сторони трудової діяльності (знання, уміння, навички); комплекс навичок особистісної (інтелектуальної та емоційно-вольової) саморегуляції у трудовій діяльності [11]. Проте, змістове наповнення першого компонента у даній структурі, на наш погляд, дещо звужене, порівняно з наведеними вище поглядами вчених.

За О. Морозом, основний зміст психологічної готовності до праці відображається у ставленні, спрямованості, які втілюються у інтегральних морально-вольових та емоційних якостях особистості, а такі компоненти виконавчої регуляції діяльності як теоретична і практична підготовленість (знання, трудові уміння, навички) у дослідженні автора представлено досить стисло [12].

У контексті нашого дослідження психологічної готовності майбутніх пілотів цивільної авіації на особливу увагу заслуговує структура психологічної готовності О. Яковенка, визначена на основі досліджень у психології праці.

Вона включає в себе високі вимоги до суб'єкта діяльності, що визначають його готовність до виконання праці, яка характеризується такими якостями як висококваліфікованість та високопродуктивність. Дана структура включає: 1) уміння осмислювати трудові дії; 2) уміння працювати при тривалих напруженнях; 3) уміння досягати необхідної якості роботи; 4) уміння працювати настільки продуктивно, на скільки це вимагається умовами діяльності; 5) вміння вступати у трудові взаємини з колективом [13].

У результаті аналізу поглядів на структуру психологічної готовності до трудової діяльності О. Мороза та О. Яковенка, ми дійшли до висновку, що обидва автори підкреслюють важливість цілеспрямованого формування кожного виділеного структурного компонента готовності за допомогою спеціальних педагогічних впливів. Більше того, О. Яковенко пропонує формувати у студентів вміння осмислювати трудові дії, пов'язані з розвитком їх інтелекту, що є однією з перших спроб вирішення питання у контексті проблеми розвитку готовності до праці.

На основі вивчення особливостей формування інтелектуального компонента готовності до трудової діяльності учнів із затримкою психічного розвитку, О. Хохліна визначає психологічну готовність до діяльності як загальнотрудову підготовку учнів, формування довготривалої психологічної готовності працювати у сфері матеріального виробництва. Автор виділяє наступні компоненти психологічної готовності до діяльності: 1) позитивне ставлення до праці; 2) особливості психічних процесів та емоційно-вольової сфери, важливі для здійснення довільної регуляції діяльності; 3) знання, уміння, навички; 4) характерологічні властивості особистості: працелюбність; організованість; дисциплінованість; ініціативність; самостійність; цілеспрямованість; наполегливість; уміння довести розпочате до завершення, сміливість. Варто зазначити, що у даній структурі психологічної готовності позитивне ставлення до праці розглядається як енергетичний компонент, який виконує мотиваційно-цільову, спонукальну функцію у виконанні діяльності і складає першу групу якостей. До другої групи якостей, необхідних для виконавчої регуляції діяльності, віднесено: особливості психічних процесів та емоційно-вольової сфери; знання, уміння, навички; характерологічні властивості особистості [5].

Таке розуміння суті та структури психологічної готовності до діяльності серед розглянутих поглядів видається нам найбільш узагальненим та повним. Водночас зауважимо, що воно потребує певної конкретизації щодо специфічних особливостей екстремальних професій, в тому числі професії пілотів цивільної авіації, з урахуванням результатів цілеспрямованого вивчення спеціально проведених досліджень у цьому напрямі.

С. Будник у своєму дослідженні професійної готовності офіцерів-прикордонників до вирішення завдань розглядає зазначене явище як єдність таких складників: 1) мотиваційно-ціннісний; 2) когнітивний; 3) операційно-

діяльнісний [14]. О. Добрянський, який досліджував психологічну готовність слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах, зазначав, що структура готовності, окрім мотиваційного, когнітивного, операційно-процесуального, має також містити емоційно-вольовий компонент [15]. Ю. Бойко, яка займалася проблемою формування психологічної готовності майбутніх юристів до професійної діяльності, поруч з загальноприйнятими мотиваційним, операційним, емоційно-вольовим, виділила особистісний компонент. Дослідниця вводить особистісний компонент психологічної готовності у зв'язку з розумінням даного поняття як інтегрованого структурного особистісного утворення, що є передумовою успішного виконання діяльності в сфері правознавства [16].

І. Горелов у структурі психологічної готовності працівника міліції до застосування вогнепально-силового впливу (ВСВ) виокремлює такі складові: 1) необхідний рівень професійної підготовки; 2) мотиваційний компонент (відданість своїй професії, потреба у самовдосконаленні); 3) особливості особистості, які визначають здатність ефективно діяти в екстремальних ситуаціях (високі здібності саморегуляції психічного стану; оптимальні рівні особистісної та ситуативної тривожності; комунікативні особливості; інтелектуальні, емоційно-вольові якості тощо) [17]. Однак, третій компонент наведеної структури, на нашу думку, є надто узагальненим і включає в себе елементи різноманітних складових готовності фахівців екстремального профілю, що наведені вище. Так, високі здібності до саморегуляції психічного стану можуть відноситися до операційно-діяльнісного компонента (за С. Будником), операційно-процесуального (за О. Добрянським), операційного (за Ю. Бойко); оптимальні рівні особистісної та ситуативної тривожності, емоційно-вольові якості – до емоційної складової емоційно-вольового компонента (за О. Добрянським, Ю. Бойко); комунікативні особливості – до особистісного компонента (за Ю. Бойко).

За О. Керницьким, психологічна готовність курсантів-пілотів до льотної діяльності є інтегральною властивістю та складним психологічним утворенням особистості військового пілота, що проявляється як психічний стан його готовності та забезпечує оптимальне функціонування психіки й надійність знань, навичок і вмінь керування технічними системами бойового літака у різноманітних умовах польоту. Автор виділяє у структурі психологічної готовності курсантів до льотної діяльності мотиваційний, когнітивний, операційний, емоційно-вольовий компоненти та професійно-важливі якості особистості військового пілота, які мають відповідати умовам здійснення професійної діяльності та вимогам, які така діяльність висуває до суб'єкта праці [18]. Ми вважаємо доречним таке акцентування уваги саме на професійно значущих особистісних властивостях з-поміж інших властивостей особистості, адже про готовність до виконання конкретної трудової діяльності можна говорити лише у тому випадку, коли ці властивості відповідають

вимогам, які така діяльність ставить перед суб'єктом праці, виходячи з її основних характеристик і умов здійснення.

Теоретичний аналіз наукових джерел з авіаційної психології [19, 20, 21, 22, 23, 24] дозволив виділити основні характеристики професійної діяльності пілотів цивільної авіації: дія на організм фізичних факторів, які суттєво впливають на психофізіологічні функції (шум, загойдування, низька температура, перепади атмосферного тиску); нервово-психічна напруженість; обробка великих обсягів та потоків інформації (перевантаження інформацією); висока «вартість» прийняття рішень; монотонність роботи в умовах очікування сигналу до екстрених дій (праця очікування) (К. Платонов) [19]; вкрай інтенсивні темпи діяльності, швидкість протікання подій, жорсткий ліміт часу (дефіцит часу) та обумовлений ним примусовий темп діяльності при неможливості перервати, змінити її зміст, ритм; багатoproфільність, різнобічність характеру та змісту дій; переважання розумової праці й майже повна відсутність фізичної (наявність гіпокінезії й гіподинамії як наслідок застосування новітніх технологій і підвищення автоматизації польоту); різке зростання ролі просторового орієнтування та зміни його психофізіологічних механізмів (В. Бодров) [23]; «складність керування літаком; суворе регламентація льотної діяльності настановами, положеннями та керівними документами; необхідність виконувати у польоті декілька суміщених за часом дій; готовність до прийняття швидких рішень в екстремальних ситуаціях; висока моральна, соціальна та матеріальна відповідальність за успішність виконання польоту (А. Дранко) [24].

О. Ліпман досить детально і точно описав професійно важливі якості, необхідні пілотам для виконання льотної діяльності [21]. До таких якостей автор відносив наступні: виражена настанова (професійна спрямованість) на опанування спеціальністю «пілот»; здатність до швидкої переключуваності та тривалої концентації уваги в умовах відволікаючих дій, дефіциту часу; точний «окомір» сприйняття форм, розмірів, швидкості, переміщення, віддаленості між об'єктами; вміння оцінити час, виділений на виконання трудової задачі, та у відповідності з ним будувати алгоритм власних дій; високі показники короткочасної, оперативної та довготривалої пам'яті; здатність до узагальнення та абстрагування, високий темп протікання мисленнєвих процесів, емоційно-вольова стійкість (здатність до збереження високої працездатності за будь-яких умов); здатність до швидкого вироблення і перебудови сенсомоторних та розумових навичок; психологічна й фізіологічна витривалість; здатність до швидких рухових реакцій; спритність, хороша координація рухів; кмітливість, рішучість, ініціативність; вміння без зайвих коливань прийняти рішення за недостатньою інформацією [21].

В результаті проведеного нами теоретичного дослідження з проблеми, ми дійшли висновку, що «психологічна готовність», як загальна, довготривала готовність, як підготовленість усіх сфер психіки до виконання діяльності з

високою результативністю, як інтегративне особистісне утворення, має об'єднувати в собі щонайперше наступні компоненти: мотиваційний, компонент досвіду (змістовий та операційно-організаційний), професійно важливі особливості психічних процесів (пізнавальних та емоційно-вольових), професійно значущі особистісні властивості (темперамент, характер, здібності). Варто зазначити, що така структура не лише відображає наше розуміння поняття «психологічна готовність», особливості професійної діяльності пілота цивільної авіації і професійні вимоги до нього як суб'єкта праці, але й відповідає двовимірній структурі особистості К. Платонова [6, 19].

Як перший рівень у структурі особистості К. Платонов розглядає динамічну функціональну структуру, яка містить чотири підструктури – спрямованості, досвіду, форм відображення та біологічно обумовлену підструктуру. Другим рівнем у даній структурі особистості виступають характер та здібності, які розглядаються як загальні, інтегративні якості особистості. В них різною мірою представлені підструктури, що входять до першого рівня – динамічної функціональної структури особистості. Характер – це як би каркас особистості, а здібності – властивість особистості, що розглядається у співставленні з певною діяльністю.

Змістове наповнення визначених нами структурних компонентів психологічної готовності до професійної діяльності пілота може виглядати наступним чином:

1) Мотиваційний компонент — це система спонукань, сенсів та цінностей майбутнього авіатора, яка здійснює мотиваційно-цільову, спонукальну функцію; він є провідною складовою психологічної готовності.

Показниками сформованості готовності за цим компонентом є наявність у студентів пізнавального інтересу та мотивів навчання у закладі вищої освіти і опанування обраної професії (переважання мотивації до успіху над мотивацією уникнення невдач); активна спрямованість на льотну працю, досягнення високих її показників, підвищення професійної майстерності та ін.

2) Компонент досвіду має змістову та операційно-організаційну складові. Змістовий передбачає наявність необхідних для виконання професійної діяльності знань, а операційно-організаційний - засвоєння необхідних для виконання професійної діяльності умінь та навичок.

Показниками сформованості змістової складової досвіду є наступні: знання правил безпеки щодо використання технічних засобів, інструкції щодо дій в особливих ситуаціях; знання особливостей експлуатації авіаційної техніки, яка використовується під час польотів, у тому числі і щодо експлуатації двигунів літака та його систем; знання, необхідні для використання радіотехнічних засобів зв'язку; знання допоміжних орієнтирів та показників приладів для визначення положення літака у просторі; знання техніки виконання елементів польоту, маневрів та фігур; знання послідовності розподілу та переключення уваги при виконанні елементів поставленого

завдання; знання типових для виконання певного маневру помилок пілота, здатність спрогнозувати та попередити їх виникнення під час льотної діяльності.

Показниками сформованості операційно-організаційної складової досвіду розглядаємо: вміння керувати льотним транспортним засобом із урахуванням показників пілотажних приладів, які повідомляють пілоту інформацію про стан польоту; демонструвати навички дій з важелями управління літаком на усіх етапах польоту; здатність реалізувати уміння і навички щодо виконання конкретних елементів польоту, заздалегідь відпрацьованих під час навчально-тренажерної підготовки; навички користування апаратними пристроями кабіни літака, спеціальним обладнанням відповідно до характеру та умов здійснення льотної діяльності [18, 19, 21].

3) Професійно важливі особливості психічних процесів - пізнавальних та емоційно-вольових.

Показниками відповідності психічних процесів людини-оператора вимогам професійної (льотної) діяльності є вимоги щодо їх сформованості та функціонування, зокрема: низький поріг відчуття та точність сприймання подразника, великий обсяг, швидка переключуваність і висока концентрація уваги, виснажливість по гіперстенічному типу; високі показники короткотривалої, оперативної та довготривалої пам'яті; сформованість уяви; високий темп і продуктивність мисленнєвих операцій, практичний тип мислення [18, 19, 20, 21, 22].

Емоційно-вольові психічні процеси, на думку Є. Школяра, тісно пов'язані з іншими структурними компонентами психологічної готовності до професійної діяльності, сприяючи створенню оптимального напруження, загальній активності організму щодо майбутньої діяльності, спонукаючи, спрямовуючи та регулюючи їх, забезпечують стійкість позитивного емоційного ставлення та стійкість щодо зовнішніх стресових факторів.

Показниками сформованості емоційно-вольових психічних процесів для льотної діяльності визначено наступні: емоційно-вольова стійкість, низька тривожність, внутрішній локус контролю, організація власної діяльності, а також інтегральний показник успішності діяльності - успішність професійного навчання, льотної діяльності [25].

4) Професійно значущі особистісні властивості, як компонент психологічної готовності, стосується вимог до темпераменту, характеру та здібностей суб'єкта. На думку таких авторів як К. Гуревич, В. Матвєєва, Є. Климов, В. Трошин, С. Молдавська [26], для успішного оволодіння льотною діяльністю оптимальними характеристиками нервових процесів (як фізіологічної основи темпераменту) є сила, рухливість, врівноваженість та такі риси характеру, як: самостійність, відповідальність, дисциплінованість, здатність до ризику, рішучість, самовладання та ін. [18, 19, 20, 21, 22, 23, 24].

Показником загальних розумових здібностей суб'єкта праці розглядаємо високий коефіцієнт інтелекту, що свідчить про високу якість, швидкість й точність вирішення розумових задач та забезпечує відносну легкість і продуктивність у засвоєнні знань та подальшому застосуванні їх у професійній діяльності.

Як показало дослідження суті та структури психологічної готовності студентів-пілотів до професійної діяльності, особливе місце у психологічній готовності належить здатності суб'єкта до саморегуляції, пов'язаних з нею доцільності, регульованості власної зовнішньої (професійної) та внутрішньої (психічної) діяльності, яка представлена у структурних компонентах психологічної готовності. Зокрема, у психічних пізнавальних процесах та увазі саморегуляція представлена їх довільними видами. В емоційно-вольовій сфері – це здатність до регуляції негативних емоційних станів, стресостійкість, долання перешкод. У змістовій складовій досвіду – це усвідомлене застосування знань у практичній діяльності, а в операційно-організаційній – це довільні дії, рухи та діяльність в цілому. У професійно значущих особистісних властивостях здатність до саморегуляції розуміється як ознака сформованості суб'єкта праці, спілкування, поведінки та особистісного зростання. Отже, розвиток психологічної готовності суб'єкта праці сприятиме не лише успішному оволодінню професійною діяльністю, професійній самореалізації, але й розвитку особистості як саморегульованого системного утворення, що складається з соціально-значущих психічних властивостей, які забезпечують вибірковість відношень та регуляцію поведінки людини як поведінки суб'єкта активності, в тому числі й щодо себе, свого розвитку [6, С. 169].

Висновки. Необхідною умовою підвищення ефективності фахової підготовки студентів-пілотів цивільної авіації у сучасних ЗВО є не лише успішне опанування професійної діяльності, а й формування особистості майбутнього пілота як саморегульованого системного утворення та формування у нього психологічної готовності до майбутньої праці.

Теоретичними засадами дослідження з розв'язання проблеми у зазначеному напрямі є уявлення про суть та структуру психологічної готовності до діяльності. Розуміння психологічної готовності як загальної, довготривалої, підготовленості усіх сфер психіки до виконання діяльності з високою результативністю, як інтегративного особистісного утворення, уможливорює в якості її компонентів розглядати мотиваційний, компонент досвіду (змістова та операційно-організаційна складові), професійно важливі особливості психічних процесів (пізнавальних та емоційно-вольових), професійно значущі особистісні властивості (особливості темпераменту, характеру, здібностей).

Подальший емпіричний етап дослідження, який базується на визначених теоретичних засадах, дозволить отримати дані щодо рівня та особливостей сформованості кожної складової психологічної готовності до професійної

діяльності, які мають покладатися в основу роботи з її розвитку у майбутніх авіаторів.

Література:

1. Демченко Н.І. Формування психологічної компетентності авіафахівців в умовах неперервної освіти. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Педагогіка. Психологія. 2018. № 12. С. 33 - 40.
2. Хохліна О.П. Методологічні й теоретичні основи психології : навч. посіб. Київ : Вид-во Національної академії внутрішніх справ, 2014. 232 с.
3. Кокун О.М. Зміст та структура психологічної готовності фахівця до екстремальних видів діяльності. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2010. № 7. С. 182-190.
4. Хохліна О.П. Особенности формирования интеллектуального компонента готовности учащихся с задержкой психического развития к трудовой деятельности : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10. Москва, 1991. 20 с.
5. Хохліна О.П. Особенности формирования интеллектуального компонента готовности учащихся с задержкой психического развития к трудовой деятельности : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.10. Киев, 1991. 201 с.
6. Хохліна О.П. Теоретико-методологічні проблеми психології: навч. посіб. Київ: Симоненко О.І., 2021. 244 с.
7. Смирнов А.А. О психологической готовности к труду. *Вопросы психологии*. 1961. № 1. С. 3-12.
8. Иващенко Ф.И. Психологические особенности трудовой деятельности старших школьников. *Вопросы психологии*. 1983. № 6. С. 28-34.
9. Дьяченко М.И., Кандилович Л.А. Психологические проблемы готовности к деятельности. Минск: Изд-во Белорус. ун-та, 1976. 175 с.
10. Чамата П.Р. Николенко Д.Ф. Психологическая готовность детей к труду и пути ее формирования. Киев, 1960. 42 с.
11. Смульсон М. Л. Психологические особенности трудового воспитания старшеклассников. Психологические вопросы трудового воспитания. / под. ред.: В.И. Войтко, В.А. Моляко. Киев. 1979. С. 71-78.
12. Мороз О.И. Формирование психологической готовности старшеклассников сельских общеобразовательных школ к сельскохозяйственному труду : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10. Киев, 1982. 189 с.
13. Яковенко А.П. Воспитание готовности старшеклассников к труду в сфере материального производства : дис. ... канд. пед. наук : 19.00.10. Киев, 1983. 207 с.
14. Будник С.М. Формування професійної готовності офіцерів-прикордонників до творчого вирішення завдань управлінської діяльності : автореф. дис. ...канд. психол. наук : 19.00.07. Хмельницький, 2006. 20 с.
15. Добрянський О. А. Сутність та структура психологічної готовності слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. № 1. С. 28-39. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_1_28 (дата звернення : 28.11.2021).
16. Бойко Ю.Ю. Формування психологічної готовності майбутніх юристів до професійної діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2008. 23 с.
17. Горелов І.Ю. Психологічна готовність працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2008. 19 с.
18. Корчемный П.А. Психология летного обучения. Москва : Воениздат, 1986. 136 с.
19. Платонов К.К. Структура и развитие личности. Москва : Наука, 1986. 254 с.

20. Гандер Д.В. Авиационная психология: учеб. пособ. / под ред.: В.А. Пономаренко, Москва : Изд-во Московского городского психолого-педагогического университета, 2010. 148 с.
21. Липман О. Психология профессий : пер. с нем. Петроград, 1923. 76 с.
22. Керницький О.М. Методика формування психологічної готовності курсантів-льотчиків до льотної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Харків, 2005. 17 с.
23. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: учеб. пособ. Москва : ПЕР СЭ, 2011. 511 с.
24. Дранко А.А. Теоретичний аналіз формування лідерських компетенцій курсантів цивільної авіації. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2012. № 37. С. 313-318.
25. Школяр Е.В. Проблема формирования регуляторного компонента психологической готовности у специалистов оперативно-спасательной службы гражданской защиты. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія : «Педагогічні та психологічні науки»*. 2013. № 1. С. 563-574.
26. Ильин Е.П. Психология индивидуальных различий. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 701 с.

References:

1. Demchenko, N.I. (2018). Formuvannya psyhologichnoi kompetentnosti aviafahivtsiv v umovah neperervnoi osvity [Formation of psychological competence of aviation specialists in the conditions of continuous education]. *Visnyk Natsionalnogo aviatsijnogo universytetu - Bulletin of the National Aviation University*, 12, 33-40 [in Ukrainian].
2. Khokhlina, O.P. (2014). *Metodologichni i teoretychni osnovy psykhologii [Methodological and theoretical foundations of psychology.]* Kyiv: Vydavnytstvo Natsionalnogo universytetu vnutrishnih sprav [in Ukrainian].
3. Kokun, O.M. (2010). Zmist ta struktura psyhologichnoi gotovnosti fahivtsya do ekstremalnyh vydiv diyalnosti [The content and structure of the psychological readiness of the specialist for extreme activities]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykhologii - Problems of extreme and crisis psychology*, 7, 182-190 [in Ukrainian].
4. Khokhlina, O.P. (1991). Osobennosti formirovaniya intellektualnogo komponenta gotovnosti uchashchihsya s zaderzhkoy psihicheskogo razvitiya k trudovoy deyatel'nosti [Features of the formation of the intellectual component of the readiness of students with mental retardation to work]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
5. Khokhlina, O.P. (1991). Osobennosti formirovaniya intellektualnogo komponenta gotovnosti uchashchihsya s zaderzhkoy psihicheskogo razvitiya k trudovoy deyatel'nosti [Features of the formation of the intellectual component of the readiness of students with mental retardation to work]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
6. Khokhlina, O.P. (2021). *Teoretyko-metodologichni problemy psykhologii [Theoretical and methodological problems of psychology.]* Kyiv: Symonenko, O.I. [in Ukrainian].
7. Smirnov, A.A. (1961). Смирнов А.А. О psihologicheskoi gotovnosti k trudu [About psychological readiness for work]. *Voprosy psikhologii - Psychology issue*, 1, 3-12 [in Russian].
8. Ivashchenko, F.I. (1983) Psikhologicheskie osobennosti trudovoy deyatel'nosti starshykh shkolnikov [Psychological features of the labor activity of senior schoolchildren]. *Voprosy psikhologii - Psychology issue*, 6, 28-34[in Russian].
9. Dyachenko, M.I. & Kandybovych, L.A. (1976) *Psikhologicheskie problem gotovnosti k deyatel'nosti [Psychological problems of readiness for activity]*. Minsk: Izdatel'stvo Belorusskogo universiteta [in Russian].
10. Chamata, P.R. & Nikolaenko, D.F. (1960) *Psikhologicheskaya gotovnost' detey k trudu i puti ee formirovaniya [The psychological readiness of children for work and the ways of its formation]*. Kiev [in Russian].

11. Smulson, M.L. (1979) Psikhologicheskie osobennosti trudovogo vospitaniya starsheklassnikov [Psychological features of labor education of senior pupils]. *Psikhologicheskie voprosy trudovogo vospitaniya - Psychological issues of labor education*. V.I. Voytko & V.A. Molyako (Ed.). Kiev [in Russian].
12. Moroz, O.I. (1982) Formirovanie psikhologicheskoy gotovnosti stassheklassnikov selskih obrazovatelnykh shkol k selskohozyaystvennomu trudu [Formation of psychological readiness of senior pupils of rural secondary schools for agricultural labor]. *Candidate's thesis*. Kiev [in Russian].
13. Yakovenko, A.P. (1983) Vospitanie gotovnosti starsheklassnikov k trudu v sfere materialnogo proizvodstva [Raising the readiness of high school students to work in the field of material production]. *Candidate's thesis*. Kiev [in Russian].
14. Budnyk, S.M. (2006) Formuvannya profesiynoi gotovnosti ofitseriv-prykordonnykiv do tvorchogo vyryshennya zavdan` upravlinskoi diyalnosti [Formation of professional readiness of front-line officers before the creative release of the managerial activity]. *Candidate's thesis*. Khmelnytskii [in Ukrainian].
15. Dobryanskyi, O.A. (2012) Sutnist` ta struktura psykholoichnoi gotovnosti sladchykh do profesiynoi diyalnosti v ekstremalnykh umovakh [The essence and structure of the psychological readiness of investigators for professional activities in extreme conditions]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy - Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, 1, 28-39. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_1_28 [in Ukrainian].
16. Boyko, Yu.Yu. (2008) Formuvannya psykholoichnoi gotovnosti maybutnih yurystiv do profesiynoi diyalnosti [Formation of psychological readiness of future lawyers for professional activity]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
17. Gorelov, I.Yu. (2008) Psykholoichna gotovnist` pratsivnykiv OVS do zastosuvannya vognepalno-sylovogo vplyvu [Psychological readiness of police officers to use fire and force]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
18. Korchemnyi, P.A. (1986) *Psikhologiya letnogo obucheniya [Psychology of flight training]*. Moscow : Voenizdat [in Russian].
19. Platonov, K.K. (1986) *Struktura I razvitie lichnosti [Structure and development of personality]*. Moscow : Nauka [in Russian].
20. Gander, D.V. (2010) *Aviatsyonnaya psikhologiya [Aviation psychology]*. V.A. Ponomarenko (Ed.). Moscow: Izdatelstvo Moskovskogo gorodskogo psikhologo-pedagogicheskogo universiteta [in Russian].
21. Lipman, O. (1923) *Psikhologiya professiy [Psychology of professions]*. Petrograd [in Russian].
22. Kernyskyi, O.M. (2005). Metodyka formuvannya psykholoichnoi gotovnosti kursantiv-l'otchykiv do l'otnoi diyalnosti [Methods of forming the psychological readiness of cadet pilots for flight activities]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
23. Bodrov, V.A. (2011) *Psikhologiya professionalnoy prigodnosti [Psychology of professional suitability]*. Moscow: PER SE [in Russian].
24. Dranko, A.A. (2012) Teoretychnyi analiz formuvannya liderskikh kompetentsiy kursantiv tsyvilnoi aviatsii [Theoretical analysis of the formation of leadership competencies of civil aviation cadets]. *Problemy inzhenerno-pedagogichnoi osvity - Problems of engineering and pedagogical education*, 37, 313-318 [in Ukrainian].
25. Shkolyar, E.V. (2013) Problema formirovaniya regul'yatornogo komponenta psikhologicheskoy gotovnosti u spetsyalistov operativno-spasatel'noy sluzhby grazhdanskoy zashchity [The problem of formation of the regulatory component of psychological readiness of specialists of the operational and rescue service of civil protection]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy - Collection of scientific works of the National Academy of State Border Guard Service of Ukraine*, 1, 563-574 [in Ukrainian].
26. Iliin, E.P. (2004) *Psikhologiya individual'nykh razlichiy [Psychology of individual differences]*. St. Petersburg: Peter [in Russian].

УДК 34.037

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-448-458](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-448-458)

Головач Анастасія Ігорівна, студентка Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету. 40001, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57

Глущенко Наталія Володимирівна, доктор філософії зі спеціальності «Право», асистент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету. 40001, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57, <https://orcid.org/0000-0002-4104-7791>

ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ КОРИСТУВАЧА ПЕРСОНАЛЬНОЇ СТОРІНКИ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Анотація. У статті розглянуті специфіка та проблеми захисту авторського права на об'єкти, розміщені в соціальних мережах. Досліджено можливості захисту авторського права на об'єкти, розміщені на просторах мережі інтернет загалом та в окремих випадках. Застосування законодавства, що регулює правовідносини у сфері інтелектуальної власності на практиці, демонструє яскраві приклади правопорушень та неможливість забезпечення повної безпеки суспільства. Розглянуто ряд неточностей, які містить чинне законодавство відносно регулювання вищезазначених правовідносин. Задля профілактики порушень у сфері авторського права існує дві форми захисту: юрисдикційна (коли особа звертається за захистом до державного органу чи установи, яка має відповідну компетенцію) та неюрисдикційна (коли особа, чиї права були порушені, самостійно вирішує проблему, без звернення у відповідні органи. Оскільки українське законодавство має певні прогалини у сфері інтелектуальної власності, це значно ускладнює процес його регулювання. Таким чином, велика кількість осіб, що стали жертвами порушення авторського права, віддають перевагу неюрисдикційній формі захисту. Не зважаючи на популярність соціальних мереж, досі немає чіткого алгоритму регулювання відносин, що стосуються захисту прав інтелектуальної власності в цих мережах. Не так багато можна знайти прикладів судових справ, що стосуються порушень авторського права в мережі Інтернет, а що стосується соціальних мереж – такі судові практики наразі в Україні взагалі відсутні. Важливо зазначити, що соціальні мережі не несуть пряму відповідальність за контент, який там розміщено. Оскільки дії відбуваються в рамках віртуального соціуму, то й санкції за порушення теж зазвичай віртуальні. Захисту прав інтелектуальної власності в соціальних мережах в судовому порядку не варто швидко чекати. Проте, в кожній спільноті існують певні Правила користувача,

які мають на меті захистити авторські права користувачів. Зроблено висновки, що інтелектуальна власність в соціальних мережах має охоронятися не лише Правилами користувача, але й більш досконалішими законодавчими документами. Це має удосконалити систему розв'язання спорів у сфері інтелектуальної власності на законодавчому рівні. Це сприятиме зменшенню правопорушень в даній сфері.

Ключові слова: авторське право, соціальні мережі, правила користувача, відповідальність за правопорушення в Інтернеті.

Holovach Anastasiia Ihorivna, student of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University. 40001, Sumy, street Petropavlivska, 57

Hlushchenko Nataliia Volodymyrivna, PhD in Law, Assistant Lecturer of the Administrative, Economic Law and Financial and Economic Security department of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University. 40001, Sumy, Str. Petropavlivska, 57, <https://orcid.org/0000-0002-4104-7791>

PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS OF THE PERSONAL PAGE IN SOCIAL NETWORKS

Abstract. The article discusses the specifics and problems of copyright protection for objects posted on social networks. Possibilities of copyright protection for objects, posted on the Internet in general and in individual cases have been studied. The application of legislation regulating legal relations in the field of intellectual property in practice demonstrates striking examples of offenses and the inability to ensure the total security of society. A number of inaccuracies in the current legislation regarding the regulation of the above-mentioned legal relations are considered. There are two forms of protection for the prevention of copyright infringements: jurisdictional (when a person applies for protection to a state body or institution with relevant competence) and non-jurisdictional (when the person whose rights have been infringed solves the problem independently without recourse to the relevant authorities). As Ukrainian legislation has specific gaps in the field of intellectual property, it significantly complicates the process of its rule. Thus, many victims of copyright infringement prefer a non-jurisdictional form of protection. Despite the popularity of social networks, there is still no clear algorithm for regulating the protection of intellectual property rights in these networks. There are not many examples of lawsuits related to copyright infringements on the Internet. As far as social networks are concerned, such case law is currently non-existent in Ukraine. It is important to note that social networks are not directly responsible for the content posted there. Because actions take place within a virtual society, sanctions for violations are also usually virtual. Protection of intellectual property

rights on social networks in court should not be expected quickly. However, certain User Guidelines in each community aim to protect users' copyrights. It is concluded that intellectual property in social networks should be protected not only by the User's Rules but also by better legal documents. It should improve the intellectual property dispute resolution system at the legislative level. It will help reduce offenses in this area.

Keywords: copyright, social networks, user rules, liability for offenses on the Internet

Постановка проблеми. Розвиток сучасної держави важко уявити без використання сучасних технологій. Вагому роль у розвитку технологій займає мережа Інтернет, яка орієнтована на врахування інтересів всіх категорій людей. Зараз кожен має вільний доступ до інформації розміщеної в мережі, може нею користуватися, зберігати, накопичувати та розповсюджувати.

Значне місце в нашому сьогоденні посідають соціальні мережі. Там ми проводимо свій вільний час, спілкуємось, обмінюємось інформацією та працюємо. Як і кожна сфера нашого життя, соціальні мережі потребують законодавчого регулювання, особливо у сфері захисту авторського права.

Наразі ми стикаємось з відсутністю можливості регулювання відносин в соціальних мережах відповідно до національного законодавства. Соціальні мережі не несуть відповідальності за розміщуваний контент. Таким чином, майже неможливо довести вину за порушення кимось авторського права. Наразі, відносини в соціальних мережах регулюються лише згідно Правил користувача, які адаптовані під кожен соціальну мережу.

Таким чином, кожен користувач самостійно несе відповідальність за свої дії. Єдиною інстанцією до якої можна звернутися у випадку порушення авторського права в соціальній мережі є адміністрація даної мережі. Немає чіткого переліку санкції за такі правопорушення, найдієвішим способом вирішення конфліктів є або самостійне з'ясування між порушником та постраждалим або санкції з боку адміністрації у вигляді попереджень, видалення частки контенту чи повного заблокування аккаунту.

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що застосування законодавства щодо відповідальності у сфері інтелектуальної власності на практиці демонструє нам недосконалість системи, що призводить до порушення прав та утворення певних перешкод при забезпеченні безпеки особи та суспільства у сфері інтелектуальної власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Було проведено багато досліджень, що стосуються даної теми. Визначних здобутків в дослідженні даної теми досягли такі науковці: Аврамова О.Є., Бойченко А., Крупчан О.О., Кетрарь А.А., Пастухов О. М., Крупчан О.О., Римаренко І.В., Савич С.С., О.С. Брель, О.О. Кулініч, О.В. Кохановська.

Метою даної статті є дослідження специфіки та проблем застосування регулювання правовідносин у сфері авторського права в соціальних мережах.

Виклад основного матеріалу. Час не стоїть на місці, і стрімкий розвиток сучасних технологій тому доказ. Ще 20 років назад суспільство лише починало знайомитись з мобільним зв'язком та електронною поштою, а сьогодні нам важко уявити своє життя без мережі Інтернет. Щодня ми звертаємось до неї на кожному кроці – для роботи, для навчання, у побуті або просто для розваг тощо. Дослідження, які здійснив доктор Мартін Гільберт, з Університету Південної Каліфорнії, показують нам, що сучасна людина за один день отримує в 5 разів більше інформації, ніж це було 30 років тому. І як стверджують вчені – це лише самий початок інформаційної епохи. В майбутньому, кількість даних буде значно збільшуватись.

Майже кожна країна світу авторським правом охороняє твори в галузях літератури, мистецтва та музики. Зазвичай в міжнародних конвенціях та національному законодавстві країн щодо авторського права міститься перелік об'єктів правової охорони, що не є вичерпним. Як правило, там наведено літературні, музичні та аудіовізуальні твори, фотографії, картини, малюнки, ілюстрації, карти, плани, ескізи тощо [1].

Що ж стосується повідомлень про новини дня або повідомлень про поточні події, які зазначені в якості пресінформації, творів фольклору, а також державних документів, символів та знаків, то вони звичайно не охороняються [1].

Вищезазначений перелік творів літературного та художнього характеру досить часто можна зустріти в Інтернеті і всі вони можуть претендувати на захист авторським правом. Проте, лише приналежності до категорії творів, які визначені переліком в законі, може бути недостатньо.

Так, система регулювання питань порушень та захисту авторського права на сьогоднішній день недосконала. Проте, помилково буде зазначити, що в епоху інформаційних досягнень, особа не має жодної можливості на відстоювання таких прав. Насправді ж, існує чимало інструментів для захисту своїх прав після моменту їх порушення.

Існує декілька технічних та правових прийомів для доведення факту порушення розміщень творів в Інтернеті:

1. Агенти – представляють собою комп'ютерні програми, що попередньо запрограмовані на виконання визначених команд. Зазвичай агентів використовують для виявлення в мережі Інтернет контрафактних творів. Дана технологія досить нова та ще знаходиться на етапах розробки та вдосконалення, проте вже є декілька досить потужних наборів засобів пошуку, які використовують повнотекстові пошукові програми. Серед таких програм, можемо зазначити HotBot та Alta Vista.

2. Стеганографія має на меті заховати інформацію, яка міститься у файлах таким чином, що дані, які були приховані, неможливо буде легко знайти. Найпоширенішим способом використання стенографії в Інтернеті є введення

«водяного знаку». Таке просте «кодування» може слугувати доказом того, що контрафактний примірник твору, було створено власником авторських прав, а не їх порушником [2].

Така технологія дозволяє долучити до файлу з твором не лише знак, але й інформацію про управління правами. За дещо іншого підходу кожній авторизованій копії файлу надається серійний номер, що дає власнику авторських прав змогу відстежити джерело примірників творів, які з'явилися в Інтернеті без його згоди [3].

3. Судове переслідування є досить потужним інструментом для реалізації та захисту прав інтелектуальної власності. Звісно, не всі правопорушення стають предметами судового розгляду, проте існування такої загрози є ефективним стимулом.

Розгляд порушень авторського права в суді дає змогу отримати компенсацію за такі порушення. Окрім цього, судове переслідування є публічним застереженням інших про наслідки протиправної поведінки. Чимало власників, яким вдавалося здобути успіх у судовому переслідуванні порушників своїх авторських прав на розміщення творів в мережі Інтернет, подбали про те, щоб результати судових процесів стали відомі широкому колу осіб.

У підсумку можемо зазначити, що задля профілактики порушень у сфері авторського права існує дві форми захисту: юрисдикційна (коли особа звертається за захистом до державного органу чи установи, яка має відповідну компетенцію) та неюрисдикційна (коли особа, чиї права були порушені, самостійно вирішує проблему, без звернення у відповідні органи).

Оскільки українське законодавство має певні прогалини у сфері інтелектуальної власності, це значно ускладнює процес його регулювання. Таким чином, велика кількість осіб, що стали жертвами порушення авторського права віддають перевагу неюрисдикційній формі захисту. Не так багато можна знайти прикладів судових справ, що стосуються порушень авторського права в мережі Інтернет, а що стосується соціальних мереж – такі судові практики в Україні взагалі відсутні наразі.

Щодня більшість з нас витрачає час на перегляд відео, прослуховування музики та поширення фото в соціальних мережах. За цим величезним напливом інформації люди навіть не встигають задумуватись над тим, що в багатьох випадках користувачі додатків Instagram, Tik-Tok тощо можуть порушувати авторські права або ж ставати жертвами таких правопорушень.

Згідно з дослідженням СMeter, TNS, найпопулярнішими серед українських користувачів Інтернету у вересні 2021 року були соціальні мережі Facebook та Instagram. Досліджуючи розвиток соціальних мереж, до цього списку можна додати таку соціальну мережу, як Tik-Tok. І хоча вона й відсутня в переліку топових позицій, але соціальні дослідження стверджують про стрімкий розвиток та популяризацію даного додатку, особливо серед молодіжної аудиторії.

Відповідно до статистики, що зазначена на [statista.com](https://www.statista.com) лідерські позиції займає Facebook. Компанія Facebook заснована в 2004 році Марком Цукенбергом. Спочатку, основним задумом було створення віртуального каталогу з фотографіями та основною інформацією студентів Гарвардського університету. Марк Цукерберг проник у комп'ютерну мережу університету і скопіював фотографії зі всіх студентських посвідчень. Вистачило декількох днів для того, щоб веб-сайт з даними однокурсників відвідали майже всі студенти. Адміністрація університету відреагувала швидко – сторінка була закрита за порушення безпеки та права на особисту інформацію, проте правопорушення Цукенбергу пробачили.

І хоча перша версія сайту була створена з явним порушенням авторських прав та прав на особисту інформацію, оскільки були використані дані з серверів Гарварду, проте вже за рік компанія набула загального поширення. У 2004 році світ побачив сайт Thefacebook. Спочатку він був доступним лише для студентів Гарварду, незабаром була відкрита реєстрація для всіх студентів Бостону, а потім і для всіх Сполучених Штатів. У 2006 році сайт став доступним усім користувачам інтернету. Наразі, кількість користувачів нараховує приблизно 3 млн облікових записів з усього світу.

За минулий час зовнішній вигляд та наповнення мережі зазнали значних перевтілень. Проте принцип роботи залишився незмінним. Користувачі мережі створюють власні профілі з особистою інформацією, контактними даними, списками захоплень та фотографіями. Також вони мають можливість спілкуватися з друзями персонально чи в групах за інтересами.

У 2010 році світ дізнається про новий додаток Instagram, який заснували Кевін Сістром і Майк Крігер. Мережа була створена для того, щоб люди могли обмінюватися, лайкати та коментувати фотографії. У 2012 році Instagram був куплений компанією Facebook.

За 10 років існування мережі Instagram, вона з простого фотообмінника перетворилась на гіганта серед бізнес-платформ, що приносить мільйони користувачам. Зараз Instagram – потужна соціальна система, яка вивела на новий рівень рекламу, оскільки перенесла рекламну модель з Facebook та отримала можливість заробляти на розміщенні реклами. Це було важливим кроком при переході від творчості до комерціалізації. Сьогодні – це мережа, яка вивела людей на новий рівень розуміння реклами, фотографії та контенту в цілому. Тут вже важливі не лише фото, але й побудова особистого бренду користувача.

У вересні 2016 року на ринок Китаю виходить додаток Douyin, який запущено фірмою ByteDance. І хоча ця назва менш популярна, проте за нею стоїть нині популярний Tik-Tok. Він має досить довгу та насичену історію, починаючи з об'єднання з невеликою музичною платформою.

У 2018 році Tik-Tok став завантажуваним застосунком у світі (близько 104 мільйонів завантажень), який обійшов таких титанів як YouTube, WhatsApp та Instagram.

У США встановлення TikTok відбувалося частіше, ніж за застосунки компаній Facebook, Instagram, Snapchat і YouTube у значенні денного завантаження 29 вересня 2018 року. Майже через місяць TikTok продовжив розширення на ринку, вийшовши з 30 % до 42 % ринкових завантаження серед групи застосунків медійних соціальних мереж. [4]

Додаток дозволяє переглядати та знімати музичні відео з можливістю їх редагування одразу в програмі.

Не зважаючи на популярність даних соціальних мереж, досі немає чіткого алгоритму регулювання відносин, що стосуються захисту прав інтелектуальної власності в цих мережах.

На сьогоднішній день неможливо знайти приклади судових справ щодо порушення авторського права саме в соціальних мережах. Така практика більш поширена стосовно веб-сайтів в мережі Інтернет. Так, є встановлена вимога до власників веб-сайтів щодо повідомлення контактних даних для зв'язку з ними. У ч. 7 ст. 52-1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» вказується, що заявник у визначених випадках має право звернутися безпосередньо до постачальника послуг хостингу, який надає послуги та (або) ресурси для розміщення відповідного веб-сайту, із заявою про припинення порушення, допущеного власником веб-сайту [5].

Згідно з ч. 1 ст. 52-1 Закону України «Про авторське право і суміжні права», що визначає порядок припинення порушень авторського права та (або) суміжних прав з використанням мережі Інтернет, у випадку порушення будь-якою особою авторського права та (або) суміжних прав, вчиненого з використанням мережі Інтернет, суб'єкт авторського права та (або) суміжних прав має право звернутися до власника веб-сайту та (або) веб-сторінки, на якому (на якій) розміщена або в інший спосіб використана відповідна електронна (цифрова) інформація, із заявою про припинення порушення. Порядок захисту авторського права та (або) суміжних прав, визначений цією статтею, є позасудовим [5].

Чітким доказом цього є п. 13 Інформаційного листа Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію» в якому зазначається: «у разі розміщення інформації в мережі Інтернет у вигляді, доступному для публічного ознайомлення, особа, чиї права та законні інтереси порушені її поширенням, може подавати відповідні позовні вимоги до власника веб-сайту, на якому розміщена ця інформація» [6].

В таких випадках легше відслідкувати та зафіксувати правопорушення, оскільки у веб-сайту завжди є зазначений власник, особу якого встановити більш реально, ніж власника сторінки в соціальній мережі.

Зазвичай, кожна соціальна мережа намагається самостійно регулювати ситуацію відповідно до політики у відношенні прав інтелектуальної власності. Розглянемо це на прикладі найбільш популярних нині соціальних мереж:

Facebook, Instagram та Tik-Tok.

При створенні облікового запису в цих мережах кожен користувач має підтвердити факт ознайомлення з Правилами спільноти та Угодою користувача, що свідчитиме про його згоду на дотримання прав інтелектуальної власності при користуванні мережею.

Загалом, політика інтелектуальної власності в мережах Facebook, Instagram та Tik-Tok керується Законом США «Про захист авторських прав у цифрову епоху» (United States Digital Millennium Copyright Act, DMCA), що зазначено на офіційному сайті довідкового центру.

Основною вимогою є публікація контенту, який користувач створив самостійно, або такого, який він має право поширювати. Знову ж таки, конкретні межі стосовно того, що мається на увазі під «правом поширення» не окреслено. Проте зазначено, що за розміщення та поширення матеріалів, які порушують умови використання, автор може понести відповідальність.

Як зазначено в угоді користувача, яку всі підтверджують при реєстрації у мережі, що користувачі мають право на контроль та визначення рівня доступу до публікацій. Експерти завжди радять контролювати свої налаштування мінімум раз на місяць.

Ви маєте права на інтелектуальну власність (такі як авторські права або торгові марки) щодо будь-якого такого контенту, який ви створюєте і яким ділитесь у Facebook та інших застосовуваних вами Продуктах Компанії Meta. Ніщо в цій Угоді не позбавляє вас прав на власний контент. Ви маєте право вільно ділитися своїм контентом з іншими людьми будь-де.

Однак для надання послуг необхідно, щоб ви дали юридичні дозволи (відомі як «ліцензія») на використання цього контенту.

Зокрема, коли ви публікуєте або завантажуєте контент, який є об'єктом права інтелектуальної власності, ви даєте невиключну ліцензію з правом передачі та видачі субліцензій на зберігання, використання, розповсюдження, зміну, запуск, копіювання, публічне виконання або показ, переклад вашого контенту та створення похідних робіт на його основі (відповідно до ваших налаштувань конфіденційності та додатка). Це, наприклад, означає, що, якщо ви ділитесь фото на Facebook, ви дозволяєте зберігати, копіювати і передавати його (з урахуванням ваших налаштувань), наприклад, постачальникам послуг, які підтримують сервіси або інші продукти Meta, які ви використовуєте. Дія цієї ліцензії закінчується, коли контент буде видалено з систем. [7]

Заради захисту своїх користувачів, мережа Facebook залишає за собою право на обмеження доступу до контенту, який порушує порушує дане положення.

Також, адміністрація рекомендує скажитися на контент та поведінку, яка порушує Ваші права або права спільноти. Таким чином, це виступає єдиним можливим захистом прав на інтелектуальну власність в соціальній мережі.

Загалом, в Instagram виділено 3 категорії авторських прав:

- аудіо-контент: музичні композиції, мелодії, пісні, голосові повідомлення тощо;
- візуальний контент: фотографії, відео, зображення, відео повідомлення тощо;
- письмовий контент: статті, літературні твори та цитати, матеріали курсів, тексти з інших постів тощо.

Розглядаючи на прикладі, можна дослідити наступну ситуацію. Користувач на своїй персональній сторінці викладає відео, де використовується музика, яка є об'єктом авторського права без дотримання всіх алгоритмів соцмережі (тобто без представлення доказів того, що він має право на використання такого твору). В такому випадку, адміністрація Instagram має право видалити цю публікацію. В разі декількох повторних порушень профіль може бути заблоковано.

Що ж стосується мережі Tik-Tok, то адміністрація має право не лише заблокувати обліковий запис користувача, але й відмовити в можливості створення нового облікового запису на сайті чи у додатку. Також у додатку є можливість виставляти приватний режим для свого аккаунту. Такі міри дозволяють переглядати контент лише обраним користувачам. Разом з тим, можна обмежити кількість людей, які можуть коментувати чи надсилати повідомлення.

Особливо варто звернути увагу на такі функції Tik-Tok, як «duet» чи «react». Перша, дозволяє паралельне створення нового відео поруч з вже існуючим, а друга – дозволяє помістити нове відео у меншому форматі, який потім можна дивитися на вже записаному відеофайлі.

Насправді, такі ефекти можна назвати ефектом «прихованої камери» - нічого протизаконного, лише реакція. На нашу думку, такі ефекти дають ширші можливості для порушення авторських прав. Таким чином, користувачі все одно мають можливість поширювати чужу творчість (інколи без згоди автора) прикриваючи це тим, що виставляють свою реакцію, а вже оригінал відео – це лише доповнення.

Для того, щоб захистити власні авторські права в мережі Instagram, Tik-Tok та якщо їх було порушено, є два основні шляхи вирішення. Можна безпосередньо зв'язатися з користувачем, який опублікував вашу інтелектуальну власність. Іншим, більш жорстким рішенням проблеми буде онлайн повідомлення зі скаргою, де зазначений повний перелік претензій. Що важливо – для того, щоб подати скаргу, не обов'язково мати сторінку в Instagram чи Tik-Tok.

Разом зі скаргою користувач, на дії якого вона була складена, може отримати контактні дані, адресу електронної пошти та ім'я власника авторських прав та більш детальну інформацію стосовно претензії. Таким чином, такий користувач може не лише зв'язатися із заявником, але й подати зустрічну скаргу, для з'ясування обставин та відстоювання своїх інтересів.

Оскільки дії відбуваються в рамках віртуального соціуму, то й санкції за порушення теж зазвичай віртуальні. Захисту прав інтелектуальної власності в соціальних мережах в судовому порядку не варто швидко чекати. Це ускладнюється декількома факторами, основні з яких - складність доказування та розслідування. Досить важко встановити реальну особу в соціальній мережі. Це стосується не лише порушників, але й авторів, які досить часто працюють під псевдонімами. Це ускладнює процес встановлення особистості, зокрема змушує звернутися до адміністрації соціальної мережі для отримання підтвердження приналежності автора до IP-адреси, з якої відбувалися публікації. Варто звернути увагу на можливість використання цифрового підпису, який дозволить ідентифікацію автора та можливість занесення твору до загальної бази.

Важливо зазначити, що соціальні мережі не несуть пряму відповідальність за контент, який там розміщено. Проте, в кожній спільноті існують певні Правила користувача, які мають на меті захистити авторські права користувачів.

Висновки. Як підсумок зазначимо, що інтелектуальна власність в соціальних мережах має охоронятися не лише Правилами користувача, але й більш досконалішими законодавчими документами. Це має удосконалити систему розв'язання спорів у сфері інтелектуальної власності на законодавчому рівні. Це сприятиме зменшенню правопорушень в даній сфері.

Література:

1. Про авторське право і суміжні права Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII.
2. Ben Long. Watermarking Makes. Impression on Photos. MacWeek. Oct. 21, 1996. P. 16.
3. David Voss. Stop That Copy. Wired, 1994. P. 34.
4. TikTok surpassed Facebook, Instagram, Snapchat & YouTube in downloads last month. *TechCrunch* (en-US).
5. Про авторське право і суміжні права Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII.
6. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію: Інформаційний лист Вищого господарського суду України 28.03.2007 р. № 01-8/184. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_184600-07
7. Умови надання послуг Facebook: m.facebook.com/legal/terms?locale=uk_UA.

References:

1. Zakon Ukrainy "Pro avtorske pravo i sumizhni prava" [The Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights"]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> [in Ukrainian]. [in Ukrainian].
2. Ben Long. Watermarking Makes. Impression on Photos. MacWeek. Oct. 21, 1996. P. 16.
3. David Voss. Stop That Copy. Wired, 1994. P. 34.
4. TikTok surpassed Facebook, Instagram, Snapchat & YouTube in downloads last month. *TechCrunch* (en-US).
5. Zakon Ukrainy "Pro avtorske pravo i sumizhni prava" [The Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights"]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> [in Ukrainian]. [in Ukrainian].

6. Informatsiinyi lyst Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy “Pro deiaki pytannia praktyky zastosuvannya hospodarskymy sudamy zakonodavstva pro informatsiiu” [Information letter of the Supreme Commercial Court of Ukraine “On some issues of the practice of application of information legislation by commercial courts”]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_184600-07 [in Ukrainian].

7. *Umovi nadannja poslug Facebook [Terms of Facebook]*. m.facebook.com . Retrieved from m.facebook.com/legal/terms?locale=uk-UA [in Ukrainian].

Журнал

***«Наукові інновації та
передові технології»***

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 1(3) 2022

Підписано до друку 10.01.2022 р.
Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

Видавець:

Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.

Підготовлено рекламним агентством
«GoToPrint» Адреса, Україна, Київська обл., м. Київ, вул. Льва Толстого, 63
e-mail: gotoprint@gmail.com